

UDK 272-9(082)

ISSN 0351-2789

ACTA

ECCLESIASTICA

SLOVENIAE

38

MISCELLANEA

Ljubljana 2016

MISCELLANEA

© Vse pravice pridržane

Založila Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Za založbo: dr. Robert Petkovšek

Izid znanstvene periodične publikacije je omogočila Javna agencija
za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

UDK 272-9(082)

ISSN 0351-2789

ACTA

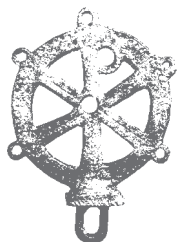
ECCLESIASTICA

SLOVENIAE

38

MISCELLANEA

Ljubljana 2016

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE
Izdaja Inštitut za zgodovino Cerkve
pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana

Urednik/Editor:
dr. Bogdan Kolar
Tehnično uredil dr. Miha Šimac

Članki so recenzirani.
Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
The articles have been reviewed.
The authors are responsible for the content of their articles.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

272-9(082)

MISCELLANEA / [urednik Bogdan Kolar]. - Ljubljana : Teološka
fakulteta, 2016. - (Acta Ecclesiastica Sloveniae, ISSN 0351-2789 ; 38)

ISBN 978-961-6844-49-9

1. Kolar, Bogdan
286953728

Na naslovni strani je posnetek bronastega Kristusovega monograma
iz Emone (druga polovica 4. stoletja)

KAZALO

TABLE OF CONTENTS	9
-------------------------	---

Aleš Maver

ALTERCATIO ECCLESIAE ET SYNAGOGAE V OKVIRU ANTIČNE KRŠČANSKE PROTIJUDOVSKÉ POLEMÍKE	15
Povzetek	30

Julijana Visočnik

TOMAŽ HREN IN PRIDIGE OB POSVETITVAH CERKVA	32
1 Uvod	32
2 Pridige ob posvetitvah cerkva	34
Povzetek	59

Matjaž Ambrožič

HISTORIČNI ZVONOVI ZVONARJA GAŠPERJA FRANCHIJA	61
1 Gašper Franchi (1657–1733)	61
2 Franchijev zvonarski opus (1686–1733)	66
Povzetek	93

Blaž Otrin

PRIZADEVANJE ŠKOFA AVGUŠTINA GRUBERJA ZA TOPOGRAFSKI IN ZGODOVINSKI ORIS ŽUPNIJ LJUBLJANSKE ŠKOFIJE	95
Povzetek	109

Ana Lavrič

SLOMŠKOV OSNUTEK PREDAVANJ O CERKVENI UMETNOSTI ZA MARIBORSKO BOGOSLOVJE	111
1 Slomškova prizadevanja za umetnostno izobrazbo duhovščine	111
2 Anton Martin Slomšek: O cerkveni umetnosti	120
2.1 Pastoralne pripombe	120
2.2 Cerkevna stavba. Slog. Arhitektura. Stavbne oblike	121
2.3 Notranji okras cerkve	124
2.4 Cerkevne dragocenosti	128
2.5 Cerkevne naprave v ladji	130
2.6 Cerkveni paramenti	132
2.7 »Najlepši zgled vse cerkvene umetnosti«	134
Povzetek	138

Jure Volčjak

ŠKOFOVSKA GRBA LAVANTINSKIH ŠKOFOV JAKOBA MAKSIMILIJANA STEPIŠNIKA IN MIHAELA NAPOTNIKA	140
1 Heraldika oziroma grboslovje – namesto uvoda	140
2 Primer grbov mariborskih škofov Stepišnika in Napotnika	144
3 Jakob Maksimilijan Stepišnik, lavantinski škof (1862–1889)	145
4 Mihael Napotnik, lavantinski škof (1889–1922)	148
Povzetek	155

Miha Šimac

»OPES REGUM CORDA SUBDITORUM«: drobci o odlikovanjih lavantinskih in ljubljanskih škofov	157
1 Uvod	157
2 Od prvih začetkov do Habsburžanov	158
3 Redovi in odlikovanja pod habsburškim žezlom	161
4 Škofje in »vidna znamenja časti«	164
4.1 Anton Alojzij Wolf in cesarska odlikovanja	165
4.2 Odlikovanja škofa Stepišnika in škofa Pogačarja	166
4.3 Drobci o Napotnikovih odlikovanjih in škofu Missii	170
4.4 Odlikovanja nekaterih škofov leta 1917	171
4.5 Jegličeva odlikovanja v Kraljevini SHS	173
5 Zaključek	175
Povzetek	178

Franjo Velčič

PRISUTNOST GLAGOLJICE I STAROSLAVENSKOGA BOGOSLUŽJA NA PODRUČJU NEKADAŠNJE TRŠČANSKO-KOPARSKÉ BISKUPIJE NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE	180
1 Trščanska biskupija	185
2 Koparska biskupija	187
3 Pokušaji raspleta staroslavenske liturgije uz pomoć Svete Stolice	190
3.1 Spomenica papi Piju X.	190
3.2 Spomenica dekanâ Trščansko – koparske biskupije biskupu Naglu	192
4 Umjesto zaključka	192
SAŽETAK	216

Peter G. Tropper

KATHOLISCHE KIRCHE UND SLOWENEN IN KÄRNTEN – Bemerkungen zur Rolle der Kirche im 20. Jahrhundert	217
1 Rahmenbedingungen	218
2 Kirche in Kärnten bis 1941	219
3 Kirche in Kärnten ab 1941	223
ZUSAMMENFASSUNG	234

Renato Podbersič ml.

MSGR. IVAN ROJEC IN GORIŠKI BEGUNCI MED PRVO SVETOVNO VOJNO	235
1 O Ivanu Rojcu	235
2 Prihod v Tolmin	236
3 Začetek vojne in pojav beguncev	238
4 Dekan Rojec postane škofijski delegat za begunce	239
5 Imenovanje je preklicano	244
6 Po prvi svetovni vojni	246
Povzetek	248

Jurij Perovšek

VERA IN CERKEV V PROGRAMIH SLOVENSКИH POLITIČNIH STRANK 1890–1941	250
Avstrijska doba	250
Obdobje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslavije	260
Povzetek	269

Igor Salmič

KRALJ ALEKSANDER (1888–1934) IN KATOLIŠKA CERKEV: POGLED NA KRALJEVO OSEBNOST V LUČI ZAPISOV NUNCIJA ERMENEGILDA PELLEGRINETTIJA	271
1 Uvod	271
2 Osebna srečanja med kraljem Aleksandrom in nuncijem Pellegrinettijem	272
3 Osebnost Aleksandra v poročilih nuncijskega Pellegrinettija	278
4 Nuncijska poročila ob smrti kralja Aleksandra	283
5 Zaključek	289
Povzetek	305

Aleš Gabrič

BOJ PROTI KATOLIŠKEMU TISKU	307
1 Boj za katoliški tisk	307
2 Katoliški tisk na seznamu izločenih knjig	308
3 Zablembo katoliških tiskarn in založb	311
4 Pastirsko pismo in katoliški tisk	316
5 Zakulisne igrice z Družbo sv. Mohorja	318
6 Zaključek	320
Povzetek	322

Jelka Melik

JURO ADLEŠIČ V DOKUMENTIH TAJNE POLICIJE	324
1 Uvod	324
2 Dosje Jurij Adlešič	326

3	Dosje Vera Adlešič	334
4	Zaključek	335
	Povzetek	336
Bogdan Kolar		
	ŠKOF DR. GREGORIJ ROŽMAN IN DUHOVNIK VLADIMIR KOZINA	338
1	Kdo je bil Vladimir (Mirko) Kozina?	339
2	Teološka fakulteta in semenišče	341
3	Rožman in Kozina – v Avstriji	344
4	V katoliških skupnostih Kalifornije	346
5	V škofiji Oakland	348
6	Kozinov pogled na čas med vojno	349
7	O škofu Gregoriju Rožmanu	351
	Povzetek	359
Dejan Pacek		
	NEKATERI BISTVENI VIDIKI ODNOSA MED SVETIM SEDEŽEM IN JUGOSLAVIJO V OBDOBJU 1953–1970	361
1	Uvod	361
2	Odnos Cerkve v Jugoslaviji do režimskih oblasti po prekinitvi diplomatskih odnosov s Svetim sedežem decembra 1952	362
3	Pogajanja o sporazumu med Svetim sedežem in Jugoslavijo in podpis Beograjskega protokola junija 1966	366
4	Razvoj odnosov med Svetim sedežem in Jugoslavijo do obnovitve običajnih diplomatskih odnosov avgusta 1970	375
	Povzetek	382
Metod Benedik		
	MEDIJI O VRAČANJU TEOLOŠKE FAKULTETE V UNIVERZO V LJUBLJANI	384
	Povzetek	426
	NAVODILA SODELAVCEM AES	429
	Publikacije Inštituta za zgodovino Cerkve	433

TABLE OF CONTENTS

Aleš Maver

ALTERCATIO ECCLESIAE ET SYNAGOGAE IN THE LIGHT OF EARLY CHRISTIAN ANTI-JEWISH POLEMIC	15
Summary	30

Julijana Visočnik

TOMAŽ HREN AND HIS SERMONS UPON CONSECRATION OF CHURCHES	32
1 Introduction	32
2 Sermons upon the Consecration of Churches	34
Summary	59

Matjaž Ambrožič

THE HISTORICAL BELLS OF THE BELL-MAKER GAŠPER FRANCHI	61
1 Gašper Franchi (1657–1733)	61
2 Franchi's Bell-making Opus (1686–1733)	66
Summary	93

Blaž Otrin

EFFORTS OF BISHOP AVGUŠTIN GRUBER FOR THE TOPOGRAPHIC AND HISTORICAL DESCRIPTION OF THE PARISHES IN THE LJUBLJANA DIOCESE	95
Summary	109

Ana Lavrič

SLOMŠEK'S DRAFT OF LECTURES ON SACRED ART FOR THE MARIBOR SEMINARY	111
1 Slomšek's Efforts for Art Education of Clergy	111
2 Anton Martin Slomšek: About Sacred Art	120
2.1 Pastoral Comments	120
2.2 Church Buildings. Style. Architecture. Building Forms	121
2.3 Interior Decoration of Churches	124
2.4 Church Valuables	128
2.5 Church Equipment in the Nave	130
2.6 Church Paraments	132
2.7. »The most excellent example of sacred art«	134
Summary	138

Jure Volčjak**THE EPISCOPAL COATS-OF-ARMS OF THE LAVANTINE BISHOPS**

JAKOB MAKSIMILIJAN STEPIŠNIK AND MIHAEL NAPOTNIK	140
1 Heraldry – Introduction	140
2 Examples of Coats-of-Arms of Maribor Bishops Stepišnik and Napotnik ...	144
3 Jakob Maksimilijan Stepišnik, Bishop of Lavant (1862–1889)	145
4 Mihael Napotnik, Bishop of Lavant (1889–1922)	148
Summary	155

Miha Šimac**»OPES REGUM CORDA SUBDITORUM«: Pieces about Medals**

Received by Bishops of Lavant and Ljubljana	157
1 Introduction	157
2 From the Beginnings to the Habsburgs	158
3 Orders and Medals under the Rule of the Habsburgs	161
4 Bishops and »Visible Symbols of Honour«	164
4.1 Anton Alojzij Wolf and Imperial Medals	165
4.2 Medals of Bishops Stepišnik and Pogačar	166
4.3 Something about Napotnik's Medals and Bishop Missia	170
4.4 Medals of Certain Bishops from 1917	171
4.5 Honours for Jeglič in the Kingdom of Slovenians, Croats, and Serbs ...	173
5 Conclusion	175
Summary	178

Franjo Velčič**THE PRERSENCE OF GLAGOLITHIC ALPHABET AND OLD-SLAVIC LITURGY IN THE TERRITORY OF TRIESTE-KOPER DIOCESE**

AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY	180
1 Diocese of Trieste	185
2 Diocese of Koper	187
3 Attempts to Untangle the Old-Slavic Liturgy with the Help of the Holy See	190
3.1 Memorandum to Pope Pius X	190
3.2 Memorandum of the Deans of Trieste-Koper Diocese to Bishop Nagel	192
4 Conclusion	192
Summary	216

Peter G. Tropper**The Catholic Church and Slovenians in Carinthia – Comments to the**

Role of the Church in the 20th Century	217
1 The General Context	218
2 Church in Carinthia until 1941	219

3 Church in Carinthia from 1941	223
Summary	234

Renato Podbersič Jr.

MONSIGNOR IVAN ROJEC AND REFUGEES FROM GORIŠKA DURING THE FIRST WORLD WAR	235
1 About Ivan Rojec	235
2 Arrival to Tolmin	236
3 The Beginning of the War and the First Refugees	238
4 Dean Rojec Appointed Diocesan Delegate for Refugees	239
5 Appointment Revoked	244
6 After the First World War	246
Summary	248

Jurij Perovšek

RELIGION AND CHURCH IN THE PROGRAMMES OF SLOVENIAN POLITICAL PARTIES 1890–1941	250
The Austrian Period	250
The Period of the State of the Slovenians, Croats, and Serbs and the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenians/Yugoslavia	260
Summary	269

Igor Salmič

KING ALEKSANDER (1888–1934) AND THE CATHOLIC CHURCH: A VIEW OF THE KING'S PERSONALITY IN THE LIGHT OF NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI'S RECORDINGS	271
1 Introduction	271
2 Personal Meetings between King Aleksander and Nuncio Pellegrinetti ...	272
3 The Personality of Aleksander in Reports of Nuncio Pellegrinetti	278
4 Nuncio's Reports upon King Aleksander's Death	283
5 Conclusion	289
Summary	305

Aleš Gabrič

THE FIGHT AGAINST THE CATHOLIC PRESS	307
1 The Fight for Catholic Press	307
2 Catholic Press on the List of Books Made Unavailable to the Public	308
3 The Confiscation of Catholic Printing and Publishing Houses	311
4 The Pastoral Letter and Catholic Press	316
5 Behind-the-scenes Games with the Society of St Mohor	318
6 Conclusion	320
Summary	322

Jelka Melik

JURO ADLEŠIČ AS AN EMIGRANT IN SECRET POLICE RECORDS	324
1 Introduction	324
2 Dossier Jurij Adlešič	326
3 Dossier Vera Adlešič	334
4 Conclusion	335
Summary	336

Bogdan Kolar

BISHOP DR GREGORIJ ROŽMAN AND PRIEST VLADIMIR KOZINA ...	338
1 Who was Vladimir (Mirko) Kozina?	339
2 Theological Faculty and Seminary	341
3 Rožman and Kozina – in Austria	344
4 In the Catholic Communities of California	346
5 In the Oakland Diocese	348
6 Kozina's View of the Time of War	349
7 About the Bishop Gregorij Rožman	351
Summary	359

Dejan Pacek

CERTAIN SIGNIFICANT ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE HOLY SEE AND YUGOSLAVIA IN THE PERIOD 1953–1970	361
1 Introduction	361
2 The Attitude of the Church in Yugoslavia towards the Regime Authorities after the Suspension of Diplomatic Relations with the Holy See in December 1952	362
3 Negotiations about the Agreement between the Holy See and Yugoslavia and the Signing of Beograd Protocol in June 1966	366
4 The Development of Relations between the Holy See and Yugoslavia until the Restoration of Normal Diplomatic Relations in August 1970	375
Summary	382

Metod Benedik

MEDIA REPORTS ABOUT THE RETURN OF THE FACULTY OF THEOLOGY TO THE UNIVERSITY OF LJUBLJANA	384
Summary	426

INSTRUCTIONS TO AES ASSOCIATES	429
---	-----

Publications by the Institute for the History of the Church	433
--	-----

FRANCISCO MARTINO DOLINAR
PRINCIPI NEC NON PRIMO
MODERATORI
COMMENTARII C.T.
ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE
SODALES COOPERATORESQVE SVI
OCCASIONE LXXV DIEI NATALIS
ANIMO GRATO DEDICANT VOVENT
AC DONANT

Aleš Maver

dr. znanosti, docent, Filozofska fakulteta,
Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor
e-naslov: ales.maver@um.si

ALTERCATIO ECCLESIAE ET SYNAGOGAE V OKVIRU ANTIČNE KRŠČANSKE PROTIJUDOVSKÉ POLEMIKE¹

Spis s povednim naslovom *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, kar bi lahko približno poslovenili kot *Prepir med Cerkvijo in Shodnico*, svoj sorazmeren prestiž in sploh ohranitev dolguje dejstvu, da ga je eden od zgodnjih prepisovalcev pripisal samemu sv. Avguštinu. Že Erazem Rotterdamski, ki je besedilo izdal na začetku novega veka, je kajpak razblinil vsako možnost, da bi zadeva res izšla izpod peresa slavnega Afričana, saj precej negotovo piščevo teološko znanje govori jasen jezik.² Je pa bilo zmotno pripisovanje avtorstva dovolj, da je besedilce preživelo in bilo v zadnjih nekaj več kot sto letih deležno tudi določenega povečanega zanimanja. Zaradi nazorne poosebitve krščanstva in judovstva je namreč kar nekaj raziskovalcev v njem videlo odločilno literarno podlago in spodbudo za znane upodobitve Cerkve in Shodnice kot dveh žensk v evropski srednjeveški umetnosti, kakršni denimo poznamo iz stolnic v Strasbourgu in Bambergu.³ Nekateri so v dialoški obliki spisa prepoznavali kar zametek srednjeveške duhovne drame.⁴

Danes so takšni daljnosežni sklepi v veliki meri postavljeni pod vprašaj, ker jih je zelo težko potrditi s čim oprijemljivim, razmeroma majhno število ohranjenih rokopisov pa celo izrazito nasprotuje podmeni o rabi *Prepira* pri bogoslužju, zlasti v poremskem prostoru, kar naj bi potem privedlo do razširitve osrednjega motiva iz besedila v likovno umetnost.⁵ A četudi je *Altercatio* brez

¹ Uporabljeni kratici: CCSL = Corpus Christianorum, Series Latina; FC = Fontes Christiani.

² Prim. nazadnje Benedikt Oehl, *Die Altercatio Ecclesiae et Synagogae: Ein antijudaistischer Dialog der Spätantike*, Bonn 2012, str. 6 in *passim* (dalje: Oehl, *Die Altercatio*).

³ Prim. Wolfgang Seiferth, *Synagoge und Kirche im Mittelalter*, München 1964, str. 70.

⁴ Prim. zlasti Paul Weber, *Geistliches Schauspiel und kirchliche Kunst in ihrem Verhältnis erläutert an einer Ikonographie der Kirche und Synagoge*, Stuttgart 1894.

⁵ Oehl, *Die Altercatio*, str. 4.

večje literarne ali teološke vrednosti in je njen vpliv mnogo manjši od ponekod postuliranega, je nedvomno zanimiv dokument nekega za antično in še srednjeveško krščansko literaturo pomembnega žanra, z njegovimi potmi in – vsaj v navedenem primeru – zlasti stranpotmi vred.

I

Za interpretacijo spisa o prepiru med dvema damama, ki poosebljata dve verski izročili, med materjo mnogih in vdovo, je seveda ključnega pomena vprašanje časa in okolja nastanka. Za oboje je bilo ponujenih kar nekaj predlogov, ki so domnevali vznik besedila v času med pozno antiko in začetkom visokega srednjega veka, medtem ko naj bi mu po večinskem mnenju zibelka tekla na Iberskem polotoku ali v latinski Afriki. Pred desetletji je bila vabljiva teza, da je *Altercatio* nastala kot neposreden odmev skupinske spreobrnitve judovske skupnosti na Minorki v Balearih v začetku 5. stoletja po Kr.⁶ Toda danes jo je zagovarjati enako težko kot izvor besedila globoko v srednjem veku, saj če kaj, pisec razmeroma dobra pozna svet poznoantičnega rimskega cesarstva na zahodu, česar za njegove srednjeveške kolege ne bi mogli trditi.⁷ V tem duhu se večina sodobnih datacij glede na opozorilo Cerkve, da so Shodničini otroci, torej Judje, izključeni iz državnih služb, vrti okrog objav cesarske zakonodaje, ki je slednje zapovedovala. Največkrat kot spodnjo mejo navajajo v Teodozijevem zakoniku ohranjeni zakon cesarja Honorija iz leta 418 in dvajset let mlajši Teodozija II., ki ga najdemo med novelami k omenjenemu zakoniku. Kot najpoznejši mejnik, ko bi besedilo še lahko nastalo, so nekateri dojemali odstavitev zadnjega zahodnorimskega cesarja Romula Avgustula leta 476, a je umestno opozorilo drugih, da omemba cesarja, na katero v dvogovoru naletimo, ne bi bila nenavadna niti po tem letu, saj tedanji sodobniki prelomnosti Odoakrovega dejanja nikakor niso pojmovali na današnji način.⁸

Če je torej 6. stoletje, predvsem njegova prva polovica, še sprejemljiv čas nastanka, smo blizu razmeroma svežemu stališču Benedikta Oehla, da sodi zadeva v obdobje po vzhodnorimski zmagi nad Vandali v severni Afriki, ko je katoliška skupnost po desetletjih življenja pod arijanskim režimom lažje zadihala. A kakor triumfalistični ton besedila, ki bi si ga pod vandalsko peto težko zamislili, priporoča takšno datacijo, jo vnovič odsvetujejo iste jezikovne posebnosti, ki kažejo na severno Afriko, sočasno pa bolj na 5. kot 6. stoletje.⁹ Za

⁶ Prim. Jocelyn Nigel Hillgarth, Introduction, v: *Altercatio Ecclesiae et Synagoga. Cura et studio J. N. Hillgarth*, Turnhout 1999, str. 4–6 (dalje: Hilgarth, Introduction).

⁷ Prim. Oehl, *Die Altercatio*, str. 33–40.

⁸ Prim. Hillgarth, Introduction, str. 7–8.

⁹ Prim. Oehl, *Die Altercatio*, zlasti str. 85–89.

naše potrebe bodi torej dovolj, da *Altercatio* umestimo v latinsko Afriko nekje med prvo polovico 5. in prvo polovico 6. stoletja.

Spis sam je zasnovan kot popis sodnega spora med že omenjenima (prešuštno) vdovo in (krepostno) materjo, ki nosita imeni Shodnica in Cerkev. Predmet spora je posest, ki jo je nekdaj imela prva, a je v teku časa prešla na drugo. Razprava se vrtila okoli vprašanja, kako in zakaj je do tega prišlo. Shodnica začne z opozorilom, da so se vsi preroki stekali k njej, vendar jo Cerkev prizemlja, češ, da jih je hkrati pridno pobijala. Po mojem mnenju je najzanimivejši del dialoga tisti, h kateremu se bom vrnil v nadaljevanju. V njem poda Shodnica precej nenavadno videnje razmerja med Judi in kristjani. Sklicuje se na to, da je nekdaj gospodovala vsemu svetu, klanjali naj bi se ji tako vzhodni vladarji kot Rim. Seveda jo Cerkev pobije z opozorilom, da so zdaj cesarji kristjani in da je Shodnica, se pravi, Judje, izključena iz vseh državnih služb. Prav tako pritrди Shodnici omeni, da nimajo kristjani z Judi pravzaprav ničesar skupnega, saj so izšli iz divjakov, ki so v času prevlade Shodnice še naseljevali divjino. Če je Shodnica v začetku dvogovora še razmeroma dejavna sogovornica in se upira trditvam Cerkve, občasno pa celo prevzame pobudo, se omenjeno pozneje spremeni. Pisec Shodnico predrugači v le malo več kot povezovalko Cerkvinih kanonad svetopisemskih navedkov, ki se vsi stekajo v večkrat ponovljeno opozorilo iz Prve Mojzesove knjige, češ da bo "starejši služil mlajšemu". Pravzaprav strmoglavljena vladarica terja samo, da jo Cerkev pobije z argumenti iz njenih lastnih svetih knjig, kar slednja seveda naredi. Le izjemoma poseže po odlomkih iz novozaveznih besedil. Nazadnje se da sogovornica razmeroma zlahka prepričati, da je Jezus res napovedani maziljenec, Bog in kralj. Sodni spor se zaključi s piščevim pozivom k veselju, ker je nekdaj jalova žena, kot pravi že Prva Samuelova knjiga, rodila, mati mnogih pa je zapuščena.

Opažena je bila velika navezanost avtorja spisa *Altercatio* na Ciprijanu pripisano in v glavnem za pristno šteto zbirko svetopisemskih pričevanj (*Testimonia*), zbranih v treh knjigah *Kvirinu* (*Ad Quirinum*) in uporabnih predvsem v protijudovski polemiki. Seveda ni od muh Williamsova ugotovitev, da ni moč že vsake podobnosti med gradivom pri Ciprijanu in poznejšim protijudovskim spisem razglašati za prepisovanje od Afričana, marveč so bili uporabni starozavezni navedki med kristjani enostavno v obtoku.¹⁰ Toda glede na vzporednice, ki sta jih v zadnjih dvajsetih letih nanizala izdajatelj besedila Hillgarth in zlasti Benedikt Oehl,¹¹ ne more biti dvoma, da je pisec z dialogom zgolj tako rekoč uokviril navedke iz *Testimonij*, kar ga je, kot ugotavlja Oehl, napeljalo celo, da je vprašanje Jezusovega kraljevanja nelogično postavil za ključno vprašanje

¹⁰ Prim. Arthur Lukyn Williams, *Adversus Judaeos. A Bird's Eye View of Christian Apologiae until the Renaissance*, Cambridge 1935, str. 63.

¹¹ Prim. predvsem Oehl, *Die Altercatio*, str. 20–22.

njegovega božanstva.¹² Iz svojega doda pisec samo malo navedkov. Še največ pozornosti so vzbudili tisti iz le malo znane in malo navajane *Pete Ezrove knjige*.¹³

II

Raba zbirke za kristjane primernih starozaveznih mest vsekakor umešča *Altercatio* v verigo dolgega in za antično Cerkev pomembnega izročila. O tem, zakaj je bilo prav na temo razmerja do judovstva prelitega toliko črnila v zgodnji Cerkvi, obstaja kopica razprav. Obe temeljni, med seboj težko združljivi gonili za to odmevata spet v obravnavanem spisu, čeprav se slednjemu pozna, da pripada obdobju in okolju, ko se krščanska skupnost počuti močnejšo in bolj suvereno kot – denimo – dve stoletji prej. Obenem protislovnost izhodišč krščanskega odnosa do judovstva odmeva skoraj do danes.¹⁴

V grško-rimskem svetu, v katerem so se znašli Judje in za njimi kristjani in kjer je 'prav starodavnost verskih izročil slednjim dajala pravico do nemotenega obstoja',¹⁵ je bila judovska predzgodovina za zgodnjo Cerkev izjemnega pomena in se ji ni bilo moč odreči. Na to nenazadnje kaže ostra in široka reakcija na radikalen Markionov poskus rezanja popkovine z judovstvom, ki pa je na svoj način privedla do zaostritve tonov proti dejansko obstoječemu judovstvu.¹⁶ Osrednji na kristjane naslovljeni očitek poganske okolice dobro povzema domnevno sveže spreobrnjeni apologet Arnobij iz afriške Venerine Sike na začetku 4. stoletja po Kr., ko zapiše:

»'Christianorum, inquit, causa mala omnia di serunt et interitus comparatur ab superis frugibus'. - Rogo, cum haec dicitis, non calumniari vos improbe in apertis conspiciatis manifestisque mendaciis? Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo coepimus esse Christiani et terrarum in orbe censeri: numquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuae sterilitates, pax nulla in terris, nulls protinus vilitas aut abundantia rerum fuit?«¹⁷

Novost krščanskega kulta naj bi bila torej zaslužna za številne nesreče, ki so zadele rimski svet, odkar so kristjani začeli odpadati od izročil prednikov. Zdravilo zoper navedeni resni očitek so že zgodnji apologeti znali najti v starozavezni zgodovini in prerokbah, ki so jim omogočale celo zmeren prehod v ofenzivo, češ, v bistvu so začetniki grških poganskih kultov precej mlajši od zgodnjih

¹² Prim. Oehl, *Die Altercatio*, str. 31.

¹³ Prim. Hillgarth, *Introduction*, str. 8.

¹⁴ Prim. Klemen Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, Celovec-Ljubljana-Dunaj 2009, str. 34.

¹⁵ Prim. Joachim Lehnen, *Zwischen Abkehr und Hinwendung. Äusserungen christlicher Autoren des 2. und 3. Jahrhunderts zu Staat und Herrscher, v: Rom und das himmlische Jerusalem. Die frühen Christen zwischen Anpassung und Ablehnung* (ur. R. von Haehling), Darmstadt 2000, str. 6–9.

¹⁶ Prim. Martin Goodman, *Rome and Jerusalem. The Clash of Ancient Civilizations*, London 2007, str. 529 (dalje: Goodman, *Rome and Jerusalem*).

¹⁷ Arnobius, *Adversus nationes* 1, 13 (ur. C. Marchesi), Torino 1934.

častilcev krščanskega Boga. To je recimo uglajenemu branilcu krščanstva iz 3. stoletja, antiohijskemu škofu Teofilu, omogočilo po dolgovoznem dokazovanju izpeljati zmagoslaven zaključek: »S pomočjo zbranih časov in vsega navedenega lahko vsakdo vidi starodavnost preroških spisov in božanskost našega nauka ter spozna, da nauk ni nedavno nastal niti ni to, kar učimo, bajka in laž, [...], temveč je nasprotno starejše in resničnejše (od njihovih naukov).«¹⁸ Podobno je z navidezno brezbriznim zamahom roke, češ, ne bom se ubadal s podrobnostmi, že nekaj desetletij prej dokazoval jezikavi Tertulijan: »Haec quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere quam enorme, nec arduum, sed interim longum. Multis instrumentis cum digitorum supputariis gesticulis adsidendum est; reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Aegyptiorum Chaldaeorum Phoenicum; advocandi municipes eorum, per quos notitia subministrata est, ali[o]qui[n] Manethon Aegyptius et Berosus Chaldaeus, sed et Hieromus Phoenix, Tyri[i] rex; sectatores quoque ipsorum Mendesius Ptolemaeus et Menander Ephesius et Demetrius Phalereus et rex Iuba et Apion et Thallus et, si quis istos aut probat aut revincit, Iudaeus Iosephus, antiquitatum Iudaicarum vernaculus vindex. Graecorum etiam censuales conferendi, et quae quando sint gesta, [a]ut concatenationes temporum aperiantur, per quae luceant annalium numeri; peregrinandum est in historias et litteras orbis. Et tamen quasi partem iam probationis intulimus, cum per quae probari possint, adpersimus.«¹⁹

Tukaj pa se je odprla tista široka »fronta« zgodnjekrščanske polemike, ki je sprožila precej razvejano protijudovsko spisje, znano tudi pod skupno žanrsko oznako »literatura *adversus Iudaeos*«. Resnično prepričljivo bi namreč sklicevanje kristjanov na bogato starozavezno dediščino bilo le v primeru, ko bi vsi Judje sprejeli prepričanje, da je pričakovani maziljenec že prišel v podobi Jezusa iz Nazareta. Ker se to ni zgodilo in ker je bil nadaljnji obstoj judovskih kulturnih praks mimo krščanstva vzrok velike zadrege, kar potrjuje jedka opazka poganškega kritika kristjanov Kelzosa s konca 2. stoletja, češ da so pripadniki krščanske vere celo dvojni odpadniki, saj da so najprej pod Mojzesovim vodstvom odpadli od poganstva, nato pa še od judovstva, je reševanje tovrstne zadrege pravzaprav v ospredju večine razpravi z Judi namenjenih besedil. Kot rečeno je najkorenitejšo, a za glavnino sokristjanov povsem nesprejemljivo rešitev predlagal Markion, ko je preprosto požgal mostove do Stare zaveze in se celo v Novi omejil samo na lastno redakcijo Evangelija po Luku in nekaj Pavlovih pisem. Če bi se takšen pogled širše uveljavil, nadaljnji obstoj judovstva kajpak ne bi predstavljal težave, ker ne bi imel za krščanske skupnosti nobene teže.

¹⁸ Teofil Antiohijski, *Avtoliku* 3, 29. Navedeno v prevodu G. Kocijančiča v izdaji G. Kocijančič (ur.), *Logos v obrambo resnice. Izbrani spisi zgodnjih apologetov*, Celje 1998, tukaj str. 493.

¹⁹ Tertullianus, *Apologeticum* 19, 5–7 (ur. T. Georges), Freiburg im Breisgau 2015.

V dejanskih razmerah, ko na odpoved Stari zavezi ni bilo misliti, je vsaj za zahodno krščanstvo srednjega veka najelegantnejšo rešitev našel Avguštin. Zanj je nadaljnje življenje Judov med kristjani do konca sveta predstavljalo malone nujnost kot vir verodostojnega pričevanja o Jezusovem zemeljskem bivanju. S tem je cerkveni učitelj iz Hipona po eni strani zavaroval Jude pred nasilnim pokristjanjenjem ali celo fizičnim uničenjem, kar je bilo nekako na liniji z vso poznoantično judovsko zakonodajo krščanskih vladarjev, ki jim je za razliko od poganov in heretikov vselej priznavala pravico do izvrševanja kulta, medtem ko je po drugi strani opravičil njihovo razkropitev po vsem svetu.²⁰ V klasični obliki je svojo misel povzel v zadnji četrtini *Božjega mesta*, kjer je ob sklicevanju na besede devetinpetdesetega psalma zapisal:

»*Nam prophetia in psalmis, quos legunt etiam, de hac re praemissa est, ubi scriptum est: Deus meus, misericordia eius praeueniet me; Deus meus demonstrauit mihi in inimicis meis, ne occideris eos, ne quando obliuiscantur legem tuam; disperge eos in uirtute tua. Demonstrauit ergo Deus ecclesiae in eius inimicis Iudaeis gratiam misericordiae suae, quoniam, sicut dicit apostolus, delictum illorum salus gentibus; et ideo non eos occidit, id est non in eis perdidit quod sunt Iudaei, quamuis a Romanis fuerint deuicti et oppressi, ne obliuiscantur legem Dei ad hoc, de quo agimus, testimonium nihil ualerent. Ideo parum fuit, ut diceret: Ne occideris eos, ne quando obliuiscantur legem tuam, nisi adderet etiam: Disperge eos; quoniam si cum isto testimonio scripturarum in sua tantummodo terra, non ubique essent, profecto ecclesia, quae ubique est, eos prophetiarum, quae de Christo praemissae sunt, testes in omnibus gentibus habere non posset.*«²¹

Že veliko pred Avguštinom so krščanski teologi razvili vplivno zamisel o tem, da je zgodovinski, stari Izrael kot pravo izvoljeno ljudstvo zamenjala Cerkev, resnični Izrael. Čeprav so mnogi izvori te teorije iskali v novozaveznih besedilih, je verjetno treba pritrdati Schreckenbergu, da je v njih še ni.²² Pojavi pa se kmalu za tem. V *Barnabovem pismu*, ki so mu posamezne krščanske skupnosti priznavale celo kanoničnost in ki je nastalo nekje med začetkom in sredino 2. stoletja, nemara v povezavi z zadušitvijo Bar Kohbovega upora,²³ je nasprotje pripeljano tako rekoč do skrajnosti. Pisec med drugim graja tiste, ki bi jim prišlo na misel, da bi utegnili biti Judje in kristjani skupni dediči zaveze: »In še to vas prosim kot eden izmed vas, ki vas vse na prav poseben način ljubim

²⁰ Prim. recimo Alex Novikoff, *The Middle Ages, v: Antisemitism. A History* (ur. A. S. Lindemann in R. S. Levy), Oxford-New York 2010, str. 64.

²¹ Augustinus, *De civitate Dei* 18, 46 (ur. B. Dombart), Turnhout 1955.

²² Prim. Heinz Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (1.-11. Jahrhundert)*, Frankfurt am Main-Bern 1982, str. 137–142 (dalje: Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte*).

²³ Prim. Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte*, str. 174.

bolj kot svojo dušo, da pazite nase in ne postanete podobni nekaterim, da ne kopičite greha na greh in ne govorite, da je zaveza tako njihova kot naša. Naša je: oni pa so jo že takrat dokončno razveljavili, ko jo je Mojzes prejel. [...] Ker pa so se obrnili k malikom, so jo izgubili.«²⁴

Očitek »obrata k malikom« kot tistega dejanja, ki je tako rekoč na samem začetku razveljavil izvoljenost starega Izraela, je, prejkone pričakovano, dolgo igral pomembno vlogo. Avtor *Barnabovega pisma* ga je v svojem besedilu še enkrat razdelal: »Toda poglejmo, ali je dal zavezo ljudstvu, kakor je prisegel očetom. Dal jo je, toda zaradi grehov so postali nevrredni, da bi jo prejeli. [...] In Mojzes je prejel dve tabli, pisani s prstom Gospodove roke v Duhu.‘ Ko jih je Mojzes prejel, jih je nesel, da bi jih dal ljudstvu. [...] In Mojzes je spoznal, da so si znova ulili malike, in vrgel je iz rok tabli in tabli Gospodove zaveze sta se zdrobili. Mojzes je prejel, oni pa niso postali vredni.«²⁵

Čez pol stoletja je Tertulijan podobno dokazoval prednost mlajših kristjanov pred starejšimi Judi, ko je v enem svojih zgodnejših tekstov, *Adversus Iudaeos*, napisal: »Nam et secundum divinarum scripturarum memorias populus Iudaeorum id est antiquior derelicto deo idolis deservivit et divinitate abrelicta simulacris fuit deditus dicente populo ad Aaron: *Fac nobis deos qui nos antecedant*. Quod cum ex monilibus feminarum et anulis virorum aurum fuisset igne conflatum et processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel abrelicto deo honorem dederunt dicentes: *Hi sunt dei qui nos eiecerunt de terra Aegypti*.«²⁶

Seveda zgolj sklicevanje na to, da postava v bistvu nikoli ni stopila v veljavo, ni rešila krščanskih zagat. Kot je znano, so se, vsaj prvotno predvsem iz misijonarskih nagibov, že apostoli v Jeruzalemu odločili, da kljub še vedno samoumevni povezanosti z judovstvom opustijo obveznost večine prehrabnih predpisov in predvsem obreze za nove člane skupnosti, izhajajoče iz poganskih vrst, v začetku gotovo skoraj brez izjeme izmed judovstvu naklonjenih »bogaboječih«, ki jim je mnogokrat prav nujnost obreze prej preprečevala vstop v judovske vrste.²⁷ Vse večje odmikanje od Mojzesove postave je sprožalo neprijetna vprašanja, kako je pravzaprav z njo. Da pravzaprav nikoli ni veljala, je bil, kot rečeno, zelo zasilen in nezadosten izhod. Več maneverskega prostora sta omogočala dva druga. Eden je jedrna vsebina *Barnabovega pisma*. Po njem Judje sploh niso razumeli, zakaj v starozaveznih predpisih gre, in so si jih razlagali dobesečno, medtem ko naj bi pri njih v resnici šlo za navodila izključno za

²⁴ *Barnabovo pismo* 4, 6.8; navedeno v prevodu F. Omerze in G. Kocijančiča po izdaji Gorazd Kocijančič (ur.), *Spisi apostolskih očetov*, Celje 1996, str. 241.

²⁵ Prav tam, 14, 1–4. Navedeno po Kocijančič, *Spisi apostolskih očetov*, str. 256 s.

²⁶ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 1, 6–7 (ur. R. Hauses), Turnhout 2007.

²⁷ Prim. Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 516–517, ali Robert. L. Wilken, *The First Thousand Years. A Global History of Christianity*, New Haven-London 2012, str. 20–22.

duhovno življenje ali za napoved z Jezusom povezanih dogodkov. Tako anonimni zgodnjekrščanski teolog modruje: »Ko je Mojzes rekel: ‚Ne jejte svinje ne orla ne jastreba ne vrana ne katerekoli ribe brez luskin,‘ je prejel umevanje treh naukov. [...] Ni torej Božji ukaz, naj ne jedo, ampak je Mojzes govoril v Duhu. Svinjo torej imenuje, kot bi rekel: ‚Ne družī se z ljudmi, ki so podobni svinjam, kajti kadar živijo razkošno, pozabijo Gospoda; ko pa trpijo pomanjkanje, Gospoda priznavajo – kakor svinja, ki ne pozna gospodarja, kadar žre, ko pa je lačna, kruli, in spet molči, ko dobi hrano.«²⁸

Vrhunec ta smer dokazovanja doseže ob koncu prvega dela *Pisma*, kjer se avtor loti templja: »Povedal vam bom tudi o templju, kako so nesrečniki zablodili in so imeli upanje samo v stavbo, kot da bi bil tempelj Božja hiša, ne pa v Boga, ki jih je ustvaril. Kajti v templju so ga častili skoraj kakor pogani. [...] In naposled pravi: ‚Glej, tisti, ki so podrli ta tempelj, ga bodo sami sezidali.‘ To se (ravno) dogaja. Ker so se bojevali, so ga sovražniki podrli; zdaj pa ga bodo sami služabniki sovražnikov spet sezidali.«²⁹

Druga možnost, za katero se je, nenazadnje pod vplivom odmevnega zakoličenja pri Ireneju Lyonskem ob koncu 2. stoletja,³⁰ ogrela večina piscev protijudovskih polemik, je bilo že pri apostolu Pavlu nakazano priznavanje začasne vrednosti konkretnim določilom postave, ki pa je s Kristusovim prihodom minila. V to smer razmišljanja je šlo dokazovanje, da postava ni mogla biti nujna za odrešenje, ko pa je zgodnji svetoписemski očaki še niso poznali in so se ravnali zgolj po nekakšni naravni postavi. Misel je lepo razvil Tertulijan v *Adversus Iudaeos*:

»Primordialis enim lex est data Adae et Evae in paradiso quasi matrix omnium praeceptorum dei. Denique si dominum deum suum dilexissent, contra praeceptum eius non fecissent; si proximum diligenter id est semetipsos, persuasioni serpentis non credidissent atque ita in semetipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate faciendo contra dei praeceptum; a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris non clam degustassent, nec a conspectu domini dei sui sub arbore delitescere gestissent, nec falsum adseveranti diabolo participes efficerentur credendo ei quod similes dei essent futuri, atque ita nec deum offendissent ut patrem qui eos de limo terrae quasi ex utero matris figuraverat; si alienum non concupissent, de fructu illicito non degustassent. Igitur in hac generali et primordiali dei lege, quam in arboris fructu observari deus sanxerat, omnia praecepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quae suis temporibus edita germinaverunt. Eiusdem est enim postea superducere legem qui ante praemiserat praeceptum, quoniam et

²⁸ *Barnabovo pismo* 10, 1–3. Navedeno po Kocijančič, *Spisi apostolskih očetov*, str. 250 s.

²⁹ Prav tam, 16, 1–4. Navedeno po Kocijančič, *Spisi apostolskih očetov*, str. 258 s.

³⁰ Prim. recimo Friedhelm Winkelmann, *Geschichte des frühen Christentums*, München 2007, str. 47 s.

ipsius est erudire postea qui ante iustos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam qui instituit, si is perficit qui coepit? Denique ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quae naturaliter intellegebatur et a patribus custodiebatur. Nam unde Noe iustus inventus, si non illi naturalis legis iustitia praecedebat? Unde Abraham amicus dei deputatus, si non de aequitate et iustitia legis naturalis? Unde Melchisedech sacerdos dei summi nuncupatus, si non ante Leviticae legis sacerdotium Levitae fuerunt qui sacrificia deo offerebant?«³¹

Za apologeta je bil od zgledov za pobožno življenje pred dogodki na Sinaju kajpak pomembnejši sklep, ki ga je lahko na njihovi podlagi izpeljal za svojo krščansko sodobnost: »Unde intellegimus dei legem iam ante Moysen nec in Choreb tantum aut in Sina et in eremo primum, sed antiquiorem primum in paradiso, [...] ut non iam ad Moysi legem ita adtendamus quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem quam certo tempore deus et gentibus exhibuit [et] repromissam per prophetas et in melius reformavit et praemonuit futurum, ut, sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur.«³²

Ni potrebno poudarjati, da je verjetno od vseh določil postave za največ netiva za razpravo z Judi poskrbela obreza, ki so se ji kristjani, kakor povedano, zelo zgodaj odrekli, zaradi česar se jim je zdelo še zlasti ključno dokazovati njeno odvečnost za zveličanje. Največkrat so nad njo zamahnili z roko z argumentom, češ da njena vloga sploh ni označiti človeka za odrešitev, temveč je namenjena izključno razpoznavanju Judov. Tertulijan je bil vnovič na moč samozavesten, ko je to znamenje povezal z v svojem času in od Hadrijana naprej aktualno prepovedjo vstopa v Jeruzalem zanje: »Dari enim habebat circumcisio, sed in signum unde Israel in novissimo tempore dinosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur — secundum verba prophetarum dicentium: *Terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae, regionem vestram in conspectu vestro extranei comedent, et deserta et subversa a populis extraneis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea et sicut custodiarium in cucumerario et quasi civitas quae expugnatur.*«³³ Pozornemu bralcu ne more v navedenih vrsticah uiti niti suverena, a značilno svojevoljna uporaba starozavezne »municije«, kar je ena glavnih značilnosti vsega žanra in o čemer lahko razmišljamo tudi ob *Prepiru*.

Vseh težav s postavo za kristjane ne bi bilo, če ne bi sodobno judovstvo odklanjalo njihove razlage, da je Božji maziljenec že prišel, spričo česar so vztrajali pri izročilih očetov. Zato je dokazovanje, da je Jezus iz Nazareta res Mesija,

³¹ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 2, 4–7.

³² Prav tam, 2, 9.

³³ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 3, 4.

jedrni del skoraj vsakega krščanskega protijudovskega spisa. Pot k temu je z obsežnim *Dialogom z Judom Trifonom* v začetku druge polovice 2. stoletja utrl vsaj že Justin Mučenec in si v nacistični Nemčiji za svojo argumentacijo prislužil celo nelaskavi in gotovo neupravičeni venec »največjega antisemita krščanske antike«, kar je bilo v tistem kontekstu kajpak mišljeno kot pohvala.³⁴ Nesprejemanje Jezusovega mesijanstva je bilo tudi vir pogostih očitkov o trdovratnosti Judov, kar je v navezi z opozarjanjem na njihovo nagnjenost k preganjanju in celo pobijanju prerokov,³⁵ ki ni bilo odsotno niti v nekaterih starozaveznih spisih, končno privedlo do za prihodnost odnosov med Judi in kristjani precej bolj eksplozivne obtožbe.³⁶ V povsem izdelani obliki jo recimo najdemo že v drugi polovici 2. stoletja po Kr. v znani *Homiliji o Pashi* apologeta Melitona iz Sard. Njegova izvajanja so zelo značilna za neposredno postmarkionsko obdobje, ko se želja po čim temeljitejši prisvojitvi starozavezne dediščine meša s potrebo po korenitem odmiku od konkretnega judovstva iz sodobnosti. Zato sardski škof v sicer izrazito starozavezno navdihnjeno pridigo vplete tudi naslednje velikokrat navajane misli: *On je umorjen. In kje je umorjen? Sredi Jeruzalema. Zakaj? Ker je ozdravil njihove hrome in očistil njihove gobave, ker je v svetlobo pripeljal njihove slepe in od mrtvih obudil njihove mrličke. Zato je trpel. [...] Umoril si Njega, ki te je oživil. Kaj si storil, o Izrael? [...] Jaz – govori Izrael – sem umoril Gospoda. Zakaj? Ker je bilo potrebno, da trpi. Zablodil si, o Izrael, ker si se domislil takšnih reči, da bi ubil Gospoda. Bilo je potrebno, da trpi, a ne po tebi.*³⁷

V tem razdelku opisana težišča se skozi večstoletno zgodovino polemičnega pisanja kristjanov o judovskih temah niso veliko spreminjala. Ob že velikokrat omenjenih avtorju *Barnabovega pisma* in Tertulijanu sodijo – poleg Justina in Melitona – med najpomembnejše predstavnike žanra avtor Ciprijanu pripisanega besedila *O gorah Sinaj in Sion* (kjer prva predstavlja judovstvo, druga krščanstvo) iz prvih desetletij 3. stoletja, za *Altercatio* ključni Ciprijan z navedenim spisom *Kvirinu* (znan tudi kot *Testimonia*; včasih je bil kartažanskemu škofu odrekan), pa znova na vzhodu Evzebij iz Cezarjeve z *Dokazi za evangelij* (*Demonstratio evangelica*) ali zlasti Janez Krizostom s slovitimi protijudovskimi pridigami iz antiohijskega obdobja. Sirsko krščanstvo v tej družini zastopata Janezova starejša sodobnika Efrein in Afraat. Žanrsko izročilo je daleč preživelo konstantinsko dobo in se na zahodu ohranilo vsaj do visokega srednjega veka, odmevalo pa je še pozneje.³⁸

³⁴ Prim. Schreckenberga, *Die christliche Adversus-Judaeos-Literatur*, str. 186.

³⁵ Prim. o izvorihih takih pogledov Schreckenberga, *Die christliche Adversus-Judaeos-Literatur*, str. 75 in 111–131.

³⁶ Prim. denimo Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 527.

³⁷ Meliton Sardski, *Homilija o Pashi* 72.73.74–75. Navedeno v prevodu G. Kocijančiča po izdaji v Gorazd Kocijančič, *Logos v obrambo resnice*, str. 126.

³⁸ Prim. pregledno Immacolata Aulisa, *Introduzione, v: Tertulliano, Polemica con i Giudei*, Roma 1998, str. 18–22 (dalje: Aulisa, *Introduzione*).

Obširna produkcija spisov *adversus Iudaeos* že precej časa vzbuja spraševanje o njihovem namenu in umeščenosti v dejansko vsakdanje življenje krščanskih skupnosti. Preigrane so bile tako rekoč že vse možnosti, od tiste, da odražajo dejanske razprave med pripadniki obeh verskih skupin, do one, da so Judje iz protijudovskih polemik zgolj slamnati možje brez prave povezave s člani skupine, ki jim je posodila ime.³⁹ Zagotovo je moč reči, da podobno kot na papirju poganom namenjene apologije v prvi vrsti nagovarjajo kristjane same in da je v njih težnja po spreobrnitvi Judov še veliko manj izrazita kot tam. Najbrž pa glede na spričevala mnogih lokalnih sinod tudi iz 4. stoletja ni iz trte izvito, da je judovstvo še dolgo ohranjalo določeno privlačno moč za kristjane, čemur so se potem teologi zoperstavili z opozarjanjem na spoštovanje iz postave izvirajočih predpisov in praznikov kot na stranpot za Kristusovega vernika.⁴⁰ Dokončnega odgovora o tem, v kolikšni meri so Judje iz polemik res Judje in do katere mere je ta oznaka zgolj nekakšna psovka za drugače usmerjene sokristjane, pa bržkone ne bo mogoče nikdar dati.

III

Prepir med Cerkvijo in Shodnico zelo dobro nakazuje, kako zelo je do časa njegovega nastanka že napredovala odtujitev med povprečno izobraženim kristjanom (pisca besedila bržkone ne kaže uvrščati čisto na vrh intelektualne smetane) in sodobnim judovstvom. Avtor se namreč izjemno redko dotakne česa, kar bi kazalo na neposredne stike z judovskim življenjem.⁴¹ Ravno tako občuti zelo malo potrebe, da bi se skliceval na judovsko dediščino kristjanov; izvor slednjih prejkone išče v (barbarskih) poganih, kot bo še razvidno.

Kaj takega je, ne oziraje se na Goodmanovo vsekakor premisleka vredno tezo, da so se kristjani iz političnih premislekov že kmalu načrtno odlepljali od omenjanja povezav z judovstvom,⁴² mogoče navsezadnje zato, ker *Altercatio* izhaja iz časa, ko je krščanstvo že zdavnaj vstopilo v javno in politično sfero. Ko je postalo verska opredelitev vladarjev, se je glede na Justinovo in Tertulijanovo obdobje razmerje med skupinama vendarle spremenilo. Prej so Judje uživali ugodnejši pravni status, zdaj je bila slika obrnjena, ne glede na to, kako ocenjujemo razmerje med položajem judovskih skupnosti pod poganskimi in krščanskimi vladarji. Celó če sprejmemo oceno, da se zanje v pravnem smislu ni veliko predrugačilo,⁴³ kljub ostri vladarski retoriki in kljub prihodu v ospredje

³⁹ Prim. o tem Goodman, *Rome and Jerusalem*, zlasti str. 526 s.; Aulisa, *Introduzione*, str. 26–33. Gl. še Oehl, *Die Altercatio*, str. 94.

⁴⁰ Prim. Karl L. Noetlichs, *Die Juden im christlichen Imperium Romanum (4.-6. Jahrhundert)*, Berlin 2001, str. 84–86.

⁴¹ Eno od mest, ki je v tem oziru verjetno izjema, je tisto, ko Cerkev govori o tem, kako je večkrat videla Judinje jezdit osla (kot kaznen za prešuštvo); prim. *Altercatio* 257 ss. A še tu gre lahko za topos.

⁴² Prim. Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 531.

⁴³ Prim. o tem vprašanju Noetlichs, *Die Juden*, str. 23 ss. in *passim*.

nekaterih prej manj pomembnih vprašanj, zlasti vprašanja nejudovskih sužnjev judovskih gospodarjev, so bili kajpak v povsem drugačni vlogi zdaj kristjani.⁴⁴

Od tod izvira tista posebnost, ki je pri *Altercatio* ob vseh neizvirnih navezavah na izročilo žanra najopaznejša. Pisec veliko razmišlja v čisto profanih političnih kategorijah, ob katerih bi se Tertulijan nedvomno čudil. Celo jedro spora med Cerkvijo in Shodnico je v bistvu odmaknjeno od duhovnih vprašanj. Gre za razčiščevanje, komu pripada (posvetna) oblast in kdo mora komu služiti. Pri reševanju spora pisec (oziroma v dialogu Cerkev, pa tudi Shodnica) argumentira izrazito posvetno. Prav raba strokovnih terminov iz politične sfere je bila zato bistvena opora za datiranje spisa.

Repertoar običajnih dokazovanj o prednostih krščanstva pred judovstvom (oziroma v dialogu Cerkve pred Shodnico) je, kot omenjeno, skoraj v celoti povzet po Ciprijanovi zbirki gradiva. Tako ni nič novega niti osrednje mesto motiva napovedi Rebeki ob rojstvu dvojčkov Jakoba in Ezava,⁴⁵ ki ga Cerkev v svojih izvajanjih celo večkrat ponovi. Med drugim Shodnico pouči: »Lege quid Rebeccae sit dictum cum geminos pareret: *Duae gentes in utero tuo sunt et duo populi de uentre tuo separabuntur et populus populum superabit et maior seruiet minori*. [...] Ego oues et pecora, tu militem possidebas. Inde et quod ego minor et pauperior, tu maior et diues mihi degeneras populo seruitura minori.«⁴⁶ Že tukaj je sočasno nespregledljiva posebnost spisa, ko predstavi nasprotje med Judi in kristjani kot nasprotje med vojaki in pastirji, kar večkrat odmeva vsaj v začetnih delih besedila.

Izmed drugih tradicionalnih tem protijudovske polemike jih velja izpostaviti zgolj nekaj. Ker je večkrat podčrtana Shodničina nekdanja vojaška moč, je izpostavljeno njeno nasilno vedenje. Recimo v povezavi z njenim zatrjevanjem, da so se preroki najprej zgrinjali k njej, kar Cerkev napelje na svoj mlin z naslednjim očitanjem: »Certum est quod prophetae dum ad me ueniunt, rememorantes pro tempore uelut ad hospitam cucurrerunt. Nam probo eosdem, sponsi mei iuuenes, metatores scilicet Christi, gerulos litterarum, mandatorum etiam portitores, inuidiae causa a te fuisse interfectos.«⁴⁷ Povsem skladno z dolgim krščanskim izročilom Shodnico v nadaljevanju prikaže ne samo kot morilko prerokov, temveč hkrati kot trdovratno in nedojemljivo za razodetje Božjega sina. Ko se njena nasprotnica pohvali, da je Kristus najprej prišel k njej, se pravi, k judovskemu ljudstvu, je namreč deležna ostre zavrnitve, v kateri odmeva od Melitona domača argumentacija: »Si enim ad me Christus principaliter aduenisset et te in aduentu ipso primae natiuitatis repudiare uoluisset, hodie diceret:

⁴⁴ Prim. Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 544–546.

⁴⁵ Prim. že Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 1, 4 ss.

⁴⁶ *Altercatio Ecclesiae et Symagoga* 94–97. 102–105 (ur. J. N. Hillgarth), Turnhout 1999 (dalje: *Altercatio*).

⁴⁷ *Altercatio* 32–36.

„Non uenit ad me, nesciui quod colerem; nam si et in populo meo dignatus fuisset accedere quem prophetae Deum dixerant, confiterer.“ Ad te uenit: mortuos tuos uirtutum imperio suscitauit, loquaces praestitit mutos, gressibus reddidit claudos. [...] et non esse Deum quem Deum legeras profana mente dixisti.«⁴⁸

Razprava o judovskih verskih praksah in običajih se v glavnem vrti okoli vrednosti postave in obreze. Cerkev tukaj najprej ponovi že iz *Barnabovega pisma* znani očitek o ravnanju Hebrejcev v puščavi, ko so zapadli v malikovanje (prim. *Altercatio* 142–145). Shodnica kljub temu opozori na svoje prednosti, ker je prejela postavo in obrezo: »Respice te nec legem accepisse nec circumcisionem meruisse, in quo signo gentilitas segregatur. Inde est quod et signum meum habeo et legem quam Moyses pertulit non amitto.«⁴⁹ Izmed odgovorov, na razpolago v izročilu, avtorju ni bilo težko izbrati primernega, kar zadeva preseženost Mojzesove zakonodaje. Cerkev je Shodnici s sklicevanjem na iz konteksta vzeto mesto pri preroku Izaiju odgovorila: »Ego autem Euangeliorum nouam legem accepi. Et ut scias ueterem novitate compressam, lege Esaiam qui tibi ait: *Illa vetera transierunt et ecce facta sunt noua, nunc orientur.*«⁵⁰ Kar zadeva obrezovanje, pred prehodom na klasično razpravljanje o nujnosti duhovne, ne telesne obreze postreže z opozorilom na težaven položaj judovskih žensk: »Nam si dicis populum tuum in signo circumcisionis esse saluandos, quid facient uirgines tuae, quid facient uiduae, quid matres etiam synagogae, si circumcisionem in signo populi ad aeternam uitam processisse testaris?«⁵¹

O delih besedila, kjer Cerkev in vse bolj v defenzivo potisnjena Shodnica razpredata o Kristusu, njegovem božanstvu, Božjem sinovstvu in kraljevanju, ne kaže izgubljati veliko besed, saj *Altercatio* ne ponuja kakšnega svežega gradiva. Še več, kot sem že omenil, zaradi strukture zapisov v pričevanjih (v glavnem) zoper judovstvo, ki jih je zbral Ciprijan, pisec celo pusti zgradbo, za katero je še sam (oziroma Cerkev v njegovem imenu) prepričan, da ni logična, in »dokazuje« Kristusovo kraljevanje za njegovim božanstvom.⁵²

Večje pozornosti pa je ob koncu nedvomno vreden večkrat evocirani izraziti pomik v dialogu orisanega spopada v posvetno, politično sfero. Cerkev in Shodnica v bistvu nastopata kot posvetni vladarici, pri čemer je ena zamenjala oziroma strmoglavila drugo. Dokaj nenavadna je tako že Shodničina samohvala, ko starozaveznemu Izraelu pripisuje oblast nad vsem znanim svetom, kar je motiv, ki ga v takšni obliki Stara zaveza nedvomno ne pozna.⁵³ Glede na

⁴⁸ Prav tam, 161–168. 169–170.

⁴⁹ Prav tam, 212–215.

⁵⁰ *Altercatio* 216–220.

⁵¹ Prav tam, 225–229.

⁵² Prim. *Altercatio* 469 s., kjer se Cerkev Shodnici na njeno vprašanje o Kristusu kot kralju roga z besedami: *Ergo regem dubitas quem Deum profecto cognoscis?*

⁵³ Prim. Oehl, *Die Altercatio*, str. 108 s.

naslonitev navedb o vojaških uspehih Shodnice na pripovedi o podjarmljenju kanaanskih ljudstev bi lahko nemara sklepali, da je imel pisec zelo približne predstave o lokalni naravi opisovanih spopadov in jim je pripisoval pomen, ki ga v nobenem primeru niso mogli imeti. Tako je mogel zapisati in Shodnici v usta položiti naslednji opis njene nekdanje moči: »Ego sceptro et legionibus fulta, apud Hierosolimam purpureo amictu regnabam. Ego Romanum possidebam imperium, ego reges, milites et alienigenarum gentium duces occidi. Mihi Persae et Indus aurum, gemmas, ebur, argentum et sericum, totasque opes aduexit. [...] Ego Pharaonem cum suis curribus, ego Egyptios, ego Cananeos, Gebuseos et Cetheos et Pherezeos reges occidi.«⁵⁴

Nasproti temu v začetku razprave še kar samozavestna Shodnica postavi nebogljeno podobo Cerkev, kristjanov, v kateri odmevajo antični stereotipi o barbarih: »Tu montana, tu rustica, apta pecoribus, tu pressis in uallibus, tantum de errore sollicita; tibi exsinuatus condensior cauernosus lapis timidum quondam praestabat hospitium; lac caseum, uaccinia, glandem mandebas.«⁵⁵ Kar je nemara presenetljivo, Cerkev tovrstni oznaki ne oporeka, temveč se z njo, kakor je bilo med drugim razvidno iz odlomka o Rebeke, večkrat poistoveti, kar v glavnem služi poudarjanju nepremostljive razlike med njo in judovstvom. V ta namen malo pred koncem besedila mobilizira tudi svojevrstno, kajpak svojevoljno razumevanje Abrahamovega odhoda iz domovine v Haranu, ki naj bi pomenil njegov odmik od judovstva k Cerkvi, saj slednja pravi: »Nam Abraham quem nominasti, cum esset paganus et idola confringeret, sic ad diuinae maiestatis amicitias conuolauit. Inde incolumis iam Dei amicus ad te rursum accessit sed et postmodum a te ad gentes, hoc est ad nos, iterum redire mandauit. Sic enim in Genesi ait: *Dixit, inquit, Dominus Deus Abrahae, Exi de terra tua et de cognatione tua et de domo patris tui, et uade in illam terram quam tibi ostendero.*«⁵⁶ Pisec Cerkev očitno razume skoraj izključno kot Cerkev kristjanov iz poganstva. Njen izvor v judovstvu mu pred oči pride le malokrat.⁵⁷

Navedel sem že, da *Altercatio* z napovedjo Rebeke ilustrirane manjvrednosti judovstva v primerjavi s krščanstvom drugače kot njeni številni predhodniki ne razume toliko v duhovnem, kot čisto v praktičnem posvetnem smislu. Teologom 2., 3., celo še 4. stoletja recimo ne bi moglo priti na misel, da bi Shodnici njeno podrejenost Cerkvi dokazovali na naslednji način: »Respice in legionibus signa, nomen saluatoris intende, christicolas imperatores aduerte ... [...] Tributum mihi soluis, ad imperium non accedis, habere non potes praefecturam.

⁵⁴ *Altercatio* 47–51. 55–57.

⁵⁵ Prav tam, 51–55.

⁵⁶ Prav tam, 498–505.

⁵⁷ Recimo tik pred navedenim mestom, ko Cerkev omenja, da sta bila njena oznanjevalca Peter in Pavel Juda, a sta *derelicta te ad fontem uitae aeternaque gratiam conuenerunt*.

Iudaeum esse comitem non licet, senatum tibi introire prohibetur, praefecturam nescis, ad militiam non admitteris, mensam diutum non adtingeris, clarissimus ordinem perdidisti.«⁵⁸ Iz navedenega mesta, ki je predvsem z omembo cesarja in z navedbo *ad militiam non admitteris* mnogim glavna opora za datiranje spisa, je najbolje razvidno, kolikšen prepad pravzaprav loči pričujoči izdelek teološko razmeroma skromno izobraženega pisca (zato toliko bolj čudi pripisovanje Avguštinu) in *Barnabovo pismo* ter njegove zgodnje dediče. Če se tam razmišlja o polnem duhovnem življenju,⁵⁹ se tukaj kot vrhunec krščanskega uspeha (in judovske poti na obrobje) pojmuje doseganje zvenečih naslovov. Kljub temu je *Altercatio* prispevala svoj kamenček v mozaik srednjeveškega razumevanja razmerja med krščanstvom in judovstvom, četudi ta verjetno ni bil tako velik, kot so nekoč mislili. Je pa podoba mladostne kraljice in njene strmoglavljene predhodnice nesporno govorila za prihodnja stoletja razumljiv jezik.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

- Altercatio Ecclesiae et Synagogae* (ur. J. N. Hillgarth), (CCSL), Brepols, Turnhout 1999.
- Arnobius, *Adversus nationes* (ur. Concetto Marchesi), Io. Bapt. Paraviae et Sociorum, Torino 1934.
- Augustinus, *De civitate Dei* (ur. B. Dombart), (CCSL), Brepols, Turnhout 1955.
- Aulisa, Immacolata, Introduzione, v: Tertulliano, *Polemica con i Giudei* (Testi patristici, 140), Città nuova, Roma 1998, str. 5–72.
- Goodman, Martin, *Rome and Jerusalem. The Clash of Ancient Civilizations*, Allen Lane, London 2007.
- Hillgarth, J. N., Introduction, v: *Altercatio Ecclesiae et Synagogae. Cura et studio J. N. Hillgarth*, Brepols, Turnhout 1999, str. 3–24.
- Kocijančič, Gorazd (ur.), *Logos v obrambo resnice. Izbrani spisi zgodnjih apologetov*, Mohorjeva družba, Celje 1998.
- Kocijančič, Gorazd (ur.), *Spisi apostolskih očetov*, Mohorjeva družba, Celje 1996.
- Jelinčič Boeta, Klemen, *Judje na Slovenskem*, Mohorjeva/Hermagoras, Celovec-Ljubljana-Dunaj 2009.
- Lehnen, Joachim, Zwischen Abkehr und Hinwendung. Äusserungen christlicher Autoren des 2. und 3. Jahrhunderts zu Staat und Herscher, v: *Rom und das himmlische Jerusalem. Die frühen Christen zwischen Anpassung und Ablehnung* (ur. R. von Haehling), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2000, str. 1–28.
- Noetlich, Karl Leo, *Die Juden im christlichen Imperium Romanum (4.-6. Jahrhundert)*, Akademie Verlag, Berlin 2001.
- Novikoff, Alex, The Middle Ages, v: *Antisemitism. A History* (ur. A. S. Lindemann in R.S. Levy), Oxford University Press, Oxford-New York 2010, str. 63–78.

⁵⁸ *Altercatio* 124–126.127–132.

⁵⁹ Kar zlasti poudarja Williams, *Adversus Iudaeos*, str. 20.

- Oehl, Benedikt, *Die Altercatio Ecclesiae et Synagogae. Ein antijudaistischer Dialog der Spätantike*, Philosophische Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn 2012.
- Schreckenber, Heinz, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (1.-11. Jahrhundert)*, Peter Lang, Frankfurt am Main-Bern 1982.
- Seiferth, Wolfgang, *Synagoge und Kirche im Mittelalter*, Kösel, München 1964.
- Tertullianus, *Adversus Iudaeos* (ur. Regina Hauses), (FC), Brepols, Turnhout 2007.
- Tertullianus, *Apologeticum* (ur. Tobias Georges), (FC), Herder, Freiburg im Breisgau 2015.
- Weber, Paul, *Geistliches Schauspiel und kirchliche Kunst in ihrem Verhältnis erläutert an einer Ikonographie der Kirche und Synagoge*, Ebner & Seubert, Stuttgart 1894.
- Wilken, Robert Louis, *The First Thousand Years. A Global History of Christianity*, Yale University Press, New Haven-London 2012.
- Williams, A. Lukyn, *Adversus Judaeos. A Bird's Eye View of Christian Apologiae until the Renaissance*, Cambridge University Press, Cambridge 1935.
- Winkelman, Friedhelm, *Geschichte des frühen Christentums*, C. H. Beck, München 2007.

POVZETEK

Spis s povednim naslovom *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, kar bi lahko približno poslovenili kot *Prepir med Cerkvijo in Shodnico*, svoj sorazmeren prestiž in sploh ohranitev dolguje dejstvu, da so ga pripisali samemu sv. Avguštinu. *Altercatio* se umešča v verigo dolgega in za antično Cerkev pomembnega izročila protijudovske polemike. Že veliko pred Avguštinom so krščanski teologi namreč razvili vplivno zamisel o tem, da je zgodovinski, stari Izrael kot pravo izvoljeno ljudstvo zamenjala Cerkev, resnični Izrael. Težišča se skozi večstoletno zgodovino polemičnega pisanja kristjanov o judovskih temah niso veliko spreminjala. Pisec *Prepira* drugače kot starejši predhodniki veliko razmišlja v čisto profanih političnih kategorijah. Cerkev in Shodnica v bistvu nastopata kot posvetni vladarici, pri čemer je ena zamenjala oziroma strmoglavila drugo. Kljub temu je *Altercatio* prispevala svoj kamenček v mozaik srednjeveškega razumevanja razmerja med krščanstvom in judovstvom.

KLJUČNE BESEDE: *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, judovstvo in krščanstvo v antiki, Tertulijan, Barnabovo pismo, antijudaizem

Summary

ALTERCATIO ECCLESIAE ET SYNAGOGAE IN THE LIGHT OF EARLY CHRISTIAN ANTI-JEWISH POLEMIC

The essay with the expressive title *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, which would roughly translate as *Argument between Church and Synagogue*, owes its relative prestige and general preservation to the fact that it was ascribed to the great St Augustine. *Altercatio* fits into the chain of a long and for the Early

Church important tradition of anti-Jewish polemic. Namely, long before Augustine, Christian theologians developed the influential idea that the historical, old Israel as the true, chosen people was replaced by the Church, the true Israel. The central focuses of polemic writing by Christians on Jewish subjects have not changed much during the several hundred year long tradition. The author of the *Altercatio*, unlike his predecessors, thinks a lot in purely profane political categories. The Church and the Synagogue actually act as secular rulers where one replaced or toppled the other. Nevertheless, *Altercatio* contributed a piece to the mosaic of medieval understanding of the relationship between Christianity and Judaism.

KEYWORDS: *Altercatio Ecclesiae et Synagogae, Judaism and Christianity in Antiquity, anti-Jewish polemic, Tertullian, apologists*

Julijana Visočnik

dr. znanosti, docentka, višja arhivistka

Nadžkofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI – 1000 Ljubljana

e-naslov: julijana.visocnik@rkc.si

TOMAŽ HREN IN PRIDIGE OB POSVETITVAH CERKVA¹

1 UVOD

Glavni poudarki v življenju Tomaža Hrena, devetega ljubljanskega škofa, so v osnovi že znani.² Njegovo prizadevanje za prenovo verskega življenja se je kazalo v mnogih vidikih njegovega delovanja. Pri tem ne smemo pozabiti na njegove pridige (oz. latinske osnutke za govore, ki jih je imel ob različnih priložnostih),³ na skrb za vzgojo dobrih duhovnikov ter na kapucine, v katerih je videl odlične pridigarje, ki lahko znatno pomagajo pritegniti ljudstvo nazaj na pravo pot oziroma k temu, da sploh ne bi zašli. V ta kontekst lahko postavimo tudi Hrenovo posvečevanje cerkva in oltarjev, ki v Protokolih zavzemajo vidno mesto. Večinoma gre za nove cerkve, najdemo pa tudi primere ponovnih posvetitev cerkva po obnovi zaradi kakšne naravne nesreče, včasih pa srečamo tudi rekonsekracijo cerkve, ki so jo nekaj časa uporabljali protestanti. V protokolih je mogoče pridobiti osnovne podatke o tem, kdaj, kje in v kakšnih okoliščinah so cerkve gradili. Poleg tega pa Hren pogosto opiše pobožnosti ob teh priložnostih in opozori na velike množice vernikov, ki so prišli tudi iz precej oddaljenih krajev.⁴

¹ Odločitev za tematiko se je zdelo samoumevna in logična, saj gre za nadaljevanje postopnega objavljanja Hrenovih pridig, še posebej tiste iz leta 2011, pripravljene ob podobni priložnosti kot tokrat.

² Prim. Julijana Visočnik, Hrenova pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani, v: *Studia mythologica Slavica* 13, 2010, str. 59–60 s pripadajočo literaturo, ki je navedena predvsem v op. 1, navajam pa jo tudi v bibliografiji (dalje: Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Ljubljani).

³ Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Ljubljani, str. 59–74; Julijana Visočnik, Hrenova pridiga ob ustanovitvi kapucinskega samostana v Mariboru, v: *Arhivi* 34, št. 2, 2011, str. 455–476 (dalje: Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Mariboru), in Julijana Visočnik, Tomaž Hren in romarji (pridiga št. IV), v: *Arhivi* 36, št. 2, 2013, str. 315–327. Sistematično pa je Hrenove pridige obdelal Josip Turk. Prim: Josip Turk, Hrenove pridige, v: *Bogoslovni vestnik* (BV) 18, I-II, 1938, str. 40–73.

⁴ Metod Benedik, Predstavitve protokolov škofa Hrena 1614–1630, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* (AES) 19, Ljubljana 1997, str. 194 (dalje: Benedik, Protokoli 1614–1630).

Hrenovi Protokoli

Veliko podatkov o posvečevanju cerkva, kapel in oltarjev škofa Hrena je mogoče pridobiti iz njegovih Protokolov, ki predstavljajo delovanje škofa Hrena in utrip cerkvenega življenja v ljubljanski škofiji. Najstarejši originalni škofijski protokol v Nadškofijskem arhivu Ljubljana je iz obdobja med 1612 in 1629. Starejši (1577–1609), torej prvi Hrenov Protokol, ki je obenem tudi prvi Protokol ljubljanske škofije, se nahaja v zagrebškem nadškofijskem arhivu.⁵ V omenjenem arhivu se namreč hrani z naslovom *Miscellanea*, katerega skoraj polovica je prav protokol (oz. dnevnik) škofa Hrena, ki nam predstavi delovanje tega ljubljanskega škofa v prvi polovici njegovega pastirovanja. Knjiga je bila sicer najprej last kranjskih arhivov, ko pa je Valvasor pisal svojo znamenito zgodovino, si jo je sposodil. Pred smrtjo je ni uspel vrniti, tako da je bila knjiga razprodana skupaj z njegovo zapuščino in je dobila svoje domovanje v zagrebškem arhivu.⁶ Ob pregledu kopije prvega protokola je mogoče zaslediti številne vpise škofa Hrena, ki so nastali zaradi posvetitev cerkva in oltarjev, e.g: »*Eodem die 6. Avg. 1600 consecravimus coemeterium et reconciliavimus Eccliam S. Mariae Magdalenae trans pontem in loco dicto vulgariter »in der Clanse« ...* Tovrstnim vpisom so praviloma dodane še skice cerkva, ki jih je posvetil.⁷ Podobno velja tudi za Škofijski protokol 2 oz. Hrenov protokol, katerega prepis in kratka študija sta bila že objavljena.⁸ Osnutki pridig, s katerimi se ukvarjamo na tem mestu, so časovno vsi postavljeni v čas od leta 1615 naprej, tako da jih bo potrebno primerjati z vpisi v drugi škofijski protokol. Spet pa si moramo priklicati v spomin, da Hrenove pridige niso celotne pridige, ampak samo njihovi osnutki, ki jih je lahko govoril večkrat ob različnih priložnostih, najbrž tudi ne v popolnoma enaki različici.

Kapucinska samostana v Ljubljani in Mariboru

Nedavno je avtorica že predstavila dva osnutka za pridigi škofa Tomaža Hrena, ki po sami vsebini in obliki zelo spominjata na osnutke, ki bodo tukaj predstavljeni v nadaljevanju. Prvi je bil objavljen osnutek za pridigo oz. govor ob posvetitvi temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani (v današnjem parku Zvezda, 25. 4. 1607), ki so ga citirali in uporabljali predvsem kot dokaz

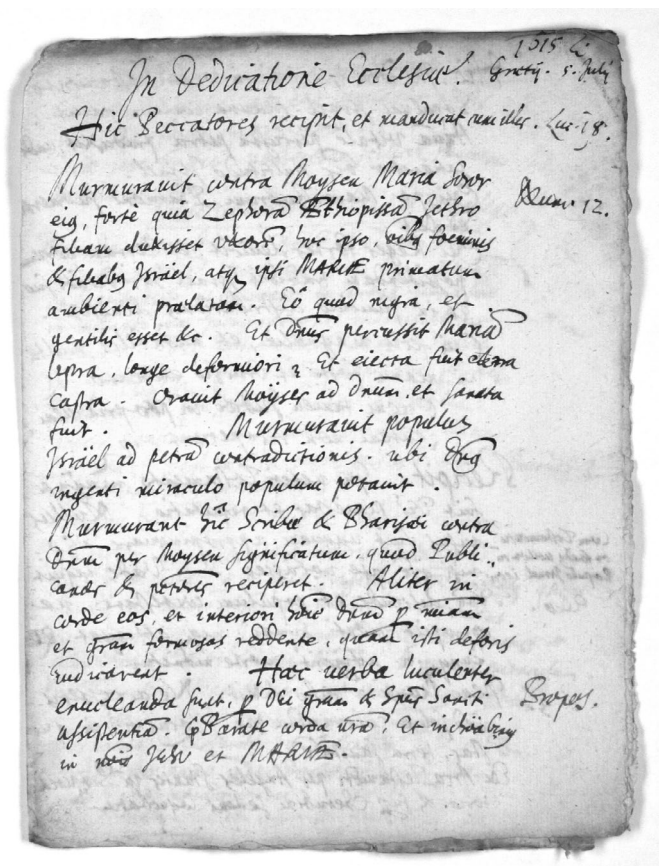
⁵ Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov, Protokol I, 128–353, za leta 1606–1611, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae (AES)* 10, Ljubljana 1988, str. 7–159 (dalje: Benedik, Protokol I).

⁶ Nadškofijski arhiv Ljubljana sicer hrani dobesedni prepis vira, kjer je na uvodnih dveh straneh nekaj malega tudi o usodi Hrenovega prvega protokola (prim. NŠAL, NŠAL 11, fasc. 1). France Pokorn v tem uvodniku omeni še prizadevanja škofa Jegliča, da bi ta dragoceni vir pridobil nazaj za domači arhiv. To mu očitno ni uspelo, so pa Hrvatje vendar poslali protokol v prepis in določili datum za vrnitev. V kratkem obdobju, ki je bilo na voljo, je Pokorn besedilo prepisal (leta 1903), in tako se »kopija« zdej hrani in je dosegljiva v Nadškofijskem arhivu Ljubljana (NŠAL, NŠAL 11, fasc. 1).

⁷ Več o njihovi umetniški in zgodovinski vrednosti najdeš v Ana Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I*. Ljubljana: 1988, in Ana Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti II*. Ljubljana: 1988 (dalje: Lavrič, Vloga Tomaža Hrena I in II).

⁸ Benedik Metod in Angel Kralj, Protokoli škofa Hrena 1614–1630, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, Ljubljana 1997, str. 171–440.

za obstoj poganškega verovanja v staroslovanske bogove še celo v 17. stoletju.⁹ Kot drugi je bil predstavljen osnutek za pridigo, ki jo je govoril ob blagoslovitvi temeljnega kamna za kapucinski samostan v Mariboru. Besedilo, polno citatov in aluzij na 1. Mojzesovo knjigo, je zahtevalo osnovno primerjavo s pridigo, ki jo je imel ob podobni priložnosti v Ljubljani. Pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Mariboru, ki ima številko XXV, je nastala za slovesnost 23. aprila 1613 v Mariboru.

Slika 1: Začetna stran osnutka št. I (foto: Tone Krampač)

2 PRIDIGE OB POSVETITVAH CERKVA

Vsebina osnutkov za pridige ob posvetitvah cerkva je pričakovano podobna zgoraj omenjenima osnutkoma ob posvetitvi temeljnega kamna kapucinskih samostanov. Priložnosti so pač primerljive. Tako ni nič nenavadnega, če na tem mestu ponovno naletimo na že videne odlomke iz Svetega pisma, že

⁹ Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Ljubljani, str. 59–74.

uporabljeni so predvsem starozavezni. V nadaljevanju bodo tako predstavljeni štirje osnutki za Hrenove pridige, ki so nastali ob priložnosti posvetitve neke cerkve (le eden ob obletnici posvetitve). Še vedno velja, da najdemo datum in kraj, kjer je osnutek uporabil, zapisan v desnem zgornjem kotu, a se kdaj naleti tudi na odstopanje od tega pravila.¹⁰ Na robovih, levo in desno od besedila, je le-to opremil s citati iz Svetega pisma, tako Stare kot tudi Nove zaveze.¹¹ Zdi pa se, da se nekoliko več obrača na Staro zavezo, kar bi morda lahko povezali z razmeroma burnimi časi reformacije in protireformacije, v katerih je škof deloval. Bog Stare zaveze se mu je najbrž zdel bolj priročen in primeren za doseganje ciljev na njegovih poteh rekatolizacije. S pomočjo Škofijskega protokola 2 bomo poskusili ugotoviti, kje je osnutke dejansko uporabil, če bo to le mogoče.

I. Osnutek za pridigo s številko 28 je iz leta 1615, po zapisu v desnem zgornjem kotu lahko sklepamo, da ga je uporabil za pridigo 5. julija 1615 v Gradcu. Ko pa ta datum iščemo v protokolu, ga ne najdemo. Pri identifikaciji nam tudi ne pomaga besedilo, saj nikjer ne omeni, za katero cerkev gre, komu je bila posvečena ali karkoli podobnega. Začetku *in dedicatione ecclesiae* sledi najprej citat iz Lukovega evangelija, nato slike iz Stare zaveze. 5. julija oz. cel mesec julij, sodeč po zapisih v protokolu, Hren ni posvetil nobene cerkve ali oltarja. Je pa 5. avgusta tega leta s križem zaznamoval kraj, kjer bo družba usmiljenih bratov postavila hospital za bolnike; kar se je zgodilo v Gradcu. Tudi 21. avgusta je na prošnjo reinskega cistercijanskega opata posvetil cerkev sv. Matije v Reinu pri Gradcu.¹² Niti iz osnutka niti iz zapisov v protokolih se ne zdi verjetno, da bi bilo mogoče z gotovostjo trditi, kje je dejansko to pridigo govoril. 5. julij pa je najbrž mogoče razumeti kot datum, ko si je pridigo pripravil in jo morda res uporabil ob posvetitvi 21. avgusta v bližini Gradca.

Prepis:¹³

Graetij, 5. Julij 1615

In dedicatione ecclesiae(e)

*Hic peccatores recepit, et manducat cum illis.*¹⁴

Murmuravit contra Moysen Maria¹⁵ soror ei(us), forte quia Zephora(m) Aethiopia(m) Jethro filiam duxisset uxori, hoc ipso, o(mn)ib(us) foeminis &

¹⁰ Na to bom opozarjala sproti.

¹¹ Citate navajam v opombah, v obliki kot so zapisani v izvorniku. Razvozlati jih je mogoče s pomočjo Vulgate.

¹² Benedik, Protokoli 1614–1630, str. 195 in Angel Kralj, Transkripcija Protokolov škofa Hrena 1614–1630, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, Ljubljana 1997, str. 252–257 (dalje: Kralj, Transkripcija Protokolov).

¹³ Za pomoč pri razvozlavi težje berljivih delov se zahvaljujem dr. Ani Lavrič in dr. Matjažu Ambrožiču.

¹⁴ Luc. 18.

¹⁵ Num. 12.

filiab(us) Israel, atq(ue) ipsi MARIAE primatum ambienti pra(e)latam. Eo quod nigra, et gentilis esset etc. Et d(omi)nus percussit Maria(m) lepra longe deformiori. Et eiecta fuit extra castra. Oravit Moyses ad d(omi)num et sanata fuit.

Murmuravit populus Israel ad petra(m) contradictionis, ubi d(omi)n(u)s ingenti miraculo populum potavit. Murmurant hic scriba(e) & pharisai contra d(omi)n(u)m per Moysen significatum quod publicanaes & pe(cca)tores reciperet. Aliter in corde eos, et interiori h(om)i(n)e d(o)min(u)m p(er) ve(n)iam et gra(tia)m formosas reddente, quam isti deforis iudicarent.

Haec verba luculenter enucleanda sunt p(er) Dei g(rati)am & Sp(irit)us Sancti assistentia(m) p(rae)parate corda v(est)ra. Et inchoabim(us) in no(mine) Jesu et MARIAE.¹⁶

Hic ille idem est, qui in veteri testamento populum Israel manna coelesti pacuit. Aquam vitalem percussa petra produxit, unde satiaretur o(mn)is multitudo Israel.

Qui per mare Rubrum pharaone submerse eduxit.

Qui reges fortes devicit: et terram eorum possidendam tradidit Israel ha(e)reditati suo et in funiculo distributionis divisit.

Qui fecit magnalia, et mirabilia multa in manu forti et brachio extento.

Quem tamen Iuda(e)i in propria venientem non receperunt.

Recipit. In veteri testamento magna fuit dei maiestas et reputatio. Nullus ausus fuit umquam appropinquare Deo, nisi que(m) ipse vocasset. Vade inquit DEUS, descende et populum contestare, ne appropi(nqu)is monti Synai: neq(ue) attingat. Rei cumqua n(on) attigerit morte monetur.

Cum testamentu(m) et foed(us) vellet cu(m) populo Israel icere.

Item Moysi e rubo dixit. Ne accesseris. Sed solve calciamenta sua. Locus e(nim) in quo stas, terra sancta est.

Ex arca testamenti per angelos stantes in propitiatorio, & sup(er) cherubin sedens loquebatur. Terribilis erat, unde loq(ui)tur populus: tu nobis loquere et non loquatur nobis D(omi)n(us), ne forte moriamur.

E(cc)le(s)ia(e) sese ordi(n)is, posteriora scilicet tantum oculis exhibendo.

Misericorditer nimis in nova lege

Quando descendit in carnem D(omi)n(us), et n(ost)ram induit natura(m): licet tunc gloria(m) et beatitudin(em), et claritate(m) et corona(m) gloria(e) sua(e) in instanti sua(e) incarnationis meruisset ac potuisset a Deo Patre eadem? donari:

¹⁶ Propos.

noluit t(ame)n, quoad usq(ue) opus redemptionis n(ost)ra(e) perficeret(ur).

Ponitur in pra(e)seprio: inter animalia, inter pauperes, et egenos reperitur: ut eis Propheta: post ha(e)c in terris visus est, et cum hominib(us) conversatus est.¹⁷

Quare hoc? Ut ovem perditam acquireret. In utero matris portatur ad Joanne(m) Baptista(m) qui et ipse originali p(e)c(cato) ingratus, q(uae)situs fuit, ex utero m(at)ris sanctificat(us). Ut audivit voce(m) Maria(e) p(er) qua(m) Jesus locut(us) est, exultat Joannes sanctificat(us) prophetat per m(at)rem. O grande miraculum. In Aegyptum deportatur: ut oves req(ui)rat(ur) p(er)ditas. A septennio singulis annis Hierosolyma(s) p(er)egrinat(ionis) quam destabat a Nazareth 30 milliariib(us) duodecimo anno inter doctores rep(er)itur ut oves pastor bon(us) req(ui)reretur.

Anno trigesimo a(e)tatis circumiit p(er) castella, civitates, oppida, pagos, evangelizat ut bon(us) pastor oves p(er)ditas req(ui)ratur. Numquam pastor, venerator, mercator vel messor ita indefessus qua(e)rit feras, mercos, spicas: sicut D(ominus) n(oster) Jesus Chr(istus) ubiq(ue) circumitur, vocavit, invitavit, qua(e) sivit ovem p(er)ditam.

Ovis errabunda et segregata a grege, timet qua(e)libet umbra(s), sonum, etiam pastor(em) suum et fugit putans se lupu(m) devorante(m).

Bonus pastor aut(em) accipit pellem ovis, illa induit(ur) et tunc accedit ovis, putans se socia(m), et sic capta abportat(ur) in humeris a pastore ad caulas.

Reliquit 99 in deserto.¹⁸ Id est angelorum choros quib(us) imperare potuit uti ab a(e)terno. Sic in puncto suscepta(e) humanitatis. Noluit donec morte devicta coelos ascenderet et ove(m) centesima(m) hae(re)nt(em) sec(um) in caelum reportaret.

Episcopi et sacerdotes nunc urbaria, quam ovilia poti(us) curant(ur) dicendi pistores non pastores. Porcos & vaccas, non oves q(uae)rentes. Habebant Iudai sex civitatis refugii: ad quas casu non voluntate homicidii(m) committuntur confugaban(tur) ibi se purgabant, et non nisi mortuo summo pontifici uberi exhibant. Voluntarii homicida(e) semper tradebant(ur) ad necem.

Nos autem V. refugii civitates habem(us) longe meliores sanctiores, tutiores in morte n(ost)ri sum(m)i pontificis D(omini) N(ostri) JESU Chr(ist)i. Et libenter concedim(us) amplea(re) numeru(m) Juda(e)is. Sunt autem eius V. vulnera, quib(us) nos perdit redempti et salvati sumus. Docuisse Psalmista. Petra refugium Herinaicis. Erinacaei peccatores sunt. Petra aut(em) Christus. Attende fortissimas refugij civitates in Petra.

Quoties, da(e)mon, caro, mundus, pe(cca)t(u)m, tribulatio, angustia(e), adeo insurgunt ut mundi spatia nobis angustientur: huc fugito ora(tion)e, meditatione,

¹⁷ Baruch 3.

¹⁸ Luc. 15.

sacramentorum perceptione, quae (!) hinc profluxerunt, et salvaberis.

Aquila(e) insidiantur. Erinaciis, ubi modicum petra(e) foramen invenirat, in tuto sunt.

Sic, tu peccator Erinacce, in foraminib(us) petra(e) fugam tua(m), et receptaculum constit(ueris), & in a(e)ternum secur(us) eris. P(rae)stante D(omino) N(ostro) JESU Chr(isto), cui laus & honor & gloria in sa(e)cula sa(e)cularum. Amen.

Prevod

Gradec, 5. julija 1615

Ob posvetitvi cerkve

Ta sprejema grešnike in je z njimi.

Proti Mojzesu je godrnjala Marija, njegova sestra, morda, ker je Jitro vzel za ženo Ciporo iz Etiopije, prav s tem pa je vsem ženam in sinovom Izraela in celo sami Mariji, ki je prosila, razodela primat. Zato, ker je bila črna in prijazna. In Gospod je udaril Marijo, da je bila veliko grša od gobavke. Vrgli so jo iz utrdbe. Mojzes pa je prosil Gospoda in bila je ozdravljena.

Ljudstvo Izraela je godrnjalo proti skali sporov,¹⁹ kjer je Gospod z izjemnim čudežem pomiril ljudstvo. Godrnjali so ti pisarji in farizeji proti Gospodu, ker je sprejel cestnarje in grešnike, kar je pokazano po Mojzesu. Drugače je v njihovem srcu in v notranjosti človeka sprejeti Gospoda po usmiljenju in hvaležnosti, kot so sodili oni od zunaj.

Te besede je treba izdatno pojasniti po Božji hvaležnosti in s pomočjo Svetega Duha, pripravite vaša srca, in začeli bomo v imenu Jezusa in Marije.²⁰

Ta je ta isti, ki je v Stari zavezi ljudstvo Izraela pomiril z nebeško mano. S tem, ko je udaril po skali, je pridobil življenjsko tekočino in tako zadovoljil celotno množico Izraela.

Ta je tisti, ki je (ljudstvo) izpeljal preko Rdečega morja, potem ko je bil faraon potopljen.

Ta je ta, ki je storil velike reči ter številna čudovita dela z močno in iztegnjeno roko.

Ki ga Judi niso sprejeli, pa čeprav je prišel v svojo lastnino.

V Stari zavezi sta bila veličina in ugled Boga velika. Nihče se ni nikoli drznil približati Bogu, razen če ga ni on sam poklical. »Pojdi,« je rekel BOG, stopi dol

¹⁹ V mislih ima vode Meriba. Prim. 4 Mz 20, 10–13.

²⁰ Propos.

in posvari ljudstvo, da naj se ne približa gori Sinaj in se je ne dotakne. Opozoril je, da bi se s tem dotaknili smrti.

Z izraelskim ljudstvom je želel skleniti postavo in pogodbo.

Tako je iz grma rekel tudi Mojzesu: »Ne približuj se, temveč sezuji si sandale, kajti kraj, na katerem stojiš, je sveta zemlja.«

Iz skrinje zaveze po angelih, ki so stali na pokrovu in nad njimi je sedel kerub, ki je govoril. Bilo je strašljivo, zato je tako govorilo ljudstvo: »Ti govori z nami, Bog pa naj ne govori z nami, da ne umremo!«

Naslednje generacije očitno samo očem kažejo, da je red cerkve.

Bolj usmiljeno v novi postavi

Ko se je Gospod utelesil in oblekel našo naravo; naj bo tedaj dovoljeno slavo in lepoto, in jasnost ter venec njegove slave v bližini njegovega učlovečenja zaslužiti in Bog Oče daruje pogubo. Gospod ni želel, dokler se ne dokonča projekt našega zveličanja.

Položen je bil v jasli, med živino, najti ga je med ubogimi in tistimi, ki so v pomanjkanju. Kot jim je dejal prerok: »Potem je bil viden na Zemlji in je prebival med ljudmi.«

Zakaj to? Da bi pridobil izgubljeno ovco. V materinem trebuhu je bil prinesen k Janezu Krstniku, ki je bil tudi sam nevhvaležen zaradi izvirnega greha, iskal ga je, in ga je posvetil iz maternice. Ko je slišal Marijin glas, po kateri je Jezus govoril, se je posvečen Janez vzradostil in prerokoval po materi. O, kako velik čudež. Odnegli so ga v Egipt, da bi (po)vrnil izgubljene ovce. Čas sedmih posameznih let romanj v Jeruzalem, ki je od Nazareta oddaljen 30 milj, je 12 let preživel med učitelji, da bi kot dober pastir vrnil ovce.

Star 30 let je hodil po utrdbah, skupnostih, mestih, okrožjih in jih evangeliziral, da bi kot dober pastir vrnil ovce. Pastir, lovec, trgovec ali kosec si nikoli tako neumorno ne prizadeva za zveri, plačo ali klasje tako kot je naš Gospod Jezus Kristus povsod, kamor je prišel, klical, vabil, iskal izgubljeno ovco.

Ovca, ki je odtavala in je ločena od črede, se boji vsake sence, šuma, tudi svojega pastirja in beži pred njim, ker misli, da je volk, ki jo bo požrl.

Dobri pastir pa vzame ovčjo kožo, se z njo obda in tedaj pristopi k ovci, ta pa predvideva, da je njena vrstnica, in tako ujeta jo pastir na ramenih odnese v ograjo.

99 jih je zapustil v puščavi. To je zbor angelov, katerim je lahko ukazoval, kakor od nekdanj. Tako v točki začete človečnosti. Ni hotel, dokler ni smrt premagana, iti v nebo in vrniti stoto ovco, ki je bila neodločena, s seboj v nebo.

Škofje in duhovniki so zdaj prej mlinarji (peki) kakor ribiči, ko z urbarji skrbijo za svoje ovce. Prizadevajo si za prašiče in krave, ne za ovce. Judje so imeli šest mest za pribežališče: h katerim so se zatekli, kadar so nehote zagrešili uboj, tam so se očistili, in samo najvišjemu duhovniku so razkrili smrt. Prostovoljne morilce pa so vedno izročali v smrt.

Mi pa imamo pet mest za pribežališče, veliko boljša, bolj sveta, bolj varna v smrti našega najvišjega duhovnika, našega gospoda Jezusa Kristusa. Je namreč pet njegovih ran, po katerih smo mi sicer pogubljeni odkupljeni in rešeni. Tako je učil psalmist. Skala zatočišče za jazbec. Jazbeci so grešniki. Skala pa Kristus. Bodi pozoren na kar se da pogumne skupnosti v Petri.

Kolikokrat se pojavijo demon, meso, svet, greh, nadloga, stiske, zato da nam krčijo prostor sveta; takrat pobegnem z molitvijo, premišljevanjem, sprejemanjem zakramentov, zato, da se vdajo in ozdravljen boš.

Orli prežijo. Jazbeci so na varnem, brž ko najdejo skromno zavetje skale.

Tako, ti grešnik jazbec, svoj beg nameni v zavetja skale in si pripravi zatočišče & tako boš varen za vedno. S pomočjo našega gospoda Jezusa Kristusa, kateremu je hvala, čast in slava na veke vekov amen.

II. Za osnutek za pridigo s številko 35 se zdi verjetno (glede na zapis v desnem zgornjem kotu prve strani), da je iz julija 1618. A po drugi strani ne smemo zanemariti letnice v levem zgornjem kotu: 1616. Preseneča dejstvo, da iz tega leta v Protokolu ni nobenega vpisa, ki bi bil povezan s posvetitvami cerkva ali oltarjev.²¹ Podobno je tudi z letom 1618, saj tudi tega leta glede na podatke iz Protokolov ni bilo posvetitve cerkve dominikank in tamkajšnjih treh oltarjev. Ob omembi dominikank sicer pomislimo na samostan v Velesovem, kjer je škof Hren res opravil posvetitev cerkve in oltarjev, a se je to zgodilo že leta 1607 (ne 1616 ali 1618).²² Obravnavani osnutek za pridigo tako težko povežemo s samostanom dominikank na Gorenjskem, prav tako nam pri identifikaciji dogodka na tem mestu ne pomagajo Protokoli.²³ Ker so vsi štirje osnutki nastali v t. i. graških letih, torej med 1614 in 1621, ko je Hren v Gradcu opravljal službo deželnega namestnika, se zdi verjetneje, da jih lahko povežemo z Gradcem in njegovo okolico, kar zapisi ponekod tudi potrjujejo. Obenem pa so to tudi leta, ko je Hrenu zaradi ukvarjanja s politiko kljub marljivosti in trudu zmanjkovalo časa za druge naloge, s čimer je morda mogoče povezati tudi dejstvo, da teh posvetitev ne najdemo v Protokolih.²⁴ Leta 1615 je sicer posvetil 3 oltarje

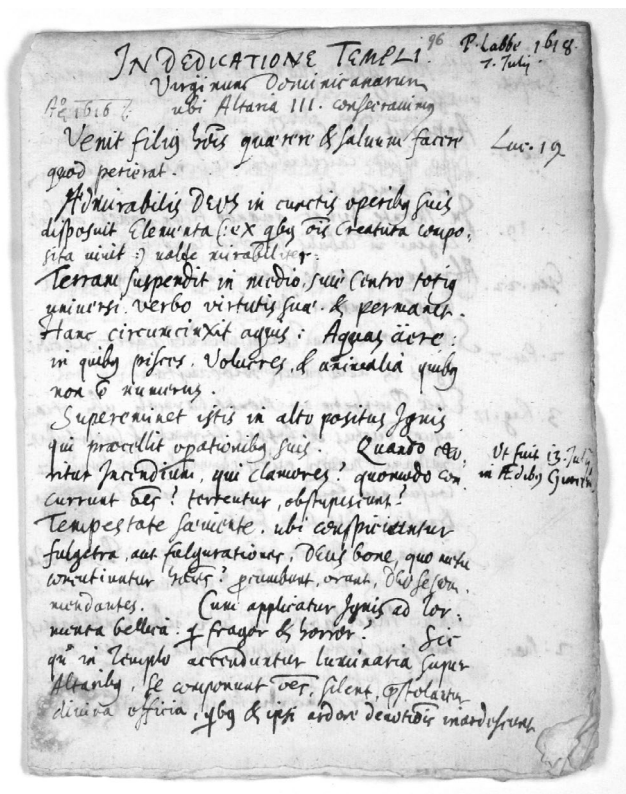
²¹ Kralj, Transkripcija Protokolov, str. 267–274.

²² Benedik, Protokol I, str. 62–64.

²³ Benedik, Protokoli 1614–1630, str. 195–197.

²⁴ Lavrič, Vloga Tomaža Hrena I, str. 116–117.

v dominikanskem samostanu Vnebovzjetja blažene Device Marije v Gradcu,²⁵ kljub drugačnemu datumu se zdi verjetno, da je ta osnutek povezan prav s tem samostanom.

Slika 2: Začetna stran osnutka št. II (foto: Tone Krampač)

Prepis:

Anno 1616

P. Labbe²⁶ 1. Julij 1618

In dedicatione templi virginum dominicanarum ubi altaria 3 consecravimus

Venit fili(us) ho(min)is qua(e)rere & saluum facere quod perierat.²⁷

²⁵ Lavrič, Vloga Tomaža Hrena II, str. 213; Kralj, Transkripcija Protokolov, str. 249–251.

²⁶ Najbrž Philippus Labbe, jezuit, čeprav se na prvi pogled zdi manj verjetno, saj je znameniti pater živel med 1607 in 1667. A če poznamo Hrenov način pisanja teh osnutkov, potem je mogoče, da je njegovo ime dopisal naknadno, ko je že slišal za njegovo delo.

²⁷ Luc. 19.

Admirabilis deus in cunctis operibus suis disposuit elementa? (ex q(ui)b(us) o(mn)is creatura composita vivit) valde mirabiliter.

Terram suspendit in medio, centro²⁸ toti(us) universi verbo virtutis sua(e) & permanet. Hanc circumcinxit aquis: aquas aere? in quib(us) pisces, volucres & animalia quib(us) non est numerus.

Supereminet istis in alto positus ignis qui praecollit op(er)ationibus suis. Quando²⁹ exoritur incendium, qui clamores. Quomodo concurrunt o(mn)es! Terrentur, obstupescunt? Tempestate sa(e)viente ubi conspiciuntur fulgetra, aut fulgurationes, deus bone, quo motu concutiuntur ho(min)es p(er)cumbunt, orant, deo se commendantes. Cum applicatur ignis ad tormenta bellica: q(uod) fragor & horror? Sic qu(od) in templo accenduntur luminaria super altarib(us), se componunt o(mn)es, silent, p(rae)stolantur divina officia, q(ui)b(us) & ipsi ardore devotionis inardescunt.

De hoc igne, quam sit pretios(us) & mirandus agemus.³⁰

Apparuit Deus in igne Moysi in Rubo, ex quo iussit calceamenta deponere. Quoniam loc(us) sanct(us) sit.³¹

In monte Synai quando filijs Israel dedit legem in tabulis scriptam lapideis.³²

Abraham quando Isaac immolatur(us) videt a longe montem moria.³³

Salomoni cum templum dedicaret, cecidit ignis & devoravit holocausta.³⁴

Elia(e) propheta(e) in monte Caracoli, ubi etiam aqua(e) ductus & fossas fecerat, & superfudit hostiam. Maiori miraculo descendit ignis 12 consumpsit o(mn)ia. Agnitur tunc DEUS ver(us) Baalita(e) interfecti sunt.³⁵

Sic apparuit Spiritus Sanctus in die Pentecostes in igne & fecit corda discipulorum flam(m)ata.

Etiam Macchaba(e)i in loco ubi consuratus fuit ignis sacer, inventa aqua crassa, ea(que) hausta & fusa sup(er) sacrificiu(m), eo tempore qu(omo)do ho(min)i ascendit calidior, incendit altare(m) & sacrificium.³⁶

Hoc caluit igne Zacha(e)us quando dixit d(omi)no dimidium bonorum meorum do paup(er)ib(us).

²⁸ Pred besedo *centro* stoji še ena beseda, ki je ni mogoče pojasniti, a kot kaže ne vpliva na razumevanje celotnega stavka.

²⁹ *Ut fuit 13. Julij in aedibus Gurcen(sibus)* – torej: kot je bilo 13. julija v svetišču v Krki.

³⁰ Propos.

³¹ Exo. 3.

³² Exo. 19.

³³ Gen. 22.

³⁴ 2 Pat. 7.

³⁵ 3 Reg. 17.

³⁶ 2 Mac.

Et si quam defraudavi reddo quadruplus. Hoc caluit vidua, duo mittens a(e)ra minuta. Hoc caluit Maria Magdalena. Petr(us) quando flevit. Mathae(us). Publican(us). Latro.

Hoc D(omi)n(us) Jesus qui dixit. Hoc est p(rae)ceptum meum ut diligatis invicem.

Ignem veni mittere in terra(m), quid aliud volo nisi ut accendatur.

Hodie huic domui salus facta e(st). Quando sol iustitia(e) in ad ingress(us) est.

Sub nube occultatur & fumo ignis etiam in cinerib(us).

Docemur humilitate(m): cum o(mn)ia feceritis dicite servi inutiles sumus.³⁷

Caruerunt hoc igne fatua(e) virgines ideo non intromissa(e) ad nuptias.

Sic agite & currite, ut comp(re)hendatis a(e)terna tabernacula, ubi non egent sole aut lumine, aut igne. Sed ipse sol ibi lucet D(ominus) N(o)ster JESUS Chr(ist)us o(mn)ib(us) sanctis p(er) a(e)terna sa(e)cula. Amen.

Prevod:

Ob posvetitvi svetišča dominikank, kjer smo posvetili 3 oltarje.

Prišel je sin človekov iskat in rešit, kar je izgubljeno.

Občudovanja vreden Bog je v vseh svojih delih razstavil elemente (iz katerih je vsako bitje sestavljeno in živi) nadvse čudovito.

Podprl je zemljo na sredi, v središču celotnega sveta z besedo svoje kreposti in ostal. To (zemljo) je obdal z vodami, vode z zrakom, kamor je dal ribe, ptice, mnoge živali.

Te prekaša ogenj, postavljen na visokem, ki vnaprej pokaže svoje delovanje. Ko izbruhne požar, kakšno vpitje? Kako prihitijo vsi! Bojijo se, otrpnejo. Ko divja nevihta, kje se opazuje bliske ali bliskanje, dobri Bog, s kakšnim gibanjem pretreseš ljudi, uležejo se, molijo in se Bogu izročajo. Ko se ogenj uporabi pri vojaškem metalnem stroju: kakšen ropot in groza? Tako kakor se v svetišču prižgejo luči nad oltarji, se vsi postavijo v red, molčijo in čakajo na sveta opravila, v katerih se tudi sami vžgejo v gorečnosti.

O tem ognju, ki je tako dragocen in občudovanja vreden, bomo govorili.

Bog se je pokazal Mojzesu v grmu, od koder mu je ukazal, naj se sezuje, ker je to sveti kraj.

Ko je na gori Sinaj dal Izraelovim sinovom postaviti zapisano na kamnitih tablah.

³⁷ Luc. 17.

Abraham je, ko je nameraval žrtvovati Izaka, od daleč videl goro Morija.

Salomonu, ko je posvetil tempelj, je ogenj padel in pogoltnil žgalne daritve.

Prerok Elija na gori Karmel, kjer je zgradil tudi akvadukt in korita (jame preko-pe), je zalil žrtev. V velikem čudežu se je spustil ogenj (12 plamenov) in uničil vse. Gospod, pravi Bog, ga je spoznal, Baaliti pa so bili pokončani.

Tako se je Sveti Duh pokazal v ognju na binkošti in vžgal srca učencev.

Tudi Makabejci so na mestu, kjer je deloval sveti ogenj, našli veliko vode, ki so jo črpali in razlili nad žrtvovanjem, s tem ko je ljudem postajalo topleje, se je vžgal oltar in žrtev.

S tem ognjem se je grel Zahej, ko je rekel Gospodu: »Pol svojega imetja dam ubogim.« In če sem koga ogoljufal, mu vrnem štirikratno. Tako se je grela vdova, ki je vrgla dva novčiča. Tako se je grela Marija Magdalena. Peter, ko je jokal. Matej, cestninar, razbojnik.

Tako Gospod Jezus, ki je rekel: »To je moja zapoved, da se ljubite med seboj.«

Prišel sem, da vržem ogenj na Zemljo, in kako želim, da bi se razplamtel.

Danes je za to hišo prišla rešitev. Kdaj bo vzšlo sonce pravičnosti?

Skrito je pod oblakom in v dimu ognja ter pepela.

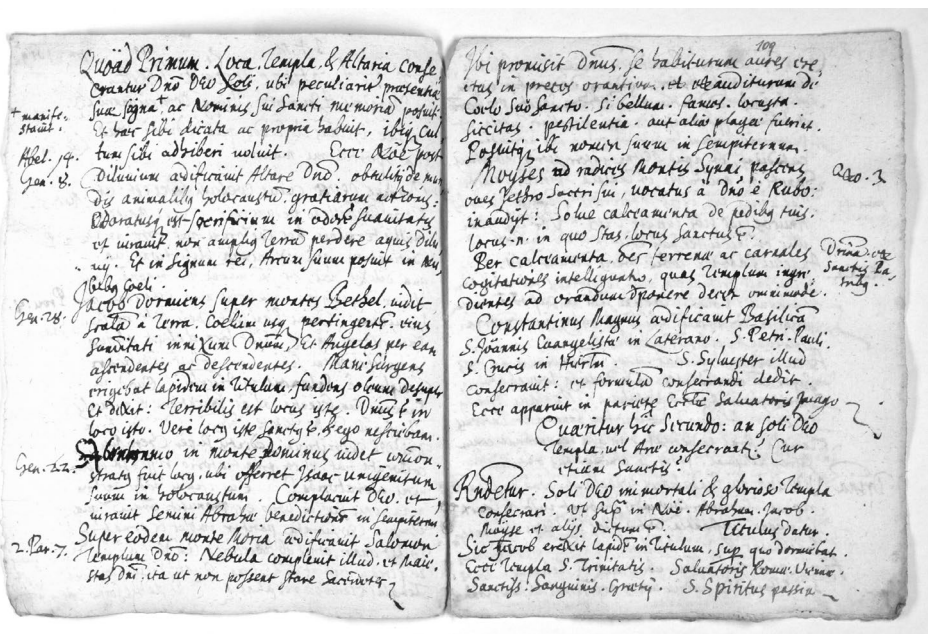
Učimo se ponižnosti: Ko naredite vse, recite: smo nekoristni sužnji.

Brez tega ognja so bile nespametne device, zato jih niso pustili na gostijo.

Tako delajte in tecite, da boste dosegli večne šotore, kjer ne manjka sonca ali svetlobe ali ognja. Kot samo sonce tam sveti naš Gospod Jezus Kristus z vsemi svetimi na veke vekov. Amen.

III. Naslednji osnutek za pridigo najdemo pod številko 40 in je iz leta 1619. Ponovijo se težave, s katerimi smo se srečali že pri prejšnjem osnutku, namreč spet gre za posvetitev cerkve, o kateri v Protokolih ni govora. Ta je sicer posvečena Blaženi Devici Mariji, Vnebovzeti, kot pri prejšnji pa je spet očitna povezava z dominikankami (*virginum dominicarum*). Nekako na polovici osnutka se ob strani pojavi še natančnejši datum, namreč 7. julij 1619, ki pa prav tako ni zaveden v Protokolih.³⁸

³⁸ Za razlago glej uvod k osnutku št. II.

Slika 3: Druga in tretja stran osnutka št. III z vpisom: *doctrinae ex sanctis patribus* (foto: Tone Krampač)

Prepis:

Gra(etii), 1619

In dedicatione eccl(esi)a(e) B(eatae) MARIAE virginis assumptae, virgg(inum) dominicarum(m). Zacha(e)e festina(n)s descende, quia hodie in domo tua oportet me manere.³⁹

Omnis e(st) DEUS cuius coelum sedes est et terra scabellum pedum ei(us):⁴⁰ cuius maiestas nullis terminis nec caelorum aut terra(e) ambitu continetur:⁴¹ qui ex nimia dilectione sua qua dilexit nos, ut per⁴² mi(sericord)iam sua(m) magna(m) nimis dicere dignat(us) e(st): delicia(e) mea(e) esse cum filijs hominum:⁴³ cuius pleni sunt coeli & terra maiestate gloria(e) ei(us).⁴⁴ Sibi loca deligit aliqua in habitationem sibi. Sic voluit a(e)dificari templum a Salomone in Hier(oso)l(ym)a. Quod in Enca(e)nijs sua p(rae)sentia, alias p(rae)dicatione, & miraculis illustravit D(ominus) N(oster) JESUS Christ(us): (ubi arca D(omi)ni DEI exercituum sedentis super cherubin collocata fuit, et ex propitiatorum responsa dabat veris

³⁹ Luc. 19.

⁴⁰ Mat. 5.

⁴¹ 2 Par. 7.

⁴² Zapis predloga *per* je sicer nenavaden, a povsem ustreza vsebini.

⁴³ Prou. 8.

⁴⁴ Isa. 6.

adoratorib(us)). Qui etiam hodie Zachaeo mansionis sua(e) in domo ei(us) promisit gra(tia)m qua templa deo sacrata paritor implet & ornat. Posset qua(e)ri, ut fit ab ha(e)reticis: cum DEUS o(mn)ia benedicerit.⁴⁵ Et q(uae) creavint fuerint valde bona. Quare eccl(esi)a consecrat templa, clericos, res alias etc. Et de his his sermo erit.⁴⁶

Quoad primum. Loca, templa & altaria consecrantur D(omi)no DEO soli, ubi peculiarit(ur) pra(e)sentia(e) sua(e) signa manifestavit, ac nominis sui sancti memoriam posuit. Et haec sibi dicata ac propria habuit, ibiq(ue) cultum sibi adhiberi voluit.⁴⁷ Ecce Noe, post diluuium a(e)dificavit altare(m) d(omi)no obtulitq(ue) de mundis animalib(us) holocaustu(m) gratiarum actionis; odoratusq(ue) est sacrificium in odorem suavitatis et iuravit non ampli(us) terra(m) perdere aquis diluuii. Et in signum rei, arcum suum posuit in nubib(us) coeli.⁴⁸

Jacob dormiens super montes Bethel⁴⁹ vidit scala(m) a terra coelum usq(ue) pertingente(m) vi(v)us sanctitati innixum D(omi)num et angelos per eam ascendentes ac descendentes. Mane surgens erigebat lapidem in titulum fundens oleum desuper et dixit: terribilis est locus iste. D(omi)nus est in loco isto. Vere loc(us) iste sanct(us) e(st) & ego nesciebam. Abrahamo in monte Dominus videt comonstrat(us) fuit loc(us), ubi offeret Isaac unigenitum suum in holocaustum.⁵⁰ Complacuit DEO, et, iuravit semini Abraha(mae) benedictionis in sempiternum. Super eodem monte Moria a(e)dificavit Salomon templum D(omi)no: nebula complevit illud ut maiestas D(omi)ni, ita ut non possent stare sacerdotes.⁵¹ Ibi promisit D(omi)nus se habiturum aures erectas in preces orantium et exauditurum de coelo suo sancto, si bellum, fauces, locusta, siccitas, pestilentia aut alia(e) plaga(e) fuerint. Posuitq(ue) ibi nomen suum in sempiternum.

Moyses ad radices montis Synai pascens oves Jethro soceri sui, vocatus a D(omi)no e rubo inaudijt:⁵² solve calceamenta de pedib(us) tuis. Locus e(nim) in quo stas, locus sanctus est. Per calceamenta, o(mn)es terrena(e) ac carnales cogitationes intelligendo, quas templum ingredientibus ad orandum d(e)ponere decet omnimode.⁵³

Constantinus Magnus a(e)dificavit basilica(m) S(ancti) Joannis Evangelista(e) in Laterano, S(ancti) Petri Pauli, S(ancti) Crucis in Hier(oso)l(y)m(a), S(anctus) Sylvester illud consecravit, et formula(m) consecrandi dedit. Ecce apparuit in pariete Eccl(esi)a(e) Salvatoris imago.

⁴⁵ Gen. 1,2.

⁴⁶ Propos.

⁴⁷ Abel 14.

⁴⁸ Gen. 8.

⁴⁹ Gen. 28.

⁵⁰ Gen. 22.

⁵¹ 2 Par. 7.

⁵² Exo. 3.

⁵³ D(oct)rina(e) ex sanctis patrib(us).

Qua(e)ritur hic secundo: an soli Deo templa, vel ara(e) consecrand(ae)? Cur etiam sanctis?

R(espo)ndetur: soli Deo immortalī & glorioso templa consecrari ut sup(er) in no(min)e Abraham, Jacob, Moyse et alijs dictum est. Titulus datur. Sic Jacob erexit lapide(m) in titulum, sup(er) quo dormiebat. Ecce templa s(ancti) Trinitatis, Salvatoris Roma(e) Vienna(e), sanctiss(imae) sanguinis Graetij. S(ancti) Spiritus passim.

Cur et(iam) sanctis! R(espo)ndetur. Etiamsi Deo soli a(e)dificentur templa & ara(e). Videm(us) dedicentur ac sanctificentur adduntur t(ame)n patroni sancti pro locoru(m) et hominu(m) opportunitate, qui peculiari tutela et patrocinio, locum, habitatores et res eorundem custodiant, et apud DEUM intercessores existant. Sancti e(nim) amici DEI et templa Spiritus Sancti vos amici mei estis si feceritis q(uod) ego p(rae)cipio vob(is).⁵⁴ Amicos suos sibi iungit DEUS, ubi ego sum illic et minister me(us) erit.

Angelus Raphael Tobia(e) preces detulit Deo, S(anctus) Michael Archangel(us) apud Sipontinos mirabiliter apparuit: voluitq(ue) locum sibi in custodia(m) datum erigi in Ecclesiam, ubi Deo cult(us) in memoria omnium angelor(um) adhiberet(ur).⁵⁵

Arca foederis habebat duos Cherubim alas suas super eas extendentes, inde domin(us) loquebatur. Colonientes in agro S(anctae) Ursula(e). Romani onerib(us) sanctis. Alij pro devotione suis sanctis et patronis templa aras erigebant, in q(ui) b(us) reponabant eorum sacras reliquias prout se commoditus obtulit. Viderint⁵⁶ qui fundationes convellunt bona ecclesiar(um) rapiunt, alienunt, quomodo stabunt iusti & sancti in magna constantia contra illos ad Deum clamantes. Balthasar rex. Heliodorus. Lauretana domus. Ara(e) sepulchrum habeat: ubi locant(ur) et(iam) reliquia(e). Unde sub altare Dei audivi voces occisorum dicentium: vindica.⁵⁷ Personae consecrantur Deo, uti hodie nov(us)⁵⁸ sacerdos ordinat(us) e(st). Sic Levita(e), Aaron, sacerdotes, Samuel propheta, Hieremias, S(anctus) Joannes Baptista ab utero matris D(omi)ni sanctificati in servos peculiare in perpetuum. Quibus etiam dict(us): sancti estote, quia ego sanctus sum.

Res etiam benedicuntur: omnis creatura Dei bona sanctificat(ur) per verbum Dei et or(ati)o(n)em, ut revolutu(us) diabol(us) non nocent servis Dei in creaturis ad usum humanu(m) p(er)tinentibus.⁵⁹

⁵⁴ Joan. 15.

⁵⁵ Brev. Rom.

⁵⁶ D(oct)rinae.

⁵⁷ Apoc.

⁵⁸ Ob strani še datum: 7. Julij 1619.

⁵⁹ 1 Tim. 4.

Ca(e)remonia(e) sancta(e) ac pulcherrima(e) in consecratione Eccl(esi)a(e) & altarium

1. *Ep(isco)us circuit ecclesia(m) forinsec(us) aspergens in sanctitate, quo signat DEUM Patre(m) Om(ni)p(oten)tem Summum.*
2. *Per eande(m) parte(m), circa terra(m): designat DEI filium, qui descendit de coelis, prope nos et p(ro)p(e) n(ost)ram salute(m) et incarnat(us) est de Sp(irit)u sancto ex Maria Virgine & homo fact(us) est.*
3. *Circuit ad alia(s) parte(s) spargens in medio parietis: designat Sp(irit)um Sanctu(m), qui post ascensione(m) D(omi)ni sedentis ad dextera(m) P(at)ris misit Sp(irit)um Sanctu(m) in discipulos ut sit Eccl(esi)a(e) doctor Paracizus (Baracizus), dux veritatis est, haa(e)reticos.*

II. *E(pisco)pus ingressus templum sup(er) cineres in baculo scribit in forma crucis Gra(e)cum & Latinu(m) alphabetic(um) designat Jesum Chr(ist)um D(ominum) N(ostrum) qui in baculo crucis, cum Judaei repulissent verbum DEI, Gra(e)cos primum, postea Latinos & gentes convertit. Ipse est pax n(ost)ra, qui fecit utraq(ue) unum.⁶⁰*

III. *Acceduntur in pictis XII. crucib(us) parietum totidem lumina, qua(e) ap(osto)licum numeru(m) et collegium designant dicente Paulo. Pra(e)dicam(us) Christum crucifixum, Judais scandalum gentib(us) stultitiam. Isti e(nim) sunt triumphatores & amici DEI, plantaverunt Eccl(essi)am sanguine suo.*

IV. *Septies ep(isco)pus circuit & aspergit altare designant septem D(omini) N(ostri) Jesu Chri(sti) circuit(us) & ingress(us) in civitate(m) S(anctum) Hierosalem: Ep(isco)pus aut(em) Chr(ist)um figurat.*

Prim(o) e(st). Quando ad circumcissione(m) fuit deportatus.

2. *Quando p(rae)sentatus a matre 40 die.*

3. *Cum anno XII a(e)tatis sua(e) ascendit cum parentib(us) & cognatis in Hier(usa)l(e)m. Et tertia die in templo inter doctores invent(us) e(st).*

4. *Venit d(omi)n(us) in Hier(usa)l(e)m, et eiecit num(m)ularias ementes et vendentes dicens: dom(us) mea dom(us) or(ati)o(n)is e(st). Vos aut(em) ...⁶¹*

5. *Quando triumphali modo glorios(us) ingress(us) e(st) d(omi)nica palmarum.*

6. *Feria V. coena(e) d(omi)ni sed clam in ...⁶² ubi typica(m) coena(m) fingit, lavit pedes discipulor(um) et sacramentum instituit.*

⁶⁰ Eph. 2.

⁶¹ Besedilo dejansko manjka.

⁶² Besede na tem mestu ni bilo mogoče razvozlati, a je pomen šeste točke jasen.

7. *Coena finita, exiens ad hortu(m), captusq(ue) a Judaeis. Agn(us) innocens vinctus inducit(ur). Ibi mira pass(us) usq(ue) ad crucifixione(m).*

Sepulchri⁶³ forma(m) altare p(rae)fert. Quia innocens d(omi)n(us) occis(us) matri in gremio, et postea in sepulchro deposit(us) e(st). Lapis ungitur altaris in quinq(ue) locis Chri(sti) vulnera designat, q(ui)b(us) sacramenta o(mn)ia in nos fluxerant. Et ijs sanctificamur.⁶⁴

Prevod:

Ob posvetitvi cerkve Blažene Device Marije v nebesa vzete, dominikank.

Zahej, hitro splezaj dol, ker danes moram ostati v tvoji hiši.

Bog, katerega nebesa so njegov prestol in zemlja njegovo podnožje. Njegova veličina ni omejena z nobenimi mejami, niti nebesnimi niti zemeljskimi. Zaradi velike ljubezni, katero nam je izkazoval, in po svojem velikem usmiljenju zelo zadovoljen reče: »In moje veselje je biti s človeškimi otroci.« Vsa zemlja in nebo sta bila polna veličastva njegove slave. Zase je izbral kraje za svoje prebivališče. Tako je želel, da Salomon v Jeruzalemu zgradi tempelj. Tako je na praznik posvečevanja pokazal naš gospod Jezus Kristus s svojo prisotnostjo, drugje s slavljenjem in s čudeži (kjer je bila postavljena skrinja Gospoda Boga z vojsko, nad njo je sedel kerub, in s pokrova je dajal odgovore pravim čistilcem). Tisti, ki tudi danes Zaheju v njegovem domu njegove hiše obljublja hvaležnost, s katero napolni in okiti svetišča, posvečena Bogu. Lahko se poizveduje, kot to delajo krivoverci: čeprav je Bog vse blagoslovil? In kar je ustvaril, je bilo zelo dobro. Zato Cerkev posvečuje svetišča, duhovnike, druge stvari itd. In o teh bo tekla beseda.

Kot prvo: mesta, svetišča in oltarji se posvetijo samo gospodu Bogu, kjer je obdaril z znamenji svoje prisotnosti in se pokazal ter postavil spomin svojega svetega imena. In to je sebi posvetil in imel za svoje, in prav tam je želel, da se ga časti. In glej, Noe je po vesoljem potopu zgradil oltar za Gospoda in mu v znak hvaležnosti prinesel žrtev iz sveta živali; zaduhal je prijetni vonj žrtve in prisegel, da ne bo več pogubil zemlje z vodami potopa. In v znamenje tega je postavil svojo skrinjo na oblakih neba.

Jakob, ki je spal, je čez gore Betel videl stopnice, ki so segale z zemlje do neba, se naslanjale na Gospoda, po njih pa so angeli hodili gor in dol. Zjutraj je Jakob zgodaj vstal, dvignil kamen, ga postavil za spomenik in nanj zlil olje, potem pa rekel: »Strah vzbujajoč je ta kraj. Gospod je na tem mestu. Zares ta kraj je svet in

⁶³ *D(oct)rina (nauk).*

⁶⁴ Levo od glavnega besedila še: *Percurre sacramenta* (torej: premisli zakramente).

jaz tega nisem vedel.« Abrahamu je Gospod na gori pokazal kraj, kjer naj daruje svojega edinorojenega sina. Bogu je ugajal in občudoval ga je ter za vse večne čase je blagoslovil potomstvo Abrahama. Nad isto goro Morija je Salomon zgradil svetišče Gospodu, napolnila ga je megla, kot veličastvo Gospoda, tako da duhovniki niso mogli stati. Tam je Gospod obljubil, da bo pozorno poslušal prošnje molivcev in da bo uslišal iz svojih svetih nebes, če bi prišlo do vojne, prepadov, kobilic, suše, pogube ali kake druge kuge. Za večno je tam postavil svoje ime.

Mojzes je ob vznožju gore Sinaj pasel ovce svojemu tastu Jitru, iz grma ga je poklical Gospod: »Sezuj se, mesto, na katerem stojiš, je namreč sveto. Po obnavalnih (prihajajo) vse zemeljske in mesene misli; tisti, ki vstopajo v svetišče, da bi molili, se vsekakor spodobi, da jih odložijo.« Nauk iz svetih očetov.⁶⁵

Konstantin Veliki je zgradil baziliko svetega Janeza Evangelista v Lateranu, sv. Petra Pavla, svetega Križa v Jeruzalemu, sv. Silvester je to posvetil in posredoval obrazec posvetitve. Glej, na steni cerkve se je pojavila podoba Odrešenika.

Drugo vprašanje: ali se naj samo Bogu posvetijo svetišča in oltarji? Zakaj tudi svetnikom?

Odgovor: samo nesmrtnemu in slavnemu Bogu se posvečujejo svetišča, kot je rečeno zgoraj pri imenu Abrahama, Jakoba, Mojzesa in drugih. Dan je spomenik. Tako je Jakob povzdignil kamen, na katerem je spal, v spomenik. Glejte, svetišča sv. Trojice, sv. Odrešenika v Rimu, na Dunaju, presvete Krvi v Gradcu, Sv. Duha povsod.

Zakaj tudi svetim? Odgovor: čeprav se samo Bogu gradijo svetišča in oltarji, se nam zdi, da posvečujejo in so dani sveti zavetniki za ugodno rešitev krajev in ljudi. Ti s posebnim varstvom in patrociniem ščitijo kraje, prebivalce in njihove stvari. Pri Bogu pa obstajajo kot posredniki. Svetniki so namreč Božji prijatelji in svetišča svetega Duha; vi ste moji prijatelji, če boste delali, kar vam naročam. Bog si je k sebi pripojil svoje prijatelje, tam sem jaz in tam bo moj pomočnik.

Angel Rafael je Bogu posredoval Tobijeve prošnje, nadangel Mihael se je pri Sipontinih čudežno pojavil, želel je, da bi mu bil prostor dan v varstvo, ki bi ga vzpostavil v cerkvi, kjer bi častili Boga v spomin vseh angelov.

Skrinja zaveze je imela dve ali svojih kerubov, ki sta se razprostirali čez njo, od tam je govoril Gospod. Kolonisti na polju sv. Uršule. Rimljani s svetimi bremenimi. Drugi so postavljali svojim svetnikom in patronom iz zaobljube svetišča in oltarje, v katere so položili njihove svete relikvije, kakor se samo ponuja. Videli bodo, tisti, ki spodkopavajo temelje, ropajo imetje cerkva, ga prodajajo, kako

⁶⁵ Po dopisu ob strani lahko sklepamo, da gre pri tem za učenje svetih cerkvenih očetov.

bodo stali pravični in sveti v veliki trdnosti k Bogu vpijoči. Kralj Baltazar, Heliodor, lavretanski dom. Oltarji imajo grob, kamor so položene tudi relikvije. Od tam sem pod Božjim oltarjem slišal glasove ubitih, ki so govorili: maščuj. Osebe so posvečene Bogu, kakor je danes ordiniran nov duhovnik. Tako so v posebne služabnike posvečeni leviti, Aron, duhovniki, prerok Samuel, Jeremija, sveti Janez Krstnik iz maternice Gospodove matere za večno. Tem je tudi rekel: Bodite sveti, ker jaz sem svet.

Tudi stvari se blagoslavlja; vsako Božje bitje se posveti po Božji besedi in molitvi, da padli hudič ne škoduje Božjim služabnikom pri bitjih, ki se tičejo človeške prakse.

Svete in kar se da lepe slovesnosti pri posvečevanju cerkva in oltarjev:

I. 1. Škof obkroži cerkev od zunaj, jo poškropi v svetosti, s čimer pokaže, da je Bog Oče, vsemogočni in največji.

2. Po isti strani, pri zemlji: prikazuje Božjega sina, ki se je spustil iz nebes zaradi nas in zaradi našega zveličanja, utelesil se je po Svetem Duhu iz Marije Device in postal človek.

3. Obhodi tudi druge dele, medtem škropi na sredi stene, kar kaže na Svetega Duha, ki je po Gospodovem vnebohodu, ko sedi na desnici Očetovi, poslal Svetega Duha nad učence, da bi bil za cerkev zdravnik Paracelsus,⁶⁶ vodja resnice in krivovercev.

II. Škof vstopi v svetišče, nad pogoriščem piše s palico v obliki križa grško in latinsko abecedo, ki prikazuje Jezusa Kristusa Gospoda Našega, ki je na palici križa, potem ko so Judje zavrnil Božjo besedo, najprej spreobrnil grška, nato latinska ljudstva. On sam je naš mir, ki je iz obeh napravil eno.

III. K 12 postajam križevega pota dodajo prav toliko luči, ki nakazujejo na število apostolov in kolegij, kakor je izpričal Pavel. Razglašujemo, da je bil Kristus križan, da je bil za Jude to škandal, za ljudstvo neumnost. Ti so namreč zmagovalci in Božji prijatelji, ki so s svojo krvjo zasadili Cerkev.

IV. Sedemkrat škof obhodi in poškropi oltar, kar simbolizira sedem obhodov in vstopov našega Gospoda Jezusa Kristusa v sveto mesto Jeruzalem: škof pa predstavlja Kristusa.

Prvič: ko so ga prinesli, da bi ga obrezali.

Drugič: ko ga je mati Marija predstavila štirideseti dan.

⁶⁶ Znameniti zdravnik 16. stoletja Philippus Aureolus Theophrastus Paracelsus, ki je poleg zdravniškega poklica bil še raziskovalec narave in laični teolog. Prim. Paracelsus, Philippus Aureolus Theophrastus, v: *Lexikon des Mittelalters Bd. VI* (Lukasbilder bis Plantagenêt) (ur. R. H. Bautier, R. Auty, N. Angermann), Artemis&Winkler, München 1993, str. 1695–1696.

Tretjič: ko je bil star 12 let, je s svojimi starši in sorodniki vstopil v Jeruzalem in so ga tretji dan našli med učenimi.

Četrtrič: Gospod je prišel v Jeruzalem in iz templja izgnal vse mešetarje, ki so kupovali in prodajali, rekoč: Moja hiša je hiša molitve. Vi pa ...

Petič: ko je na zmagoslavni način na cvetno nedeljo vstopil v (Jeruzalem).

Šestič: ko je na veliki četrtek ob zadnji večerji, kjer je pokazal tipično večerjo, učencem umil noge in vzpostavil zakrament.

Sedmič: ko so končali z večerjo, so odšli na vrt, kjer so ga prijeli Judje. Odpeljali so zvezano nedolžno jagnje. Tam je pretrpel izredne stvari vse do križanja.

Oblika groba je predpodoba oltarja. Ker je bil nedolžen Gospod ubit materi v naročju. In zatem položen v grob. Kamen je namazan na sedmih mestih oltarja, kar predstavlja Kristusove rane, po katerih so se vsi zakramenti razširili na nas. In po njih se mi posvečujemo.

IV. Zadnji osnutek za pridigo, ki ga je mogoče najti pod zaporedno številko 44, se od ostalih razlikuje, saj ni opremljen s krajem in datumom, pripravljen pa je bil za pridigo ob obletnici posvetitve in ne za posvetitev samo. Iz besedila in tudi iz dopisov ob straneh (ki jih praktično ni) pa prav tako ni mogoče ugotoviti, kdaj in ob kateri priložnosti je to pridigo govoril. Morda je bil datum in kraj zapisan v zgornjem desnem robu prve strani, a ker je ravno ta del odtrgan, tega ne bo mogoče rekonstruirati. Zaradi narave vsebine (ob obletnici), pa tudi glede na Hrenov način dela, je mogoče sklepati, da je tudi to predlogo uporabil večkrat.

Prepis:

In aniversario dedicationis

Hodie huic domui salus facta est.

Cum patriarcha Isaac seminarium fidei Christiana(e), in quo benedicenda(e) erant omnes gentes, filium suum Jacob, dilectum a Deo Esau fratrem odio habente, vellet coniugio sancto foederari. Et mater Rebecca de eo materne sollicita, ne ab Esau occideretur, providit ut fugeret in Mesopotamiam, ad domum patris ac fratris sui, et inde uxorem duceret, ait, Si Jacob fili(us) meus uxore(m) duxerit de filiab(us) Chanaan, p(er) dolore moriar, ipse Jacob matri sua(e) obeditus perrexit, sine famulitio, equis, camelis, asinis, et suo madico itineris compendio sic(ut) viatico: ab omni humano solatio destitut(us) ac derelict(us) in monte Susa venit, et

pernoctevit: Ibiq(ue) mirabil(iter) in somnis videns Dei visione(m), futura(e) sua(e) sponsa(e) in mysterio pra(e)sagium: scalam a terra ad coeli cacumen extensam et stantem: in sum(m)itate ei(us) coeli apertu(m) oraculum: Deum scala(e) innixum: angelos autem ascendentes & descendentes, audivit verba Dei; ego ero custos et protector tuus, benedicam tibi terram in qua dormis, tibi dabo et semini tuo post te multiplicabo te ad oriente(m) et occidente(m): ad meridie(m) et aquilone(m), et in semine tuo benedicuntur o(mn)es trib(us) terreae.⁶⁷

Tunc Jacob evigilans a somno dixit: Vere hic domus Dei est, et ego nesciebam: quam terribilis est locus iste: hic domus Dei est, et porta coeli.

Cumq(ue) haec verba in omnib(us) dedicationib(us) ecclesiam utiq(ue) sponsa Dei, mystico decantentur, qualiter ad nuptias sponsa(e) & agni pertineant, vel accipienda sint, cum gra(tia) et auxilio Dei, tractabit(ur). Pra(e)parate corda v(est)ra, et inchoabim(us) in no(m)i(n)e Jesu et Maria(e).⁶⁸

Sponsam qua(e)siturus Jacob vision(em) hanc vidit admirabilite(r) sponsa Chr(ist)i per Jacob rep(rae)sentati ecclesia est. Mons in quo dormivit Jacob Susa antea, postea visione(m) transacta Bethel (id est domus Dei) dict(us) e(st). De quo in Spiritu Isaias: Et erit in dieb(us) illis, p(rae)parabitur mons domus D(omi)ni N(ostr)i in vertice montium.⁶⁹ Item ut meli(us) mons iste intelligat(ur), indice designat: Venite, ascendamus ad montem Domini, et docebit nos vias et semitas suas. Quoniam de Sion exhibit lex, et verbum D(omi)ni de Hier(oso)l(y)m(a).

Quia Sp(irit)us Sanct(us) in die Pentecostes descendit, et ibi p(rae)perata invenit ap(osto)lorum, ac credentium corda, illa(que) replens ibidem lege(m) Chri(sti)anam, id e(st) symbolum Ap(osto)lorum dictavit: verbum fecerunt primum, fidei et p(rae)dicationis in Hier(oso)l(y)m(a) Ap(osto)li, repudiato per Juda(e)as Chr(st)i evangelio,⁷⁰ inde in o(mn)em terram, exivit son(us) eorum,⁷¹ et in fines orbis terra(rum) verba eorum. Et ha(e)c e(st) eccl(esia) Do(mus) Dei viventis.

Sponsa assumitur, ut filij procreentur in dilectione et unione mirabili qua(e) in sacro⁷² coniugio. 2. Ut perpetuentur, et coniungantur familia(e). 3. Ut charitas extendatur in mundo, et repleat mundum. Ideo cognati exiluduatur: sola(e) ducuntur extrana(e) a cognatione. 4. Ut familia recte gubernetur, et domestica vigeat oeconomia. Ecce quomodo spiritualiter et mystice visio Jacob ad nuptias pertineat

⁶⁷ Gen. 28. Spodnji desni vogal strani je odtrgan, tako ni mogoče prebrati zadnje ali morda zadnjih dveh besed na prvi strani.

⁶⁸ Propos.

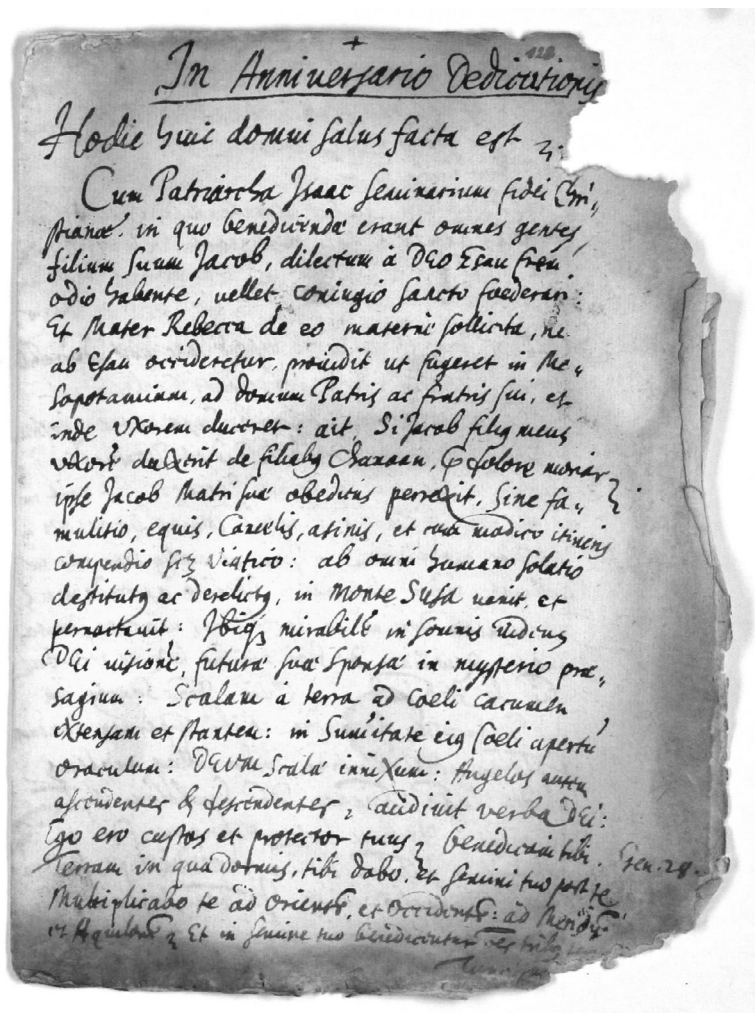
⁶⁹ Isa.

⁷⁰ Act. 13.

⁷¹ Psal. 18.

⁷² Desni zgornji vogal je odtrgan, zato manjkajo zadnje besede v prvih treh vrsticah. Verjetno je zato izgubljena številka 1 (glede na to, da sledijo ostale od 2. do 4.).

ecclesia(e), et ad domum Dei. In domo pater familias caput e(st). Hic Deus scala(e) innixus apparet fili(us) Dei.

Slika 4: Začetna stran osnutka št. IV (foto: Tone Krampač)

Prevod:

Ob obletnici posvetitve

Danes je za to hišo pridobljena rešitev.

Ko je očak Izak, seme krščanske vere, v kateri naj bodo blagoslovljena vsa ljudstva, svojega sina Jakoba, izbranega od Boga, ki ga je Ezau sovražil, želel zdru-

žiti v svetem zakonu, je mama Rebeka z materinskim čutom, da ga ne bi Ezau ubil, poskrbela, da je (Jakob) zbežal v Mezopotamijo, v dom njenega očeta in brata, da bi si od tam pripeljal ženo. Rekla je: »Če si Jakob, moj sin, vzame ženo izmed kanaanskih hčera, bom umrla zaradi bolečine.« Sam Jakob pa je mater ubogal in šel brez spremstva, konjev, kamel, oslov in s skromnimi prihranki za popotnico. Brez vsake človeške tolažbe in zapuščen je prišel na goro Suza, kjer je prenočil. Tam je v sanjah čudežno videl podobo Boga, v skrivnosti slutnjo svoje bodoče neveste. Stopnice, ki so se raztezale z zemlje do vrha neba, na vrhu pa odprt orakelj nebes: Bog je podpiral stopnice, angeli pa so hodili gor in dol, zaslišal je besede Boga: »Jaz bom tvoj varuh in zaščitnik, blagoslavljam ti Zemljo, na kateri spiš, tebi in tvojemu zarodu jo bom dal in pomnožil tvoj zarod od vzhoda do zahoda, od juga do severa, in v tvojem zarodu se bodo blagoslavljala vsa ljudstva zemlje.«

Tedaj se je Jakob zbudil in rekel: »To je zares hiša Božja in jaz nisem vedel, kako strah vzbujajoč je ta kraj. To je hiša Božja in to so nebeška vrata.«

Te besede se izgovarjajo pri vseh posvetitvah cerkva, kakor pri poroki neveste in jagnjeta, treba jih je sprejeti s hvaležnostjo in jih obravnavati z Božjo pomočjo. Pripravite vaša srca in začnimo v imenu Jezusa in Marije.

Jakob, ki želi najti nevesto, ko je videl to podobo – Kristusova nevesta po Jakobu predstavlja cerkev. Gora, na kateri je spal Jakob, se je prej imenovala Suza, po videnju pa se je preimenovala v Betel (to je hiša Božja). O čemer v duhu Izaija: »Zgodilo se bo tiste dni, gora hiše Gospoda našega bo pripravljena najvišja med gorami.« Da bi se to goro boljše razumelo, se jo označi z indeksom: Pridite, povzpni se na Gospodovo goro in pokazal nam bo ceste ter svoje poti. Ker iz Siona je prišla postava, in Gospodova beseda iz Jeruzalema.

Ker Sveti Duh se je na binkošti spustil in našel pripravljena srca apostolov ter vernih. Napolnil jih je in prav tam narekoval krščansko postavo, to je simbol apostolov. Najprej so naredili besedo vere in slavljenja apostoli v Jeruzalemu, ko so Judje zavrnilo Kristusov evangelij, od tam gre po vsem svetu njihov val, do konca sveta njihove besede. In to je Cerkev, hiša živega Boga.

Nevesta je vzeta, da se rodijo sinovi v ljubezni in čudoviti združitvi, ki je v svetem zakonu. 2. Da bi družine trajale in se združevale. 3. Da bi se ljubezen širila po svetu in ga napolnila. Zato se sorodniki izogibajo, poročajo se samo zunanje (ne v sorodstvu). 4. Da bi se družine pravilno vodile in bi cvetelo domače gospodarstvo. Glej, kako duhovno in mistično je Jakobova vizija povezana s

cerkveno svatbo in s hišo Božjo. Doma je oče glava družine. Tukaj se Bog, ki se naslanja na stopnice, pojavi kot Božji sin.

BESEDA OB OBRAVNAVANIH PRIDIGAH

Štirje na tem mestu obravnavani osnutki za pridige spominjajo na tiste, ki so bili v preteklosti že predstavljeni, sploh tista osnutka, ki sta nastala ob ustanovitvi kapucinskih samostanov v Ljubljani in Mariboru, sta zaradi očitne vsebinske podobnosti več kot sorodna tem. Tematika, citati iz Svetega pisma, parafraziranje podobnih motivov in aluzije tudi na iste odlomke so skupni vsem. Odlomki, ki odigrajo ključno vlogo tako v enih kakor v drugih osnutkih pa so v glavnem vezani na Staro zavezo.

Med starozaveznimi knjigami so gotovo največkrat uporabljene Mojzeso-ve knjige. V prvi obravnavani pridigi nastopa sam Mojzes in njegova sestra Marija, ki sta prikazana kot predpoda dogodkov in oseb v Novi zavezi. Omeni se Mojzeso-va vloga pri izhodu iz Egipta ter njegovo srečanje z Bogom v gorečem grmu. Iz na tem mestu uporabljenega opomina, ki je bil namenjen Mojzesu, da naj se vendar sezuje, saj je na svetem mestu, Hren preide na osrednjo temo njegovih pridig ob posvetitvah cerkva, ki se v takšni ali drugačni obliki ponovi v vseh štirih: govori namreč o svetišču, ki je svet prostor ter zatočišče oz. pribežališče (*refugium*). Ne zanemari pa tudi Nove zaveze, saj kar nekaj prostora nameni priliki o izgubljeni ovci in dobrem pastirju. Za dobre pastirje ima škofe in duhovnike, a ob tem izrazi očitno dvom in kritičnost: *»Episcopi et sacerdotes nunc urbaria quam ovilia potius dicendi piores non pastores. Porcos et vaccas non oves quaerentes.«* Zdi se mu torej, da škofje in duhovniki bolj skrbijo za urbarialne zadeve kakor za pastirske: da bolj iščejo krave in svinje kakor ovce. Poanta je več kot očitna, že devetega ljubljanskega škofa je motilo, da se je duhovščina bolj ukvarjala z gospodarstvom kakor s pastoralo.

V drugem osnutku več pozornosti nameni ognju, požaru, nevihtam z bliski in strelami. Zopet se znajdemo z Mojzesom pred gorečim grmom, Mojzes pa naj se, zaradi tega, ker stoji na svetem kraju, sezuje. V nadaljevanju naštevamo starozavezne primere, ki so posredno ali neposredno povezani z ognjem: Abrahamovo žrtvovanje Izaka; posvetitev Salomonovega templja in ogenj, ki pogoltne daritev; prerok Elija in 12 plamenov, ki pokončajo vse. Sledi prehod na Novo zavezo z binško in svetim duhom v ognju ter naštevanje oseb oziroma primerov, ki so s tem v zvezi: Zahej, Marija Magdalena, Peter, Matej ter udaren zaključek, da je sam Gospod sonce, ogenj, ki vžiga. Opozori pa tudi na pomen luči (svetlobe, sveč) v cerkvah, ko zapiše: *»Sic quod in templo accenduntur luminaria super ardoribus, se componunt omnes, silent, praestolantur divina officia, quibus et ipsi ardore devotionis inardescunt.«*

V naslednjem osnutku se na začetku ponovi Zahej iz Nove zaveze, v središče pa Hren tokrat postavi oltarje, razna sveta mesta in svetišča. Predstavi že znane osebe iz Stare zaveze: Jakoba, Abrahama, Salomona in Mojzesa. Jakoba, stopnice, angele in kamen, na katerem je spal, smo srečali že večkrat.⁷³ Abrahama in njegovo žrtvovanje edinorojenca ter Salomona z znamenitim templjem pa v prejšnji pridigi; obe mesti že sami po sebi spet predstavljala sveta kraja. Ponovno nam pred oči postavi še Mojzesa kot pastirja in Boga v gorečem grmu, ki mu med drugim pove: »*Locus enim in quo stas, locus sanctus est.*« (Mesto, na katerem stojiš, je sveto mesto). V nadaljevanju nas popelje v zgodovino gradenj cerkva, spomni namreč na prvega rimskega cesarja, ki je dovolil krščansko vero, Konstantina Velikega. Sprašuje se, komu naj cerkve sploh posvetijo, ali samo Bogu ali tudi svetnikom in če ja, zakaj tudi njim. Razmeroma velik del besedila nameni razlagi in argumentaciji, zakaj so lahko cerkve posvečene tudi svetnikom, kar je mogoče razumeti v okviru pojmovanja svetnikov znotraj katoliške vere. Ta jim namreč pripisuje veliko večji pomen kot protestanti in Hren jih opiše kot Božje prijatelje, ki si kot takšni zaslužijo tudi tovrstne potrditve. Hren pa je najbrž izkoristil možnost in še eno priložnost, da je opozoril na razlike med katoliki ter protestanti. Nekoliko preseneča del osnutka, ki ga Hren nameni poteku svetega obredja ob posvetitvah cerkva in oltarjev. Pri Hrenovih osnutkih namreč nismo vajeni njegovih lastnih sestavkov, saj so v glavnem sestavljeni iz citatov Svetega pisma ali pa vsaj iz aluzij na Biblijo. Ta osnutek je, kar se tega tiče, poseben, saj ne le, da se ukvarja s svetniki, ampak si napiše tudi oporne točke glede poteka obredja ob posvetitvah.⁷⁴ Najprej naj torej cerkev obkroži od zunaj in jo večkrat poškropi, kar je v znamenju Očeta in Sina in Svetega Duha, nato pa naj vstopi v cerkev in tam nadaljuje z obredjem: grški in latinski križ, križev pot (z 12 postajami,⁷⁵ ki kažejo na 12 apostolov) ter cerkev naj znotraj obkroži sedemkrat, kar simbolizira sedem Kristusovih vstopov v Jeruzalem, ki jih tudi našteje in opiše.

V zadnjem obravnavanem osnutku, ki je nastal za praznovanje obletnice posvetitve, spet srečamo mnogo starozaveznih oseb: Izaka, Jakoba, Ezava in Rebeko. Ta pošlje Jakoba v Mezopotamijo, da bi ga obvarovala pred bratom. In tu smo ponovno priča Jakobovim sanjam z lestvijo, angeli in Božjimi besedami: »Jaz bom tvoj varuh in zaščitnik, blagoslovil bom zemljo, na kateri spiš,

⁷³ Glej osnutka, objavljena v: Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Ljubljani, str. 59–74 (samo omemba) in Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Mariboru, str. 455–476.

⁷⁴ Glej prepis in prevod osnutka št. III.

⁷⁵ Najverjetneje ima v mislih križev pot, ki ga sicer danes bolj poznamo pod *via crucis*, a ga lahko najdemo tudi v besedni zvezi *in pictis XII crucibus*. Danes smo sicer vajeni na 14 postaj križevega pota, a na začetku je število postaj variiralo celo med 7 in 30. Število 12 je bilo sploh privlačno zaradi 12 apostolov. Prim. Avgust Stegenšek, *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*. Maribor: Voditelj, 1912; Marijan Smolnik, Emilijan Cevc, *Križev pot*, v: *Enciklopedija Slovenije* 6, 1992, str. 22.

pomnožil bom tvoj zarod ...»⁷⁶ In ko se Jakob zbudi, ve: »*Hic domus dei est, et porta coeli.*»⁷⁷ Opisan odlomek je bil Hrenu očitno blizu, saj ga je rad porabil predvsem ob tovrstnih priložnostih (z njim smo se srečali že v tem prispevku, kakor tudi že v preteklosti).⁷⁸ V zadnjem odstavku osnutka pa se preko Jakoba, ki je šel na vzhod tudi za to, da bi si našel ženo, Hren posredno dotakne še družinskega življenja: »*Ut familia recte gubernetur, et domestica vigeat oeconomia. ... In domo pater familias caput est.*« Poleg omemb svetopisemskih odlomkov, oseb, dogodkov in navedkov, pa se Hren sklicuje še na cerkvene očete in Rimski breviri, a so te navezave le ohlapne, saj npr. zapiše samo: *Doctrinae ex sanctis patribus* (Nauki iz svetih očetov).

Predvsem na osnovi zadnjih dveh osnutkov za pridige je mogoče zaključiti, da se nam Hren tokrat kaže tudi kot osebni pridigar, katerega pridige niso sestavljene izključno iz svetopisemskih citatov, temveč vključi še kak zgodovinski podatek, navodila in napotke, morda celo osebne želje: »*Ut charitas extendatur in mundo, et replet mundum.*« Ker pa smo bili do sedaj vajeni predvsem Hrenovih brezosebnih osnutkov (s tu in tam kakšno izjemo), se zdi, da imajo ti odlomki še toliko večjo težo, sploh če si predstavljamo, da je bil Hren, kot poročajo viri, energičen govornik in goreč pridigar.⁷⁹

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL 100, fasc. 98/1 (Kapiteljski arhiv: Hrenove pridige).

NŠAL 11, fasc. 1. (Hrenovi pontifikalni protokoli).

Literatura

Benedik, Metod, Iz protokolov ljubljanskih škofov, Protokol I, 128–353, za leta 1606–1611, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 10, Ljubljana 1988, str. 7–159.

Benedik, Metod, Iz protokolov ljubljanskih škofov, Protokol II, 1–59v, za leta 1612–1613, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 14, Ljubljana 1992, str. 7–57.

Benedik, Metod, Predstavitev protokolov škofa Hrena 1614–1630, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, Ljubljana 1997, str. 173–210.

Benedik, Metod, Angel Kralj, Protokoli škofa Hrena 1614–1630, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, Ljubljana 1997, str. 171–440.

Dolar, France Martin, Tomaž Hren (1560–1630), v: *Dom in svet*, 1995, str. 215–223.

Dolar, France Martin, *Ljubljanski škofovi*, Družina, Ljubljana 2007.

⁷⁶ 1 Mz 28, 10–15.

⁷⁷ 1 Mz 28, 17.

⁷⁸ Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Ljubljani, str. 59–74 (samo omemba) in Visočnik, Pridiga za kapucinski samostan v Mariboru, str. 455–476.

⁷⁹ France Škrabl, Hrenova oznanjevalna dejavnost, v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E Škulj), Celje 1998, str. 184–185.

- Grdina, Igor, Hrenov odnos do protestantov, v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 229–243.
- Kemperl, Metoda, *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2011.
- Kolar, Bogdan, Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška obnova, v: *Bogoslovni vestnik* 52, 1992, str. 17–28.
- Kralj, Angel, Transkripcija Protokolov škofa Hrena 1614–1630, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, Ljubljana 1997, str. 211–440.
- Lavrič, Ana, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za zgodovinske in družbene vede, dela 32, Ljubljana 1988.
- Lavrič, Ana, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti II*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 32, Ljubljana 1988.
- Lavrič, Ana, Vloga ljubljanskih škofov Janeza Tavčarja in Tomaža Hrena v likovni umetnosti katoliške obnove, v: *Bogoslovni vestnik* 52, 1992, str. 99–109.
- Paracelsus, Philippus Aureolus Theophrastus, v: *Lexikon des Mittelalters Bd. VI* (ur. R. H. Bautier, R. Auty, N. Angermann), Artemis&Winkler, München 1993, str. 1695–1696.
- Peklaj, Marijan, Odnos škofa Tomaža Hrena do Svetega pisma., v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 275–282.
- Petrič, Franci, Življenjska pot Tomaža Hrena (1560–1630), v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 77–88.
- Smolik Marijan, Emilijan Cevc, Križev pot, v: *Enciklopedija Slovenije* 6, 1992, str. 22.
- Snoj, Alojzij Slavko, Vzgoja in izobraževanje duhovnikov v Hrenovem času, v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 199–216.
- Stegenšek, Avgust, *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*. Maribor: Voditelj, 1912.
- Škafar, Vinko, Hren ter kapucini in drugi redovi, v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 257–274.
- Škrabl, France, Hrenova oznanjevalna dejavnost, v: *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 181–198.
- Turk, Josip, Hrenove pridige, v: *Bogoslovni vestnik* 18, I-II, 1938, str. 40–73.
- Visočnik, Julijana, Hrenova pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani, v: *Studia mythologica Slavica* 13, 2010, str. 59–74.
- Visočnik, Julijana, Hrenova pridiga ob ustanovitvi kapucinskega samostana v Mariboru, v: *Arhivi* 34, št. 2, 2011, str. 455–476.
- Visočnik, Julijana, Tomaž Hren in romarji (pridiga št. IV), v: *Arhivi* 36, št. 2, 2013, str. 315–327.

POVZETEK

V prispevku so predstavljeni štirje osnutki za pridige ljubljanskega škofa Tomaža Hrena s skupno značilnostjo: vsi so namreč povezani s posvetitvijo cerkva oz. njihovih oltarjev. Škof Hren je obravnavane osnutke pripravil v t. i. graškem obdobju, ko je služboval v Gradcu kot deželni namestnik (1614–1623). Na istem osnutku včasih naletimo na več različnih datumov, ki so (kot vemo že iz prejšnjih objav) posledica večkratne uporabe istega osnutka.

V tokrat predstavljenih osnutkih se Hren izkaže tudi kot kritik (obstoječega stanja med duhovščino), podaja mnenja, daje napotke in navodila za potek obredja, našteva zgodovinska dejstva itd. To sicer ne pomeni, da mu Sveto pismo ne predstavlja trdnega ogrodja, na katero pa vpleta še mnogo več. Hren, ki se ga je držal sloves dobrega pridigarja, je svoje govore s pridom izkoriščal za poudarjanje pomena in prednosti katolištva ter s tem rekatolizacijo. Prav to je mogoče videti v daljšem odstavku na temo svetnikov, ki jim protestanti ne pripisujejo večjega pomena. Opazen je namreč Hrenov trud, da izpelje in poudari pomen svetnikov kot Božjih prijateljev.

KLJUČNE BESEDE: *Tomaž Hren (1560–1630), posvetitve cerkva, homiletika, 16. in 17. stoletje, protireformacija, katoliška obnova*

Summary

TOMAŽ HREN AND HIS SERMONS UPON CONSECRATION OF CHURCHES

The article presents four drafts of sermons of the Ljubljana bishop Tomaž Hren which have a common characteristic: they are all linked to the consecration of churches or their altars. Bishop Hren wrote these drafts in his so-called Graz period, when he worked in the city as a land deputy (1614–1623). The same draft occasionally displays several different dates which are (as we know from previous publications) the consequence of the fact that Hren used one draft several times.

In the drafts discussed here, Hren also shows us his critical side (about the existing state of the clergy), he offers opinions, gives instructions and guidance for how ceremonies should be run, enumerates historical facts etc. Hren, who was renowned as a good preacher, took every opportunity in his speeches to emphasise the importance and benefits of Catholicism and hence Catholic renewal. This is clearly discernible from a longer paragraph on the subject of saints to which Protestants do not contribute greater significance. Hren's effort to derive and stress the importance of saints as God's friends can be noticed.

KEYWORDS: *Tomaž Hren, consecration of churches, homiletics, 16th and 17th centuries, Counter-reformation, Catholic renewal*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK: 673.5“16/17“:929Franchi G.

Matjaž Ambrožič

dr. cerkvene zgodovine, docent pri Katedri za zgodovino Cerkve in patrologijo, duhovnik, znanstveni sodelavec
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-naslov: matjaz.ambrozic1@guest.arnes.si

HISTORIČNI ZVONovi ZVONARJA GAŠPERJA FRANCHIJA

1 GAŠPER FRANCHI (1657–1733)

Gašper Franchi [Casparus, Gasparo; Franchi, Francho] se je rodil leta 1657 v znani videmski zvonarski družini, ki je svojo obrt opravljala od začetka 17. stoletja. Oče Janez Krstnik Jožef Franchi (1668–1686) naj bi sprva ulival zvonove kot potujoči zvonar. Leta 1668 je ulil zvonova za cerkvi na Taboru pri Štjaku in v Britofu pri Tomaju.¹ Okoli leta 1670 se je preselil v Istro, kjer je ulil zvon za župnijsko cerkev v Bršču.²

Po njegovi smrti je zvonarsko obrt prevzel sin Gašper, ki je v Istri, Polhograjskih dolomitih, na Notranjskem in v okolici Škofje Loke v letih 1686–1692 ulil več zvonov. Najstarejši zvon iz leta 1687 je ohranjen v zvoniku ž. c. v Črnem Vrhu nad Polhovim Gradcem, a ni podpisan. Franchijev je bil zvon za cerkev na Pokojišču pri Borovnici iz leta 1688.³ V naslednjih letih je kot potujoči zvonar ulil zvonove za cerkve v naslednjih krajih: Koreno pri Horjulu (1690, 1691), Setnica pri Polhovem Gradcu (1690), Bodovlje pri Škofji Loki (1691), Ravnik na Blokah (1691), Sv. Trojica nad Cerknico (1691), Sv. Barbara pri Škofji Loki (1692) in Selo pri Polhovem Gradcu (1692). Vsi ti zvonovi nosijo Franchijevo ime in pridevek »Utinensis« – »Videmski«, saj jih je ulil na licu mesta. Večinoma so se omenjeni zvonovi ohranili po zaslugi konservatorja dr. Antona Gnirsa, ki jih je izvzel iz oddaje zvonov za časa prve svetovne vojne.

¹ Anton Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken I*, Wien 1917, str. 178, 183 (dalje: Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken I*).

² Ivan Kukuljevič, *Zvonoljevarstvo u Zagrebu*, v: *Vienaczabavi i pouci* (1880), str. 121.

³ Mojstrski napis na zvonu se je glasil: OPVS CASPARI FRANCHI ANNO DOMINI MDCLXXXVIII [Delo Gašperja Franchija leta Gospodovega 1688]. Podobe: Mati Božja z Detetom, sv. Jakob (sv. Rok) in medalji s podobama sv. Lovrenca in Jezusovega vstajenja. Podolgovati zvon je v krilu meril 57 cm in bil težak 108 kg. Zvon je bil počen, zato so ga leta 1916 na zahtevo vaščanov oddali vojski namesto malega zvona, ki je bil sicer določen za oddajo. Nadškofjski arhiv Ljubljana (NŠAL), Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Borovnica; Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken I*, str. 42, 60, 95.

Ustvarjalnost je Gašperja Franchija sredi leta 1692 vodila v Zagreb, kjer je prevzel zvonarno zagrebskega kapitlja, ki so jo uredili v zapuščeni cerkvi sv. Magdalene na Ribnjaku. Med njegove prve zagrebske zvonove spada zvon za cerkev v Dubovcu pri Karlovcu.⁴ Zakaj je zapustil Zagreb že po nekaj mesecih, ni znano.⁵ Verjetno ga je zamikala prosta zvonarska pravica jeseni 1692 preminulega ljubljanskega zvonarja Ferdinanda Eisenbergerja, saj je v Ljubljani svoj prvi zvon še istega leta ulil za cerkev na Ravniku pri Hotedršici.⁶

36-leten Gašper Franchi se je kmalu zatem, 12. julija 1693, v ljubljanski stolnici poročil z vdovo Uršulo Eisenberger,⁷ ki se je poročila že tretjič. Poroča mu je odprla pot do ljubljanskega meščanstva. 17. aprila 1696 jima je umrl sin Gašper,⁸ zato je Franchi ostal brez moškega potomstva.

Kmalu je zaprosil za znižanje meščanske takse, saj je komaj zaslužil za živež in ni mogel nositi težkih denarnih bremen. Zvonarju Franchiju so na magistratu naposled spregledali še ne plačano polovico meščanske takse v znesku 10 gld.

V davčnih knjigah za leta 1695–1728 je zabeleženo, da je sprva plačeval obrtni davek v znesku 8 gld, nato 10 gld, pozneje do leta 1726 celo 15 gld, leta 1727 mu je bil znižan za 1 gld, leta 1729 pa na 7 gld, kolikor je plačeval do svoje smrti leta 1733.

Leta 1697 se je pritožil čez kositrarja Jožefa Košaka, ker je prodajal zvonove, likalnike in ostale izdelke, ki niso spadali k njegovemu rokodelstvu. Sodišče je odločilo, da se Košak mora držati svojega poklica. Leta 1703 je Franchi kupoval hišo in vrt pred Špitalskimi vrati ter zemljišče pred Pisanimi vrati. Naslednje leto je od Maksa Ludvika barona pl. Zierheima kupil hišo na Starem trgu, leta 1706 pa od istega še eno na istem trgu.⁹ Naposled je kupil tudi razpadajočo hišo na Karlovški cesti in jo popravil.¹⁰ Nakupi nepremičnin pričajo o Gašperjevem dobrem finančnem stanju.

Vseskozi je bil zvonar Franchi dejaven tudi kot potujoči zvonar, saj bi bil prevoz zvonov iz Ljubljane v oddaljene in hribovite kraje tvegan. Leta 1697 je v

⁴ Kamilo Dočkal, *Naša zvana in njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942, str. 79 (dalje: Dočkal, *Naša zvana in njihovi lijevaoci*).

⁵ Lina Slavica Plukavec, *Zvona zagrebačke prvostolnice – integralni dio evropske kulturne baštine*, v: *Crkvena kulturna dobra* (2004), št. 2, str. 30.

⁶ Zvon je bil odzvet med prvo svetovno vojno. Mojrski napis na njem se je glasil: OPVS CASPARI FRANCHI LABACI ANNO DOMINI 1692 [Delo Gašperja Franchija v Ljubljani leta Gospodovega 1692]. Podobe: sv. Florijan, sv. Barbara, Marija Pomagaj, sv. Jurij in križanjska skupina. Podolgovati zvon je v krilu meril 93 cm in bil težak ok. 480 kg. NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Hotedršica.

⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Matične knjige, šk. 8, P 1682–1718, f. 57v.

⁸ »17. obiit Casparus Infans medii anni Dni Caspari Frank Campanarum fusoris sepultus est apud ad P: P: Franciscanos.« [17. je umrl Gašper otrok gospoda Gašperja Franchija zvonarja, (star) pol leta, pokopan pri očetih frančiškanih.] NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Matične knjige, šk. 10, Mrliška matična knjiga (M) 1658–1735, str. 123.

⁹ *Carniola* (20. 3. 1840), št. 93, str. 388.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 70–73.

Ajdovcu za tamkajšnjo župnijsko cerkev ulil zvon,¹¹ ki pa je bil leta 1942 uničen ob partizanskem požigu cerkve. Naslednje leto ga je pot vodila v Belo krajino, kjer je pri Treh Farah pri Metliki ulil dva manjša zvonova. Ulita naj bi bila iz zaplenjenih turških topov ob obleganju Dunaja leta 1683.¹²

21. avgusta 1706 je Gašper Franchi po naročilu barona Petra Antona Codellija ulil 64 stotov (3584 kg) težak zvon, vreden 5000 gld, za šentpetsko cerkev v Ljubljani. Ker v prenapolnjenem in razmajanem zvoniku zanj ni bilo prostora, ga je pod severni zvonik ljubljanske stolnice 7. septembra pripeljalo 5 parov volov in 30 delavcev. Pripravljanje dvigal, odrov in vrvi je 16. oktobra vzelo precej časa, delavce pa je pri delu ovirala množica radovednih ljudi. Naslednji dan so začeli z dvigovanjem zvona ob 7^h zjutraj. Do 8^h so ga spravili skozi lino. Obešanje zvona je potekalo od 12^h do 17^h. Prvikrat je Codellijev zvon zapel 17. oktobra 1706 ob 18^h. Zvoniti sta ga morala dva zvonilca. Zaradi plačila za (pogrebno) zvonjenje s Codellijevim zvonom je med cerkvijo sv. Petra in stolnico leta 1808 nastal spor, ki se je poravnal šele leta 1860. Šentpetski cerkvi sta namreč od zvonjenja z velikima stolnima zvonovoma, ki sta bila njena last, na podlagi nenapisanega dogovora pripadali dve tretjimi zneska, saj leta 1706 nova stolnica zvonov zaradi kritja gradbenih stroškov ni mogla (od)kupiti.¹³

Slika 1: Veliki Codellijev zvon ljubljanske stolnice iz leta 1706 (foto: Matjaž Ambrožič)

¹¹ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Žužemberk, Ž Ajdovec.

¹² NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Metlika.

¹³ Ivan Vrhovec, Veliki šenkavski zvon v Ljubljani – čigav je?, v: *Letopis Matice slovenske* (1898), str. 206–223.

Leta 1706 je Franchi deloval v Vipavski dolini, kjer je ulil večja zvonova za cerkvi na Gočah in v Vipavi. Leta 1707 se je ponovno mudil v Zagrebu, kjer je ulil tri zvonove za mestno cerkev sv. Marka. Pri zvonarskem delu mu je pomagal nečak **Frančišek Franchi**, ki je s stricem za zagrebško stolnico ulil zvon sv. Odrešenika v teži 59 stotov (3304 kg). Na pogodbo, podpisano s stolnim kapitljem, se je Frančišek 4. septembra 1707 podpisal: »Franciscus Franchi, Campanarum et Tormentorum fusor« – torej kot livar zvonov in topov. Na zadnji nakaznici se je podpisal kot zastopnik svojega strica: »Franco Franchi nipote et a nome del sigr. Gasparo Franchi fonditor di metalli in Lubiana.«¹⁴

V času Gašperjeve odsotnosti je leta 1712 delo v zvonarni vodil sorodnik **Dominik Franchi**, ki pa je umrl 21. marca 1713 in bil pokopan pri avguštincih (danes frančiškanih).¹⁵ Njegova zvonova iz leta 1712 sta visela v cerkvi na Lopati pri Hinjah¹⁶ in na Vrhu pri Šmihelu pri Žužemberku.¹⁷ Še vedno je ohranjen zvon, ki ga je leta 1712 ulil za župnijsko cerkev na Svibnem in je opisan na koncu seznama.¹⁸ Istega leta je ulil tudi zvonove za župnijski cerkvi v Draganiću in Šipku na Hrvaškem ter za tamkajšnjo kapelo sv. Antona.¹⁹

9. decembra 1720 je Gašper Franchi magistratu sporočil, da namerava zvonarsko obrt in zvonarno pred Karlovškimi vrati skupaj s hišo in vrtom odstopiti Francescu Vidallu, kar pa se ni zgodilo. Leta 1721 je dosegel znižanje davka.²⁰

V knjigi, ki opisuje čudežna ozdravljenja na priprošnje sv. Frančiška Ksaverja v Radmirju pri Gornjem Gradu, je omenjeno, da je leta 1728 ljubljanski zvonar Gašper Franchi pet mesecev bolehal za različnimi nevarnimi boleznimi. Njegovo 70-letno telo so tako vznemirjale, da razumen ranocelnik bolniku ni dal dosti upanja na boljše in daljše življenje. Na misel mu je prišla ideja, da se z zaobljubo obrne na sv. Frančiška Ksaverja, da ga kmalu reši očitne smrtne nevarnosti. V znamenju hvaležnega priznanja za ozdravljenje je zvonar svetniku na čast ulil 16 stotov (896 kg) težak umetelno izdelan zvon z napisom: EX VOTO CASPARVS FRANCHI ME FVDIT VNA CVM ÆERE IN HONOREM S. FRANCISCI XAVERII 1728.²¹

Zaradi bolezni si je Gašper Franchi leta 1728 moral izbrati družabnika, takrat 34-letnega **Henrika Rauscha** (zvonar 1728–1732), ki je bil doma iz

¹⁴ Frančišek Franchi nečak v imenu g. Gašperja Franchija livarja kovin v Ljubljani. Dočkal, *Naša zvona in njihovi lijevaoci*, str. 78.

¹⁵ ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 76.

¹⁶ Ivan Šašel, Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov po Kranjskem, v: ZZ 3 (1890), str. 137.

¹⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Šmihel pri Žužemberku.

¹⁸ NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Svibno; M. Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 12. 10. 2008.

¹⁹ Dočkal, *Naša zvona in njihovi lijevaoci*, str. 78.

²⁰ ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 77.

²¹ Po zaobljubi me je ulil Gašper Franchi skupaj z bronom na čast sv. Frančiška Ksaverja 1728. Za pregled prevodov latinskih napisov se zahvaljujem doc. dr. Julijani Visočnik. A. Sterschiner, *Xaverianische Ehr- und Gnaden-Burg, das ist: Xaverianische Andacht, Gnaden und Gutthaten*, Wienn 1741, str. 50.

Schaxenseitscha.²² Ljubljansko meščanstvo je dobil 16. februarja 1728 kljub ugovoru zvonarja Luke Dimica, ki je bil svoj čas tudi Franchijev pomočnik. Rausch je umrl že 15. maja 1732, star 38 let.²³ Od njegovih nekdanj evidentiranih sedmih zvonov se je ohranil le zvon v zvoniku ž. c. v Tržiču, ki je predstavljen na koncu seznama. Leta 1729 je ulil tudi tri zvonove za cerkve v župniji Fara pri Kočevju, račun zanje pa je izdal Gašper Franchi.²⁴ Domnevamo, da je tudi Rausch kmalu zbolel, saj po omenjenem letu njegovih zvonov ni evidentiranih.

Bolezenske težave obeh zvonarjev so morale biti hude, saj je Gašper že leta 1729 za izvrševanje svoje obrti na pomoč poklical tudi nečaka **Jožefa Samasso st.** V Ljubljano je prišel s furlanskega kraja Forni Avoltri, ki leži ob tirolsko-koroški meji. Jožef se je sicer rodil leta 1692 v Krminu. Ljubljansko meščanstvo je pridobil 15. marca 1734, torej po stričevi smrti, ko je prevzel njegovo zvonarno.²⁵ Prvi skupni stričev in nečakov znani zvon je imel napis: OPVS CASPARI FRANCHI LABACI 1730 I. S.²⁶ Razodeva, da je od leta 1730 Franchijevo zvonarno dejansko vodil Jožef Samassa st., kar je razvidno tudi iz seznama zvonov oziroma odgovarjajočih mojstrskih napisov.

Oporoko je Gašper Franchi napravil 31. avgusta 1731 v italijanskem jeziku. Ker ni imel potomcev, je želel biti pokopan poleg svoje žene pri frančiškanih (današnja tržnica), ki jim je zapustil 50 gld nv. Avguštinskemu, bosonogemu in kapucinskemu samostanu je namenil po 20 gld nv, šestim bratovščinam, katerih član je bil, pa po 10 gld kv. Daroval je tudi za 1000 sv. maš, za reveže pa je zapustil 50 gld nv. Za glavnega dediča je imenoval nečaka Sebastijana Bonaventuro Franchija, ki je leta 1734 podedoval stričevo hišo na Starem trgu in vrt na Prulah, leta 1736 pa ga je cesar Karel VI. povzdignil v plemiški stan s pridevkom pl. Frankenfeld.²⁷ Če bi Franchijev rod v moški liniji izumrl, bi dediščina pripadla bratrancu Pietru Franchiju, ki je bil zvonar v Vidmu. Izvršilec oporoke naj bi bil nečak duhovnik Pavel Rajmund Franchi, posestnik hiše v Ljubljani, ki ga je leta 1721 Sveti sedež imenoval za notarja, javnega pisarja in rednega sodnika.²⁸ Pri delitvi premoženja je Gašper bolj upošteval svoje sorodnike v Vidmu in Gorici kot pa v Ljubljani. 2. januarja 1733 je v prid glavnega dediča na škodo nečaka Janeza Krstnika razveljavil 14. točko oporoke. Osem dni pozneje mu je

²² O zvonarjih s priimkom Rausch piše tudi Karl Walter, *Glockenkunde*, Regensburg und Rom 1913, str. 845.

²³ ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 80.

²⁴ Arhiv Slovenije (AS), Vicedomski urad, šk. 3, f. 388, Račun Gašperja Franchija, Ljubljana, 15. 7. 1729; Stanislav Južnič, *Prvih 650 let župnije Fara*, Fara 2013, str. 80–81 (dalje: Južnič, *Prvih 650 let župnije Fara*).

²⁵ ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 86.

²⁶ [Delo Gašperja Franchija v Ljubljani 1730 Jožef Samassa.] Maks Samassa, *K zgodovini zvonarstva v Ljubljani, v: Kronika slovenskih mest 1* (1934), str. 174.

²⁷ *Carniola* (20. 3. 1840), št. 93, str. 388.

²⁸ Prav tam.

izročil vse svoje imetje, ker zaradi visoke starosti, raznih in pogostih bolezni, ki so ga često priklepale na posteljo, ni mogel več voditi poslov.

Na stara leta se je Gašper Franchi preselil v Drago pri Reki, kjer je imel hišo in vinograd. Leta 1732 je za nekaj časa prišel v Ljubljano, kjer je plačeval obrtni davek, saj je njegova zvonarna ves čas nemoteno delovala.²⁹ Umrli je 25. avgusta 1733, star 76 let.³⁰ Leta 1735 je ljubljanski škof Žiga Feliks grof pl. Schrattenbach potrdil mašno ustanovo za Gašperja Franchija in njegove prednike v vrednosti 1500 gld, iz katere so se izplačevali mašni darovi za dve tedenski sv. maši pri oltarju Sv. Rešnjega Telesa v stolnici.³¹

2 FRANCHIJEV ZVONARSKI OPUS (1686–1733)

Gašper Franchi je bil najpomembnejši ljubljanski zvonar na prehodu iz 17. v 18. stoletje ter v prvih desetletjih 18. stoletja. Poosebljal je staro furlansko zvonarsko izročilo, ki pa ga je oplemenitil z ostalimi zvonarskimi vplivi, ki so segali v Zagreb in Ljubljano. Privzel in ustvaril je široko paleto različnih zvonških reber in z njimi povezanih zvočnih značajev zvonov. V prvih 25-ih letih je bolj ali manj ostal zvest nonskemu in septimnemu visokemu »italijanskemu zvonu«, ki pa se je ok. leta 1705 začel umikati nižjemu septimnemu »nemškemu zvonu«, ki so ga privzeli njegovi nasledniki iz družine Samassa. Oktavnih zvonov mu ni uspelo uliti.

Zvonove je sprva ulival v krajih, kjer je dobil naročilo, nato pa v Ljubljani, vendar pa se ni nikoli odrekel staremu običaju potujočega zvonarja. Pred cerkvijo je ulil zvonove v Smledniku,³² na Gočah,³³ v Vipavi,³⁴ na Uršlji gori³⁵ in še marsikje. Tovrstni zvonovi imajo namesto kraja ulivanja pri zvonarjevem imenu pridevek »Utinensis« ali »Labacensis« – »Videmski« ali »Ljubljanski« ali pa kraj ulivanja v mojstrskem napisu sploh ni omenjen. Le tako lahko razumemo izredno razširjenost njegovih zvonov, s katerimi je napolnil zvonike na Notranjskem, Gorenjskem, Štajerskem, Dolenjskem, Kočevskem, Vipavskem, Idrijskem, v Beli krajini in na Hrvaškem. Razširjenost njegovih zvonov beležimo zlasti na področjih, ki so spadala pod predjožefinsko ljubljansko škofijo. Izjema so bile le njene župnije na Koroškem.

²⁹ ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 84–85.

³⁰ »25. obiit D. Casparus Franchi Campanarum fusor provisus omnibus Sacramentis annorum 76. Sepultus ad pp. Franciscanos.« [25. je umrl gospod Gašper Franchi zvonar oskrbljen z vsemi zakramenti v starosti 76 let. Pokopan pri očetih frančiškanih.] NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Matične knjige, šk. 10, M 1658–1735, str. 336.

³¹ *Carniola* (20. 3. 1840), št. 93, str. 388.

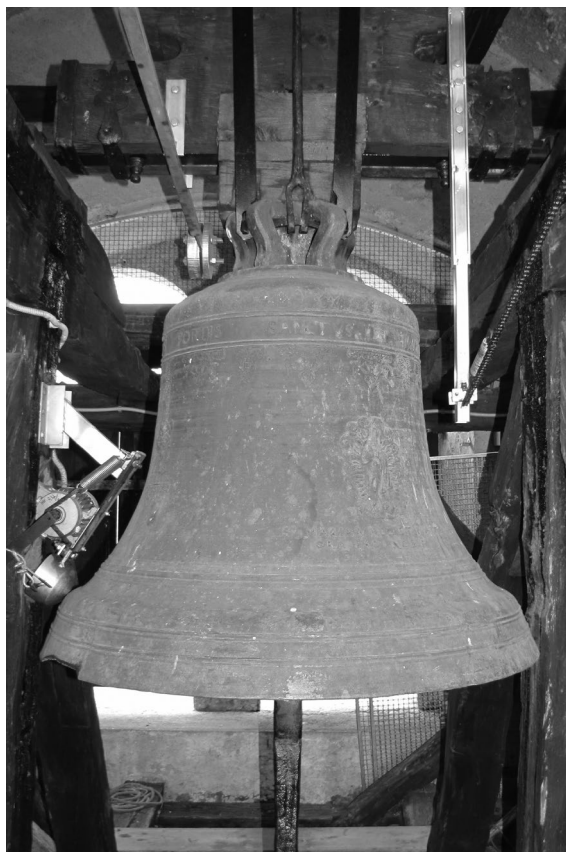
³² Josip Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, Ljubljana 1901, str. 196 (dalje: Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*).

³³ NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Goče.

³⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Vipava.

³⁵ To je razvidno iz mojstrskega napisa na zvonu, kjer je namesto kraja ulivanja naveden pridevnik »Labacensis«. Matjaž Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, 24. 10. 2012.

Pogodbe s cerkvami je Gašper Franchi sklepal skorajda izključno v italijanskem jeziku. Leta 1707 je za p. c. v Malih Pecah pri Šentvidu pri Stični ulil zvon, težak 560 funtov (314 kg), za 352 gld.³⁶ Iz leta 1713 se je ohranil Gašperjev račun za preliti zvon na Rožniku. Stari je tehtal 1060 funtov (594 kg), v kalo naj bi šlo kar 10 % zvonovine, tako da je novi tehtal 943 funtov (528 kg). Račun je znašal 88 gld 41 kr. Funt zvonovine je računal po 33 kr, delo pa 6 kr od funta.³⁷ S cerkvijo na Blejskem otoku je 23. novembra 1719 sklenil pogodbo za ulitje dveh zvonov v teži 1551 in 1030 funtov (868 in 577 kg). Pri tem je uporabil staro zvonovino v teži 1306 funtov (731 kg). Za stot zvonovine (56,006 kg) je računal 65 gld nv. Če bi zvonova ne imela lepega glasu ali če bi v enem letu počila, bi ju na lastne stroške preli.³⁸ Ohranila sta se do današnjega dne.

Slika 2: Srednji zvon na Blejskem otoku iz leta 1719 (foto: Matjaž Ambrožič)

³⁶ Stane Mikuž, *Umetnostnozgodovinska topografija Grosupeljske krajine*, Ljubljana 1978, str. 444.

³⁷ France Stele, *Umetnostno-zgodovinski izpiski iz arhiva cerkve sv. Petra v Ljubljani*, v: *Carniola 5* (1914), str. 220.

³⁸ France Stele, *Umetnostno-zgodovinski zapiski. Cerkev na Blejskem otoku*, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino 4* (1924), št. 3, str. 153.

15. julija 1729 je v italijanščini napravil obračun za tri zvonove, ki jih je ulil za ž. c. v Fari pri Kočevju in njeni podružnici na Vrhu in Klancu, kjer sta zvonova še ohranjena. Prvi zvon je tehtal 645 funtov (361 kg), drugi 100 (56 kg) in tretji 99 funtov (55,5 kg). Cena je bila 39 kr za funt (0,56 kg) zvonovine. Na dnu obračuna je navedena tudi cena kemblja, ki je tehtal 42 funtov (23,5 kg). Funt kovnega železa je računal po 16 kr.³⁹

Gašper Franchi je še vedno ulival tudi topove, pa tudi sicer se je na pogodbah večkrat podpisal kot livar zvonov in topov. Leta 1715 je pretil star mestni top, ki je tehtal 790 funtov (442,5 kg). Za Ljubljano je leta 1717 izdelal tudi brizgalnice za 330 gld nv.⁴⁰

Okrasje, podobe in napisi na Franchijevih zvonovih

Zgodnejši Franchijevi zvonovi (1686–1699) imajo pod klobukom na vratu trak starinskega ornamentalnega okrasja iz elips, ki so napolnjene z rozetami in majhnimi vstavljenimi palmetami. Nekateri zvonovi imajo na tem mestu vitičasto okrasje. Med okrasjem poteka do pet črt, ki tvorijo različno visoke okrasne, prazne in napisne trakove. Osrednji med njimi je napisni trak z mojstrskim napisom, ki ga imajo nekateri zvonovi na sredi polja. Pri večjih zvonovih je glavni napis v enem ali dveh trakovih, pod njima pa je še mojstrski napis z letnico v rimskih številkah. Na klobuku in polju imajo ti zvonovi pogostoma tudi odtise rastlinskih listov, kar je bilo značilno za zvonove videmske zvonarske družine Franchi. Klobuk je stopničasto stopnjevan. Korenine v kroni so na okrogli plošči nesimetrično razporejene v razmerju 1 : 2 : 2 : 1, povezuje pa jih vmesni lok oziroma uho. Običajno so kanelirane. Železno obesilo za kembelj je v notranjosti klobuka ulito v krono. Številne podobe na teh zvonovih so relativno majhne in so postavljene nad bok ali pa so sredi polja. Med podobami so odtisi rastlinskih in drevesnih listov. Drugo skupino podob predstavljajo odtisi medalj (5,5 cm) in plaket (5,5 x 7,5 cm), grbi pa so redki.

Zvonovi iz srednjega obdobja (1700–1715) imajo navadno glavni napis v enem ali dveh napisnih trakovih, ki potekata na vratu sredi baročnega okrasja, ki ga zgoraj sestavlja fris, spodaj pa figuralne konzole, rastlinski in cvetni venci, izmenjujoča se angelska poprsja ter stilizirane živalske glave. Palmetni fris vrh vratu sega navzgor čez rob klobuka, kjer se nahajajo odtisi listov. Med okrasnim vitičastim trakom na vratu je kdaj vtkan tudi motiv Srca Jezusovega. Mojstrski napis je dosledno v napisnem traku iz dveh parov črt med krilom in udarnim obročem, letnica pa je izpisana z arabskimi številkami. Pri posameznih zvonovih letnica zaključuje glavni napis na vratu. Včasih je zapisana z

³⁹ AS, Vicedomski urad, šk. 3, f. 388, Račun Gašperja Franchija, Ljubljana, 15. 7. 1729; Stanislav Južnič, *Prvih 650 let župnije Fara*, Fara 2013, str. 80–81.

⁴⁰ ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*, str. 78.

Slika 3: Podoba Brezmadežne z napisom na polju srednjega zvona na Blejskem otoku (foto: Matjaž Ambrožič)

rimskimi številkami v obliki kronograma. Krajši napisi se pojavljajo tudi nad, ob in pod posameznimi svetniškimi podobami kot prošnji vzkliki k upodobljenemu nebeškemu priprošnjiku ali priprošnjici. Položaj donatorskih in predstojniških napisov variira. Najdemo jih tako na spodnjem polju, kakor tudi na krilu v sklopu mojstrskega napisa. Podobe na teh zvonovih so relativno velike in pogostoma obdane z elipsastim lovorovim vencem. Manjše podobe so postavljene na stilizirane podstavke. Nahajajo se na spodnji polovici polja, navadno nad trojnimi črtami, ki potekajo okoli zvona nad bokom. Pri večjih zvonovih so podobe lahko tudi na sredini polja. Običajno so na posamičnem zvonu vsaj štiri podobe ali plakete, grbi pa niso pogosti.

Zvonovi iz poznega obdobja (1716[1728]–1733) imajo še vedno glavni napis v enem ali dveh napisnih trakovih, ki potekata sredi baročnega okrasja na vratu. Stilizirane (živalske) glavice in festoni izpadejo kot nosilci spodnjega napisnega traku, medtem ko nad napisnima trakovima še vedno srečujemo palmetni fris. Mojstrski napis je dosledno v napisnem traku iz dveh parov črt med krilom in udarnim obročem. Nemalokrat se pojavlja v kraticah ali pa je izpisana samo letnica, saj je zadnjih pet let Gašper Franchi zvonove ulival s pomočjo Henrika Rauscha in Jožefa Samasse st., zato je tudi njegovo ime izginilo iz mojstrskega napisa. Na posameznem zvonu so še vedno vsaj štiri podobe, pojavljajo pa se tudi grbi.

Po vsebini je na Franchijevih zvonovih najbolj značilen zarotovalni napis zoper delovanje hudega duha in zloveščih sil, ki se pojavlja v različnih inačicah: ECCE CRUCEM DOMINI [NOSTRI IESV CHRISTI NAZARENI], FVGITE

Slika 4: Codellijev grb na velikem zvonu ljubljanske stolnice (foto: Matjaž Ambrožič)

PARTES ADVERSÆ, VICIT ENIM LEO DE TRIBV IVDA, RADIX DAVID, ALLELVIA.⁴¹ To kratko molitev naj bi sv. Anton Pad. izročil neki revni ženi, ki so jo napadale skušnjave. Med manjšimi brati je bila molitev stoletja dolgo priljubljena. Papež Sikst V. jo je dal vklesati na bazo obeliska, ki so ga leta 1585 postavili na trgu sv. Petra.⁴²

Pogost je na Franchijevih zvonovih tudi prošnji vzklik zoper strelo in nevihto, vzet iz litanij vseh svetnikov: A FVLGVRE ET TEMPESTATE, LIBERA NOS DOMINE.⁴³ Prošnji vzkliki na čast Materi Božji in svetnikom kličejo k njihovi priprošnji, npr.: SANCTA MARIA MATER DEI MEDIATRIX NOSTRA ORA PRO NOBIS. SANCTE VRBANE, ORA PRO NOBIS.⁴⁴ Napisi slavijo in prosijo tudi troedinega Boga: SANCTVS DEVS, SANCTVS FORTIS, SANCTVS IMMORTALIS, MISERERE NOBIS.⁴⁵ Pri napisih na Franchijevih zvonovih gre večinoma za litanjske vzklike. Molitev litanij je bila sestavni del prošnjih procesij, ki jih je spremljalo zvonjenje.

Zvočne lastnosti Franchijevih zvonov

Analize udarnih in alikvotnih tonov Franchijevih zvonov kažejo na pestrost njihovih zvenov, ki je v odvisnosti od oblik reber, ki jih je zvonar uporabil

⁴¹ Glejte, Križ Gospoda našega Jezusa Kristusa Nazarečana, bežite zlovesče sile, zmagal je namreč lev iz Judovega rodu, korenina Davidova, Aleluja.

⁴² <http://www.preces-latinae.org/thesaurus/Sancti/SAntoniusDePadova/EcceCrucem.html> (pridobljeno 17. 5. 2016).

⁴³ Strele in nevihte, reši nas o Gospod.

⁴⁴ Sveta Marija Mati Božja, naša Srednica, prosi za nas. Sv. Urban, prosi za nas.

⁴⁵ Sveti Bog, sveti Močni, sveti Nesmrtni, usmili se nas.

Slika 5: Grb briksenskega škofa Kasparja Ignaza von Künigla (1702–1747) na srednjem zvonu na Blejskem otoku (foto: Matjaž Ambrožič)

pri izdelavi kalupov. Sprva je ostal trdno zasidran v beneško-furlanski zvonarski tradiciji, ki je srednjeveška. Pri načrtovanju zvonov se je držal starodavnih načel glede razmerij med debelino udarnega obroča, premera in postranske višine ter razmerja med premerom krila in klobuka. Zvonove je ulival v različnih težnostnih sistemih, vsi pa so po značaju molovski. Najzgodnejši Franchijevi zvonovi imajo koeficient postranske višine nad 0,85, kar pomeni, da spadajo med nonski tip zvonov glede na interval med udarnim in spodnjim bas tonom. Udarni toni zvonov so bili dokaj natančno zadeti, mala terca pa je bila nekoliko znižana. Prima je bila v odnosu do udarnega tona znižana za cel ton. Harmonsko ti zvonovi niso dobri, zato je njihov zven zamegljen in nejasen.

Drugo skupino zvonov predstavljajo velikoseptimni zvonovi s koeficientom postranske višine 0,80. Udarni ton in mala terca sta navadno dokaj točna, prima pa je znižana za pol tona. V tem primeru ima zvon ob udarcu molovski značaj, harmonska razporeditev alikvotnih tonov pa je durovska.

Okoli leta 1705 so v Franchijevi zvonarni privzeli nemško rebro malo- in velikoseptimnih zvonov s koeficientom postranske višine od 0,72 do 0,75. V obeh primerih je prima še vedno pol tona nižja. Pri posameznih zvonovih je prima celo za pol tona višja od udarnega tona. V tem primeru zven zvona ni jasen. Kvinte teh zvonov so zvišane ali pa se prelevijo v sekste.

Gašperjev pomočnik Henrik Rausch je leta 1728 iz Nemčije prinesel rebro s koeficientom postranske višine 0,77. Pričakovali bi, da se je iz kalupa porodil oktavni zvon, vendar pa se to ni zgodilo zaradi profila in debeline rebra v boku.

Ker so pod klobukom tovrstni zvonovi občutno širši od razmerja 1 : 2 glede na premer krila, je njihova prima skoraj za cel ton nižja od udarnega tona. Jožef Samassa st. je leta 1730 stabiliziral zven zvonov Franchijeve zvonarne, saj je uporabljal rebro s koeficientom postranske višine med 0,73 in 0,75, ki je zagotavljalo dokaj normalno zvočno barvo malo- in velikoseptimnih zvonov.

Po kronološkem kriteriju si oglejmo nekaj osnovnih tipov zvonov Franchijeve zvonarne s podatki o letnici, teži, premeru, udarnem tonu, koeficientu postranske višine, koeficientu rebra in konstanti:

- Črni Vrh nad Polhovim Gradcem: 1687, 336 kg, 87 cm, b^{1-3} . Mol-velikoseptimni zvon s pol tona znižano primo.
- Horjul, Koreno: 1691, 334,5 kg, 80 cm, h^{1-5} . $PV=0,8562$ $R=13,11$ [13,33] $K=653,13$ Mol-nonski zvon s celim tonom znižano primo in četrta tona znižano malo terco.
- Ljubljana – Sv. Nikolaj: 1706, 3584 kg, 180 cm, b^{0-6} [ais⁰⁻⁶]. $PV=0,7277$ $R=12,413$ $K=586$ Mol-velikoseptimni zvon s četrta tona zvišanima primo in malo terco.
- Kranj – Šmartin, Stražišče: 1709, 857 kg, 113 cm, f^{1+4} . $PV=0,7920$ $R=13,33$ $K=594$ Mol-velikoseptimni zvon s tri četrta poltona znižano primo.
- Svibno: 1712, 115,5 kg, 58,3 cm, fis^{2+2} . $PV=0,7547$ $R=12,95$ $K=582,54$ Mol-velikoseptimni zvon s pol tona znižano primo (Dominik Franchi).
- Šentvid pri Stični, Sv. Rok: 1716, 308 kg, 81,5 cm, $h^{1±0}$ [ces^{2±0}]. $PV=0,7239$ $R=12,73$ $K=568,68$ Mol-velikoseptimni zvon.
- Bled, Blejski otok: 1719, 857 kg, 116 cm, f^{1+2} [fes¹⁺²]. $PV=0,72$ $R=13,18$ $K=549$ Mol-maloseptimni zvon s pol tona znižano primo.
- Bled, Blejski otok: 1719, 571 kg, 101,5 cm, g^{1-2} . $PV=0,72$ $R=13,18$ $K=546$ Mol-maloseptimni zvon s pol tona znižano primo.
- Ljubljana – Marijino oznanjenje: 1720, 1064 kg, 129,5 cm, d^{1-3} . Mol-velikoseptimni zvon s četrta tona zvišano primo.
- Ljubljana – Marijino oznanjenje: 1721, 436 kg, 92,7 cm, a^{1+6} . Mol-velikoseptimni zvon s pol tona znižano primo.
- Tržič: 1729, 257 kg, 77,1 cm, h^{1-2} . $PV=0,772$ $R=13,76$ $K=560,84$ Mol-velikoseptimni zvon s tri-četrta tona znižano primo (Henrik Rausch).
- Tržišče, Slančji Vrh: 1732, 168 kg, 67,2 cm, dis^{2-6} . $PV=0,744$ $R=13,44$ $K=553,60$ Mol-velikoseptimni zvon s pol tona znižano primo (Jožef Samassa st.).

Seznam historičnih zvonov Gašperja Franchija in njegovih pomočnikov

- Črni Vrh nad Polhovim Gradcem: 1687, 336 kg, 87 cm, b^{1-3} [ces^{2-3}]. Napis na vratu: SANCTE LEONARDE, ORA PRO NOBIS. 1687.⁴⁶ Zvon nima mojstrskega napisa. Podobi: Mati Božja in sv. Lenart.⁴⁷ (Pripisan Gašperju Franchiju.)
- Horjul, Koreno: 1691, 334,5 kg, 80 cm, h^{1-5} . PV=0,8562 R=13,11 K=653,13. Mol-nonski zvon s celim tonom znižano primo in četrt tona znižano malo terco. Gašper Franchi Utinensis »Videmski«. Napis na vratu: S. S. HERMAGORA ET FORTVNATE ORATE PRO NOBIS.⁴⁸ Mojstrski napis sredi polja: OPVS CASPARI FRANCHI VTINENSIS ANNO DOMINI MDCLXXXI.⁴⁹ Podobe na gornji polovici polja: sv. Boštjan, nerazločen doprsni relief z nečitljivim napisom, sv. Mohor, sv. Fortunat, križ, sv. Marjeta in Rožnovenska Mati Božja ter okrogla medaljona sv. Jurija in Jezusovega vstajenja.⁵⁰
- Bloke, Ravnik: 1691, ok. 200 kg, 72,5 cm. Gašper Franchi Utinensis »Videmski«. Napis: OPVS CASPARI FRANCHI VTINENSIS ANNO DOMINI MDCLXXXI. SANCTA TRINITAS VNVS DEVS MISERERE NOBIS.⁵¹ Podobi: Rožnovenska Mati Božja in Križani.⁵²
- Sv. Trojica nad Cerknico: 1691, ok. 335 kg, 80 cm, h^1 . Gašper Franchi Utinensis »Videmski«. Napis: OPVS CASPARI FRANCHI VTINENSIS ANNO DOMINI MDCLXXXI. SANCTA TRINITAS VNVS DEVS MISERERE NOBIS. SVB VALENTINO MILAVIZ, PAROCHO.⁵³ Podobe: vstajenje, sv. Jurij, Marija z Detetom in Križani.⁵⁴
- Škofja Loka, Sv. Barbara: 1692, 212 kg, 72 cm. Mojstrski napis na vratu: OPVS CASPARI FRANCHI ANNO DOMINI MCXCXXXII.⁵⁵ Napis

⁴⁶ Sv. Lenart, prosi za nas. 1687.

⁴⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Črni vrh; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Črni vrh; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 21. 5. 2008.

⁴⁸ Sv. Mohor in Fortunat, prosita za nas.

⁴⁹ Delo Gašperja Franchija Videmskega leta Gospodovega 1691.

⁵⁰ Do leta 1916 je cerkev imela tudi Franchijev zvon iz leta 1690. NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Ljubljana okolica, Ž Polhov Gradec; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Polhov Gradec; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 7. 6. 2007.

⁵¹ Delo Gašperja Franchija Videmskega leta Gospodovega 1691. Sv. Trojica en Bog, usmili se nas.

⁵² NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Cerknica, Ž Bloke.

⁵³ Delo Gašperja Franchija Videmskega leta Gospodovega 1691. Sv. Trojica en Bog, usmili se nas. Za časa župnika Valentina Milavca.

⁵⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Cerknica, Ž Sv. Trojica; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Sv. Trojica.

⁵⁵ Delo Gašperja Franchija leta Gospodovega 1692.

na polju: SANCTA BARBARA, ORA PRO NOBIS.⁵⁶ Podobe: Mati Božja z Detetom, sv. Barbara, križanjska skupina in angel.⁵⁷

- Preserje, Planinica: 1695, 90 kg, 55 cm. PV=0,7272. Na vratu ima v napisnem traku napis: ANNO DOMINI 1695.⁵⁸ Nad napisom ima pod klobukom pas stiliziranega okrasja. Podobe: Kristus Odrešenik sveta (Salvator mundi), sv. Terezija Velika, sv. Jurij in Mati Božja.⁵⁹ (Pripisan Gašperju Franchiju.)
- Vinica, Nova Lipa: 1695, ok. 128 kg, 62 cm.⁶⁰ Na vratu ima v napisnem traku napis: ANNO DOMINI 1695. GLORIA IN EXCELSIS DEO.⁶¹ (Pripisan Gašperju Franchiju.)
- Škofja Loka, pokopališče: 1696, ok. 65 kg, 47,5 cm. Zvon leta 1915 ni bil vpisan v seznam in je verjetno služil kot navček v župnijski cerkvi.⁶² (Ubit, pripisan Gašperju Franchiju.)
- Primskovo pri Litiji: 1697, ok. 900 kg, 116,5 cm, e¹. Napis na vratu v prvi vrsti: FVGITE PARTES ADVERSÆ VICIT ENIM LEO DE TRIBV IVDA RADIX DAVID ALLELVIA. Mojstrski napis na vratu v drugi vrsti: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS ANNO DOMINI 1697.⁶³ Predstojniški napis pod vitičastim frisom: SVB RE.^{MO} ET ILL.^{MO} D.^{NO} D.^{NO} ANTONIO A. GALLENFELS ABBATE SIT.^{SI} ARCH.^{NO} R.^{DO} P. ANDREA MANDEL PRO.^{SO} SIT. TEMP. PARO. AD: S. VI-TVM FVSA EST.⁶⁴ Poleg napisa je emblem, ki ga obdaja listnati venec, v katerem sta grba stiške opatije in gospodov Gallenfelsov, nad njima sta mitra in opatova palica. Nesorazmerno majhne so podobe na spodnjem delu polja: Mati Božja z Detetom, sv. Rok, križanjska skupina in sv. Jakob.⁶⁵

⁵⁶ Sv. Barbara, prisi za nas.

⁵⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Škofja Loka; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Škofja Loka; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Škofja Loka.

⁵⁸ Leta Gospodovega 1695.

⁵⁹ V zvoniku je zvon visel do uničenja cerkve 16. julija 1942. Žal je že vrsto desetletij ubit. Ob zadnji prenovi cerkve so ga shranili v cerkvi. NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Preserje; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 16. 7. 2010.

⁶⁰ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Semič, Ž Vinica.

⁶¹ Leta Gospodovega 1695. Slava Bogu na višavah.

⁶² NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Škofja Loka; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 2, 2002.

⁶³ Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega leta Gospodovega 1697.

⁶⁴ Ulit je bil za časa prečastitega in presvetlega gospoda gospoda Antona pl. Gallenfelsa stiškega opata in arhidiakona, častitega patra Andreja Mandlja stiškega profesa takratnega župnika pri sv. Vidu (v Šentvidu).

⁶⁵ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Litija, Ž Primskovo pri Litiji; A. Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken II*, Karlsbad und Leipzig 1924, str. 48.

- Trebnje, Vina Gorica: 1700, ok. 115 kg, 57,5 cm. Napis: ANNO DOMINI 1700.⁶⁶ Podobe: Sv. Trojica krona Marijo, sv. Martin, Mati Božja z Detetom in sv. Florijan.⁶⁷ (Pripisan Gašperju Franchiju.)
- Tomišelj, Št. Janž: 1701, 56 kg, 48 cm. Mojstrski napis: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS 1701.⁶⁸ Štiri težko razpoznavne podobe.⁶⁹
- Črnomelj, Stražni Vrh: 1702, ok. 38 kg, 38 cm. Napis: SPIRITVS DEVS MISERERE NOBIS.⁷⁰ Podobe: križ, sv. Nikolaj in Mati Božja z Detetom.⁷¹
- Trebnje: 1703, ok. 600 kg, 104 cm, fis¹. Napis: FVGITE PARTES ADVERSÆ, VICIT ENIM LEO DE TRIBV IVDA, RADIX DAVID, ALLELVIA. ADM. R. P. FERDINANDVS PAIZHOFF P. T. PAROCHVS FIERI CVRAVIT TREFFINIENSIS.⁷² Mojstrski napis na krilu: OPVS CASPARI FRANCHI ANNO 1703.⁷³ Podobe: sv. Nikolaj, sv. Ožbolt, monštranca z Najsvetejšim, grb z mitro in palico ter nerazločen relief svetnika, morda sv. Ožbolta.⁷⁴
- Kočevske Poljane, Mali Rigelj: 1703, 475 kg, 40 cm, h². PV=0,90 R=12,12. Napis: SANCTA MARIA ORA PRO NOBIS. ANNO 1703.⁷⁵ Podobi: Križani in Mati Božja. Zvon v popisu leta 1916 ni bil evidentiran in je morda prišel od drugod.⁷⁶ (Zavarjen.)
- Uršlja gora: 1705, 1708 kg, 142,6 cm, d¹⁻⁵. PV=0,7363 R=12,5 K=589. Podoba sv. Uršule z devicami, pod njo napis: VRSVLA CVM TOTO VIRGINEO TVO EXERCITV O·P·N·.⁷⁷

⁶⁶ Leta Gospodovega 1700.

⁶⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Trebnje, Ž Trebnje; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Trebnje.

⁶⁸ Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega 1701.

⁶⁹ NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Tomišelj.

⁷⁰ Bog [Sveti] Duh, usmili se nas.

⁷¹ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Semič, Ž Črnomelj; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Črnomelj.

⁷² Bežite zlovešče sile, zmagal je namreč lev iz rodu Judovega, korenina David, Aleluja. Dal oskrbeti prečastiti oče Ferdinand Paizhoff, takratni trebanjski župnik.

⁷³ Delo Gašperja Franchija leta 1703.

⁷⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Trebnje, Ž Trebnje; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Trebnje.

⁷⁵ Sv. Marija, prosi za nas. Leta 1703.

⁷⁶ Leta 2002 je zvonček visel v zvoniku ž. c. v Kočevskih Poljanah. NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Poljanica; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 3, 2002; Mitja Ferenc in Gojko Zupan, *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes II*, Ljubljana 2006, str. 180.

⁷⁷ Sv. Uršula z vso svojo deviško vojsko, prosi za nas.

Slika 6: Podoba sv. Uršule in okrasje z napisi na velikem zvonu na Uršlji gori (foto: Matjaž Ambrožič)

Podoba sv. Križa, obdanega s trnjevo krono in žarki, pod njim kronogramski napis: HOSTEM CRVCE DETERREO.⁷⁸ Podobi Brezmadežne in Jezusovega krsta nimata napisov. Napis v napisnem traku med festoni in venci z girlandami na vratu: PER SIGNVM CRVCIS DE INIMICIS NOSTRIS LIBERA NOS DEVS NOSTER.⁷⁹ Mojstrski napis v napisnem traku na krilu: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS ANNO DOMINI 1705.⁸⁰ Napis razodeva, da je zvonar zvon ulil na licu mesta. S prepletom (kitami) okrašene nesimetrično razporejene kornine 1 : 2 : 2 : 1 imajo vmesni lok. Izvirni so: jarm, obesilne vezi, okovje jarma in kembelj.⁸¹

⁷⁸ Sovražnika odvrnem s križem.

⁷⁹ Po znamenju križa reši nas naših sovražnikov naš Bog.

⁸⁰ Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega leta Gospodovega 1705.

⁸¹ Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 24. 10. 2012.

Slika 7: Podoba sv. Križa in okrasje z napisi na velikem zvonu na Uršlji gori (foto: Matjaž Ambrožič)

- Uršlja gora: 1705, 985 kg, 118,7 cm, f⁺₅. PV=0,7540 R=12,8 K=589. Podoba sv. Lovrenca ima spodaj napis: S·L·O·P·N·,⁸² podoba sv. Jakoba st.: S·I·O·P·N·,⁸³ podoba sv. Jerneja pa: S·B·O·P·N·.⁸⁴ Podoba Brezmadežne ima spodaj kronogramski napis: NIADÆ [sic!; pravilno: IN ADÆ] ORIGINE MARIA NON PECCASTI.⁸⁵ Napis v napisnem traku med festoni in venci z girlandami na vratu je nadaljevanje napisa pod podobo Brezmadežne: ORA PRONOBIS [sic!] PATREM CIVIS FILIVM PEPERISTI.⁸⁶ Napis v napisnem traku na krilu: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS ANNO DOMINI 1705.⁸⁷ Napis razodeva,

⁸² Sv. Lovrenc, prosi za nas.

⁸³ Sv. Jakob, prosi za nas.

⁸⁴ Sv. Jernej, prosi za nas.

⁸⁵ V izvornem grehu Marija nisi grešila.

⁸⁶ Prosi za nas Očeta, čigar Sina si porodila.

⁸⁷ Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega leta Gospodovega 1705.

da je zvonar zvon ulil na licu mesta. Z obrazi okrašene nesimetrično razporejene korenine 1 : 2 : 2 : 1 imajo vmesni lok. Izvirni so: jarem, obesilne vezi, okovje jarma in kembelj.⁸⁸

- Gomilsko: 1705, mali. Napis na vratu: STEPHANVS PLENVS GRATIÆ ET FORTITVDINE PROTEGET NOS A GRANDI ET FVLGINE!⁸⁹ Mojstrski napis na boku: OPVS CASPARI FRANCHI ANNO DOMINI 1705.⁹⁰ Napis na krilu: ECCE CRUCEM DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI NAZARENI, FVGITE PARTES ADVERSÆ.⁹¹ Podobe: sv. Vid, sv. Štefan, križanjska skupina in sv. Mihael. Nesimetrično razporejene korenine 1 : 2 : 2 : 1 imajo vmesno uho.⁹²
- Ig, Iška: 1705, ok. 202 kg, 71 cm, des²⁺⁶. Podobe: sv. Klemen, sv. Primož in Mati Božja.⁹³
- Goče: 1706, 146 cm, d¹. Napis na vratu: SACRATA [diadem] VOCE, MEA, AD, DOMINVM, CLAMAVI, VOCE, MEA, AD, DOMINVM, DEPRICATVS, SVM, DEO, ET, PÆ, DEI, PARÆ, ET TIBI, SANCTE ANDREA.⁹⁴ Napisa pod podobo sv. Andreja: ST. ANDREA ORA PRO NOBIS.⁹⁵ Napis pod podobo Matere Božje: SANCTA MARIA MATER DEI MEDIATRIX NOSTRA ORA PRO NOBIS.⁹⁶ Napis na polju: PAVLVS IAMSIGH•STEPHANVS DOLENZ, SINDICI.⁹⁷ Mojstrski in predstojniški napis na krilu: CASPARVS, FRANCHI, ME FVDIT. GOZA, ANNO, 1706. A FVLGVRE, ET, TEMPESTATE, LIBERA, NOS, DOMINE. EXISTENTE, R^ECTORE, PER, ILVSTRO, ADM-REVERENDO, DNO, ION, FRIDERICO, SCHBEIGER, A. LERCHENFELT, S. S. TIOLOGIÆ DOCTORE ET PAROCHO VIPACI.⁹⁸ Podobe: sv. Andrej, Mati Božja, sv. Peter, sv. Urh in Rožnovenska Mati Božja.⁹⁹
- Ljubljana – Sv. Nikolaj: 1706, 3584 kg [izračunana teža 3420 kg], 180 cm, b⁰⁻⁶ [ais⁰⁻⁶]. PV=0,7277 R=12,413 K=586. Mol-velikoseptimni zvon

⁸⁸ Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 24. 10. 2012.

⁸⁹ Štefan poln milosti in s pogumom nas brani pred točo in strelo!

⁹⁰ Delo Gašperja Franchija leta Gospodovega 1705.

⁹¹ Glejte, Križ Gospoda našega Jezusa Kristusa Nazarečana, bežite zlovesče sile.

⁹² Urška Kerbavec, *Ohranjeni zvonovi na Celjskem od 14. do 19. stoletja* (diplomsko delo), Ljubljana 2005, Priloga, str. 59 (dalje: Kerbavec, *Ohranjeni zvonovi na Celjskem*); Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Škofijska pisarna, šk. D IV, Braslovče, Gomilsko.

⁹³ NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Ig; Roman Smole, Klenkanje in zvonovi na lžanskem, v: *Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve*, (ur. M. Hostnik in M. Zupančič), Ig 2011, str. 448.

⁹⁴ S svojim posvečenim glasom sem klical h Gospodu, s svojim glasom h Gospodu, in sem bil uslišan. Bogu in pobožni Božji Porodnici in tebi sv. Andrej.

⁹⁵ Sv. Andrej, prosí za nas.

⁹⁶ Sv. Marija Mati Božja naša Srednica, prosí za nas.

⁹⁷ Pavel Jamšek, Štefan Dolenc, ključarja.

⁹⁸ Gašper Franchi me je ulil na Gočah leta 1706. Strele in nevihte, reši nas o Gospod. Ko je bil ravnatelj (cerkve) presvetli prečastiti gospod Janez Friderik Schweiger pl. Lerchenfelt, sv. teologije doktor in vipavski župnik.

⁹⁹ NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Goče; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Goče.

s četrt tona zvišanima primo in malo terco je posvečen sv. Modrosti. Na klobuku je ob robu odtisnjenih 10 rastlinskih listov. Osrednji del klobuka je trikrat stopničasto stopnjevan do okrogle plošče, na kateri so nesimetrično razporejene korenine z vmesnim lokom v razmerju 1 : 2 : 2 : 1. Na vratu je venec vitic in majhnih listov, pod njim pa je v napisnem traku, ki ga zgoraj in spodaj tvorijo po tri črte, napis: IPSA EGO SVM SOPHLÆ CAMPANA DICATA TONANTIS, AVSPICIO PETRI SELECTO, FVSA METALLO, CUIVS GRATA CANAM NOMEN NOCTESQVE DIESQVE TVM POPVLI QVÆRAM PRETIOSAM IVSSA SALVTEM.¹⁰⁰ Nato je okrog pod napisom zopet venec rastlinskih okraskov in kit. Na sredi zvona so tri svetniške podobe: sv. Nikolaj, sv. Jožef z Detetom in angeli, ki držijo trikotno tablo s hebrejskim napisom JAHVE v žarkih. Nad to podobo sta besedi: DOMINVS SAPIENTIA, pod njo pa: FVNDAVIT TERRAM.¹⁰¹ Pod temi besedami je kronogramski napis: SOPHLÆ VENERANDÆ CAMPANA SACRA.¹⁰² Nato si sledijo ostale štiri podobe: angel in verne duše, sv. Peter, sv. Janez Krstnik in Marijino Kronanje. Slednja ima zgoraj levo in desno uliti besedi: INITIVM SAPIENTLÆ, pod podobo pa: TIMOR DOMINI.¹⁰³ Codellijev grb je ulit na udarnem obroču nad besedo CODELI iz spodnjega napisa. Na krilu se v napisnem traku, obrobljenem s po dvema črtama, vije predstojniški in donatorski napis: ANNO DOMINI MDCCVI SEDENTE IN CATHEDRA PETRI CLEMENTE XI. REGNANTE IOSEPHO I. ROM: IMP: GVBERNANTE SANCTAM ECCLESIAM LABAC: FERDINANDO S♦R♦I♦P♦ COM: A KYENBVRG MVNIFICA EX MANV ILLVS.^{M1} D. PETRI ANTONY CODELI DE FANNEFELD PROVINC: CARNIO: ET CARIN: FVSA EST HÆC CAMPANA.¹⁰⁴ Mojstrski napis na udarnem obroču nad prej navedenimi besedami REGNANTE IOSEPHO I. ROM: IMP: GVBERNANTE se glasi: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Jaz sam sem doneč zvon posvečen Modrosti, izbran pod Petrovim vodstvom, ulit iz kovine, katere ime hvaležno prepevam ponoči in podnevi, da ljudstvu pridobim dragoceno odrešenje po hvaležnih naročilih.

¹⁰¹ Gospod je z Modrostjo utrdil zemljo.

¹⁰² Sveti zvon častitljive Modrosti.

¹⁰³ Začetek modrosti (je) strah Gospodov.

¹⁰⁴ Leta Gospodovega 1706, ko je sedel na Petrovem prestolu Klemen XI., ko je vladal Jožef I. rimski cesar, ko je vodil sveto ljubljansko Cerkev Ferdinand knez svetega rimskega cesarstva grof pl. Kienburg, je bil ulit ta zvon po darežljivosti iz roke presvetlega gospoda Petra Antona Codellija pl. Fannenfelda dežel Kranjske in Koroške.

¹⁰⁵ Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani.

- Zvon ima izvorno obesilno okovje, vezi in hrastov jarem, poleg zvona pa je ohranjen tudi izviren kovan ploščat lopatičast kembelj z ornamentiranim okrasjem.¹⁰⁶

Slika 8: Zgornje polje Codellijevega zvona s podobama, okrasjem, napisi, krono, jarmom in obesilnimi vezmi (foto: Matjaž Ambrožič)

- Trata – Gorenja vas, Gorenja Dobrava: 1706, ok. 195 kg, 72 cm, cis². Napis: SANCTVS DEVS SANCTVS FORTIS ET IMMORTALIS.¹⁰⁷ Podobe: Marijino kronanje, sv. Jožef in sv. Anton Padovanski.¹⁰⁸
- Sora, Dol: 1707, 196 kg, 67 cm, d². Napis na vratu: SPIRITVS SANCTE DEVS MISERERE NOBIS ANNO 1707.¹⁰⁹ Podobi: sv. Nikolaj in Marija Kraljica.¹¹⁰
- Zaplana: 1707 [1702], 476 kg, 93 cm, gis¹. Napis na vratu: FVGITE PARTES ADVERSÆ VICIT ENIM LEO DE TRIBV IVDA RADIX DAVID ALLELVIA.¹¹¹ Mojstrski napis na krilu: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS ANNO DOMINI 1707 [1702].¹¹² Podobe: Mati Božja z Detetom, Jezusov krst, sv. Florijan in sv. Urban. Pod podobo sv.

¹⁰⁶ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Ljubljana mesto, Ž Ljubljana – sv. Nikolaj; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Ljubljana – sv. Nikolaj; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 1, 1996.

¹⁰⁷ Sveti Bog, sveti Močni in Nesmrtni.

¹⁰⁸ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Trata; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Trata.

¹⁰⁹ Bog Sveti Duh, usmili se nas. Leta 1707.

¹¹⁰ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Ljubljana okolica, Ž Sora; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Sora.

¹¹¹ Bežite zlovesče sile, zmagal je namreč lev iz Judovega rodu, korenina Davidova, Aleluja.

¹¹² Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega. Leta Gospodovega 1707.

Florijana je nekakšen grb (diadem s križem in mečem, nad njim orel). Dva venca okraskov na vratu.¹¹³

- Hotič, Vernek: 1707, 450 kg, 94 cm, as¹. Napis: AD HONOREM STI. FLORIANI ET SSVM. SEBASTIANI ET FABIANI. TEMPORE ADM. RDI. DNI. ANDR. CALLERCY PAR. WATSCHENSI. ECCE CRVCEM DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT ANNO 1707.¹¹⁴ Podobe: Križani, sv. Florijan, sv. Boštjan in Žalostna Mati Božja.¹¹⁵
- Primskovo pri Litiji, Mišji Dol: 1707, ok. 475 kg, 93 cm, as¹.¹¹⁶
- Kranj – Šmartin, Stražišče: 1709, 857 kg, 113 cm, f¹⁺⁴. PV=0,7920 R=13,33 K=594. Mol-velikoseptimni zvon s tri četrt poltona znižano primo. Podobe: Presv. Trojica, Marija Kraljica, sv. Jurij in sv. Martin. Napis med okrasjem na vratu: AD HONOREM B. M. V. AC S. MARTINI, ECCLESİE PATRONI, MAGISTER GEORGIVS ROSSA, PAROCHVS LOCI ET PROTONOTARIVS APOSTOLICVS FIERI FECIT ANNO 1709.¹¹⁷ Zvon je prvotno pel še v zvoniku stare župnijske cerkve pri savskem mostu. Napravil ga je šmartinski župnik Jurij Rossa (1697–1712).¹¹⁸
- Šoštanj, Skorno: 1709, ok. 253 kg, 75 cm. PV 0,80. Napis na vratu: ECCE CRVCEM DNI FVGITE PARTES ADVERSÆ VICIT + LEO DE TRIBV IVDA RADIX DAVID ALLELVIA. Mojstrski napis na boku: CASPAR FRANCHI ME FVDIT ANNO 1709.¹¹⁹ Podobe: Križani z angeloma, sv. Urh, Marija Kraljica z Detetom v sončnih žarkih, sv. Anton Pušč. Stopničast klobuk ima 7 stopnic v obliki koncentričnih krogov. Krona z vmesnim lokom ima nesimetrično razporejene neokrašene korenine v razmerju 1 : 2 : 2 : 1.¹²⁰
- Nevlje: 1710, 260 kg, 78 cm, c². Napis: ECCE + DOMINI – FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis: CASPARI FRANCHI ME

¹¹³ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Vrhnika, Ž Zaplana; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Zaplana.

¹¹⁴ V čast sv. Florijanu in sv. Sebastijanu ter Fabijanu. Za časa prečastitega gospoda Andreja Callercija vaškega župnika (iz Vač). Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile. Gašper Franchi me je ulil leta 1707.

¹¹⁵ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Šmartno pri Litiji, Ž Hotič; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Hotič.

¹¹⁶ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Litija, Ž Primskovo pri Litiji.

¹¹⁷ V čast Blaženi Devici Mariji in sv. Martinu, zavetniku cerkve, me je dal napraviti leta 1709 magister Jurij Rossa, krajevni župnik in apostolski protonotar.

¹¹⁸ NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Šmartin pri Kranju; J. Lavtizar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 145; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 2, 2. 1. 2001.

¹¹⁹ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile, zmagal je lev iz Judovega rodu, korenina Davidova, Aleluja. Gašper Franchi me je ulil leta 1709.

¹²⁰ Kerbavec, *Ohranjeni zvonovi na Celjskem*, Priloga, str. 60.

FVDIT ANNO 1710.¹²¹ Podobe: Križani, Marija Pomočnica kristjanov, Sv. Jurij in sv. Štefan. Na vratu je zvon okrašen z visečimi grozdi in visečimi cvetličnimi šopki.¹²²

- Kropa: 1710, ok. 340 kg, 81 cm, h¹. Napis na vratu: SANCTVS DEVS, SANCTVS FORTIS, SANCTVS IMMORTALIS MISERERE NOBIS. Mojstrski napis: CASPAR FRANCHI ME FVDIT ANNO 1710.¹²³ Podobe: Sv. Trojica krona Marijo, Žalostna Mati Božja in sv. Lenart.¹²⁴
- Dol, Beričevo: 1713, ok. 282 kg, 81 cm, h¹⁺⁶. PV=0,7160. Podobe: Križani, sv. Jurij, Marija Kraljica z Jezuščkom, obdana s sijem. Napis v napisnem traku na vratu: PER SIGNVM CRVCIS LIBERA NOS DEVS A MALO.¹²⁵ Mojstrski napis na krilu: FVGITE PARTES ADVERSÆ VICIT ENIM LEO DE TRIBV IVDA RADIX DAVID ALLELVIA. OPVS CAS. FRANCHI 1713.¹²⁶ Okrasje: festoni in stilizirane maske. Klobuk ima na svojem vrhu 7 stopničasto razporejenih kanelur. Krona z nesimetrično razporejenimi koreninami v razmerju 1 : 2 : 2 : 1 in z vmesnim lokom. Korenine niso okrašene.¹²⁷

Slika 9: Kaneliran stopničast klobuk in krona zvona v Beričevem pri Dolu iz leta 1713 (foto: Matjaž Ambrožič)

¹²¹ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile. Gašper Franchi me je ulil leta 1710.

¹²² NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Kamnik, Ž Nevlje; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Nevlje.

¹²³ Sveti Bog, sveti Močni, sveti Nesmrtni, usmili se nas. Gašper Franchi me je ulil leta 1710.

¹²⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Kropa; Josip Lavtižar, *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolica*, Ljubljana 1897, str. 92 (dalje: Lavtižar, *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolica*).

¹²⁵ Bog, po znamenju križa nas reši zla.

¹²⁶ Bežite zlovešče sile, zmagal je namreč lev iz Judovega rodu, korenina Davidova, Aleluja. Delo Gašperja Franchija 1713.

¹²⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Dol; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 14. 11. 2011.

- Šentvid pri Stični, Sv. Rok: 1716, 308 kg, 81,5 cm, $h^{1±0}$. $PV=0,7239$ $R=12,73$ $K=568,68$. Mol-veliko-septimni zvon. Napis na vratu: + ECCE CRVCEM DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT ANNO 1716.¹²⁸ Podobe: sv. Florijan, Mati Božja z Jezuščkom v žarkih, sv. Rok in križanjska skupina.¹²⁹
- Krašnja: 1717, 336 kg, 89 cm, a¹. Napis na vratu: AD DOMINVM CLAMAVI ET EXAVDIVIT ME VOCE MEA. Mojstrski in predstojniški napis na krilu: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS ANNO DOMINI 1717. A. R. D IO[ANN]ES CASPARVS DERTSCHAR PAROCHVS IN KRAXEN.¹³⁰ Podobe niso navedene.¹³¹
- Planina pri Rakeku, Planinska gora: 1717, 440 kg, 94 cm, as¹. Napis na vratu: SANCTVS DEVS, SANCTVS FORTIS, SANCTVS IMMORTALIS, MISERERE NOBIS. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT ANNO 1717.¹³² Podoba: angel in Mati Božja – Gospodovo Oznanjenje.¹³³
- Črnomelj, Dobliče: 1718, 70 kg, 49 cm. Podoba: sv. Jurij in Mati Božja.¹³⁴
- Dobrnič: 1718, 400 kg, 90 cm, a¹. Napis na vratu: + ECCE CRVCEM DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT ANNO 1718.¹³⁵ Podobe niso navedene.¹³⁶
- Bled, Blejski otok: 1719, 857 kg, 116 cm, f^{+2} . $PV=0,72$ $R=13,18$ $K=549$. Napis na vratu: + SANCTVS DEVS SANCTVS FORTIS SANCTVS ET IMMORTALIS MISERERE NOBIS.¹³⁷ Dvovrstični napis pod podobo Brezmadežne v sončnih žarkih in oblakih: S: MARIA VIRGO ET MATER DEI ORA PRO NOBIS.¹³⁸ Napis okoli grba briksenskega škofa: ♦ REGNANTE ♦ PRINCIPE ♦ BRIXINENSE ♦.¹³⁹ Mojstrski napis na

¹²⁸ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovesče sile. Gašper Franchi me je ulil leta 1716.

¹²⁹ Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 19. 5. 2007.

¹³⁰ Klical sem h Gospodu in je uslišal moj glas. Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega leta Gospodovega 1717. Prečastiti gospod Janez Gašper Derčar, župnik v Krašnji.

¹³¹ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Moravče, Ž Krašnja.

¹³² Sveti Bog, sveti Močni, sveti Nesmrtni, usmili se nas. Gašper Franchi me je ulil leta 1717.

¹³³ NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Planina pri Rakeku; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Planina pri Rakeku.

¹³⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Semič, Ž Črnomelj; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Črnomelj.

¹³⁵ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovesče sile. Gašper Franchi me je ulil leta 1718.

¹³⁶ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Žužemberk, Ž Dobrnič.

¹³⁷ Sveti Bog, sveti Močni, sveti in Nesmrtni, usmili se nas.

¹³⁸ Sv. Marija Devica in Mati, prosí za nas.

¹³⁹ Ko je vladal briksenski knez.

- krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI A : 1719.¹⁴⁰ Podobe: Brezmadežna, sv. Mihael, sv. Ana Samotretja in grb briksenskega škofa Kasparja Ignaza von Künigla (1702–1747). Rahlo ukrivljen klobuk je pod ploščo krone dvakrat stopničasto stopnjevan. Krona z nesimetrično razporejenimi koreninami v razmerju 1 : 2 : 2 : 1 ima vmesni lok. Korenine niso okrašene. Jarem in kembelj sta izvirna.
- Bled, Blejski otok: 1719, 571 kg, 101,5 cm, g¹⁻². PV=0,72 R=13,18 K=546. Napis na vratu: + A FVLGVRE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE.¹⁴¹ Napis okoli grba briksenskega škofa: ♦ REGNANTE ♦ PRINCIPE ♦ BRIXINENSE ♦.¹⁴² Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI A : 1719.¹⁴³ Podobe: Križani, Brezmadežna, sv. Marija Magdalena, sv. škof s sulico in peharjem in grb briksenskega škofa Kasparja Ignaza von Künigla (1702–1747). Rahlo ukrivljen klobuk je pod ploščo krone dvakrat stopničasto stopnjevan. Krona z nesimetrično razporejenimi koreninami v razmerju 1 : 2 : 2 : 1 ima vmesni lok. Korenine niso okrašene. Jarem in kembelj sta izvirna.¹⁴⁴
 - Poljane, Gabrška gora: 1719, 308 kg, 82 cm, h¹. PV 0,7439. Napis na vratu: + ECCE CRVCEM DOMINI! FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI FVDIT ANNO 1719.¹⁴⁵ Podobe: sv. Barbara, sv. Katarina, sv. Marjeta in sv. Lucija.¹⁴⁶
 - Šentjurij – Podkum: 1719, 420 kg, 90,5 cm, a¹. Napis na vratu: + FVSA SVM IN HONOREM SANCTÆ AGNETIS. ECCE CRVCEM DOMINI + FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI FVDIT ANNO 1719.¹⁴⁷ Podobe: Križani, Marija Pomagaj in sv. Anton Padovanski.¹⁴⁸ Glede na napis je zvon nekdam prepeval pri sv. Neži na Kumu.

¹⁴⁰ Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1719.

¹⁴¹ Strele in nevihte, reši nas o Gospod.

¹⁴² Ko je vladal briksenski knez.

¹⁴³ Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1719.

¹⁴⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Radovljica, Ž Bled; Lavtižar, *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice*, str. 68.

¹⁴⁵ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile. Gašper Franchi me je ulil leta 1719.

¹⁴⁶ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Poljane nad Škofjo Loko; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Poljane nad Škofjo Loko; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Poljane nad Škofjo Loko.

¹⁴⁷ Ulit sem v čast sv. Neže. Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile. Gašper Franchi ulil leta 1719.

¹⁴⁸ NŠAL, Spisi V, NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Šmartno pri Litiji, Ž Sv. Jurij pod Kumom; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Št. Jurij pod Kumom.

- Kopanj, Velika Ilova Gora: 1719, 87 kg, 52 cm, fis³. Napis: SPIRITVS SANCTE DEVS MISERERE NOBIS 1719.¹⁴⁹ Podobe: Križani, Marija z Detetom in sv. Ožbolt.¹⁵⁰ (Pripisan Gašperju Franchiju.)
- Nazarje, Dobrovlje: 1719, ok. 169 kg, 66,5 cm. PV 0,77. Napis na vratu: SANCTE VRBANE ORA PRO NOBIS. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI ANNO 1719.¹⁵¹ Podobe: sv. Urban, sv. Florijan, Križani in Žalostna Mati Božja. Krona z nesimetrično razporejenimi koreninami v razmerju 1 : 2 : 2 : 1 z vmesnim lokom. Na koreninah so upodobljeni cvetovi z listjem. Ohranjen je izvorni jarem z okovjem.¹⁵²
- Ljubljana – Marijino oznanjenje: 1720,¹⁵³ 1064 kg, 129,5 cm, d¹⁻³. Mol-velikoseptimni zvon s četr tona zvišano primo. Mojstrski in donatorski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT ET MEAM TOTAM MINISTRAVIT ET EX DEVO[TIO]NE B. M. V. ANNUNT. DONAVIT A[NNO]O. MDCCXX.¹⁵⁴ Napis na boku: PRO TVNC PRIORE LABACENSI REVERENDO PATRE FRATRE STEFANO SALVADOR FLVMINENSI.¹⁵⁵ Napis na vratu: ECCE CRUCEM DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ VICIT ENIM LEO DE TRIBV IVDA RADIX DAVID ALLELVIA.¹⁵⁶ Podobe na polju: Marijino Oznanjenje z napisom: AVE GRATIA PLENA. ECCE ANC. DNI. FIAT MIHI ET,¹⁵⁷ sv. Avguštin, sv. Trojica krona Marijo z napisom: S. TRINI: VNVS DEVS MISE: NOBIS¹⁵⁸ in sv. Jožef. Na vratu je okrasje, ki ga sestavlja baročni fris.¹⁵⁹
- Bloke, Fara: 1720, ok. 290 kg, 78 cm, h¹. Napis: S. ELIAS ET DONATVS ORATE PRO NOBIS ANNO DOMINI 1720.¹⁶⁰ Podobe niso navedene.¹⁶¹ (Ubit.)

¹⁴⁹ Bog Sveti Duh, usmili se nas. 1719.

¹⁵⁰ NŠAL, Spisi V, NŠAL, Spisi V, š. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Šmarje, Ž Kopanj.

¹⁵¹ Sv. Urban, prosi za nas. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1719.

¹⁵² Kerbavec, *Ohranjeni zvonovi na Celjskem*, Priloga, str. 61.

¹⁵³ V zgornjih linah je pred leti visel Franchijev zvonček iz leta 1720, 53 kg, 47 cm, ki so ga frančiškani skupaj z zvonom Baltazarja Schneiderja iz leta 1765, 26 kg, 35 cm, poslali »v misijon«. Imel je napis: SANCTA TRINITAS VNVS DEVS MISERERE NOBIS. A : 1720 [Sv. Trojica en sam Bog, usmili se nas. Leta 1720.]. Podobi: Marijino Kronanje in sv. Mihael. NŠAL, Spisi V, š. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Ljubljana – Marijino Oznanjenje; <https://www.youtube.com/watch?v=FVJzva8TxFM> (pridobljeno 17. 5. 2016).

¹⁵⁴ Gašper Franchi me je ulil in me vsega oskrbel in podaril po zaobljubi [v čast] Oznanjenja Blažene Device Marije.

¹⁵⁵ Za časa tedanjega ljubljanskega priorja častitega očeta brata Štefana Salvadorja Reškega.

¹⁵⁶ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile, zmagal je namreč lev iz rodu Judovega, korenina Davidova, Aleluja.

¹⁵⁷ Zdrava, milosti polna. Glejte, dekla Gospodova, zgodi se mi.

¹⁵⁸ Sveta Trojica en sam Bog, usmili se nas.

¹⁵⁹ NŠAL, Spisi V, š. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Ljubljana mesto, Ž Ljubljana – Marijino Oznanjenje; NŠAL, Spisi V, š. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Ljubljana – Marijino Oznanjenje; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 1, 1996.

¹⁶⁰ Sv. Elija in Donat, prosita za nas. Leta Gospodovega 1720.

¹⁶¹ NŠAL, Spisi V, NŠAL, Spisi V, š. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Cerknica, Ž Bloke.

- Črneče: 1720. Napis: ECCE CRVCEM DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ, VICIT LEO DE TRIBV IVDA, RADIX DAVID ALLELVIA, ANNO 1720.¹⁶²
- Smladnik, Valburga: 1720, 273,5 kg, 78 cm, h¹. Napis na vratu: ILLMVS. ET REVMVS. DNVS. DNVS. PETRVS IACOBVS BARO TESTAFERRATA, HVIVS VENERABILIS ECCLESLE PATRONVS ET COMMENDATOR COMMENDÆ S. PETRI CVRAVIT FIERI ANNO DNI. 1720. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI 1720.¹⁶³ Podobe: sv. Peter, križanjska skupina, sv. Jurij in sv. Florijan.¹⁶⁴ Zvon je bil ulit za župnijsko cerkev v Komendi, od koder je najprej prišel v Zapoge, nato pa v Valburgo.¹⁶⁵
- Hinje, Ratje: 1720, 337 kg, 85 cm, b¹⁺². PV=0,7411 R=13,5 K=549. Napis na vratu: ECCE CRVCEM DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ. Napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT ANNO 1720.¹⁶⁶ Podobe: sv. Felicijan z levom, sv. Primož in sv. Jurij na konju z zmajem.¹⁶⁷
- Ljubljana – Marijino oznanjenje: 1721, 436 kg, 92,7 cm, a¹⁺⁶. Mol-velikoseptimni zvon s pol tona znižano primo. Napis na vratu v baročnem okrasju: + ECCE SIGNVM CRVCIS FVGITE PARTES ADVERSÆ, VICIT LEO DE TRIBV IVDA, RADIX DAVID ALLELVIA. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI ANNO 1721.¹⁶⁸ Podobe na sredi polja: Križani, Mati Božja, sv. Florijan in sv. Deodat.¹⁶⁹
- Škofja Loka, Breznica: 1722, 329 kg, 84 cm, b¹. Napis pod vratom: SANCTE LAVRENTI ORA PRO NOBIS. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI 1722.¹⁷⁰ Podobe: Brezmadežna, sv. Florijan, sv. Križ in sv. Lovrenc.¹⁷¹

¹⁶² Ostalih podatkov o zvonu ni.

¹⁶³ Presvetli in prečastiti gospod gospod Peter Jakob baron Testaferrata, patron te častitljive cerkve in komendator komende sv. Petra, me je dal oskrbeti leta Gospodovega 1720. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani 1720.

¹⁶⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Kranj, Ž Smladnik; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Smladnik.

¹⁶⁵ Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 207.

¹⁶⁶ Glejte, Križ Gospoda, bežite zlovešče sile. Gašper Franchi me je ulil leta 1720.

¹⁶⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Hinje; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 17. 6. 2007.

¹⁶⁸ Glejte, znamenje Križa, bežite zlovešče sile, zmagal je lev iz Judovega rodu, korenina Davidova, Aleluja. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1721.

¹⁶⁹ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Ljubljana mesto, Ž Ljubljana – Marijino Oznanjenje; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Ljubljana – Marijino Oznanjenje; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 1, 1996.

¹⁷⁰ Sv. Lovrenc, prosi za nas. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani 1722.

¹⁷¹ NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Škofja Loka; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Škofja Loka.

- Štanga: 1722, ok. 450 kg, 95 cm, as¹. Napis na vratu: A FVLGVRE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI ANNO 1722.¹⁷² Podobe: sv. Anton Padovanski, sv. Florijan, obglavljenje sv. Janeza Krstnika in Brezmadežna.¹⁷³ (Ubit.)
- Tržišče, Pavla vas: 1722, 120 kg, 60 cm. Napis: SANCTE IOSEPH ORA PRO NOBIS.¹⁷⁴ Podoba: sv. Jožef.¹⁷⁵
- Ljubljana – Sv. Nikolaj, Križanke: 1725, 140 kg, (64) 67 cm, es². Mojstrski napis na vratu: OPVS CASPARI FRANCHI LABACENSIS ANNO DOMINI 1725.¹⁷⁶ Sredi polja so podobe: Marija Pomočnica kristjanov, redovni križ križnikov, sv. Jurij, sv. Janez Nepomuk in sv. Anton Padovanski. Zvon je zgoraj in spodaj okrašen s črtami.¹⁷⁷
- Šentjošt nad Horjulom, Smrečje: 1725, 480 kg, 95 cm, gis¹. Napis na vratu: A FVLGVRE ET TEMPESTATE, LIBERA NOS DOMINE. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI ANNO 1725.¹⁷⁸ Podobe na polju: sv. Trije kralji na trikotnem podstavku – tri enake figure v kraljevski opravi s krono in vladarskim žezlom v desni roki.¹⁷⁹ Na polju še upodobitve: Križani, Brezmadežna (Marija v žarkih, ki ji obdajajo celotno telo, kot apokaliptična žena) in sv. Vid. Na boku obroč iz petih črt. Zvon je do leta 1929 visel v zvoniku ž. c. sv. Treh kraljev.¹⁸⁰
- Poljane, Log: 1725, 570 kg, 100 cm, g¹. PV o,77. Napis na vratu: S: DEVS S: FORTIS S: ET IMMORTALIS, MISERERE NOBIS. Pod podobo sv. Volbenka: S: WOLFGANGE ORA PRO NOBIS. Mojstrski napis na krilu: CASP. FRANCHI FVDIT ANNO 1725.¹⁸¹ Podobe: križanjska skupina, sv. Jožef, sv. Volbenk in Marijino kronanje.¹⁸²

¹⁷² Strele in nevihte, reši nas o Gospod. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1722.

¹⁷³ NŠAL, Spisi V, NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Šmartno pri Litiji, Ž Štanga; NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Štanga.

¹⁷⁴ Sv. Jožef, prosi za nas.

¹⁷⁵ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Trebnje, Ž Tržišče.

¹⁷⁶ Delo Gašperja Franchija Ljubljanskega leta Gospodovega 1725.

¹⁷⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Ljubljana mesto, Ž Ljubljana – sv. Nikolaj; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Ljubljana – sv. Nikolaj.

¹⁷⁸ Strele in nevihte, reši nas o Gospod. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1725.

¹⁷⁹ Desna figura je poškodovana zaradi drgnjenja med zvonovi.

¹⁸⁰ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Vrhnika, Ž Šentjošt nad Horjulom; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Mantuanijev popis zvonov 1916/17, D Vrhnika, Ž Vrh Sv. Trije Kralji.

Ob nakupu treh novih zvonov leta 1929 so bile ljubljanske Strojne tovarne in livarne pripravljene zvon odkupiti za 25 Din/kg. Na srečo je zvon kupila soseska v Smrečju, ki je ponudila 29 Din/kg in ga na ta način ohranila.

¹⁸¹ Sveti Bog, sveti Močni sveti in Nesmrtni, usmili se nas. Sv. Volbenk, prosi za nas. Gašper Franchi ulil leta 1725.

¹⁸² NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Poljane nad Škofjo Loko; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Poljane nad Škofjo Loko; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Poljane nad Škofjo Loko.

- Rob, Veliki Osolnik: 1726, 210 kg, 72 cm, cis². Napis na vratu: ECCE CRUCEM + DNI NOSTRI IESV CHRISTI – FVGITE PARTES ADVERSÆ. Mojstrski napis na krilu: CASPARVS FRANCHI ME FVDIT LABACI ANNO 1726.¹⁸³ Podobi: Križani in Marija. Zvon je bil 31. oktobra 1935 pripeljan iz Koprivnika pri Kočevju.¹⁸⁴
- Javorje nad Škofjo Loko, Četena Raven: 1729, 450 kg, 94 cm, as¹. PV 0,7446. Napis na vratu: A FVLGVRE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE ANNO 1729.¹⁸⁵ Podobe: sv. Florijan, sv. Krištof, Križani in neznana svetnica.¹⁸⁶ (Pripisan Gašperju Franchiju, verjetno pa je delo Henrika Rauscha.)
- Fara pri Kočevju, sv. Nikolaj na Vrhu: 1729, 56,5 kg, 50 cm, g².¹⁸⁷ (Pripisan Gašperju Franchiju, verjetno pa je delo Henrika Rauscha.)
- Fara pri Kočevju, sv. Štefan na Klancu: 1729, 55,5 kg, 47 cm, as². Napis v napisnem traku sredi baročnega friza pod vratom: S. STEPHANE ORA PRO NOBIS 1729.¹⁸⁸ Podobi: sv. Nikolaj in sv. Štefan.¹⁸⁹ (Pripisan Gašperju Franchiju, verjetno pa je delo Henrika Rauscha.)

Dominik Franchi [Dominicus Franchi, Francho] (1712)

- Svibno: 1712, 115,5 kg, 58,3 cm, fis²⁺². PV=0,7547 R=12,95 K=582,54. Mojstrski napis na vratu: DOMINICVS FRANCHO GOSS MICH IN LAYBOCH ANNO 1712.¹⁹⁰ Podobi: Marija Kraljica z Jezusom in križanjska skupina.¹⁹¹

Henrik Rausch [Henricus Rausch] (1728–1732)

- Tržič: 1729, 257 kg, 77,1 cm, h¹⁻². PV=0,772 R=13,76 K=560,84. Mol-velikoseptimni zvon s tri-četr tona znižano primo. Napis na polju:

¹⁸³ Glejte, Križ Gospoda našega Jezusa Kristusa, bežite zlovešče sile. Gašper Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1726.

¹⁸⁴ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Kočevje, Ž Koprivnik; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Koprivnik; ŽA Rob, Župnijska kronika, leto 1935.

¹⁸⁵ Strele in nevihte, reši nas o Gospod. Leta 1729.

¹⁸⁶ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Javorje; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Javorje nad Škofjo Loko; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Javorje.

¹⁸⁷ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Kočevje, Ž Fara; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Fara pri Kostelu; AS, Vicedomski urad, šk. 3, f. 388, Račun Gašperja Franchija, Ljubljana, 15. 7. 1729; Južnič, *Prvih 650 let župnije Fara*, str. 80–81; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 11. 5. 2013.

¹⁸⁸ Sv. Štefan, prosi za nas. 1729.

¹⁸⁹ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Kočevje, Ž Fara; NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah, Ž Fara pri Kostelu; AS, Vicedomski urad, šk. 3, f. 388, Račun Gašperja Franchija, Ljubljana, 15. 7. 1729; Južnič, *Prvih 650 let župnije Fara*, str. 80–81; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 11. 5. 2013.

¹⁹⁰ Dominik Franchi me je ulil v Ljubljani leta 1712.

¹⁹¹ NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah, Ž Svibno; Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 4, 12. 10. 2008.

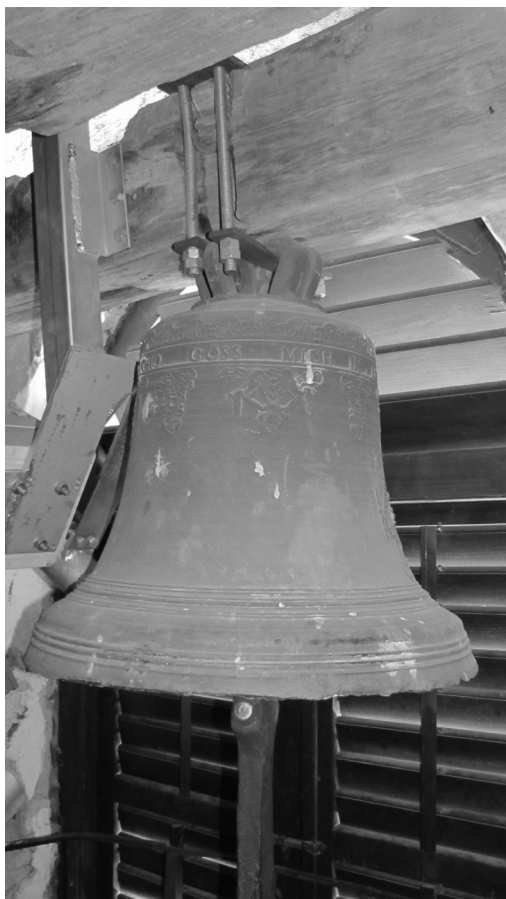

Slika 10: Franchi-Rauschev zvon pri sv. Štefanu pri Fari iz leta 1729 (foto: Matjaž Ambrožič)

FVSA SVM ANNO 1729 ADIVVANTE
DR MATHIA MALI EXISTENTE
D. MAGRO¹⁹² CASPARO KÖNIG PAROCHO LOCI
ET SYNDICIS D. LAVRENTIO DEV ET D. SIMONI CRAHOVER
IN HONOREM S. S. TRINITATIS.¹⁹³

¹⁹² Magistro.

¹⁹³ Ulit sem bil leta 1729 v čast Presveti Trojici, ko je pomagal dr. Matija Mali, ko je bil gospod magister Gašper Kralj krajevni župnik in ključarja gospod Lovrenc Dev in gospod Simon Krahover.

Slika 11: Zvon Dominika Franchija na Svibnem iz leta 1712 (foto: Matjaž Ambrožič)

Mojstrski napis v napisnem traku sredi baročnega friza na vratu: M. F. H. R. L. ANNO 1729. Razstavljene črke pomenijo: ME FVDIT HENRICVS RAUSCH LABACI.¹⁹⁴ Drugi napis na vratu: A FVLGVRE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE.¹⁹⁵ Podobe: sv. Florijan, Gospodovo oznanjenje Mariji in klečeč mučenec z mečem pod nogami.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ulil me je Henrik Rausch v Ljubljani leta 1729.

¹⁹⁵ Strele in nevihte, reši nas o Gospod.

¹⁹⁶ Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 2, 1998; Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 284.

Jožef Samassa st. [Iosephus Samassa] (1729/34–1741)

- Žabnica, Spodnje Bitnje: 1731, 160,5 kg, 65 cm, es². Napis na vratu: SANCTA MARIA ORA PRO NOBIS. Napis na krilu: LABACI ANNO 1731.¹⁹⁷ Podobe: sv. Ana Samotretja, Križani, sv. Martin in sv. Florijan.¹⁹⁸
- Kranj – Šmartin, Stražišče: 1731, 28 kg, 33 cm. Napis na vratu: S. MARIA ET S. ANNA ORATE PRO NOBIS. Mojstrski napis: IOSEPH SAMASSA 1731.¹⁹⁹ Podobe: križ, Marija z Detetom in angela neseta loretško hišico.²⁰⁰
- Tržišče, Slančji Vrh: 1732, 168 kg, 67,2 cm, dis²⁻⁶. PV=0,7440 R=13,44 K=553,60.²⁰¹

KRATICE IN KRAJŠAVE

a. e.	arhivska enota
AES	<i>Acta Ecclesiastica Sloveniae</i>
D	dekanija
gld	goldinar
K	konstanta zvonovega rebra
kg	kilogram
kr	krajcar
kv	kranjska veljava
LMS	<i>Letopis Matice Slovenske</i>
M	mrliška knjiga
nv	nemška veljava
NŠAL	Nadškofijski arhiv Ljubljana
P	poročna knjiga
Pad.	Padovanski
p. c.	podružnična cerkev
PV	postranska višina
R	koeficient debeline udarnega obroča
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
str.	stran
šk.	škatla
št.	številka
ur.	urednik
v	verso

¹⁹⁷ Sv. Marija, prosi za nas. V Ljubljani leta 1731.

¹⁹⁸ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Loka, Ž Žabnica; NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917, Ž Žabnica.

¹⁹⁹ Sv. Marija in sv. Ana, prosita za nas. Jožef Samassa 1731.

²⁰⁰ NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932, D Kranj, Ž Šmartin; Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 246.

²⁰¹ Ambrožič, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 2, 30. 9. 2000.

ZAL	Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZRC	Znanstvenoraziskovalni center
zv.	zvezek
ZZ	Zgodovinski zbornik
Ž	župnija
ŽA	Župnijski arhiv
ž. c.	župnijska cerkev

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

ARS, AS 388, šk. 3, Vicedomski urad, Račun Gašperja Franchija, Ljubljana, 15. 7. 1729.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL, Spisi V, šk. 349, Popis zvonov 1931/1932.

NŠAL, Spisi V, šk. 350, Natančen opis zvonov 1916/1917.

NŠAL, Spisi V, šk. 351, Seznam zvonov po župnijah.

NŠAL, Spisi V, šk. 352, Seznam zvonov po župnijah.

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM)

NŠAM, Škofijska pisarna, šk. D IV, Braslovče, Gomilsko.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

ZAL, Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, a. e. 39, *Ljubljanski livarji zvonov in topov*.

Župnijski arhiv Rob (ŽA Rob)

ŽA Rob, Župnijska kronika.

Literatura

Ambrožič, Matjaž, *Zvonarstvo na Slovenskem*, AES 15 (1993).

Ambrožič, Matjaž, *Terenski zapiski zvonov*, zv. 1–zv. 5.

Južnič, Stanislav, *Prvih 650 let župnije Fara*, Župnija, Fara 2013.

Dočkal, Kamilo, *Naša zvona in njihovi lijevaoci*, Diecezanski muzej nadbiskupije zagrebačke, Zagreb 1942.

Ferenc, Mitja in Zupan, Gojko, *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes II*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2006.

Gnirs, Anton, *Alte und neue Kirchenglocken I*, Kunstverlag Anton Schroll & Co., Wien 1917.

Gnirs, Anton, *Alte und neue Kirchenglocken II*, Verlag von Walther Heinisch, Karlsbad und Leipzig: 1924.

Kerbavec, Urška, *Ohranjeni zvonovi na Celjskem od 14. do 19. stoletja* (diplomsko delo), Ljubljana 2005.

Kukuljević, Ivan, *Zvonoljevarstvo u Zagrebu*, v: *Vienac zabavi i pouci* (1880), str. 121.

Lavtižar, Josip (Jožef), *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolica*, Samozaložba, Ljubljana 1897.

Lavtižar, Josip (Jožef), *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*. Samozaložba, Ljubljana 1901.

- Mikuž, Stane, *Umetnostnozgodovinska topografija Grosupeljske krajine*, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Ljubljana 1978.
- Plukavec, Lina Slavica, *Zvona zagrebačke prvostolnice – integralni dio europske kulturne baštine*, v: *Crkvena kulturna dobra* (2004), št. 2, str. 9–56.
- Samassa, Maks, *K zgodovini zvonarstva v Ljubljani*, v: *Kronika slovenskih mest* 1 (1934), str. 174–179.
- Smole, Roman, *Klenkanje in zvonovi na Ižanskem*, v: *Župnija sv. Martina na Igu*. Ob 300-letnici župnijske cerkve, Martin Hostnik in Maja Zupančič (ur.), Salve, Ig – Ljubljana 2011, str. 444–450.
- Stele, France, *Umetnostno-zgodovinski izpiski iz arhiva cerkve sv. Petra v Ljubljani*, v: *Carniola* 5 (1914), str. 216–228.
- Stele, France, *Umetnostno-zgodovinski zapiski. Cerkev na blejskem otoku*, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* 4 (1924), št. 3, str. 148–153.
- Sterschiner, Achatius, *Xaverianische Ehr- und Gnaden-Burg, das ist: Xaverianische Andacht, Gnaden und Gutthaten*, Wienn 1741.
- Šašelj, Ivan, *Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov po Kranjskem*, v: *ZZ* 3 (1890), str. 125–128.
- Vrhovec, Ivan, *Veliki šenklaški zvon v Ljubljani – čigav je?*, v: *LMS* (1898), str. 206–223.

Spletni viri

- Walter, Karl, *Glockenkunde*, Verlag von Fridrich Pustet, Regensburg und Rom 1913.
<https://www.youtube.com/watch?v=FVJzva8TxFM> (pridobljeno 17. 5. 2016).
<http://www.preces-latinae.org/thesaurus/Sancti/SAntoniusDePadova/EcceCrucem.html> (pridobljeno 17. 5. 2016).

POVZETEK

Gašper Franchi je bil najpomembnejši ljubljanski zvonar na prehodu iz 17. v 18. stoletje ter v prvih desetletjih 18. stoletja. Poosebljal je staro furlansko zvonarsko izročilo, ki pa ga je oplemenitil z ostalimi zvonarskimi vplivi, ki so segali v Zagreb in Ljubljano. Privzel in ustvaril je široko paleto različnih zvon-skih reber in z njimi povezanih zvočnih značajev zvonov. V prvih 25-ih letih je ostajal zvest nonskemu in septimnemu visokemu »italijanskemu zvonu«, okoli 1705 pa se je ta začel umikati nižjemu septimnemu »nemškemu zvonu«, ki so ga privzeli njegovi nasledniki iz družine Samassa.

Zgodnejši Franchijevi zvonovi (1686–1699) imajo pod klobukom na vratu trak starinskega ornamentalnega okrasja iz elips, ki so napolnjene z rozetami in majhnimi vstavljenimi palmetami. Zvonovi iz srednjega obdobja (1700–1715) imajo navadno glavni napis v enem ali dveh napisnih trakovih, ki potekata na vratu sredi baročnega okrasja. Tem so podobni tudi zvonovi iz poznega obdobja (1716 [1728]–1733).

KLJUČNE BESEDE: zvonarstvo, livarstvo, zvonovi, Gašper Franchi (1657–1733)

Summary

THE HISTORICAL BELLS OF THE BELL-MAKER GAŠPER FRANCHI

Gašper Franchi was the most important bell-maker in Ljubljana at the turn of the 18th century and in its first decades. He embodied the old Friulian bell-making tradition that he enriched with other bell-making influences which reached to Zagreb and Ljubljana. He adopted and created a wide range of various bell lips and to them he connected bell sound characters. In his first 25 years of work he remained loyal to the high »Italian Bell« which rings in the ninth and seventh intervals, however around 1705 the same bell started to be replaced by the lower »German Bell« which rings in the seventh intervals, and which had been adopted by his successors from the Samassa family.

Franchi's early bells (1686–1699) have a strip of old ornamentation made of ellipses filled with rosettes and small inlaid palmettes on the neck under the shoulder. Bells of his middle period (1700–1715) usually have the main inscription in one or two inscription strips which run along the neck in the centre of the Baroque decoration. The bells from his late period (1716 [1728]–1733) are also very similar to these.

KEYWORDS: *bell-making, bell-casting, bells, Gašper Franchi (1657–1733)*

Blaž Otrin

mag., višji arhivist, Nadškofijski arhiv Ljubljana
Krekov trg 1, 1000 Ljubljana
e-naslov: blaz.otrin@rkci.si

PRIZADEVANJE ŠKOFA AVGUŠTINA GRUBERJA ZA TOPOGRAFSKI IN ZGODOVINSKI ORIS ŽUPNIJ LJUBLJANSKE ŠKOFIJE

Škof Avguštin Janez Jožef Gruber je ljubljansko škofijo vodil v letih 1816–1823. Potem ko je 6. novembra 1816 prispel v Ljubljano in prevzel vodenje škofije, se je Gruber, ki je pred tem večino časa deloval in živel na Dunaju, hitro vživel v življenje podeljene mu škofije, vzljubil deželo in njene ljudi, se naučil slovenskega jezika ter si prizadeval za vsestranski razvoj škofije in dežele. Njegovo škofovanje lahko označimo kot posrečen preplet katoliškega razsvetljenstva, jožefinizma in duhovne usmerjenosti Hofbauerjevega tipa.¹

V tem sestavku bomo ob strani pustili njegova prizadevanja na področju uprave škofije, duhovnosti, šolstva, sociale, bančništva ... in se osredotočili le na en ozek, a zanimiv izsek njegovega delovanja, na njegovo prizadevanje za topografski in zgodovinski opis župnij ljubljanske škofije. Znano je, da so kranjski deželni stanovi 5. oktobra 1821 po predavanju Gruberja sprejeli sklep o ustanovitvi Muzeja kranjskih stanov (*Krainisch Ständisches Museum*),² nepoznan pa je njegov načrt iz istega leta, da bi postopoma zbral podatke za vse dušnopastirske postojanke ljubljanske škofije, na podlagi katerega je med leti 1821 in 1823 nastala serija opisov posameznih župnij, vikariatov in lokalij. Njegov načrt se (žal) ni uresničil do konca oz. je bil le delno izvršen, saj je bil leta 1823 imenovan za knezonadškofa v Salzburgu, kamor je iz Ljubljane odšel v prvih dneh leta 1824.

Ohranjenih je štiriinsedemdeset opisov, ki so po svojem obsegu in kakovosti sicer zelo raznoliki, obsegajo od ene pa do sedemnajst rokopisnih strani, a

¹ Prim. France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, str. 268 (dalje: Dolinar, *Ljubljanski škofje*).

² Prim. Karl Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*, Ljubljana 1888, str. 1.

številni izmed njih vsebujejo dragocene zgodovinske podatke in so pomemben duhovni odtis svojega časa.

Gruberjeve vizitacije 1821–1823 in topografsko-zgodovinski opisi

Gruber je leta 1817 pričel z vizitacijo dušnopastirskih postojank svoje škofije in se tako spoznal s stanjem na terenu, podrobna poročila o tem je leta 1818 in 1820 poslal cesarju Francu I.³

Štiri leta potem, ko se je Gruber v prvem krogu preko vizitacij že seznanil s celotnim področjem škofije, je 4. maja 1821 škofijski ordinariat dekanom dekanij Kranj - Šmartin, Metlika, Poljane nad Škofjo Loko, Krško in Novo mesto napovedal nove kanonične vizitacije. Dopis je sporočal, da bo škof po prazniku sv. Rešnjega telesa opravil kanonično vizitacijo in birmanje v njihovih dekanijah. Datumov vizitacij še niso sporočili, je pa ordinariat dekanom naročil, naj župnike obvestijo, da pripravijo ustrezne sedemletnike na prejem sv. birmе.

Ob tem so zapisali, da si škof želi postopno priti tudi do popolnega topografskega in zgodovinskega opisa škofije, ki bi bistveno pripomogel k zgodovini dežele in bil v slavo škofiji. Zato so pozvali kler, naj ob vizitaciji vsak dušni pastir za svojo postojanko odda podatke, kolikor so mu poznani, ter naj pri tem črpa iz župnijskih spisov in iz verodostojnega izročila. Nato so za lažje pisanje navedli tri obširne točke, po katerih naj se ravnajo:

1) Kraj, temperatura, rodovitnost tal, starost in ime kraja: število hiš in prebivalcev, njihova glavna gospodarska panoga, odličnost njihovega značaja. Ali je reformacija tam pustila sledi? Kdaj se je dosegla vrnitev h katoliški veri? Ali obstoji kakšen ubožni zavod? Ali je kakšen gosposki grad s sklicevanjem na njegovo starost in znamenitosti?

2) Župnija in župnijska cerkev. Sledovi obstoja iz najstarejših listin. Kateri škofiji je prej pripadala? Kakovost cerkve in njena lega, patrocini in patronat. Ali je v fari in cerkvi kdaj gorelo, je trpela protestantizem, turške vpade ali kaj podobnega? Ali so v cerkvi in župniji prisotne antikvitete, pomembne listine in predvsem avtentične relikvije? Koliko daleč segajo najstarejši protokoli? Vrstni red gospodov župnikov, kolikor daleč dopuščajo podatki, in opazke o njihovih najodličnejših zaslugah. Ali so prisotne grobnice, pomembne za zgodovino, napis in podobno? Podružnične vasi in podružnične cerkve in kaj znamenitega prihaja od tam?

3) Šola. Od kdaj? Ali so sledovi kakšne šole iz starih časov? Njeno stanje.

Ob koncu dopisa so dodali še, da bo ordinariat hvaležen za vsako ustrežljivo prizadevanje, ki bo oddalo material za zgodovino cerkve in dežele.⁴ 14.

³ Prim. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 266.

⁴ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NSAL) 4, šk. 101, f. 28/38, št. 580, 4. 5. 1821.

junija 1821 je ordinariat dekanom poslal dopis o točnih datumih vizitacije in birme v tistem letu.

Gruber je vizitacije in birmanja v letu 1821 v omenjenih petih dekanijah opravil v slabih dveh mesecih od 7. julija do prvih dni v septembru. Najprej je odšel v dekanijo Novo mesto, vmes je obdelal še dekanijo Metlika, nato je sledila dekanija Krško, poleg pa je vizitiral še župnijo Radeče, ki je sicer spadala pod dekanijo Šmartno pri Litiji.⁵ V začetku avgusta je sledila dekanija Poljane nad Škofjo Loko in nazadnje dekanija Kranj – Šmartin, kjer je delo zaključil v začetku septembra.⁶ V omenjenih dekanijah je bilo devetinpetdeset dušnopastirskih postojank,⁷ in od njih je ohranjenih petintrideset topografskih in zgodovinskih opisov, kar pomeni dobra polovica. V dekaniji Poljane nad Škofjo Loko manjkata le dva opisa (Lučine in Javorje nad Škofjo Loko), za dekanijo Metlika je ohranjen le en opis (Črnomelj) in še ta obsega le seznam duhovnikov in opis vasi. Dekan dekanije Krško, župnik v Leskovcu pri Krškem Ignac Hochenwart, je napisal kar trideset strani dolg opis, v katerem pa je popisal kar štiri dušnopastirske postojanke: župniji Leskovec pri Krškem in Sv. Duh - Veliki Trn ter vikariata Krško in Cerklje ob Krki. Zanimivo je tudi, da je župnik v Preski Matevž Magušar svoj opis oddal naknadno, v mesecu novembru 1821.

Naslednje leto je ordinariat 22. aprila 1822 dekanom v Vačah, Šmartnem pri Litiji, Ribnici in Kočevju naznanil, da bosta birma in vizitacija tisto leto v njihovi dekaniji, točne datume pa so jim sporočili 5. avgusta.⁸ Škof je konec avgusta in v začetku septembra obiskal dekaniji Ribnica in Kočevje, nato pa do konca septembra še dekanijo Šmartno pri Litiji in Vače. Za dekaniji Kočevje in Vače so ohranjeni le po trije opisi za vsako dekanijo, za dekanijo Ribnica pa od enajstih postojank manjka le lokalija Rob.

V letu 1823 je Gruber, že potem, ko ga je cesar imenoval za knezonadškofa v Salzburgu, opravil še zadnje vizitacije. 15. julija je ordinariat dekanom na Vrhniki, v Cerknici in Idriji sporočil točne datume obiska škofa.⁹ Vizitacije in birme je škof opravil konec julija in v začetku avgusta. V dekaniji Idrija je verjetno obiskal le štiri župnije oz. lokalije (Idrija, Spodnja Idrija, Vojsko in Gore), saj je v letu 1822 prišlo do precejšnjih sprememb obsega dekanij¹⁰ in je dekanija Idrija v letu 1823 vsebovala še tri župnije in lokalije (Vrh - sv. Trije Kralji, Žiri in Zavratac), ki so pred tem spadali pod dekanijo Poljane nad Škofjo Loko, ki jo je škof vizitiral že leta 1821. Dekanija Idrija v obsegu iz leta 1823 je tudi edina

⁵ NŠAL 4, š. 101, f. 28/38, št. 702, 14. 6. 1821; protokol škofijske pisarne 1819–22, 14. 6. 1821, št. 702. Navedeni so le datumi dekanije Novo mesto, Krško in Metlika.

⁶ Razpored lahko rekonstruiramo iz datumov, ki so na koncu popisov posameznih dušnopastirskih postojank.

⁷ Prim. *Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach*, Ljubljana, 1821.

⁸ NŠAL 4, protokol škofijske pisarne 1819–22, 22. 4. 1822, št. 441, 5. 8. 1822, št. 761.

⁹ NŠAL 4, protokol škofijske pisarne 1823–25, 15. 7. 1823, št. 726.

¹⁰ Prim. *Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach*, Ljubljana, 1821–1823.

dekanija, za katero so ohranjeni vsi opisi, trije iz leta 1821 in štirje iz leta 1823. Za dekanijo Vrhnika imamo na voljo devet opisov od štirinajstih postojank, medtem ko sta za Cerknico ohranjena zgolj dva opisa.

V treh letih je škof Gruber vizitiral dvanajst od skupno devetnajst dekanij, kolikor jih je imela takrat ljubljanska škofija, od skupno 250 dušnopastirskih postojank¹¹ pa se je ohranilo štiriinšedeset opisov. Vsi razen dveh so napisani v nemškem jeziku, le celotni opis vikariata Dobovec in polovica opisa župnije Stara Loka sta zapisana v latinščini. Dva opisa, Vavta vas in Sodražica, vsebujeta tudi zemljevida.

Opise so duhovniki škofu predali ob vizitaciji, tako da dokumenti niso bili prepognjeni ali kakorkoli označeni z naslovom naslovnika. Ko je Gruber zapustil ljubljansko škofijo, njegov naslednik Anton Alojzij Wolf ni nadaljeval tega projekta po njegovem načrtu. Wolf je izbral drugačen način in je svoje vizitacije od leta 1825 do 1858 zapisoval v posebno knjigo, ki je tudi pomemben zgodovinski vir.

Topografski in zgodovinski opisi župnij so se po odhodu Gruberja kot celota hranili nekje v arhivu škofije, verjetno med vizitacijami. Ko je Anton Koblar, ki je urejal škofijski arhiv v letih 1879–1884, iz spisovnega gradiva izločil spise, ki so zadevali župnije, in jih uvrstil v samostojno zbirko, ki jo danes poznamo pod imenom Škofijski arhiv Ljubljana – župnije (NŠAL 10),¹² je vanjo uvrstil tudi omenjene opise, čeprav niso bili del škofijske pisarne. To je razvidno iz tega, da opisi nimajo nikakršnih pisarniških evidenc ali signatur, ampak imajo s svinčnikom zgolj dopisane letnice izdelave opisa. Trije izmed teh opisov (Stari trg pri Ložu, Raka in Planina pri Rakeku) so bili najdeni celo v osebni zapuščini duhovnika Franca Pokorna v NŠAL.¹³ Pokoren, ki je bil dolgo časa tudi škofijski arhivar, se je intenzivno ukvarjal z zgodovino župnij ljubljanske škofije, svoje podatke pa je črpal tudi iz teh opisov. Omenjeni trije opisi so bili ob najdbi izločeni iz njegove zapuščine in uvrščeni v NŠAL 10, Stari trg pri Ložu (leto 1823), Planina pri Rakeku (leto 1823) in Raka (1821). Vsi evidentirani opisi se danes nahajajo v fondu NŠAL 10, pod gesli posameznih župnij v letu, ko so bili dokončani.

Iz ohranjenih opisov in ostalih sočasnih spisov težko sklepamo, zakaj ni opisov vseh župnij, ki jih je škof vizitiral. Razumljivo je, da manjkajo opisi nekaterih manjših dušnopastirskih postojank, ker so bile brez stalnega duhovnika ali je tam bival ostarel ali bolan duhovnik (Sv. Planina, Javorje nad Škofjo Loko, Podgrad) oz. če se je duhovnik ravno zamenjal ali je potekal proces menjave (Lučine, Štanga). Bolj nenavadno je, da manjkajo nekatere velike župnije oz.

¹¹ Prim. *Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach*, Ljubljana, 1822.

¹² Prim. France M. Dolinar, Nadškofijski arhivi v Ljubljani od Tomaža Hrena do Maksa Miklavčiča, v: *Arhivi 11* (1988), št. 1–2, str. 39.

¹³ NŠAL 572, sk. 383, Poročila dekanij o nastanku župnij 1821–1831.

celo sedeži dekanij (Metlika, Novo mesto, Cerknica, Vače). Možno je, da nekateri dekani preprosto niso opravili svojega dela tako, kot se je od njih pričakovalo, v nekaterih primerih pa skoraj gotovo Gruber ni obiskal vseh delov dekanij. Glede na obseg časa, ki ga je imel škof na voljo za vizitacije, to lahko z veliko verjetnostjo trdimo vsaj za dekanijo Kočevje leta 1822, ki je imela kar devetnajst dušnopastirskih postaj na zelo razgibanem in obširnem območju. Glede na to, da so se nekateri opisi našli tudi v Pokornovi zapuščini in da so se včasih arhivalije posojale tudi na dom, je povsem možno, da so se v času preureditev nekatere izmed njih tudi založile oz. izgubile.

Duhovniki so imeli od najave vizitacije za izdelavo opisa dva do štiri mesece časa in nekateri izmed njih so to nalogo vzeli zelo resno, se zelo potrudili, spet drugi so z oddajo svojih del le formalno izpolnili svojo dolžnost. Opisi, ki obsegajo eno do dve strani, so precej skopi in v glavnem predstavljajo le kratke odgovore na zastavljena vprašanja v smislu naštevanj: katere vasi so v župniji, koliko ljudi živi v njih, katere cerkve so v župniji, kateri duhovniki so tu službovali ...

Opisi, ki so obsežnejši, prinašajo več vsebine in nekateri izmed njih so prave zgodovinske kronike, kot npr. Leskovec pri Krškem ali Stara Loka, ki je najobsežnejša med vsemi in obsega sedemnajst rokopisnih strani. Celoten korpus opisov še čaka na celovito in natančno obdelavo, a že pregled le nekaterih izmed teh kaže, da imamo opravka z zelo zanimivo stvarino, ki podaja veliko zanimivih podatkov in nazorno odslikava duh svojega časa s takrat živim izročilom.

Seznam vseh ohranjenih opisov, datum dokončanja opisa in število strani.

- Ambrus, 29. 8. 1822, 2 str.
- Bela Cerkev, 15. 7. 1821, 2 str.
- Borovnica, 10. 7. 1823, 2 str.
- Brusnice, 17. 7. 1821, 2 str.
- Cerklje ob Krki, 10. 7. 1821, 4 str.
- Črnomelj, 1821, 8 str.
- Dobovec, 23. 9. 1822, 5 str.
- Dobropolje-Videm, 31. 8. 1822, 8 str.
- Dole pri Litiji, 10. 9. 1822, 5 str.
- Dolenja vas, 9. 9. 1822, 3 str.
- Gore, 30. 7. 1823, 3 str.
- Gorenji Logatec, 6. 8. 1823, 6 str.
- Hinje, 5. 9. 1822, 7 str.
- Hotedršica, 21. 7. 1823, 3 str.
- Hotič, 18. 9. 1822, 4 str.
- Idrija, 26. 7. 1823, 5 str.

- Javorje pri Litiji, 24. 9. 1822, 4 str.
- Kočevje, 1. 9. 1822, 8 str.
- Kostanjevica, 19. 7. 1821, 7 str.
- Kranj – Šmartin, 30. 8. 1821, 7 str.
- Krško, 10. 7. 1821, 11. str.
- Leskovec pri Krškem, 10. 7. 1821, 14 str.
- Leskovica, 19. 8. 1821, 2 str.
- Loški Potok, 1. 9. 1822, 3 str.
- Mavčiče, 27. 8. 1821, 4 str.
- Mozelj, 3. 9. 1822, 3 str.
- Nova Oselica, julij 1821, 3 str.
- Ovsiše, 1821, 8 str.
- Planina pri Rakeku, 7. 8. 1823, 3 str.
- Podlipa, 5. 8. 1823, 4 str.
- Poljane nad Škofjo Loko, 18. 8. 1821, 11 str.
- Polšnik, 23. 9. 1822, 3 str.
- Prečna, 7. 7. 1821, 6 str.
- Preserje, 24. 6. 1823, 3 str.
- Preska, 20. 11. 1821, 7 str.
- Prežganje, 21. 9. 1822, 3 str.
- Radeče, 27. 7. 1821, 6 str.
- Raka, 24. 7. 1821, 8 str.
- Rakitna, 5. 8. 1823, 4 str.
- Ribnica, 28. 8. 1822, 11 str.
- Rovte, 9. 8. 1823, 2 str.
- Selca, 1. 8. 1821, 7 str.
- Sodražica, 1822, 15 str.
- Sora, 1. 9. 1821, 4 str.
- Sorica, 1. 9. 1821, 2 str.
- Spodnja Idrija, 8. 8. 1823, 2 str.
- Stara Cerkev, 30. 8. 1822, 12 str.
- Stara Loka, 31. 8. 1821, 17 str.
- Stara Oselica, 1. 8. 1821, 1 str.
- Stari trg pri Ložu, 6. 8. 1823, 6 str.
- Stopiče, 12. 7. 1821, 11 str.
- Struge, 30. 8. 1822, 1 str.
- Studenec, 27. 7. 1821, 4 str.
- Svibno, 22. 9. 1822, 5 str.
- Sv. Duh - Veliki Trn, 10. 7. 1821, 2 str.
- Sv. Gregor, 28. 8. 1822, 8 str.

- Šentjernej, 16. 7. 1821, 5 str.
- Šentjurij - Podkum, 13. 9. 1822, 4 str.
- Šentlambert, 18. 9. 1822, 3 str.
- Škocjan pri Novem mestu, 30. 7. 1821, 2 str.
- Škofja Loka, 19. 8. 1821, 11 str.
- Šmartno pri Litiji, 11. 9. 1822, 7 str.
- Št. Peter - Otočec, 20. 7. 1821, 7 str.
- Toplice, 6. 7. 1821, 9 str.
- Trata - Gorenja vas, 1. 8. 1821, 9 str.
- Vavta vas, 4. 7. 1821, 12 str.
- Velike Lašče, 10. 9. 1822, 7 str.
- Vojsko, 30. 7. 1823, 1 str.
- Vrh - Sveti Trije Kralji, 17. 8. 1821, 3 str.
- Vrhnika, 1823, 9 str.
- Zagorje ob Savi, 25. 9. 1822, 3 str.
- Zaplana, 23. 7. 1823, 3 str.
- Zavratac, 17. 9. 1821, 6 str.
- Žiri, 10. 8. 1821, 9 str.

Nekaj zanimivosti

Za lažjo predstavo slikovitosti in pestrosti opisov bomo navedli nekaj odgovorov/odsekov iz posameznih opisov za različne župnije oz. vikariate.

Opis krajine in klime v vikariatu Prečna: »Polovica vikariata, ki leži proti Novemu mestu, Št. Petru in Mirni Peči, uživa zmerno klimo in zdrav zrak. Druga polovica, ki leži proti župniji Šmihel in vikariatu Vavta vas, počiva sicer v prijetni dolini, toda je zaradi blatne in namočene struge počasi tekoče vode Prečna in mnogokratnega izlivanja, pogostokrat izpostavljena poplavam /.../ Od te zaostale vode se naredijo globeli in nastane smrdeč in slaboten zrak in tu in tam nastajajo močvirja in mlakuže, ki puhtijo in napolnijo zrak, da postane nezdrav. V vlažnih in deževnih letih je okolica Prečne zelo nezdrava in ljudje zelo radi zbolijo.«

Značaj ljudstva v Ribnici: »O njihovem značaju v glavnem ne morem reči nič dobrega, čeprav je veliko poštenih in miroljubnih prebivalcev. Izstopajoče poteze njihovega značaja so lahkomiselnost, hinavščina, preklinjanje, prepirljivost, nagnjenost h goljufiji in poželjivost. Nasprotno od tega pa so tudi zelo sposobni, delavni, obrtni in se jim ne more odreči talentov in bistrumnosti.«

Izvor imena Vavta vas: »Ne obstaja nobena listina, iz katere bi lahko razbrali starost te vasi. Pripisuje se ji domnevna visoka starost, to pomeni, da naj bi ta vas obstajala že v času turških vpadov. Ime Vavta vas dozdevno izhaja iz dvižnega mostu, ki se mu v slovanskem jeziku reče bavtara [Wautara]. Domneva

se, da naj bi v času turških vpadov nad vasjo stal takšen most, ki so ga lahko ob približevanju sovražnikov dvignili in jim preprečili prehod. Domneva temelji na tem, da so material na oni strani reke Krke zložili z rokami in v obliki pol-meseca dvignili zid, ki je zgrajen iz skal, malte in skupaj nakopičene zemlje in nakazuje okop, potem je tam blizu na vzpetini vas imenovana Gorenja Straža, ki spada v vikariat Prečna, in pomeni gornjo stražo. Ne obstojijo pa nikakršne listine, ki bi utemeljevale to domnevo.«

Zanimivi so številni zapisi takratnega ustnega izročila o nastanku imen krajev, gradnji cerkva itd. Za kraje župnije Toplice jih je takratni župnik p. Evzebij Pirc zapisal kar nekaj. Med ljudmi iz podružnice Uršna sela je tako takrat krožila zanimiva zgodba o nastanku imena kraja. V davnih časih naj bi uro hoda južno od vasi v jami živeli dve divji ženski. Vsako poletje sta, ne da bi naredili kakršnokoli škodo, prišli plet na njive. Za to nista dobili nikakršnega plačila, ampak le hrano, ki so jima jo ljudje poslali na polje. Nikoli nista stopili v vas, ampak sta vsak večer vedno odšli v svojo jamo. Ena izmed njiju se je imenovala Uršula in tako naj bi se bližnja jama kot vas imenovala po njej – Uršna sela in Uršna jama. Po izročilu naj bi okoli leta 1600 v Gorenjih Sušicah razsajala kuga in pomorila vse vaščane razen enega moža in žene in ta dva naj bi v zahvalo postavila cerkev sv. Roku – zavetniku zoper kužne bolezni. Nad vasjo Cerovec je ležala cerkev sv. Trojice, kjer naj bi nekdaj stali vinogradi, ki pa so jih zaradi peščenih tal opustili. Meniška vas s cerkvijo sv. Antona Padovanskega je bila takrat obkrožena z razpadajočim obzidjem v razmeroma velikem obsegu, zato je župnik Pirc domneval, da je vas dobila ime po templarjih, ki naj bi nekoč bivali za tem obzidjem, ali pa ker je pred letom 1671 ta vas skupaj s Suhorjem in Seliščem pripadala cistercijanski opatiji Kostanjevica.

Zelo malo jeotic o turških vpadih, več pa je tistih glede protestantizma. Vikar v Hotedršici je tako zapisal, da je imel nek kmet iz Ravnega pri sebi Dalmatinovo Biblijo. Župnik v Radečah je zapisal: »V času reformacije je le-ta vstopila tudi v te kraje. Po pisanju Valvazorja in podatkih iz ustnega izročila je v letu 1574 tu v neki letni hiši pridigal evangeličanski pridigar Janez Gočuverčič [Joannes Gotschuvartschitsch] in je bil še z dvema drugima pridigarjema, ki sta bila odgnana od nadvojvode kot deželnega kneza. Tukaj je bil tudi znameniti evangeličanski župnik Primož Trubar, ki je bil tudi pregnan. Istočasno je bil tudi nek meščan, ki si je drznil nasilno in javno napasti takratnega katoliškega vikarja, spoštovanega župnika imenovanega Daniel Slede, ko je le-ta na večer novega leta šel naokoli in s kadilnico in korokom kadil hiše.«

Opisi podajajo številne podatke o gradnjah cerkva, posebno vrednost imajo tisti, ki opisujejo gradnjo cerkva v drugi polovici osemnajstega in v začetku devetnajstega stoletja (npr. Prečna, Vavta vas, Hinje ...), ko je bilo izročilo o predhodnih cerkvah in gradnji novih še zelo živo. Podobno velja tudi za šolstvo,

ki se je na deželi formiralo prav v tistih desetletjih in imamo zapise o njegovem začetku (Toplice, Stari Trg pri Ložu, Žiri ...).

Posebno vrednost imajo opisi tistih župnij, katerih gradivo je bilo skozi zgodovino izgubljeno ali uničeno. Tak primer sta Mozelj in Hinje, kjer je bil župnijski arhiv uničen v drugi svetovni vojni. Opis vikariata Hinje bi lahko označili kot tipičen med sicer različnimi opisi, zato ga bomo tu posebej predstavili. Opis je preveden, besede v oglatem oklepaju [...] so transkripcija originalnega zapisa.

Topografski opis župnijskega vikariata Hinje¹⁴

Ta župnijski vikariat je na Dolenjskem v novomeškem okrožju, tri nemške milje zahodno od Novega mesta, visoko, na meji s kočevskim hribovjem, je zelo kamnit in skalnat, tako zelo, da skoraj v celotni župniji ni nobenega vrta, njive ali travnika, iz katerega ne bi štrleli kamni ali skale. V celoti je sestavljen iz hribov, gričev in sotesk brez enega samega potoka. Voda se izgublja med kamni in skalami, od tod izvira splošno pomanjkanje vode, tako da celotna okolica ne nosi po krivem ime Suha krajina.¹⁵ Zaradi tega morajo imeti župnijski prebivalci velike cisterne, v katere ob deževnem vremenu shranjujejo vodo na zalogo s prestrezanjem in zbiranjem preko strešnih cevi. Samo okoli župnijske cerkve pod hribom v južni smeri proti Kočevski je več stalnih vodnih izvirov in luž, ki prebivalcem in živini vedno zagotavljajo vodo, in sicer tako da od tam v sušnih letih zvozijo na tisoče vozov vode v sosednje vasi: Pleš, Prevole, Retje, Visejec, Sela, Vrh in Lopata. Tudi pod vznožjem griča, oddaljenega pol četrte ure severno od župnijske cerkve, so trije izviri, ki prinašajo zelo dobro, hladno in čisto vodo, vendar postanejo v sušnih časih zelo majhni.

Zaradi visoke lege in suhih tal je zrak čist, vendar precej oster. Tla tu sploh niso rodovitna, še posebno ne v tistih letih, ko dež zelo redko in borno namoči zemljo, saj je zemlja plitva in tanka in se poljščine okoli kamnov in skal hitro posušijo in ožgejo. Le tam, kjer je zemlja nekoliko debelejša, uspeva žito, posebno plodno pšenica in proso.

Meje. Župnijski vikariat meji proti vzhodu in severu v celoti na župnijo Žužemberk, proti zahodu na župnijski vikariat Ambrus in Struge, južno v celoti na Kočevsko in sicer na lokalijo Polom in župnijo Stari Log, ter jugovzhodno na velike knežje turjaške gozdove. Celotni vikariat se je izločil iz župnije Krka. Pred tem je bil krška podružnica sv. Kozma in Damijana. Splošno ljudsko izročilo zagotavlja, da sta bila takrat sv. Kozma in Damijan od tod odvezta in prenesena na Krko. To ustno izročilo potrjuje najstarejši tukaj najdeni župnijski

¹⁴ NŠAL 10, Hinje, Topographische Beschreibung des Pfarrvikariats Hynnach, 5. 9. 1822.

¹⁵ [./.../ dacher ein allgemeiner Mangel am Wasser, so dass die ganze Gegend nicht mit Unrecht den Nahmen: Düren Krain, slawisch: Suha Krajna hat.]

protokol¹⁶ iz leta 1677, ki ima na glavi sledeč napis: Krstni register podružnične cerkve sv. Kozma in Damijana v Hinjah leta 1677 pod prečastitim gospodom magistrom Jernejem Krašnjo, župnikom na Krki leta 1677 [Registerium Bap-tizandorum in filiali Ecclesia S. S. Cosmae et Damiani in Hynnach 1677 Sub Adm. Rdo. Dno. Magistro Bartholomaeo Chrashino parochu in Obergurg anno milessimo sexcentesimo septuagesimo septimo].

Včasih sta bili dve imeni, Hinje [Hynnach], kot lahko vidimo v zgoraj na-vedenem župnijskem protokolu, in Tabor [Thabor], ki izvira iz stare utrdbe, ki je stala okoli cerkve, in to ime se je še danes ohranilo med sosednjimi Kočevarji, ki še vedno rečejo, da gredo na Tabor, ne v Hinje. Od kod prihaja ime Hinje, se ne more reči z zanesljivostjo, kvečjemu lahko z analizo besede Hinje z verjetno-stjo in domnevanjem ugibamo. Gotovo je, da je bila ta okolica nekdanj zelo redko poseljena, večino so pokrivali obsežni gozdovi, ki so jih naseljevale divje živali, od tod je povsem možno, da se je prikazala kakšna hijena [Hienne] in od nje iz-vira ime, ali pa od bližnje dobrih štiri streljajev oddaljene vasi Hinje [Hynach].

Danes šteje 296 hiš, v katerih prebiva 2031 ljudi, ki so še zelo nekultivira-ni, moški poleti doma v glavnem nosijo lesene sandale, njihovi čebelji panji so iz lesenih klad, njihov način gradnje je zelo starega okusa in po večkratnem opazovanju so slej ko prej v glavnem kulturno drugačni, gorjani zaostajajo v glavnem vsaj za pol stoletja.

Njihova poglobitna gospodarska panoga so poljščine in močna trgovina z voli. Na Hrvaškem, Kočevskem in po celi Dolenjski kupujejo suhe vole, jih doma spitajo, ne da bi jih vodili na pašnike. Nato jih označijo in samo v tem vi-kariatu letno spitajo več kot 2.000 volov in jih nato največ odvedejo in prodajo v Trst. Ampak ravno ta trgovina in gospodarska dejavnost prinašata njihovo surovost in s tem povezane pregrehe: opravljanje in pijanstvo sta zelo prisotna, vendar so vseeno zelo pridni in darežljivi za župno cerkev, za katero se že nekaj let zelo veliko zavzemajo. Tam, kjer danes stoji župnijska cerkev, sta bili pred tem dve podirajoči se majhni cerkvi, imenovani gornja in spodnja cerkev, druga od druge ločeni 10 klafter. Gornja cerkev, severno na griču, je po prenosu sv. Kozma in Damijana na Krko, bila posvečena sv. Miklavžu. Bila je majhna, a bo-lje oskrbljena kot spodnja, ki je bila posvečena sv. Lenartu. V njo se je vstopilo precej nizko po štirih stopnicah, ni imela zvonika in zvonovi gornje cerkve so morali služiti tudi za njo. Sedaj ni najti nobenih sledov, kdaj naj bi zgradili obe cerkvi. Očividci so sicer pripovedovali, da so ob podiranju starega oltarja našli kamen, na katerem je bila letnica prejšnje cerkve. Pri gradnji sedanjega velikega oltarja so ga vzdali v oltarno mizo v luknjo v obliki škatle in do njega bi lahko prišli le, če bi porušili oltar.

¹⁶ Najstarejša matična knjiga je bila tako kot celoten župnijski arhiv uničena v času druge svetovne vojne.

Obe cerkvi skupaj z nekdanjim majhnim pokopališčem sta bili nekoč okrog in okrog obdani z visokim in močnim obzidjem, da je iz njega gledal le vrh zvonika gornje cerkve. Obzidje je kazalo na utrdbo proti Turkom ali na čas pravice močnejšega, po pripovedovanju še živelih očitvidcev, pa je imelo okno, ki je bilo znotraj široko, na zunaj pa široko le za pest. Po splošno znanem in pogostem ljudskem izročilu so imeli vsi premožni prebivalci župnije tu okoli ob zidu urejene žitne kašče, za primer turškega napada in sovražnega požiga njihovih domov, njihov živež pa v najboljši možni hrambi in varovanju. Po zanesljivem izročilu se ve, da je poprej v blizu cerkvi ležeči vasi Hinje izbruhnil strašan požar, ki je vas in cerkvi skupaj s kaščami spremenil v pepel. Ogenj naj bi divjal tako grozovito, da se je plamen po vetru zanesel v eno uro in četrto oddaljeno vas Lašče, ki leži v župniji Žužemberk, da so se vžgale skodle.

Drugo nesrečo je utrpela zgornja cerkev leta 1782. Potem ko je strela udarila v zvonik gornje cerkve, so skupaj stekli sosedje in reševali z velikimi mukami in naporu cerkev skupaj s cerkvenimi stvarmi v njej. Nekateri so podrli oltar in ga odnesli ven, drugi so narazen zmetali streho in vso polili z vodo, zvonik je gorel in v življenjski nevarnosti so rešili zvonove pred plamenečim ognjem, čeprav so se poškodovali, so bili še vedno uporabni. Potem ko so pogasili ogenj, so sosedje pod vodstvom takratnega župnika Martina Vernuša [Vernusch] iz hvaležnosti do Vsemogočnega ob zvonjenju zvonov in molitvi do polnoči ostali v cerkvi. To so pripovedovali ljudje, ki so bili poleg. Ta požar je dal oddaljenim župljanom priložnost, da bi cerkev zgradili bolj v središču župnije, saj je cerkev, tako kot danes, stala povsem na južni strani župnije, na njeni meji. Res je med njimi nastalo vrenje, nekateri so hoteli tukaj, drugi tako kot imajo župnijsko cerkev drugod, in bi bila njim bolj primerna. Ker se niso mogli zediniti, je potem mešana komisija s strani Novega mesta in Krke posredovala tako, da naj bo cerkev grajena tam, kjer je zadosti stalne vode in kjer je pri roki gradbeni material. Tisti, ki so hoteli drugače, so na koncu popustili, zbrali so se skupaj in do tal porušili obzidje in obe cerkvi. Ves zid je bil tako rekoč prekuhan in tramovi vžgani globoko v zid, in to še bolj potrjuje govorico o prvem požaru omenjenem zgoraj. Kmalu za tem so zgradili sedanjo cerkev, ki je bila že leta 1785 dokončana, prejšnjega župnijskega zavetnika sv. Miklavža so postavili v stranski oltar in izbrali Mater Božjo, Marijino oznanjenje za svojo župnijsko zavetnico.

Cerkev je velika, visoka in zelo svetla ter lahko sprejme 1.700 ljudi. Za zdaj je še malo okrašena, desni stranski oltar je sv. Nikolaj in levi Marija Magdalena, prižnica in v letu 1821 na novo kupljene orgle še niso vdelane. Zakristija je velika in skupaj z oratorijem vdelana na levi strani. Na zadnjem delu oz. na koncu ima dva drug na drugem ležeča kora. Ima štiri vhode, veliki glavni vhod pod zvonikom leži paralelno z zadnjo steno cerkve in oba skupaj dajeta lepo podobo. Dva stranska vhoda sta majhna in ozka in malo stran od glavnega vhoda, četrti je

skozi zakristijo. V majhnem, s strmo spuščajočo se streho oskrbljenem zvoniku sta dva neproporcionalna zvonova, od katerih je bil manjši ulit leta 1706, večji, težak 14 1/2 centov, pa leta 1810.

Okoli cerkve leži na lepi ravnini razmeroma veliko pokopališče, ki ima skoraj isti obseg kot obzidje. Dostop z vseh strani tako do treh vasi, ki ležijo ob cerkvi, kot tudi in še posebej do cerkve, ki od vseh župnijskih gričev leži na najvišjem, je zelo težak, le s kočevske strani se lahko sem pride z vozom. S pokopališča je najlepši razgled, saj lahko vidiš ne le celoten vikariat, ampak jugovzhodno Gorjance [Uskokon Gebirge], nadalje vzhodno štajersko hribovje nad Krškimi in Brežicami, vse severne hribe Dolenjske, od katerih se očem najbolj odpira Kum s cerkvijo sv. Neže, nato se severozahodno vidi veriga Alp pri Kamniku in višje na Gorenjsko, proti jugu pa večji del Kočevske.

Na dan sv. Marije Magdalene je tu vsako leto živinski trg in ravno tako patrocinijski, kar je povsem napačno, saj je sv. Marija Magdalena v stranskem oltarju in ni zavetnica cerkve. O pravem patrocinijskem danes ni mogoče reči nič posebnega, sosedje ga slavijo na praznik žegnanja vseh župnijskih cerkva, sicer pa veliko ljudi pride tudi na praznik Marijinega vnebovzetja in Marijinega oznanjenja, vendar se ne praznuje kot patrocinijski, pač pa naj bi se po pripovedovanju ob Marijinem vnebovzetju zbirali že včasih.

Patron župnijskega vikariata je kameralno gospostvo Stična. Materna cerkev ima pod seboj neposredno štiri vasi: Hrib, Hinje, Lazina in Pleš. 1. Hrib leži zahodno tik ob cerkvi, ima 9 hiš in 55 ljudi. 2. Hinje ležijo jugozahodno, štiri streljaje od tu, štejejo 33 hiš in 223 prebivalcev. 3. Lazina je oddaljena 200 klafter proti vzhodu pod gričem, ima 8 hiš in 60 duš. 4. Pleš leži severozahodno. Okoli četrte ure daleč, ima 9 hiš in 71 ljudi.

Poleg tega k župnijski cerkvi spada še osem podružnic in sicer:

1. Žvirče [Schwärze] ležijo 5/4 ure zahodno, imajo 50 hiš in 324 ljudi. Blizu vasi leži velika luža. Nekoč so se ob njej zbirale divje zveri, da bi pile, in lovci so imeli tu glavno postojanko v celotni okolici in so ob luži uplenili veliko zverin, zato se imenuje Žvirče, po zverinicah [Sverinzhe] in ne po črni [Schwärze], kot se piše sedaj, kar je verjetno kasnejšega kočevskega izvora.

Tu je vsako leto živinski trg na dan sv. Roka, nedeljo za tem pa žegnanjska nedelja, čeprav je v sredini vasi cerkev posvečena Janezu Krstniku in ne sv. Roku, ki je v stranskem oltarju. Vsako leto samo v tej vasi spitajo 500 volov.

2. Prevole ležijo zahodno in so oddaljene pol ure, imajo 27 hiš in 168 prebivalcev. Podružnična cerkev leži zunaj vasi na vzpetini in je posvečena sv. Križu in sv. Rozaliji.

3. Ratje so oddaljene pol ure severozahodno, štejejo 29 hiš in 214 duš, cerkev posvečena Materi Božji tolažnici stoji na sredini vasi na lepi legi, tu so hoteli imeti župnijsko cerkev.

4. Sela ležijo proti severu 3/4 ure od župnijske cerkve, imajo 15 hiš in 96 prebivalcev, k tej podružnici spada tudi vas Visejec, severozahodno od župnijske cerkve eno dobro uro daleč, šteje 25 hiš in 161 duš. Cerkev je sv. Jurij.

5. Vrh leži na precej visokem hribu, eno uro daleč proti severu, ima 13 hiš in 96 prebivalcev, cerkev je posvečena Francu Ksaveriju. Naprej proti severu je v soteski:

6. Gradenc 5/4 ure daleč, zavetnik podružnične cerkve je sv. Nikolaj. Vas sestavlja 26 hiš, kjer prebiva 167 ljudi. Dostop je zelo otežen, ob vasi je vinograd z istim imenom.

7. Velike Liplje so eno uro oddaljene proti vzhodu, imajo 13 hiš in 101 človeka, cerkev je posvečena sv. Martinu, škofu. Zraven spada še vas Male Lipje, četrte ure od podružnice proti severu, sestavljena iz 9 hiš, v katerih živi 81 ljudi. Pod imenovano podružnico spada tudi naselje Klopce, dve hiši in 16 duš.

8. Lopata leži slabe pol ure proti severu v kotlini, šteje 26 hiš in 188 prebivalcev, cerkev je posvečena sv. Neži.

Celotni vikariat torej vsebuje 296 hiš in 2031 duš.

Včasih je pripadal goriški škofiji in bil pod krškimi duhovniki, kakor je vidno iz najstarejše župnijske matične knjige leta 1677, od tega datuma do leta 1710 so prihajali različni duhovniki s Krke. Leta 1710 pa se najde prvi podpis Jožefa Avgušтина Skerpina, krajevnega vikarja, ki je tu deloval do leta 1718, od marca do maja istega leta Mihael Adamič [Adamizh], temu je sledil Jakob Jenčič [Jentschitsch] do leta 1747, od tega datuma do leta 1762 je bil Jožef Gladič [Gladich], od njega naprej Franc Presler, njegov naslednik leta 1770 je bil Jožef Collaueig, po njem je bil od leta 1779 do 1796 Martin Vernuš [Wernusch], od leta 1796 do leta 1799 Anton Bolha [Bolcha], leta 1799 je župni vikar v Hinjah postal sedanji gospod Andrej Klarič [Klaritsch].

Opomba. To, kar tu ni zapisano, po mnenju spodaj podpisane ne sodi v zgodovino.

Hinje, 5. september 1822,

Martin Demšar [Demschar], tukajšnji kaplan

Andrej Klarič [Klaritsch], župni vikar.

Sklep

Topografsko-zgodovinski opisi župnij, vikariatov in lokalij ljubljanske škofije, ki so nastali po naročilu škofa Gruberja, do sedaj niso pritegnili večje pozornosti zgodovinarjev. Zaradi Koblarjeve razdelitve teh opisov v novo zbirko, ki jo je formiral, ko je bil konec 19. stoletja škofijski arhivar, so bili ti spisi razdeljeni v različne fascikle fonda NŠAL 10, zaradi česar niso dajali videza, da gre za celoto. Opise sta pri svojem delu uporabljala tako Anton Koblar kot Franc Pokorn in gotovo tudi nekateri pisci, ki so pisali zgodovine župnij, a še bolj

pogosto so te opise spregledali. Do sedaj sta bila objavljena dva prevoda opisov, in sicer vikariata Vavta vas¹⁷ in Prečna.¹⁸ Ravno ta dva opisa, še posebej pa opis vikariata Prečna, kjer je napisana številka dopisa škofijskega ordinariata, sta me napeljala na misel, da pri opisih ne gre zgolj za slučajno strukturno podobnost dveh vikariatov iste dekanije, ampak za neko širšo zgodbo. Objavljen je bil tudi prevod opisa župnije Stara Loka, a gre pri njem za malce spremenjeno in obo-gateno različico. Starološki župnik Jernej Božič je namreč na podlagi opisa iz leta 1821 napisal še en spis, ki ga je leta 1824 pripravil za deželni muzej oz. kot je zapisal na hrbtni strani spisa: »National-Museao in Laibach.« Ta spis se sedaj nahaja v NŠAL, ŽA Stara Loka, razne knjige, šk. 5, Zanimivosti župnije 1824 (Ž 576), prevod pa je bil objavljen leta 2005 v *Kroniki župnije sv. Jurija Stara Loka*.¹⁹

Gruberjeva ideja o zbiranju podatkov za zgodovino župnij je med duhov-nike vnesla zavest o pomembnosti arhivskega gradiva, ki je bila takrat še zelo slaba oz. je sploh ni bilo. Nekaj posameznikov je ob tem pričelo pisati tudi žu-pnijske kronike, taki primeri so Sodražica, Vavta vas, na nek način Stara Loka, in tudi Ljubljana - sv. Peter, čeprav v tistih letih tam ni bilo vizitacije. Začetek kronike župnije Ljubljana - sv. Peter je sestavljen na podlagi zgoraj navedenih opornih točk, zanimivo pa je, da je ni sestavil kakšen od duhovnikov župnije, temveč Janez Nepomuk Murgel, ki je bil takrat škofijski blagajnik [bischöfliche Rentmeister].²⁰ Navedene kronike so tudi najstarejše kronike župnij ljubljanske škofije.

Gruberjevo prizadevanje za izdelavo teh opisov je sicer droben, a dragocen kamenček, ki dopolnjuje podobo škofa Gruberja v času njegovega delovanja v Ljubljani. Ta načrt še dodatno potrjuje dejstvo, da je imel smisel za zgodovino in da se je močno navezal na škofijo in njene ljudi ter si prizadeval za njen ra-zvoj in slavo.²¹ Na podlagi tega ga lahko označimo tudi kot razumnika, ki je iz domoljubnih in domoznanstvenih nagibov pripadal začetnemu valu historiz-ma, ki je v središče zgodovinskih raziskav postavilo kritiko pisanih virov, kar je posledično postopoma pripeljalo do sistematičnega zbiranja in vrednotenja arhivskega gradiva. V dopisu duhovnikom iz leta 1821 je bilo namreč izrecno navedeno, naj črpajo iz župnijskih spisov in le iz verodostojnega izročila ter naj popišejo vse zgodovinske napise na spomenikih. Ti opisi predstavljajo pomem-ben pisni vir za krajevno zgodovino in zgodovino župnij ljubljanske škofije in v tem oziru lahko le obžalujemo, da je Gruber tako kmalu zapustil svoje mesto v ljubljanski škofiji.

¹⁷ Prim. Opis vikariata Prečna iz leta 1821, v: *Straža, kraj topline, zelenja in modrine*, Straža 2014, str. 443–450.

¹⁸ Prim. Opis vikariata Vavta vas v letu 1821, v: *Straža, kraj topline, zelenja in modrine*, str. 487–496.

¹⁹ Prim. Jernej Božič, Memorabilia (od začetka do leta 1823), v: *Več kot tisoč let. Kronika župnije sv. Jurija Stara Loka*, Stara Loka, 2005, str. 45–70.

²⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 17, kronika 1822–1929.

²¹ Prim. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 268, 270, 271.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL 4, Škofijski arhiv Ljubljana 4.

NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana – župnije.

NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn.

NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, župnijski arhiv Ljubljana - sv. Peter.

NŠAL, ŽA Stara Loka, župnijski arhiv Stara Loka.

Časopisni in drugi viri

Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach, Ljubljana, 1821.

Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach, Ljubljana, 1822.

Lokal und Personal-Stand, der Diözes von Laibach, Ljubljana, 1823.

Literatura

Božič, Jernej, *Memorabilia* (od začetka do leta 1823), prevedel: Angel Kralj, v: *Več kot tisoč let. Kronika župnija sv. Jurija Stara Loka* (ur. A. P. Floriančič), Salve, Stara Loka, 2005, str. 45–70.

Deschmann, Karl, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolphinum in Laibach*, Landes-Museum, Ljubljana 1888.

Dolinar, France M., *Ljubljanski škofje*, Družina, Ljubljana 2007.

Dolinar, France M., Nadškofijski arhivi v Ljubljani od Tomaža Hrena do Maksa Miklavčiča, v: *Arhivi* 11 (1988), št. 1–2, str. 39.

Opis vikariata Prečna iz leta 1821, prevedla: Julijana Visočnik in Blaž Otrin, v: *Straža, kraj topline, zelenja in modrine* (ur. Stane Granda), Občina Straža, Straža 2014, str. 443–450.

Opis vikariata Vavta vas v letu 1821, prevedel Blaž Otrin, v: *Straža, kraj topline, zelenja in modrine* (ur. Stane Granda), Občina Straža, Straža 2014, str. 487–496.

POVZETEK

V letih 1821–1823 so na pobudo ljubljanskega škofa Avgušтина Gruberja krajevni duhovniki na podlagi opornih točk ob škofovi vizitaciji napisali topografski in zgodovinski opis svoje župnije, vikariata oz. lokalije. Škof je želel priti do zgodovinskega opisa škofije, ki bi pripomogel k zgodovini dežele in bil v slavo škofiji. Tako je nastala serija štiriinsedemdesetih opisov dušnopastirskih postojank, ki se danes nahajajo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani v fondu NŠAL 10, znotraj gesel posameznih župnij. Ker so bili razvrščeni v različne fascikle, do sedaj niso bili razumljeni kot enoten projekt. Ti opisi predstavljajo dragocene zgodovinske podatke za zgodovino župnij ljubljanske škofije in hkrati krepijo podobo škofa Gruberja kot pastirja, ki je bil močno vpet v razvoj škofije oz. dežele, in razumnika z občutkom za zgodovino.

KLJUČNE BESEDE: Avguštin Gruber (1763–1835), vizitacije, župnija Hinje, zgodovina župnij

Summary

EFFORTS OF BISHOP AVGUŠTIN GRUBER FOR THE TOPOGRAPHIC AND HISTORICAL DESCRIPTION OF THE PARISHES IN THE LJUBLJANA DIOCESE

On the initiative of the Ljubljana bishop Avguštin Gruber, from 1821 to 1823 local priests were on the occasion of the bishop's visitation writing topographic and historical descriptions of the their parishes, vicarages, or filial churches on the basis of reference points. Thus the Bishop wanted to get a historical description of his diocese that would clarify the history of the land and praise the glory of the diocese. Therefore, a series of seventy-one descriptions of pastoral posts was created which is today kept at the Archdiocesan Archives in Ljubljana, in fond NŠAL 10, filed according to the names of individual parishes. Since they were classified under different folders, they have never been regarded as one project until today. These descriptions represent precious historical data for the history of the parishes of the Ljubljana Diocese and at the same time strengthen the image of Bishop Gruber as the shepherd who was deeply engaged in the development of the diocese and the land, and as an intellectual with a strong sense of history.

KEYWORDS: *Avguštin Gruber (1763–1835), visitations, Hinje parish, parish history*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK: 929Slomšek A.M.:73/76(075.8)
378.6:2(497.12Maribor)**Ana Lavrič**dr. znanosti, znanstvena svetnica
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU
Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana
e-naslov: lavric@zrc-sazu.si

SLOMŠKOV OSNUTEK PREDAVANJ O CERKVENI UMETNOSTI ZA MARIBORSKO BOGOSLOVJE

1 SLOMŠKOVA PRIZADEVANJA ZA UMETNOSTNO IZOBRAZBO DUHOVŠČINE

V 19. stoletju se je močno povečalo zanimanje za zgodovinopisje in z njim tudi za kulturno dediščino. Z zbiranjem in raziskovanjem pisnega in snovnega gradiva so se začeli ukvarjati muzeji in zgodovinska društva. Zgodovinsko društvo za Notranjo Avstrijo, ki je bilo ustanovljeno leta 1843, se je v letih 1849–1850 razdelilo v samostojna društva za Koroško, Kranjsko in Štajersko. Ta so se posvečala deželni zgodovini, zbirala in preučevala so pisne vire, snovala pa tudi umetniške zbirke. Med njihovimi člani je bilo več duhovnikov in škofov, ki so prizadevanja društev podpirali.¹ Organizirano državno varovanje kulturnih spomenikov se je v Avstriji začelo z leta 1850 na Dunaju ustanovljeno Cesarsko-kraljevo centralno komisijo za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov, za razvoj vede pa je bila še posebno pomembna uvedba študija umetnostne zgodovine na dunajski univerzi leta 1852.² V tem času so se začele porajati, najprej v Nemčiji, s precejšnjim zamikom pa še v avstrijskih deželah, tudi cerkvene ustanove (društva za krščansko umetnost in škofijski muzeji), ki so skrbele za ohranjanje starih umetniških del in usmerjale nastajanje novih.

Nemško društvo za krščansko umetnost je bilo ustanovljeno leta 1851 na pobudo velikega propagatorja neogotike Augusta Reichenspergerja. Varovalo

¹ Olga Janša-Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*, Ljubljana 1996, str. 18–39 (dalje: Janša-Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*).

² Prim. Igor Sapač in Franci Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 2015, str. 69, 91–92 (dalje: Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*).

in raziskovalo naj bi ohranjene umetnine, pri novih pa skrbelo, da bodo ustrezale duhu Cerkve; to naj bi bila podlaga za študij cerkvene umetnosti in razširitev pravega okusa.³ Kmalu so društva za krščansko umetnost (*Verein für christliche Kunst*) začele ustanavljati tudi posamezne škofije: leta 1852 v Paderbornu⁴ in Rottenburgu, 1853 v Aachnu, Kölnu in Trierju, 1854 v Regensburgu, 1859 v Mainzu in leta 1860 v Münchnu. V Avstriji je imelo pomembno vlogo leta 1870 ustanovljeno društvo v Gradcu, ki ga je dolga leta vodil Johann Graus in ki je s svojim glasilom *Kirchenschmuck* segalo tudi v druge avstrijske škofije in dežele.⁵ Prvi škofijski muzej v Avstriji je leta 1888 ustanovila škofija v St. Pöltnu, dve leti za društvom,⁶ spodbude zanju pa je dal škof Ignaz Feigerle, ki je leta 1853 v tamkajšnjem alumnatu uvedel predavanja o cerkveni umetnosti.⁷

Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani je bilo ustanovljeno šele leta 1894; v škofiji je vodilo in nadzorovalo nastajanje sakralnih umetnin »v pravem krščanskem duhu« ter skrbelo za ohranitev in preučevanje starih, zbiralo je strokovno literaturo in predmete za škofijski muzej ter v letih 1896–1913 izdajalo svoje glasilo *Izvestja*.⁸ Idejni vodja društva je bil Janez Flis, ki je leta 1885 objavil temeljno umetnostnozgodovinsko delo *Stavbinski slogi*, bil pa je tudi prvi predavatelj cerkvene umetnosti, katere pouk je na ljubljanskem bogoslovju uvedel škof Janez Krizostom Pogačar.⁹ Ljubljanske bogoslovce je za cerkveno umetnost navduševal že Flisov predhodnik Henrik Pauker, učitelj liturgike v letih 1858–1872, ki je prvi začel za semeniško knjižnico kupovati umetnostnozgodovinsko literaturo.¹⁰ Med tistimi, ki so si prizadevali za umetnostno ozaveščanje duhovščine in laikov, je treba omeniti še Petra Hicingerja in Antona Zupančiča; prvi je leta 1856 v *Zgodnji Danici* objavil sestavek o stavbnih slogih,¹¹ drugi pa je prav

³ Katharina Knacker, *Mission Museion. Museen der katholischen Kirche im deutschsprachigen Raum* (Edition Museum 19), Bielefeld 2016, str. 33–35 (dalje: Knacker, *Mission Museion*).

⁴ Leta 1853 je bil v Paderbornu ustanovljen tudi prvi škofijski muzej na nemško govorečem ozemlju, glej Knacker, *Mission Museion*, str. 34.

⁵ Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 93; za sloveniko v glasilu glej: Vida Urek, *Slovenica v reviji Kirchenschmuck (1870–1905)*. Bibliografski popis, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 9 (1972), str. 145–158.

⁶ Društvo je skrbelo za vzgojo in razširjanje dobrega in pravega okusa na vseh področjih krščanske umetnosti, poleg tega pa je po najboljših močeh vplivalo na raziskovanje, ohranjanje in primerno obnovo sakralnih umetniških del, glej: Knacker, *Mission Museion*, str. 49.

⁷ Werner Telesko, *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Wien 2008, str. 214–215; Knacker, *Mission Museion*, str. 48.

⁸ Emilijan Čevc, Društvo za krščansko umetnost, v: *Enciklopedija Slovenije* 2, Ljubljana 1988, str. 361. Več o društvu glej Gašper Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 43 (2007), str. 288–305 (dalje: Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani).

⁹ Marijan Smolik, Liturgika in pastoralka pri Slovencih, v: *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), št. 1, str. 16 (dalje: Smolik, Liturgika in pastoralka pri Slovencih), z navedkom, da je Flis na bogoslovju predaval v letih 1875–1891; Matjaž Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar in njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev (Acta Ecclesiastica Sloveniae 25)*, Ljubljana 2003, str. 118, 295, 296.

¹⁰ Smolik, Liturgika in pastoralka pri Slovencih, str. 15; Cerkovnik, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, str. 298.

¹¹ Peter Hicinger, Nekaj od cerkvene zidarje, v: *Zgodnja Danica*, št. 1 (3. 1. 1856), str. 1–3, št. 3 (17. 1. 1856), str. 9–10 (dalje: Hicinger, Nekaj od cerkvene zidarje).

tam v letih 1871, 1872 in 1874 obravnaval predmete cerkvene umetnosti in opozarjal na zavržene stare umetnine.¹²

Slika 1: Romarska cerkev Marije Zavetnice na Ptujski Gori, notranjščina, 1398–1410
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

¹² Anton Župančič, Marsikaj o cerkveni umetnosti, v: *Zgodnja Danica*, št. 31 (4. 8. 1871), str. 249–250, št. 33 (18. 8. 1871), str. 265–266, št. 39 (29. 9. 1871), str. 313–314, št. 42 (20. 10. 1871), str. 337–338, št. 47 (24. 11. 1871), str. 375–37, št. 1 (5. 1. 1872), str. 2–3, št. 10 (8. 3. 1872), str. 74–76, št. 24 (14. 6. 1872), str. 187–188, št. 39 (27. 9. 1872), str. 311–312, št. 40 (4. 10. 1872), str. 318–320, št. 32 (7. 8. 1874), str. 253–254, št. 38 (18. 9. 1874), str. 302. O cerkveni umetnosti je pisal v nadaljevanjih, in sicer kot odgovore na odprta pisma, obravnaval pa je križe, svete podobe, svete posode in njihovo pozlačevanje, zlasti kelih, ciborij in monštranco, kadalnico, paramente (blago in obliko), zlasti mašni plašč in burzo, cerkveno perilo, tabernakelj in zavržene stare umetnine.

V lavantinski škofiji je skrb za cerkveno umetnost pospeševal škof Anton Martin Slomšek (1800–1862, škof od 1846), ki je s smernicami, nadzorom, vzgojo in izobraževanjem duhovščine in vernikov ter z materialno in duhovno spodbudo in podporo pomembno vplival na umetnostno področje. Pritegnil je tudi več sodelavcev, mdr. Jožefa Hašnika, ki je v letih 1857–1860 v *Drobtinica* s praktičnimi napotki opozarjal duhovnike in cerkvene pomočnike na nujnost ohranjanja cerkvenih stavb, opreme in inventarja.¹³ V *Drobtinica* so se cerkvene umetnosti dotikale tudi pridige za različne priložnosti, npr. ob novih zvonovih, ob obletnicah posvetitve cerkve ali ob slovesnih darovanjih za popravilo in olepšanje cerkva,¹⁴ posredno pa tudi slovenski obrazci za blagoslov cerkve, monštrance, bandera, svetih podob in pokopališča;¹⁵ k zadnjim velja dodati še primerke obreda posvetitve cerkvene stavbe (zvonika) in oltarja,¹⁶ ki jih je Slomšek že leta 1840 objavil v slovenskem obredniku *Mnemosynon slavicum*.¹⁷

Slomšek je bil član koroškega in štajerskega zgodovinskega društva. Na pobudo štajerskega društva je duhovnikom svoje škofije leta 1855 ukazal pisati župnijske kronike (*libri memorabilium*), kakor so jih že vodili na Češkem, pa tudi v dunajski, krški in salzburški škofiji.¹⁸ Za zgled jim je dal celjsko kroniko, ki jo je sestavil Ignacij Orožen, in natančno določil vsebinske elemente. Duhovniki so za dober opis župnijske cerkve in podružnic potrebovali že tudi nekaj znanja o umetnosti, zlasti o slogih in ikonografiji, saj je kroniški popis vseboval naslednje elemente: *opis župne cerkve, navedba njene približne starosti, vrsta njenega sloga, njenih prizidkov, zvonikov, zakristije in podobno, popis oltarjev, njihove starosti, slik in kipov, upodobljenih predmetov, njihovega avtorja, če ga je mogoče najti, in starosti, zvonov in njihovih napisov, njihovega naročnika, opaznih predmetov v cerkvi, denimo krstnega kamna, svetilke /.../. Sem spadajo tudi*

¹³ Jožef Hašnik, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, v: *Drobtinice* 12 (1857), str. 258–264, 13 (1858), str. 294–300, 14 (1859–1860), str. 190–197 (dalje: Hašnik, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti). Hašnikov prispevek iz *Drobtinice* je deloma objavila tudi *Zgodnja Danica*, št. 22 (28. 10. 1858), str. 170–171, št. 23 (11. 11. 1858), str. 179–180.

¹⁴ Jožef Rozman, Novi zvonovi na Laškim, v: *Drobtinice* 4 (1849), str. 33–39; Dolinar, Pridiga ob času zahvale za nove zvonove, v: *Drobtinice* 5 (1850), str. 59–66, ki jo je imel v cerkvi Karmelske Matere Božje na Česnjicah leta 1849 in v kateri je spregovoril o kunštih ali umetnostih zidarje, vpodobarije, malarije, muzike in pesmi ter zvonarije; Anton Pintar, Nagovor o slovesnem darovanju za popravo in olepšanje cerkve, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 42–46; Jožef Muršec, Obhajilo cerkvenega posvečenja, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 47–51.

¹⁵ Jožef Rozman, Blagoslov nove cerkve, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 50–57; Matija Vodušek, Blagoslovje nove monštrance, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 58–64 (ob blagoslovitvi monštrance pri Sv. Jožefu v Celju); Blagoslovje cerkvenega bandera, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 64–68 (z dodatkom blagoslovitve podobe ali kipa svetnikov); Jožef Rozman, Blagoslovljenje novega pokopališča, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 20–26; Anton M. Slomšek, Keršanska beseda o blagoslovu pokopališča, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 26–31.

¹⁶ Gre za govore ob polaganju temeljnega kamna za zvonik in ob blagoslovu zvonika v Špitaliču ter ob posvetitvi novega oltarja v cerkvi sv. Martina v Celovcu.

¹⁷ Za obrednik glej Slavko Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek nella sua attività pastorale. Il pensiero e la sollecitudine liturgico-pastorale dai suoi scritti e in particolare dal Mnemosynon slavicum e dal Manuale liturgicum* (Pontificium institutum liturgicum. Thesis ad Lauream 188), Roma 1993, str. 61–158 (dalje: Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek*). Prof. dr. Slavko Krajncu se za knjigo iz srca zahvaljujem.

¹⁸ Janša-Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*, str. 52, 247, 248, 259–260.

vasa sacra, liturgična oblačila, kdo jih je naročil, izdelal; relikvije. Ravno tako bi bilo zelo smotrnno, da bi kopirali nagrobnike v cerkvi in zunaj nje, in navedli, ali so v cerkvi grobnice in kdo je v njih. Enako velja za podružnice. Sledili so še: opis župnišča in njegovih prizidkov, pritiklin, starosti, kdo ga je zgradil, obnovil, popeljšal, ter »duhovne« in »svetne« znamenitosti, kot npr.: opis opravljenih posveitev, blagoslovitev, vizitacij, osebe iz skupnosti, ki so se izkazale kot znanstveniki, umetniki.¹⁹

Da bi bodoče duhovnike primerno izobrazil in pripravil na pastoralno delo, h kateremu je spadala tudi skrb za cerkve, je Slomšek, potem ko je leta 1859 sedež škofije iz Šentandraža prenesel v Maribor in tam pri Sv. Alojziju ustanovil bogoslovje, v program teološkega študija uvrstil tudi predavanja o cerkveni umetnosti. V letih 1859–1860 se kot profesor za cerkveno umetnost v mariborskem bogoslovju omenja Davorin Trstenjak, ki pa se ožje s tem področjem ni ukvarjal.²⁰ Za konkretno podlago predmetu je poskrbel Slomšek, ki je sestavil osnutek predavanj. Njegov rokopis hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru, spisal pa ga je le malo pred smrtjo;²¹ ker v njem omenja letnico 1860 in cerkvi, ki so ju obnavljali od leta 1860 oziroma 1861 dalje, ga je mogoče datirati v ta čas.²² Besedilo je razdeljeno na deset poglavij, ki obravnavajo sakralne stavbe, oltarje in drugo cerkveno opremo, liturgično posodje, paramente in cerkveno perilo, cerkvene pesmi, glasbo in petje ter duhovnikovo skrb za lepoto in urejenost cerkva. Predavatelj naj bi bodoče duhovnike vzgojil v »duhu cerkvenega okusa«, da bi znali poskrbeti za ohranitev umetniško vrednih starin in za nova sakralna dela, ki bodo ustrezala krščanskemu duhu.

Slomšek je pri sestavi osnutka izhajal tako iz liturgične kot tudi umetnostnozgodovinske literature. Med deli, ki so tedaj služila kot učbeniki za študente teologije in priročniki za člane društev za krščansko umetnost, je bila knjiga *Die Kunst im Dienste der Kirche*, ki jo je na željo regensburškega društva napisal in leta 1857 v Landshutu izdal Georg Jakob, predavatelj cerkvene umetnosti v tamkajšnjem alumnatu.²³ Slomšek jo v tekstu tudi citira, in sicer v zvezi z ikonografijo, sicer pa se po njej zgleduje tudi pri razčlenitvi snovi, praktičnih napotkih in pripombah. Med aktualno umetnostnozgodovinsko literaturo velja omeniti

¹⁹ Navedeno po: Franc Kosar, *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*, prevedel Jože Stabej (Slomškovo zbrano delo III/2), Celje 2012 (original izšel 1863), str. 299–302.

²⁰ Sergej Vrišer, *Profesorji prvega obdobja mariborskega bogoslovja in slovenska umetnostna zgodovina, v: 130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik simpozija*, (ur. A. Lah), Maribor-Celje 1991, str. 226 (dalje: Vrišer, *Profesorji prvega obdobja*).

²¹ Slomškove originale in prepise hrani NŠAM, Fond Zapuščine škofov, Slomšek Anton Martin, šk. 68. Na omenjeno gradivo me je opozorila mag. Lilijana Urlep, za kar se ji iz srca zahvaljujem.

²² Gre za cerkvi na Gorci pri Malečniku in v Sevnici.

²³ Georg Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche. Ein Handbuch für Freunde der kirchlichen Kunst*, Landshut 1857 (dalje: Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*). Delo je bilo večkrat ponatisnjeno. Pozneje je nekoliko prirejen naslov za svojo knjigo uporabil Janez Flis, *Umetnost v bogočastni službi*, Ljubljana 1908.

zgodovinski pregled arhitekture, ki ga je leta 1855 objavil Wilhelm Lübke,²⁴ in praktične napatke za cerkveno umetnost, ki jih je leta 1858 podal Wilhelm Engelbert Giefers.²⁵

Kar zadeva liturgiko, je Slomšek pri sestavi besedila upošteval (in večkrat tudi konkretno navedel) liturgične knjige (zlasti Rimski obrednik),²⁶ predpise Zakonika cerkvenega prava, odloke Kongregacije svetih obredov, določila Karla Boromejskega in liturgične običaje.²⁷ Za pastoralno liturgiko je bil tedaj v rabi priročnik dunajskega profesorja Andreasa Reichenbergerja *Pastoral-Anweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, ki so ga uporabljali in prevajali predavatelji pastoralne teologije v Ljubljani,²⁸ prvi tiskani učbenik liturgike za slovenske šole *Liturgika ali sveti obredi pri vnanji službi božji*, ki vključuje tudi prostorsko in predmetno komponento bogoslužja, pa je sestavil Anton Lesar in je izšel leta 1863, leto po Slomškovi smrti.²⁹

Slomšek opredeljuje stavbinske sloge v skladu s terminologijo svojega časa, se pa nekoliko odmika od Georga Jakoba, ki ločuje med starokrščanskim, romanskim, gotskim in renesančnim slogom, in je v tem nekoliko bližje Hicingerju, ki od štirih dob krščanskega stavbarstva našteva rimsko, romansko ali bizantinsko, germansko ali gotsko in dobo prerojenega romanskega sloga. Slomšek uporablja termin romanski za starokrščanski slog, romansko-bizantinski za romanski slog, nemški ali gotski za gotski slog, renesančni ali italijanski oziroma novorimski pa za renesančni slog, v katerega so tedaj vključevali tudi barok. Hicingerjev članek *Nekaj od cerkvene zidarije*, v katerem je opisal značilnosti posameznih slogov in naštel nekaj primerkov, tako tujih kot tudi domačih, pri katerih pa se je omejil večinoma na Kranjsko,³⁰ je bil Slomšku bržkone spodbuda za pisanje, le da se je pri vzorčnih primerkih osredotočil na štajerske in koroške cerkve, ki so jih njegovi bogoslovci lahko поблиže spoznali. Zanimiva je njegova presoja slogov: kot najlepše ocenjuje gotske cerkve (izpostavlja Marijino kapelo v Celju in Ptujsko Goro), najboljše pri nas se mu kljub senzualnosti zdijo renesančne, tj. baročne cerkve, pri čemer velja omeniti, da je na njegov okus vplivala zlasti domača cerkev na Ponikvi in da v pozitivnem odnosu do

²⁴ Wilhelm Lübke, *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Leipzig 1855.

²⁵ Wilhelm E. Giefers, *Praktische Erfahrungen, die Erhaltung, Ausschmückung, Ausstattung der Kirche betreffend: zunächst für den Clerus der Diöcese Paderborn*, Paderborn 1858.

²⁶ Za liturgične knjige lavantinske škofije iz dobe škofa Slomška glej Fanika Krajnc-Vrečko, *Liturgične knjige v Slomškovem času, v: Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. S. Lipovšek), Maribor 2009, str. 215–227.

²⁷ Za liturgične vire prim. Smolik, *Liturgika in pastoralka pri Slovencih*, str. 30, 67, 71.

²⁸ Andreas Reichenberger, *Pastoral-Anweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, Wien 1805–1808 (skrčena izdaja izšla 1812), glej: Smolik, *Liturgika in pastoralka pri Slovencih*, str. 11.

²⁹ Prim. Anton Lesar, *Liturgika ali sveti obredi pri vnanji službi božji*, Bern 1863.

³⁰ Peter Hicinger, *Nekaj od cerkvene zidarije*, št. 1 (3. 1. 1856), str. 1–3, št. 3 (17. 1. 1856), str. 9–10. Kritičen je bil do »spačenega« rokokoja, namen njegovega članka pa je bil zlasti ta, da bi se pri popravilih in novogradnjah bolj gledalo na slog in na slogovno skladnost obstoječega z novim.

baroka prehiteva sodobnike (kot primerke navaja Sv. Alojzija v Mariboru, Ponikvo, Sladko Goro in Gornji Grad), kritičen pa je do tedaj aktualne neogotike, češ da ji manjka religioznega duha, in do brezdušnega kitastega sloga, ki ga imenuje protestantski in je po njegovi časovni zamejitvi (ta sicer ni slogovna) zajemal obdobje od jožefinskih reform do ponovnega obujanja cerkvene umetnosti v drugi četrtini 19. stoletja (npr. Sv. Primož na Pohorju, Frankolovo in Šentjanž na Dravskem polju); pri tem je očitno, da se njegova nenaklonjenost nanaša v prvi vrsti na obdobje samo. Pozitivno ocenjuje tudi najnovejše cerkvene stavbe, zidane v historičnem, neoromanskem slogu (Šmartno v Rožni dolini, Sevnica). Cerkev naj bi v umetnosti sledila krščanskemu duhu in naj bi ne bila podrejena trenutni modi in gradbenim oblastem. Slomšek povsod gleda tudi na praktični in ekonomski vidik. Pri obnovah cerkva priporoča slogovno enotnost, pri novogradnjah izbor primerne vzorca in nasvet strokovnjaka. Kot poznavalec umetnosti se izkaže v navajanju različnih primerov, npr. romanskih cerkva s kornim zvonikom (Vuzenica, Laško) ter novoveških z zunanjimi oporniki (Sv. Rok pri Šmarju), z emporami (Svete Gore, Brezje v Čermožišah pri Žetalah) oziroma s centralno zasnovo (Sladka Gora).

Pri oltarjih ločuje med gotskimi omaričnimi in novejšimi stebrnimi. Oltarni okras mora predstavljati neko versko idejo, osebo, predmet oziroma simbol; enako tudi okrasje druge opreme, zlasti prižnica. Pri nekaterih delih opreme in inventarja (npr. korne klopi, monštranca) priporoča slogovno enotnost s cerkveno stavbo, ne kaže pa pretirane puristične vneme. Slike so zanj veličastnejše, kipi pa naj bi bili bližji ljudskemu občutju. Govori o rabi podob v službi Cerkve, o češčenju svetih podob in ikonoklazmu. Podobe morajo biti primerne z ozirom na zgodovinska dejstva, cerkveni nauk, moralno in umetniško estetiko. Priporoča vztrajanje pri tradiciji in obžaluje, da so sodobni umetniki častilci narave in ne znajo več slikati svetih podob. Pomembno je njegovo opozorilo, naj duhovniki ne odstranjujejo starih in umetniških podob, temveč naj poskrbijo za njihovo obnovo, ki naj jo zaupajo izkušenim mojstrom. Zanimivi so tudi (iz njegovih osebnih pastoralnih izkušenj med preprostim ljudstvom izvirajoči) praktični napotki, kako naj ravnajo pri naročilu novih podob, se izogibajo šušmarjev in gledajo na kakovost. Umetnik naj bo dober katolik, saj mora umetnost dvigati ljudi v duhovni svet. Duhovniki naj ljudstvo poučijo o pomenu okrasja in barv, o simboliki in upodobitvah, da bo cerkev postala zanje odprta knjiga. Slomšek pri tem izpostavlja glavne ikonografske teme sakralne umetnosti, posebno pozornost pa namenja Križanemu (tudi poljskim in hišnim križem). Nasprotuje poganskim motivom na pokopališčih, za stare nagrobne z umetnostno in zgodovinsko vrednostjo pa naroča, naj jih ohranijo. Graja preveč nakopičeno in ljudskemu okusu ustrezajoče okraševanje (posledično včasih tudi uničevanje) oltarjev ter salonsko modo (npr. steklene lestence), ki ne sodi

v cerkev. Povsod navaja značilne oziroma aktualne vzorčne primere – v predstavitvi njegovega rokopisa v drugem delu tega članka sem komentirala le izbrane.

Slomškovo besedilo je lapidarno, podana je le osnovna misel (kot pri njegovih osnutkih za pridige), ki naj bi jo nato predavatelj samostojno formuliral in razvil. Žal besedilo ni v celoti čitljivo; težave povzročajo zlasti zapisi krajev in imen, katerih nerazberljivost, včasih tudi nerazumljivost zares lahko obžalujemo.³¹ Osnutek je napisan v nemškem jeziku; v drugem delu pričujočega prispevka sta prvo in drugo poglavje v celoti prevedeni v slovenščino, druga pa so na kratko povzeta, pri čemer so okrajšane ali izpuščene večidel splošne zgodovinske in simbolične razlage opreme, inventarja in paramentov. Izpuščena so tudi poglavja o cerkveni pesmi in glasbi, ki sicer pomembno dopolnjujejo celostno podobo sakralne umetnosti. Piscu se je sem ter tja zapisal kak lapsus, redkokdaj tudi kaka konkretna napaka (običajno ob patrocinijih tujih cerkva, pri domačih pa včasih pri datacijah); nanje je, kjer se zdi potrebno, opozorjeno v oglatih oklepajih ali v opombah.

Na Slomškov osnutek predavanj o cerkveni umetnosti je bil doslej pozoren le liturgik Slavko Krajnc, ki je v svoji doktorski disertaciji z liturgičnega vidika na kratko predstavil njegovo vsebino.³² Ločeno je obdelal poglavja o cerkveni pesmi in glasbi ter poglavja o cerkveni umetnosti v službi liturgije. Opozoril je na Slomškov liturgično-duhovni pogled na cerkvene stavbe in na razlago okrasja v pomenu branja odprte knjige duhovnega prostora, pri napotkih za vzdrževanje in ohranjanje pa je izpostavil Slomškov praktični in estetski čut ter njegovo poznavanje zgodovine umetnosti, simbolike in materialov.³³ Umetnostna zgodovina omenjenega teksta še ni opazila in zato še ni upoštevala Slomškovega deleža pri pionirskih začetkih stroke na Slovenskem. Med slovenskimi škofi je bil namreč prvi, ki se je odločil v bogoslovni študijski program vključiti tudi predavanja o cerkveni umetnosti (v Ljubljani je pozneje to storil škof Pogačar) in z osnutkom predavanj postavil podlago predmetu, kateremu je sam posvečal veliko pozornost. Med vidnejšimi profesorji v mariborskem bogoslovju, ki so izšli iz njegovega kroga, je treba omeniti Ignacija Orožna, predavatelja cerkvene umetnosti v letih 1869–1881, čigar delo je bilo sicer zgodovinopisno, dalo pa je opazen prispevek tudi k umetnostni zgodovini.³⁴ Slomšek je bil torej predhodnik generacij, ki so pozneje z rednim izobraževanjem duhovniških kandidatov v mariborskem in ljubljanskem bogoslovju, proti koncu 19. stoletja pa še zlasti z ustanovitvijo Društva za krščansko umetnost in Škofijskega muzeja v Ljubljani

³¹ Napake in vrzeli se pojavljajo tudi v obstoječem tipkopijsnem prepisu Slomškovega osnutka predavanj.

³² Za obrednik glej: Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek*, str. 61–158. Slomšek ga je sestavil v spomin svojim nekdanjim gojencem in prijateljem v celovškem semenišču.

³³ Krajnc, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek*, str. 231–243.

³⁴ Vrišer, *Profesorji prvega obdobja*, str. 223–224. Orožno najobsežnejše delo je zgodovina lavantinske škofije *Die Diözese Lavant*, v kateri je v letih 1868–1893 obdelal štirinajst dekanij.

ter Spomeniškega sveta za lavantinsko škofijo in Škofijskega muzeja v Mariboru, z izdajo glasil, strokovnih prispevkov in spomeniške topografije, ki jo je na pobudo Slomškovega drugega naslednika, škofa Mihaela Napotnika, na pragu 20. stoletja začel objavljati Avguštin Stegenšek, prvi diplomirani umetnostni zgodovinar med Slovenci in v mariborskem bogoslovnem učilišču, pionirsko prispevale k dokumentiranju, preučevanju in ohranjanju slovenske sakralne dediščine in k usmerjanju sodobne cerkvene umetnosti ter s tem utirale pot razvoju slovenske umetnostnozgodovinske vede.

Slika 2: Romarska cerkev Matere Božje na Svetih Gorah, ladja z emporami, 17./18. stol.
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

2 ANTON MARTIN SLOMŠEK: O CERKVENI UMETNOSTI

2.1 Pastoralne pripombe

Uvod

1. V programu teološkega študija so tudi predavanja o cerkveni umetnosti, tj. o značilnostih tistih predmetov, ki podpirajo namen Božjih hramov, povzdigovati Božjo čast in spodbujati vernike. Vsak duhovnik se mora ravnati po besedah: *Domine, dilexi decorem domus tuae etc.* (Ps 25,8).

2. Okras, tudi cerkven, je vse prevečkrat stvar modnega okusa in zato spremenljiv kot ljudje. Cerkvni okras mora označevati stalnost vere in pobožnosti, zato mora biti njej primeren, ne zgolj spremenljiva stvar mode, in utemeljen na načelih namembnosti, tj. spodbude in uporabnosti, ne pa prepuščen golemu naključju. Bodočemu dušnemu pastirju so zato vedno koristna navodila za vzgojo zdravega cerkvenega okusa.

3. Hiša Božja je preddverje nebes (*Domus Dei et porta coeli*). Zato katoliška Cerkev uporablja vsa umetnostna sredstva, da bi vernikom pripravila veličasten predokus nebeške očetne hiše (*Venite, et gustate*): arhitekturo, slikarstvo, plastiko, kiparstvo, govorništvo, glasbo (*Omnia omnibus facta, ut omnes etc.*). Katoliška Cerkev je mati umetnosti in jo je tudi privedla do najvišje stopnje. Naši oltarji so posvečeno središče, okrog katerega se razvijajo stavbarstvo, kiparstvo in slikarstvo, skladateljstvo in govorništvo, in nas navdajajo s tistim navdušenjem, ki se imenuje umetnost. Kristjana očara slovesni obred z izvrstno pridigo. Nato pred sliko: Rafaelovo Kristusovo spremenjenje, medtem ko navdušeno občestvo vzplamteva v himnah naših skladateljev in ob Pergolesijevih instrumentalnih zvokih, vzvišenem koncertu duha.

4. Okras svetišča je tudi pomemben odraz verskega mišljenja nekega občestva (pripoved C. 5, Tschiderer o sopotnikih iz Italije, ki so na vsaki postaji najprej pohiteli v cerkev).³⁵ Na Tirolskem so celo v najmanjših vaseh čudovite cerkve, župnišča pa majhna in neznatna. Pri nas, ah, prekrasna župnišča, cerkve pa pogosto še vedno ubožne, četudi jih je od leta 1860 manj kot od 1830. Še pogostejše so umazanija in pajčevine, v sramoto župnikov in njihovih pomočnikov. Ne more biti vsaka cerkev bogata, čista pa je lahko.

5. Cerkvna umetnost zajema vse tiste stroke, ki se uporabljajo pri bogoslužju, kot so arhitektura, stavbarstvo, plastika, kiparstvo, slikarstvo, ornamentika (umetnost v zlatu in svili), govorništvo, skladateljstvo oziroma glasba s pesmimi in spremljavo na pihala in godala, z orglami in cerkvenimi zvonovi. O

³⁵ Citat ni jasen; omemba se morda nanaša na Slomškovega sodobnika Johanna Nepomuka Tschidererja (1777–1860), ki je bil od leta 1835 škof v Trentu (beatificiran 1995).

vseh teh umetnostnih predmetih mora bodoči duhovnik pridobiti pravi pogled zdravega cerkvenega okusa, da bi znal ohraniti, kar je starega dobrega, in poskrbeti za novo, od veličastnih oltarnih slik do otroških podob, od zvonov do oltarnih zvončkov. Vse mora biti spodbudno.

6. O vseh teh predmetih je mogoče dobiti osnovni pouk iz slik dotičnih del; te so za strokovnjake, pri katerih se je mogoče poučiti, tu so podani le potrebni namigi, kaj si glede cerkvene umetnosti v škofiji želim z ozirom na umetnostni genij, na zahteve časa in na sredstva. Vse to je treba upoštevati pri vsakem delu.

2.2 Cerkvna stavba. Slog. Arhitektura. Stavbne oblike

Cerkvena stavba mora ponazarjati versko idejo, nevidno napraviti vidno, čutne ljudi prevzeti in dvigniti. Do 4. stoletja le katakombe, s Konstantinovim križem se začne tudi umetnost stavbarstva. Stare poganske bazilike spreminjajo v krščanske, gradijo pa tudi nove. Zamisel cerkve je prevzeta po gornji izbi jeruzalemske obednice. Cerkev naj bo postavljena na visoko mesto, členjena v obliki križa, ločena za duhovnike in ljudstvo in usmerjena od zahoda proti vzhodu, ker so po sv. Atanaziju apostoli učili moliti proti vzhodu. To je temeljni načrt, ki ga je Cerkev skozi stoletja različno razvijala. Kor (prezbiterij) naj bo torej ločen od ladje. Oglej.

Gradbeni slog se deli na štiri obdobja:

1. Romanski, od 400 do 800. Način gradnje z vitkimi stebri, z lesenim ostrejšem, npr. v Ogleju, na Monte Santu, krstilnica npr. v Ogleju; do leta 1000 brez zvonikov.

2. Romansko-bizantinski, z močnimi oporniki, oboki, kupolami, od 800 do 1300, npr. Innichen, Trento, Puščava³⁶ (Maria Wüsten); s polkrožnimi loki.

3. Nemški (gotski) gradbeni slog, z visokimi šilastimi loki, od 13. do 16. stoletja; takšna je naša celjska kapela Marije sedmerih žalosti, najlepša pa Nova Štifa pri Ptuj (Ptujška Gora).

4. Renesančni (italijanski, novorimski) slog z zaokroženimi svetlimi dvoranami in kupolami, od 1600 do našega časa, npr. Sv. Alojzij (Maribor), Poniška, Sladka Gora, Gornji Grad.

Opomba: Od 1860 [!] ³⁷ do 1830 je trajal reformatorski protestantski kitasti slog (*Zopfstil*), z jahalni šoli podobnimi stisnjenimi prostori, gredastim stropom, neoblikovanimi okni, z zvoniki kot pokrovčki za pipo, brez duha in brez

³⁶ Slomšek je zapisal kraj Maria Wüsten (Puščava), mislil pa je mogoče na Maria Wörth (Otok na Vrbskem jezeru), kar bi dejansko ustrezalo slogovni opredelitvi.

³⁷ Slomšek je pomotoma zapisal 1860 namesto 1760.

vrednosti, kot vsa doba, npr. Sv. Primož na Pohorju, Frankolovo (Stražica), Šentjanž na Dravskem polju.³⁸

Presoja

a) Romanske cerkve predstavljajo prehod od poganstva h krščanstvu, za današnji čas morejo biti komaj kaj uporabne.

b) Bizantinsko-romanske so s svojimi stebri okorne, mračne, le iz /.../³⁹ kot npr. sv. Bonifacij [!] v Münchnu.

c) Gotske cerkve s svojimi zračnimi šilastimi loki sežejo najvišje v nebesni svod. Vse je religiozno simbolizirano, od portala do slikanih oken, in ima svoj pomen, npr. vrtnica pomeni molčečnost, triperesna deteljica Sveto Trojico, stebber je zamišljen kot uta iz vej in listja. Celotna sile zla služijo za podlago zmagujoči veri, npr. giganti, psi, levi, enorogi. Enotnost v vseh delih. Primeri: Sv. Peter [!] na Dunaju,⁴⁰ Freiburg, Köln. Ta oblika je najlepša, je pa tudi najdražja, za naš čas preveč potratna.

d) Novoitalijansko-romanske, od 16. stoletja, lažje, ne tako težke, senzualnejše, vendar bolj praktične, zato pri nas najboljše cerkve. Iz ljubezni do t. i. kitastega sloga so bile opustošene najlepše gotske stavbe, npr. kapela v Celju,⁴¹ Salzburg-Mülln, Ptuj. Zdaj je spet v ospredju gotika, žal brez potrebnega religioznega duha. Zato najnovejši gradbeni slog občuduje vzvišenost nemškega in oblikovnost rimsko-bizantinskega sloga. Okna itd. npr. pri Sv. Martinu v Rožni dolini /.../.⁴² Še novejše tiste z romansko-bizantinskimi oporniki, npr. Sevnica.⁴³

Praktični sklepi

1. Prizadevaj si ohraniti, kar je starega vrednega, in sicer z vzdrževanjem strehe (*sarta tecta*), pri prezidavah z uporabo starih umetnin; npr. v Špitaliču pri novem zvoniku stari portal in zvonikov križ.⁴⁴

³⁸ Cerkev pri Sv. Primožu na Pohorju je bila zgrajena leta 1789 in posvečena 1844, cerkev v Frankolovu so postavili v letih 1787–1789, posvečena je bila 1789, cerkev v Šentjanžu na Dravskem polju pa je bila zgrajena in posvečena leta 1833.

³⁹ Slomšek navaja v nadaljevanju »nur aus ...«, zadnja beseda je nečitljiva.

⁴⁰ Slomšek je nedvomno imel v mislih cerkev sv. Štefana.

⁴¹ Slomšek je najbrž imel v mislih gotsko cerkev sv. Andreja, ki je bila leta 1857 preurejena v protestantsko, glej Marijan Marolt, *Dekanija Celje. 1. Cerkevni spomeniki v Celju* (Umetnostni spomeniki Slovenije 3), Maribor 1931, str. 84–87.

⁴² Cerkev v Šmartnem v Rožni dolini, ki je bila zgrajena leta 1856 in jo je Slomšek naslednje leto posvetil, je bila ena zgodnejših neoromanskih stavb na Slovenskem. Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 634. Za navedkom Šmartnega sledi navedba lokacije, ki je težko razberljiva.

⁴³ Cerkev v Sevnici je pogorela leta 1854, novo, ki spada med zgodnejše neoromanske cerkve v slovenskem prostoru, so zgradili v letih 1861–1862. Prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 604. Slomškova navodila so torej nastala v času, ko so jo zidali, tik pred njegovo smrtjo.

⁴⁴ Glej omembo v pridigi Matije Voduška v: Anton Slomšek, *Mnemosynon slavicum suis quondam auditoribus ac amicis carissimis dicat Antonius Slomshak*, Celovec 1840, str. 113; Anton M. Slomšek, *Liturgični priročnik, 1. Mnemosynon slavicum. Slovenski obredni opomnik*, Celje 2010, str. 314; prim. Mija Oter, Južni portal spodnje cerkve nekdanje žičke kartuzije in situ ali ne, v: *Acta historiae artis Slovenica* 20 (2015) št. 2 (*Redovna umetnost in njen kontekst*), str. 14.

2. Pri popravilih skušaj odstraniti, kar je iz časa kitastega sloga, in izpeljati skladno novogradnjo; npr. nova streha na zvoniku na Gorci pri Malečniku.⁴⁵ Kako nerodne so gotsko izdelane cerkvene orgle v novoitalijansko zidani cerkvi, npr. na Ponikvi.

3. Ko gre za novo zgradbo, se ne ravnaj niti po modi niti po gradbenem uradu, ki je večinoma suženj mode, temveč si poišči vzorec, preudari potrebno velikost prostora in gradbena sredstva, posvetuj se z gradbenim strokovnjakom, natančno zasnuj načrt in zidaj! Vsem ne bo nikoli prav, tudi kmetom ne (Tschiderer).⁴⁶

4. Novejše cerkve, iz 18. stoletja, so bolj podolžne, štirikotne, po vzoru cerkve sv. Petra v Rimu, z ali brez kupole; npr. Gornji Grad, Sv. Peter v Rimu. Zdaj se spet uveljavljajo bizantinsko-romanske forme, s portali in polkrožnimi loki.

Simbolika cerkve

Cerkev simbolizira trojni pomen hiše Božje.

1. Snovno cerkev iz kamna z v njej zbranim občestvom kot podobo vidnega Kristusovega kraljestva na zemlji; ponazorjeno s križem, četverkotnikom, katerega temelj je Kristus, mi pa kamni, povezani z vezjo ljubezni.

2. Duhovno notranjo Cerkev v nas, po krstu in drugih sredstvih milosti povezano v svetišče Svetega Duha, katerega temelj je vera, oltar srce, krov pa krščanska ljubezen.

3. Podobo večnega Kristusovega kraljestva v nebesih; simbolizirano z velikostjo in sijajem, ki vse drugo presega, ter z ločenostjo od hrupa in svetnih opravil.

Nanašajoč se na ta trojni pomen v cerkvi zato ni brez pomena število, npr. trije oltarji, sedem oken ali kapel.

Gradbene oblike v lavantinski škofiji

1. Najstarejše, v polromanskem slogu, z zvoniki na sredini,⁴⁷ z apsido kot izboklino za veliki oltar. Apside so bile pozneje razširjene v prezbiterij: v gotiki (Vuzenica) ali pozneje v renesansi (Laško); ladja bodisi pokrita z lesenim stropom bodisi okorno obokana.

2. Gotske, z majhnimi šilastimi okni.

3. Prehodni slog, od gotskega k novoitalijanskemu, z zunanjimi oporniki in notranjimi polkrožnimi oboki (jezuitski gradbeni slog), npr. Sv. Rok pri Šmarju. Večina podeželskih cerkva ima po dvoje stranskih kapel, npr. Sv. Štefan

⁴⁵ Cerkev Device Marije na Gorci pri Malečniku so obnavljali v letih 1860–1864. Zvonik je tedaj dobil novo streho, glej: Alojzij Žalar, *Mati Božja na Gorci pri Sv. Petru pri Mariboru*, Maribor 1991, str. 10, 20.

⁴⁶ Glej op. 35.

⁴⁷ Mišljeni so t. i. korni zvoniki.

(pri Žusmu), Zibika. Lepše stavbe z emporami so iz 16. stoletja, npr. Svete gore, Marija Tolažnica.⁴⁸

4. Najnovejša je oblika rotunde, s kupolo ali brez nje, npr. Sladka Gora.⁴⁹

2.3 Notranji okras cerkve

Oltarji

Kakor je cerkev oko, uho, srce, žarišče vsega občestva, tako je oltar srce celotne cerkve, na oltar je navezано srce duhovnika. *Ubi thesaurus etc.*

1. Zgodovina oltarjev. Četudi je ves svet hiša Božja in vsako človeško srce daritveni oltar, mora smrtnik vendarle imeti prostorček, kjer sporoča svoja čustva, molitve in zahvale delivcu vseh dobrih darov, tj. oltar.⁵⁰ Zato so očaki Noe, Abraham idr. gradili oltarje; nato v svetem šotoru in templju oltar za kadilne in žgalne daritve. Kristjani so za oltar najprej imeli mizo (*mensa*); tak je Petrov oltar v Rimu. Nato oltarje iz kamna nad grobovi mučencev kot simbol vogelnega kamna (*lapis angularis*). Na vzhodu le en oltar: *unus episcopus, unum altare* (sv. Ignacij).⁵¹ Na zahodu že od leta 400 po Kristusu poleg velikega tudi stranski oltarji, zaradi številnih privatnih maš.

2. Struktura oltarja. Bistvo oltarja je menza, ne nastavek. Menze morajo biti kamnite, bodisi nepremične (*fixa*) ali pa prenosne (*portabilia*). Posvetiti jih mora škof; če oltar ni posvečen, je treba nanj položiti portatile. Posvetitev je od vseh najdaljše in najslovesnejše opravilo. Znak posvetitve je pet vžganih znamenj na menzi in grobek (*sepulchrum*) z relikvijami. Oltar, na katerem se bere maša, mora biti pokrit s tremi prti: iz povoščenega grobega platna (*tela grossa*), srednja prta pa iz čistega finega lanenega platna – ne iz bombaža (dekret Kongregacije svetih obredov). Čipke z rdečo podlogo niso cerkvene, tudi vezenine z rožami so iz novejšega časa. Oltarji z letvicami ali lesenimi prekrivali na škarnike. Duhovniki morajo poskrbeti, da bodo oltarji čisti in snažni; enkrat letno jih je treba razkriti, očistiti in prezračiti, oltarne stopnice večkrat pomiti, pokriti s preprogami, kamnite pa iz zdravstvenih razlogov pozimi z deskami.

3. Nastavek oziroma oltarni okras je bodisi plastičen, iz lesa ali marmorja, bodisi stenska slikarija – kot freska (*fresco*) ali z vodenimi barvami. Punčica je oltarna podoba, običajno podoba cerkvenega zavetnika. Vsa oltarna zgradba mora imeti neko idejo, predstavitev vere na splošno ali pa nekega posebnega

⁴⁸ Čeprav glede datacije povsem ne ustrežata, se navedka očitno nanašata na Marijino cerkev na Svetih Gorah ob Sotli, kjer so konec 17. stoletja postavili nov prezbitერიj, nato pa prizidali stranski ladj z emporami, in na cerkev Marije Tolažnice v Brezju v Čeremožišah pri Žetalah, ki je bila zgrajena leta 1725 in ima emporo nad kapelami.

⁴⁹ Ime kraja je težko čitljivo, vendar ga je pogojno mogoče razbrati kot Sussenb. in identificirati s Sladko Goro; tamkajšnja cerkev je dejansko v osnovi centralna stavba, ni pa prava rotunda.

⁵⁰ Prim. Slomškovo pridigo na Dobrni, ki jo je objavil Valentin Viri, Nova cerkev na stari Dobrni, v: *Drobtinice* 3 (1848), str. 133, 137.

⁵¹ O tem piše sv. Ignacij Antiohijski v *Epistola ad Philadelphianos*, 5.

predmeta, npr. štirih evangelistov, mučencev, apostolov; vere, upanja in ljubezni. Obstajajo omarični oltarji; ti so najstarejši, gotski, večkrat zlepljeni skupaj, npr. krstni oltar na Ptuju.⁵² Običajnejši so stebrni oltarji, z različnimi vrstami stebrov, kot so korintski, jonski itd. Slike so veličastnejše, kipi pri ljudstvu bolj priljubljeni. Odstranjevanje starih umetniških slik ali častitljivih podob naj se ne dopušča, temveč naj se jih obnovi, npr. Sv. Lenart. Le s starostjo pridobiš pobožnost in zaupanje (sv. Nikolaj iz Flüe). Dostikrat ima oltar tron, v katerem je podoba, ki se menjuje z ozirom na praznike. Oblečeni kipi so bili prepovedani – po pravici, vendar s prizanesljivostjo; kjer jih še imajo, naj duhovnik poskrbi za primerno oblačilo (ne kakor v Wolfsbergu, s starimi zaponkami).

4. Uporaba podob. Upodabljači umetnosti, slikarstvo in kiparstvo, sta tako kot govornišstvo in poezija v službi Cerkve in vere. Že v katakombah je najti simbole, npr. dobrega pastirja, goloba po Tertulijanu že od 2. stoletja. Od Konstantina dalje tudi slike Marije, apostolov in mučencev. Ker čutno ljudstvo kar prelahko jemlje podobo za predmet (češčenja), je to spodbudilo mnogo nasprotnikov češčenja podob. Znano je nasprotovanje češčenju podob na vzhodu, posebno pod Leonom III., na zahodu pa s strani reformacije. Cerkev je češčenje svetih podob vedno zagovarjala. Sv. Gregor Veliki je ta nauk klasično opredelil v pismu škofu Serenu iz Marseilla in nato Klemenu.⁵³ Na vzhodu je spor zaradi podob pomiril drugi ekumenski nicejski koncil (787), na zahodu je češčenje podob potrdil tridentinski koncil.

Navodila za dušne pastirje s strani Cerkve in umetnosti

a) Izpostavljena ne sme biti nobena podoba, ki temelji na napačni zgodovinski ali dogmatski osnovi, npr. Abraham in angel s tropom psov.⁵⁴

b) Vse nespodobno, čutno, dražljivo se mora odstraniti, npr. sv. Magdalena, sv. Jurij s konjem (sv. Jur in sv. Marjet). Žal naši moderni umetniki ne znajo slikati svetih podob. Častilci umetnosti in narave. Tudi angeli morajo biti oblečeni.

c) Naj ne bo nobene nenavadne podobe (*nullam insolitam ponere, vel ponendam curare imaginem*, Tridentinski koncil), vztraja naj se pri tradiciji, ne da bi se umetnikovi domišljiji postavilo preozke meje. Kako bedno se upodablja *Ecce homo* ali Križani.

⁵² Mišljen je gotski krilni oltar v nekdanji krstni kapeli proštije cerkve na Ptuju, pripisan slikarju Konradu Laibu in pomočnikom. Glej: France Stele, Laibov oltar v Ptuju, v: *Razprave 1. razreda SAZU*, Ljubljana 1950, str. 259–308.

⁵³ Za papeževo obsodbo Serenovega ikonoklazma glej *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen 8*, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1976, stp. 328 (geslo: Serenus von Marseille).

⁵⁴ Slomšek je morda imel v mislih motiv nadangela Gabrijela, ki kot lovec z rogom in psi nastopa v prizoru Lova na enorožca v Zaprtem vrtu, videl pa ga je lahko na vhodni steni Marijine kapele v opatijski (zdaj stolni) cerkvi v Celju; za motiv glej: Lev Menaše, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, str. 248–250.

d) Prevladovati morata umetnost in dober okus, četudi Bog svojih milosti ne veže na umetnost; npr. milostne podobe nekdanj bogate, pa vendar zmerno.

e) Cerkve ne smejo biti preobložene s slikami in podobami, prav tako tudi ne oltarji, sicer bolj raztresajo kot spodbujajo.

Žal svetna moda vse prepogosto vpliva tudi na cerkveno kiparstvo in slikarstvo, tako kot prevladujoči okus na cerkveno okrasje. V tako imenovanem baročnem času 1600–1780 so morali vsi kipi in podobe nositi perike, npr. veliki oltar v /.../.⁵⁵ Celo narodna noša je večkrat zlorabljena, npr. na Koroškem morajo vse podobe nositi vrvičasto brado, le J.⁵⁶ ne. V 18. stoletju so bili oltarji preobloženi, na začetku 19. stoletja pa so bili popolnoma brez vsega. Zato morajo umetniki preučevati zgodovino, da ne postavljajo zvonika ali zvonikove ure v Herodov čas. Naj se starožitnost s sedanjim okusom tako kombinira, da ustvarja in spodbuja pravo predstavo, npr. sv. Maksimilijan in Viktorin.⁵⁷ Moderni salonski okus ne spada v cerkev, npr. veliki oltar v prejšnji postavitvi v Alojziji cerkvi ali prezbiterij v Dravogradu, od Reiterja.⁵⁸

Praktične izvedbe

1. Kadar gre za novo opremljanje ali postavljanje oltarjev ali notranjščine cerkve, naj se spodbudi čast občestva. Pokaži polomljene kipe, počrnele podobe in to prikaži kot žalitev Boga in njegovih svetnikov. Ne obupaj zaradi kljubovalnosti, ne bodi pa tudi ne preveč previden, poskušaj na svojo stran pridobiti kolovodje.

2. Ne izpusti vajeti iz rok, tj. ne prepusti kmetom izbire umetnika, načina izvedbe, sklepanja akorda, sicer bodo vzeli prvega najboljšega šušmarja in Božjo hišo za stoletja skazili, npr. Sv. Urh.

3. Poišči zanesljivega, poštenega mojstra, oglej si njegove dosežke in ne skopari pri ceni. Nekoč vse nadvse bogato (npr. veliki oltar v Krki),⁵⁹ zdaj vse prav ceneno, zato tudi revno, za kratko dobo.

4. Sam vodi nadzor pri izdelavi, toda ne vmešavaj se veliko.

⁵⁵ Zapis kraja ni dobro čitljiv, brati ga je mogoče kot Lank.

⁵⁶ Beseda ni do konca izpisana.

⁵⁷ Po vsej verjetnosti sta mišljeni oltarni sliki sv. Maksimilijana in sv. Viktorina iz delavnice Leopolda Kupelwieserja v bogoslovni cerkvi sv. Alojzija v Mariboru. O slikah glej: Ana Lavrič, Slovenski »panteon« v Slomškovih Drobntnicah in pri Novi Cerkvi, v: *Acta historiae artis Slovenica*, 19 (2014), št. 1, str. 106–108.

⁵⁸ Jožef Reiter (1803–1875), slikar v Mariboru, je s freskami okrasil več cerkva, mdr. tudi proštjsko cerkev v Dravogradu. Glej: Viktor Steska, *Slovenska umetnost. 1. Slikarstvo* (Mohorjeva knjižnica 16), Prevalje 1927, str. 297–298.

⁵⁹ Pripomba se nanaša na bogato izrezljani veliki oltar v Krki na Koroškem, ki je delo Michaela Hönlja iz 1629, glej: Kärnten (ur. E. Bacher idr.), (Dehio-Handbuch Kärnten. Die Kunstdenkmäler Österreichs), Wien 1976, str. 204.

Slika 3: Konrad Laib, krilni oltar v mestni župnijski cerkvi sv. Jurija na Ptuju, ok. 1460
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

Tabernakelj

1. *Armarium*, v katerem se hrani Najsvetejše v monštranci ali v ciboriju ali v obojem, je na oltarju najodličnejši okras, nevestina sobana cerkve. V starih časih je bilo Najsvetejše hranjeno v zakramentalni hišici na evangeljski strani ali na oltarju v viseči posodi v podobi goloba. Tabernakelj ima obliko šotora, po zgledu svetega šotora, z zaprtimi vrati ali na vreteno. Biti mora iz dragocenejšega lesa, pozlačen, znotraj oblečen z zametom ali svilo ali pa spodobno poslikan. Marmorni so vlažni.

2) Različne naprave za izpostavljanje Najsvetejšega so večinoma abotna norčevanja novega časa brez okusa in naj se jih ne dopušča. Prav tako tudi ne nepotrebnih neokusnih vencev. Tabernakelj naj ne bo previsok, kot so novejši, ki molijo čez oltarno sliko. Le za posebne slovesnosti naj se okraši s svežimi dišečimi cvetlicami, tako kot oltar. Ključ tabernaklja ima duhovnik. Sveče, toda ne preveč. Obeski in podobni izdelki iz blaga in papirja so nelični in pogosto vnetljivi (Ljubljana, križevniška cerkev).⁶⁰

Praktična pravila

1) Poskušaj vse naprave varovati z nadzorom cerkvene služinčadi pri po-metanju, prižiganju sveč itd. Največkrat propadejo zaradi nepazljivosti.

2. Pouči vernike o pomenu različnega okrasja, barv, simbolike, svetnikov. Okras najlepših cerkva je brez koristi, če se ljudje niti enkrat ne seznanijo s podobami, katere svete podobe imajo, zakaj prav takšne častijo.

3. Bojui se proti na večinoma materialnih interesih temelječem češčenju t. i. živinskih patronov; toda s plevami ne iztresaj pšenice. Tako imajo kmetje namesto Benedikta in Ruperta raje sv. Lenarta. (Op.: Cerkvni patroni po različnih časovnih obdobjih. Najstarejši sv. Križ, blažena Devica Marija, sv. Jurij. V času križarskih pohodov zavetniki Ogleja in Salzburga).

4. Cerkev mora biti za vernike odprta knjiga; zato je potrebna pogostejša razlaga figur, simbolov itd., npr. za praznik vseh svetnikov, na praznik posvetitve cerkve, gl. Prijatelj, 26.⁶¹ Simbolične predstavitve: 1. Sv. Trojice, 2. Kristusa kot Otroka, Učitelja, Odrešenika, Križanega, Vstalega, Sodnika, 3. Marije kot Device, Matere, Sedmerih bolečin, Vnebovzete, 4. angelov, kerubov, serafov, 5. apostolov, gl. Jakob, str. 51.⁶² (Smrtna postelja nespokorjenega grešnika na stonpicah prižnice na Ponikvi).

2.4 Cerkvne dragocenosti

»Božji hiši ne sme primanjkovati dragocenih predmetov, ki jih ima vsaka boljša hiša; četudi dragocenosti niso bistveno nujne, so vendarle potrebne za lepa liturگیčna opravila.« Slomšek jih na kratko predstavi v naslednjem zaporedju. /1/ Pri kelihu poudarja, da mora biti njegova kupa iz srebra ali zlata oziroma vsaj dobro pozlačena; medeninasta ali bakrena, kakršne imajo pri revnejših cerkvah, pa je zdravju škodljiva in zato po kanonskem pravu prepovedana. Kot

⁶⁰ Leta 1857 se je ob neki šolski slovesnosti v ljubljanski križevniški cerkvi po nesreči vnela slika Marije Priprošnjice, ki jo je leta 1716 po naročilu cesarice Eleonore za veliki oltar naslikal Johann Michael Rottmayr. Ohranil se je le fragment, ki ga hrani Narodna galerija v Ljubljani. Glej: Federico Zeri, *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja*, Ljubljana 1983, str. 54; Federico Zeri in Ksenija Rozman, *Evropski slikarji. Katalog stalne zbirke* (Katalogi 1), Ljubljana 1997, str. 151.

⁶¹ Slomšek navaja časopis *Prijatelj* (tudi *Slovenski prijatelj* oz. *Šolski prijatelj*), ki je mdr. objavljal tudi pridige in je za 23. nedeljo in obletnico posvečenja cerkve prinašal besedila o pomenu krščanskih cerkva, njihovi simboliki ipd., navedek 26 pa je najbrž lapsus.

⁶² Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, str. 51.

primerka navaja gotski kelih v Rušah in dragoceni kelih iz arabskega oniksa pri Sv. Ksaverju v Radmirju. Duhovniki naj zlatenje kelihov zaupajo le zanesljivim mojstrom. /2/ O vrčkah za daritveno vino in vodo pravi, da so v splošnem v rabi stekleni. /3/ Pri ciboriju ponovi, da je imel nekdanjo obliko goloba, ki je visel pod baldahinom nad oltarjem. Plašček ciborija mora biti bele barve. /4/ Monštranca se uporablja že od 13. stoletja, od uvedbe praznika sv. Rešnjega telesa. Starejše, gotske, so stolpičaste (npr. na Ptuj in v Celju), imajo pa lahko tudi obliko drevesne krošnje ali sonca. Pisec poudarja, da se mora oblika monštrance ujemati s slogom cerkve. Pripominja, da so cerkve leta 1810 z oddajo srebra veliko izgubile, da pa je zdaj bolj cenjeno delo kot teža. Okrasje monštrance, če je ta premalo ali preslabo okrašena, mora biti izvedeno po pameti, *cum grano salis* (omenja kovinske vence, ki jih ima celovski pasar Greiner).

/5/ Križani kot bistveni del daritvenih oltarjev mora stati na sredi, med svečnikoma. Za pogrebe odraslih se uporablja križ z mrtvaško lobanjo, za otroke pa brez nje. Nagrobni križi morajo biti spodobni, poganskih spomenikov, kot so npr. urne, geniji itd., pa se ne dopušča. Duhovnik naj poskrbi, da bodo križi tudi po hišah, pri poljskih pa, da ne bodo polomljeni ali šušmarsko izdelani. Naročijo naj se v Grödnju. Poljski križi naj stojijo na pravem mestu, ne preveč na redko in tudi ne prepogosto, in naj imajo klečalnik. /6/ Oltarni svečniki in svetilke morajo biti po materialu v skladu s premožnostjo, po velikosti pa z velikostjo cerkve in oltarja. Svečniki, po številu dva do šest, se morajo ravnati po obliki oltarja in ne smejo zatemniti križa. Kandelabra ob straneh oltarja sta ponekod v rabi ob tronu (npr. na Ptuj). Večramni svečnik ob tabernaklju ne sme segati predaleč nad menzo, da bi ne umazal oltarnih prtov in okadil kipov. Groba zloraba je, zapiše Slomšek, če se navrtajo stebri in namestijo sveče pred kipe, prav tako, če se namestijo zrcalne bleščice z lučkami.⁶³ Lestenc iz kovine ali lesa je cerkven, bleščiče steklene koralde pa spadajo le v plesno dvorano.⁶⁴ /7/ Vsaka župnijska cerkev mora imeti dve kadilnici. /8/ Značilno stanje časa kaže Slomškova pripomba, da se relikvije, ki večinoma predstavljajo največji zaklad cerkve, pri nas le redkokje še najdejo, pogosto zavržene, razmetane po kotih. Za poljubljanje relikvij je treba imeti ostensorij in biti morajo pod steklom. /9/ Misali, obredniki in druge cerkvene knjige so bili pred iznajdbo tiska zelo dragoceni, sijajno pisani, okrašeni s srebrom in zlatom in so jih imeli v veliki časti; naši misali in obredniki so večinoma brez zlata in srebra. Kanonske table morajo biti enakih oblik kot ostala ornamentika in ne preveč vpadljive. /10/ Pri posodah za sveta olja je posebej izpostavljeno, da se morata pušici za

⁶³ Prim. Hašnik, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, 12 (1857), str. 262.

⁶⁴ Sveče naj bodo iz čistega voska, olje za večno luč le iz oliv (Kongregacija svetih obredov, 1840 in 1850).

Najsvetejše in za bolniško maziljenje hraniti ločeno, čeprav je običajno in udobno, da ju imajo skupaj.

Posebej je obdelana oprema zakristij. Te so pri starejših cerkvah največkrat na evangelijski, tj. severni strani in zato vlažne, pri novejših se gradijo na sončni strani, zaradi česar so bolj suhe in prijaznejše. V vsaki zakristiji so omara za obleke in na njej Križani, tabla s pripravljalo in zahvalno molitvijo, klečalnik in lavabo. Zakristijske skrinje iz starejših časov so rezbarske in mizarske mojstrovine (Ptuj, v obeh cerkvah). Duhovščina mora skrbeti za čistočo. Ne more biti vsaka cerkev bogata, vsaka pa je lahko čista.

Tretje poglavje zaključujejo navodila za vzdrževanje cerkvenih predmetov. /1/ Prva točka se glasi »Obnova slik je zelo kočljiva, zadošča odstraniti prah, ne umivati z vodo, naj se poišče zanesljivega slikarja, ki slik ne bo izpral z lugom.« /2/ Druga točka se nanaša na pravilno hrambo paramentov, /3/ tretja na cerkveno perilo. Slomšek pripominja, da sta trohnoba in plesen v zakristiji najglasnejša graja cerkovnika in duhovščine.

2.5 Cerkevne naprave v ladji

»Če mora vsaka dobro opremljena hiša imeti skladne kose opreme, to toliko bolj velja za hišo Božjo; ne samovolja in golo naključje, temveč cerkveni čut in okus morata prevladati.« /1/ K opremi ladje spada prižnica, ki se je razvila iz ambonov za lektorja in pridigarja, postavljenih na izhodu iz prezbiterija (v Senju npr. pri velikih mašah berejo berila na stopnicah prezbiterija, evangelijski pa s prižnice). Nameščena mora biti na mestu, s katerega je mogoče govornika dobro razumeti (npr. Sv. Jožef). Predstavlja naj religiozno idejo, da ne bo podobna lastovičjemu gnezdu. Kot primerke Slomšek navaja prižnice na Ponikvi, v mariborski stolnici in pri Sv. Jožefu ter dodaja, da je bolje govoriti z lesenih kakor s kamnitih prižnic. /2/ Spovednice morajo biti na javno vidnem prostoru, od treh strani zaprte, spredaj z vratci in zaveso, dvignjene en čevljev od tal, opremljene s podobo Križanega oziroma sv. Petra ali sv. Magdalene in s seznamom škofu pridržanih primerov. Les naj bo trden, zgradba močna in ne nerodna, kakor je običajno. Ideja je v figurah, kot npr. na Sladki Gori, na Vranskem (šest angelov).⁶⁵ /3/ Cerkevne klopi morajo biti iz trdnega lesa, ne preštevilne, izdelane v skladu s slogom cerkve. Na stranicah so lahko okrašene s pomenljivim okrasjem, npr. na Ptuj. Ženske morajo biti ločene od moških; sv. Karel Boromejski je dal napraviti med njimi celo leseno pregrado. /4/ Krstilnico za krst s potapljanjem je še videti v Ogleju, t. i. *Baptisterium gentium*. Krstilnik je iz kamna, ima naj kotlico in pokrov, zraven pa še školjko za oblivanje krščena, posodo za prestrezanje in sakrarij za izlivanje vode. Biti mora ograjen. Oblika je osmerokotna ali okrogla,

⁶⁵ Jakob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, str. 109.

nastavek piramidast, okrašen s podobo Kristusovega krsta ali z golobom. /5/ Kropilnik v obliki kamnite školjke ali kotlice naj bi bil nameščen na obeh straneh cerkvenih vrat, lahko pa stoji tudi na kamnitem podstavku. /6/ Cerkevna vrata s portalom ponazarjajo Kristusa. Portal naj bo v enakem stilu kot cerkev: v romanski, gotski ali renesančni obliki. Posebno gotske portale večkrat krasi lepe skupine, na vratnih krilih pa so pogoste podobe Kristusa ali cerkvenega zavetnika. /7/ Cerkevno uro potrebuje vsaka župnijska cerkev; številčnice morajo biti nameščene na zvoniku ali ob glavnem portalu, ne pa na velikem oltarju ali slavoloku. /8/ Zvonovi, dva ali trije, morajo biti harmonični, da naznanjajo stopnje praznika in dele sv. maše; nekoč premajhni, zdaj preveliki, so ponos občestva. /9/ Cerkveni zvoniki so različni: romanski so masivni, postavljeni sredi cerkvene stavbe nad krstilnico, npr. v Vuzenici, Laškem idr., gotski so večinoma visoki in vitki, s predrtim okrasjem, npr. v Jurkloštru, Ogleju, Parizu, renesančni so trebušasti, so dragoceni in dolgo zdržijo. Zvonik mora biti slogovno enoten s cerkveno stavbo. /10/ Nagrobniki morajo izražati vero v neumrljivost, vstajenje in priprošnjo za mrtve, celotno pokopališče pa živo vero in krščansko spoštovanje do pokojnih. Spomeniki morajo imeti krščanska znamenja, ne pa podob sove, metulja, plamenic idr. Epitafi se morajo glasiti katoliško. Stari nagrobniki boljše izdelave se morajo ohraniti, pogosto imajo umetnostno in zgodovinsko vrednost. /11/ Oljske gore in postaje križevega pota se nahajajo znotraj in zunaj cerkva. Križev pot, slikan ali kiparski, ima skoraj vsaka župnijska cerkev. Postaje so dveh vrst: frančiškanski ali jeruzalemski križev pot se začne z obsodbo in vključuje trikratni padec pod križem, jezuitski se začne z Oljsko goro in kaže en padec; posebnih odpustkov je deležen le prvi. Kar zadeva cerkveno umetnost, so zdaj najlepše postaje slikane po Führichu, npr. v bogoslovni Alojzijevi cerkvi. Lepa Oljska gora je pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik). Novejše, kiparske postaje križevega pota so izdelane v Münchnu. Spoštovanja vredna kalvarija iz prejšnjega stoletja je v Šmarju na Rokovem bregu (Sv. Rok). /12/ Svete stopnice po vzoru *Scala sancta* iz Pilatove palače, ki se sedaj hranijo v Rimu, so okrašene s svetinjami in obdarjene z odpustki; v lavantinski škofiji so takšne v Šmarju in v Starem trgu (pri Slovenj Gradcu). /13/ Božji grobovi za veliki teden so večinoma slikani na deske in postavljeni v stranskih kapelah. V Italiji niso v rabi, zato je vse potrebno predpisano v Ritualu. Poskrbi naj se za primeren, ne preobložen okras in za potrebno osvetlitev. Steklene krogle z barvami razveseljujejo otroke. Oglada vreden je božji grob pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik).

Oprema prezbiterja je predstavljena posebej. /1/ V dobro urejeni cerkvi naj bo poleg velikega oltarja na listni strani postrežna mizica s Križanim in dvema svečnikoma. Biti mora iz dobrega lesa, enako okrašena kot oltarni antependij. Pri revnejših, manjših cerkvah jo nadomešča zidna omarica oziroma niša ali pa na oltar pritrjena deščica. /2/ Sedeži za celebranta in njegove asistente

so prav tako na listni strani. Celebrantov sedež naj bo nekoliko višji, okrašen s preprogami. Kamnite sedilije v starih gotških cerkvah se odlikujejo po vzorni izdelavi (Maribor). Oblika sedilij se ravna po gradbenem stilu, vendar naj se razlikuje od običajnih slavnostnih sedežev. /3/ Korne klopi morajo biti odličnejše od cerkvenih, ravnati pa se morajo po zgradbi; gotške so npr. na Ptujju, renesančne v Mariboru. /4/ Pomemben del cerkvenega okrasja iz kamna, lesa ali železa sta tudi ograja prezbiterija in obhajilna miza; slednja mora imeti vsaj klečalno podnožje. /5/ V starih cerkvah visi v slavoloku velik Križani, ki pa se redkokje še najde, npr. v Celju in Mariboru.

2.6 Cerkveni paramenti

Slomšek najprej razloži paramentiko na splošno. /1/ Pravi, da je Cerkev za paramente že od najstarejših časov uporabljala tkanine in vezenine, blago in oblike pa se razlikujejo glede na obdobja. /2/ Blago mora biti iz lanu in kono-plje, bombažno je prepovedano; za barvni tekstil se uporabljajo zlato, srebro in svila. /3/ Oblike blaga so bile v tkanju in vezenju v različnih obdobjih različne; Slomšek ločuje vzhodno-bizantinske, arabsko-italijanske, germansko-gotske in novejše. V srednjem veku so bile tkanine dragocene, solidne in trajne, kot dokazujejo stari paramenti, ki so jih našli v grobovih. Od 16. stoletja naprej so paramenti z ozirom na blago in obliko vse bolj nazadovali in v 19. stoletju dosegli najnižjo stopnjo z mašnimi oblačili iz cica in merina, ki se uporabljata za gospo-ska in plesna oblačila, s svetnimi cvetnimi vencami. Najbogatejši so bili izdelani iz poročnih oblek bogatih gospa. Par desetletij se spet poskuša vpeljati solidnejše blago, k čemur je, po Slomškovih besedah, mogoče pripomoči. /4/ Vezenje je šlo vzporedno s tkanjem in je bilo na začetku izdelano večinoma iz muslina; pri cerkvenih oblačilih so ločevali med *opus textile* in *opus phrygicum*. Ko je duh krščanstva oživil ljudstva, je bilo vezenje cerkvenih oblačil z občudovanja vrednim umetniškim čutom, prizadevnostjo in vztrajnostjo stvar časti gospa in deklet imenitnejših družin (hči Karla Velikega), od 13. stoletja dalje pa zlasti nun (gl. stara mašna oblačila v Šentpavlu na Koroškem, beli ornat lavantinske škofije). Lepi privilegij žensk se je izgubil, fabrike so izpodrinile ročno delo in tako je izginilo cerkveno vezenje. Cerkvena oblačila so postala tovarniški izdelek, brez umetniškega čuta. Te paramente označujejo nenavadna majhnost, violini podoben kroj, npr. pri kazuli, in okornost, cerkvena oblika pa je bila pri tem popolnoma pozabljena. Pred nekaj leti je cerkveno vezenje začelo spet oživljati.

V nadaljevanju Slomšek predstavi posamezne paramente, pri čemer se sklicuje predvsem na določila sv. Karla Boromejskega. /1/ Kazula, s križem na hrbtu in prsih, je bila v srednjem veku okrašena z dragocenim vezenjem (gl. Šentpavel na Koroškem) in obrobljena z zlatimi čipkami. Sodobne porte imajo pogosto poganske vzorce, pred nekaj časa pa so spet začeli uvajati starejše

oblike (npr. Novo Celje). /2/ Pluvial je bil nekdanj mašna obleka s kapuco, ki so jo ob slabem vremenu in pri procesijah potegnili na glavo, zdaj pa je v rabi kot večernični plašč za kajenje. Biti mora lepo okrašen. /3/ Dalmatika in tunicella za diakone in subdiakone, sprva le za škofe, ki jo pri velikih mašah še nosijo, mora biti v enaki barvi kot kazula.⁶⁶ /4/ Štola, oblačilo časti in jurisdikcije, mora biti opremljena s križem in resami.⁶⁷

Pod naslovom cerkveno perilo so opisana platnena oblačila: /1/ amikt, /2/ alba⁶⁸ – pri Sv. Lenartu nad Laškim naj bi bila stara že nad dvesto let –, /3/ cingulum, /4/ obrobki cerkvenih prtov in alb, bodisi vezeni bodisi iz čipk (znak revščine so čipke iz tila), ki pa ne smejo imeti rdeče podloge,⁶⁹ /5/ roket, okrašen s čipkami in zlikan v številne majhne naborke, in koretelj, ki je običajno manj okrašen; posebej pa še platnena oprema oltarjev: /6/ oltarni prti z ličnimi čipkami, ki naj ne bodo preširoke – Slomšek navaja bruseljske, češke in pariške čipke in opozarja, da je mogoče najti lepe cerkvene vzorce s figurami in prizori –, korporal, *palla maior*, *palla minor*⁷⁰ in purifikatorij, /7/ prt za kelih, ki ne sme biti preobilno vezen, in *velum Sanctissimi*, ki naj bo vedno bel in po možnosti okrašen, ter antependiji, ki so bili v vseh časih posebno bogati (znak siromaštva so antependiji iz navadnega barhanta ali celo papirnate tapete); novejša iznajdba je antependij za izpostavljeno Najsvetejše, ki mora biti bele barve in bogato okrašen. Pod isti naslov je Slomšek uvrstil tudi preproge, bandera in baldahine. /8/ Talne in stenske preproge, ki so bile nekdanj velikega pomena in se v novejšem času nadomeščajo z rdečimi prti, so v zadnjem obdobju spet v razmahu, le da so na hitro izdelane v tovarnah. Najlepše preproge so ročno izdelane (npr. Köln, Salzburg, Marburg); stenske lahko predstavljajo najlepše verske simbole in sverte figure, talne pa ne. /9/ Cerkvena bandera se od Konstantina dalje uporabljajo kot prisposoda zmage v Kristusu. So štirikotne oblike, na gibljivem prečnem drogu, zgoraj s križem, spodaj s tremi izrezki, na sredini običajno s slikami. Blago mora biti svilen, z resicami, prepovedano pa je, da bi bila podobna vojnim zastavam (zastave lahko uporablja le šolska mladina).⁷¹ Čudovita bandera na treh drogovih so nečimrnost. Sneti jih morajo vsaj v času posta. /10/ Baldahini so bili prvotno v rabi za pokrivanje oltarja, pozneje za tabernakelj, od 13. stoletja pa za telovske procesije. Biti morajo iz dragocenega blaga, bele barve, vezeni ali okrašeni s podobo Najsvetejšega. Po Slomškovih besedah je »lepo opremljena cerkev krona dušnega pastirja«.

⁶⁶ Določilo sv. Karla Boromejskega.

⁶⁷ Določilo sv. Karla Boromejskega.

⁶⁸ Glede velikosti Slomšek navaja določilo sv. Karla Boromejskega.

⁶⁹ Rdečo podlogo je prepovedala Kongregacija svetih obredov 17. avg. 1837.

⁷⁰ Prepovedano je, da bi bila iz enakega blaga, kot je kazula (Kongregacija svetih obredov, 22. jan. 1701).

⁷¹ Rimski obrednik.

Poglavju o paramentih Slomšek dodaja zaključne pripombe: »Vsi predmeti cerkvene umetnosti morajo človeka skozi čutno dvigniti k nadčutnemu, ne pa ga potopiti v češčenje čutne narave. Sodobna umetnika /.../⁷² sta častilca narave, zato so njune slike brez milosti, npr. stara Marijina podoba in moderna Madona – Magdalena. Zato: /1/ Umetnik naj bo dober katolik, kot npr. Kupelwieser Leopold, von Führich, /.../⁷³ /2/ Ordinariatu naj bo naznanjeno vsako pomembno delo in ime umetnika. /3/ Ne dopuščaj nobene preobloženosti, kot npr. obešanja slik.«

Poglavja VI., VII., VIII. in X. so posvečena cerkveni poeziji, glasbi in petju, posebej koralnemu, in jih v kontekstu likovne umetnosti ne bomo predstavili, zaustavili pa se bomo ob IX. poglavju, ki je zanimivo tudi z umetnostnozgodovinskega vidika.

Slika 4: Korne klopi z reliefi Jožefa Holzingerja v mariborski stolni cerkvi sv. Janeza Krstnika, 1771
(foto: Andrej Furlan © UIFS ZRC SAZU)

2.7 »Najlepši zglede vse cerkvene umetnosti«

»Cerkvena umetnost v vseh njenih zvrsteh, arhitekturi, kiparstvu, slikarstvu, paramentiki, poeziji in glasbi, je veličastna poročna obleka cerkve, ženinov drug (*amicus sponsi*), ki vse poskrbi in oživlja, pa je duhovnik. Brez tega

⁷² Zaradi nečitljivosti besedila umetnikov ni bilo mogoče identificirati.

⁷³ Imena so težko čitljiva. Zadnje ime bi morda lahko razbrali kot Kessler.

živega zgleda je najlepša cerkev mrtva. Žal je tožba S.⁷⁴ še vse prevečkrat resnična: 'Včasih so imeli lesene kelihe, a zlate duhovnike; zdaj zlate kelihe in lesene duhovnike', npr. pri molitvi naprej brez pobožnosti, pri petju brez občutka, pri pridiganju brez življenja ipd. V vsem tem se mora duhovniški kandidat marljivo izuriti, sicer ostane šušmar v najodličnejšem delu cerkvene umetnosti, tj. v kultu, v bogoslužnih opravilih /.../. Zato ob koncu nekaj pripomb k cerkveni umetnosti, ki bi morale biti na začetku in se tičejo duhovnika.«

/1/ Slomšek razlaga, da mora imeti dušni pastir do svoje cerkve posebno ljubezen in kot ženin poskrbeti za njen okras. »Ljubezen je iznajdljiva v najdevanju sredstev, je neutrudna (*caritas Christi urget nos*), v kratkem času uredi, kar je bilo dolga leta zaman zaželeno (npr. Sv. Florijan pri Doliču). Nobeno občestvo praviloma ni tako ubogo, da ne bi moglo poskrbeti za svojo cerkev.« /2/ Glede sredstev pravi: »V našem času sta za gradbeni fond dva glavna vira: molitev in beračenje (*Betten und Betteln*); če ne dežuje, vsaj kaplja; kamen h kamnu palača. Pred časi so gradili mogočniki, zdaj le ubogi. Zato se mora vsako leto kaj malega oskrbeti in za to zbirati, toda tudi moliti za dobrotnike.«⁷⁵ /3/ Največja ovira pri urejanju farne cerkve so po njegovem številne podružnice v nekaterih predelih (omenja npr. Sevnico in Brestanico). Občestva podružnic morajo skrbeti za svoje cerkve, po svoji moči pa morajo prispevati tudi za matično, tako tudi vse soseske. »Zato naj bo farna cerkev vedno glavno ogledalo dušnih pastirjev in s tem biser med drugimi cerkvami, naj bo ponos farnega občestva. Če je ta občutek skupnosti živ, potem se bo širil v sosednja farna občestva (npr. Jarenina – Ponikva).« /4/ Slomšek nadalje priporoča: »Zlato pravilo za olepšanje cerkva je, da duhovnik raje groš priloži iz svojega kot krajcar odzame zase.« Duhovniki naj o prostovoljnih nabirkah in njihovi porabi vodijo natančno evidenco in o tem obveščajo farane ter tako ustvarjajo zaupanje. »Izplačila iz cerkvene blagajne naj povrnejo (*subsidium*), cerkveno premoženje naj se nikoli ne pretvori v skupnega. Žal imajo občestva o večinoma omejenem cerkvenem premoženju velike predstave (Nova Štifta pri Gornjem Gradu).« /5/ Groba kršitev dobrega cerkvenega okusa »bi bilo sijajno župnišče pri mizerni farni cerkvi, kakor se še neredkokje najde (v stanovanju duhovščine okenske zavese, zrcala, v božjem hramu pajčevine in prašni oltarji). Župnišče naj bo čisto in urejeno, sobe solidne, ne pa pretirano lepo opremljene. Uporaba sob za kašče ali špekamre je, milo rečeno, neprimerna (Djekše, Kneža).« /6/ Duhovnik naj bo primernege vedenja – Slomšek navaja pripombe glede kmetovanja, kajenja itd. –, /7/ skrbi pa naj tudi za primerno vedenje osebja v župnišču. /8/ V nadaljevanju graja postavljanje svinjakov poleg cerkve (npr. Brezje v Čermožišah pri Žetalah, Ponikva). »Okolica cerkve naj bo dostojna in prijazna, po možnosti obdana z zidom z zaprtimi vrati (pred

⁷⁴ Slomšek je zapisal samo začetnico.

⁷⁵ Slomšek navaja: »Združek za podružnico na Čreti, Drobotnice 1855, str. 136«, o tem glej: Matija Vodušek, Andre Sdoušek, Fajmošter labudske škofije, v: *Drobotnice* 10 (1855), str. 131–140.

časom so bile vse cerkve utrdbe proti turškim vpadom). Dokler so obstajala pokopališča okoli cerkva, so bile na vhodu železne mreže, da na sveti prostor ni mogla priti živina, prav tako tudi noben pes. Kako ubogo izgledajo mnoga pokopališča (npr. Negova, Vejice).« Sledi pripomba, da je treba pse od cerkva odgnati (prepodijo jih ježevke in biči), ker »motijo pobožnost in umažejo klopi«. /9/ Duhovniški okras (*decor clericalis*) je krepostno, stanu primerno življenje. Duhovščina pa mora gledati tudi na cerkveno osebje, kot so cerkovnik, ministranti in ključarji, saj bodo le tako »cerkvene stvari skrbno shranjene in predmeti cerkvene umetnosti nepoškodovani, npr. paramenti, oltarni prti.« Na račun ljudi v cerkveni službi dodaja hudomušno pripombo: »Kakor okajeni angeli na tabernaklju (cerkovnik pri Mariji Loretski), tako so žal pogosto cerkovniki stare cerkvene miši ali mladi vrani, brez cerkvenega čuta, in ministranti neredko razpuščeni pubci.«⁷⁶ Tudi v tem primeru »v polnosti velja Gospodova beseda: *Vos estis lux mundi* etc.«

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM)

NŠAM, Fond Zapuščine škofov, Slomšek Anton Martin, šk. 68.

Literatura

Ambrožič, Matjaž, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar in njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev* (Acta Ecclesiastica Sloveniae 25), Ljubljana 2003.

Blagoslovje cerkvenega bandera, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 64–68.

Cerkovnik, Gašper, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 43 (2007), str. 288–305.

Cevc, Emilijan, Društvo za krščansko umetnost, v: *Enciklopedija Slovenije* 2, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 361.

Dolinar, Luka, Pridiga ob času zahvale za nove zvonove, v: *Drobtinice* 5 (1850), str. 59–66.

Flis, Janez, *Umetnost v bogočastni službi*, samozaložba, Ljubljana 1908.

Giefers, Wilhelm Engelbert, *Praktische Erfahrungen, die Erhaltung, Ausschmückung, Ausstattung der Kirche betreffend: zunächst für den Clerus der Diocese Paderborn*, Schöningh, Paderborn 1858.

Hašnik, Jožef, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, v: *Drobtinice* 12 (1857), str. 258–264, 13 (1858), str. 294–300, 14 (1859–1860), str. 190–197.

Hašnik, Jožef, Za vse, ki imajo pri cerkvah opraviti, v: *Zgodnja Danica*, št. 22 (28. 10. 1858), str. 170–171, št. 23 (11. 11. 1858), str. 179–180.

Hicinger, Peter, Nekaj od cerkvene zidarije, v: *Zgodnja Danica*, št. 1 (3. 1. 1856), str. 1–3, št. 3 (17. 1. 1856), str. 9–10.

Jakob, Georg, *Die Kunst im Dienste der Kirche. Ein Handbuch für Freunde der kirchlichen Kunst*, Jos. Thomann, Landshut 1857.

⁷⁶ Glede skrbi za dobre ministrante Slomšek priporoča v branje zaključni protokol konstitucij iz leta 1854.

- Janša-Zorn, Olga, *Historično društvo za Kranjsko*, Modrijan, Ljubljana 1996.
- Kärnten* (ur. E. Bacher idr.), (Dehio-Handbuch Kärnten. Die Kunstdenkmäler Osterreichs), Verlag Anton Schroll & Co., Wien 1976.
- Knacker, Katharina, *Mission Museion. Museen der katholischen Kirche im deutschsprachigen Raum* (Edition Museum 19), Transcript Verlag, Bielefeld 2016.
- Kosar, Franc, *Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*, prevedel Jože Stabej (Slomškovo zbrano delo III/2), Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Celje 2012 (original izšel 1863).
- Krajnc, Slavko, *L'opera liturgica di Anton Martin Slomšek nella sua attività pastorale. Il pensiero e la sollecitudine liturgico-pastorale dai suoi scritti e in particolare dal Mnemosynon slavicum e dal Manuale liturgicum* (Pontificium institutum liturgicum. Thesis ad Lauream 188), Pontificium Athenaeum S. Anselmi de urbe, Roma 1993.
- Krajnc-Vrečko, Fanika, *Liturgične knjige v Slomškovem času, v: Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. S. Lipovšek), Slomškova družba, Maribor 2009, str. 215–227.
- Lavrič, Ana, *Slovenski »panteon« v Slomškovih Drobtinica in pri Novi Cerkvi*, *Acta historiae artis Slovenica* 19 (2014), št. 1, str. 93–122.
- Lesar, Anton, *Liturgika ali sveti obredi pri vnANJI službi božji*, K. Winiker, Bern 1863.
- Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen* 8, Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1976, stp. 328 (geslo: Serenus von Marseille).
- Lübke, Wilhelm, *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Verlag Emil Graul, Leipzig 1855.
- Marolt, Marijan, *Dekanija Celje. 1. Cerkveni spomeniki v Celju* (Umetnostni spomeniki Slovenije 3), Zgodovinsko društvo Maribor, Maribor 1931.
- Menaše, Lev, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Mohorjeva družba, Celje 1994.
- Muršec, Jožef, *Obhajilo cerkvenega posvečenja*, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 47–51.
- Oter, Mija, *Južni portal spodnje cerkve nekdanje žičke kartuzije in situ ali ne*, v: *Acta historiae artis Slovenica* 20 (2015), št. 2 (*Redovna umetnost in njen kontekst*), str. 11–29.
- Pintar, Anton, *Nagovor o slovesnem darovanju za popravo in olepšanje cerkve*, v: *Drobtinice* 9 (1854), str. 42–46.
- Reichenberger, Andreas, *Pastoral-Anweisung nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, Peter Rehm's sel. Wittwe, Wien 1805–1808.
- Rozman, Jožef, *Novi zvonovi na Laškim*, v: *Drobtinice* 4 (1849), str. 33–39.
- Rozman, Jožef, *Blagoslov nove cerkve*, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 50–57.
- Rozman, Jožef, *Blagoslovljenje novega pokopališča*, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 20–26.
- Sapač, Igor, Lazarini, Franci, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana 2015.
- Slomšek, Anton, *Mnemosynon slavicum suis quondam auditoribus ac amicis carissimis dicat Antonius Slomshek*, Janez Leon, Celovec 1840.
- Slomšek, Anton Martin, *Keršanska beseda o blagoslovu pokopališča*, v: *Drobtinice* 8 (1853), str. 26–31.
- Slomšek, Anton Martin, *Liturgični priročnik, 1. Mnemosynon slavicum. Slovenski obredni opomnik* (ur. M. Ogrin s sodelovanjem J. Faganela), (Slomškovo zbrano delo II/1), Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2010.

- Smolik, Marijan, Liturgika in pastoralka pri Slovencih, v: *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), št. 1, str. 3–25.
- Smolik, Marijan, *Liturgika. Pregled krščanskega bogoslužja* (Teološki priročniki 14), Mohorjeva družba, Celje 1995.
- Stele, France, Laibov oltar v Ptuj, v: *Razprave 1. razreda SAZU*, Ljubljana 1950, str. 259–308.
- Steska, Viktor, *Slovenska umetnost. 1. Slikarstvo* (Mohorjeva knjižnica 16), Družba sv. Mohorja, Prevalje 1927.
- Telesko, Werner, *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Böhlau Verlag, Wien 2008.
- Urek, Vida, *Slovenica v reviji Kirchenschmuck (1870–1905). Bibliografski popis*, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 9 (1972), str. 145–158.
- Viri, Valentin, Nova cerkev na stari Doberni, v: *Drobtinice* 3 (1848), str. 128–140.
- Vodušek, Matija, Blagoslovje nove monštrance, v: *Drobtinice* 7 (1852), str. 58–64.
- Vodušek, Matija, Andre Sdoušek, Fajmošter labudske škofije, v: *Drobtinice* 10 (1855), str. 131–140.
- Vrišer, Sergej, Profesorji prvega obdobja mariborskega bogoslovja in slovenska umetnostna zgodovina, v: *130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik simpozija* (ur. A. Lah), Škofijski ordinariat Maribor, Mohorjeva družba Celje, Maribor-Celje 1991, str. 221–229.
- Zeri, Federico, *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja*, Narodna galerija, Ljubljana 1983.
- Zeri, Federico, Rozman, Ksenija, *Evropski slikarji. Katalog stalne zbirke* (Katalogi 1), Narodna galerija, Ljubljana 1997.
- Zupančič, Anton, Marsikaj o cerkveni umetnosti, v: *Zgodnja Danica*, št. 31 (4. 8. 1871), str. 249–250; št. 33 (18. 8. 1871), str. 265–266; št. 39 (29. 9. 1871), str. 313–314; št. 42 (20. 10. 1871), str. 337–338; št. 47 (24. 11. 1871), str. 375–377; št. 1 (5. 1. 1872), str. 2–3; št. 10 (8. 3. 1872), str. 74–76; št. 24 (14. 6. 1872), str. 187–188; št. 39 (27. 9. 1872), str. 311–312; št. 40 (4. 10. 1872), str. 318–320; št. 32 (7. 8. 1874), str. 253–254; št. 38 (18. 9. 1874), str. 302.
- Žalar, Alojzij, *Mati Božja na Gorci pri Sv. Petru pri Mariboru*, samozaložba, Maribor 1991.

POVZETEK

Članek predstavlja prizadevanja Antona Martina Slomška za umetnostno izobrazbo duhovščine v lavantinski škofiji. Leta 1859 je na novoustanovljenem bogoslovju v Mariboru uvedel predavanja o cerkveni umetnosti, v čemer prednjači pred drugimi škofi na Slovenskem. Poleg tega je edini, ki je sam sestavil tudi osnutek predavanj. Rokopis, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru, je nastal ok. 1860–1862. Umetnostna zgodovina nanj doslej ni bila pozorna, zato še ni upoštevala Slomškovega deleža pri pionirskih začetkih stroke na Slovenskem.

Slomšek je izhajal iz liturgičnih predpisov in umetnostnozgodovinske literature (konkretno navaja knjigo regensburškega profesorja Georga Jakoba *Die Kunst im Dienste der Kirche*, 1857). Besedilo je razdelil na deset poglavij, ki obravnavajo sakralne stavbe, opremo in inventar, cerkveno glasbo in duhovnikovo skrb za urejenost cerkva. Predavatelj naj bi bodoče duhovnike vzgojil v »duhu cerkvenega okusa«, da bi znali poskrbeti za ohranitev umetniško vrednih starin in za nova sakralna dela, ki bodo ustrezala krščanskemu duhu.

KLJUČNE BESEDE: *Anton Martin Slomšek (1800–1862), bogoslovje v Mariboru, teološki študij, predavanja o cerkveni umetnosti, umetnostna zgodovina*

Summary

SLOMŠEK'S DRAFT OF LECTURES ON SACRED ART FOR THE MARIBOR SEMINARY

The article presents the efforts of Anton Martin Slomšek for the clergy in the Lavantian Diocese to be educated in art. In 1859, he introduced a programme of lectures on sacred art at the newly-founded seminary in Maribor, in which he was a pioneer among the bishops in Slovenia. He was also the only one who wrote the lecture draft himself. The manuscript, kept at the Archdiocesan Archives in Maribor, was written around 1860–1862. Art history so far has not paid any attention to it and has therefore not recognized Slomšek's part as a pioneer in the beginnings of the profession in Slovenia.

Slomšek based his work on liturgical directions and art historical sources (he quotes the book by the Regensburg professor Georg Jakob *Die Kunst im Dienste der Kirche*, 1857). He divided his text into ten chapters dealing with religious buildings, equipment and inventory, church music, and the priests' care for the neatness of churches. The lecturer was supposed to raise the future priests in »spirit of church taste«, so that they would know how to preserve the artistically valuable antiquities as well as take care of new sacral works that would correspond with the Christian spirit.

KEYWORDS: *Anton Martin Slomšek (1800–1862), seminary in Maribor, theological studies, lectures on sacred art, art history*

Jure Volčjak

dr. zgodovine, znanstveni sodelavec
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1127 Ljubljana, Slovenija
e-naslov: jure.volcjak@gov.si

ŠKOFOVSKA GRBA LAVANTINSKIH ŠKOFOV JAKOBA MAKSIMILIJANA STEPIŠNIKA IN MIHAELA NAPOTNIKA

Človek bi pričakoval, da je o tako pomembnih osebnostih, kot sta bila lavantinska škofa Jakob Stepišnik in Mihael Napotnik, znanega že skoraj vse, še posebno, ker jima je bil posvečen poseben simpozij v Rimu.¹ Ko smo se poglobili v objavljene prispevke in ostale vire in literaturo, smo ugotovili, da je neraziskano ostalo še marsikatero vprašanje. Eno takih je zagotovo vprašanje grbov obeh škofov. Dosedanji raziskovalci življenja in dela obeh nadškofov so se temu vprašanju uspešno izmikali. Menimo, da se spodobi, da javnosti predstavimo oba izjemno zanimiva in lepa škofovsko grba ter se s tem pridružimo obeležitvi 75. življenjskega jubileja prof. dr. Franceta Martina Dolinarja.

1 HERALDIKA OZIROMA GRBOSLOVJE – NAMESTO UVODA

Heraldiko oziroma grboslovje stroka uvršča med pomožne zgodovinske vede. Obravnava nastanek in razvoj grbov, njihovo oblikovanje in grbovno pravo. Heraldika je veda, kjer veljajo zelo natančna pravila.² Na Slovenskem so temeljna dela s področja heraldike nastala v 17., 18. in 19. stoletju, ledino pa je zagotovo oral Janez Ludvik Schönleben, ki mu je sledil Janez Vajkard Valvasor.³

Kaj sploh je grb? Slovar slovenskega knjižnega jezika grb definira kot stalen simbolični znak države, mesta ali plemiške rodbine.⁴ Heraldika pa grb označuje

¹ Slovenik, slovenski papeški zavod v Rimu (*Pontificium Collegium Slovenicum de Urbe*), je škofoma posvetil posebna simpozija: Mihaelu Napotniku leta 1992, Jakobu Stepišniku pa leta 2009. Članki o njima so izšli v dveh publikacijah: *Napotnikov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj) (Simpoziji v Rimu 10), Celje 1993; *Bogoslovni vestnik (BV)* 70 (2010), št. 1.

² Jure Volčjak, *Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov*, v: *Upodobitve ljubljanskih škofov* (ur. A. Lavrič), Ljubljana 2007, str. 92.

³ Monika Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben (1618–1861) v luči arhivskih virov, njegovega zgodovinskega in retoričnega opusa: doktorska disertacija*, Maribor 2015.

⁴ *Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* [Elektronski vir], Ljubljana 2000; <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=grb> (pridobljeno: 20. 10. 2016).

kot barvni znak, ki predstavlja osebo, rodbino ali korporacijo. Popoln grb je sestavljen iz več delov, in sicer ščita, šlema, šlemnega pregrinjala in šlemnega okrasa. Glavni del grba je vsekakor ščit z grbovno podobo.⁵

Grbi so se pojavili pred sredino 12. stoletja. Vzrokov za njihov pojav je veliko, lahko pa rečemo, da je bil glavni vzrok želja po prepoznavnosti posameznika na bojnem polju, pozneje pa je grb postal tudi sredstvo za statusno potrjevanje.⁶ Srednjeveški ščit z grbom je posamezniku omogočal, določal in zagotavljal ne samo poseben družbeni status, temveč je simbolika grba predstavljala tudi njegovo čast, ugled in identiteto.⁷

Podeljevanje grbov je bilo pridržano vladarjem, kar je veljalo tudi na ozemlju Svetega rimskega cesarstva. Cesarji so si to pravico pridobili že leta 1330, nekaj pozneje pa tudi dvorni palatinski grofje (*Hoffpalzgrafen*) in deželni knezi. Do leta 1848 je za podeljevanje grbov v cesarstvu skrbela dvorna pisarna (*Hofkanzlei*), po tem letu pa je naloge prevzelo notranje ministrstvo.⁸ Pravno je bilo podeljevanje grbov urejeno s t. i. plemiškim pravom,⁹ vladarji pa so grbe podeljevali z grbovnimi diplomami (*Wappenbriefe*) oziroma plemiškimi diplomami (*Adelsbriefe*), saj so bili prejemniki v večini primerov tudi povzdignjeni v plemiški stan. Sprva in tudi najpogosteje so bile pisane na pergamentu v obliki listine, grb je bil upodobljen na sredini oziroma na robu, pozneje so dobile obliko knjige (libel), kjer pa je bila upodobitvi grba navadno namenjena cela stran nekje bolj v sredini diplome, blizu pa se je nahajal tudi najpomembnejši del za razlago grba, tj. opis grba oziroma blazon.¹⁰

Uporaba grbov se je zgodaj uveljavila tudi v cerkveni heraldiki, in sicer že v 13. stoletju. Oblikovali sta se dve vrsti grbov: v prvem primeru je prišlo do združitve svetnih in posvetnih elementov neposrednih državnih cerkvenih kneževin, v drugem pa za uporabo svetniških atributov, osebnih in na ime vezanih povednih grbov. Cerkveni dostojanstveniki so grbe večinoma kombinirali, kar pomeni, da so združili svoj lastni grb z grbom ustanove, ki so ji načelovali. Posebnost cerkvenih grbov je tudi razvoj posebnih heraldičnih atributov, ki jih sestavljajo naglavna pokrivala in nekateri drugi posvetni atributi.¹¹

Cerkveni dostojanstveniki (npr. škofi) so spadali med t. i. plemstvo uradov, saj je bil plemiški naziv v tem primeru povezan s prevzemom urada (škofije,

⁵ Grb, na: <http://www.grboslovje.si/grb.php> (pridobljeno: 1. 4. 2016); Mariano Rugále in Miha Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti. Del 2, Po sledih mlajših plemiških rodbin na Slovenskem*, Ljubljana 2012, str. 13 sl.

⁶ Dušan Kos, Grb in mit. Primer psevdokraljevskega izročila o gospodih Svibenskih (12.–19. stoletje), v: *Zgodovinski časopis (ZČ) 56* (2002), št. 3–4, str. 287; Michael Göbl, *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach 2013, str. 11 sl.

⁷ Volčjak, Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov, str. 94.

⁸ Franz Gall, *Österreichische Wappenkunde. Handbuch der Wappenwissenschaft*, Wien-Köln-Weimar 1996, str. 19 sl.

⁹ Donald. L. Galbreath in Léon Jéquier, *Handbuch der Heraldik*, München 1989, str. 52 sl.; Miha Preinfalk, *Auerspergi: po sledih mogočnega tura* (Thesaurus memoriae. Dissertationes 4), Ljubljana 2005, str. 21 sl.

¹⁰ Volčjak, Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov, str. 95; Grb, na: <http://www.grboslovje.si/vecgrba.php> (pridobljeno: 1. 4. 2016).

¹¹ Volčjak, Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov, str. 95 sl.; Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 217.

opatiije ...). Tako so v habsburški monarhiji nekateri metropoliti in škofi večjih mest imeli pravico do uporabe naziva knezonadškofa oziroma knezoškofa. S tem pa je bila seveda povezana tudi pravica do uporabe grba.¹² Na Slovenskem sta pravico do uporabe naziva kneza imela tako škof v Ljubljani¹³ kot tudi v Mariboru.¹⁴

V okviru Svetega rimskega cesarstva, avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske je bila cerkvena heraldika podvržena vplivu državne heraldike oziroma odvisna od podelitev grbov s strani vladarja.¹⁵ Od leta 1919 je cerkvena heraldika podvržena zgolj cerkvenemu pravu.¹⁶

Novoimenovani škofi v avstrijskem cesarstvu so bili od leta 1825 dolžni predložiti osnutek svojega škofovskega grba dvorni pisarni,¹⁷ ki je morala preveriti, ali je predlagani grb v skladu s pravili in zakoni.¹⁸ Od 1848 je to nalogo tudi za »cerkvene« grbe opravljalo notranje ministrstvo. Od leta 1830 so morali cerkveni dostojanstveniki (škofje, opati ...) v svojem grbu obvezno uporabljati tudi grb škofije oziroma kapitlja.¹⁹ Med letoma 1832 in 1833 je bila izvedena

¹² Preinfalk, *Auerspergi*, str. 27.

¹³ Od 1533 do 1807 in od 1826 do 1918. Prim. Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), NŠAL 101, Zbirka listin, 1533 maj 26., Dunaj; Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (AT-OeStA/HHStA) UR AUR, 1807 avgust 13., Rim; Österreichisches Staatsarchiv/Allgemeines Verwaltungsarchiv (AT-OeStA/AVA), A. Cultus, Ktn. 141, 1826 januar 19., Dunaj. Ljubljanski škof Tomaž Hren in njegovi nasledniki so leta 1604 dobili tudi pravico do uporabe predikata: častivredni knez, dragi pobožni (*Ehrwürdiger Fürst, Lieber Andechtiger*). Prim. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.1 z dne 1604 april 17., Gradec.

¹⁴ Med letoma 1457 in 1918 (1923). Sicer pa sta knežji naslov *ad personam* nosila tudi škofa Ditrih Wolfshauer (1317–1332) in Henrik III. (1342–1356). Prim. France M. Dolinar, Ustanovitev lavantinske škofije, v: *SHS* 10 (2010), št. 2–3, str. 292.

¹⁵ Cerkev tej pravici vladarja niti ni nasprotovala. Prim. Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 20, 218.

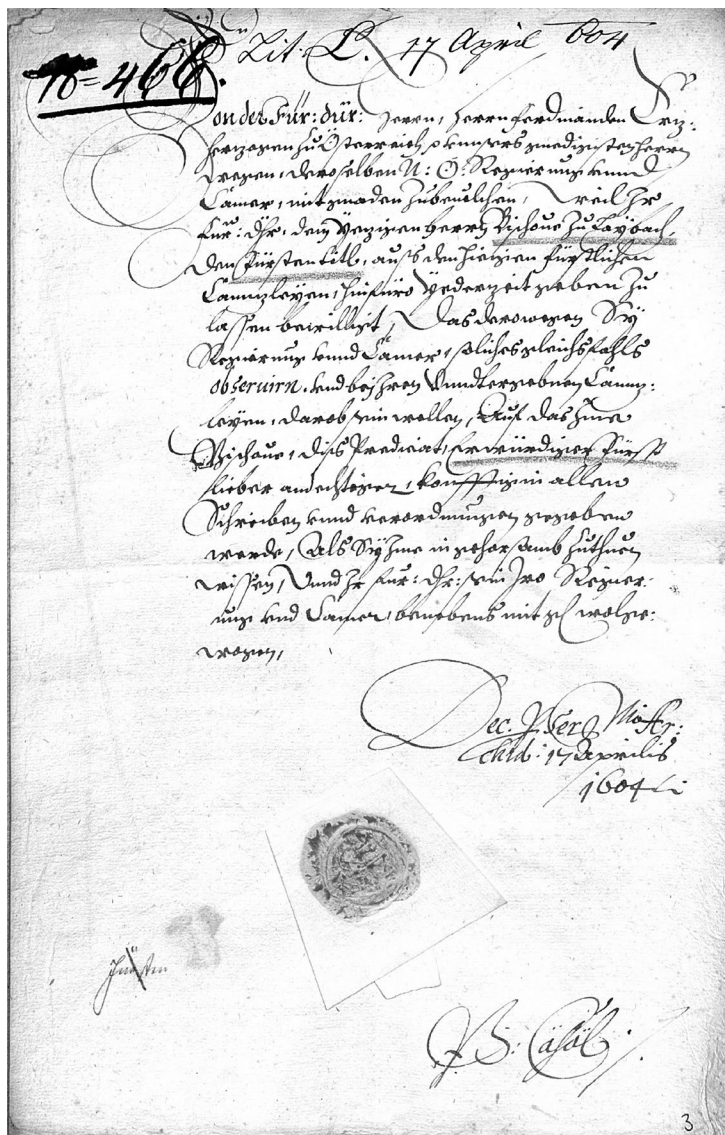
¹⁶ Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 20.

¹⁷ Dekret dvorne pisarne z dne 13. januarja 1825. Prim. Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 218. Od leta 1832 naprej je bila ta obveznost razširjena na vse posvetne (*geistliche*) grbe.

¹⁸ Naj ta članek izkoristimo za objavo nekaterih novih dejstev, ki nam leta 2007 ob predstavitvi grba ljubljanskega škofa Jegliča niso bila znana (Prim. Volčjak, Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov, str. 175–177). Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič (1898–1930) je bil na mesto 28. ljubljanskega škofa imenovan 11. februarja 1898, potrjen pa 24. marca 1898. Že po slabem mesecu dni, tj. 27. aprila 1898, je v skladu s pravili pisal notranjemu ministrstvu na Dunaj in zaprosil, da preverijo osnutek predlaganega grba (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.2.). V pismu je Jeglič zapisal, da si je po stari navadi ljubljanskih škofov tudi sam omislil grb, ki pa ga je skoraj v celoti prevzel po svojem predhodniku (*»Als neu ernannter Fürstbischof habe ich mir nach alter Gewohnheit der Bischöfe ein eigenes Wappen bestimmt und angefertigt. An dem Wappen meines p. t. Vorgängers habe ich nur wenig geändert.«*) (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.2, Präs. 29/4 275/A 98 z dne 27. aprila 1898), ljubljanskemu škofu Jakobu Missii (1884–1898) in poznejšem goriškemu nadškofu ter prvem slovenskem kardinalu (1898–1902) (France M. Dolinar, Ljubljanski škofje, v: *Upodobitve ljubljanskih škofov* (ur. A. Lavrič), Ljubljana 2007, str. 68–70; Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, str. 343–364). Pozitiven odgovor z Dunaja je prispel 12. maja 1898. Tri dni po slovesni umestitvi v ljubljanski stolnici (22. maja) (Dolinar, Ljubljanski škofje, v: *Upodobitve*, str. 71; Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 373) pa se je Jeglič ponovno usedel za pisalno mizo in radovednim dunajskim uradnikom sporočil svoje škofovsko geslo, ki se je glasilo: *Adveniat regnum Tuum per Mariam* (Pridi Tvoje kraljestvo po Mariji). Razložil jim je, da je s tem mislil na kraljestvo Srca Jezusovega, obenem pa je bil to tudi javni izraz njegove ljubezni do domovine (do Avstrije in Kranjske). Zato je v grb postavil Srce Jezusovo, čudežno Mater Marijo in iz avstrijskega in kranjskega grba združenega orla (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.2, Ad 334/A 98 z dne 25. maja 1898). Čez dva dneva je plačal tudi ustrezno takso v višini 70 fl avstrijske vrednosti (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.2, Ad 334/A 98 z dne 27. maja 1898). Spremembe grba v novi državi Kraljevini SHS Jeglič žal ni opisal v svojem dnevniku, se je pa očitno naslonil na grb svojega predhodnika (Anton. B. Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (ur. B. Otrin in M. Čipič Rehar), Celje 2015. Za obvestilo o dunajskem gradivu se zahvaljujem dr. Mihi Šimcu.

¹⁹ Dekret dvorne pisarne z dne 10. junija 1830. Prim. Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 218.

preiskava cerkvenih grbov oziroma cerkvene heraldike v celotnem avstrijskem cesarstvu.²⁰

Slika 1: Dovoljenje ljubljanskim škofom za uporabo predikata »Častivredni knez, dragi pobožnik« (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adels-generalien 637a.1)

²⁰ Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 20.

2 PRIMER GRBOV MARIBORSKIH ŠKOFOV STEPIŠNIKA IN NAPOTNIKA

Še danes ostaja navada, da si škofi po imenovanju za škofa dajo izdelati svoj škofovski grb, s katerim tudi vidno zaznamujejo svoje obdobje vladanja v škofiji. Uporabljajo ga ob različnih priložnostih, od 14. stoletja dalje ga imajo npr. upodobljenega tudi na pečatih.²¹ Tej praksi lahko sledimo v vseh škofijah. Naš tokratni namen pa je, da se nekoliko pomudimo ob grbih dveh lavantinskih škofov, dr. Jakoba Maksimilijana Stepišnika (1862–1889) in dr. Mihaela Napotnika (1889–1922), ki sta mestu ob Dravi vladala kar šestdeset let.²²

Slika 2: Škofovski grb ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.2)

Ker sta oba škofa načelovala lavantinski škofiji, je prav, da si najprej pogledamo grb, ki ga je uporabljala sama škofija. Grb lavantinske škofije je bil upodobljen na ščitu, poševno razdeljenem na dva dela. Zgornje polje je bilo zlato, zapolnjeval pa ga je črn lev. Spodnje polje je bilo rdeče barve, na polovico pa ga je delila srebrna poševna prečka. H grbu so spadali tudi škofovski klobuk (galero), škofovska palica (pastoral), škofovski križ in škofovska kapa (infula). Ker so bili lavantinski škofi tudi knezi, so v svojem grbu smeli uporabljati tudi knežji klobuk in knežji (hermelinov) plašč.²³

²¹ Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 217.

²² Prim. Matjaž Ambrožič, Lavantinska škofija za časa Slomškovich naslednikov (1862–1922), v: *SHS* 10 (2010), št. 2–3, str. 399–428. Grbe ljubljanskih škofov in nadškofov smo podrobneje predstavili leta 2007. Prim. Volčjak, Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov, str. 91–183.

²³ Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 222.

Slika 3: Grb lavantinske škofije
(Johann Siebmacher, *Siebmachers Wappenbuch von 1605*, str. 12)

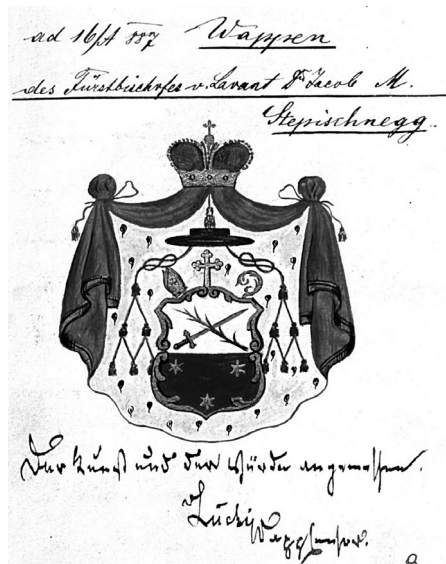
3 JAKOB MAKSIMILIJAN STEPIŠNIK, LAVANTINSKI ŠKOF (1862–1889)

Jakob Stepišnik se je rodil v Celju 22. julija 1815. Med letoma 1832 in 1836 je obiskoval bogoslovje v Celovcu. Po posredovanju lavantinskega škofa (zaradi mladosti še ni mogel prejeti duhovniškega posvečenja) je bil sprejet na šolanje na dunajski Avguštinaj oziroma Frintaneum,²⁴ elitni inštitut za izobraževanje škofijskih duhovnikov. Mašniško posvečenje je prejel 2. avgusta 1838, naslednje leto pa je bil promoviran za doktorja teologije.²⁵ Leta 1847 je postal stolni kanonik in profesor bogoslovja (sprva v Šentandražu v Labotski dolini (St. Andrä im Lavanttal), po prenosu škofijskega sedeža v Maribor leta 1859 pa v Mariboru), nato pa je opravljal funkcijo lavantinskega stolnega dekana. Ko je leta 1862 umrl bl. Anton Martin Slomšek, je salzburški nadškof Maksimilijan Jožef Tarnoczy (1850–1876) 21. decembra 1862 Stepišnika imenoval za lavantinskega škofa. Lavantinsko škofijo je vodil kar 26 let, vse do smrti 28. junija 1889.

²⁴ Več o Avguštinaju v delu *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum“ in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum* (ur. K. H. Frankl in R. Klieber), (Studien zum Frintaneum 2), Wien-Köln-Weimar 2008.

²⁵ Franc Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor 1928, str. 398–416; Andrej Hozjan, Jakob (Jakob Ignacij Maksimilijan) Stepischnegg (Stepišnik) (1815–1889), v: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918): ein biographisches Lexikon* (ur. K. H. Frankl in P. G. Tropper), (Studien zum Frintaneum 1), Celovec, Ljubljana, Dunaj 2006, str. 128–130.

V času njegovega vodenja lavantinske škofije se je razcvetelo redovno življenje. V Mariboru je naselil frančiškane²⁶ in šolske sestre, ki so se pozneje preoblikovale v samostojno redovno skupnost (mariborske šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja), na gradu Rajhenburg so se naselili trapisti, mariborsko bolnišnično oskrbo so prevzele sestre usmiljenke itd.²⁷ Stepišnik je nadaljeval delo svojega predhodnika, kljub temu, da je prihajal iz ponemčene družine.²⁸ V Mariboru je vzpostavil tudi dijaško semenišče, ki ga je načrtoval že njegov predhodnik. Bil je tudi pisec več knjig, predvsem s področja zgodovine, udeležil pa se je tudi prvega vatikanskega koncila (1869–1870),²⁹ kjer je bil med nasprotniki dogme o papeževi nezmotljivosti.³⁰

Slika 4: Škofovski grb mariborskega škofa Stepišnika (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3)

Škof Stepišnik je svoj škofovski grb uradno dobil šele dve leti pred svojo smrtjo. Dunajsko notranje ministrstvo je ustrezen dokument (*Wappenbrief*) namreč izdalo

²⁶ Franci Lazarini, *Frančiškanska cerkev v Mariboru* (Umetnine v žepu 7), Ljubljana 2013, str. 6 sl.

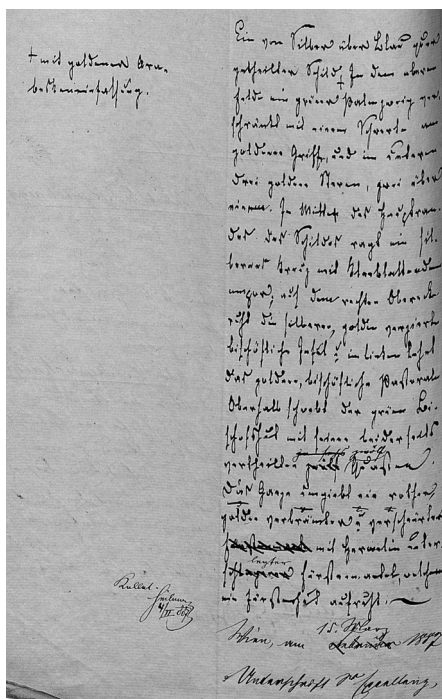
²⁷ Jakob Richter, Stepischnegg, Jakob Maksimilijan (1815–1889), v: *Slovenska biografija*, Ljubljana 2013, na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi609557/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno: 5. 4. 2016). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 11. zv. Stelè–Švikaršič* (ur. A. Gspan et al.), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1971.

²⁸ Miha Šimac, Knezoškof Stepišnik v očeh sodobnikov, v: *Bogoslovni vestnik (BV)* 70 (2010), št. 1, str. 119–129.

²⁹ Franz Ilwof, Stepischnegg, Jakob Maximilian, v: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 36, Leipzig 1893, str. 100–102; Franci Lazarini, dr. Jakob Maksimilijan Stepišnik, na: http://www.mariborart.si/ikonografija?p_p_id=articledisplaydata_WAR_artportlet_INSTANCE_k6d2gTajndir&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&p_r_p_564233524_articleUrl=dr-jakob-maksimilijan-stepisnik (pridobljeno: 1. 4. 2016).

³⁰ Metod Benedik, Škof Stepišnik, prvi vatikanski koncil, papeška nezmotnost, v: *BV* 70 (2010), št. 1, str. 71–81.

šele 15. maja 1887.³¹ Stepišnikov grb je upodobljen na ščitu, ki je razdeljen na dve polji: zgornje polje je srebrno, spodnje pa modro. Obroba ščita je okrašena z zlatimi arabeskami. V zgornjem srebrnem polju je na desni strani (heraldično levi) zelena palmova veja, ki leži prekržana s srebrnim mečem z zlatim ročajem. Spodnje modro polje zapolnjujejo tri zlate šestkrake zvezde (dve zgoraj, ena spodaj). Na vrhu ščita se iz sredine dviga srebrn križ s triperesnimi zaključki. Na desni strani ščita (heraldično levi) stoji srebrna pozlačena mitra, na levi (heraldično desni) pa zlata škofovska palica oziroma pastoral. Nad ščitom lebdi zelen škofovski klobuk (gale-ro), iz katerega pada na vsako stran zelena vrstica s šestimi zelenimi cofki, simboli škofovskega dostojanstva. Vse skupaj ogrinja rdeč, s hermelinom podložen knežji plašč z zlatimi resami in čopki, nad vsem pa počiva knežji klobuk.³²

Slika 5: Opis grba (blazon) mariborskega škofa Stepišnika (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3)

³¹ Prim. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3 Lavant, Fürstbischof Jakob Stepischnegg, Fürstbischof Michael Napotnik, Wappenbrief, 1887-1891, na: <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=2716948> (pridobljeno: 4. 4. 2016).

³² »Ein von Silber über Blau quer getheilter Schild mit goldenen Arabeskeneinfassung. In dem Oberenfelde ein grüner Palmzweig verschränkt mit einem Schwert /am/ goldener Griffe, und im unteren drei goldene Sterne, zwei über ein. In Mitte des Hauptrandes des Schildes ragt ein silbernes Kreuz mit Kleeblatter /amgas/; auf dem rechten Oberecke ruht die silberne, golden verzierte bischöfliche Inful und im linken lehrt das goldene, bischöfliche Pastorale. Oberhalb schwebt der grüne Bischofshut mit seinen beiderseits vertheilten zwölf Quasten. Das Ganze umgiebt ein rother, golden verbrämter und verschrärter mit Hermelin unterlegter Fürstenmantel, welchem ein Fürstenhut aufrucht«. Prim. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3, Ad 16/A 1887 z dne 15. marca 1887.

Škof Stepišnik torej ni uporabljal tipičnega škofovskega grba, ker ni združil svojega osebnega grba z grbom ustanove, ki jo je vodil. To tudi ni bilo v skladu z veljavnimi pravili iz leta 1830.³³ V zgornjem polju je dal upodobiti simbole sv. Maksimilijana Celjskega. Jakob Stepišnik si je namreč ime Maksimilijan dodal k svojemu krstnemu imenu ob imenovanju za lavantinskega škofa, in sicer v čast mučenca iz rojstnega mesta Celja.³⁴ Svetega Maksimilijana upodabljajo v škofovskih oblačilih s pastirsko palico ali križem v levi in palmovo vejo ali mečem v desni roki.³⁵ Spodnje polje pa prav tako spominja na rojstno mesto, saj so tri rumene šestkrake zvezde na modri podlagi vzete iz grba celjskih grofov.

Slika 6: Osmrtnica škofa Stepišnika
(SI AS 1084, Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil, šk. 6)

4 MIHAEL NAPOTNIK, LAVANTINSKI ŠKOF (1889–1922)

Škofa Stepišnika je na mestu lavantinskega škofa nasledil Mihael Napotnik. Lavantinsko škofijo je vodil kar 33 let. Napotnik se je rodil 20. septembra 1850 na Tepanjskem vrhu pri Slovenskih Konjicah. Bogoslovje je obiskoval v Mariboru, mašniško posvečenje pa je prejel sredi leta 1875. Tudi on je obiskoval dunajski

³³ Gall, *Österreichische Wappenkunde*, str. 218.

³⁴ Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije*, str. 398.

³⁵ Jakob Richter, Maksimilijan Celjski, škof in mučenec, v: *Leto svetnikov 4* (ur. M. Miklavčič in J. Dolenc), Ljubljana 1973, str. 87–90; J. Grohe, Maximilian von Lorch, v: *Biographisches Kirchenlexikon 5*, Herzberg 1993, str. 1080–1082; Joachim Schäfer, Maximilian vom Pongau, v: *Ökumenischen Heiligenlexikon*, na: https://www.heiligenlexikon.de/Stadler/Maximilian_vom_Pongau.html (pridobljeno: 8. 4. 2016).

Avguštimej, in sicer med letoma 1876 in 1880.³⁶ Po doktoratu iz teologije je bil poslan v dušno pastirstvo, že konec leta 1881 pa je bil imenovan za profesorja cerkvene zgodovine in cerkvenega prava na mariborskem bogoslovju. Leta 1885 je nekaj časa opravljal službo namestnika mariborskega bogoslovja, nato pa je bil konec leta 1885 imenovan za enega od treh študijskih ravnateljev dunajskega Avguštimeja in dvornega kaplana. Za lavantinskega škofa ga je salzburški nadškof Franc Albert Eder (1876–1890) imenoval 8. oktobra 1889.³⁷ Lavantinsko škofijo je vodil vse do smrti 22. marca 1922.

Napotnik je škofiji načeloval v času, ko so bile napetosti med Slovenci in Nemci ter med klerikalci in liberalci zelo močne. Pri vodenju škofije je bil po splošnem mnenju uspešen zaradi nevmešavanja v dnevno politiko. Napotnik je bil zelo dober pridigar in dejaven na pastoralnem področju, saj je sklical kar pet škofijskih sinod, bil pa je tudi zelo aktiven član avstrijske škofovske konference. Poskrbel je za novo izdajo *Rimskega obrednika* (1896), sodeloval pri prenovi teološkega študija v Mariboru, bil pa je tudi pobudnik izdajanja strokovnega časopisa *Voditelj v bogoslovnih vedah*. V njegovem času je bilo sezidanih kar 15 novih cerkva.³⁸

Škof Napotnik je dunajsko vlado oziroma notranje ministrstvo za odobritev svojega škofovskega grba zaprosil 27. marca 1891, torej slabo leto in pol po nastopu škofovske službe.³⁹ V pismu je poslal barvni osnutek grba s podrobnejšim opisom ter 15. aprila 1891 plačal tudi ustrezno pristojbino 67 fl avstrijske vrednosti. Pozitiven odgovor je bil z Dunaja odposlan 31. maja 1891.

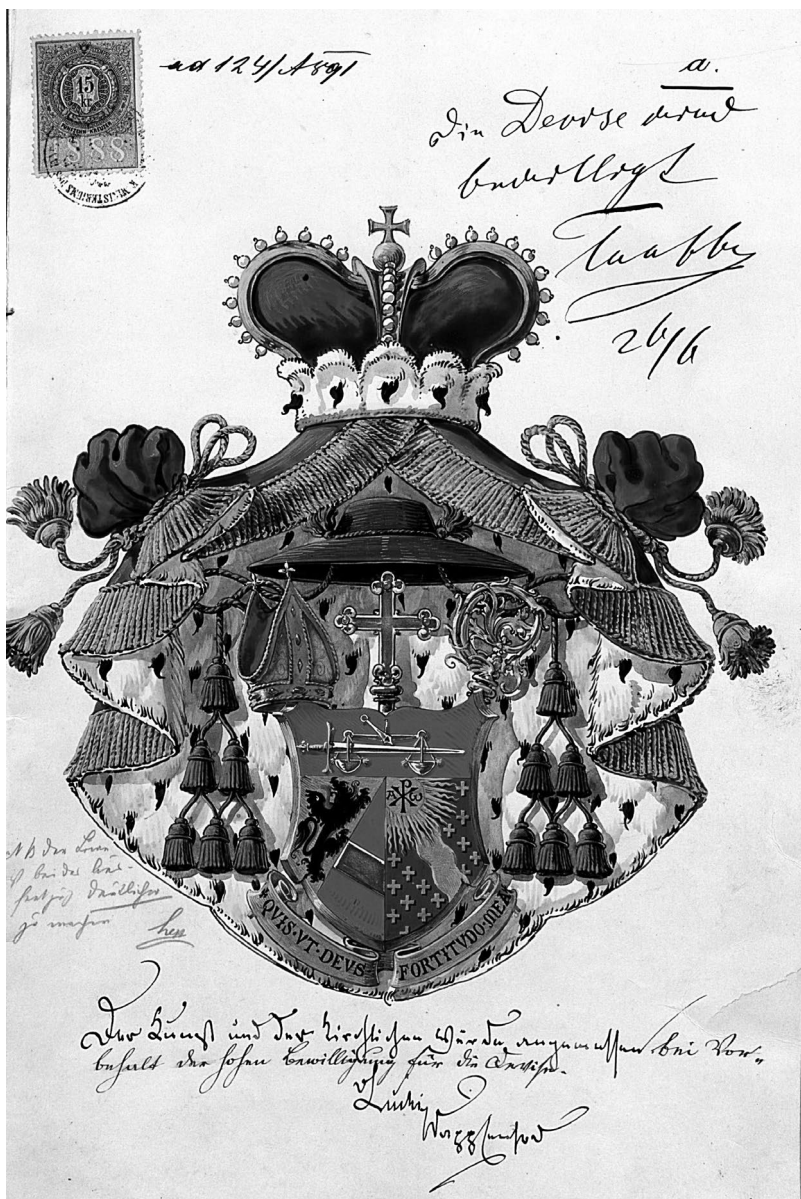
Napotnikov grb je upodobljen na ščitu, razdeljenem na tri dele: spodnji dve tretjini sta vzdolžno razdeljeni na dve polovici, zgornja tretjina (glava ščita) pa je cela. Glava ščita je rdeče obarvana, v njej stoji srebrna tehtnica, med njenimi zlatimi vrvicami z desne proti levi prodira srebrn meč z zlatim ročajem. Desno polje je poševno levo razdeljeno na zlato in rdečo polovico. Spredaj, v zlatem polju, se dviga korakajoč črn lev z rdečim jezikom, zadaj, v rdečem polju, pa je bela, poševno desno padajoča prečka. Levo polje je modre barve. V

³⁶ Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije*, str. 416–428; Andrej Hožjan, Michael (Mihael) Napotnik (1850–1922), v: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918): ein biographisches Lexikon* (ur. K. H. Frankl in P. G. Tropper), (Studien zum Frintaneum 1), Celovec, Ljubljana, Dunaj 2006, str. 132.

³⁷ Različni avtorji, ki so se ukvarjali z Napotnikovim življenjepisom, navajajo, da je bil za škofa imenovan 27. septembra. Prim. Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije*, str. 418; Franc Ksaverij Lukman, Napotnik, Mihael (1850–1922), v: *Slovenska biografija*, na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi384701/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno: 4. 4. 2016); France M. Dolinar, Napotnik, Mihael ((1850–1922), v: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, (ur. E. Gatz), Berlin 1983, str. 529–531; Anton Ožinger, *Zgodovinski oris konjiške prafare od ustanovitve do konca prve svetovne vojne*, v: *Konjiško: 850 let nadžupnije (1146–1996)*, Slovenske Konjice 1996, str. 55 itd.

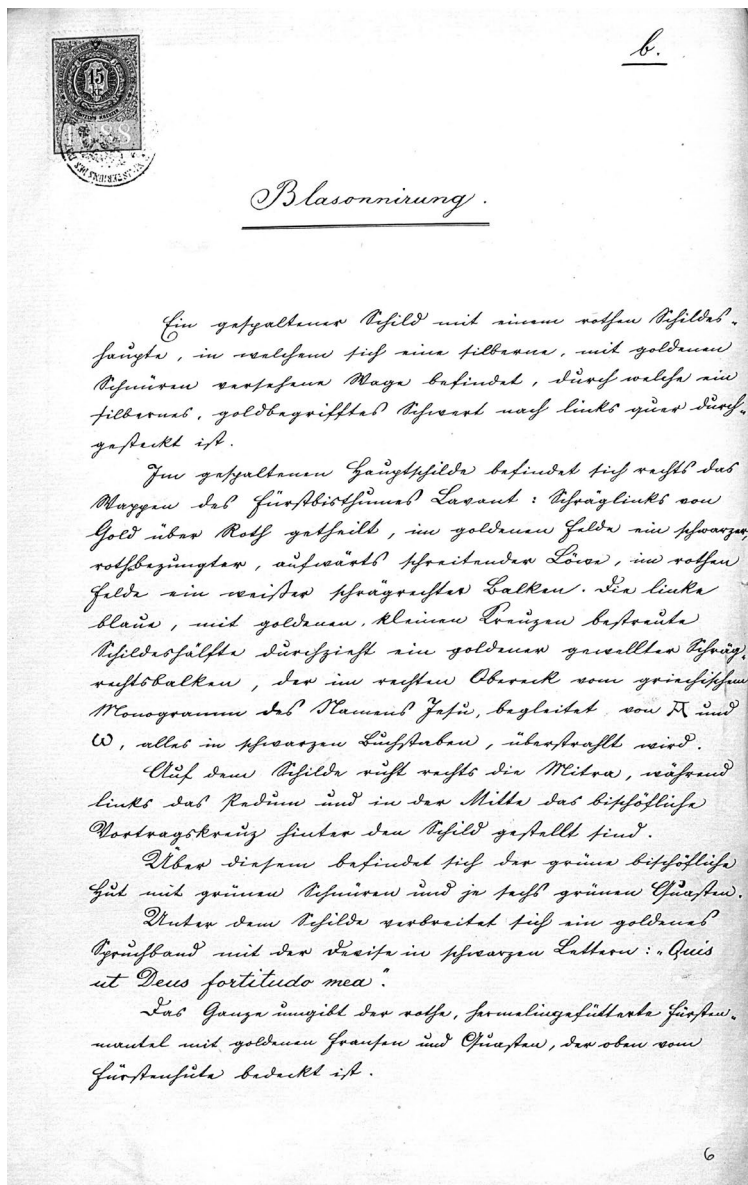
³⁸ Podrobneje o Napotniku glej delo *Napotnikov simpozij v Rimu*; Franci Lazarini, *dr. Mihael Napotnik*, na: http://www.mariborart.si/ikonografija?p_p_id=articledisplaydata_WAR_artportlet_INSTANCE_k6d2g_Tajndir&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&p_r_p_564233524_articleUrl=dr-mihael-napotnik (pridobljeno: 1. 4. 2016).

³⁹ AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3, Ad 124/A 1891 z dne 27. marca 1891, Maribor.

Slika 7: Škofovski grb mariborskega škofa Mihaela Napotnika
(AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3)

njem ležijo posuti zlati križci. V zgornjem desnem kotu se nahaja s soncem obsijan grški monogram Jezusovega imena med črkama alfa (α) in omega (ω) v črni barvi. Iz sonca pada poševno desno valovit zlat tram. Za ščitom je na sredini postavljen srebrn škofovski procesijski križ. Desno od njega stoji srebrna, z

Slika 8: Opis grba (blazon) mariborskega škofa Mihaela Napotnika
 (AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3)

zlatom in dragimi kamni okrašena mitra, levo pa škofovska palica. Nad križem lebdi zelen galero, iz katerega na vsako stran ščita pada zelena vrvica s šestimi zelenimi cofki, simboli škofovskega dostojanstva. Pod ščitom je raztegnjen trak, na katerem je s črnimi črkami izpisano škofovsko geslo: »Quis ut Deus fortitudo

mea«. ⁴⁰ Vse skupaj ogrinja s hermelinom podložen rdeč knežji plašč z zlatimi resami in čopki, nad vsem pa počiva knežji klobuk. ⁴¹

Škof Napotnik je v nasprotju s Stepišnikom uporabljal kombinirani grb. Osebni grb je namreč v skladu s pravili združil z grbom ustanove, ki jo je vodil. V glavi ščita je dal upodobiti svojega krstnega zavetnika sv. Mihaela, ki naj bi z mečem in tehtnico odločal o posmrtni usodi človeka. Na tehtnico naj bi polagal dobra in slaba dela duš umirajočih. ⁴² Desno polje predstavlja grb lavantinske škofije, kaj natančno predstavlja levo polje, pa za zdaj ostaja skrivnost (mogoče breme in čast škofovske službe, modro polje pa spomin na celjske grofe). ⁴³

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1084, Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil, šk. 6

Österreichisches Staatsarchiv/Allgemeines Verwaltungsarchiv (AT-OeStA/AVA)

AT-OeStA/AVA Adel HAA Adels-generalien

Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (AT-OeStA/HHStA)

AT-OeStA/HHStA UR, AUR

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL 101, Zbirka listin

Literatura

Ambrožič, Matjaž, Lavantinska škofija za časa Slomškovih naslednikov (1862–1922), v: *Studia Historica Slovenica* 10 (2010), št. 2–3, str. 399–428.

Benedik, Metod, Škof Stepišnik, prvi vatikanski koncil, papeška nezmotnost, v: *Bogoslovnica vestnik* 70 (2010), št. 1, str. 71–81.

⁴⁰ Kdo je kakor Bog, moja moč?

⁴¹ »Ein geschaltener Schild mit einem rothen Schildeshaupte, in welchem sich silberne, mit goldenen Schnüren versehene Wage befindet, durch welche ein silbernes, goldbegriffenes Schwert nach links quer durchgesteckt ist. Im gespalteten Hauptschilde befindet sich rechts das Wappen des Fürstbisthumes Lavant: Schräglinks von Gold über Roth getheilt, im goldenen Felde ein schwarzer, rothbezungter, aufwärts schreitender Löwe, im rothen Felde ein weister schrägrechter Balken. Die linke blaue, mit goldenen, kleinen Kreuzen bestreute Schildeshälfte durchzieht ein goldener gewellter Schrägrechtsbalken, der im rechten Obereck vom griechischem Monogramm des Namens Jesu, begleitet von A und Q, alles in schwarzen Buchstaben, überstrahlt wird. Auf dem Schilde ruht rechts die Mitra, während links das Penum und in der Mitte das bischöfliche Vortragskreuz hinter den Schild gestellt sind. Über diesem befindet sich der grüne bischöfliche Hut mit grünen Schnüren und je sechs grünen Quasten. Unter dem Schilde verbreitet sich ein goldenes Spruchband mit der Devise in schwarzen Lettern: »Quis ut Deus fortitudo mea«. Das Ganze umgibt der rothe, hermelingefütterte Fürstenmantel mit goldenen Fransen und Quasten, de roben vom Fürstenhute bedeckt ist.« Prim. AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3, Ad 124/A 1891 z dne 31. maj 1891, Dunaj.

⁴² Nadangeli Mihael, Gabriel, Rafael, v: *Leto svetnikov 3* (ur. M. Miklavčič in J. Dolenc), Ljubljana 1972, str. 669–676; Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*, Celje 1970, str. 13–21; Joachim Schäfer, Michael, v: *Ökumenischen Heiligenlexikon*, na: <https://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Michael.htm> (pridobljeno: 8. 4. 2016).

⁴³ Za pomoč pri razumevanju levega polja se iskreno zahvaljujem dr. Ani Lavrič in dr. Franciju Lazarinju.

- Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum“ in Wien 1816 bis 1918. *Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum* (ur. K. H. Frankl in R. Klieber), (Studien zum Frintaneum 2), Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2008.
- Deželak Trojar, Monika, *Janez Ludvik Schönleben (1618–1861) v luči arhivskih virov, njegovega zgodovinskega in retoričnega opusa: doktorska disertacija*, Maribor 2015.
- Dolinar, France Martin, Ljubljanski škofje, v: *Upodobitve ljubljanskih škofov* (gl. ur. A. Lavrič), Narodna galerija, Ljubljana 2007, str. 11–89.
- Dolinar, France Martin, *Ljubljanski škofje*, Družina, Ljubljana 2007.
- Dolinar, France Martin, Napotnik, Mihael (1850–1922), v: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon* (ur. E. Gatz), Duncker und Humblot, Berlin 1983, str. 529–531.
- Dolinar, France Martin, Ustanovitev lavantinske škofije, v: *Studia Historica Slovenica* 10 (2010), št. 2–3, str. 287–300.
- Galbreath, Donald Lindsay; Jéquier, Léon, *Handbuch der Heraldik*, Battenberg, München 1989.
- Jeglič, Anton Bonaventura, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (ur. B. Otrin in M. Čipić Rehar), Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Celje 2015.
- Gall, Franz, *Österreichische Wappenkunde. Handbuch der Wappenwissenschaft*, 3., unveränderte Auflage, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1996.
- Göbl, Michael, *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Winkler-Hermaden, Schleinbach 2013.
- Grohe, Johann, Maximilian von Lorch, v: *Biographisches Kirchenlexikon* 5, Bautz, Herzberg 1993, str. 1080–1082.
- Hozjan, Andrej, Jakob (Jakob Ignacij Maksimilijan) Stepischnegg (Stepišnik) (1815–1889), v: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918): ein biographisches Lexikon* (ur. K. H. Frankl in P. G. Tropper), (Studien zum Frintaneum 1), Hermagoras=Mohorjeva, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2006, str. 128–130.
- Hozjan, Andrej, Michael (Mihael) Napotnik (1850–1922), v: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918): ein biographisches Lexikon* (ur. K. H. Frankl in P. G. Tropper), (Studien zum Frintaneum 1), Hermagoras=Mohorjeva, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2006, str. 132.
- Kos, Dušan, Grb in mit. Primer psevdokraljevskega izročila o gospodih Svibenskih (12.–19. stoletje), v: *Zgodovinski časopis* 56 (2002), št. 3–4, str. 287–326.
- Kovačič, Franc, *Zgodovina lavantinske škofije (1228–1928)*, Lavantinski kn. šk. ordinariat, Maribor 1928.
- Kuret, Niko, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*, Mohorjeva družba, Celje 1970.
- Lazarini, Franci, *Frančiškanska cerkev v Mariboru*, (Umetnine v žepu 7), Založba ZRC, Ljubljana 2013.
- Nadangeli Mihael, Gabriel, Rafael, v: *Leto svetnikov* 3 (ur. M. Miklavčič in J. Dolenc), Zadržuga katoliških duhovnikov, Ljubljana 1972, str. 669–676.
- Napotnikov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1993.
- Ožinger, Anton, *Zgodovinski oris konjiške prafare od ustanovitve do konca prve svetovne vojne*, v: *Konjiško: 850 let prажupnije (1146–1996)*, Nadžupnijski urad, Slovenske Kojnice 1996, str. 34–62.

- Preinfalk, Miha, *Auerspergi: po sledih mogočnega tura*, (Thesaurus memoriae. Dissertationes 4), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2005.
- Richter, Jakob, Maksimilijan Celjski, škof in mučenec, v: *Leto svetnikov 4* (ur. M. Miklavčič in J. Dolenc), Zadruga katoliških duhovnikov, Ljubljana 1973, str. 87–90.
- Rugále, Mariano; Preinfalk, Miha, *Blagoslovljeni in prekleti. Del 2, Po sledih mlajših plemiških rodbin na Slovenskem*, Viharnik, Ljubljana 2012.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* [Elektronski vir], SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana 2000.
- Šimac, Miha, Knezoškof Stepišnik v očeh sodobnikov, v: *Bogoslovni vestnik* 70 (2010), št. 1, str. 119–129.
- Volčjak, Jure, Grbi ljubljanskih škofov in nadškofov, v: *Upodobitve ljubljanskih škofov* (gl. ur. A. Lavrič), Narodna galerija, Ljubljana 2007, str. 91–183.

Spletni viri

- AT-OeStA/AVA Adel HAA Adelsgeneralien 637a.3 Lavant, Fürstbischof Jakob Stepischnegg, Fürstbischof Michael Napotnik, Wappenbrief, 1887-1891, na: <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=2716948> (pridobljeno: 4. 4. 2016).
- Grb*, na: <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=grb> (pridobljeno 20. 10. 2016).
- Grb*, na: <http://www.grboslovje.si/grb.php> (pridobljeno: 1. 4. 2016).
- Grb*, na: <http://www.grboslovje.si/vecgrba.php> (pridobljeno: 1. 4. 2016).
- Ilwof, Franz: *Stepischnegg, Jakob Maximilian*, v: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 36, Duncker & Humblot, Leipzig 1893, str. 100–102, na: https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Stepischnegg,_Jakob_Maximilian&oldid=2493794 (pridobljeno: 4. 4. 2016).
- Lazarini, Franci, *dr. Mihael Napotnik*, na: http://www.mariborart.si/ikonografija?p_p_id=articledisplaydata_WAR_artportlet_INSTANCE_k6d2gTajndir&p_p_lifecycle=o&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&p_r_p_564233524_articleUrl=dr-mihael-napotnik (pridobljeno: 1. 4. 2016).
- Lazarini, Franci, *dr. Jakob Maksimilijan Stepišnik*, na: http://www.mariborart.si/ikonografija?p_p_id=articledisplaydata_WAR_artportlet_INSTANCE_k6d2gTajndir&p_p_lifecycle=o&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&p_r_p_564233524_articleUrl=dr-jakob-maksimilijan-stepisnik (pridobljeno: 1. 4. 2016).
- Lukman, Franc Ksaver, *Napotnik, Mihael (1850–1922)*, v: *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi384701/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno: 4. 4. 2016). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 6. zv. Mrkun-Peterlin*, Zadrúžna gospodarska banka, Ljubljana, 1935.
- Schäfer, Joachim, Maximilian vom Pongau, v: *Ökumenischen Heiligenlexikon*, na: https://www.heiligenlexikon.de/Stadler/Maximilian_vom_Pongau.html (pridobljeno: 8. 4. 2016).
- Schäfer, Joachim, Michael, v: *Ökumenischen Heiligenlexikon*, na: <https://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Michael.htm> (pridobljeno: 8. 4. 2016).

Siebmacher, Johann, Lavant, v: *Siebmachers Wappenbuch von 1605*, Norimbergae 1605, na: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/Lavantsiebmacher.jpg> (pridobljeno: 18. 5. 2016).

Richter, Jakob, *Stepischnegg, Jakob Maksimilijan (1815–1889)*, v: *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 2013, na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi609557/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno: 5. 4. 2016). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 11. zv. Stelè–Švikaršič* (ur. A. Gspan et al.), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1971.

POVZETEK

Življenje in delo lavantinskih škofov Jakoba Maksimilijana Stepišnika in Mihaela Napotnika je sorazmerno dobro raziskano, v novejšem času sta jima bila posvečena tudi posebna simpozija, ki sta se odvila v slovenskem papeškem zavodu Slovenik v Rimu. Med razpravami, ki so bile objavljene po simpoziju, smo pogrešili prispevke, ki bi se dotaknili njunih škofovskih grbov. V članku smo tako na podlagi novoodkritega gradiva v Avstrijskem državnem arhivu z besedo in sliko predstavili oba zelo zanimiva škofovska grba, med drugim pa smo opozorili tudi na nekaj novih dejstev o podelitvi škofovskega grba ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča, ki nam leta 2007 niso bila poznana. Prispevek vključuje tudi omembo novoodkritega dokumenta, ki je ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu in naslednikom leta 1604 dovolil pravico uporabe predikata: »častivredni knez, dragi pobožni«.

KLJUČNE BESEDE: *Jakob Maksimilijan Stepišnik (1815–1889), Mihael Napotnik (1850–1922), Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937), lavantinska škofija, heraldika*

Summary

THE EPISCOPAL COATS-OF-ARMS OF THE LAVANTINE BISHOPS JAKOB MAKSIMILIJAN STEPIŠNIK AND MIHAEL NAPOTNIK

The life and work of the Lavantine bishops Jakob Maksimilijan Stepišnik and Mihael Napotnik has been relatively well researched and recently there have been special symposiums devoted to them that were held in the Slovenian Pontifical Institute Slovenik in Rome. Among the dissertations published subsequently, articles were missed that would touch upon their episcopal coats-of-arms. Thus, on the basis of newly-discovered material from the Austrian national archives, this article presents in words and pictures both very interesting episcopal coats-of-arms and also draws attention to some new facts about the presentation of the episcopal coat-of-arms of the Ljubljana bishop Anton

Bonaventura Jeglič we were not familiar with in 2007. The article also mentions a newly-discovered document which in 1604 granted Bishop Tomaž Hren and his successors the right to use the predicate »the venerable prince, dear pious«.

KEYWORDS: *Jakob Maksimilijan Stepišnik (1815–1889), Mihael Napotnik (1850–1922), Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937), Lavantine Diocese, heraldry*

Miha Šimac

dr. znanosti, asistent pri Katedri za zgodovino Cerkev in patrologijo,
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-naslov: miha.simac@teof.uni-lj.si

»OPES REGUM CORDA SUBDITORUM¹«: drobci o odlikovanjih lavantinskih in ljubljskih škofov

1 UVOD

V škofijski palači v Ljubljani je mogoče videti tudi upodobitve ljubljanskih škofov, ki so v teku zgodovine opravljali to zaupano jim službo. Nekateri portreti nam med drugim povedo tudi nekaj o tem, kako so delo posameznika cenili vladarji. Lep primer za to je upodobitev kneza in škofa Antona Alojzija Wolfa (1782–1859), kjer se mu na prsih lesketajo odlikovanja, ki jih je prejel v času svojega življenja. Toda za katere redove in medalje gre?² Zakaj so mu jih vladarji podelili? So jih prejeli tudi njegovi nasledniki? Pridigar bi sicer tu zlahka vzkliknil: »Nečimrnost čez nečimrnost, vse je nečimrnost!« (Prd 1,2). Kljub temu pa nam tudi ta odlikovanja morejo povedati kaj več tako o podeljevalcih kakor tudi o tistih, ki so jim bila podeljena, in okoliščinah podelitve. O vsem tem bi nam v veliki meri primerne odgovore lahko podala faleristika – pomožna zgodovinska veda, ki preučuje redove, odlikovanja in druga znamenja časti (tako vojaška kot tudi civilna) različnih držav, njihovo zgodovino, podobo, pa tudi ustanovne listine oziroma statute, ki opredeljujejo, kdo je lahko odlikovan in kakšne posledice ima samo odlikovanje za prejemnika.³ Da se je faleristika sploh povzpela do pomožne zgodovinske vede in našla svojo samostojno pot izven heraldike in numizmatike, ima precej velike zasluge češki častnik, zbiratelj in teoretik Oldřich Pilc (1900–1945). Kljub temu, da so se s posameznimi

¹ Naslov je vzet iz gesla avstrijskega Leopoldovega reda: »Kraljeva moč je v srcih podanikov«.

² Del odgovora na takšno vprašanje bi bilo mogoče dobiti tudi v šematiziranih posameznih škofij, kjer so navedeni tudi vsi redovi in medalje, s katerimi je vladar počastil posamezne škofove.

³ Podrobneje o sami faleristiki glej: Dietrich Herfurth, *Die Geschichte der Orden und Ehrenzeichen*, v: *Orden und Ehrenzeichen: Handbuch der Phaleristik* (ur. E. Henning in D. Herfurth), Köln–Weimar–Wien 2010 (dalje: *Orden und Ehrenzeichen: Handbuch der Phaleristik*).

vprašnji glede odlikovanj ukvarjali že v starejših obdobjih, pa je mogoče reči, da gre za relativno mlado zgodovinsko pomožno vedo. Ob tem je mogoče ugotoviti tudi, da so se posebna »znamenja časti« pojavljala že skorajda skozi vso zgodovino človeštva.

2 OD PRVIH ZAČETKOV DO HABSBUŽANOV

Že v času nomadov je bilo mogoče najti posameznike, ki so se dokazovali kot uspešni lovci z različnimi trofejami ali deli živali (npr. kremplji, zobje, krzno), v obdobju prvih civilizacij pa so vladarji posebej počastili hrabrost vojakov in uspešnost vojaških poveljnikov.⁴ Vladarji Egipta so jim tako – poleg posesti in sužnjev – kot posebno znamenje svoje naklonjenosti podeljevali predvsem zlato, pozlačena bodala oziroma različne zlate kose nakita. Pogum posameznikov so faraoni tako pogostokrat počastili predvsem z različnimi ogrlicami oziroma verižicami.⁵ V obdobju Starega kraljestva so med drugim že poznali tudi npr. red zlate ogrlice (shebyu), pozneje pa se je uveljavil tudi red zlate muhe.⁶ O podeljenih ogrlicah posameznikom danes pričujejo nekateri zapisi v ohranjenih egipčanskih grobnicah. V El Kabu, južno od Teb, so odkrili grobnico Ahmoseja, Ebanovega sina, ki je bil v vojaški službi pod faraoni Ahmosejem I., Amenhotepom I. in Thutmosem I. (čas pozne 17. in zgodnje 18. dinastije). V njej so našli zapise o njegovi karieri, ki nam podajajo zanimiv vpogled v ta čas, navajajo pa tudi, za kakšne vojaške dosežke vse ga je faraon odlikoval z različnimi zlatimi verižicami, sužnji in zemljo.⁷ Seveda pa so vladarji po svoji presoji na različne načine počastili tudi druge, denimo zaslužne uradnike in svečenike. Zanimivo je, da besede o takšni faraonovi počastitvi lahko najdemo tudi v Svetem pismu, ko beremo o faraonovih sanjah o sedmih debelih in sedmih suhih kravah. Te mu je potem razložil Jožef, vladar pa ga je zato nagradil, kakor beremo: »Faraon je še rekel Jožefu: ‚Glej, postavljam te nad vso egipčansko deželo.‘ Snel je pečatni prstan in ga dal Jožefu na prst. Oblekel ga je v oblačila iz tankega platna in mu obesil zlato ogrlico okoli vratu.⁴³ Potem ga je dal peljati na svojem drugem vozu in pred njim so klicali: ‚Priklonite se!‘ Tako ga je postavil nad vso egipčansko deželo.« (1 Mz 41,41–43)

Odlikovanja in počastitve posameznikov niso bili tuji niti Grkom in Rimljanom. Pravzaprav bi bilo najbrž prav tu iskati prve sistemske ureditve za podeljevanja različnih odlikovanj in odličij. V prvi vrsti je šlo za vojaška odlikovanja v obliki diskastih ščitov (*tà phálara*), čeprav ne gre pozabiti tudi na počastitve z različnimi simboli (lovorov venec) za druge dosežke (npr. zmagovalci na

⁴ Vaclav Měříčka, *Das Buch der Orden und Auszeichnungen*, Hanau 1990, str. 20.

⁵ <https://www.dhm.de/archiv/magazine/orden/ueberblick.htm> (zapis z dne 28. 4. 2016).

⁶ Prim. <http://www.arabworldbooks.com/egyptomania/jewels.htm> (zapis z dne 27. 4. 2016).

⁷ Prim. http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/ahmose_inscription.htm (zapis z dne 28. 4. 2016).

olimpijskih igrah).⁸ Kakor v grškem, tako so bila tudi v rimskemu svetu odličja in počastitve sprva namenjeni bolj vojakom in uspešnim vojaškim častnikom. Te so odlikovali z različnimi venci; tako so med drugim podeljevali *corona civica* – za rešitev življenja rimskemu državljanu; *corona vallaris* je bila podeljena tistemu, ki se je prvi povzpel na okop sovražnikovega tabora; *corona muralis* pa vojaku, ki je prvi prišel na sovražnikovo obzidje.⁹ V dobi cesarstva so ta odlikovanja ostala pridržana za častnike, prav tako kakor je najvišja počastitev vojskovodje – triumf – postal rezerviran za cesarja. Obstajale so seveda tudi počastitve, ki so bile vezane na imena enot ali vojaških poveljnikov (npr. med bolj slavne gotovo sodi poimenovanje Publija Kornelija Scipiona, ki ga je senat za zmago v drugi punski vojni počastil z nazivom »Africanus«).¹⁰ Navadno so vojaki prejeli različne ogrlice, zapestnice in seveda tudi medalje v obliki diskastih ščitov, ki so jih prevzeli po Grkih – *phalerae*, ki so dale ime pomožni zgodovinski vedi. Te medalje si je vojak lahko prislužil na bojišču in so se pritrjevale na prsi vojaškega oklepa, pogostokrat pa so bile tudi okrašene; največkrat z različnimi upodobitvami živali, mitoloških bitij ali rimskih bogov (npr. sfinga, lev, Meduza, bogovi Mars, Minerva ali Jupiter), pozneje pa lahko tudi s cesarskimi podobami.¹¹ O tem deloma pričujejo tudi odkriti nagrobni spomeniki vojaških oseb. Eden takšnih je bil izkopan v Vidmu pri Ptujju. Napis na steli nam pove, da je tam svoj poslednji počitek našel centurion Osme Avgustove legije, Mark Petronij Klasik Marucin (*Marcus Petronius Classicus Marrucinus*). Na spomeniku je lepo vidno, da je bil centurion odlikovan s tremi falerami.¹²

Vendar pa je zgodovina današnjih redov in odličij moč iskati šele precej pozneje, v obdobju vojaških viteških redov (npr. templjarji, ivanovci, nemški viteški red, red vitezov Božjega groba),¹³ ki so nastali v času križarskih pohodov. Po vzoru teh redov so vladarji pozneje ustanavljali lastne viteške redove (npr. angleški kralj Edvard III. leta 1348 ustanovi red podveze), s podeljevanjem članstva v njih pa so želeli plemstvo privezati na svoje vladarske hiše in na ta način utrditi svojo oblast. Zato je bil vladar veliki mojster reda, njemu podrejeni pa so bili plemiči – vitezi reda. Vstop v red je pomenil pomembno stopnico v nadaljnji karieri posameznega plemiča, saj je na ta način izkazoval pripadnost vladarju.

⁸ Überblick: <https://www.dhm.de/archiv/magazine/orden/ueberblick.htm> (zapis z dne 24. 4. 2016).

⁹ Kratek pregled nekaterih rimskih odlikovanj se najde tudi na spletu – prim. <http://www.dl.ket.org/latin1/mores/military/coronae.htm> (zapis z dne 27. 4. 2016).

¹⁰ Adrian Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, London 2003, str. 96–97.

¹¹ *Orden und Ehrenzeichen: Handbuch der Phaleristik*, str. 96–97.

¹² <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=3102> (zapis z dne 25. 4. 2016). Za opozorilo na ta rimski nagrobni spomenik se zahvaljujem dr. Julijani Visočnik.

¹³ Podrobneje o zgodovini omenjenih vojaških redov glej med drugim tudi: Desmond Seward, *The Monks of War: The Military Religious Orders*, London 1995.

S slabitvijo plemstva in vse večjo prevlado meščanskega stanu ob koncu 17. stoletja so morali vladarji ukrepati v različnih smereh. Prva je bila ta, da so dotlej ne vedno zveste najemniške čete zamenjale stalne vojske, ki pa jih je bilo treba močno navezati na dvor. Pri tem so si vladarji pomagali zlasti z nagrajevanjem uspešnih častnikov in vojskovodij. V ta namen so v 17. in 18. stoletju ustanavljali različne redove oz. ordene, jim dodajali vidna obeležja (*Ordenzeichen*),¹⁴ nazadnje pa so ustanavljali še odlikovanja oziroma medalje za vojaške ter civilne zasluge, da bi na ta način na vladarsko hišo navezali čim več ljudi in si s tem pridobivali podporo. Ta vidna »znamenja časti« so bila okrašena z različnimi znamenji cesarske hiše (npr. krona, monogrami vladarja itd.), državnimi (npr. grb cesarstva) in krščanskimi simboli. Med temi so bile najbolj pogoste oblike redovnih znakov različne vrste križev (npr. grški križ, latinski križ, Malteški križ, Antonijev križ itd.), saj faleristika razločuje kar okoli 30 različnih vrst križev.¹⁵

Ob tem je potrebno na kratko omeniti še stopnje redov, ki so prevzele poimenovanje po stopnjah ureditve srednjeveških viteških redov (veliki mojster, komtur itd.). Sodobno organizacijo redovnih stopenj je vzpostavil Napoleon Bonaparte z redom legije časti, ki je sprva imela tri, od leta 1805 pa pet stopenj, ki veljajo še danes: veliki križ; veliki komtur (tudi veliki oficir), komtur oziroma komander (po vzoru srednjeveških viteških komend – *commendator*), oficir in vitez. Po njegovem vzoru so se v 19. stoletju v veliki meri ravnali tudi drugi vladarji in vzpostavljali redove v petih stopnjah. Seveda pa to ni bilo pravilo, saj so nekateri vladarji vzpostavili redove le v treh stopnjah. Vojaški red Marije Terezije in red železne krone imata, denimo, tri stopnje: veliki križ, komtur in vitez. Toda če so bili ti redovi v veliki meri namenjeni plemstvu, so vladarji vpeljevali tudi medalje kot, praviloma, nižjo stopnjo počastitve posameznika. Tudi te so imele lahko več razredov, načeloma pa so se ločevale po kovini: zlata, srebrna, bronasta ter po velikosti.¹⁶ Če so bili redovi in medalje sprva namenjeni vojakom in častnikom, so vladarji to metodo pridobivanja podpore pozneje uporabili tudi v civilni sferi in z odlikovanji počastili tudi zaslužne uradnike, profesorje, škofe in duhovnike; sploh vsakogar, ki je pač imel dovolj »zaslug za domovino in cesarja«. Podobna znamenja časti so (večinoma od 19. stoletja naprej) ustanovili in podeljevali tudi papeži; tako odlikovanja in medalje tudi cerkvenemu občestvu niso tuji.¹⁷

¹⁴ Red v tem primeru ni mišljen kot institucija (npr. viteški red vitezov Božjega groba), pač pa kot insignija reda (npr. odličje na prsih).

¹⁵ O oblikah in ikonografiji redov in odlikovanj glej: Pavel Car, Vpliv političnih sprememb leta 1918/1919 na sistem in ikonografijo državnih odlikovanj, v: *Arhivi* 38 (2015), št. 1, str. 161–183 (dalje: Car, Vpliv političnih sprememb).

¹⁶ Prav tam, str. 164–166.

¹⁷ O odlikovanjih in redovih, ki so jih podeljevali papeži, glej tudi *Izbrani in odlikovani: odlikovanja Vatikana in cerkvenih viteških redov*, Ljubljana 2010.

3 REDOVI IN ODLIKOVANJA POD HABSBUŠKIM ŽEZLOM

Ta zunanja znamenja časti so posameznike torej lahko še dodatno privezala k cesarski hiši, kar je pomenilo pridobiti si zaveznike za čase stisk. Zato so tudi Habsburžani uvedli odlikovanja, ki so jih podeljevali svojim zvestim podložnikom zaradi vojaških, državnih ali drugih zaslug, s katerimi so se ti izkazali.¹⁸

Prvi red, v katerem so bili vrhovni mojstri Habsburžani, je bil red zlatega runa, ki ga je leta 1429 ustanovil burgundski vojvoda Filip Dobri. Po izumrtju rodbine burgundskih vojvod je redovni mojster postal nadvojvoda Maksimilijan Habsburški. V času razdelitve habsburške rodbine na špansko in avstrijsko vejo se je razvil tudi spor glede vprašanja, kdo je suveren nad redom zlatega runa. Spor ni bil rešen vse do španske nasledstvene vojne in šele v 18. stoletju sta bila potem ustanovljena dva neodvisna reda zlatega runa: španski in avstrijski. Slednjega so nosili predvsem pripadniki cesarske hiše in so ga le izjemoma podeljevali izven rodbine.¹⁹

Pozneje so habsburški vladarji kot veliki mojstri postopoma ustanavljali in vpeljevali še različne druge redove in medalje. Fran Orožen (1853–1912) je tako v prispevkih, ki so izhajali v *Učiteljskem tovarišu*, pisal o ureditvi države, državnih simbolih, pristojnostih parlamenta; dotaknil pa se je tudi viteških redov in odlikovanj. Na prvem mestu je obravnaval duhovna viteška redova in na kratko predstavil tako nemški viteški red kot tudi malteškega, ki sta takrat delovala v monarhiji. Nadaljeval je še z zgodovino posvetnih viteških redov. Poleg že omenjenega reda zlatega runa in c. kr. vojaškega reda Marije Terezije je predstavil še red sv. Štefana, ki ga je ustanovila vladarica Marija Terezija 5. aprila 1764 »v čast sv. Štefanu, prvemu kralju ogrskemu.« O sami organiziranosti in obliki reda je Orožen zapisal: »Število vitezov je omejeno na 100. Red se deli v veliki križ, komanderski križ in mali križ. Veliki mojster je cesar Franc Jožef I. Redov znak je zeleno emeliran križ z napisom „Publicum meritorum praemium“ in s črkama M. T. Red visi na zelenem traku z rdečo proggo v sredi.« Avtor je svojo predstavitev redov in odlikovanj nadaljeval takole:

»„Avstrijski-cesarski Leopoldov red“ je ustanovil cesar Franc I. 8. prosinca 1. 1808. Red se deli v veliki križ, komanderski križ in viteški križ. Veliki mojster je cesar. Redov znak je s cesarsko krono pokrit osemesti rdeče emeliran zlat križ z belim robom in napisom „Integritati et merito“ in s črkami F. J. A. (Franciscus Imperator Austriae). Na zadnji strani je geslo „Opes regum corda subditorum“. Trak je rdeč z belim robom.

¹⁸ O redovih pod habsburškim žezlom glej *Österreichs Orden: vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (ur. J. Stolzer in C. Steeb), Graz 1996 (dalje: *Österreichs Orden*).

¹⁹ Podrobneje o zgodovini reda zlatega runa glej *Österreichs Orden*, str. 68–89.

„Avstrijski-cesarski red železne krone“. Red je ustanovil Napoleon I. v Italiji 1. 1805., ko se je dal venčati z lombardsko železno krono. „Železna krona“ se imenuje, ker je baje ozki železni obroč na njej izdelan iz žrebja od Kristovega križa. Leta 1814., ko je bil Napoleon premagan, odpravili so red železne krone. Avstrijski cesar Franc I. pa je 12. svečana 1. 1816. zopet ustanovil red kot odlikovanje za civilne in vojaške osebe. Red železne krone se deli v tri vrste. Vitezi I. vrste postanejo ob enem pravi tajni svetniki, vitezi II. in III. vrste pa dobe le včasih plemstvo. Redov znak kaže železno krono pod avstrijskim dvoglavi orlom in visi na rumenem traku z višnjevim robom.

„Cesarski-avstrijski Franc Jožefov red“ je ustanovil cesar Franc Jožef I. dne 2. grudna 1. 1849. v priznanje posebne zvestobe in zaslug v vojski in miru. Red se deli v veliki križ, komturni križ in viteški križ. Redov znak je rdeče emeliran zlat križ s črkama F. J. na okroglem, belem srednjem polji. Tudi ima s črkama V. U. (viribus unitis) naznačeno cesarjevo geslo. Nad križem je cesarska krona. S tem redom odlikovani ga nosijo na rdečem traku.

„Red zvezdnega križa“ je ustanovila cesarica Eleonora, cesarja Leopolda I. mati, 18. kimovca 1. 1668. Ta red je najvišje odlikovanje za gospe visokega plemstva. Podeljuje ga cesarica, zaščitnica pa je kaka nadvojvodinja. Pravico do tega reda imajo omožene plemenite katoliške gospe, katere se bavijo z deli krščanske ljubezni in strežejo bolnikom v bolnišnicah. Redov znak ima napis „Salus et gloria“ in se nosi na črno-svilnatem traku na levi rami.

„Častno znamenje za umetnost in vednost“ (literis et artibus) je ustanovil cesar Franc Jožef I. 1. 1887. v priznanje posebnih zaslug za umetnost in vednost.

Poleg imenovanih odlikovanj je še ustanovil cesar Franc Jožef I. ta odlikovanja: „Vojaški zaslužni križec“ za častnike in njim jednake vojaške osebe, „zlato in srebrno svetinjo za hrabrost“ za vojake (izvzemši častnike) in „zlato in srebrni križec za zasluge“ (s krono ali brez krone) za civilne osebe (včasih tudi dobe to odlikovanje vojaki), „zlato svetinjo“ s cesarskim geslom „pro piis meritis“, „vojno svetinjo“ z 1. 1873. in „duhovni vojaški zaslužni križec“ „pro piis meritis“ je ustanovil za vojaške duhovnike cesar Franc I. Nadalje še omenimo „svetinjo tirolske deželne brambe“ in „Salvatorjevo svetinjo“ mesta Dunaja.²⁰

Omenjeni redovi so imeli tudi svoje statute, ki so jih vladarji – kot veliki mojstri – lahko spreminjali in dopolnjevali. Za vodenje vseh seznamov in pregled nad vsemi nosilci pa so delovale tudi pisarne posameznih redov. Kot zanimivost velja izpostaviti, da je npr. Red železne krone že v statutu imel poleg posameznih uradnikov (npr. kanclerja, tajnika reda itd.) določenega tudi preleta reda (Ordens-Prälat), ki je ob praznikih reda imel nalogo, da opravi cerkvena

²⁰ Fran Oražen, Ustavoznanstvo, v: *Učiteljski tovariš*, 1. 2. 1896, str. 54–55.

opravila. Pri tem je šlo po pravilu za *velikega mojstra* iz vrst visoke duhovščine.²¹ Kot prvi je bil tako prelat tega reda z velikim križem Leopoldovega reda odlikovan dunajski nadškof Žiga Anton grof Hohenwart (1730–1820).²²

V statutu Reda železne krone, Leopoldovega reda in Reda Franca Jožefa je mogoče prebrati tudi nekaj besed o tem, zakaj je vladar posamezni red ustanovil in komu je bil namenjen. Tako, denimo, v statutu avstrijskega cesarskega Leopoldovega red piše, da je namenjen vsem, ki so se posebej izkazali ter odlikovali za domovino in cesarsko hišo bodisi na civilnem bodisi na vojaškem področju. Cesar Franc Jožef pa je ob prvi obletnici svojega vladanja leta 1849 ustanovil še red, imenovan po njem. Tega je mogel dobiti vsak, kakor so pisali v Novicah, »naj bo kakoršniga koli stanu in kakoršne koli vere, če si je le za vladno ali za domovino, naj bo v vojski, ali v mirnim trudu za povzdigo ljudske omike, kmetijstva, obertnijstva i. t. d. posebno zasluženje pridobil.«²³

Prav tako so redovni statuti vsebovali določila o ceremonialnih oblačilih, pa tudi o privilegijih, ki jih je bil deležen prejemnik posameznega reda (npr. možnost zaprositi za plemstvo, dostop do cesarja, naslov cesarskega svetnika²⁴ itd.). Nekateri redovni statuti pa so imeli zapisane tudi številčne omejitve. Tako je npr. Red železne krone v 11. členu navajal, da je število vitezov omejeno na 100; 20 prvega, 30 drugega in 50 vitezov tretjega razreda. V to število pa niso bili vključeni nadvojvode in otroci cesarske hiše.²⁵ Toda teh omejitev se tudi vladarji niso vedno držali.

Kot zanimivost velja izpostaviti še določbe, ki so velevale, da se mora red po smrti odlikovanca vrniti pisarni reda.²⁶ V ta namen so prejemniki posameznega reda podpisovali tudi reverze.²⁷ Posamezne redove pa so morali vrniti

²¹ Prim. <http://www.coresno.com/themen/orden/1577-ordo-eko.html> (zapis z dne 1. 5. 2016).

²² *Österreichs Orden*, str. 138.

²³ Novice, 12. 12. 1849, str. 219. – Cesarski patent z dne 2. decembra 1849 je bil z vsemi členi objavljen tudi v slovenskem prevodu v *Deželnem zakoniku in vladnem listu za kranjsko kronovino*. Konkretno je o tem, komu je red »za izverstne zasluge« namenjen, »brez ozira na rojstvo, vero in stan«, govoril tretji člen. Prim. *Deželni zakonik in vladni list za kranjsko kronovino*, 1851, V. del, III. tečaj, str. 38.

²⁴ Baron Josef Schwegel je bil odlikovan tako z redom svetega Štefana kot tudi z redom železne krone 1. razreda. Na podlagi statutnih pravil je, kakor piše sam v svojih spominih, postal tudi najmlajši cesarski tajni svetnik. Prim. Josef Schwegel, *Spomini in pisma* (ur. F. Rozman), Ljubljana 2007, str. 74. – V statutu železne krone zares zasledimo v §. 21. tudi omembo glede podeljevanja naslova tajnega svetnika.

²⁵ »§. 11. Die Zahl der Ritter ist auf hundert, nämlich: zwanzig der ersten, dreissig der zweyten, und fünfzig der dritten Classe festgesetzt. Die Prinzen Unsers Kaiserlichen Hauses sind in dieser Zahl nicht einbegriffen.« Glej <http://www.coresno.com/themen/orden/1577-ordo-eko.html> (zapis z dne 1. 5. 2016).

²⁶ Prim. »§17. Nach erfolgtem Ableben eines Ritters der ersten, zweyten oder dritten Classe, muß die Ordenskette und das Ordenszeichen nebst dem Statuten-Buche dem Ordensschatzmeister zurückgestellt werden.« Glej <http://www.coresno.com/themen/orden/1577-ordo-eko.html> (zapis z dne 1. 5. 2016).

²⁷ Prim. »§. 15. Vsak na novo imenovan ali na višjo versto povišan ud reda dobi torej od redove pisarnice s pismom imenovanja, redovim znamenjem ter enim iztiskom pravil vred tudi protipis, kterega ima podpisati in redovi pisarnici nazaj poslati, in s katerim ne poterdi samo prejetja teh reči, temuč [sic!] tudi za se in dediče svoje obljudi, da bode znamenje reda in pravila v gori omenjenih primerlejih redovi pisarnici zopet vernil ali vemitil dal.« V: *Deželni zakonik in vladni list za kranjsko kronovino*, 1851, V. del, III. tečaj, str. 41.

odlikovanci že prej, če so bili npr. odlikovani z višjo stopnjo istega reda. Med takšne je denimo sodil red Franca Jožefa, kar je bilo določeno v 17. členu statuta.²⁸ Skozi desetletja je tudi na teh področjih prihajalo do manjših sprememb in modifikacij statutov.

4 ŠKOFJE IN »VIDNA ZNAMENJA ČASTI«

Od omenjenih redov in odlikovanj so vladarji škofo pogostokrat odlikovali z različnimi stopnjami reda železne krone, reda Franca Jožefa ali Leopoldovim redom, seveda pa niso umanjala niti nekatera omenjena nižja odlikovanja oziroma medalje, ki pa so bila veliko pogosteje namenjena posameznim duhovnikom, kanonikom in profesorjem. Na nek način bi lahko že samo imenovanje nekoga za škofa veljalo kot znamenje posebnega vladarjevega zaupanja in počastitve. Navsezadnje so imeli prav habsburški vladarji v svojem cesarstvu posebne pravice pri imenovanju škofov, pri čemer so gledali tudi na zvestobo in pripadnost dvoru.²⁹ To pripadnost pa so potem še dodatno odlikovali z različnimi redovi in podeljenimi odličji ter posameznega škofa poskušali še dodatno navezati na svojo hišo in cesarski tron. Takšen način počastitve se je gotovo skrival tudi v knežjem nazivu, ki so ga prejeli nekateri škofje zase in svoje naslednike. France M. Dolinar piše, da je nadvojvoda Friderik leta 1318 takratnemu lavantinskemu škofu Dietrihu Wolfhauerju (škof v letih 1317–1332) podelil knežji naslov.³⁰ Toda ta naslov je bil podeljen samo osebi, šele cesar Friderik III. pa je pravico do knežjega naslova razširil na vse naslednike in to leta 1457, ko je lavantinskemu škofu Teolbaldu Schweinbecku (škof 1446–1463) potrdil vse pravice, privilegije in svoboščine.³¹ Od takrat naprej so torej pravico do knežjega naslova imeli vsi lavantinski škofje.³²

Podobno so vladarji ta naslov podelili tudi ljubljanskim škofom. Ferdinand I. je tako 26. maja 1533 ljubljanskemu škofu in takratnemu seckavskemu administratorju Krištofu Ravbarju (škof 1494–1536) in njegovim naslednikom podelil knežji naslov.³³ Ljubljanski škof Tomaž Hren (škof 1597–1630) pa je bil leta 1604 posebej počaščen s pravico do uporabe predikata: »častivredni knez,

²⁸ Prim. »§. 14. Nach dem Ableben eines Ordens-Mitgliedes oder bei Erlangung eines höheren Grades hat die Zurückstellung des Ordenszeichens und der Statuten an die Ordenskanzley, und zwar im ersten Falle von Seiten der Erben, im zweyten durch den Inhaber zu geschehen.« Glej <http://www.coresno.com/themen/orden/1572-ordo-fjo.html> (zapis z dne 1. 5. 2016).

²⁹ O imenovanju škofov in političnem aspektu imenovanj zlasti v dobi dvojne monarhije do leta 1903 glej Edith Saurer, *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen 1867–1903*, Wien–München 1967.

³⁰ *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198–1448* (ur. E. Gatz in C. Brodtkorb), Berlin 2001, str. 334. – Za opozorilo na to knjigo se zahvaljujem mag. Lilijani Urlep.

³¹ *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648* (ur. E. Gatz in C. Brodtkorb), Berlin 1996, str. 656.

³² O tej podelitvi glej Anton Ožinger, *Viri 4: Listine lavantinske škofije v Pokrajinskem arhivu Maribor*, Maribor 1989, str. 31.

³³ Prim. Diplomatarij. V: *Zgodovinski zbornik: priloga »Laibacher Dioecesanblatt-u«* 1 (1888), stolpci 33–38.

dragi pobožni«, ki ga je tega leta s strani vladarja pridobil zase in svoje naslednike.³⁴ Ob tem se zdi, da o tem naslovu doslej še ni bilo posebej govora.

Knežji naslov je bil po nastanku nove goriške škofije 7. maja 1766 podeljen tudi takratnemu nadškofu in metropolitu Karlu Mihaelu grofu Attems (nadškof 1752–1774).³⁵ Ob tem pa seveda niso manjkale podelitve še drugih naslovov; tako so vladarji počastili posamezne škofo z naslovom cesarskih tajnih svetnikov. Škof Hren je ta naslov dobil leta 1628.³⁶

Žal je bil čas raziskovanja v dunajskih arhivih precej skopo odmerjen, zato je tudi ta prispevek prostorsko omejen na lavantinsko in ljubljansko škofijo; časovni lok pa sega le od sredine 19. stoletja do razpada habsburškega imperija ter z drobcem (odlikovanja škofa Jegliča iz 1920 in 1928) tudi v novo državno ureditev, Kraljevino SHS.

4.1 Anton Alojzij Wolf in cesarska odlikovanja

Med prvimi, pri katerih je mogoče zapisati še kakšno besedo več tudi o odlikovanjih, je gotovo ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf. Prvo »počastitev« mu je vladar izkazal že januarja leta 1826, ko je zase in za svoje naslednike na sedežu ljubljanske škofije znova pridobil leta 1806 izgubljeni knežji naslov.³⁷ 6. septembra 1844 ga je cesar imenoval še za tajnega svetnika;³⁸ priznanja v obliki različnih redov in odlikovanj pa so sledila šele nekaj let pozneje. A takrat se je zdelo, da ta kar dežujejo.

Cesar je leta 1850 prejel predlog deželnega namestnika (Staathalter) Kranjske, Gustava Ignaca pl. Chorinskega (1806–1873), da se naj posebej odlikuje tudi takratnega ljubljanskega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa in to utemeljil takole: »unverbrüchliche treue an das a. h. kaiserhaus und vortheilhafte einwirkung auf die diöcesanbevölkerung durch festes und umsichtiges benehmen, so wie durch entsprechende erlässe an die diöcesangeistlichkeit.«³⁹ Cesar je Antonu Alojziju Wolfu takrat zares podelil komturni križ reda Franca Jožefa brez plačila takse (*Tax frei*).⁴⁰ O tem je poročalo tudi avstrijsko časopisje; med drugim so o tem 11. avgusta 1850 pisali tudi v *Fremden Blattu*.⁴¹ Tri dni pozneje so se oglasile

³⁴ Österreichisches Staatsarchiv (AT-OeStA)/Allgemeine Verwaltungsarchiv (AVA), Adel HAA, Adelsgeneralien 637a.1, Laibach, Fürstbischof zu, und sein jeweiliger Nachfolger, »Ehrwürdiger Fürst«.

³⁵ Rudolf Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*, Gorica 1951, str. 38.

³⁶ France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, str. 112.

³⁷ Ivan Lavrenčič, Anton Alojzij Wolf, knezoškof ljubljanski. V: *Novice*, 22. 2. 1882, str. 59–60.

³⁸ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 294. Vendar so v osmrtnici zapisali, da je bil pravi cesarski tajni svetnik (»wirklicher geheimer Rath«). prim.: Laibacher Zeitung, 7. 2. 1859.

³⁹ Vladar ga je torej odlikoval za »neomajno zvestobo cesarski hiši in preudarno in trdno vodenje škofije in duhovščine ter pozitivnega vpliva na vernike.« V: AT-OeStA/Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHSStA), Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 7 (1850), KZ. 2554/1850.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Fremden Blatt, 11. 8. 1850.

tudi *Novice*, ki so povzemale uradno dunajsko časopisje. Poročale so, da se je cesar »po narvišjim sklepu od 7. julija t. l. naslednjim v spoznanju njih zaslužnih del in njih domorodniga in vdaniga prizadetja za občinski blagor« odločil podeliti nekaterim Kranjcem zaslužna odlikovanja: »komturni križ Franc-Jožefoviga reda knezoškofu ljubljanskemu Antonu Alojzu Wolfu.« Poleg njega so bili odlikovani še nekateri uradniki in posamezniki; med drugim je cesar podelil zlati zaslužni križ s krono tudi takratnemu »mestnemu zvonarju in srenjskemu odborniku Antonu Samassa.«⁴² Škof Wolf se je ob tej priložnosti cesarju posebej zahvalil za izkazano mu čast. Zanimivo je, da se v odkritem dokumentu najde tudi lastnoročno zapisan cesarski pripis.⁴³

Že čez dobra štiri leta je cesar Franc Jožef spet podeljeval odličja in redove. To pot je bil ljubljanski škof predlagan za visoki red železne krone prvega razreda.⁴⁴ *Novice* so o tem poročale 26. aprila 1854 in zapisale, da je vladar podelil »okoli 500 poslavil« in sicer »v spomin slavne poroke.« Med odlikovanimi so *Novice* po dunajskem časopisju povzemale le pomembnejše osebe; tako je takrat denimo deželni namestnik Chorinsky dobil komturski križ Leopoldovega reda, med odlikovanimi pa je bil tudi knez in škof Wolf, ki je prejel red železne krone prvega razreda.⁴⁵

Ni še minilo niti devet mesecev, ko je bil škof Wolf še tretjič odlikovan. Decembra 1854 je škof praznoval duhovniški jubilej – 50. obletnico mašniškega posvečenja. Prav to je bilo kot utemeljitev tudi zapisano v predlogu, ki ga je cesar potrdil in ljubljanskega kneza in škofa takrat odlikoval še z velikim križem Leopoldovega reda. Ob tem so mu, kot že poprej, odpisali tudi predpisane takse.⁴⁶ O odlikovanju je takrat poročala tudi *Zgodnja danica*.⁴⁷

4.2 Odlikovanja škofa Stepišnika in škofa Pogačarja

A če je bil ljubljanski knezoškof Wolf v milosti cesarske hiše in prejemnik omenjenih redov, njegov sodobnik in sobrat v škofovski službi, lavantinski škof Anton Martin Slomšek (škof 1846–1862) tega očitno ni bil deležen. Prav tako se zdi, da teh časti ni bil deležen niti Wolfov naslednik Jernej Vidmar (škof 1860–1875), saj se ni najbolje znašel v vedno bolj zapletenih političnih razmerah.

⁴² *Novice*, 14. 8. 1850, str. 140.

⁴³ »Ich nehme die vorgelegte Dankadresse des fürstbischofs in Laibach, Anton Alois Wolf zur Kenntniß. Franz Joseph MP.« V: AT-OeStA/ HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 10 (1850), KZ. 3426/1850.

⁴⁴ AT-OeStA/ HHStA, Archiv Eisernen Krone EKO, Akten, karton 40 (1854), št. 42.

⁴⁵ *Novice*, 26. 4. 1854, str. 132.

⁴⁶ V dokumentu tako kot utemeljitev stoji zapisano, da ga vladar odlikuje: »aus anlaß seines nächstens statt findenden priester jubiläums das großkreuz österreichischen Leopoldordens taxfrei.« Ob tem je prejel veliki križ, srebrno zvezdo in redovno verižico št. 15 v skupni teži »45 7/8 dukaten«. V: AT-OeStA/ HHStA, Archiv Leopoldsordens (LO), Akten, karton 51 (1854), KZ. 351/1854.

⁴⁷ Prim. *Zgodnja danica*, 21. 12. 1854.

Slika 1: Veliki križ Leopoldovega reda (foto: Pavel Car)

So pa zato več uspeha z različnimi odlikovanji in počastitvami imeli njihovi nasledniki. Po Slomškovi smrti leta 1862 je lavantinsko škofijo prevzel Maksimiljan Jakob Stepišnik (škof 1862–1889). Znan je bil po poudarjanju, da ni ne nemški in ne slovenski, pač pa je v prvi vrsti katoliški škof.⁴⁸ Leta 1870 je bil prisoten tudi na I. vatikanskem koncilu.⁴⁹ Zanimivo je, da je bil ob koncu oktobra tega leta na predlog štajerskega deželnega namestnika predlagan cesarju za odlikovanje z redom železne krone 2. razreda. Vendar, kot kaže, škof, kljub podpisanim papirjem s strani cesarja, tega odlikovanja ni nikoli prejel. V protokolu pa tudi v samem aktu predloga je namreč mogoče opaziti prečrtano ime škofa Stepišnika.⁵⁰ Zakaj odlikovanja ni prejel, za zdaj ostaja uganka. Potrditev, da do te podelitve takrat ni prišlo, pa na nek način daje tudi osmrtnica iz leta 1889, ki našteva škofova odličja in časti. V njej ni nikjer omenjeno, da bi bil vitez reda železne krone 2. razreda. Zato pa je iz osmrtnice prebrati, da je bil

⁴⁸ Prim. Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 117–118.

⁴⁹ O koncilu in škofu Stepišniku glej Metod Benedik, Škof Stepišnik, prvi vatikanski koncil, papeška nezmotnost, v: *Bogoslovni vestnik (BV)* 70 (2010), št. 1, str. 71–81.

⁵⁰ AT-OeStA/ HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 21 (1870), KZ. 4155/1780.

lavantinski knez in škof Stepišnik cesarski tajni svetnik,⁵¹ odlikovan tudi z redom Franca Jožefa.⁵² V začetku julija 1879 je bil namreč predlagan v odlikovanje z omenjenim redom in sicer »v priznanje energičnega poklicnega dela in zaslužnega delovanja«, kakor so zapisali. Cesar je predlog potrdil in škofa odlikoval z velikim križem omenjenega reda.⁵³ Očitno je novica o tem odlikovanju ponekod po župnijah povzročila veliko veselje. Ormoška župnija je 24. julija 1879 v *Slovenskem gospodarju* ob tej priložnosti objavila posebno čestitko, namenjeno svojemu škofu. Stepišnik se je z izbranimi besedami za to tudi zahvalil in dejal, da je s tem odlikovanjem cesar počastil vse njemu zaupane »katoličane moje škofije«. ⁵⁴ O sami slovesnosti podelitve reda, ki je potekala 27. julija, pa se je štiri dni pozneje razpisal *Slovenski gospodar*: »./.../ Po sv. meši, katero so brali preč. Kanonik Pak, izročil je baron plem. Myrbach, namestovalni načelnik graškej c. kr. namestniki, v knezoškofijskej palači redovne dekoracije preuzvišenemu odlikovancu, to pa v pričo preč. kapiteln, višjih tukajšnjih uradnikov, ravnateljv in profesorjev srednjih šol in mestnega župana!«⁵⁵

Slika 2: Veliki križ reda Franca Jožefa (foto: Pavel Car)

Dve leti pred omenjenim Stepišnikovim odlikovanjem je bil ob koncu leta 1877 s strani cesarja odlikovan tudi ljubljanski knez in škof Janez Zlatoust Pogarčar (škof 1875–1884). Iz resolucije je razbrati, da mu je 22. decembra 1877 cesar »v priznanje njegovega gorečega poklicnega in zaslužnega delovanja« podelil

⁵¹ Naslov tajnega svetnika je prejel leta 1883. Prim. Slovenec, 12. 9. 1883.

⁵² Prim. Slovenski gospodar (Sgp), 4. 7. 1889.

⁵³ AT-OeStA/ HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 14 (1879), KZ. 2896/1879.

⁵⁴ Sgp, 24. 7. 1879, str. 239.

⁵⁵ Sgp, 31. 7. 1879, str. 252.

komturni križ Leopoldovega reda.⁵⁶ V samem predlogu z dne 30. maja t. l. pa so predlagatelji zapisali, da je škof v ljubljanski škofiji uspel spremeniti nevdružne razmere ter med duhovščino ponovno vzpostaviti omajano disciplino in pokorščino. Prav tako naj bi škofu uspelo obrniti velik del duhovščine iz »skrajno nacionalne agitacije« ter jo usmeriti na polje njihovega poklica.⁵⁷ Pogačar si je posebno pohvalo prislužil še zato, ker je duhovščina na Kranjskem z vso vnemo sodelovala v osnovnih šolah. Kakor je zapisal dr. Rajšp, je to pomenilo, da je »škof duhovnike uspešno prisilil, da se niso upirali liberalni šolski zakonodaji.«⁵⁸

Toda to ni bilo edino odlikovanje, s katerim je cesar počastil ljubljanskega škofa. Leta 1883 sta štajerski deželni namestnik in kranjski deželni predsednik predlagala cesarju, da naj Pogačarju podeli veliki križ reda Franca Jožefa, in sicer ob 600-letnici pripadnosti Štajerske in Kranjske habsburški dinastiji. Poleg njega in številnih drugih je bil takrat z redom železne krone 3. razreda odlikovan tudi Pogačarjev naslednik, takratni ljubljanski kanonik, dr. Janez Gogala (1825–1884).⁵⁹ V *Slovenskem narodu* so povzemali dunajsko časopisje in zapisali, da je ljubljanski knez in škof veliki križ reda Franca Jožefa prejel »povodom cesarskega potovanja.«⁶⁰ Časopis je pri tem seveda namigoval na cesarjev obisk Kranjske, ki je potekal od 11. do 17. julija t. l.⁶¹ Pogačar pa je to odlikovanje nosil le kratek čas, saj je že 25. januarja 1884 za vedno zatisnil oči. Ob njegovi smrti so se 8. marca oglasile tudi sodne oblasti in opozorile na to, da je potrebno red vrniti, kakor so to velevali statuti reda. Veliki križ reda Franca Jožefa je bil potem že ob koncu tega meseca tudi zares vrnjen pisarni reda.⁶²

Zanimivo je, da je prav v letu smrti škofa Pogačarja prišlo do nekaterih modifikacij v redovnih pravilih nekaterih najvišjih redov v habsburškem imperiju. Še leta 1883 bi, denimo, prejemnik reda železne krone po statutu smel zaprositi tudi za plemiški naslov. Med temi, ki so na osnovi tega pravila prosili za povzdig v viteški stan, so bili – poleg častnikov in uradnikov – tudi duhovniki. Leta 1876 je novomeški prošt Simon Vilfan (Wilfan) (1802–1881) prejel red železne krone 3. razreda, na podlagi pravil pa je potem zaprosil za viteški stan in bil 10. decembra 1876 vanj tudi povzdignjen.⁶³ Podobno je kot prejemnik reda

⁵⁶ AT-OeStA/HHStA, Archiv des Leopoldsordens, Akten, karton 84 (1877), KZ. 169/1877.

⁵⁷ AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 20 (1877), KZ. 4475/1877.

⁵⁸ Vincenc Rajšp, Franc Jožef in odnos do vere, rkp. Za opozorilo in posredovane podatke kakor tudi za posredovani zapis se zahvaljujem dr. Vincencu Rajšpu.

⁵⁹ AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 15 (1883), KZ. 3372/1883.

⁶⁰ Slovenski narod, 12. 9. 1883.

⁶¹ Novice, 18. 7. 1883, str. 231.

⁶² AT-OeStA/HHStA, FJO, Akten, karton 71 (1884), Zl. 216/1884.

⁶³ Miha Preinfalk, Mariano Rugale, *Blagoslovljeni in prekleti: plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 2010, str. 201–202.

železne krone 3. stopnje viteško čast dosegel duhovnik in poznejši celjski opat Anton Vrečko (Wretschko) (1819–1890).⁶⁴

Cesar Franc Jožef pa je leta 1884 odločil, da se ti člani v redovnih pravilih odpravijo, o čemer je poročalo tudi časopisje. Obširno so se o tem razpisali v *Slovanu*, kjer so navajali cesarsko pismo ministru o tej zadevi in zapisali, da je do tedaj vsak odlikovanec mogel postati vitez ali baron: »In sicer je mogel vsak deležnik Leopoldovega reda in reda železne krone III. vrste postati vitez in takisto deležnik železne krone II. in I. vrste, komander in lastnik Leopoldovega in Štefanovega reda vseh treh vrst je imel pravico do baronstva ali pa celo do grofstva.« Ob tem so navedli še, da bo odlikovanec sicer še vedno lahko dobil plemstvo »ali plemstvo ne bo dedno« in da bodo pravico do baronstva po tej poti imeli le tisti, ki bodo odlikovani z vojaškim redom Marije Terezije. Ob koncu so izrazili še veselje nad omenjeno spremembo, v kateri pa je moč odkriti tudi prikrito kritiko do že podeljenih tovrstnih časti nekaterim »nezaslužnim možem«. ⁶⁵

4.3 Drobci o Napotnikovih odlikovanjih in škofu Missii

Tako kot Pogačar in Stepišnik sta bila nekaterih odlikovanj deležna tudi njuna naslednika, lavantinski knez in škof dr. Mihael Napotnik (škof 1889–1922) in ljubljanski knez in škof dr. Jakob Missia (škof 1884–1898). Slednji je bil najprej imenovan za ljubljanskega kneza in škofa, leta 1888 pa je v priznanje zveste službe dobil še naslov cesarskega tajnega svetnika. Cesar Franc Jožef je po smrti goriškega nadškofa Alojzija Zorna tehtal med kandidati za njegovega naslednika. Med predlogi, ki so jih predstavili cesarju, se je omenjalo tudi ime ljubljanskega škofa Missie. Cesar se je potem 10. decembra 1897 zares odločil in Missio imenoval za goriškega nadškofa in metropolita. Hkrati s tem imenovanjem pa ga je odlikoval še z redom železne krone 1. razreda. Ob tem je cesar kot darilo verskemu skladu ob predstavitvi škofa dotiral še 12.000 goldinarjev.⁶⁶ Gotovo največje odlikovanje in izkaz cesarske naklonjenosti pa bi lahko videli v podelitvi kardinalskega klobuka. Da je pri njegovem imenovanju imel pomemben vpliv tudi Dunaj, so poročali tudi takratni časopisi. *Soča* je o tem 19. maja 1899 med drugim zapisala: »Knez in nadškof goriški dr. Jakob Missia je torej prvi Slovenec in prvi nadškof goriški, ki je dosegel takó redko dostojanstvo. Da ga je v to predložila preljubna dunajska vlada, ker je to njena predpravica, to je brezdvomno in to edino nas nekoliko moti, da ne moremo povsem iz dna duše veseliti se.«⁶⁷

⁶⁴ Domoljub, 16. 1. 1890, str. 17.

⁶⁵ Slovan, 14. 8. 1884, str. 272.

⁶⁶ AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 33 (1897), KZ 4884/1897.

⁶⁷ Soča, 19. 5. 1899.

Takšne visoke časti lavantinski knez in škof Napotnik ni bil deležen, je pa zato prejel več različnih redov in drugih počastitev. Tako je bil na predlog štajerskega deželnega namestništva v odlikovanje predlagan že leta 1899, vendar, kakor piše v predlogu, takratni predlog ni vseboval nobene prave podlage (*kein Gründ Vorlag*). Prav iz zapisa razberemo, da je tistega leta prednost (zaradi pomembnosti) dobila krška škofija in tamkajšnji škof. Zato pa so potem Napotnika znova predlagali v odlikovanje leta 1900. V predlogu so ga na kratko predstavili in zapisali, da je že 25 let duhovnik, omenili njegovo izobraževanje in delo v Avguštineju na Dunaju, niso pa pozabili tudi omeniti, da je bil kot vojaški kurat v času okupacije leta 1878 prisoten v Bosni in Hercegovini. Prav tako so posebej izpostavili njegovo delo, ki ga je opravljal kot lavantinski škof od leta 1889. Na podlagi tega predloga je 21. septembra 1900 lavantinski knez in škof dr. Mihael Napotnik »za pobožnost in pripadnost habsburški hiši« prejel veliki križ reda Franca Jožefa. Istega dne je bil krški (celovški) škof imenovan za cesarskega tajnega svetnika.⁶⁸ To čast je cesar Napotniku podelil leta 1904,⁶⁹ o čemer je *Slovenski gospodar* poročal 6. oktobra 1904 in dopisal, da je s tem škof dobil »tudi naslov ekselencja.«⁷⁰

4.4 Odlikovanja nekaterih škofov leta 1917

Leta 1898 je prišlo do zamenjave na sedežu ljubljanske škofije. Vendar pa dejstvo, da dr. Anton Bonaventura Jeglič (škof 1898–1930) v času vladanja cesarja Franca Jožefa očitno ni prejel posebnih priznanj in odličij, ni nobena posebna skrivnost. S cesarjem si pač nista bila vselej dovolj blizu. Zato pa je mladi cesar Karel v avgustu leta 1917, »povodom rojstnega dneva«, z različnimi redovi in odlikovanji odlikoval večje število različnih oseb; učiteljev in učiteljic, duhovnikov, pa tudi cerkvenih knezov.⁷¹ Morda je cesar na ta način, zlasti med slovensko duhovščino in učiteljstvom, poskušal vsaj nekoliko ublažiti krivice, ki jim jih je oblast prizadejala leta 1914, ko so mnoge preganjali in jih obtožili srbofilstva.⁷²

Iz ohranjenih tipkanih predlogov je mogoče razbrati, zakaj točno je bil kateri od škofov predlagan v odlikovanje. Za vsakega od njih so, kakor že pri Napotnikovem primeru, najprej podali kratko biografijo in nato posebej izpostavili še posameznikove zasluge in prizadevanja ter delovanje v času vojne. Med predlaganimi v odlikovanje je bil tudi goriški nadškof in metropolit dr. Frančišek Borgia Sedej (nadškof 1906–1931). V predlogu so opisali njegovo delovanje in študij ter imenovanje za goriškega nadškofa. Iz predloga je razbrati,

⁶⁸ AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 14 (1900), KZ 2523/1900.

⁶⁹ Prav tam, karton 26 (1904), KZ 2509/1904.

⁷⁰ Sgp, 6. 10. 1904, str. 4.

⁷¹ Prim. Domoljub, 23. 8. 1917, str. 400–401.

⁷² O preganjanju duhovščine glej Filip Čuček in Martin Moll, Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih. V: *Viri* 22. Ljubljana, 2006.

da je bil leta 1908 nadškofu podeljen tudi naslov tajnega svetnika, pri tem pa so posebej izpostavili njegovo zgledno delovanje in skrb za duhovščino. V jeku vojne vihre pa je, kakor piše v predlogu, Sedej sprva deloval v Gorici, potem pa se je umaknil v Stično, od koder je vodil svojo nadškofijo in se posebej zavzemal za svoje razkropljeno ljudstvo in duhovnike. Cesarski namestnik v Trstu je zato predlagal cesarju, da naj nadškofa odlikuje z velikim križem reda Franca Jožefa, vendar pa se cesar s tem očitno ni strinjal in je odločil drugače: »Ich erlaube mir mit Rücksicht auf die Metropolenwürde des Fürsterzbischofs Sedej die allergnädigste Verleihung des Ordens der Eisernen Krone I. Klasse an denselben ehrethürftigvollst in Antrag zu bringen.«⁷³ Tako je bil torej »z ozirom na metropolitansko dostojanstvo« odlikovan z redom železne krone 1. razreda. Z istim redom je bil takrat na predlog štajerskega deželnega namestništva odlikovan tudi lavantinski knez in škof dr. Mihael Napotnik, za katerega so v utemeljitvi predloga izpostavili predvsem njegovo objektivno držo glede nacionalnih vprašanj in delovanje v patriotskem smislu. V času vojne pa se je aktivno vključeval v prizadevanja za različne nabirke in vojna posojila.

Z nižjo stopnjo, torej z redom železne krone 2. razreda, je bil odlikovan takratni škof na otoku Krku, dr. Anton Mahnič (škof 1896–1920). Iz zapisa izvememo, da je škofa Mahniča že 12. februarja 1914 takratni tržaški cesarski namestnik princ Hohenloe predlagal cesarju, da ga odlikuje s tem visokim redom in mu ob tem podeli še naslov cesarskega svetnika. Kljub škofovi zvestobi dinastiji in uspešnemu delovanju v zahtevnih razmerah, pa do tega takrat ni prišlo, saj naj bi to podelitev zavrl izbruh vojne. Med vrsticami je pač mogoče razbrati, da je k temu takrat pripomogla oblast, saj je bil ob izbruhu vojne tudi škof Mahnič, kakor mnogi slovenski duhovniki, ki so jih obtoževali srbofilstva, pod drobno-gledom vojaških oblasti. Tako je cesar škofa odlikoval šele leta 1917. Ob tem iz predloga lahko razberemo, da Mahničev predhodnik ni bil nikoli odlikovan, saj naj bi bila škofija neznatnega pomena. Skupaj s krškim škofom je red železne krone 2. razreda prejel tudi Luka Pappafava [sic!] (1851–1925), takratni šibeniški škof.⁷⁴

Cesarju v odlikovanje pa so takrat predlagali tudi ljubljanskega knezoškofa Antona B. Jegliča. V utemeljitvi predloga so izpostavili predvsem njegovo delovanje v vojnem času: »Jeglič entwickelt seit Kriegsbeginn eine rege Tätigkeit auf allen Gebieten der Kriegsfürsorge, fördert tatkräftig alle patriotischen Unternehmungen und leuchtet durch asketische Frömmigkeit, Entsagung und

⁷³ AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 28 (1917), KZ 1575/1917.

⁷⁴ Prav tam.

Slika 3: Red železne krone 2. razreda (foto: Pavel Car)

Opfersinn deni hm Untergebenen mit gutem Beispiel voran.«⁷⁵ Cesar ga je za to odlikoval z velikim križem reda Franca Jožefa. Nižje odlikovanje od omenjenih si je takrat prislužil krški (celovski) škof dr. Adam Hefter (škof 1914–1939), ki mu je vladar podelil vojni križ za civilne zasluge 1. razreda (*Kriegskreuz für Zivilverdienste 1. Klasse*).⁷⁶ Skupaj z njim je to odlikovanje prejel tudi takratni dunajski nadškof (1913–1932) in kardinal (od 1914) Friedrich Gustav Piffl.⁷⁷ Zdi se, da so bila to tudi zadnja vidnejša odlikovanja, ki so jih škofje, povezani s slovenskim prostorom, prejeli v Habsburški monarhiji.

4.5 Jegličeva odlikovanja v Kraljevini SHS

Po razpadu monarhije vsa ta odlikovanja morda res niso bila več tako cenjena kot prej, a posamezniki so bili nanje še vedno izjemno ponosni. Toda tudi v novih državnih okoliščinah se je državna oblast zavedala pomembnosti in vpliva, ki ga lahko ima podeljevanje odlikovanj, zato je tudi novi vladar odlikoval posameznike in škofo.

Ob obisku regenta Aleksandra na Hrvaškem v času od 22. do 24. junija 1920 in nato v Sloveniji od 26. do 29. junija, je ta tako z različnimi redovi in

⁷⁵ »Jeglič razvija vse od začetka vojne živahno dejavnost na vseh področjih, ki se dotikajo vojne oskrbe, energično pospešuje vso patriotsko delovanje in se blešči v asketski pobožnosti, odrekanju in čutu za žrtve kot dober zgled svojim podrejenim.« V: AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 28 (1917), KZ 1575/1917.

⁷⁶ Odlikovanje je 16. avgusta 1915 ustanovil cesar Franc Jožef, da bi z njim počastil vse tiste, ki so v vojnem času opravljali posebej pomembno službo. Odlikovanje je imelo štiri stopnje in vse štiri so imele obliko križca, ki se je na obleko pripenjal z iglo na zadnji strani. Vojni križ za civilne zasluge 1. stopnje se je podeljeval le osebam na najvišjih položajih. Križci so bili med drugim na sredini okrašeni z inicialkami cesarja (FJI), obkroženimi z napisom »*Merito civili tempore belli 1915*«; zaslužnim civilistom v času vojne 1915. – Za te podatke se zahvaljujem gospodu Pavlu Carju.

⁷⁷ AT-OeStA/HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 28 (1917), KZ 1575/1917.

odlikovanji počastil vidnejše predstavnike političnih in cerkvenih oblasti. Po poročanju takratnega časopisja je regent, denimo, na Hrvaškem že prvega dne ob priložnosti svečane pogostitve odlikoval hrvaškega bana Laginjo »z redom Sv. Save I. reda z lentom. Z istim redom je odlikoval tudi zagrebškega nadškofa dr. Ante Bauerja.«⁷⁸ Tam je odlikoval tudi nekatere ministre; med njimi je red sv. Save I. razreda takrat prejel tudi dr. Anton Korošec (1872–1940).⁷⁹ Podobno je regent Aleksander postopal tudi v Ljubljani, kjer so visoke redove prejele nekateri vidnejši slovenski predstavniki političnega in cerkvenega življenja. *Slovenski narod* je v tistih dneh v poročilih o regentovem obisku med drugim zapisal: »Pred dinejem je Njeg. Visočanstvo podelil predsedniku deželne vlade za Slovenijo dr. Janku Brejcu in ljubljanskemu knezoškofu dr. A. Bonav. Jegliču red. Sv. Save I. razreda.«⁸⁰ Zanimivo je, da listina, ki se hrani v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, nosi datum 14. oktober 1920.⁸¹ Toda takšni primeri niso bili nič neobičajnega v času kraljevine SHS, ko je nekdo prejel odlikovanje prej, listino pa so izstavili pozneje.⁸² V prispevku o škofu Jegliču je sicer zapisano, da je odlikovanje prejel šele oktobra t. l. in je bil prvi jugoslovanski škof, ki je prejel ta visoki red,⁸³ iz omenjenih časopisnihotic pa gre torej posneti, da je odlikovanje prejel že pred tem datumom, vendar za zagrebškim škofom Bauerjem. Ob tem velja še omeniti, da je 29. januarja 1922 takšno visoko odlikovanje hudo bolnemu lavantinskemu škofu dr. Napotniku podelil tudi kralj Aleksander. V njegovem imenu mu ga je takrat pripel pokrajinski namestnik Ivan Hribar.⁸⁴

Škof Jeglič je maja 1928 slovesno praznoval tridesetletnico svojega škofovanja. Slavnostni govornik je bil krški škof dr. Srebrnič, po slovesni maši pa je Jeglič sprejemal čestitke predstavnikov državnih, posvetnih, cerkvenih in vojaških oblasti, za katere je potem pripravil tudi slavnostni obed. Kot zastopnik ministra vere je bil prisoten tudi sekcijski načelnik dr. Avgustin Čičič, ki je v svojem govoru posebej izpostavil škofovo »slovensko srce« in nadaljeval: »V imenu Nj. Vel. Kralja Aleksandra, celokupne vlade in ministra za vere sem pooblaščen izreči visokemu jubilanu priznanje za njegove velike zasluge za državo in narod ter izročam od Nj. Vel. kralja jubilanu za njegovo veliko delo ob tem jubileju poklonjeni red Karadjordeva zvezde IV. razreda, red, ki ga podeljuje dinastija samo možem, ki so si stekli izredne zasluge za narod in državo.«⁸⁵ Žal

⁷⁸ Slovenec, 24. 6. 1920, str. 2.

⁷⁹ Slovenski narod, 25. 6. 1920, str. 3.

⁸⁰ Slovenski narod, 27. 6. 1920, str. 2.

⁸¹ Prim. Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL) 331, zapuščina Anton Bonaventura Jeglič, šk. 1.

⁸² Za pojasnilo o tem se zahvaljujem gospodu Pavlu Karju.

⁸³ V prispevku o škofu Jegliču piše, da je bil odlikovan šele 12. 10. 1920 in da je bil »prvi jugoslovanski škof, ki ga je kralj odlikoval s tem visokim redom.« V: France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 387. Ker je red sv. Save višje odlikovanje kot Karadjordeva zvezda IV. razreda, smemo domnevati, da je bil mišljen ta red.

⁸⁴ Slovenec, 29. 3. 1922, str. 1.

⁸⁵ Slovenec, 19. 5. 1928, str. 3.

Slika 4: Karađorđeva zvezda IV. razreda (foto: Pavel Car)

do podrobnih utemeljitev oziroma aktov, kakršni so se našli za nekatere škofe v obdobju habsburškega imperija, ni mogoče priti, saj je med bombardiranjem Beograda, aprila 1941, ena od granat zadela prav kraljevo pisarno, kjer so se hranili vsi akti o podelitvah različnih redov in odlikovanj.⁸⁶

5 ZAKLJUČEK

Škofje so v teku let prejeli različna odlikovanja in medalje, kar se pravzaprav (v drugačnih okoliščinah) na nek način nadaljuje vse do danes.⁸⁷ Vladarji so jim jih podeljevali bodisi zaradi posebnih zaslug, ki jim jih je priznaval dvor, bodisi kot izkaz posebne milosti ob različnih vladarskih ali državnih (deželnih) jubilejih. Na ta način so želeli še utrditi svoj vpliv in povezanost med dvorom ter posameznimi škofi. Tukajšnji članek je le prvi poskus, da se v raziskovanje osebnosti iz cerkvenega življenja poskusi pritegniti tudi faleristiko. Ne nazadnje bi bilo zanimivo še kaj več izvedeti tudi o vseh podelitvah redov, odličij in drugih odlikovanjih, ki so jih škofom in duhovnikom podeljevali tudi

⁸⁶ Prim. Car, Vpliv političnih sprememb, str. 172.

⁸⁷ 31. marca 2016 je denimo predsednik države Borut Pahor z redom za zasluge odlikoval upokojenega pomožnega mariborskega škofa dr. Jožefa Smeja.

papeži. V tej luči prispevek predstavlja svojevrstno spodbudo za nadaljnja raziskovanja v tej smeri.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Österreichisches Staatsarchiv/Allgemeines Verwaltungsarchiv (AT-OeStA/AVA)

Adel HAA, Adelsgeneralien 637a.1, Laibach, Fürstbischof zu, und sein jeweiliger Nachfolger, »Ehrwürdiger Fürst«.

Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSTA)

Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 7 (1850), KZ. 2554/1850.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 10 (1850), KZ. 3426/1850.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 21 (1870), KZ. 4155/1780.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 20 (1877), KZ. 4475/1877.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 14 (1879), KZ. 2896/1879.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 15 (1883), KZ. 3372/1883.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 33 (1897), KZ. 4884/1897.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 14 (1900), KZ. 2523/1900.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 26 (1904), KZ. 2509/1904.
 Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, Akten, karton 28 (1917), KZ. 1575/1917.
 Archiv Eisernen Krone EKO, Akten, karton 40 (1854), št. 42.
 Archiv Leopoldsordens (LO), Akten, karton 51 (1854), KZ. 351/1854.
 Archiv des Leopoldsordens, Akten, karton 84 (1877), KZ. 169/1877.
 Archiv des FJO, Akten, karton 71 (1884), Zl. 216/1884.

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL 331, zapuščina Anton Bonaventura Jeglič, šk. 1.

Časopisni in tiskani viri

Laibacher Zeitung, 1859.
 Ivan Lavrenčič, Anton Alojzij Wolf, knezoškof ljubljanski. V: *Novice*, 22. 2. 1882, str. 59–60.
 Oražen, Fran, Ustavoznanstvo, v: *Učiteljski tovariš*, 1. 2. 1896, str. 54–55.
Deželni zakonik in vladni list za kranjsko kronovino, V. del, III. tečaj, Ljubljana 1851.
 Diplomatarij. V: *Zgodovinski zbornik: priloga »Laibacher Dioecesanblatt-u«* 1 (1888), stolpci 33–38.
 Benedik, Metod, Škof Stepišnik, prvi vatikanski koncil, papeška nezmotnost, v: *Bogoslovni vestnik* 70 (2010), št. 1, str. 71–81.
 Fremden Blatt, 1850.
 Novice, 1849; 1850; 1854; 1883.
 Zgodnja danica 1854.
 Slovenec 1883; 1920; 1922; 1928.
 Slovenski gospodar (Sgp), 1879; 1889; 1904.
 Slovenski narod 1883; 1920.
 Domoljub 1890; 1917.
 Slovan 1884.

Soča 1899.

Car, Pavel, Vpliv političnih sprememb leta 1918/1919 na sistem in ikonografijo državnih odlikovanj, v: *Arhivi*, 38 (2015), št. 1, str. 161–183.

Literatura

Čuček, Filip in Martin Moll, Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih. V: *Viri* 22. Ljubljana, 2006.

Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198-1448 (ur. E. Gatz in C. Brodtkorb), Duncker & Humblot GmbH, Berlin 2001.

Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648, (ur. E. Gatz in C. Brodtkorb), Duncker & Humblot, Berlin 1996.

Dolinar, France M., *Ljubljanski škofje*, Družina, Ljubljana 2007.

Goldsworthy, Adrian, *The Complete Roman Army*, Thames & Hudson, London 2003.

Izbrani in odlikovani: odlikovanja Vatikana in cerkvenih viteških redov (ur. T. Lazar et al.), Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2010.

Klinec, Rudolf, *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1951.

Měrička, Vaclav, *Das Buch der Orden und Auszeichnungen*, Hanau: Dausien Werner 1990.

Orden und Ehrenzeichen: Handbuch der Phaleristik (ur. E. Henning in D. Herfurth), Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2010.

Österreichs Orden: vom Mittelalter bis zur Gegenwart (ur. J. Stolzer in C. Steeb), Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz 1996.

Ožinger, Anton. 1989. *Listine lavantinske škofije v Pokrajinskem arhivu Maribor* (Viri 4), Pokrajinski arhiv, Maribor 1989.

Preinfalk, Miha, Rugale, Mariano, *Blagoslovljeni in prekleti: plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, Viharnik, Ljubljana 2010.

Saurer, Edith, *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsnennungen 1867 – 1903*, Herold-Verlag, Wien–München 1967.

Schwegel, Josef, *Spomini in pisma* (ur. F. Rozman), Ustanova Center za evropsko prihodnost, Mengeš 2007.

Seward, Desmond, *The Monks of War: The Military Religious Orders*, Penguin Books, London 1995.

Vošnjak, Josip, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1982.

Neobjavljeno gradivo

Rajšp, Vincenc, Franc Jožef in odnos do vere, rokopis (še neobjavljen prispevek).

Spletni viri

<https://www.dhm.de/archiv/magazine/orden/ueberblick.htm> (zapis z dne 28. 4. 2016).

<http://www.arabworldbooks.com/egyptomania/jewels.htm> (zapis z dne 27. 4. 2016).

http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/ahmose_inscription.htm (zapis z dne 28. 4. 2016).

<https://www.dhm.de/archiv/magazine/orden/ueberblick.htm> (zapis z dne 24. 4. 2016).

<http://www.dl.ket.org/latin1/mores/military/coronae.htm> (zapis z dne 27. 4. 2016).
<http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=3102> (zapis z dne 25. 4. 2016).
<http://www.coresno.com/themen/orden/1577-ordo-eko.html> (zapis z dne 1. 5. 2016).
<http://www.coresno.com/themen/orden/1572-ordo-fjo.html> (zapis z dne 1. 5. 2016).

POVZETEK

Na različnih upodobitvah knezoškofov lahko opazimo tudi odlikovanja, ki jim jih je podelil vladar. Razprave, ki bi nekoliko bolj podrobno predstavila prav to obliko počastitve škofov, pa doslej še ni bilo. Prav tako ni opaziti, da bi se posegalo po aktih, ki jih hrani cesarska pisarna in iz katerih je razvidno, ob katerih priložnostih je vladar odlikoval duhovnike oziroma škofe. Na podlagi preverjanj v dunajskih arhivih so v prispevku predstavljeni nekateri odlikovanca, ki so časti prejeli v drugi polovici 19. stoletja pa vse do razpada monarhije. Visoka državna odlikovanja so podeljevali tudi kralji v novi državi, vendar imamo pri tem na voljo le skope podatke iz časopisnihotic in morebitnih ohranjenih odlikovanj v škofijskih arhivih. Težava je namreč v tem, da je bila kraljeva pisarna, ki je urejala vsa državna in vojaška odlikovanja, med prvimi žrtvami aprilskega bombardiranja Beograda. Razprava želi spodbuditi, da se k raziskovanju cerkvene zgodovine poskuša vključevati tudi pomožno zgodovinsko vedo faleristiko.

KLJUČNE BESEDE: *ljubljski škofje, lavantinski škofje, odlikovanja, Habsburžani, Kraljevina SHS*

Summary

»OPES REGUM CORDA SUBDITORUM«: Pieces about Medals Received by Bishops of Lavant and Ljubljana

Various depictions of the Prince Bishops reveal different medals awarded to them by the Emperors. Nevertheless, there has not yet been a discussion that presents in detail this form of honouring the bishops. Nor is there any evidence of anyone researching the acts kept by the Imperial Office and which reveal the occasions upon which the Emperors recognised the work of priests or bishops. Based on research found in the archives of Vienna, this article presents several of the medal recipients upon whom this honour was bestowed from the second half of the 19th century until the disintegration of the Monarchy. High state decorations were also awarded by kings in the new state but we only have scarce data from newspaper notices or possible preserved medals in diocesan archives on this subject. Namely, the problem lies in the fact that the Imperial Office, which was in charge of all state and military medals, was among the first victims of the April bombing of Belgrade in 1941. This discussion thus strives to

encourage the inclusion of the auxiliary science of history, phaleristics, in the research of church history.

KEYWORDS: *bishops of Ljubljana, bishops of Lavant, medals, the Habsburgs, Kingdom of Slovenians, Croats, and Serbs*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK: 811.163.1:27-528
27-772(450.361:497.4)“18/19“

Franjo Velčić

dr. znanosti, kancler, stolni prošt
Biskupski ordinarijat Krk, A. Mahnića 18, HR – 51500 Krk
e-naslov: franjo.velcic@ri.t-com-hr

PRISUTNOST GLAGOLJICE I STAROSLAVENSKOGA BOGOSLUŽJA NA PODRUČJU NEKADAŠNJE TRŠĆANSKO- KOPARSKE BISKUPIJE NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

Velikom reorganizacijom Crkve u Dalmaciji i Istri pokrenutom bulom pape Lava XII. „Locum Beati Petri – Mjesto blaženoga Petra“ od 30. lipnja 1828. godine, starodrevna Koparska biskupija sačuvala je svoje ime i granice, ali je priključena Tršćanskoj biskupiji pod jednim biskupom, koji je stolovao u Trstu, i pod novim imenom – Tršćansko-koparska biskupija.¹ Te su dvije sjedinjene biskupije po sastavu vjernika od davnine bile multietnične: romansko (talijansko) i slavensko (slovensko i hrvatsko) pučanstvo.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u istarskim i dalmatinskim biskupijama, obzirom na glagoljicu i uporabu staroslavenskog jezika u liturgiji, situacija je već bila dobro uzavrela i na crkvenoj i na političkoj razini. Nizale su se interpelacije i promemorije s jedne i druge strane. *Pro et contra* uporabe glagoljice i staroslavenskog jezika u liturgiji, što je ujedno značilo naglašavanje prevage talijanskog, odnosno slavenskog pučanstva. Sveta Stolica, htijući dobiti potpuniji i objektivniji uvid u stanje stvari, povjerala je u rujnu 1899. godine, dr. Josipu Štadleru, sarajevskom nadbiskupu, osobi koja je po pitanju glagoljice bila

¹ Više o tome usp. Hubert Bastgen, *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation* (= Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreich und seiner Kronländer, 12), Wien, 1914; Karlo Jurišić, Bula pape Lava XII. „Mjesto blaženoga Petra“ i crkva u Hrvatskoj danas, u: *Kačić*, 3 (1970).

posve neutralna, delikatnu misiju tajnog istraživanja situacije na terenu.² On je, dakle, trebao oformiti jednu komisiju eksperata koja će provesti tajno ispitivanje o stanju i uporabi glagoljice u istarskim i dalmatinskim biskupijama. Za taj posao Štadler je angažirao dvojicu prelata, stručnjaka po pitanju glagoljice, Hrvate po nacionalnosti, premda je to pitanje tada zasijecalo i u političko-nacionalnim odnosima između Hrvata i Slovenaca s jedne, i Talijana s druge strane. Bili su to mons. dr. sc. don Frane Bulić, splitsko-makarski svećenik i, tada već proslavljeni, svjetski poznati arheolog, i mons. dr. sc. Franjo Volarić,³ svećenik Krčke biskupije i gorljivi zagovaratelj i branitelj glagoljice i staroslavenskog bogoslužja u liturgiji. Po tom pitanju Štadler se prethodno obratio zasebnim pismom krčkom biskupu Antunu Mahniću, dr. Frani Buliću u Split i biskupu Marceliću u Dubrovnik.⁴ Štadler ujedno moli Mahniću da kanonika dr. Frana Volarića pošalje u porečko-pulsku i tršćansko-koparsku biskupiju. Među istarskim biskupijama ubrajala se i tadašnja Tršćansko-koparska biskupija koja je, osim slovenskih župa, uključivala i dobar dio župa sa hrvatskim pučanstvom u unutrašnjosti Istre. Stoga je Volarić na temelju svojih saznanja napravio sebi spisak župa sa slovenskim, odnosno hrvatskim pučanstvom koji je koristio staroslavenski jezik u liturgiji.⁵

U tom vidu dr. Franjo Volarić odaslao je dva šapirografirana upitnika na hrvatskom jeziku, s točno navedenim pitanjima, i tajno raspodijelio po biskupijama, da se podijeli župnicima.⁶ Naravno, taj je kvestionarij bio odasan i po župama Tršćansko-koparske biskupije. Štoviše, revni dekan iz Ospa, Josip Kompare poslao je 28. listopada 1899. posebnu notu na latinskom jeziku svim župnicima u Dekanatu i tražio njihovo očitovanje.⁷

Na temelju primljenih odgovora komisija je pripremila promemoriju, potpisanu od 535 svećenika, koju su Stadler, Bulić i Volarić u ožujku 1900. godine uručili u Rimu kardinalu Rampolliju.⁸ Jasno je da nisu svi župnici odgovorili na

² Franjo Velčić, Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u Europskom okrugu*, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012. (Ur: V. Badurina Stipčević, S. Požar i F. Velčić), Zagreb 2015, str. 75-100.

³ Franjo Volarić, rođen je u Vrbniku na otoku Krku 27. VIII. 1851, a za svećenika je zaređen 1874. godine. Na bečkom Augustineumu doktorirao je iz teologije i po povratku u biskupiju bio je kancelar u kuriji, generalni vikar i dva puta za vrijeme *sedis vacantiae* kapitularni vikar. Bio je neumorni branitelj glagoljice i prvim predsjednikom Staroslavenske akademije u Krku. Umro je 1. IX. 1908. i pokopan u kanoničkoj grobnici u Krku. Usp. Anton Božanić, *Svećenici i župe na području Krčke biskupije od 1900. godine do danas*, Krk, 2012, str. 187 – 188.; Franjo Velčić, Franz Josef Volarich (Franjo Josip Volarić, u: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816-1918) Ein biographisches Lexikon*, (uredili: Karl Heinz Frankl – Peter G. Tropper) Klagenfurt-Ljubljana-Wien 2006, str. 301 – 302.

⁴ Krk, Biskupijski arhiv Krk, (dalje u bilješkama: BAK), Kutija dr. Franjo Volarić, Interno 22c, Stadlerovo pismo Mahniću od 23. rujna 1899. godine. Pismo je u cijelosti objavljeno kao prilog u: F. VELČIĆ, Talijansko-hrvatska polemika, str. 96–98.

⁵ Usp. BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 12. Vidi prilog ovog rada pod br. 1.

⁶ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 13. Vidi prilog ovog rada pod br. 2 i 3.

⁷ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 4.

⁸ Tijek predaje dokumenta u Rimu vidi u: F. Velčić, *Talijansko-hrvatska polemika*, str. 89–91.

tražene upite, ponajviše iz nemarnosti, ali i zbog zahtjevnog posla koje jedno takvo istraživanje iziskuje. Oni pak, koji su se potrudili i odgovorili, ostavili su svoj povijesni trag iznoseći nam danas dragocjene podatke i saznanja o stanju jezika u bogoslužju na toj krajnjoj zapadnoj katoličkoj biskupiji koja je bila nastanjena slavenskim stanovništvom, odnosno Slovencima i Hrvatima, a sve nam je to ostalo u ostavštini mons. Franja Volarića, što je danas pohranjeno u Biskupijskom arhivu u Krku. Nas ovdje posebno zanimaju oni odgovori koje je mons. Volarić primio od svećenika Tršćansko-koparske biskupije, suživši naša zapažanja na odgovore koje su dali svećenici slovenske narodnosti i iz slovenskih župa te višenacionalne biskupije.

Među najrevnijima svakako su bili svećenici dekanata Osp – Ospe iz Koparske biskupije. Njihov dekan Josip Kompare uz popratno svoje pismo⁹ priložio je i svoje izvješće na latinskom jeziku,¹⁰ ali i primljene odgovore od pojedinih župnika Ospskog dekanata. Tako je iz župe Krkavče, tamošnji kapelan – kooperator dao jedno vrlo detaljno izvješće o jezičnom pitanju u župi Krkavče, a pisano je, zasigurno objektivno, prema sjećanju još živih svjedoka, a k tomu, pisano je i zanosno s velikom nacionalnom sviješću. Kapelan je svijestan važnosti te ankete i toga posla.¹¹ Zatim su se odazvali župnik Michael Šobar iz Sočerge,¹² iz župe Tinjan blizu Kopra,¹³ iz župe Movraž – Maurocena,¹⁴ župnik Sancin iz župe Predloka,¹⁵ župnik Janez Kovač iz župe Kubed,¹⁶ Andrej Zink, župni upravitelj u Pomjanu¹⁷ i Matija Sila iz župe Tomaj.¹⁸ Ovaj svećenik je u dva lista, na osam stranica prikazao narodnosnu situaciju u Trstu. Na kraju je stavio opasku: Tomaj 10./11.99 ,ob 5 uri zjutro!'

No, Volarić je primao i od nekih prijatelja iz Tršćansko-koparske biskupije ne samo odgovore na upitnik, nego i razna dodatna izvješća i informacije koje su mu mogle biti od pomoći za njegov rad. Tako mu je prijatelj Ciković iz Trsta, izvukao podatke obzirom na slavenski živalj i stroslavensku liturgiju iz rukopisnog djela Novigradskog biskupa Giacoma Filippija Tommasinija, iz prve polovine 17. stoljeća.¹⁹ Izvadci iz toga djela odnosili su se na prisutnost glagoljice

⁹ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 13. Vidi prilog ovog rada pod br. 5.

¹⁰ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 6.

¹¹ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 7.

¹² Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 8.

¹³ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 9.

¹⁴ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 10.

¹⁵ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 11.

¹⁶ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 12.

¹⁷ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 13.

¹⁸ Isto. Vidi prilog ovog rada pod br. 14.

¹⁹ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, interno br. 13: To je rad: *De commentarij storici-geografici della Provincia dell'Istria. Libri otto con appendice di monsig. Giacomo Filippo Tommasini, vescovo di Cittanuova*. Djelo je tiskano u: *L'Archeografo Triestino, Raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per l'Istria*, Vol. IV., Trieste 1837.

i slavenskog bogoslužja u Novigraskoj biskupiji. Ovdje donosimo samo neke navode koji se tiču tadašnje Tršćansko-koparske biskupije.

Biskup Tommasini zapaža i bilježi u zaleđu Novigrada, po seoskim grobljima nadgrobne kamene natpise na slavenskom jeziku i glagoljskim pismom.²⁰ Naime, Volarić je 11. siječnja 1900. pisao prijatelju Cikoviću u Trst i zamolio ga da se raspita o glagoljici u Trstu i okolici. Ovaj se raspitao kod tadašnjeg povjesničara Tomasinija i ovaj ga je uputio na svoga prezimenjaka, novigradskog biskupa Tommasinija iz 17. stoljeća i na temelju njegovih zapisa, u odgovoru danom Volariću od 15. siječnja 1900. Ciković bilježi: „O glagoljici ne ima dođuše ništa, ali veli da su u cijeloj Istri bili u većini „li Schiavoni“ i inače ima u djelu liepih odlomaka o jeziku i običajih naših ljudi.“²¹ U drugom pismu od 18. siječnja iste godine Ciković obavještava Volarića: „O liturgiji za čudo u ovom djelu ne ima ništa, van što je glede brevira u zadnjoj bilježci spomenuto. Gleda naših spomenika je jedina crtica glede nadgrobničkih spomenika podbrisana olovkom.“²²

Na kraju svoga opširnog i vrlo preglednog izvješća Ciković donosi u zasebnom poglavlju predaju o slavenskom podrijetlu sv. Jeronima, crkvenog naučitelja, kao tvorcu glagoljskog pisma. Premda je ova predaja od povijesne znanosti, i posebno od slavista, odavno odbačena i osporavana kao legendarna, ipak nam donosi jedno topografsko tumačenje i lociranje rodnog mjesta sv. Jeronima, tj. rimskog Stridona, za kojega Tommasini povezuje s mjestom Sdregnom u sjevernoj Istri, kao antički Stridon. Tu legendu Tommasini nalazi u hrvatskom brevijaru!²³ Zbog ovog uvijek aktualnog pitanja, i kao prilog nedavno objavljenom trojezičnoj povijesnoj studiji Rafka Valenčiča,²⁴ donosimo u prilogu ovaj zapis.²⁵

Dr. Volarić kao vrstan poznavatelj glagoljaštva na našim prostorima već je i prije ovih zbivanja istraživao, pisao, a počesto i polemizirao po tom pitanju. Tako je već 1892. godine, kao kanonik krčkog katedralnog kaptola i kao zastupnik u Istarskom saboru u Poreču, polemizirao s porečkim kanonikom mons. Pesanteom, koji je u *Prilogu – Suplementu* broj 40, goričkoga lista *L'Ecco del litorale* osporavao pravo crkvenoslavenskog jezika u liturgiji u Istri. U istom listu Volarić je odgovorio opširnim člankom, koji je također tiskan u istom listu kao

²⁰ *Isto.*, „Qualche sepolcro rurale ha sopra iscrizioni in lingua e carattere slavo, ed anco in italiano, ma molto semplici e mal composte.“ U: I. knjiga, poglavlje XXVIII., str. 84.

²¹ *Isto.* Cikovićovo pismo od 15. siječnja 1900. Vidi dijelove Cikovićevih prijepisa u prilogu ovoga rada pod br. 15.

²² *Isto.* Cikovićovo pismo, Trst 18. siječnja 1900.

²³ *Isto.* Interno 13.

²⁴ Rafko Valenčič, *Sveti Hieronim mož s Krasa, St. Jerome – the man from the Karst, San Girolamo – l'uomo dal Carso*, Ljubljana 2007.

²⁵ Vidi Prilog ovoga rada pod br. 16.

dodatak – *Supplemento* al N. 136 dell' *Eco del Litorale*.²⁶ Tu Volarić u polemičkom tonu dokazuje da se u 18. i 19. stoljeću i u Kopru slavila misa na staroslavenskom jeziku, a slavili su ju franjevci trećoredci u samostanskoj crkvi svetoga Tome apostola, posebno za prigradsko, seosko stanovništvo.²⁷ Oспоравателju Pesanteu Volarić također citira i još poznatijeg autora, koga ni Pesante ne može osporiti, jer je to poznati i priznati Ferdinando Ughelli, pisac poznatog djela *Italia Sacra*, tiskanog u Veneciji 1717. godine. Ovaj u svom djelu izričito spominje Koparsku i Tršćansku biskupiju u kojoj su se redovito održavale sv. mise i u staroslavenskom jeziku.²⁸

Kad se dvije godine kasnije, tj. u svibnju 1894., protiv glagoljice okomila i renomirana rimska, isusovačka revija *La Civiltà Cattolica*,²⁹ već je 6. lipnja iste godine Volarić dao tiskati u Zadru odlučni odgovor, pod naslovom *La rettifica*, ali u njemu ne spominje područje Koparsko-tršćanske biskupije.³⁰

Tragajući za staroslavenskom liturgijom na području Tršćansko-koparske biskupije, dr. Volarić je došao u posjed rukopisnih zapisa stručnjaka za glagoljicu i liturgijska pitanja, Krčanina, dr. Ivana Črnčića, koji je svega par godina ranije umro u Rimu.³¹ On je za vrijeme svoga boravka u Rimu uporno istraživao u Vatikanskom tajnom arhivu, posebno biskupske vizitacije i izvješća koja su biskupi slali u Rim prilikom kanonskog posjeta *ad limina apostolorum*.

²⁶ Francesco Volarić, La lingua slava nella liturgia in Istria. Risposta al Critico d'una interpellanza, u: *Supplemento al N. 136 dell' Eco del Litorale*.

²⁷ Isto. Volarić upućuje svoga oспоравателja: „Nella biblioteca civica di Trieste si trova l'opera: *Cronache ossia Memorie storiche antiche di Trieste estratte dalla Storia del P. Ireneo della Croce Carm. scalzo con annotazioni ed aggiunte del R. P. Giuseppe Mainati sagrestano della Cattedrale di s. Giusto*, Venezia, nella tipografia Picotti 1819., VI. Tom.

Nel Tom. I. a pagina 214 si legge: „in lingua slava si celebra la messa persino a Capodistria, ove li RR. PP. Del terz'Ordine di s. Francesco ogni mattina a buon ora, per comodità degli operai della campagna, nella Chiesa di san Tommaso, celebrano la s. Messa in quell'idioma, come io stesso testimonio oculato posso attestare“. Str. 4.

²⁸ Isto. Volarić citira: „Per quella (diocesi, m. op.) di *Capodistria* a pag. 379 si legge: „Dioecesis Iustinopolitana exigua duobus tantum opidis continetur. Reliquae Parochiae huius Dioecesis tredecim sunt, et in his sacra Illyrico idiomate celebrantur“. A za Tršćansku biskupiju navodi: „Quanto alla *Diocesi di Trieste* poi, il Vescovo *Ursinus „de Berthis“* nella sua relazione alla S. Sede dell'anno 1603 attesta, che *principalmente* nella parte della diocesi soggetta al Dominio Veneto, si trovano plures sacerdotes, „ex ritu Illirico et Sclabonico“ e ciò che gli riesce di gran incommodo nella s. visita canonica; ed il Vescovo *Antonius Marentius* nella sua relazione dell'anno 1650 ci adduce (?) anche nominatamente alcuni luoghi ove si usa la lingua liturgica slava, così „Parochia Ternovae (ora sotto la Diocesi di Lubiana) . . . regitur a R.do Petro Abramich non ea qua cuperem diligentia, licet duos cooperatores vices utcumque adimpleant suas, praeter hos duos alios fovet, quorum primus in Prem Curatam agit sub titulo s. Jacobi Apostoli, alter vero in Poterai, (Podgraje), qui aliam linguam praeter illiricam sive glagoliticam non callet, et tali celebrat et sacramenta administrat“. str. 4.

²⁹ Usp. Cose straniere Austria-Ungheria, u: *La Civiltà Cattolica*, broj III., osma rubrika „Cronaca contemporanea“, Quaderno 1055, Serie XV., vol. X., 19. Maggio 1894.

³⁰ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić. Interno 14/b, *Una rettifica (alla „Civiltà Cattolica“)*. Zara. Stamperia cattolica croata. 1894. *„Questa reffica era stata indirizzata alla Spett. Redazione della „Civ. Cattolica“ e nell'aspettativa che essa venisse pubblicata, s'indugiò col pubblicarla in questo foglio.“ Jednolisni veliki format veličine 60 x 42 cm.

³¹ Ivan Črnčić, rođen je u Polju na otoku Krku, 2. 5. 1830. Zaređen je za svećenika 12. 10. 1853. Bio je dugogodišnji kanonik crkve sv. Jeornima u Rimu, i istaknuo se po brojnim radovima posvećenim glagoljici i starijoj krčkoj povijesti. Bio je dopisni član JAZU u Zagrebu. Umro je u Rimu 7. 1. 1897. godine. Usp. Franjo Velčić, Pregled života i rada dr. Ivana Črnčića, u: *Ivan Črnčić 1897.-1997. Povodom 100. obljetnice smrti*, Rijeka 1999, str. 103–117.

Ta su izvješća uglavnom obrađena i dostupna znanstvenoj javnosti, i tako su dragocjena posebno za crkvenu povijest, ali ti Crčićevi prijepisi, kojima se koristio i Volarić, a primio ih je od drugog istaknutog glagoljaša Dragutina Antuna Parčića,³² obogaćeni njegovim opaskama koja ćemo i mi u ovom prikazu iznijeti. Ponajprije ćemo iznijeti neke njegove prijepise koji se tiču Tršćanske biskupije.

1 TRŠĆANSKA BISKUPIJA

Prvo izvješće koje Crnčić analizira je ono biskupa Nikole, poslano 1590. godine, po svećeniku Jurju de Mussis, brezovičkom župniku.³³ Iz drugog petogodišnjeg izvješća, iz godine 1595. od biskupa Ivana, u poglavlju gdje se navode poimence tri slavna biskupa, od koji prvi je biskup Niger, za kojega Crnčić u noti spominje: „Pravi pridjevak „Cernota“ (=Črnota) preveden. A to bijaše Rabljanin, po imenu Marin, ter najprije bijaše rabskim biskupom, pak trogirskim, pak (od 1424 do 1441 god.) tršćanskim.“³⁴ U ovom izvješću Crnčić izvlači i sva imena župa koja je biskup Ivan naveo, i to u Kraškome zaleđu Trsta spominje 12 župa, a u Istri 17 župa.³⁵ No, Crnčić, kao vrstan slavista, tumači i ispravlja pisanje pojedinih imena. Vrijedi ovdje napomenuti kako Crnčić tumači naziv župe Sdregna u Istri. On navodi: „Isto ovako bijaše napisano i to dvakrat u biskupa Rinalda izvješću od 1625 godine; ali od „Sdregna“ netko kašnje drugakovim crnilom načini: Stridonium. I baš ovako latinski zovu tu istu župu drugi biskupi za ovim Pompej Coronini 1634, Antun Marenzi 1650 i 1662, Jakov Ferdinando Gorizutti 1684 i 1689, i Ivan Fran Miller 1695 i 1698 godine; ter Marenzi još i to pripominje u drugom izvješću, da Zdrenjani drže, da je to domovina Sv. Jeronima: „Stridonium tandem est parochia, qua ab incolis habetur pro patria S. Hyeronimi (sic), Ecclesiae doctoris“. No, tu istu župu sada latinski zovu Strinia, a talijanski isto onako „Sdregna“, a slovenski Zdrenj, pak držim, da je nisu latinski zvali „Stridonium“ prije biskupa Pompeja Coronina, nego tekar tada da su pomislili, ili uzvjerovali, da „Sdregna“ može biti „Strido“, kako su zvali grad, u kojem se je rodio sv. Jeronim.“³⁶

U trećem izvješću od 4. lipnja 1603. biskup Ursina navodi da je prilikom vizitacije svoje biskupije naišao na dvije poteškoće. Prva je bila nedovoljan broj

³² BAK, Kutija dr. Franjo Volarić. Interno br. 21. Parčićovo pismo dr. Volariću: „Sreća da su bile kod Črnčića dotične Relacije, te sam tako mogao odma prepisati što se tiče staroslovenštine. Kako vidite, sve su bi reč stereotipno izradjene; nu prilično pružaju stanje glagoljice u onoj biskupiji. Mislim da sam iscrpio sve nastavljaću gdje je prestao Črnčić.“ Rim, 13. VII. 1892.

³³ Usp. BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 21., *O tršćanskoj biskupiji*, list 1/1.

³⁴ Usp. Isto., list 2/2.

³⁵ Isto., list 3/2. „Carsus mons duodecim habet parochias, Histria septemdecim. Parochiae Carsi hoc nomine sunt: Opchiena (sic), Tomai, Pour, Sanosezza, Vremo, Cascana, Cruschiza, Crenouizza, Ternouo, Jelsan, Brezouizza. Parochiae Histriae vocantur: Sancti Oderia, Ospio, Lonca, Sdregna, Pinguenti, Rosso, Mune, Draguch, Barut, Semich, Cosmo, Lani-schia, Muggia, Humago, Verch, Souignaco.“

³⁶ Usp. Isto., list 3/2–3.

svećenika, a drugi je proširena uporaba „ilirskog obreda“, odnosno staroslavenški jezik u liturgiji. Zanimljivo je također da prisutnost „ilirskog“ jezika susreće više u onim župama koje se nalaze pod vlašću Mletačke republike, tj. u dijelovima hrvatske Istre.³⁷

U izvješću biskupa Rajnalda Skrlića, kojega je 20. prosinca 1625. izručio u Rim biskupov delegat svećenik Danilo Contini, tršćanski kanonik, navodi se da u filijalnim crkvama (ne navodi se u kojima!) nedjeljom i blagdanima u jutarnjim satima održava kršćanski nauk na slavenskom i talijanskom jeziku.³⁸

Iz izvješća biskupa Antuna Marencija, iz godine 1650. kada opisuje situaciju u gradu Trstu, spominje da Isusovci, pored ostaloga, pružaju mogućnost slušanja ispovijedi u oba jezika, što će Črnčić staviti u svojoj opasci – „slovenski i talijanski“.³⁹ Isusovci su također u svojoj novoj crkvi u gradu Trstu uveli i predavanje kršćanskog nauka na oba jezika. U jutarnjim satima imali su vjeronauk na hrvatskom ili slovenskom jeziku, a u poslijepodnevnom satima na talijanskom jeziku.⁴⁰

I dok ponekad možemo zdvajati na koji se jezik misli kad čitamo latinizirane izraze *lingua sclabonica* ili *schiaiva*, ipak u slučaju župe Bresovizza > Brezovica izričito spominje *lingua carniolana*, što je nedvojbeno slovenski jezik.⁴¹ U istom izvješću, u slučaju župe Trnovo, koja je imala čak 34 filijalnih crkava uokolo, među kojim jedna koristi „ilirski odnosno glagoljski“ jezik.⁴² Nabrajajući tako istarske župe, one pod austrijskim imperijem kao i one pod Mletačkom upravom, spominje i Draguch > Draguč, gdje stari devedesetgodišnji župnik Andrija Matković slavi misu na ilirskom, odnosno glagoljskom jeziku,⁴³ kao i u Sovinjaku.⁴⁴

³⁷ Isto., list 4/4. „In quibus visitationibus duo praecipua, eaque maxima incommoda suae ecclesiae episcopus reperijt: alterum quod ob penuriam sacerdotum complures ex ritu illirico, et sclabonico*, illique omnino rudes et ignari in dioecesis Tergestinam, praesertim ditionis Venetae, introducti sint. . .“ Pored „sclabonico“ Črnčić je stavio opasku: „Kako i krčki providor Ivan Gritti piše 1495 godine, „in lingua sclabonica“. (*Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, pars I. vol IV. u pripomenku na LXX. s.).

³⁸ Isto., list 7/2. „In filialibus vero duabus a Patribus Societatis sigulis Dominicis, et festis diebus, horis matutinis habetur sclavonica, et italica exhortatio, praeter doctrinam christianam, quam nunquam negligunt pomeridiani.“

³⁹ Isto., list 10/4. „... , qui etiam praecipue in confessionibus audiendis utroque idiomate faciunt satis.“

⁴⁰ Isto., list 10/4. „In ecclesia Patrum Societatis Jesu, quae intra moenia noviter erecta est, singulis Dominicis et festis diebus habetur sclavonica horis matutinis, et pomeridianis itali/c/a ex/h/ortatio praeter doctrinam christianam, quam nunquam negligunt, . . .“

⁴¹ Isto., list 11/1. „Bresovizza parochialis S. Stephano Pontifici et Martyri est dedicata, filiales numerat quindecim, (in) quibus una curata dicta Slivil; curatum constituit episcopum (sic); parochus vero est rev. Paulus Polinus, utcunque moderat(ur), praedicationis tamen onus non exercet ob imperitiam (!) linguae regionis, quae est carniolana, sive sclava . . .“

⁴² Isto., list 11/1. „Parochia Ternovae, patronus est S. Petrus Apost., filiales numerat 34, regitur a rev. Petro Abramich non ea qua cuperem diligentia, licet duos (sic) cooperatores vices utrunque adimpleant suas, praeter nos duos alios fovet, quorum primus in Prem curatum agit sub titulo S. Jacobi apostoli, alter vero in Poterai, qui aliam linguam praeter illiricam sive glagolicam non callet, et tam (?) celebrat et sacramenta administrat; patrona est Deipara Virgo. . .“

⁴³ Isto., list 11/2. „Draguch parochia S. Crucem colit, habet parochum R. Andream Matcovich utrumque idoneum aetatis 90 annorum, (qui) illirico sive glagolitico idiomate Missas celebrat, et sacramenta ministrat. . .“

⁴⁴ Isto., list 11/2. „Sovignacho parochia S. Georgij martyris patrocinio gaudet, parochum Mattheum Marcovaz habet, virum sufficientem cum cooperatore lingua glagolitica callente. . .“

Isusovci će i u sljedećem izvješću, predanom 1662. godine biti također apostrofirani kao vrijedni vjeroučitelji u oba jezika.⁴⁵ Također, iz izvješća tršćanskoga biskupa Ivana Frana, napisanog 25. svibnja 1695., potvrđuje se pastoralna uslužnost koju Isusovci pružaju u gradu Trstu, ispovijedanjem, i dijeljenjem ostalih sakramenata, „na talijanskom, njemačkom i slavenskom jeziku“.⁴⁶ I tri godine kasnije, tj. 1698. taj isti biskup tvrdit će to isto, samo malo drugačije: ... tam italicum quam slavonico idiomate...⁴⁷ U ovom izvješću iz 1698. godine biskup spominje i hvalevrijednu ulogu tršćanskih kapucina koji imaju svoj samostan izvan gradskih zidina.⁴⁸

2 KOPARSKA BISKUPIJA

Među izvješćima koparskih biskupa *ad limina* Crnčić je krenuo od biskupa Petra Morarija koji je datiran 1. prosinca 1633. godine. Već u uvodnom dijelu gdje opisuje smještaj i povijest grada, okruženog zidinama, spominje odmah čak šest samostana koji se nalaze u gradu, a među njima je i onaj Franjevac trećoredaca koji su „ilirskoga jezika“.⁴⁹ Inače, Koparska biskupija, osim grada Kopra, ima tada još 15 župa, uglavnom seoskih, a njihovi stanovnici su svi „ilirskoga“, tj. slavenskoga jezika i tim jezikom se služe u crkvama.⁵⁰

Prema odredbama Tridentinskoga sabora jedno od važnih upita koje se postavljalo biskupima, odnosno biskupijama, bilo je zahtjev konstituiranja biskupijskih sjemeništa, što često puta – zbog nedovoljnih prihoda – nije bilo moguće ostvariti. Potrebu za jednu takvu ustanovu u Kopru nije bio samo odgoj i obrazovanje novih svećenika, već i jezična potreba poznavanja i izobrazbe

⁴⁵ Isto., list 11/3-4. „In ecclasia PP. Soc. Jesu, quae est satis insignis et ampla, et singulis (str. 3-4) Dominicis et festis diebus habetur slavonica concio horis matutinis; et pomeridianis italica exhortatio cum doctrina christiana, quam nunquam negligunt...“ Ovo-mu će Crnčić u opasci nadodati: „To isto i biskup Jakov Terdo pripominje papi 1684 god. ovako: „... a Patribus Societatis (Jesu) in propria ecclasia singulis diebus festivis mane slavonica concio, a prandijs cathecismus italicio idiomate, et a capucinis in ecclasia Divae Virginis nuncupatae „del mare“ sermo Dei fidelibus exponitur.“

⁴⁶ Isto., list 12/3. „... qui quoque plurimum adjuvantur a Patribus Societatis in audiendis confessionibus, italicio, *germanico*, et *illirico* sermone, in assistentia infirmorum, in concionibus *illiricis* sigulis diebus festivis, singula vero tertia (str. 3-4) Dominica mensis et aliquibus alijs festis, italicis, cum doctrina christiana singulo die Dominico postmeridiem, et praeterea dictis diebus cum ex(h)hortatione alijs que operibus pij in congregatione pomeridiana, ad quam omnes ferme civitatenses (sic!) concurrunt, praeterquam quod Humaniora doceant studia in non modicam inventutis utilitatem, et per consequens plurimum boni afferant toti reggioni (sic), existente eorumdem collegio in civitate ad numerum sexdecim, et aliquando ultra, religiosorum.“

⁴⁷ Isto., list 12/3.

⁴⁸ Isto., list 12/4. „Non modice etiam Patres Capuccini habentes conventum extra moenia civitatis ad numerum ultra duodenarium, laborant tum in concionando illirico idiomate singulis diebus festis in ecclasia B. M. Virgins nuncupata „del mare“.

⁴⁹ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno 21c., *O Koparskoj biskupiji*, list 1/2. „Sex sunt in civitate conventus Regularium S. Dominici, Servorum B. Mariae, S. Francisci Conventualium, de Observantia, tertii Ordinis (qui linguae illyricae sunt), et Cappuccinorum, et ad milliaria extra civitatem est prioratus S. Nicolai monachorum S. Benedicti congregationis Sanctae Justinae membrum s. Nicolai in lictore (sic) Venetiarum.“

⁵⁰ Isto., list 1/2-3. „Dioecesis tota ruralis dividitur in quindecim parochiis, quae per rectores plebanos nuncupatos partim titulares et perpetuos, partim amovi= (1/2-3) =biles (omnes vero pauperes) gubernantur. Incolae omnes sunt linguae illiricae, in eoque idiomate celebratur; ob id eorum rectores linguam illam callere debent, quam non discunt nisi villici. Ideo major pars eorum ignari et parum sufficientes ad regimen animarum.“

svećenika glagoljaša za potrebe koparskoga zaleđa, koje je bilo uglavnom slavensko. O tome je taj isti biskup, četiri godine poslije, tj. 14. svibnja 1637., napisao u svojoj relaciji, koju je njegov poslanik Ivan Fran Brembo, kanonik dekan koparske stolne crkve izručio u Rimu 27. lipnja iste godine.⁵¹ Bio je to tada gorući problem Koparske biskupije, radi kojega će isti biskup 10. kolovoza 1643. napisati u novom izvješću kojega će po istom kanoniku Brembu dostaviti u Rim. U tom izvješću će izričito naglasiti potrebu sjemeništa u Kopru za potrebe seoskih mladića koji su „ilirskoga jezika“.⁵²

Novi pak, koparski biskup Baltazar obznanio je 26. prosinca 1655. neke datosti o svojoj biskupiji što nije bilo ranije uobičajeno iznijeti. Izvan grada Kopra, koji je nekada bio glava čitave Istre, uzgredno spominje još gradove Piran i Izolu, ali i 13 sela za koja biskup Baltazar kaže da nisu ni velika, ni dovoljno napučena, a za njihov „ilirski“ jezik koristi neke bahato pretenciozne riječi i etiketiranja koja ne pristaju takvim izvješćima.⁵³

Među šest samostana koji su u gradu Kopru, biskup Fran 5. kolovoza 1661. zapisao je za koparske franjevce trećoredce glagoljaše da službu Božju obavljaju na ilirskom jeziku, što znači samo na staroslavenskom jeziku i glagoljskim pismom.⁵⁴ I dok je tako u gradu Kopru, u njegovoj okolini bilo je tada 15 seoskih župa, koje su mahom bile sve siromašne, a seosko stanovništvo bilo je slavenskog/slovenskog jezika, ali i njihovi župnici su bili priprosti i nedovoljno pripravnici za brigu o povjerenim im dušama, te su često činili i pogreške. Kao rezultat toga bio je i nedovoljan broj svećenika koji bi bili upućeni na slavenski jezik, te se je takvo stanje toleriralo, i blago prelazilo preko toga.⁵⁵

Isti se problem nameće i nakon 20 i više godina, odnosno na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, tj. za vrijeme biskupovanja Pavla Naldinija, od 1687. do 1712. godine, te čitamo u izvještaju od 15. listopada 1687. gdje se navodi da stanovnici tih mjesta ne razumiju drugi jezik, osim ilirskoga i zato nije lako naći dovoljan broj svećenika koji će na tom jeziku služiti liturgiju i dijeliti sveta otajstva.⁵⁶ U izvješću od 8. lipnja 1696. poslanom po koparskom kanoniku dekanu Dominiku

⁵¹ Isto., list 1/4. „Seminarium puerorum omnino necessarium in tota provincia, et maxime in mea dioecesi existimo, et manibus maximo cordis dolore tango, quia cum villicis totius provinciae sint linguae illyricae, et pauperimi, immo et mendici, litteris callere non valent.“

⁵² Isto., list 2/2. „In praesenti relatione status ecclesiae meae in primis replico necessitatem maximam seminarii pro villicis, qui sunt linguae illyricae, quique cum sint pauperimi studendi non habent commoditatem.“

⁵³ Isto., list 2/4. „...; tredecimque pagis, neque amplis, neque populosis, ubi agrestes, sane rudes, lingua illyrica utuntur, non pura, nec culta, sed nothâ spuriâque. Nomina pagorum barbarica, scripturae ac pronuntiatu Italis ardua, lubens hic praetermitto.“

⁵⁴ Isto., list 3/1. „Minorum Observantium 3.ii Ordinis S. Francisci, qui lingua illirica sua exercent officia.“

⁵⁵ Isto., list 3/2. „Cumque cultores illiricae sint linguae parochi, ut plurimum sunt rustici, et parum ad animarum curam habiles, et saepe in errores incidunt. Quo fit, ut defectu et sacerdotum penuria, qui linguam illiricam calleant, vel hujusmodi tollerentur, vel animadversio valde mitis evadat.“

⁵⁶ Isto., list 3/2. „... cum enim incolae locorum aliam non calleant linguam, quam illyricam, non est tam facile adinvenire viros omnibus numeris absolutos, qui eodem idiomate sacrum celebrent, eisque sacramenta administrent.“

Mazzettiju navodi se potreba da koparska biskupija ima svoje sjemenište u kome će se poučavati na slavenskom jeziku, jer je to potreba svih seoskih župa.⁵⁷

Još se izričiti je u izvješću od 23. listopada 1699., izručen u Rimu po Kopraninu, opatu Dioniziju Brutiju, naglašava jezična raznolikost između gradova i okolnih sela. Ovi u zaleđu su pak svi Slaveni i govore slavenskim jezikom.⁵⁸ Radi te jezične raznolikosti između grada i sela, zaključuje pisac izvješća, nameće se potreba da svi svećenici po selima moraju biti vješti u slavenskom bogoslužnom jeziku.⁵⁹ Stoga takvo stanje dovelo je koparskog biskupa do zaključka da se u Kopru osnuje jedno sjemenište za buduće slavenske svećenike.⁶⁰ Već početkom 18. stoljeća situacija se po pitanju jezika vidno popravila. Naime, u izvješću od 20. listopada 1702., izručenu u Rimu po istom kanoniku Brutiju, pored ostaloga spominje da se pobrinuo da svećenici po selima imaju tiskani *Katekizam* na „ilirskom“ jeziku.⁶¹

Konačno je u izvješću od 3. prosinca 1705. koparski biskup spoznao i nakanio osnovati sjemenište u kome bi se učilo slavenski jezik, te je uvjeren da ako to njemu za života ne će biti moguće ostvariti, sigurno će izvesti njegov nasljednik.⁶²

Međutim, u izvješću od 1. lipnja 1709. godine, koparski je biskup mogao ustvrditi da je uspio osnovati sjemenište, i ono što je još posebno naglašeno, da je jedan od glavnih ciljeva bilo da to bude za školovanje u slavenskom, ilirskom jeziku, jer je to biskupija u kojoj je slavenski jezik svugdje prisutan.⁶³ Iz toga možemo zaključiti da se u sjemeništu učio staroslavenski jezik koji je tada bio jedino dopušten u liturgiji i da su klerici morali biti poučeni i u glagolskom pismu, kojim su bile tada tiskane liturgijske knjige.

⁵⁷ Isto., list 3/4. „Alterum est clericorum seminarium pro lingua illyrica seu sclavonica, propria totius populi in plebibus ruralibus degentis. Aliqua ex iis vacante, ob defectum sacerdotum tale idioma callentium (nam hic in urbe, et in terris Pyrani ac Insularum, ubi frequentior est clerus, italice dumtaxat loquuntur) quandoque plebes per plures menses remanent parochia destitutae; et (4/1) non semel necesse fuit emendicare religiosum a Tertio Ordine S. Francisci in urbe, slavonico idiomate sacrum et divina recitante...“

⁵⁸ Isto., list 4/1. „Plebium vero forensium incolae, utpote omnes genere slavi, seu Sclavonici, non aliam linguam, quam sclavonicam, aut illiricam callent, ac loquuntur.“

⁵⁹ Isto., list 4/1. „Altera hujusce ecclesiae indigentia, ni major, saltem non minor est: parochi ruralium plebium tenentur callere linguam sclavonicam, quam universo populo forensi familiarem et congenitam innui.“

⁶⁰ Isto., list 4/2. „Ingens hoc malum non posset melius reparari, quam erectione clericalis seminarii pro lingua illirica addiscenda.“

⁶¹ Isto., list 4/2. „Anno primo hujus labentis trienii generalem meae diocesis visitationem reassumpsit, a forensibus parochiis exorsus, quas, Deo dante, in melius redactas reperi, tum quoad spiritualia, cum plebani breviori quodam doctrinae christianae compendio, typis impresso, provisi, facilius potuerint, in illyricum idioma illo conver= (4/2-3) =so, commissos sibi populos instruere; tum quoad temporalia, cum eisdem parochiis, ubi deerant, concedentes sacristiae adauctae fuerint, vel restitutae...“

⁶² Isto., list 4/3. „... necessarium agnovi intentare erectionem clericalis seminarii pro eadem lingua addiscenda; et spero, auxiliante Domino Deo, quod si vivens non perfecero, taliter dispositurum, ut saltem meus successor opus tam pium summeque necessarium facillime complere valeat; ...“

⁶³ Isto., list 4/3. „... etsi arduum clericali seminarii opus pro illyrica lingua addiscenda, nedum a me, sed a praecessoribus meis semper quaesi = (4/3-4) =tum et optatum (et merito, quia supra modum necessarium), eo tandem deductum est, ut quamprimum mihi sperandum illud non solum fundatum, et erectum, sed et apertum videre.“

Budući da svećenici gradskih župa Kopra, Pirana i Izole nisu poznavali slavenski, odnosno staroslavenski jezik, biskupi su bili primorani primiti i poslati po seoskim župama bilo kojeg drugog svećenika, osobito redovnike franjevce trećorece.⁶⁴ Sjemenište je konačno otvoreno 1710. godine, ali zbog nedovoljnog prostora, mnogi su pitomci boravili po privatnim kućama, a četiri su bila klerika slavenskog jezika koji su imali pravo boraviti u sjemeništu, što je dakako bilo nedovoljan broj obzirom na velike potrebe seoskih župa. To je potvrdio i biskup Karlo „Camucius“ u izvješću 8. svibnja 1760. godine.⁶⁵

3 POKUŠAJI RASPLETA STAROSLAVENSKE LITURGIJE UZ POMOĆ SVETE STOLICE

Sva ta bitno crkvena, liturgijska pitanja, što se iz početka htjelo rješavati isključivo unutar Crkve, prelazilo je i na civilno, društveno područje. S tim pitanjima bavili su se i tadašnji tisak i dnevna politika. U prvim godinama 20. stoljeća to je postalo toliko aktualno i na području Tršćansko-koparske biskupije te se počelo djelovati na oba „fronta“: prema crkvenim institucijama unutar biskupije i prema Svetoj Stolicu, te prema svjetovnim, laičkim institucijama u politici i medijima koji su htjeli taj unutarcrkveni prijepor iskoristiti za političko djelovanje u vidu slavenstva i panslavenstva s jedne strane i talijanskog iredentizma prema istočnojadranskoj obali s druge strane. U takvim okolnostima sastavljene su barem dvije lijepo sročene spomenice, tiskane u velikom formatu da bi se izručile, prva papi Piju X., a druga tršćansko-koparskom biskupu Naglu.

3.1 Spomenica papi Piju X.

U rujnu 1903. godine oglasili su se i vjernici laici te sastavili jednu *Spomenicu*, tiskanu hrvatskim jezikom, adresiranu novom papi Piju X., naslovljenu: „Svetomu ocu papi Piju X. spomenica i molba Hrvata i Slovenaca Istre za staroslavensko bogoslužje u Tršćansko-koparskoj i Porečko-Puljskoj biskupiji“.⁶⁶ Na naslovnici, pri vrhu je dr. Volarić olovkom napisao: „Predano S. Ocu po Dr. Andru Slungeru, načelniku (?), dr. Dinku Trinajstiću, dr. Kureliču, načelniku Pazina, Kažimiru Jelušiću, načelnik Kastva.“⁶⁷ U drugoj točki *Spomenice* autori navode pravo slavenskoga bogoslužja za Hrvate i Slovence ovim riječima:

⁶⁴ Isto., list 5/1. „Hi etenim vel in urbe, vel in oppidis Pyrrhani et Insulae praedictis commorantes, cum non calleant illyricum idioma (quo unico ruralis plebium populus utitur) sed aliquem presbyterum in illyrica lingua versatum, hinc inde requisitum, quicumque ille sit, et quandoque regularem aliquem, praesertim tertii ordinis illyrica lingua hic per Istriam Divina tum officii tum missarum celebrantem (sic), non semel necesse fuit eisdem praeficere.“

⁶⁵ Isto., list 5/3. „In hoc vero meo seminario aluntur gratis quatuor clerici, qui linguam slavam noscunt, et pauci alii clerici propriis eorum sumptibus alendi recipi possunt propter fabricae angustiam.“

⁶⁶ BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno br. 23f., *Tiskana Spomenica*, formata 33,5 x 21., str. 12.

⁶⁷ Isto.

„Već s toga što imadu svi slavenski narodi pravo slavenskog bogoslužja, imadu ga i Hrvati i Slovenci Istre i u opće Primorja, jer i oni spadaju medju slavenske narode. A da je to pravo baš i Hrvatom i Slovencem i onim Istre i Primorja bilo dano, i da su se oni od najstarijih vremena njim služili, ima i posebnih dokaza. U knjizi obraćenja na kršćanstvo stanovnika Koruške čita se: ‚Supervenit quidam Sclavus ab Hystrie et Dalmatie partibus, nomine Methodius, qui adinvenit sclavicas litteras et sclavice celebravit divinum officium.‘“⁶⁸

U nastavku ove spomenice, nakon što su iznijeli povijesne dokaze o opravdanosti staroslavenskog bogoslužja, pisci spomenice se dotiču i pitanja „ilirskog“, odnosno „slavenskog“ jezika i daju ovo objašnjenje:

„I koliko se nazov ‚ilirski‘ može uzeti kao sinonim nazovu ‚slavenski‘ te tako protegnuti na sve slavenske narode, uzima se ga naposeb za označenje hrvatskoga i njemu posve srodnoga slovenskoga jezika, dakle i naroda hrvatskoga i slovenskoga, koji od davnih vremena sačinjava najveći dio pučanstva Istre. I oni, i naročito oni, Hrvati i Slovenci Istre, su dionici svih onih prava, koja su dali sv. otci pape ‚Slavenom‘ i ‚Ilirom‘ glede porabe slavenskoga ili ilirskoga jezika u bogoslužju.“⁶⁹

Nizajući zatim brojne povijesne dokaze o uporabi staroslavenskog jezika na području Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije dolaze i do svoga vremena kada i austrijska politička vlast nastoji zatrti staroslavensku liturgiju, i pri tomu donose slučaj koji se dogodio u župi Šmarje:

„Što se je po malo zatiralo slavensko bogoslužje takodjer u Istri, nije nimalo kriv puk, a nit su jedino krivi svećenici i njihovi ugojitelji, nego su krivi takodjer, kako se iz rečenoga vidi, austrijski oblastnici. Austrijske oblasti rabile su i silu proti slavenskom a za latinski jezik. Tako se zna n. pr. da su god. 1833. novoga župnika u Šmarju (S. Maria in Monte kod Kopra), koji je prvi u toj župi počeo obavljati službu božju latinskim jezikom, morali kroz nekoliko mjeseci čuvati žandari pred vjernici ogorčenimi samo zato, jer nije rabio slavenskoga jezika kod službe božje, da se je dakle tamo oružanom silom uvelo bogoslužje u latinskom jeziku. I tu vidi se, da su svjetovne oblasti posve neopravdano zabile svoje prste u čisto vjerske i crkvene stvari.“⁷⁰

Na kraju *Spomenice* autori mole i traže od pape Pija X. pod točkom B. sljedeće:

„B. da se hrvatskomu i slovenskomu puku biskupije *Tršćansko-Koparske* ne samo ostavi ono porabe, što je još ima u mnogih crkvah, nego nek se posve

⁶⁸ Isto, str. 4.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto, str. 8.

i posvuda za taj narod uzpostavi slavensko bogoslužje, kako je kroz stoljeća bilo, i kako pučanstvo i sada želi.⁷¹

Ne znamo tko je autor ove spomenice, ali po svemu iznesenome možemo zaključiti da je to bio uradak dr. Franja Volarića, prepozita krčkoga Stolnoga kaptola.

3.2 Spomenica dekanâ Tršćansko – koparske biskupije biskupu Naglu

Neizvjesnost sa staroslavenskim jezikom u liturgiji pokušavali su rješavati i biskupi pojedinačno u svojim biskupijama. I među njima su se provlačila različita stajališta i pristupi tom pitanju. Među onima koji su nastojali osporavati pravo glagoljice bili su npr. zadarski nadbiskup Rajčević, porečko-pulski biskup Ivan Krstitelj Flapp, a i tršćansko-koparski biskup Nagl tražio je rješenja u restriktivnim mjerama. U tom vidu je u više navrata pisao u svom *Biskupskom Listu* (Curia episcopalis). Tako je po tom pitanju 3. lipnja 1904. uputio upit na Kongregaciju za Obrede u Rim. To je potaklo dekane njegove biskupije da mu se obrate jednom tiskanom spomenicom i da ga upozore na povijesnu opravdanost staroslavenske liturgije i posebno *Rimskog rituala* – obrednika koji se od davnine koristio u dušobrižničkoj praksi te biskupije. Dekani Tršćansko-koparske biskupije, bojeći se da bi situacija u Istri mogla eskalirati na štetu Crkve i vjere, te svjesni važnosti toga dokumenta, nisu naveli ime grada, već jednostavno – „Istra dne 12. septembra 1904.“⁷² jer su bili svjesni da se to pitanje tiče cijele Istre. Bojeći se donijetih restriktivnih mjera dekani otvoreno iznose svome biskupu svoju bojazan ovim riječima:

„Presvietli! Ta odluka sv. Sбора *osobito ona, koja se tiče zabrane podieljivanja sv. Sakramenata u narodnom jeziku* je na mnogim mjestima naše biskupije toli uzrujala narod, te se je bojati grdnih izgreda i štetonosnih posljedica po sv. Vjeru, moral i ugled svećenstva. Ne ćemo ovdje navadjati, što se sve o tom ne piše i tiska po raznih novinah od pozvanih i nepozvanih ličnosti, nu nekako kako da nam se steže srce, kad opažamo, da ova ‚bura‘ mjesto da pada većma raste.“⁷³

4 UMJESTO ZAKLJUČKA

Iz gore navedenih podataka možemo zaključiti da je i Tršćansko-koparska biskupija kao najzapadnije područje nastanjeno slovenskim i hrvatskim pučanstvom, od davnina koristila u liturgiji staroslavenski jezik i glagoljicu kao pismo. Dok je ta situacija tijekom stoljeća koegzistirala uporedo s liturgijom

⁷¹ Isto, str. 12.

⁷² BAK, Kutija dr. Franjo Volarić, Interno 23g., Tiskana Spomenica je naslovljena: *Presvietli i Prečastni Gospodine Biskupe!*, format 31,5 x 23 cm. Ima 6 numeriranih stranica rimskim slovima.

⁷³ Isto, str. 1.

na latinskom jeziku, posebno učestalom u gradskim središtima, dotle su seoski ambijenti i unutrašnjost Istre gotovo isključivo u liturgiji koristili staroslavenski bogoslužni jezik. Ali kad su tijekom 19. i početkom 20. stoljeća jačali nacionalni elementi i s time usko povezano, i teritorijalne pretenzije da Istra i Dalmacija postanu dio Talijanske kraljevine, odnosno slavenskom teritorijalnom korpusu koji se tek trebao politički oblikovati, ta dotad eminentno crkveno-liturgijska pitanja poprimala su jake političke konotacije, ponajviše izražene u tiskovinama onoga vremena, te su i ne crkveni krugovi, ponajviše tadašnji političari liberalnih tendencija i usmjerenja, svesrdno su se svrstavali na jednu ili drugu stranu, znajući da time mogu i politički profitirati. Toga su bili svjesni posebno crkveno-klerički krugovi među Hrvatima i Slovencima te su svojim intervencijama prema Svetoj Stolici htjeli sačuvati staroslavenski jezik u liturgiji kao njihovo stoljetno pravo i time sačuvati crkveno jedinstvo vjere u Rimokatoličkoj Crkvi.

PRILOZI

Prilog br. 1. *Volarićev skicirani popis župa u kojima se koristi staroslavenski jezik kao i župa gdje se djelomično koristi.*

Str. X.

Donji tekst pisan olovkom:

I. Parrochie certamente paleoslavice(!):

3. Nella Diocesi di Trieste–Capodistria:

a) Decanato di Castua

La chiesa parrocchiale di Castua colle filiali Rukavac S. Mattia Zvoneće

di Klana

di Volosca colla filiale Abbazia

di Veprinac colla filiale di Poljane

di Lovrana

di Mošćenice

di Berseč

b) Decanato di Chersano

La Chiesa pur di Cosliaco

di Čepić

di Šušnjevica

di Pas

di Bogliuno?

di Vranje

do Dolenjvas
di Berdo

c) Decanato di Pedena
In chiesa pure di Novacco
di Kerbune

d) Decanato di Pisino
In chiesa pure di S. Pietro in Selve
„ „ di Vermo
„ „ di Terviso
„ „ di Gerdoselo

c) Decanato di Pinguente
la chiesa filiale di Cernica
pure di Rozzo ?
di Colmo ?
di Ručice
di Grimalda
di Lanišće

II. Parrocchie dubie, ma in sostanza Slave
(...)

2) Nella Diocesi di Trieste–Capodistria

Decanato di Chersano
La chiesa pure di Bogliuno
Decan. di Pirano
Dec di Pinguente
La parr. Verh
Draguch
Sovignaco

Nell'ambito della ex Diocesi Cittanuova
S. Lorenzo in Durh(?)
Cursette
Berda
Soregna (?)

Decanato di Pirano
Salvore
Castelverde
B. M. V. nel Carso

Dec. Kenkavec
Castabona
Pomiano
Muresco e Truške di S. Antonio

Dec Capodistria Deruni

Decanato d'Ospo Ospo le singole chiese

Dec. di Dolina
Ricmanje e le altre chiese Curate

Dec. Di Općina Općine

Suburbio di Trieste
Rojano
Purvia (?)

Decanato di Portole
La chiesa pure(?) di Cisterna
La chiesa fil. di Topolovac
... di Gruvnja

Decanato di Pirano
Corte d'Isola

Dec. Kerkavec Karkavec
Monte (S. Maria)

Dec. Općinensis:
Općina. Par. S. Bartholomaei Ap.
Třebič, eccl. fil. S. Andreae Ap.
S. Crucis (Sv. Križ), P. Inv. S. Crucis
Prosecum, Par S. Martini Ep.
Contovellum, Par. S Hieron.

Bazovica, Par. S. Mandalena
 Catinara, Par. St. Trinitatis

Dec. Tomajensis:

Tomaj – Par. Ss. Petri et Pauli
 Dutovlje, ecc. fil. S. Georgii M.
 Skopo „ „ S. Michaelis Ar.
 Kopriva „ „ S. Eliae Pr.
 Kozlje „ „ S. Laurentii

Repentabor, Par. B. M. V. in Coelum Ass.
 Auber, Par. S. Nicolai Ep.
 Povir, Par. Ss. Petri et P.
 Štorje, eccl. fil. S. Ioannis B.
 Sesana, Par. S. Martini Ep.

Dec. Dolinensis:

Dolina. Par. S. Uldarici E. C. (?)
 Boljun, eccl. fil. S. Ioannis B.
 Ricmanje, eccl. fil. et Sanctuarium s. Josep
 Boršt, eccl. fil. S. Antonii Ab.
 Klanec, eccl. fil. Ss. Petri et P.
 Podgorje, eccl. fil. S. Sabae Ab.
 Grotiana (Gročana), Par. S. Thomae Ap.
 Cornelianum (Corgnale, Sovka) eccl. fil. S. Michaelis
 Draga, eccl. fil. S. Eliae Pr.
 Rodik, Par. S. Trinitatis
 S. Cantiani eccl. Fil.
 Vatovlje eccl. fil. S. Georgii M.
 Barka eccl. fil. S. Cantiani M.
 Divača, Par. S. Ant. Ab.
 Brezovica, Par. S. Stephani M.
 Slivje eccl. fil. S. Martini Ep.

Dec. Jelšanensis

Jelšane, Par. B. M. V. in Coel. Ass.
 Brgud eccl. fil. S. Nicolai
 Hrušica, Par. S. Chrysogoni M.
 Pregarje eccl. fil. S. Laurentii M.
 Castrum novum (Podgrad) eccl. fil. S. Jacobi Ap.

Starada, eccl. fil. S. Joseph
 Podgraje, Vicariatus B. M. V. de Monte Carmelo
 Mune, Par. S. Mariae Magd.
 Golac, Par. S. Nicolai Ep.
 Vodice, Par. S. Martini Ep.

Dec. Kerkavcensis:
 Kerkavce, Par. S. Michaelis Arch.
 Castrum – Bona (Costa Bona), Par. S. Andreae Ap.
 S. Mariae in Monte (Šmarje), Par. Imm. Concep.
 Pomianun, Par. S. Georgii
 Maresecum, Par. S. Crucis
 Truške, Par. S. Cantiani M.
 S. Antonii, Par. S. Antonii Ab.

Dec. Hospensis:
 Hospum (Ospo), Par. S. Thomae Ap.
 Plavia, Capellania S. Luciae V. M.
 Antinianum, Par. S. Michaelis Ar.
 Lonche (Loka), Par. S. Ioannis B.
 Cubedum (Covedo, Kubed), Par. S. Floriani M.
 S. Quiricus (Sočerga), Par. S. Justi M.
 Vallis Maurocena (Valmovrosa, Movraš), Par. B. M. V. Ass.

Prilog br. 2. *Prvi Volarićev šapografrani upitnik, dostavljeni župnicima.*

(1r.)

Biskupija: Tržaško-Koparska.

Župa:

1. Da li se je u župi, kapelaniji itd. sačuvalo glagolskih knjiga, spisa, spomenika itd.

2. Da li se sjećaju starci o porabi glagolice? /:Vide stare crkvene inventare:/

3. U koliko se je hrvatsčina – Šćavet rabio /:do koje godine:/ i u koliko se u bogoslužju još danas rabi, osobito gdje je narod prije /:do koje godine:/ te još i dandanas na: *Dominus vobiscum* itd. odgovara hrvatski ili gdje pjeva hrvatski: Slavu i vjeru, zatim *ad introitum*, Gospodin pomiluj, Svet i.t.d.

4. U kojem se je jeziku rabio Ritual nazad nekoliko godina i još danas rabi kod kršćenja, ženitbe, pogreba i raznih blagoslova i.t.d. Neka se odgovori potanko.

5. Koje hrvatske knjige nalaze se još po crkvah. – Na ovo neka se odgovori točno, označivši mjesto, godinu do koje su bile u porabi, kada i na čiju zapovjed bijahu ukinute?

Prilog br. 3. *Drugi Volarićev šapografirani upitnik, dostavljen župnicima.*

(1r.)

Biskupija: Tržaško – Koperska

Župa:

I. U koliko se rabi hrvatski jezik /:Šćavet:/ na „maloj misi“ u obične nedjele (!), u koliko na „veloj misi“ /:t.j. pjevanoj:/ mrtvačkoj, na zornicah te misi vjenčanja?

U kojem jeziku i što pjevaju pjevači?

II. Kako se daje blagoslov sa sv. Tielom u nedjeljah i ostalih blagdanih? U kojem jeziku i što se pjeva?

III. Na koji način te kojim jezikom služi se služba božja zapodne na nedelje i blagdane I. i II. cl.?

IV. Kako se drže obhodi /:procesije:/ na Uskrs, Markovo, Križni tjedan i Tielovo? Što se pjeva hrvatski – što latinski?

V. Blagoslovi: na viliju sv. tri kralja, svećnicu, čistu sriedu, nedelju maslin-sku, bogoslužje vel. četvrtka, petka, subote, uskrsa, vilije Duhovske, Duhova – kako se vrše?

VI. Oficij božični, vel. tjedna, za mrtve, „libera“, „de profundis“ – u kojim jeziku se čini?

VII. Da-li se rabi Ritual hrvatski za podielenje sv. Sakramenata, papin. blagoslova, blagoslova žene po rodjenju, blagoslova vode itd.? Neka se raztumači potanko!

Prilog br. 4. *Dekan iz Ospa Josip Kompare poslao je 28. X. 1899. notu svim župnicima u Dekanatu i traži njihovo očitovanje na njegov kvestionarij kojega je poslao na latinskom jeziku.*

Št. 321.

Dekanijski urad v Ospu 28. X. 1899. < (Moja op.: To je uredski pečat!)

Nota.

Blagovolite uradno /:strogo tajno:/ odgovoriti na priobčena oprašanja. Odgovori preidejo na razna razpravlanja na višjih mestih naj bodo tedaj latinski. – V osmih areh!

- 1.) An extant in parochia libri palaeoslovenici vel scripta /:matriculae, inventaria:/ aliave monumenta?
- 2.) An(?) homines aetate provecti simile quid recordantur?
- 3.) Forsan fuerit in usu sic dictum ščavet.
- 4.) Quanam sacerdos utitur lingua in adhibendo rituali?
- 5.) Quinam libri slavici in s. funcionibus adhiberi solent, cuiusque praecepto?
- 6.) Quomodo chorus canit in Missa?
- 7.) Ordo funcionum?

Ako bi se koji starček spominjal, kaj v obče že pozabljenega naj se ga protokoluje *sub iuramento*.

Dekan Jos. Kompare

Prilog br. 5. Dekan iz Ospa, Josip Kompare dostavlja prikupljene odgovore župnika njegova dekata popratnim pismom.

Osp 24. 11. 99.

Prečastni Monsignore!

Evo kako bi dogovoreno sa Monsig. Dr. Volarićem, šaljem izjave pojedinih dekanatskih štacija. Pošto većina tih Veleč. gospode ne poznaju historičkog razvoja Koparskog Kotara, stoga odgovore u kratko, što znadu sada. Jedini gosp. Sancin – koji napisao slovenski /:jer mu predah pitanja ustmeno:/ svoju izjavu – jest kompetentan sudac u toj stvari, kao lokalni „polihistor“. V naših slovenskih stranah jest baš boj protiv luteranstvu /:ergo causa primaria isto luteranstvo/ uništio slavensko bogoslužje:/ i djelomice isto slavensku(sic) svećenstvo za 200 godina:/ „Bio je privilegij – Rim ga nije opozvao nikad: mletački biskupi zatrnili su ga neopravdano, ergo možemo i sutra opet glagoljat“ tako misli mladi svećenički naraštaj! Bit će još borba i zato u toj tužnoj Istri!

Najdubočijim štovanjem

Vaše Prečastnosti vjeran

Jos. Kompare

Prilog br. 6. Iz dekanatske župe Hosp, župnik i dekan Josip Kompare izvješćuje na latinskom jeziku.

N. 385.

Nota.

1) An extant in parochia libri vel scripta /:matriculae urbaria etc.etc.:/ palaeoslovenici?

Erant in usu usque ad annum 1586 circiter, uti historia narrat. Ob haereticam Vergerii Eppi. Justinopolit. successores ejus, et libros catholicos palaeoslovenicos, proprio iure et nullo(?) Romae mandato, supresserunt et coadjuvante republica Veneta latinis introduxerunt.

2.) An homines pro vecta aetate aliquid sciunt?

Non recordantur, cum ultra tria iam elapsa sunt saecula.

3.) An fuerit in usu „ščavet“?

Non potuit erui.

4.) Quonam sacerdos lingua utitur in rituali?

In communicatione cum populo lingua slovenica.

5.) Quia libri slavici et cujus praecepto in sacris functionibus adhiberi solent?

a) “Sveti listi in evangelji“, b) “Sv. opravilo“, praecepto Reverendissimi Ordinarii.

6.) Quomodo chorus canit?

In missis etiam solemnibus slavicae item et litanias, et ad omnes processiones.

7) Ordo functionum?

Hebdom. majori passio canebatur slavica lingua. In omnibus processionibus sacerdos utitur lingua slavica canendo litanias aliasve(?) preces.

Ab officio decanali

Hospiti die 24. Novembris 1899.

Jos. Kompare

Prilog br. 7. *Odgovor svećenika Jakoba Čemažara, kooperatora u Krkavču.*

Velečastni gosp. župnik!

Ko je v nedeljo, 15. t. m. obiskal prečastni gosp. Kanonik Flego faro Korte ob priliki 100–letnice posvečenja cerkve Kortežanske, prišel je pri mizi govor na glagolico. G. Kanonik me je opozoril, da ste Vi prevzeli hvaležno nalogo, preiskovati, v koliko je bila ozir. je glagolica v Istri doma. Od tod evo sledeče drobtinice:

V Krkavčah, kjer moja malenkost kapelani, imamo še glagolski pisanih matrik (1) od l. 1640–60. Ščavet imamo v fari in kapelanijah (Št. Peter, Nova vas, Padena). G. dekan je maševal hrvatski, dok ga niso lahonski psički naznanili bivšemu vladiki Glavini, ki mu je prepovedal hrvatsko bogoslužje „sub poena suspensionis“.

V Kortah imajo „ščavet“. Klasična priča glagoljanja je prav umetniško izdelana omarica za sv. olje, ki je v zidu vel. oltarja na hrbtu. Tudi je klesar v mramor vklesal glagolitske pismenke, koje je obljubil posneti ondodni župnik g. Škerbec, prerisal bo omariev ondodni učitelj g. Vrel – Morda se bo da– (1r-v) –lo iz onega napisa kaj važnega dobiti v prilog naši pravdi za slovansko bogoslužje.

V Šmarjah je bil „ščavet“. Klasična priča glagoljašev je pok. župnik Ulčnik, ki je opustil staro navado slovanskega bogoslužjenja. Ko bi bil imel biti inštaliran, so obstruirali vsi Šmarci prav energično. Glejte – Rutar – Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra, II. snopič, str. 258. – Včeraj mi je povedal ondodni župnik, g. Šašelj, da so imeli glagolski misal še pred 8 – 10 leti. Še dandanes službujoči cerkovnik Matija Hrovatin ga je sežgal na povelje župnika Jož. Zakotnika. To lahko dokaže. Bivši cerkovnik Jakob Glavina se še spominja „Ščaveta“ – „Vse se je sežgalo“. Isti mož se spominja, da so čitali epistolo in evangelij pri sv. maši slovenski.

Jednako je bilo v bližnjih župnijah Pomjanu, Koštaboni i. t. d., kar prizna Rutar v zgorej navedeni knjigi, pg. 258: “Kakor po vseh drugih selih Koperske škofije, tako so brali tudi v Šmarju sv. mašo v slovanskem jeziku še do najnovejših časov. V Krkovčah je še ostankov pri božji službi vel. tedna. Pojejo se /žalostinke, precrtano, m.op./ psalm *Miserere* in nekaj predpevanie (antifon) v hrvatskem jeziku. (1v-2r).

Summa summarum: Glagolica v Šavriniji je „in possessione“ – samo Bog daj, da bi dobili nazaj svoje – pravo, kar žal – v današnji dobi – komaj upamo. Bog vsedobri blagoslovi Vaše rodoljubno in čestito delo! Narod Vas bo pomnil!

Vaš udani

Jakob Čemažar, kooperator.

Krkavče: 20. vinotoka, 1899.

Prilog br. 8. *Iz župe Sočerga (blizu Kopra) dao je svoje izvješće župnik Michael Šobar, najprije na latinskom jeziku.*

N.rus 126

Venerabile Officium decanale!

Nota venerabilis Officii decanalis dd. 28. octobris a.c. N.rus 321 infra scripto interrogationes quaedam propositae sunt, quae hic solvuntur.

Ad 1. interrogationem: An existant in parochia libri palaeoslovenici vel scripta aliave monumenta, responderi debet negative.

Idem i.e. negative responderi debet ad 2. interrogationem: An homines aetate provecti simile quid sciant.

Quod attinet 3. interrogationem, an nempe fuerit in usu sic dictum ščavet, notandum est, in Inventario de anno 1821. quod in archivio servatur, inter alia obiecta ecclesiae etiam unum Missale in lingua illirica notatum inveniri.

Ad 4. interrogationem respondetur, in hac parochia in usu esse rituale romanum in lingua latina.

Ad 5. interrogationem: Quinam libri slavici in functionibus sacris adhiberi soleant, respondetur: Liber „*Sveto opravilo*“ jussu Ordinariatus epplis anno 1892 editus.

Quod attinet 6. interrogationem, respondetur, (1r-1v) in missis cantatis sacerdoti a choro in lingua latina responderi sed infra missam cantari in lingua slovenica.

Officium parochiale Sti Justi Martiris

Sočergae die 3. Novembris 1899

Michael Šobar, Parochus.

(moja op.: Na poledini 4. stranice je pečat na kome piše: Dekanijski urad v Ospu 5. X. 1899.)

Prilog br. 9. Župnik Franc Teran iz Tinjana – župa sv. Mihovila arkandela blizu Kopra, /na pečatu piše: Sig. Parochiae S. Mich. Arch. Tinjan/, izvješćuje na latinskom jeziku.

N.102

Tinjan 6/11. 1899.

Nota

Ad interrogationes quoad linguam palaeoslovenicam in functionibus eccl. in parochia Tinjan respondet infrascriptus:

Ad I. interrog: Non extant hic libri palaeoslavenici, neque scripta /inventaria matriculae, etc./ vel alia monumenta.

Ad II. Viri aetate provecti nihil sciunt quoad linguam palaeosl.

Ad III. Liber dictus: ščavet hic non fuit in usu.

Ad IV. In baptismo, in communionem, in exequiis etc. sacerdos usus est semper in lingua slovenica.

Ad V. In functionibus eccl. diebus festivis et dominicis adhiberi solent libri slovenici: „*Berila ali listi in Evangelji za nedelje in praznike*“. V Ljubljani 1870.

et: „*Sвето Opravilo* (1r-v.) očitne službe božje za slovenske duhovnije Tržaško-Koparske škofije“. V Trstu 1892.

Ad VI. Chorus cantat in missa et in cultu divino pomeridiano in diebus festivis et dominicis in lingua slovenica.

Ex offo parochiali.

Franc Teran

Parochus

Prilog br. 10. Župnik /moja op.: nečitljiv potpis/ iz župe Vallis Maurocena > Valmovrosa > slov. Movraž, iz Ospskog dekanata.

N. 45

Venerabili officio decanali Ospi

Ad Notam de die 28/10 N. 321 subscriptus respondit sequentia:

Ad 1. In parochia non existunt libri, neque scripta /inventaria, matriculae etc.) palaeoslovenici.

Ad 2. Nullus homo aetate pectus(?) de talibus aliquid scit.

Ad. 3. In hac parochia numquam fuit in usu sic dictus „ščavet“.

Ad 4. In administrando SS. Sacramentorum in usu est Rituale Romanum.

Ad 5. In aliis functionibus utitur libro: „*Sвето Opravilo*“ auctoritate Episcopi.

Ad 6. Chorus canit in missa et aliis functionibus in lingua slovena.

Officium parochiale in Valle Maurocena die 10. Novembris 1899.

Nečitljiv potpis.

Prilog br. 11. Župnik Sancin iz župe Predloke, odgovara na slovenskom jeziku jer su mu pitanja dostavljena usmeno.

N. 303.

1. Ali se je v župnji ohranilo kaj glagolskih knjig, spomenikov ali spisov?

Ohranila sta se glagolska napisa v župnijski crkvi S. Iv. Kr. v Predloki od ll. 1461 in 1466. Knjig in spisov ni se ohranilo, ker se je pa za časa reformacije uničilo.

2. Ali se stari ljudje kaj spominjajo o slovenski službi božji?

Niko se več ne spominja o slovenski službi božji, ktera se je pred več kakor 300 leti pod benečansko vlado odpravila.

3. U koliko se je rabil ščavet?

Ščavet so odstranili župniki v prejšnjih stoletjih, kateri so bili (1r-v) italjanskega jezika i ščaveta so se posluževali duhovni pomočniki le pri privatnih mašah.

4. V katerem jeziku se je rabil in se dandanes rabi Ritual pri krstu, pogrebu, obhajilu i.t.v.

Pri krščevanju, obhajilu, venčanju, pogrebih in drugih obredih se je rabil in se rabi Ritual v latinskem jeziku /Rituale rom:/ kateri se je rabil od l. 1586 naprej.

5. Ordo functionum.

Pri procesijah na dan s. Marka in Križevega tedna se pojo litanije v slovenskem jeziku, na Telovo se molijo molitve pri procesiji po evangelju slovenski, kako trdi pri blagoslovu v nedeljah in praznikih. Pri krščevanju se sprašuje krščenca in pri venčanju za= (3r.) =ročenca v slovenskem jeziku; pri obhajilu rabi se po običaju slovenski jezik. Na veliki petek se je pelo pasijon v slovenskem jeziku (cantata passione carniolice, Directorium de a. 1765), do najnovejše dobe.

6. Kako se pri maši poje tihi in slovesni.

Pri s. maši tihi in slovesni poje ljudstvo le v slovenskem jeziku kakor je pelo tudi v preteklih stoletjih pesmi, n. pr. Enu dete je rojenu; Mati Božja stala, Iesus je od smerti vstau, et aliae cantilenae devotae (Directorium ut supra).

Predloka 28. Oktobra 1899.

Sancin

Prilog br. 12. Župnik Janez Kovač iz župe Kubed (na pečatu piše latinski: Sigillum parochiae sc. Floriani Cubedi).

Št. 140

Velečastiti dekanjski ured!

Na Noto št. 321 odgovarja podpisani župni ured sledeče:

Ad 1) Non inveniuntur

Ad 2) Nihil

Ad 3) Non

Ad 4) lingua latina cum paucis exceptionibus.

Ad 5) liber: Služba Božja

Ad 6) Chorus canit semper lingua slovena.

Podpisani je popraševal stare ljudi al'ni nič zvedil! Toliko v naglici!

13-tm. v ponedeljk bomo govorili o jubileji!

Pošljem 50 Kr. poleg na stari račun!

Župni ured v Kubedu dne 7. XI. 1899

Jan. Kovač

NB. Duš je v župniji Kubedski 1080 koncem 1898 leta.

Prilog br. 13. *Upravitelj župe Andrej Zink u Pomjanu, 30. 11. 1899., odgovara na dva šapografirana upitnika.*

(1r.)

Priloga: A.

Biskupija: Tržaško-Koparska.

Župa: Pomjan

Odgovor.

Ad 1.) Podpisani preiskal je natanko ves arhiv in prečital vse vse (sic) listine do danes. Pri tem našel je to le:

Liber baptizatorum pisan je

Od l. 1736 – 1746 v latinščini,

Od l. 1746 – 1754 v italjanščini,

Od l. 1754 – 1794 v latinščini,

Od l. 1794 – 1820 v italjanščini,

Od l. 1820 do danes v latinščini.

Liber copulatorum ima zabeleženo v italjanščini poroki od 10. 11. 1665 in 29. 11. 1685.

Potem gre nepretrgano do danes in sicer:

Od l. 1741 – 1755 v italjanščini,

Od l. 1755 – 1794 v latinščini,

Od l. 1794 – 1820 v italjanščini,

Od l. 1820 – 1827 v latinščini,

Od l. 1827 – 1835 v italjanščini.

Poleg tega je še drugi *Liber Copulatorum* od l. 1817. – 1825., pisan v latinščini. Isti *Liber copulat.* nadaljuje se potem v latinščini, do današnjega dne.

Liber defunctorum pisan je

Od l. 1736 – 1750 v latinščini,

Od l. 1750 – 1755 v italjanščini,

Od l. 1755 – 1794 v latinščini

Od l. 1794 – 1817 v italjanščini,

Od l. 1817 – 1826 v latinščini,

Od l. 1826 – 1835 v italjanščini.

Poleg tega je še drugi *Liber defunctorum* od l. 1815 – 1825 pisan v latinščini. Isti nadaljuje se potem v latinščini do današnjega dne.

(2r.)

Razun tega so od l. 1793 – 1817. še razni papirji in dokumenti pisani izključno v italjanščini. Le s škofijstva stvari so v latinščini. Podpisani pregledal je ves arhiv do zadnjega leta, prečital vse, tudi najmanjše papirje, toda ni našel glagolskih spominkov, ali da bi se sploh kaj omenjalo o glagolici. Sploh arhiv v Pomjanu je zelo majhen in siromašen kakor je crkev siromašna in župa mala.

Ad 2. Podpisani pozval je k sebi najstarejšega a tudi najbolj razumnega moža. Ta mož je naš, in je pravi čudež, ker čim starejši je, tem čvrsteji je. Spomin ima velikanski. Sprašal je podpisani tega starčka vsestransko in na dolgo in široko. Toda na vsa vprašanja trdil je starček, da je bilo v Pomjanu vse kakor zdaj. – Ravno tako trde tudi drugi starci, pri katerih je podpisani poizvedoval.

Pri tej točki naj se omenja da so bili takratni duhovniki ali italjanski iz Kopra ali blizu Kopra, ali pa sploh osebe katerim ni bilo skrb do našega jezika, pač pa narobe.

Ad 3. Podpisani ni našel sledu, da bi duhovnik pri sv. maši, pel v slovenskem jeziku, ali v ščavetu. Kadar je tiha sv. maša, to je kadar ne poje duhovnik ampak samo čita sv. mašo in le pevci pojejo, takrat čita duhovnik sv. mašo iz *Missale Rom.* v latinščini, pevci pa pojejo slovensko. Sploh pevci pojejo zmiraj slovensko sv. mašo – vse leto (2r-v) tudi za največje praznike v letu. Samo črne sv. maše (za mrtve), pojejo pevci v latinščini. – Melodija ali napev tej črni maši je stara, ki pa ni ne koral ne figuralno petje. Latinske besede pa izgovarjajo pevci grozno, tako da človeka zebe po kosteh. Responzori je pri vseh svetih mašah naj si bodo za žive ali za mrtve, naj si bo tudi za največje praznike, sploh vsi responzori so zmiraj latinski. Tedaj tudi takrat, kadar pojejo pevci v slovenskem jeziku. – Tedaj n. pr. za Božič je peta slovesna sv. maša. Pevci pojejo *introitus* slovensko. Ko duhovnik intonira v latinščini „*Gloria*“ pojejo pevci slovensko „*Slava*“ – duhovnik poje: *Dominus vûm.* Pevci odgovorijo latinski: *Et cum Sp. tuo.* – Duhovnik poje vse latinski. Duhovnik reče ali zapoje pri evangeliju *Dmûs vûm*, pevci odgovorè: *Et cum Sp. tuo.* Duhovnik: *Sequentia s. Evang. S. M.m,* pevci: *Gloria Tibi Dñe.*

Po evangeliju čita duhovnik ljudstvu list in evangeliji – seveda v slovenskem. Potem duhovnik intonira: *Credo in u. Deum.* Pevci pojo na to „Verjem“ v slovenskem. Duhovnik potem: *Dnûs vûm.* Pevci: *Et c. Sp. tuo.* Med darovanjem pojejo pevci slovenske pesmi, od praznika. – Pri prefaciji reče duhovnik: „*Per omnia s.s.*“ Pevci: „*Amen*“. Duhovnik. *Dnûs vûm.* Pevci: *Et cum Sp. tuo.* Duhovnik: „*Sursum corda*“. Pevci: „*Habemus ad Dominum*“. Duhovnik: „*Gratias agamus Dño Deo nostro*“. Pevci: „*Dignum et justum est*“. Sanctus pojejo pevci

slovensko. Tedaj na kratko rečeno. Duhovnik pri sv. maši poje in čita vse latinski, pevci pa pojejo vse slovenski samo responsorije so latiski tudi za pevce.

(3r.)

Ad 4.) Ritual je latinski „Rituale Romanum“. Pri sv. krstu rabi se latinski ritual. Vprašanja na botre pri sv. krstu so slovenski. Kadar se obhaja ljudstvo cerkovnik moli „Confiteor“ latinski. Duhovnik se obrne potem k ljudstvu in reče latinski: „Misereatur vestri omnipotens Deus i.t.d.“. Cerkovnik reče: „Amen“. Potem duhovnik: „Indulgentiam absolutionem i.t.d.“ Cerkovnik odgovori: „Amen“. Potem vzame duhovnik sv. hostijo, pokaže jo ljudstvu in reče slovenski: Glej Jagnje Božje, ki grehe sveta odjemlje. Potem 3 krat: Gospod nisem vreden da prideš pod mojo streho, ampak reci le besedo in ozdravljena bo moja duša.

Pri poroki je vprašanje na ženine slovensko. – Drugo je vse latinsko, kakor je v ritualu in Misalu. –

Pri bolnikih rabi se „Rituale Romanum.“ Pri vseh blagoslovih rabi se Rituale Romanum. Pri pogrebih malih in odraslih rabi se „Rituale Romanum“. – Podpisani je poizvedoval jeli se je nekdaj pri teh obredih rabil slovanski bogoslužni jezik, toda izvedeti ni mogel ničesar.

Pri blagoslovu popoldne je pa vse (3r-v) slovensko. Torej slovenske so litanije, slovenske so molitve. Pri blagoslovu rabi se knjiga: *Sveto opravilo očitne službe božje(sic!) za slovenske duhovnije Tržaško – Koperske škofije*, izdana na ukaz škofijskega ordinarijata v Trstu. Samo za Božič, Veliko noč, sv. Jurij, ki je varuh župe, Binkošti, Telovo, od pete latinske večernice ali *Vesperae*. – Po večernicah je sv. blagoslov z Najsvetejšim. Opomniti je še, da „*Tantum ergo*“ in „*Genitori*“ je latinski, molitev pa k sv. R. Telesu je slovenska.

Ad 5. V tej cerkvi sploh ni knjig razun „*Rituale Rom.*“ – in sv. Opravilo, ki je omenjeno pod št. 4 in potem slovenska knjiga za evangelije – Razun tega ima cerkev še 2 „*Missale Romanum*“. – Le za pevce so knjige slovenske, katere so spisali razni nabožni slovenski pisatelji in ki se dobivajo pri raznih knjigarnah v Ljubljani. Je li bilo popred kaj knjig v slovanskem bogoslužnem jeziku, in ako so bile, kedaj in kako da so se uničile, tega podpisani ni mogel zvedeti. Ako se je pa v drugih krajih uničilo slovanskih knjig, mogoče ali gotovo je, da so jih tudi v Pomjanu.

V Pomjanu v dan sv. Andreja Ap. 1899.

Andrej Zink, župe upravitelj

Priloga: B.

(1r.)

Biskupija: Tržaško – Koperska.

Župa: Pomjan

(1v.)

Odgovor:

Ad I. V koliko se rabi hrvatski ali slovenski jezik pri sv. mašah, vse to je raztolmačeno v prilogi A. št. 3. Naj se še doda, da pri zornicah so sv. maše tihe (male). Duhovnik čita takrat sv. mašo latinski, pevci pa pojejo slovenski.

Ad II. Sv. blagoslov se sv. R. Telesom da se ob nedeljah in praznikih popoldne. Za velike praznike da se blagoslov z Najsvetejšim tudi po sv. maši. Takrat se intonira „*Tantum ergo*“ in „*Genitori*“ pevci pojejo latinski. Molitev /*Deus qui nobis*/ je slovenska. Kako se vrši sv. blagoslov popoldne je nekaj omenjeno v prilogi A. št. 4. še bolj pa je razloženo spodaj št. III.

Ad III. Ob navadnih nedeljah popoldne je najpred krščanski nauk. Potem se izpostavi sv. Rešnje Telo. Med tem pojejo pevci slovensko pesem v čast sv. R. T. „*Častimo Te*“. Potem se molijo slovenske litanije M. B. s slovenskimi molitvami. – Po molitvah pojejo pevci slovensko pesem „*Sveto, Sveto*“ itd. potem se pa da sv. blagoslov z Najsvetejšim.

(2r.)

Po blagoslovu pojejo pevci do konca pesem v čast svetemu R. T.

Tantum ergo in *Genitori* se torej ne intonira popoldne pri blagoslovih ob navadnih nedeljah.

Ob praznikih I. in II. cl. se najpred izpostavi Najsvetejše, dočim pojejo pevci slovensko pesem v čast sv. R. T. Nato slovenske pete litanije Matere Božje in slovenske molitve. Potem intonira duhovnik „*Tantum ergo*“ in „*Genitori*“ kar pojejo pevci latinski.

Molitev potem „*O Bog*“ i.t.d. (*Deus qui nobis*) je slovenska. Po blagoslovu je petje slovensko. Kedaj so pred blagoslovom večernice ali vesperae je omenjeno v prilogi A. št. 4.

Ad IV. Pri procesiji za veliko noč (pri nas v veliko soboto zvečer), pojejo pevci slovensko pesem „Zveličar naš je ustal iz groba“. Ko se vrne obhod v cerkev je molitev slovenska.

(2v)

Pri obhodu na Markovo in na Križev teden je vse slovensko. Za Telovo pojejo se pri obhodu 4 evangeliji in dotične molitve latinski. – Med obhodom pojejo pevci slovenske pesmi v čast sv. R. T.

Ad V. Na vigilijo sv. 3 kraljev ni posebnih obredov. Voda se blagoslovi privatno po rimskem ritualu, latinski. Za svečnico, pepelnico, cvetno nedeljo (oljčnico), veliki četrtek, veliki petek, veliko soboto, za binškošno vigilijo, vse te dneve opravljata služba božja po rimskem ritualu, latinski.

Ad VI. Oficij božični, velikega tedna, za mrtve, libera, „de profundis“, vse to se opravlja po rim. brevirju, – latinski.

Ad VII. Za podeljevanje sv. zakramentov, papeževega blagoslova, blagoslova žene po porodu, blagoslov vode, vse ta se vrši po rimskem ritualu, latinski. Kar se rabi slovenskega in kedaj, vse to je razloženo v prilogi A. št. 4.

(3r.)

Dali so bili nekdanji ti obredi v slovanskem, o tem ni našel podpisani nobenih podatkov. Zaključni podpisani te prilogo z isto opazko kakor prilogo A, rekši, ko bi bili pravi slovanski duhovniki nameščeni pred leti, v Pomjanu našlo bi se sedaj gotovo več podatkov v prilog slovanskemu bogoslužju.

V Pomjanu, v dan sv. Andreja Ap. 1899.

Andrej Zink, župni upravitelj.

Prilog br. 14. *Pismo Matije Sile iz Tomaja od 7. XI. 1899. „ob 5 uri zjutro!“*

Tomaj 7. novembra 1899.

Prečastni gospodine!

Mili prijatelju!

V dopolnenje naših pogovorov, koje smo imeli v Tomaju 30/10.99 bi imel še mnogo Vam povedati. Najprvo Vas prosim, prečastiti da popravite svojo beleško v onem „regolamento“ iz l. 1784 (?) da ni rečeno in pisano: „Nei giorni di Domenica e festa di mattina: la 1. predica alle ore 6 in lingua Cragnolina (slovena) e la prima messa colla benedizione col canto normale nella medesima lingua“. Vi ste čital moderna mesto medesima. I k temu je prečast. g. Flego opazil: da je dakle moderna la lingua italiana v Trstu, kakor je istinito, vendar v regolamentou ni to pisano.

Kakšni stanovniki so bili v Trstu in kakšnega jezika je razvidno od zapisnikov dohodka in stroškov prečast. gg. Kanonikov koje sem pred nekolikimi leti excerptiral. „Liber Proventuum Capituli tergestini ab a. 1476 – 1507“ (mali folio pag. 257): (...)

V mestu Trstu pa je imel Kapitul mnogo hiš in v okolici tržaški svoje vinegrade. Štiri (ali 5) glavni okraji mesta so bili (...) Torej med vsemi 19 stanovniki v hišah gg. Kanonikov so bili sami slovinci i Hrvatje, eden nemeč (teutonico) – talijana nobenega! (...)

Torej so imeli Kanoniki tržaškega Kapitula l. 1476 ljudi ki so plačali najemnino (affitto):

V Contrada Castelli (q.m Tabor) ... 19

V „ Reyne (della Rena-i) ... 11

V „ Riborga (na Razborju) ... 14

V „ Mercati (vel. trg) ... 7

V „ Chavane (via Cavana) ... 12

Skupaj: 63 družin. No iz zgornjega zapisnika je razvidno, da samo kakih 5 ali 6 so bili talijani, vsi drugi pa Slovani. (...)

Vidi se iz tega, da pred 400 leti so bili v Trstu skoro sami Slovani!, samo neki rokodelci so bili drugega naroda. Zunaj mesta pa v okolici niti ni govora o italijanih. Pa saj jih ni bilo tudi po Istri, nego le po primorskih mestih. Kakor kaže glagolski napis (učrtan na zid) v cerkvi M. B. pri Proseku – Kontovelu iz l. 1591: „to pisah ja Andre žakan od Rovina“, so celò v ultraitalijanskem Rovinju bili glagolaši. (...) Čudo je, da škof Marcello (Alvise Marcello pulski biskup, moja op.) ni imel slovanskih duhovnikov /hrvatskih/, pri tolikem številu slovanskih duš /ilirici/, in da je prosil za misijonarje v Rim. Ni bilo seminarov za istarske škofije. Glagolaši so študirali v Dalmaciji. Ne znam od kod so dohajali glagolaši v naši tržaški škofiji. V Trstu so bili Kapucini in fračiškani /minoriti/, ki so predikali v slovenskim jeziku: L. 1754: „si voleva fare nuovo Convento dei Capucini, e il Provinciale fece rimostranza: mi fo coraggio supplicare acciò il sito per l'erezione del nuovo Convento venga assegnato nelle vicinanze della Chiesa della Madonna del Mare, per esser in tal guisa più vicino alla Città vecchia, /a solievo spirituale di cui fummo chiamati e collocati nel presente Convento eretto con pure elemosine degli abitanti Benefattori/ ed alla nuova da fabbricarsi; come altresì all'Ospitale da noi assistito nell'indigenza spirituale ed ancora a portata della chiesa in cui predichiamo, come sono la Chiesa sudetta della Madonna del Mare in cui per tutto l'anno si predica nelle domeniche e feste i/in slavo/: quella dell'Ospedale, nella quale si predica in tedesco, e nella nostra /cioè S. Apollinare/, in cui si predica in italiano, ed in cui sono apposti 14 Confessori, che possono servire in lingua italiana, schiava, tedesca, illirica, francese e spagnola“. (*Archeografo triestino*, vol. XVIII. p. 245).

Leta 1758 je bilo v Trstu 6424 duš, gotovo 2/3 slovanov, ker Benečani so prepovedali naseljavati se v Trstu svojim podložnim.

Tudi jezuiti v Trstu so imeli svoje slovenske patre, ker v arhivu stolnega kapitula se bere v zapisnikih „proposte Capitolari: 4/3.1697: „L'arcidiacono A. Dolcetti si lagna aver sentito qualmente il M. R. Padre Predicatore Schiavo abbia jeri, che fu giorno di Domenica esagerato nella pubblica predica, essere stato richiesto uno dei R.di sacerdoti andar a confessar una persona moribonda, e perchè addimandato il messo: se è danar, altrimenti (sic) non voler andare a confessare, come anche non è andato, e se non fosse andato il predicatore predetto a confessare, sarebbe passato all'altroa vita senza sacramenti, siccome passò senza Comunione e oglio santo. Questa esagerazione apportò meraviglia e scandalo a tutto il popolo“. ecc. – Talijani so zmirej enaki naši nasprotniki, do zadnje ure!

Bog Vas živi predragi monsignore. Prirčnim pozdravom Vam udani
Matija Sila

(Tomaj, 10/11.99 ob 5. uri zjutro)

Prilog br. 15. *Jedan detaljan izvještaj Tršćanske biskupije u kome se često spominje glagoljica i glagoljaštvo.*

Alla Diocesi di Trieste nel 1831 venne canonicamente incorporata la diocesi Aemoniense – Cittanova in Istria.(...)(1v.) La popolazione di questa Diocesi era preponderatamente Slava, e lo è anche presentemente slavo – croata.

Le campagne si possono dire quasi tutte abitate da slavi.

Nei secoli passati havvi grande probabilità che nelle borgate maggiori si parlava promiscuamente e l'italiano e lo slavo, nelle quali presentemente non si parla se non in italiano come in: Cittanova, Buje, Umago, Grisignana, Portole, Piemonte, Momiano e Verteneglio.

La predicazione e l'istruzione della parola di Dio avveniva nei predetti luoghi (sic) in ambedue le lingue, italiana e slava – detta allora illirica, od anche lingua schiava.

Ciò attestano i vescovi emoniensi nelle loro relazioni a Roma, nelle quali spesso nominano prima la lingua illirica e poi la italiana, credo, volendo con ciò significare che preponderatamente la predicazione e catechizzazione avveniva in illirico.

Se tale era la popolazione della diocesi in quanto a lingua, è facile ad immaginarsi che anche nelle funzioni sacre veniva adoprata (!) assai la lingua stessa, come avveniva nelle limitrofe parrocchie delle confinanti diocesi di Capodistria, Trieste e Parenzo, e come avveniva in generale in tutta l'Istria, nelle Isole del Quarnero, nella Dalmazia ecc. ove si parlava la stessa lingua, e donde spesso venivano assunti e Vescovi e clero secolare e regolare per pascere le popolazioni della diocesi Aemoniense.

E che così fu lo attestano valide testimonianze.

E' cosa nota, che a Cittanova esisteva un convento di Francescani del III ordine, che nella liturgia adopravano (!) esclusi= (2r) =vamente i sacri libri slavi con caratteri glagoliti.

Chi vuole rovistare(?) l'archivio della Diocesi di Cittanova, che ora si trova presso la curia vescovile di Trieste, troverà persino rapporti di sacerdoti scritti al proprio vescovo con caratteri glagoliti. – E' noto che i vescovi nelle visite canoniche tenevano esami protocollari con ogni singolo sacerdote, e che tale esame, che era sotto forma di giuramento, doveva firmarsi di proprio pugno dall'esaminato. Tali protocolli, assunti dai vescovi aemoniensi venivano bensì vergati in latino od in italiano, ma spesso la firma del sacerdote è in caratteri glagoliti; dal che si deve conchiudere che quel sacerdote neppur conosceva l'alfabetto latino e che quindi per certo funzionava in chesa in islavo – glagolito.

In qualche chiesa parrocchiale, come in quella a Materada, si riscontrano tuttora lapidi di sepolture con iscrizioni in glagolito.

Pur troppo per le ragioni, per le quali altrove, andò anche in questa diocesi Aemoniense cessando il glagolito e veniva sostituito dallo Schiavetto.

Da documenti esistenti nel predetto archivio risulta che nelle messe solenni venivano cantati in illirico (ergo probabilmente dallo schiavetto) dal suddiacono l'epistola e dal diacono il vangelo anche là ove presentemente il clero mai annuncia la parola di Dio in slavo ma esclusivamente in italiano. In un esame nella visita canonica del 1741 fatto dal vescovo a Momiano col sacerdote – cappellano Conte Rota (famiglia di conti che a Momiano esiste tuttora) depone questi che nelle messe solenni in 3° /terzo, moja op./ il canto dell'Epistola e del Vangelo avviene in illirico, e che la Messa del resto è in latino – col che quasi quasi fa vedere e fa comprendere che egli – Cappellano (2v) Conte Rota ed il suo collega, certo Coslovich (Kozlović) nelle ville di Merišće e Oskuruš celebravano in glagolito, e forse ciò faceva anche il parroco nelle chiesa parrocchiale ogni qualvolta la messa non era solenne con assistenza di leviti. – E a Momiano da più decenni a questa parte non solo non si ode il *Gospodin s vami* del diacono, ma neppure l'*Otče naš* pei parvoli.

E questo valga per tutte le altre borgate come Portole, Grisignana, Piemonte, Castagna, Verteneglio non escluse forse neppur Buje ed Umago, circondate da ogni intorno ancor presentemente da popolazione slava.

Dal sopra esposto deve conchiudersi anche che tutte le funzioni ecclesiastiche avvenivano prima in glagolito e più tardi collo Schiavetto. Quindi l'Amministrazione dei sacramenti, le funzioni della Settimana santa, le benedizioni, le processioni ecc.

Pur troppo da tante chiese, nelle sacrestie delle quali esistevano nel secolo passato e Missali e Rituali in glagolito e schiavetti – ora è tutto scomparso, e le popolazioni anche slave (perchè in famiglia si parla ancora lo slavo) si sono ormai così abituate ad udire in chiesa esclusivamente la lingua latina nelle funzioni e le prediche italiane, che non sentono più nessun piacere per lo slavo né desiderano si ritornasse agli usi antichi. Contraria sarebbe in diversi luoghi specialmente la generazione più giovane, educata così dalle scuole comunali e da quelle della Lega nazionale. – Triban, p. e. cappellania di Buje, la cui popolazione è esclusivamente slava, e dove, si può attestare quasi con sicurezza, avanti un secolo non aveva nella sacra liturgia se non la lingua paleoslava – al presente è così aversa alla lingua slava, che allorquando avanti alquanti mesi il cappellano cominciò a predicare in slavo, la gioventù abbandonò ostentativamente la chiesa!

Stando così dolorosamente le cose, io non so quali disordini potrebbero avvenire (con riguardo alle agitazioni nazionali che presentemente funestano

come l'Istria tutta, così anche la diocesi triestina e in modo speciale precisamente il decanato di Umago) se venisse reintrodotta la liturgia con lingua slava.

Rispetto che nei tempi andati non v'era quasi chiesa della diocesi aemoniense nella quale poco o assai non si udisse nelle sacre funzioni la lingua slava.

Presentemente poi non la si ode affatto nelle seguenti chiese parrocchiali, nelle quali anche la predicazione avviene esclusivamente in italiano: Cittanova, Buje, Umago, Momiano, Verteneglio, Castagna, Grisignana, Piemonte e Villanova.

La si ode la lingua slava in parte (cioè viene predicato anche in croato, e si canta il *Sveti, sveti*) a S. Lorenzo (Lovrečica), Materada, Tribano, Cearsette, Berda.

La si ode pel canto dell'epistola, del vangelo durante le messe solenni e nelle benedizioni col SS. Sacramento a: Sterna, Topolovac, (r-v) Gradina, Sdregna, Krašica.

Odo esser pervenute a Mons. Vescovo petizioni da parte della massima parte dei parrocchiani di Piemonte e Grisignana perchè venisse di bel nuovo introdotta la predicazione in slavo e quindi anche la benedizione col SS. Sacramento col canto del *Sveti, sveti*.

Per la liturgia in lingua slava adunque ci saranno difficoltà, e l'opposizione da parte dei parrocchiani sarà:

Massima a: Cittanova, Buje, Umago.

Quasi massima a: Verteneglio, Momiano.

Grande a: Portole, Grisignana, Castagna, Piemonte, Villanova, Tribano.

Minore a: S. Lorenzo, Materada, Carsette, Berda.

Minima a: Šterna, Topolovac, Gradina, Krašica, Sdrenja.

In quanto al Decanato di Dolina, nella Diocesi di Trieste – che si compone delle chiese parrocchiali di:

1. Dolina colle cappellanie esposte: a) Boljune, b) Boršt, c) Ricmanje, d) Klanec, e) Podgorje.

2. Gročana colle espositure: a) Corgnale – Lokva, b) Draga.

3. Rodik colle espositure: a) S. Cantiani – Škocjan, b) Barka, c) Vatovlje.

4. Brezovica colle espositura in Slivje.

5. Divača.

Osservo che la popolazione tutta è esclusivamente slovena, che in alcune chiese furon trovati Messali glagoliti (Ricmanje) che a Dolina persino si tenevano i libri dell'amministrazione della facoltà delle chiese in slavo con caratteri glagoliti – dal che è facil cosa concludere che era in uso anche la liturgia slava.

Cessata questa non consta che si fosse adoperato lo Schiavetto.

Ab immemorabili ed anche al presente la lingua slovena viene adoprata in chiesa in quella misura come la si adopera nei contorni di Trieste, nel decanato di Tomaj ed in quello di Jelšane (Hrušica) per cui può affatto valere anche pel decanato di Dolina, quanto riferì il decano di Hrušica, Don Antonio Rogač, in riguardo al proprio decanato.

Prilog br. 16. *Crtice izvađene iz djela: „De commentarj Storici-geografici della Provincia dell'Istria.“ Libri otto con appendice di Monsig. Giacomo Filippo Tommasini, vescovo di Cittanuova. Djelo je tiskano u: L'Archeografo Triestino, Raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per l'Istria. Volume IV. Trieste, dalla tipografia di Gio: Marenich 1837. To je Volariću poslao prijatelj Čiković iz Trsta.*

O sv. Jeronimu, odnosno Stridonu kod Tommasinija, u Appendice, l.c. p. 501–554. Tu ima posebni odlomak pod naslovom „Sdregna“, l. c. p. 541–546. Tu govori skoro isključivo o domovini sv. Jeronima, te veli o Sdregni pag. 544: „Che questo luogo sia stato la patria di s. Girolamo con universal concetto di quegli abitanti, concorrerò ancor io ecc.“

Navadja razloge, zašto se ima pod imenom „Stridonis“ razumievati Sdregna, a zatim dodaje sliedeće, što je važnije, l. c. p. 545s.:

„Leggesi nel breviario crovato (sic!) che usano li nostri preti slavi nella leggenda di san Girolamo, che, questo santo fu da un piccolo castello detto da esso Gradass, che vuol dire in lingua italiana Sdregna posto nei confini della Dalmazia una giornata lontano dal mare, che appunto Sdregna (precrvano: e circa una giornata lontano) è in circa una giornata dal mare lontana e posta in un sito bellissimo, dell'Istria sotto pur ai monti che vanno nella Pannonia.

Quelli che affermano, che san Girolamo fosse dalmata, lo cavano anche da quello ch'esso abbellì la lingua slava di alfabeto, e varie opere ecclesiastiche, come l'ufficio divino, il che, se fosse stato italiano non avrebbe lasciato tanto ai preti. Al che finalmente si risponde, che s. Girolamo applicatosi alla varietà delle lingue, come con infiniti sudori ne tradusse dall'ebraico li sacri libri, così venendo la lingua slava ad accrescersi, va/o?/lse di quella alcun uso, massime essendo dei popoli suoi vicini ch'erano gli Ungheri e Boemi, e chi sa che anco allora per la pace che godevano questi paesi, non fossero abitati dai Schiavoni antichissimi popoli, e ch'esso ne pigliasse la cura come di una lingua, ed un popolo, che si andava aumentando, come è successo, poiché questa lingua al presente è come a molti popoli.

Scriva il Biondo, ch'esso vide l'ufficio slavo fatto da s. Girolamo qual fu portato a papa Eugenio IV., del quale era lui segretario, e fu dal sommo pontefice confermato.“

IZVORI I LITERATURA

Arhivski fondovi

BAK – Biskupijski arhiv Krk, Kutija dr. Franjo Volarić.

Literatura

Bastgen, Hubert, *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation* (= Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreich und seiner Kronländer, 12), Wien 1914.

Bozanić, Anton, *Svećenici i župe na području Krčke biskupije od 1900. godine do danas*, Krk 2012.

Jurišić, Karlo, Bula pape Lava XII. „Mjesto blaženoga Petra“ i crkva u Hrvatskoj danas, u: *Kačić*, 3 (1970).

Valenčič, Rafko, *Sveti Hieronim mož s Krasa, St. Jerome – the man from the Karst, San Girolamo – l'uomo dal Carso*, Ljubljana 2007.

Velčić, Franjo, Pregled života i rada dr. Ivana Črnčića, u: *Ivan Črnčić 1897-1997. Povodom 100. obljetnice smrti*, Rijeka 1999.

Velčić, Franjo, Franz Josef Volarich (Franjo Josip Volarić), u: *Das „Frintaneum“ in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816-1918). Ein biographisches Lexikon*, (uredili: Karl Heinz Frankl – Peter G. Tropper) Klagenfurt-Ljubljana-Wien 2006.

Velčić, Franjo, Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u Europskom okružju*. Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012 (uredili: V. Badurina Stipčević, S. Požar i F. Velčić), Zagreb 2015.

Volarić, Francesco, La lingua slava nella liturgia in Istria. Risposta al Critico d'una interpellanza, u: *Supplemento al N. 136 dell'“Eco del Litorale“*.

SAŽETAK

Rimska liturgija na staroslavenskom jeziku u Tršćanskoj i Koparskoj biskupiji bila je prisutna od davnina, jer je bila uvelike proširena posebno među pučanstvom Istre i Dalmacije. Tijekom 19. stoljeća, paralelno s buđenjem talijanske nacionalne svijesti s jedne strane, a s druge strane slovenske i hrvatske, jezično liturgijsko pitanje poprima, osim crkvenog i političko značenje. Stoga dolazi sa strane Talijana do osporavanja staroslavenske liturgije koju tretiraju kao zlouporabu, i traže da se i među slavenskim pučanstvom u crkvama uvede latinski jezik. U ovom radu analiziramo arhivsko gradivo iz toga vremena pohranjeno u Biskupijskom arhivu u Krku iz kojega je proizišla i relacija/analiza stanja na terenu koja je, u nastojanjima da riješi taj problem, obavljena po nalogu Svete Stolice. U tome su sudjelovali i neki svećenici slovenske narodnosti koji su odgovorili na tajno primljene upitnike o situaciji u njihovim župama sa vjernicima slovenske narodnosti. Tu je analizu jezičnog pitanja u liturgiji na

području Kvarnera i Istre, pa tako i na području Tršćansko-koparske biskupije, napravio krčki kanonik dr. Franjo Volarić prema naputcima primljenim od sarajevskog nadbiskupa dr. Josipa Štadlera, koji je taj zadatak dobio izravno od Svete Stolice.

KLJUČNE RIJEČI: *Tršćansko-koparska biskupija, staroslavenski jezik u liturgiji, Franjo Volarić (1851–1908), relacije ad limina*

Povzetek

NAVZOČNOST GLAGOLICE IN STAROSLOVANSKE LITURGIJE NA OZEMLJU NEKDANJE TRŽAŠKO-KOPRSKE ŠKOFIJE NA PREHODU IZ 19. V 20. STOLETJE

Rimsko bogoslužje v staroslovanskem jeziku je bilo v tržaški in koprski škofiji navzoče od nekdaj, ker je bilo v pretežni meri razširjeno med prebivalstvom Istre in Dalmacije. V teku 19. stoletja je hkrati s prebujanjem italijanske narodne zavesti na eni in slovenske ter hrvaške na drugi strani vprašanje liturgičnega jezika dobivalo poleg cerkvenega tudi politični pomen. Zato je prihajalo s strani Italijanov do odklanjanja staroslovanske liturgije, ki so jo gledali kot zlorabo, in so zahtevali, da se tudi med slovanskim prebivalstvom v cerkvah uvede latinski jezik. Razprava analizira arhivsko gradivo iz tega obdobja, ki ga hrani Škofijski arhiv na Krku, od koder je bilo pripravljeno poročilo/analiza stanja med ljudmi; narejena je bila po navodilih Svetega sedeža z namenom, da reši ta problem. V pripravi so sodelovali tudi nekateri duhovniki slovenske narodnosti, ki so odgovorili na zaupni vprašalnik o stanju v njihovih župnijah, kjer so bili verniki slovenske narodnosti. Analizo jezikovnega vprašanja v liturgiji na področju Kvarnerja in Istre ter na ozemlju tržaško-koprske škofije je opravil kanonik krške škofije dr. Franjo Volarić. To je storil po navodilih sarajevskega nadškofa dr. Josipa Štadlerja, ki je to nalogo dobil neposredno od Svetega sedeža.

KLJUČNE BESEDE: *Tržaško-koprska škofija, staroslovanski jezik v liturgiji, Franjo Volarić (1851–1908), relacije ad limina*

Peter G. Tropper

dr. cerkvene zgodovine, univ. docent, vodja Škofijskega arhiva Celovec/
Klagenfurt

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Mariannengasse 6
e-naslov: Peter.Tropper@kath-kirche-kaernten.at

KATHOLISCHE KIRCHE UND SLOWENEN IN KÄRNTEN – BEMERKUNGEN ZUR ROLLE DER KIRCHE IM 20. JAHRHUNDERT

Die folgenden Ausführungen befassen sich schwerpunktmäßig mit der Situation der Katholischen Kirche in Kärnten.¹ Die Sprachenfrage² scheint in der Diözese Graz-Seckau nach dem Ende des Ersten Weltkriegs kein Thema gewesen zu sein, sieht man vom Einsatz zweisprachiger Kapläne in steirischen Pfarren mit slowenischsprachiger Bevölkerung während der Zwischenkriegszeit ab. Erst im letzten Jahrzehnt wurde sie auch in der Steiermark Gegenstand

¹ Vgl. dazu Gertraud Putz, Die Kärntner Slowenen und die Kirche. Ein Beitrag zu den kulturellen Rechten ethnischer Minderheiten, in: *Veröffentlichungen des internationalen Forschungszentrums für Grundfragen der Wissenschaften* N.F. 12. Salzburg 1982; Josef Marketz, Interkulturelle Verständigung in christlichem Kontext. Der Beitrag der Kirche zum Zusammenleben der slowenischen und deutschen Volksgruppe in Kärnten, in: *Studia Carinthiaca* 6. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien/Dunaj 1994 (=Marketz, Verständigung); Augustin Malle, Katholische Kirche und Kärntner Slowenen, in: Helmut Rumpler (Hg.), *Kärnten, Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland. Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945*. Wien-Köln-Weimar 1998, S. 748–773; Josef Till, Die Kärntner Slowenen und die Diözese Gurk-Klagenfurt, in: Andreas Moritsch (Hg.), *Die Kärntner Slowenen 1900-2000, Bilanz des 20. Jahrhunderts. Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja* 7. Klagenfurt/ Celovec – Ljubljana- Wien 2000, S. 67–169; Hanzj Filipič, Cerkev in koroški Slovenci, in: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana 2002, S. 85–95; Marija Vrečar (ur.), *Južna Koroška in njena cerkvena podoba v 20. stoletju. Ob 100-letnici Sodalitete, združenja slovenskih duhovnikov na Koroškem (1906-2006)*. Celovec 2007; Avguštin Malle – Peter G. Tropper (Hgg./izd.), *Katholische Kirche in Kärnten und Lebenswirklichkeiten 1900–1975. Koroška katoliška Cerkev in življenjska deistva 1900–1975. Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška* 13. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2015 (=Malle-Tropper, Kirche). Nur hingewiesen werden kann hier auf die jüngst erschienene umfangreiche Publikation von Katja Sturm-Schnabl und Bojan-Ilija Schnabl (Hgg.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942. Bd. 1–3*. Wien-Köln-Weimar 2016.

² Erwin Gatz, Slowenen in der Untersteiermark und in Kärnten, in: ders. (Hg.), *Kirche und Muttersprache. Auslandsseelsorge – Nicht-deutschsprachige Volksgruppen. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jh. Die katholische Kirche II*. Freiburg – Basel – Wien 1992, S. 170–173; ders., Muttersprachliche Seelsorge in Südtirol unter der faschistischen Herrschaft und in den vom Dritten Reich okkupierten Gebieten, in: ebenda, S. 174–187.

wissenschaftlicher Forschung.³ Seitens der Evangelischen Kirche in Kärnten liegen seit 1960 differenzierte Aussagen zur Feier des Volksabstimmungstages am 10. Oktober vor. Sie sind vom Tenor der Versöhnung zwischen der deutschen und der slowenischen Volksgruppe getragen, bewirkten jedoch oft Unverständnis bei den Gläubigen, ja führten nicht selten zum Kirchenaustritt.⁴

1 RAHMENBEDINGUNGEN

In Kärnten leben seit über einem Jahrtausend Deutsche und Slawen zusammen. Die Slowenen besitzen zwar seit der Reformationszeit eine Schriftsprache, doch entwickelte sich ihr Nationalbewusstsein erst seit der Aufklärung. Die Leitung der Diözese Gurk hat sich seit dem späten 18. Jahrhundert darum bemüht, die sprachlichen und kulturellen Eigenarten der Slowenen (1910: 17,9 % der Kärntner Bevölkerung) zu berücksichtigen. Während es aber 1870 im Bereich der heutigen Diözese noch 113 rein slowenische und sieben gemischt-sprachige Pfarreien gab, wurden hier 1922 nur noch 79 slowenische und 30 gemischt-sprachige Pfarreien gezählt. 1988 wurde der Gottesdienst in 58 Pfarreien zweisprachig und in elf Pfarreien ausschließlich slowenisch gefeiert.

Die kirchenpolitische Lage der Diözese Gurk, die im 19. Jahrhundert als eine der pastoral schwierigsten Diözesen der Donaumonarchie galt, war insgesamt bis 1918 durch die Zugehörigkeit zur Habsburgermonarchie bestimmt. Obgleich die Revolution von 1848 die josephinische Ära beendete und das Konkordat von 1855 die kirchliche Lage zu festigen schien, war die Kirche in Kärnten schärfsten Angriffen der Liberalen ausgesetzt. Dabei wurden antikirchliche Positionen nicht nur unter der Beamenschaft und dem Bürgertum, sondern auch von einem beträchtlichen Teil der Landbevölkerung vertreten. Die zunehmende Verarmung und die nationalen Spannungen, an denen Geistliche als Teilnehmer der Nationalbewegung erheblichen Anteil hatten, belasteten das Verhältnis der Bevölkerung zur Kirche zusätzlich.⁵ Dennoch bekannten sich

³ Vgl. dazu Peter Gstettner/Vladimir Wakounig (Hg.), *Mut zur Vielfalt. Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, in: Slowenische Jahrbücher 1989–1991*. Klagenfurt/Celovec 1991; Christian Steiner (Hg.), *Steirische Slowenen: Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor*. Graz 1994; Martin Moll, Vom Mitbürger zum Staatsfeind. Die Behandlung der Kärntner und steirischen Slowenen im Ersten Weltkrieg, in: Hellwig Valentin, Susanne Haiden, Barbara Maier (Hgg.), *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven*. Klagenfurt 2002, S. 275–294 (mit weiterführender Literatur); Christian Promitzer, Kirche und Muttersprache am Beispiel der autochthonen slowenischsprachigen Bevölkerung in der Steiermark, in: Malle-Tropper, *Kirche*, S. 525–548.

⁴ Karl Schwarz, Die evangelische Kirche zwischen „Gottesgericht“ und Identitätssuche, in: Helmut Rumpler (Hg.), *Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland. Geschichte der österr. Bundesländer seit 1945*. Wien – Köln – Weimar 1998, S. 719–747.

⁵ Johann Unterluggauer, *Bischof „Deo gratias“. Kahns Leben und Werk*. Klagenfurt 1952; Helmut Rumpler, Katholische Kirche und Nationalitätenfrage in Kärnten. Die Bedeutung des Klagenfurter Priesterseminars für die Ausbildung des slowenischen Klerus (1848–1920), in: *Südostdeutsches Archiv* 30/31. München 1987/1988, S. 40–77; Peter G. Tropper, Bischof in bewegter Zeit. Kärntens Oberhirten an den Wenden des 20. Jahrhunderts, in: Claudia Fräss-Ehrfeld (Hg.), *Lebenschancen in Kärnten 1900–2000. Ein Vergleich. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*, H. 80. Klagenfurt 1999, S. 135–164 (=Tropper, Bischof).

bis zum Ersten Weltkrieg 95 % der Bevölkerung als katholisch. Es gelang der Kirche Kärntens in dieser Epoche, Beiträge zur Lösung der Sozialen Frage zu leisten und ein eigenes Pressewesen aufzubauen.

Die 1787/89 und dann wieder 1859 neu umschriebene Kärntner Diözese Gurk wurde im Rahmen der josephinischen Diözesanregulierung 1787 um nahezu den gesamten Salzburger Anteil von Kärnten sowie um Teile von Görz, Laibach und Lavant erweitert, so dass sie mit Ausnahme des Lavanttales und des Völkermarkter Raumes ganz Kärnten umfasste. Seit 1853 gewann – auf Initiative des Lavanter Fürstbischofs Anton Martin Slomšek – der Salzburger Erzbischof Maximilian J. von Tarnoczy die Bischöfe von Gurk, Seckau und Lavant für eine umfassende Neuordnung der Diözesanverhältnisse in der Steiermark und in Kärnten, die der slowenischen Bevölkerung entgegenkommen sollte. Infolgedessen erhielt Gurk 1859 aufgrund einer Bulle Pius' IX. von 1857 die bis dahin zu Lavant gehörenden Teile Kärntens mit ca. 80 000 Katholiken in sechs Dekanaten. Damit wurde Gurk zum Kärntner Landesbistum. Mit der Neuordnung der österreichischen Südgrenze nach dem Ersten Weltkrieg fiel das Dekanat Tarvis (Kanaltal) mit neun Pfarreien an das Erzbistum Görz, später Udine, und 1923 musste Gurk das Gebiet um Seeland an das Erzbistum Laibach sowie das Mießtal mit Unterdrauburg (13 Pfarreien) an die Diözese Lavant abtreten. Rechtskräftig wurde die Anerkennung der Staatsgrenze Jugoslawiens als südliche Diözesangrenze von Gurk erst 1964. Seit 1923 ist die Diözese mit dem österreichischen Bundesland Kärnten deckungsgleich (9533 km). Der Anteil der Katholiken lag im Jahr 1800 bei 91 Prozent, 1910 bei 95 Prozent, fiel dann aber durch massive Austrittswellen bis 1961 auf 84 Prozent ab, um bis 1983 wieder auf 86,1 Prozent anzusteigen. Der Anteil der Protestanten lag 1983 bei 10,45 Prozent.

2 KIRCHE IN KÄRNTEN BIS 1941

Das Recht zur Ernennung der Gurker Bischöfe lag nach einem Vertrag von 1535 je zweimal beim Kaiser und einmal beim Salzburger Metropoliten. Seit Inkrafttreten des CIC von 1917 und des österreichischen Konkordates von 1933 liegt das Recht zur Ernennung des Bischofs von Gurk beim Heiligen Stuhl. Die Jahre nach 1848 waren in Kärnten durch den wachsenden Gegensatz zwischen Deutschen und Slowenen gekennzeichnet, wobei auf beiden Seiten Geistliche in den nationalen Auseinandersetzungen zu Führungspositionen aufstiegen. Auch die Bischöfe⁶ Valentin Wiery (1858-1880), Peter Funder (1881-1886), Josef Kahn (1887-1910) und Balthasar Kaltner (1910-1914) wurden, obwohl sie

⁶ Insgesamt dazu: Jakob Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk 1824–1979, in: *Aus Forschung und Kunst* 22. Klagenfurt 1980 (=Obersteiner, Bischöfe).

sich um Vermittlung bemühten, in diese Auseinandersetzungen hineingezogen, die durch die zunehmende Aggressivität der Liberalen zusätzlich belastet wurden. Trotz intensiver Bemühungen von Wiery und Kahn blieb die kirchliche Aktivität in Kärnten daher schwächer als in den anderen österreichischen Bistümern. In die Regierungszeit des Kärntner Oberhirten Josef Kahn fällt der Ausbau des bäuerlichen Genossenschaftswesens und der Vorschusskassen, die den christlich-sozialen und den slowenischen Bauern zugute kamen. Zwischen 1894 und 1900 wurden 29 Kassen und Genossenschaften gegründet, im Jahr 1900 wurde eine christlich-soziale Zentralkasse der Landwirtschaftlichen Genossenschaften in Kärnten eingerichtet. Adam Hefter (1915–1939), der letzte vom Kaiser nominierte Bischof, veranstaltete 1923 und 1933 Diözesansynoden und bemühte sich um eine Modernisierung der Seelsorge. Er begrüßte 1938 den Anschluss, resignierte aber 1939, da er sich der neuen Lage nicht gewachsen fühlte. Da unter den damaligen politischen Umständen keine Neubesetzung des Bistums möglich war, leitete Weihbischof Andreas Rohracher, der 1943 als Erzbischof nach Salzburg ging, das Bistum 1939–1945 als Kapitularvikar.⁷

Eine bereits am Beginn des 1. Weltkrieges einsetzende Kette von Repressalien gegen Angehörige des slowenischen Klerus in Kärnten wegen angeblicher Störung der öffentlichen Ruhe oder gar wegen Hochverrats fand ihre Fortsetzung in der Verfolgung einzelner Geistlicher im Winter 1918/19 sowie in der Plünderung von Pfarrhäusern durch die antislowenisch fanatisierte einheimische Bevölkerung und Volkwehrruppen im Mai des Jahres 1919.⁸ Dies wird – nicht nur – durch die diesbezüglichen Proteste der Kirchenleitung eindeutig belegt. Zwischen August und November 1914, zwischen Mai und September 1915 und zwischen Februar und Juli 1916 wurden einzelne slowenische Priester in Kärnten unter dem Verdacht des Hochverrats verhaftet und vor Gericht gestellt.⁹ Ein Memorandum des deutschen Priesterbundes in Kärnten an den Kärntner Landespräsidenten vom 2. Oktober 1914 und die Eingabe des slowenischen Klerus in Kärnten an den Ministerpräsidenten und an den Minister für Kultus und Unterricht vom 25. Jänner 1915 beleuchten eindrucksvoll die

⁷ Vgl. etwa Peter Scherthaner, Andreas Rohracher, Erzbischof von Salzburg im Dritten Reich, in: *Erzbischof Rohracher – Studienfonds* 3. Salzburg 1994.

⁸ Peter G. Tropper, Nationalitätenkonflikt – Kulturkampf – Heimatkrieg. Dokumente zur Situation des slowenischen Klerus in Kärnten von 1914 bis 1921, in: *Das Kärntner Landesarchiv* 28. Klagenfurt 2002.

⁹ Janko Pleterški, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije, in: *Viri* 1, Ljubljana 1980. Der 2. Teil erschien unter dem gleichen Titel in Ljubljana 1982 und bringt von S. 99 an eine Auswahl der Beilagen zu den Berichten der Ministerialkommission. Die Kärnten betreffenden Dokumente finden sich hier von S. 128–161 abgedruckt. Vgl. auch derselbe, Die Slowenen, in: *Die Völker des Reiches. Die Habsburgermonarchie 1948–1918*, in: Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (Hgg.), Bd. III. Wien 1980, S. 801–838; Arnold Suppan, Zwischen Assimilation und nationalpolitischer Emanzipation. Die Kärntner Slowenen vor und im Ersten Weltkrieg (1903–1918), in: *Österreichische Osthefte* 20. Wien 1978, S. 292–328. Vgl. auch derselbe, Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld, in: *Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts* XIV. Wien-München 1996.

nach Beginn des Ersten Weltkriegs einsetzende „Priesterhetze“ im südlichsten Bundesland Österreichs. In der Eingabe des slowenischen Klerus, die 70 Kärntner Priester unterschrieben, wurde dem Kärntner Landeschef, Dr. Alfred von Fries-Skene, das Misstrauen ausgesprochen.

Dr. Adam Hefter, der am 14. Februar 1915 in Klagenfurt als Fürstbischof die Regierung der Diözese Gurk übernommen hatte,¹⁰ sah sich veranlasst, im April dieses Jahres beim Nachfolger Fries-Skenes, dem Landespräsidenten Karl Graf Lodron-Laterano, gegen das „Kesseltreiben“, dem der Kärntner Klerus ausgesetzt war, zu protestieren und bei den Verantwortlichen der Armee gegen den Spionageverdacht, dem seine Geistlichen ausgesetzt waren, zu intervenieren. Den Bestrebungen zur Schaffung eines südslawischen Staates, die – ausgehend von der am 30. Mai 1917 im Parlament zu Wien verlesenen „Maideklaration“ des Südslawischen Klubs – zu einer ernstzunehmenden Propaganda-Bewegung führten, wurde von der Kirchenleitung ablehnend begegnet: Am 6. März 1918 legte der Gurker Konsistorialrat Dr. Martin Ehrlich dem Bischof seine Bedenken gegen ein Verbot der Deklarationsbewegung dar; Bischof Hefter untersagte zwei Tage später dem slowenischen Klerus „jede agitatorische Betätigung“.

Die umfangreiche Anfrage des Abgeordneten Korošec vom 6. Juni 1917 betreffend die Verfolgung der Kärntner Slowenen während des Krieges bewirkte die Einsetzung zweier Kommissionen mit der Aufgabe, die vorgebrachten Vorwürfe zu untersuchen. Die Untersuchungsberichte der beiden Kommissionen wurden im Jahr 1980 veröffentlicht. Der Bericht der Ministerialkommission über die Anfrage des slowenischen Abgeordneten schließt hinsichtlich Kärntens mit folgenden Worten: „[...] die eine Tatsache hat das Ergebnis der gepflogenen Erhebungen in unzweifelhafter Weise zutage gefördert, dass nämlich objektiv an dem slowenischen Element in Kärnten seit Ausbruch des Krieges manches Unrecht begangen worden ist. [...] Wenn seitens der unmittelbar betroffenen Parteien bei ihrer Einvernehmung die Forderung nach einer moralischen Genugtuung in Form einer öffentlichen von autoritativer Seite ausgehenden Rehabilitierung gestellt wurde, so erblickt die Ministerialkommission in der Erfüllung dieser Forderung ein geeignetes Mittel, das objektive Unrecht wenigstens teilweise zu mindern.“

¹⁰ Zu ihm Claudia Fräss-Ehrfeld-Kromer, Adam Hefter – Kirche und Staat in der Ersten Republik, in: *Festschrift für Franz Koschier. Beiträge zur Volkskunde, Naturkunde und Kulturgeschichte. Kärntner Museumsschriften*, H. 57, Klagenfurt 1974, S. 139–176; Obersteiner, Bischöfe, S. 161–202. Vgl. jetzt auch Peter G. Tropper, *Kirche an der Front. Die Diözese Gurk im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2015.

Das Ende des Ersten Weltkriegs brachte für Kärnten nicht den erhofften Frieden.¹¹ Seit 7. November 1918 rückten Truppen des neuen südslawischen Staates, des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen, in Kärnten ein. Im Verlauf der Rückeroberung dieser Gebiete durch österreichische Kampfverbände wurde eine beträchtliche Zahl von Kärntner Geistlichen verhaftet, wie den Berichten der Gurker Kirchenleitung zu entnehmen ist. Aufgrund einer telegraphischen Weisung der Kärntner Landesregierung vom 29. April 1919 an die Bezirkshauptmannschaften Klagenfurt, Villach und Hermagor kam es zu einer Verhaftungswelle, bei der bis zum 3. Mai 1919 mehr als 200 Personen als „südslawische Agitatoren“ von Gendarmerie und Volkswehr verhaftet wurden, darunter auch zahlreiche Priester. Der Kärntner Landesregierung wurden die Berichte über die verhafteten Geistlichen übermittelt.

In der Folgezeit wurden im Zusammenhang mit den vorangegangenen Kämpfen vom Ordinariat wiederholt Klagen über Missbrauch kirchlicher Geräte durch Angehörige der Volkswehr geführt, so etwa am 6. Mai 1919. Bischof Hefter sah sich veranlasst, nur wenige Tage später, am 10. Mai 1919, ein Protestschreiben an die Landesregierung zu richten, in dem er die Behandlung der Geistlichen und den Umgang mit dem Kirchengut aufs schärfste kritisierte.

Für die kirchliche Administration der von südslawischen Truppen besetzten Gebiete Kärntens wurde ein Generalvikariat errichtet und mit dem Eberndorfer Propst Randl besetzt. Dieser veröffentlichte vor der Volksabstimmung ein Sendschreiben, in dem er der Bevölkerung aus religiösen, nationalen und auch wirtschaftlichen Gründen ein Votum zugunsten des SHS-Staates am 10. Oktober 1920 nahe legte. Gegen den Inhalt dieses Schreibens erhob der Gurker Bischof Adam Hefter scharfen Protest. Im übrigen haben nicht alle Priester für den Anschluss der Zone A an Jugoslawien, sondern einige auch für den Verbleib derselben bei Österreich, damit für Kärnten, Propaganda betrieben. Letztere wurden in der Folge mit dem Kärntner Kreuz ausgezeichnet.

Hatten schon anlässlich der Ereignisse im April und im Mai 1919 zahlreiche Geistliche, um einer Verhaftung und Misshandlung zu entgehen, ihre Pfarren verlassen und ihr Heil in der Flucht gesucht, so setzte nach der Volksabstimmung im Oktober 1920 erneut eine solche Bewegung ein: Mehr als 40 Priester verließen die Diözese Gurk. Davon fanden mindestens 18 Priester in der Diözese Marburg und mindestens zwölf in der Diözese Laibach neue Wirkungsstätten. Mindestens 19 gebürtige Kärntner, zehn Steirer, sieben Böhmen,

¹¹ Dazu siehe Martin Wutte, *Kärntens Freiheitskampf. Verbesserter Neudruck der zweiten umgearbeiteten und vermehrten Auflage von 1943*, in: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*, H. 69, Klagenfurt 1985; Evelyne Webernig, *Kärntens Freiheitskampf 1918–1920: Die Ereignisse im Lichte von Daten und Fakten*, in: *Kärntner Landesarchiv (Hg.), Der 10. Oktober 1920 – Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte-Ereignisse-Analysen*. Klagenfurt 1990, S. 24–59. Claudia Fräss-Ehrfeld, *Abwehrkampf – Volksabstimmung – Identitätssuche*, in: *Geschichte Kärntens*, Bd.3/2, Klagenfurt 2000.

sechs Krainer und ein Görzer Diözesanpriester verließen die Diözese Gurk. Nicht alle diese Priester traten aus dem Verband der Gurker Diözese aus, mit einzelnen von ihnen blieb das Gurker Ordinariat weiterhin in Verbindung.

Am 22. Februar 1921 dankte der Gurker Bischof dem Laibacher Ordinariat für die Aufnahme geflüchteter Kärntner Priester und für die Übernahme einzelner von ihnen in die Diözese Laibach. Die Neubesetzung der durch Pensionierung oder Abgang frei gewordenen Seelsorgestellen erwies sich als keineswegs einfach, so dass einzelne Pfarren wiederholt zur Neubesetzung ausgeschrieben werden mussten. Zudem hatten jene Geistlichen, die aus der Abstimmungszone A auf einen neuen Posten kamen, eine Loyalitätserklärung abzugeben. Wie kompliziert die Dinge insgesamt sein konnten, zeigt die außerordentlich differenzierte Stellungnahme des Abgeordneten Dr. Franz Reinprecht anlässlich der vom Abgeordneten Gailer an den Landesverweser von Kärnten gerichteten Anfrage betreffend die „Entfernung jugoslawisch gesinnter Geistlicher aus Kärnten.“ Nach einem Schussattentat auf einen Dechanten wurde dieser am 7. Dezember 1921 von Bischof Hefter zum Leiter der religiösen Standesbündnisse und Vereine in den slowenisch pastorierten Pfarren unter dem Titel eines Caritas-Direktors bestellt.¹² 1926 wurde eine slowenische Abteilung des Caritas-Sekretariats eingerichtet. Im Gurker Domkapitel wurden und werden die Interessen der Volksgruppe von zwei slowenischen Kapitularen wahrgenommen.

3 KIRCHE IN KÄRNTEN AB 1941

Während der nationalsozialistischen Herrschaft¹³ wurden 87 Priester und ein Theologe inhaftiert. Sechs starben im KZ, einer an den Folgen der Haft, einer wurde hingerichtet. Zahlreiche Geistliche wurden mit Gauverweis belegt. Von den insgesamt 22 in die nationalsozialistischen Konzentrationslager eingelieferten Kärntner Geistlichen waren zwölf slowenischsprachige Priester und einer Theologe – beredtes Zeugnis der Rassenpolitik des Systems. Nach der Okkupation Oberkrains durch deutsche Truppen 1941 und der Ausweisung eines großen Teiles des slowenischen Klerus gingen fünf Gurker Diözesanpriester zur Notseelsorge dorthin.¹⁴ An den Hochfesten wurden sie von weiteren zehn

¹² Dekret Klagenfurt, 7. Dezember 1921, in: Archiv der Diözese Gurk (=ADG), Vereinsakten, Karton 23.

¹³ Peter G. Tropper (Hg.), *Kirche im Gau. Dokumente zur Situation der katholischen Kirche in Kärnten von 1938 bis 1945. Mit einem Beitrag von Karl Heinz Frankl*. Klagenfurt 1995 (=Tropper, *Kirche im Gau*). Vgl. auch Augustin Malle, Verfolgung, Ausweisung, Versetzung. Zur Situation der slowenischen Priester in Kärnten während des Nationalsozialismus, in: Jan Mikrut (Hg.), *Österreichs Kirche und Widerstand 1939–1945*. Wien 2000, S. 171–206. Avguštin Malle (Hg.), *Pregon koroških Slovencev. Die Vertreibung der Kärntner Slowenen 1942*. Klagenfurt/Celovec 2002.

¹⁴ Peter G. Tropper, Die Anfänge der „Seelsorge im besetzten Gebiet“. Zu den Bemühungen des Gurker Ordinariats um die Pastorierung in Oberkrain ab 1941, in: Rudolf Zinnhobler u.a. (Hgg.), *Kirche in bewegter Zeit. Festschrift für Maximilian Liebmann zum 60. Geburtstag*. Graz 1994, S. 369–387.

bis 15 Gurker Geistlichen unterstützt. In dieser Zeit leistete auch die Diözese Seckau seelsorgliche Hilfe im Bereich der Diözese Lavant-Maribor.¹⁵

Auf Betreiben des politischen Machthabers erfolgte die Einführung der deutschen Sprache als alleinige Gottesdienstsprache auch im gemischtsprachigen Gebiet Kärntens – eine erzwungene Maßnahme, die durch das behutsame Agieren von Kapitularvikar Rohracher nicht die verheerenden Wirkungen zeigte, die sich das Regime erwartet hatte. Ähnliches gilt für die Einführung des Kirchenbeitrags, zu dessen Einhebung dem Seelsorger der Weg zu den Gläubigen, zu Hausbesuchen, gewiesen war. Dass sich Rohracher für die ausgesiedelten Slowenen einsetzte,¹⁶ sei hier ebenso erwähnt wie die Tatsache, dass das Gurker Ordinariat sich, solange die staatlichen Stellen es zuließen, um die seelsorgliche Betreuung eines Diözesanpriesters kümmerte, der in die Diözesen Hildesheim und Rottenburg entsendet worden war.¹⁷

Bischof Josef Köstner (1945–1981) veranstaltete 1958 und 1971/72 Diözesansynoden, bemühte sich um eine seelsorgliche Erneuerung und musste sich mit den Auswirkungen des Zweiten Vatikanischen Konzils und der Nationalitätenproblematik befassen. Das Wirken von Bischof Egon Kapellari (1982–2001) war von starken pastoralen, sozialen und kulturellen Impulsen getragen (u.a. Hemma-Jubiläum 1987–1989, Kunst der Begegnung, Kärnten 2000). Seit 23. Juni 2001 leitet Bischof Dr. Alois Schwarz die Diözese Gurk, nach Salzburg die zweitälteste Diözese Österreichs.

Über den Beitrag der Kirche für das Zusammenleben der slowenischen und der deutschen Volksgruppe in Kärnten liegt eine ausführliche Studie vor.¹⁸ Eine der ersten Aktivitäten der Kirchenleitung nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs war die Herausgabe einer oberhirtlichen Weisung, die den Priestern jegliche politische Betätigung verbot.¹⁹ Der Zustand hinsichtlich der Predigtsprache war gemäß dem Stand von Ende Dezember 1937 wiederherzustellen. Weiter hieß es, dass die Rückkehr der verbannten Priester in ihre Pfarren sobald als möglich erfolgen werde. In der Folge wurde die slowenische Abteilung des Seelsorgeamtes wieder eröffnet; auch die slowenische Kirchenzeitung „Nedelja“ konnte wieder erscheinen. Dass Bischof Köstner zahlreichen vor dem

¹⁵ Oskar Veselsky, *Bischof und Klerus der Diözese Seckau unter nationalsozialistischer Herrschaft. Dissertationen der Karl-Franzens-Universität Graz*, Bd. 54. Graz 1981, S. 427–430; derselbe, Steirische Priesterhilfe für die „Untersteiermark“ in der nationalsozialistischen Besetzung, in: *Geschichte und Gegenwart*, Bd. 4. Graz 1985, S. 140–164; 175–190.

¹⁶ Alfred Ogris, Der kirchliche Protest aus Klagenfurt gegen die Aussiedlung von Kärntner Slowenen im Jahre 1942, in: *Carinthia I*, H. 182, Klagenfurt 1992, S. 441–453; Peter G. Tropper, Zu den pastoralen Bemühungen um die ausgesiedelten Kärntner Slowenen – ein „weißer Fleck“ der Kärntner Kirchengeschichte, in: Barbara Felsner, Christine Tropper, Thomas Zeloth (Hgg.), *Archivwissen schafft Geschichte. Festschrift für Wilhelm Wadl zum 60. Geburtstag. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 106. Klagenfurt am Wörthersee 2014, S. 747–756.

¹⁷ Archiv der Diözese Gurk (= ADG), Seelsorge, Wandernde Kirche, Karton 3.

¹⁸ Marketz, Verständigung.

¹⁹ Wiederabdruck in: Tropper, *Kirche im Gau*, S. 228–229, Dok. Nr. 62.

kommunistischen Regime in Jugoslawien geflüchteten Priestern Asyl gewährte, ist bekannt.²⁰

In der genannten Studie von Marketz wird auf das Memorandum der Priester Slowenisch-Kärntens an die Konferenz der Außenminister in Moskau hingewiesen. Diese Denkschrift wurde von rund 50 Geistlichen unterzeichnet. Darin heißt es – laut Übersetzung des Landespressereferats des Amtes der Kärntner Landesregierung: „Vereinigt uns mit unserem slowenischen Muttervolk in Jugoslawien, weil uns Österreich niemals die Möglichkeit für eine kulturelle und wirtschaftliche Entfaltung, ja nicht einmal für die Existenz des nationalen Lebens, welches die natürliche und die notwendige Vorbedingung des erzieherischen und religiösen Lebens bildet, gegeben hat.“²¹

Eine offizielle Distanzierung von diesem Schreiben ist öffentlich nie erfolgt: Tatsächlich haben sich später einzelne Geistliche als Opfer einer gezielt betriebenen Verwirrung, um nicht zu sagen Nötigung, bezeichnet. Möglicherweise war die Weisung Nr. 8a vom 12. März 1947 die Reaktion des Gurker Ordinariates auf das obgenannte Memorandum. Diese Weisung enthält eine „amtliche Darstellung“ der „Haltung des Gurker Ordinarius und seines Ordinariats in der slowenischen Frage 1941–1946“.²²

Die Situation verschärfte sich durch das Wirksamwerden des „Dekrets des heiligen Offiziums gegen den Kommunismus“ vom 1. Juli 1949 auch in der Diözese Gurk.²³ Nach den Verlautbarungen des Ordinariats in den Weisungen Nr. 28 vom 12. September 1949 und Nr. 29 vom 19. September 1949 fielen nämlich nicht nur kommunistische Parteien und die Mitglieder der „Demokratischen Front des arbeitenden Volkes“ („Demokratična fronta delovnega ljudstva“) unter die Exkommunikation, sondern auch die Leser der beiden in Kärnten verbreiteten Zeitungen „Der Volkswille“ und „Slovenski vestnik“ (Slowenisches Mitteilungsblatt).²⁴ Dieser Ausschluss vom Empfang der Sakramente traf eine

²⁰ Tamara Griesser-Pečar, Kirche und Immigration, in: Malle-Tropper, *Kirche im Gau*, S. 369–398.

²¹ ADG, Nachlass Kadras, Faszikel VII. Das Memorandum schließt mit den Worten: „Die Lösung der Frage Slowenisch Kärntens ist einzig und allein in der Angliederung an die Föderative Volksrepublik Jugoslawien im Sinne des jugoslawischen Memorandums. So wie wir slowenische Priester in Kärnten nahezu geschlossen in die Kerker, in die Verbannung und in die Konzentrationslager gewandert sind, so geben wir auch jetzt geschlossen unseren Willen kund und sind überzeugt, dass Recht siegen und uns die Wahrheit befreien wird. In Klagenfurt, den 13. Februar 1947“.

²² Dieses von Fürstbischof Josef Köstner am 8. März 1947 unterfertigte Dokument bringt nicht nur die „Grundsätze, von denen sich Bischof und Behörde“ in der Sprachenfrage leiten ließen, sondern enthält auch einen so genannten „Tatsachenbericht“ zu folgenden Punkten: 1. Ausbruch des Krieges mit Jugoslawien und die damit verbundenen staatlichen Maßnahmen gegen Kirche und slowenischen Klerus (S. 2–4), 2. Aussiedlung unter den Kärntner Slowenen 1942 (S. 4–5), 3. Haltung des fb. Ordinariates nach dem Zusammenbruch des nationalsozialistischen Terrors im Mai 1945 (S. 5–6), 4. die Vorkommnisse am 15. April 1946 (S. 6), 5. Seelsorge in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains (S. 6–9), 6. Flüchtlings-Fürsorge 1945 (S. 9–10).

²³ Kirchliches Verordnungsblatt der Diözese Gurk (= KVBL) 1949, Nr. 11, Zl. 41.

²⁴ Verlautbarung des fürstbischöflichen Ordinariates im Kärntner Kirchenblatt vom 18. Dezember 1949. Zit. nach: *Das gemeinsame Kärnten - Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk*, Bd. 2. Klagenfurt 1975, S. 101.

große Zahl praktizierender Katholiken. Die Exkommunikation für Leser verbotener Zeitschriften wurde vom Vatikan am 15. November 1966 aufgehoben und am 15. Februar 1967 auch im kirchlichen Verordnungsblatt der Diözese Gurk publiziert.²⁵

Neuerliche Spannungen brachte die Einführung des Minderheiten-Schulgesetzes von 1959 mit sich, in dem die Abhaltung des Unterrichts in beiden Sprachen von der Anmeldung der Kinder durch die Eltern abhängig gemacht wurde. An der Weisung des Gurker Ordinariats vom 17. September 1959 über die Verwendung der Sprache im Religionsunterricht in den Schulen des gemischtsprachigen Gebietes²⁶ entzündete sich der Kampf der christlichen Slowenen gegen das Gurker Ordinariat um den Religionsunterricht in der Muttersprache statt des zweisprachigen Unterrichtes.²⁷ Im September 1959 protestierte der Verband slowenischer Absolventen der Hoch-, Mittel- und Höheren Berufsschulen gegen die bereits genannte Weisung des Ordinariats. Weitere Eingaben des Rates der Kärntner Slowenen an den Bischof datieren vom 4. Oktober 1962,²⁸ und am 28. März 1963 veröffentlichte „das Organ der christlichen Slowenen“, „Naš tednik-Kronika“, einen Artikel zum Thema „Wer trägt im Bistum die letzte Verantwortung vor Gott?“²⁹ Dabei wurde für die bestehenden Probleme Generalvikar Kadras verantwortlich gemacht.

Zu diesem Zeitungsartikel gesellten sich der an den Bischof von Gurk gerichtete Protest der slowenischen Kulturschaffenden vom 1. Juli 1963 sowie eine Initiative von knapp 400 vorgedruckten, an den Bischof gerichteten Briefen slowenischer Katholiken aus der ganzen Welt, in denen man vom „Missbrauch der hierarchischen Autorität für nationalistische Zwecke“ sprach. Der Artikel „Wer trägt in der Diözese die letzte Verantwortung vor Gott?“ wurde als Memorandum des „Nationalen Rates der Kärntner Slowenen in Kärnten über die Diskriminierung der Slowenen in der Diözese Klagenfurt, Österreich“ auch in die französische Sprache übersetzt und außerhalb Österreichs versandt. Alle genannten Schreiben der slowenischen Verbände wurden in einem Sammelband unter dem Titel: „Für den Religionsunterricht in der Muttersprache. Zeitdokumente und Zeitstimmen“ 1966 veröffentlicht.³⁰

²⁵ KVBL 1967, Nr. 4, Zl. 17.

²⁶ KVBL 1959, Nr. 12, Zl. 95.

²⁷ Der zweisprachige Religionsunterricht - Dvojezični verouk, in: *Jahrbuch der Diözese Gurk - Zbornik krške škofije* 12 (1989) S. 94; Theodor Domej, Sprachenkonflikt um den Religionsunterricht im Siedlungsgebiet der slowenischen Volksgruppe, in: Malle-Tropper, *Kirche im Gau*, S. 337–368.

²⁸ *Für den Religionsunterricht in der Muttersprache. Zeitdokumente und Zeitstimmen*. Klagenfurt 1966, S. 18–19 (= Religionsunterricht).

²⁹ Ebd. S. 22–25.

³⁰ *Religionsunterricht*.

Auch die Stellungnahme des bischöflichen Gurker Ordinariats liegt in gedruckter Form vor. Sie stammt vom 18. Oktober 1963. Darin „wird festgestellt, dass das Memorandum eine Verfälschung der Verhältnisse in der Diözese Gurk und daher eine bedauernswerte Irreführung der Weltöffentlichkeit“ sei.³¹ Die Antwort des Ordinariats an den Verband slowenischer Absolventen von Hoch-, Mittel- und Höheren Berufsschulen auf dessen Schreiben vom 30. September 1959 erging ebenfalls in gedruckter Form am 18. Oktober 1963.³² In beiden Dokumenten wird die mittlerweile statisch gewordene Position des Gurker Ordinariats hinsichtlich der Sprache im Religionsunterricht vertreten. Zusätzliche Verschärfung erfuhr der verhärtete Konflikt durch die Enunziationen des Stiftspfarrers von Maria Saal, Wilhelm Mucher, in antislowenischem Sinne³³ sowie durch einen von Lojze Ude gezeichneten Artikel „Die Kärntner Slowenen und das bischöfliche Ordinariat“, der in Nr. 24 der Zeitschrift für politische, wirtschaftliche und kulturelle Fragen, „Naši razgledi“, in Ljubljana am 26. Dezember 1964 erschien. In dieser Schrift heißt es unter anderem: „Die Kärntner kirchliche Verwaltung gehört zu den gefährlichsten Germanisatoren in Kärnten.“³⁴

In einer erneuten Denkschrift des Rates der Kärntner Slowenen an den Gurker Bischof vom 22. Juli 1965 wurde darum ersucht, „für die Kärntner Slowenen einen Weihbischof mit allen Rechten eines Generalvikars für die Pfarren des zweisprachigen Gebietes“ zu bestellen, „der der slowenischen Sprache voll mächtig ist und auch das eindeutige Vertrauen der Kärntner Slowenen besitzt.“³⁵ Dieses Schreiben erging durchschriftlich auch an den Kardinal-Erzbischof von Wien und den Apostolischen Nuntius in Österreich, Dr. Opilio Rossi. Zur Bestellung eines slowenischen Weihbischofs in Kärnten ist es nicht gekommen, statt dessen wurden Wege und Ziele des Slowenischen Arbeitsausschusses der Katholischen Aktion Kärntens diskutiert. Im September 1965 hatte der Bischof die Gründung des Slowenischen Arbeitsausschusses der Katholischen Aktion der Diözese Gurk dekretiert und zehn Laien zu Referenten sowie

³¹ Memorandum des „Nationalen Rates der Slowenen in Kärnten über die Diskriminierung der Slowenen in der Diözese Klagenfurt, Österreich“ – Stellungnahme des bischöflichen Gurker Ordinariats zur französischen Übersetzung. [Klagenfurt]: Verlag bischöfliches Gurker Ordinariat [1963].

³² Sprachenfrage. An den Verband slowenischer Absolventen von Hoch-, Mittel- und höheren Berufsschulen Klagenfurt. Bischöfliches Gurker Ordinariat, Zl. 6901. Klagenfurt, am 18. Oktober 1963. Klagenfurt 1963.

³³ Religionsunterricht, S. 37, 39–41. Vgl. auch Wilhelm Mucher, *Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten. Eine Entgegnung. Cyrill und Method. Wolfsberg* 1968. Ders., *Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten. Cyrill und Method. Zweite Entgegnung: Der Herzogbauer und sein Halsschlag*. Wolfsberg 1970.

³⁴ Zitiert nach der hektographierten Abschrift der Übersetzung dieses Artikels. Nachlass Kadras, Fasz. VI. Vgl. ebd. auch die hektographierte Gegendarstellung des Gurker Ordinariats: „Die Kärntner Slowenen und das bischöfliche Ordinariat“, gezeichnet von Generalvikar Kadras, versehen mit Datumstempel „6. APR. 1965“. Marktzt., Verständigung S. 120, Anm. 325, spricht von Udes Artikel als „einer sehr einseitigen Darstellung“.

³⁵ Religionsunterricht, S 57.

zehn Geistliche zu Assistenten für die einzelnen Tätigkeitsbereiche ernannt.³⁶ Ein erstes Produkt der Katholischen Aktion und des Slowenischen Arbeitsausschusses der Diözese war ein gemeinsames Plakat in beiden Landessprachen zum 10. Oktober 1969, auf dem es hieß: „Die Opfer unserer Väter verpflichten uns alle! Bauen wir gemeinsam aus Christi Geist an einer schöneren Zukunft unserer Heimat Kärnten.“ Bereits 1967 war der Meßkanon in slowenischer Sprache approbiert worden und schon 1959 hatte man einen Liedpflichtkanon für den slowenischen Gesang im gemischtsprachigen Gebiet eingeführt.³⁷ 1968 erfolgte eine Verordnung über den Gebrauch der Muttersprache bei Begräbnis und Versehngang-Ritus, Zeugnis des sich auch aus der vom Zweiten Vatikanum eingeführten volkssprachlichen Liturgie ergebenden Problems.³⁸

Den echten Durchbruch in der Verständigung zwischen der deutschen und der slowenischen Volksgruppe im kirchlichen Bereich brachte die Kärntner Diözesansynode 1971–1972 mit ihrem Papier über das „Zusammenleben der Deutschen und Slowenen in der Kirche Kärntens“, das im Oktober 1972 verabschiedet wurde.³⁹ Bemerkenswert bleibt, dass dieser Beschluss zeitlich mit dem Höhepunkt des Ortstafelstreites zusammenfiel. Wenig später wurde im kirchlichen Bereich ein deutsch-slowenischer Koordinationsausschuss ernannt,⁴⁰ und im Juni 1974 veröffentlichte Bischof Köstner ein Hirtenwort zur Sprachenfrage.⁴¹ Wiederholt trat Köstner in der Folge auch für Versöhnung und Friedensstiftung zwischen den beiden Volksgruppen ein. In seiner Erklärung zur nationalen Frage in Südkärnten appellierte Bischof Köstner im Juli 1975 an die Bevölkerung, sich um friedliches Zusammenleben zu bemühen, zur Versöhnung bereit zu sein; die Priester wurden zur pastoralen Klugheit ermahnt. Auch die Silvesterpredigt des Bischofs war ein Appell an die Bevölkerung zur Versöhnung und Friedensstiftung. Zu Weihnachten 1978 wandte sich der Gurker Bischof in beiden Landessprachen an die Bevölkerung.

Die Bemühungen der Kirche in der Volksgruppenfrage wurden von politischen Stellen wiederholt gewürdigt, so etwa beim Kärntner Diözesanrat von März 1980 durch den damaligen Landeshauptmann Leopold Wagner. Bei der Sommertagung Anfang Juni 1984 erklärte sich der Kärntner Diözesanrat mit der Stellungnahme des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses so-

³⁶ KVBL 1965, Nr. 12, Zl. 94.

³⁷ KVBL 1967, Nr. 17, Zl. 112; ebd. 1959, Nr. 5, Zl. 39.

³⁸ KVBL 1968, Nr. 17, Zl. 115.

³⁹ Josef Till, Kirche und Welt bzw. Kirche für die Welt. Die Synode der Diözese Gurk in den Jahren 1970 bis 1972, in: Malle–Tropper, *Kirche im Gau*, S. 445–489.

⁴⁰ Statut und Geschäftsordnung für den deutsch-slowenischen Koordinationsausschuss der Diözese Gurk, in: *Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk*, Bd. 1. Klagenfurt 1974, S. 115–119.

⁴¹ KVBL 1974, Nr. 10, Zl. 69.

lidarisch, in der für die Fortsetzung der gemeinsamen Erziehung der Kinder in Südkärnten eingetreten wurde. Bedeutsam wurden auch die Initiativen des Koordinationsausschusses der Diözese für die Abhaltung von internationalen Historikerseminaren über die Entwicklung der nationalen Frage in Kärnten.⁴²

Am Vorabend zum 10. Oktober 1983 zelebrierte Diözesanbischof Dr. Egon Kapellari⁴³ in Maria Elend einen Gottesdienst für den Frieden zwischen den Völkern und zwischen den Volksgruppen im Lande. Die Bemühungen Bischof Kapellaris in der Minderheitenfrage waren beispielgebend für „die slowenischen Priester, die sich, von einzelnen Ausnahmen abgesehen, nicht in die politischen Diskussionen einmischen und auch in den Minderheitenorganisationen keine Rolle mehr spielen. Trotzdem wurde auch Bischof Kapellari, der wie sein Vorgänger in zweisprachigen Pfarren und bei manchen offiziellen Anlässen auch in slowenischer Sprache das Wort ergriff, von deutscher Seite eine Bevorzugung der Slowenen vorgeworfen; von slowenischer Seite wiederum wurde ihm vorgehalten, dass er zu wenig von seiner Mittlerposition abrückte, um auch einmal Minderheitenrechte öffentlich einzufordern, die allein das Überleben der slowenischen Volksgruppe garantieren könnten.“⁴⁴

1988 etwa, als der Bundesparteiohmann der Freiheitlichen Partei an den Diözesanbischof appellierte, er möge durch ein „Machtwort“ versuchen, die christlich orientierten Kärntner Slowenen zur Zustimmung für eine Neuorganisation des Minderheitenschulwesens zu bewegen, stellte Kapellari dazu fest, dass er als Bischof zwar über die moralischen Prinzipien der Politik öffentlich zu sprechen habe, dass er aber für keine politische Gruppe zu tagespolitischen Erklärungen „verfügbar“⁴⁵ sei. Auf die Angriffe des Kärntner Heimatdienstes, die der Kirche des Landes und speziell slowenischen Priestern galten, antwortete der Vorstand des Kärntner Diözesanrates in einem offenen Brief vom 13. Oktober 1992 „mit einer bemerkenswerten Erklärung“.⁴⁶ Im selben Jahr veröffentlichte Bischof Kapellari ein „Hirtenwort zum 10. und zum 26. Oktober“, in dem er als „Nagelprobe des Vertrauens im Raum der Kirche“ jene Frage ansah, „ob deutschsprachige und slowenischsprachige Katholiken in Südkärnten bereit sind, auch gemeinsam im Auftrag Christi die Heilige Messe zu feiern, oder ob sie sich voneinander am liebsten abschließen.“⁴⁷ Kapellari vertrat die Ansicht, dass die Mehrheit der Minderheit mehr geben soll, als ihr prozentmäßig

⁴² *Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk.* Band 1–11. Klagenfurt 1974–1991.

⁴³ Zu ihm Tropper, Bischof, S. 149–158.

⁴⁴ Marketz, Verständigung, S. 122.

⁴⁵ 30. Mai 1988. Diözesan-Chronik 1987/88, in: *Jahrbuch der Diözese Gurk – Zbornik krške škofije* Bd. 12, Klagenfurt 1989, S. 58.

⁴⁶ Marketz, Verständigung, S. 123.

⁴⁷ Egon Kapellari, Hirtenwort zum 10. und 26. Oktober, in: *Jahrbuch der Diözese Gurk – Zbornik krške škofije* Bd. 17, Klagenfurt 1994, S. 167–169.

zustehe. Die Minderheiten müssten ihrerseits in ihren Forderungen Augenmaß bewahren. Die Begegnung von mehreren Volks- und Sprachgruppen bedeute für ein Land eine Bereicherung.

Unter Diözesanbischof Dr. Alois Schwarz, der die Diözese Gurk seit dem Jahr 2001 leitet, blieb die Kontinuität in den positiven Beziehungen zwischen der katholischen Kirche und der slowenischen Volksgruppe gewahrt. Bischof Schwarz tritt dafür ein, die jeweils andere „Sprachkultur in ihrem Profil und als gegenseitige Bereicherung“ wahrzunehmen.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Archiv der Diözese Gurk (ADG)

- Dekret Klagenfurt, 7. Dezember 1921, v: Vereinsakten, Karton 23.
- Seelsorge, Wandernde Kirche, Karton 3.
- Nachlass Kadras, Faszikel VII.

Literatura

- 30. Mai 1988. Diözesan-Chronik 1987/88, in: Jahrbuch der Diözese Gurk – Zbornik krške škofije Bd. 12, Bischöfliches Gurker Ordinariat, Klagenfurt 1989.
- Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk. Band 1–11, Deutsch-slowenischer Koordinationsausschuss des Diözesanrates (Nemško-slovenski koordinacijski odbor škofijskega sveta) Klagenfurt 1974–1991.
- Der zweisprachige Religionsunterricht – Dvojezični verouk, in: Jahrbuch der Diözese Gurk – Zbornik krške škofije 12, Bischöfliches Gurker Ordinariat, Klagenfurt 1989.
- Domej, Theodor, Sprachenkonflikt um den Religionsunterricht im Siedlungsgebiet der slowenischen Volksgruppe, v: Avguštin Malle – Peter G. Tropper (Hgg./izd.), *Katholische Kirche in Kärnten und Lebenswirklichkeiten 1900–1975. Koroška katoliška Cerkev in življenjska dejstva 1900–1975. Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška* 13. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2015, S. 337–368.
- Filipič, Hanzi, Cerkev in koroški Slovenci, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Družina, Ljubljana 2002.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia, Abwehrkampf – Volksabstimmung – Identitätssuche, v: *Geschichte Kärntens*, Bd.3/2, Heyn, Klagenfurt 2000.
- Fräss-Ehrfeld-Kromer, Claudia, Hefter Adam – Kirche und Staat in der Ersten Republik, v: *Festschrift für Franz Koschier. Beiträge zur Volkskunde, Naturkunde und Kulturgeschichte. Kärntner Museumsschriften*, H. 57, Verl. des Landesmuseums für Kärnten, Klagenfurt 1974, S. 139–176.
- Für den Religionsunterricht in der Muttersprache. Zeitdokumente und Zeitstimmen*, Herma-goras, Klagenfurt 1966.
- Gatz, Erwin, Muttersprachliche Seelsorge in Südtirol unter der faschistischen Herrschaft und in den vom Dritten Reich okkupierten Gebieten, v: *Kirche und Muttersprache. Auslandsseelsorge – Nichtdeutschsprachige Volksgruppen. Geschichte des kirchlichen*

- Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jh. Die katholische Kirche II*, Herder, Freiburg – Basel – Wien 1992, S. 174–187.
- Gatz, Erwin, Slowenen in der Untersteiermark und in Kärnten, v: ders. (Hg.), *Kirche und Muttersprache. Auslandsseelsorge – Nichtdeutschsprachige Volksgruppen. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jh. Die katholische Kirche II*, Herder, Freiburg – Basel – Wien 1992.
- Griesser-Pečar, Tamara, Kirche und Immigration, v: Avguštin Malle – Peter G. Tropper (Hgg./izd.), *Katholische Kirche in Kärnten und Lebenswirklichkeiten 1900–1975. Koroška katoliška Cerkev in življenjska deistva 1900–1975. Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška 13*. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2015, S. 369–398.
- Gstettner, Peter/Wakounig, Vladimir (Hg.), Mut zur Vielfalt. Strategien gegen das Verschwinden ethnischer Minderheiten, v: *Slowenische Jahrbücher 1989–1991*, Drava Verlag, Klagenfurt/Celovec 1991.
- Kapellari, Egon, Hirtenwort zum 10. und 26. Oktober, v: *Jahrbuch der Diözese Gurk – Zbornik krške škofije* Bd. 17, Bischöfliches Gurker Ordinariat, Klagenfurt 1994.
- Kirchliches Verordnungsblatt der Diözese Gurk (= KVBL) 1949, 1959, 1965, 1967, 1968, 1974.
- Malle, Augustin, Katholische Kirche und Kärntner Slowenen, v: Helmut Rumpler (Hg.), *Kärnten, Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland. Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945*, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 1998.
- Malle, Augustin, Verfolgung, Ausweisung, Versetzung. Zur Situation der slowenischen Priester in Kärnten während des Nationalsozialismus, v: Jan Mikrut (Hg.), *Österreichs Kirche und Widerstand 1939–1945*, Dom Verlag, Wien 2000.
- Malle, Avguštin (Hg.), *Pregon koroških Slovencev. Die Vertreibung der Kärntner Slowenen 1942*. Klagenfurt/Celovec 2002.
- Marketz, Josef, Interkulturelle Verständigung in christlichem Kontext. Der Beitrag der Kirche zum Zusammenleben der slowenischen und deutschen Volksgruppe in Kärnten, v: *Studia Carinthiaca* 6, Verlag Hermagoras/Mohorjeva založba, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien/Dunaj 1994.
- Memorandum des „Nationalen Rates der Slowenen in Kärnten über die Diskriminierung der Slowenen in der Diözese Klagenfurt, Österreich“ – Stellungnahme des bischöflichen Gurker Ordinariates zur französischen Übersetzung*. [Klagenfurt]: Verlag bischöfliches Gurker Ordinariat [1963].
- Moll, Martin, Vom Mitbürger zum Staatsfeind. Die Behandlung der Kärntner und steirischen Slowenen im Ersten Weltkrieg, v: Hellwig Valentin, Susanne Haiden, Barbara Maier (Hgg.), *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven*, Heyn, Klagenfurt 2002.
- Mucher, Wilhelm, *Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten. Eine Entgegnung. Cyrill und Method*. Theiss, Wolfsberg 1968.
- Mucher, Wilhelm, *Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten. Cyrill und Method. Zweite Entgegnung: Der Herzogbauer und sein Halsschlag*. Wolfsberg 1970.
- Obersteiner, Jakob, Die Bischöfe von Gurk 1824–1979, v: *Aus Forschung und Kunst* 22, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt 1980.
- Ogris, Alfred, Der kirchliche Protest aus Klagenfurt gegen die Aussiedlung von Kärntner Slowenen im Jahre 1942, v: *Carinthia* I, H. 182, Klagenfurt 1992.

- Pleterski, Janko, Die Slowenen, v: Die Völker des Reiches. Die Habsburgermonarchie 1948–1918 (Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (Hgg.)), Bd. III., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1980, S. 801–838;
- Pleterski, Janko, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije, in: *Viri* 1, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1980.
- Promitzer, Christian, Kirche und Muttersprache am Beispiel der autochthonen slowenischsprachigen Bevölkerung in der Steiermark, v: Avguštin Malle – Peter G. Tropper (Hgg./izd.), *Katholische Kirche in Kärnten und Lebenswirklichkeiten 1900–1975. Koroška katoliška Cerkev in življenjska dejstva 1900–1975. Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška* 13. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2015, S. 525–548.
- Putz, Gertraud, Die Kärntner Slowenen und die Kirche. Ein Beitrag zu den kulturellen Rechten ethnischer Minderheiten, v: *Veröffentlichungen des internationalen Forschungszentrums für Grundfragen der Wissenschaften* N.F. 12. Salzburg 1982.
- Rumpler, Helmut, Katholische Kirche und Nationalitätenfrage in Kärnten. Die Bedeutung des Klagenfurter Priesterseminars für die Ausbildung des slowenischen Klerus (1848–1920), v: *Süddeutsches Archiv* 30/31. München 1987/1988, S. 40–77.
- Schernthaner, Peter, Rohracher, Andreas, Erzbischof von Salzburg im Dritten Reich, v: *Erzbischof Rohracher – Studienfonds* 3, Erzbischof-Rohracher-Studienfonds, Salzburg 1994.
- Schwarz, Karl, Die evangelische Kirche zwischen „Gottesgericht“ und Identitätssuche, v: Helmut Rumpler (Hg.), *Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland. Geschichte der österr. Bundesländer seit 1945*, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 1998, S. 719–747.
- Sprachenfrage. An den Verband slowenischer Absolventen von Hoch-, Mittel- und höheren Berufsschulen Klagenfurt*. Bischöfliches Gurker Ordinariat, Zl. 6901. Klagenfurt, am 18. Oktober 1963. Klagenfurt 1963.
- Statut und Geschäftsordnung für den deutsch-slowenischen Koordinationsausschuss der Diözese Gurk*, in: *Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk*, Bd. 1, Mohorjeva založba, Klagenfurt 1974, S. 115–119.
- Steiner, Christian (Hg.), *Steirische Slowenen: Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor*, Alpen Adria Alternativ, Graz 1994.
- Sturm-Schnabl, Katja und Schnabl, Bojan-Ilija (Hgg.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*. Bd. 1–3, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2016.
- Suppan, Arnold, Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld, v: *Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts* XIV, Verlag für Geschichte u. Politik [u. a.], Wien–München 1996.
- Suppan, Arnold, Zwischen Assimilation und nationalpolitischer Emanzipation. Die Kärntner Slowenen vor und im Ersten Weltkrieg (1903–1918), v: *Österreichische Osthefte* 20, Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien 1978, S. 292–328.
- Till, Josef, Die Kärntner Slowenen und die Diözese Gurk-Klagenfurt, v: Andreas Moritsch (Hg.), *Die Kärntner Slovenen 1900–2000, Bilanz des 20. Jahrhunderts. Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja* 7, Verlag Hermagoras/Mohorjeva Založba, Klagenfurt/ Celovec-Ljubljana-Wien 2000.

- Till, Josef, Kirche und Welt bzw. Kirche für die Welt. Die Synode der Diözese Gurk in den Jahren 1970 bis 1972, v: Avguštin Malle – Peter G. Tropper (Hgg./Izd.), *Katholische Kirche in Kärnten und Lebenswirklichkeiten 1900–1975. Koroška katoliška Cerkev in življenjska dejstva 1900–1975. Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška 13*. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2015, S. 445–489.
- Tropper, Peter G. (Hg.), *Kirche im Gau. Dokumente zur Situation der katholischen Kirche in Kärnten von 1938 bis 1945. Mit einem Beitrag von Karl Heinz Frankl*, Univ.-Verlag Carinthia, Klagenfurt 1995.
- Tropper, Peter G., Bischof in bewegter Zeit. Kärntens Oberhirten an den Wenden des 20. Jahrhunderts, v: Claudia Fräss-Ehrfeld (Hg.), *Lebenschancen in Kärnten 1900–2000. Ein Vergleich. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*, H. 80, Verlag d. Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt 1999, S. 135–164.
- Tropper, Peter G., Die Anfänge der „Seelsorge im besetzten Gebiet“. Zu den Bemühungen des Gurker Ordinariats um die Pastorierung in Oberkrain ab 1941, v: Rudolf Zinnhobler u.a. (Hgg.), *Kirche in bewegter Zeit. Festschrift für Maximilian Liebmann zum 60. Geburtstag*, Styria-Medienservice, Moser, Graz 1994, S. 369–387.
- Tropper, Peter G., *Kirche an der Front. Die Diözese Gurk im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*, Hermagoras-Verlag/Mohorjeva založba, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj 2015.
- Tropper, Peter G., Nationalitätenkonflikt – Kulturkampf – Heimatkrieg. Dokumente zur Situation des slowenischen Klerus in Kärnten von 1914 bis 1921, v: *Das Kärntner Landesarchiv 28*, Verlag. d. Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt 2002.
- Tropper, Peter G., Zu den pastoralen Bemühungen um die ausgesiedelten Kärntner Slowenen – ein „weißer Fleck“ der Kärntner Kirchengeschichte, v: Barbara Felsner, Christine Tropper, Thomas Zeloth (Hgg.), *Archivwissen schafft Geschichte. Festschrift für Wilhelm Wadl zum 60. Geburtstag. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 106*, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt am Wörthersee 2014, S. 747–756.
- Unterluggauer, Johann., *Bischof „Deo gratias“: Kahns Leben und Werk*, Carinthia, Klagenfurt 1952.
- Verlautbarung des fürstbischöflichen Ordinariates im Kärntner Kirchenblatt vom 18. Dezember 1949. Zit. nach: Das gemeinsame Kärnten - Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk, Bd. 2, Mohorjeva založba, Klagenfurt 1975, S. 101.
- Veselsky, Oskar, Bischof und Klerus der Diözese Seckau unter nationalsozialistischer Herrschaft. *Dissertationen der Karl-Franzens-Universität Graz*, Bd. 54, Dbv-Verlag, Graz 1981, S. 427–430;
- Veselsky, Oskar, Steirische Priesterhilfe für die „Untersteiermark“ in der nationalsozialistischen Besetzung, v: *Geschichte und Gegenwart*, Bd. 4. Graz 1985.
- Vrečar, Marija (ured.), *Južna Koroška in njena cerkvena podoba v 20. stoletju. Ob 100-letnici Sodalitete, združenja slovenskih duhovnikov na Koroškem (1906–2006)*, Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 2007.
- Webernig, Evelyne, Kärntens Freiheitskampf 1918–1920: Die Ereignisse im Lichte von Daten und Fakten, v: Kärntner Landesarchiv (Hg.), *Der 10. Oktober 1920 – Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte-Ereignisse-Analysen*, Verlag d. Karnter Landesarchivs, Klagenfurt 1990.

Wutte, Martin, Kärntens Freiheitskampf. Verbesserter Neudruck der zweiten umgearbeiteten und vermehrten Auflage von 1943, v: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*, H. 69, Verlag d. Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt 1985.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag erörtert die Beziehungen zwischen den Kärntner Slowenen und der katholischen Kirche in Kärnten während des 20. Jahrhunderts. Einer Skizzierung der Rahmenbedingungen folgt in zwei Abschnitten (Kirche in Kärnten bis 1941, Kirche in Kärnten ab 1941) die Darstellung einer höchst spannenden, über weite Strecken komplexen und oft stark belasteten Beziehung zwischen der Kirchenleitung und den slowenisch sprechenden Katholiken in Kärnten. Erst mit den Beschlüssen der Gurker Diözesansynode „Kirche für die Welt“ im Jahr 1972 über das „Zusammenleben der Deutschen und Slowenen in der Kirche Kärntens“ konnte ein Durchbruch in der Verständigung erzielt werden.

SCHLÜSSELWÖRTER: *Diözese Gurk, Kärnten, Kärntner Slowenen, Kirche, Sprachenfrage*

Povzetek

KATOLIŠKA CERKEV IN SLOVENCİ NA KOROŠKEM – PRIPOMBE K VLOGI CERKVE V 20. STOLETJU

Prispevek obravnava odnose med koroškimi Slovenci in Katoliško cerkvijo na Koroškem v 20. stoletju. Oris okvirnih pogojev je predstavljen v dveh delih (Cerkev na Koroškem do leta 1941, Cerkev na Koroškem od leta 1941 dalje) in kaže zelo napet, v širokih potezah zapleten in pogostokrat močno obremenjen odnos med cerkvenim vodstvom in slovensko govorečimi katoličani na Koroškem. Preboj v razumevanju je bil lahko dosežen šele s sklepi celovške škofijske sinode „Cerkev za svet“ leta 1972, ki je govorila o „skupnem življenju Nemcev in Slovencev v koroški Cerkvi“.

KLJUČNE BESEDE: *škofija Celovec/Gurk, Koroška, koroški Slovenci, Cerkev, jezikovno vprašanje*

Renato Podbersič ml.

Dr. znanosti, znanstveni sodelavec,
Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana
e-naslov: renato.podbersic@guest.arnes.si

MSGR. IVAN ROJEC IN GORIŠKI BEGUNCI MED PRVO SVETOVNO VOJNO

1 O IVANU ROJCU

Msgr. Ivan Rojec se je rodil 26. marca 1866 pri Sv. Justu v Trstu. Njegov oče Franc je bil uslužbenec tržaškega Loyda, kovač in mehanik, mati pa Katarina Bortulin. Kmalu po njegovem rojstvu se je družina preselila v Sovodnje ob Soči, očetov rojstni kraj, kjer je Ivan preživel mladost in obiskoval osnovno šolo. Že takrat je pokazal svojo nadarjenost. Šolanje je nadaljeval v Gorici, kjer je opravil malo semenišče in pozneje obiskoval Centralno bogoslovno semenišče. Nanj je precej vplival bogoslovni profesor dr. Anton Mahnič, poznejši škof na otoku Krku. Posvečenje je Ivan Rojec prejel 8. septembra 1890 v Gorici, službovati pa je začel kot kaplan v Solkanu. Poleg pastoralne službe je deloval tudi v gospodarstvu, v socialni in v prosveti. 14. marca 1894 je postal biljenski kurat s podružnicama Bukovico in Orehovljami. Z velikim trudom je leta 1898 ustanovil Zadružno opekarno Bilje, pozneje tudi posojilnico, hkrati pa je vzgajal delavce k zadružni zavesti. Zgradil in uspešno uredil je nadškofijsko opekarno na Dombravi pri Prvačini. V Biljah je oskrbel posojilnico, ki je marsikateremu domačinu pomagala v stiski.¹

Ko je prišel 14. marca 1907 za župnika v Miren, je tudi tam čutil veliko potrebo, da bi združil mirenske in okoliške čevljarje, ki so do takrat životarili in bili izkoriščani. Z velikim trudom in tveganjem je ustanovil Čevljarsko zadrugo v Mirnu. Dal je zgraditi ustrezna poslopja in jo strojno opremil, s čimer si je nakopal tudi dolgove. Ker je imela tovarna uspešno vodstvo in dobre čevljarje, je zaposlitev narasla od sto na 250 do 300 delavcev. Dnevno so izdelali 700 parov

¹ Nadškofijski arhiv v Gorici – Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (dalje ACAG), fond Sacerdoti, busta 83; Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), 13. snopič, Gorica 1987, str. 218–219; Josip Abram, Mons. Ivan Rojec, v: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1930*, Gorica 1929, str. 127–129.

čevljev. Izdelovali so razne čevlje za trgovine in avstro-ogrsko armado, tako so v tistih letih postali ena največjih tovrstnih tovarn v Avstro-Ogrski. Nemškutarji so župnika Rojca zaradi njegove vsestranske ustvarjalnosti zasmehljivo imenovali »Schusterpfarrer« (čevljarski župnik). Njemu gre tudi zasluga, da so na Mirenski grad leta 1913 prišli lazaristi (Misijonska družba).²

Ivan Rojec je bil osebni prijatelj dr. Janeza E. Kreka, vodilnega predstavnika krščansko-socialnega gibanja na Slovenskem. Tudi v Mirnu je Rojec aktivno deloval na socialno-gospodarskem in političnem področju, kjer se je priključil delovanju t. i. »mladostrujarjev« znotraj goriškega dela Vseslovenske ljudske stranke. Na deželnih volitvah leta 1913 so zmagali furlanski krščanski socialci, ki so prejeli kar devet mandatov od skupno 30 in tako število prejšnjih mandatov povečali za tri. Še štiri mandate so dodali slovenski katoliški poslanci. Slovensko katoliško politično gibanje na Goriškem se je sicer v letih pred prvo svetovno vojno delilo na dve struji; na tako imenovane »starostrujarje«, ki jih je posebljal duhovnik, politik in profesor dr. Anton Gregorčič, in tako imenovane »mladostrujarje« ali krščanske socialce, kjer so delovali mlajši duhovniki, kot brata Josip in Andrej Pavlica ter Ivan Rojec. Slednji so v Gorici izdajali tudi svoj časopis *Novi čas*. Volitve leta 1913 so prinesle tudi novo razdelitev moči znotraj slovenskega katoliškega tabora na Goriškem. Iz stare garniture je bil izvoljen le dr. Anton Gregorčič, medtem ko so dobili krščanski socialci tri mandate. V deželni zbor so bili izvoljeni mirenski župnik Ivan Rojec, državni poslanec Josip Fon in župan Franc Grgič iz Velikega dola na Krasu.³

2 PRIHOD V TOLMIN

Delovanje Ivana Rojca je postalo še pomembnejše med prvo svetovno vojno. Zdi se, da mu je goriški nadškof Frančišek B. Sedej⁴ zelo zaupal, zato ga je februarja 1915 imenoval za tolminskega dekana. S težkim srcem in veliko žalostjo domačinov iz Mirna in okolice je Ivan Rojec 18. aprila 1915 zapustil mirensko župnijo in odšel v Tolmin, kjer je nasledil dotedanjega dekana Jožefa Kraglja.⁵ V Tolminu so ga tisto nedeljo lepo sprejeli: tolminski okrajni glavar, uradništvo, učitelji z učenci, avstro-ogrski častniki in velika množica ljudstva.⁶

² Prav tam.

³ Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci*, II. knjiga, samozaložba, Ljubljana 1934, str. 293; 422–424; Renato Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Ljubljana, 2004, str. 12 (dalje: Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*).

⁴ Goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej, rojen 10. oktobra 1854 v Cerknem, mašniško posvečenje je prejel leta 1877, leta 1884 je na Dunaju doktoriral iz teologije. Leta 1906 je postal deseti goriški nadškof. Poleti 1915 se je umaknil iz Gorice, večino begunstva je preživel v samostanu v Stični. Sredi marca 1918 se je vrnil v Gorico. Po vojni je kljub fašističnim pritiskom deloval v dobro vseh svojih vernikov. Umril je 28. novembra 1931 v Gorici, pokopan je na Sv. Gori. Prim. *PSB*), 14. snopič, Gorica 1988, str. 319–323.

⁵ Jožef Kragelj, rojen leta 1845 v Volčah, posvečen leta 1868 v Gorici. Od aprila 1877 do oktobra 1914 župnik in dekan v Tolminu. Umril je kot begunec v Ljubljani, 16. avgusta 1917. Prim. *PSBL*, 8. snopič, Gorica 1982, str. 166–167.

⁶ Župnijski arhiv Tolmin, Župnijska kronika 1914–1922, leto 1915.

Tam ga je kmalu zajel italijanski vstop v prvo svetovno vojno (23. maj 1915) in odprtje soške fronte. Avstro-ogrsko vojska se je odločila tolminsko mostišče iz strateških razlogov braniti za vsako ceno. Še nekaj časa je dekan Rojec vztrajal v okoliških vaseh, da je pomagal ljudstvu v stiski. Leta 1916 je po nekajkrat na teden hodil iz Zadlaza v Tolmin maševat v kapelico sv. Antona, ki se je nahajala komaj streljaj od strelskih jarkov. Po maši je dekan Rojec v tej kapelici zbiral otroke in jih poučeval verouk. Hkrati je posredoval pri vojaškem poveljstvu, da ni izganjalo domačinov iz tistih krajev, ki niso bili neposredno ogroženi. Tako vasi po tolminskih grapah sploh niso bile izpraznjene in so ljudje smeli ostati doma.⁷

Dekan Rojec je poskrbel za odhod v begunstvo iz ogroženih krajev, posredoval pri oblasteh, tolažil in spovedoval umirajoče vojake in pozneje tudi sam odšel v begunstvo. Maja 1915 je pomagal tudi pri preselitvi mirenske čevljarske zadruge, ki so jo oblasti zaradi vstopa Italije v vojno preselile v Nazarje v Savinjski dolini, kjer je nadaljevala z delom. V prvem letu vojne so namreč izdelali že 30.000 parov čevljev in tako postali pomemben dobavitelj vojaške opreme. Med vojno je večkrat obiskal Mirence in Orehovce, ki so bili tam v begunstvu. Več kot tristo delavcev je namreč nadaljevalo z izdelovanjem čevljev za avstrijsko vojsko.⁸

Sicer je bila župnija Tolmin med soško fronto razdeljena na dva dela: na Ljubinj pri sv. Mihaelu, kjer je iz varnejšega zaledja župnijo oskrboval dekan Rojec, ter na Zadlaz-Čadrg, kjer je bila leta 1916 zgrajena začasna lesena cerkev Srca Jezusovega, postavljena na »Modrjanovem« travniku, to je na manjši ravnici na strateško varnem mestu. Pri Mohovih v Zadlazu-Čadrgu, v najbližji sosednji hiši, je stanoval II. kaplan Štefan Podbršček, ki je skrbel za drugo polovico župnije in preostale domačine. To zasilno cerkev je blagoslovil dekan Rojec, blagoslova na veliko noč 1916 pa se je udeležil tudi prestolonaslednik in poznejši cesar Karel Habsburški. Na oltarju v tej cerkvi je stala podoba Srca Jezusovega, ki jo danes hranijo v istoimenski kapeli nad zakristijo župnijske cerkve v Tolminu. Od nekdanje cerkvene opreme iz te zasilne cerkve se je ohranilo nekaj predmetov, kot so leseni svečniki in zakristijski zvonček, narejen iz kape granate. Začasni sedež župnije Tolmin je ostal do leta 1917 pri Mohovih, kjer je najprej bival dekan Rojec. Ob pomanjkanju vojaških kuratov je pogosto nudil duhovno oskrbo avstro-ogrskim vojakom v Tolminu in okolici. Ob koncu decembra 1916 se je preselil na Ljubinj, na njegovo mesto v Zadlazu pa je jeseni 1916 prišel kaplan Štefan Podbršček, ki je tam ostal do konca leta 1917.⁹

⁷ Abram, *Mons. Ivan Rojec*, str. 129.

⁸ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 508; Abram, *Mons. Ivan Rojec*, str. 129; Camillo Pavan, *Grande Guerra e popolazione civile – Caporetto*, 1. knjiga, Treviso 1997, str. 260.

⁹ Silvester Gaberšček, *Župnija Marijinega vnebovzeta Tolmin*, Ljubljana/Tolmin 2005, str. 40–46.

Dekan msgr. Rojec je veliko potoval po državi, saj ga je nadškof Sedej imenoval za komisarja za begunce in jih je zato redno obiskoval po različnih taboriščih v notranjosti monarhije. Dekan Rojec je bil zelo preudaren, zato je pravočasno umaknil na Bled ves cerkveni arhiv in cerkveno posodje ter druge dragocenosti in jih tako rešil uničenja.¹⁰

3 ZAČETEK VOJNE IN POJAV BEGUNCEV

Ob začetku sovražnosti na jugozahodni državni meji in z vzpostavitvijo soške fronte se je življenje v avstrijski deželi Goriško-Gradiščanski dramatično spremenilo. Dežela se je znašla sredi vojnih spopadov. Goriško deželno glavarstvo, na čelu z dr. Luigijem Faiduttijem,¹¹ se je že junija 1915 preselilo na Dunaj. Tam je bil 12. julija 1915 ustanovljen poseben Pomožni odbor za begunce z juga (nem. *Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden*). Dejansko je odbor deloval že od konca junija 1915, čeprav brez formalnega pokritja. V njem so imeli goriški duhovniki pomembno besedo, zlasti deželni glavar in podpredsednik odbora dr. Faidutti. Nekakšno častno predsedovanje omenjenemu odboru je prevzela nadvojvodinja Marija Jožefa Habsburška (1867–1944), sicer žena Ota Franca Jožefa, nečaka habsburškega cesarja Franca Jožefa I., ki se je po moževi smrti leta 1906 v glavnem ukvarjala z dobrodelnimi dejavnostmi. Glavni predsednik odbora je postal nekdanji avstrijski ministrski predsednik Max Vladimir von Beck (1854–1943), podpredsednika odbora pa goriški glavar dr. Faidutti in baron Mersi, načelnik deželnega kmetijskega odbora iz Trenta na Tirolskem. V razširjeni sestavi odbora je bilo sicer čez tristo članov z različnih področij, ki so imeli zgolj reprezentančno vlogo. Odbor je vodil in usmerjal Urad predsedstva, sestavljen iz že prej omenjenih članov. Odbor je v času delovanja izdajal letno publikacijo *Tätigkeits-Bericht*. Prva je izšla leta 1916, druga 1917, zadnja pa že po koncu vojne leta 1919, z naslovom *Schluss-Bericht*. Vse so izšle na Dunaju. Odbor je posebno pozornost namenil odposlancem, bilo jih je okrog petnajst, ki so bili poslani, da občasno obišejo po monarhiji razpršene begunce. Njihova naloga je bila spremljanje potreb in težav beguncev ter vzpostavljanje stikov z

¹⁰ Prav tam; Župnijski arhiv Tolmin, Župnijska kronika 1914–1922, leto 1915.

¹¹ Luigi Faidutti, rojen leta 1861 na Škrutovem v Beneški Sloveniji, mašniško posvečenje je prejel leta 1884, na Dunaju je leta 1888 doktoriral iz teologije. Bil je profesor, deželni glavar, državni in deželni poslanec ter voditelj furlanske Katoliške ljudske stranke. Veliko je naredil za izboljšanje položaja revnega kmečkega prebivalstva v Furlaniji, predvsem z ustanavljanjem mreže zadrug in posojilnic. Nasprotniki so ga obtoževali avstrijakantstva in vdanosti monarhiji ter cesarju. Po vojni je Faidutti deloval v diplomatski službi Svetega sedeža kot odposlanec v Litvi. Umril je 18. decembra 1931, pokopan je v Kaunasu, Litva. Prim. *PSBL*, 4. snopič, Gorica 1977, str. 341–343; *Necrologium Sacerdotum Archidioecesis Goritiensis 1900–2013*, Gradisca d'Isonzo 2013, str. 385.

državnimi in lokalnimi oblastmi. Goriški duhovniki so zaradi izobrazbe in poznavanja jezikov odigrali pomembno vlogo pri posredovanjih.¹²

Civilno prebivalstvo, predvsem iz Avstrijske Furlanije, Brd in okolice Tržiča (Monfalcone) je bilo evakuirano ob koncu maja in v začetku junija 1915. Med temi begunci so bili tudi Slovenci. Nekateri so ostali v slovenskih deželah, veliko jih je šlo skozi prehodno taborišče Wagna pri Lipnici na Štajerskem, od koder so jih razposlali po notranjosti monarhije, največ na Ogrsko. Državne, predvsem pa cerkvene oblasti so se zavedale pomena duhovne oskrbe v vojnem času. Vendar je Goriška, kar se tiče organizacije široko razvejane mreže, ki bi nudila duhovno oskrbo ljudem v vojnem času, zaostajala za južno Tirolsko, kjer je domove zaradi vojne zapustilo več kot 70.000 beguncev. Škof v Trentu (Trident), msgr. Celestino Endrici, je že 25. maja 1915 imenoval škofijskega odposlanca za dušnopastirsko delo med tridentinskimi begunci. To je postal duhovnik Germano Dalpiaz. Slednji je že sredi julija 1915 izčrpno poročal o stanju in potrebah za delo med begunci. Na žalost je goriška nadškofija s tovrstnim posredovanjem krepko zamujala.¹³

4 DEKAN ROJEC POSTANE ŠKOFIJSKI DELEGAT ZA BEGUNCE

Wagna pri Lipnici, Bruck na Litvi, Gmünd in Steinklamm so bila najpogostejša imena, ki so od začetka vojne z Italijo naprej krožila med slovenskimi begunci iz Goriške. Kdor ni imel dovolj denarja, da bi si lahko zagotovil bivanje ali priskrbel delo v mestu ali na podeželju, niti ni imel sorodnikov ali znancev, ki bi v slovenskih deželah poskrbeli zanj, je bil poslan v eno izmed teh taborišč. Za duhovno oskrbo goriških beguncev, med katerimi so v začetku prevladovali Furlani in Italijani, se je zavzel dr. Luigi Faidutti, goriški deželni glavar. Za svoje požrtvovalno početje sicer ni imel formalnega imenovanja od goriškega nadškofa. Šele 15. novembra 1915 je nadškof Sedej uradno imenoval tolminskega dekana Ivana Rojca za svojega delegata oziroma komisarja na dušnopastirskem področju med slovenskimi begunci. Dekan Rojec je istočasno postal Faiduttijev namestnik pri skrbi za italijanske in furlanske begunce. Nadškof Sedej je imenovanje usklajeval z državnim ministrstvom za notranje zadeve, ki je sicer imelo na skrbi begunska vprašanja. Ministrstvo je 11. februarja 1916 v dogovoru s krajevnimi škofi izdalo odlok, s katerim je dekana Rojca imenovalo za edinega škofijskega delegata pri skrbi za begunce. Njegovo imenovanje je veljalo

¹² *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, Izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, Katoliška tiskarna v Ljubljani 1917, str. 116–121; Paolo Malni, *Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonto. I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia, v: »Un esilio che non ha pari« (1914–1918). Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria* (ur. F. Cecotti), Gorica 2001, str. 148.

¹³ Paolo Malni, *Tra internamento e profuganza, v: L'Arcidiocesi di Gorizia* (ur. J. Vetrih), Grafica Goriziana, Gorica 2002, str. 458 (dalje: Malni, *Tra internamento e profuganza*); Lorenzo Dalponte, *1915–1918, il clero dei profughi trentini*, Trento 1996, str. 44–52. Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 55–56; Pavan, *Grande Guerra e popolazione civile*, str. 260.

za goriško nadškofijo in škofijo Poreč-Pulj.¹⁴ Slednja sicer ni bila neposredno vpletена v vojne spopade, vendar so avstro-ogrske oblasti v Istri vseeno evakuirale civilno prebivalstvo iz obalnih mest. Šlo je za strateški poseg, med drugim so se bali italijanskega izkrcanja v Istri.¹⁵ O teh beguncih je dekan Rojec zapisal: »Imam v oskrbi tudi dušno pastirstvo iz Poreške škofije kot komisar – tudi tu vsak dan pisma, tožbe, jok in stok!«¹⁶

V dolgem zapisu, ki ga je kmalu po imenovanju objavil *Slovenec*, je dekan Rojec že v uvodu pojasnil svoje zavzemanje za begunce: »Kot duhovnik in deželni poslanec po vojnih dogodkih najbolj prizadetega volilnega okraja goriškega smatral sem si v sveto dolžnost, da pomagam lajšati bedo nesrečnih beguncev.«¹⁷

Januarja 1916 se je dekan Rojec z dolgim poročilom v *Slovencu* ponovno oglasil. Podrobno je opisal težko življenje goriških beguncev, raztresenih po raznih krajih: »Na mizi pred menoj leži nad 50 pisem od raznih beguncev iz Steinklamma, Brucka, Gmünda, iz Štajerskega, Kranjskega, Goriškega in Moravskega. Vsak potoži svoje gorje in svojo nesrečo ter prosi tolažbe, pomoči in podpore. Skoraj vsi lačni, potrebni gorke obleke, obuvala, odeje.« Begunci so se mu pritoževali zaradi barak, stanovanj, bolnišnic. Veliko je bilo tudi begunskih prošenj: za obleko in obutev, za drva in premog, za združevanje družin, za oprostitev vojaške službe. Med vsemi begunci pa je tlela ena sama želja: »Vsi pa, prav vsi ven iz barak, ako mogoče domu na Goriško – ali pa vsaj na Štajersko na kmete med Slovence.« Dekan Rojec je nadalje beguncem pojasnil, da ne more vsem osebno odgovoriti. Njim v pomoč pa je v istem zapisu objavil vsa navodila avstrijskega notranjega ministrstva, ki so govorila o državni podpori in o preselitvi beguncev. Rojčev prispevek se zaključi s pozivom državnim oblastem, naj goriškim beguncem omogočijo naselitev po slovenskih občinah na Štajerskem in da vsaj omilijo tedanje stroge določbe glede preselitve beguncev ter poskrbijo za izboljšanje življenja v begunskih taboriščih. Prispevek se zaključi z vznesenim Rojčevim zapisom: »Živela Avstrija, živela Goriška!«¹⁸

Dekan Rojec se je pogosto odpravil na pot med begunce, nikakor se ni obnašal kot uradnik, ki bi samo ždel v svoji pisarni. Tako je od 16. maja do 4. junija 1916 obiskoval slovenske in hrvaške begunce, razseljene po Češkem: »Kot škofijski komisar za goriške in poreške begunce izbral sem one kraje, kjer so naseljeni večinoma goriški in hrvatski begunci iz puljske okolice, da so imeli priložnost opraviti sv. velikonočno spoved ter slišati božjo besedo v domačem jeziku, in

¹⁴ ACAG, fond Arcivescovi, b. Sedej 2, pismo 15. november 1915.

¹⁵ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 56.

¹⁶ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, pismo 26. januar 1916.

¹⁷ *Slovenec*, 30. 11. 1915, str. 1.

¹⁸ *Slovenec*, 20. 1. 1916, str. 1.

kamor ni prišel še noben Slovenec ali Hrvat kot delegat obiskat te nesrečneže.«¹⁹ Nikakor ni šlo samo za zaupano mu nalogo, ampak je pokazal tudi empatijo do beguncev in jim vlival pogum: »Vsem predragim beguncem in znancem prijateljski pozdrav, Bog Vas živi in ohrani!«²⁰

Kakor je v svojih spominih zapisal liberalni goriški politik Andrej Gabršček,²¹ je dekan Rojec med vojno pogosto prihajal na Dunaj, »in je tu skušal vplivati v korist svojih beguncev proti laškim mahinacijam, ki so imele pred očmi le koristi laških beguncev. Storil je veliko dobrega, ter je pomagal pozneje tudi meni v mojih prizadevanjih, kakor sem pomagal jaz njemu.«²²

Imenovanje dekana Rojca je našlo odmev tudi v tolminski župnijski kroniki: »Dekan Rojec je komisar za begunce in zato ima dolžnost jih obiskovati. Razna so begunska taborišča: Wagner, Steinklamm, Lipnica. Najvažnejše taborišče je v Brucku a. d. Leithe, dobro urejeno in oskrbljeno. V 22. barakah, vsaka ima 20 sob, prebiva okrog 5000 primorskih beguncev.«²³

Vendar je bilo uradno imenovanje dekana Rojca za begunskega komisarja bolj kratkega veka, čeprav je nadškof Sedej očitno cenil njegovo delo. Sredi maja 1916 je bil dekan Rojec znova poklican v Tolmin, da bi skrbel za dobrih tisoč še preostalih vernikov, ki so ostali na svojih domovih. Večina tolminskega civilnega prebivalstva se je namreč že odselila ali so jih evakuirale avstro-ogrske vojaške oblasti. V času Rojčeve odsotnosti je pastoralno to ozemlje pokrival tolminski župnijski upravitelj Alojzij Makuz.²⁴ Ta Sedejeva poteza se zdi dokaj nelogična, glede na zahtevne naloge, ki jih je Rojec opravljal, in glede na težave, ki so vodile do njegovega dokončnega imenovanja za vodjo dušnega pastirstva med begunci. Lahko sklepamo, da je k Rojčevi zamenjavi prispevalo več nerešenih zadev, ki so izvirale iz težavnosti komuniciranja med Sedejem, notranjim ministrstvom in dekanom Rojcem. Nadškof je bil nezadovoljen predvsem z namestitvijo in vlogo duhovnikov v begunskih taboriščih Bruck na Litvi in Steinklamm. Zdi se, da je imel Rojec, za razliko od tridentinskega kolega Dalpiazza, premalo končne besede in tudi birokratski postopki so oteževali rešitve. Nadškof Sedej je 15. maja 1916 na notranje ministrstvo celo naslovil nekakšno slabo prikrito grožnjo, da je Rojčevo delo posrednika med ministrstvom in nadškofom nepotrebno, če ne pride do reševanja problemov. Z ministrstva so

¹⁹ Slovenec, 4. 9. 1916, str. 1.

²⁰ Prav tam.

²¹ Andrej Gabršček (1864–1938), goriški založnik, politik in publicist. Ob vstopu Italije v vojno so ga avstro-ogrske oblasti internirale, po izpustitvi aprila 1917 je živel na Dunaju, kjer je deloval tudi pri reševanju begunske problematike. Prim. *PSBL*, 5. snopič, Gorica 1978, str. 404–407.

²² Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 508.

²³ Župnijski arhiv Tolmin, Župnijska kronika 1914–1922, leto 1916.

²⁴ Alojzij Makuz oz. Makuc, rojen leta 1884 v Gorici, mašniško posvečenje prejel 1908. Umrli kot kurat na Ligu (Marijino Celje), 13. marca 1957. Prim. *Necrologium Sacerdotum*, str. 90.

si seveda prizadevali ohladiti Sedejevo jezo, toda ni kaj dosti pomagalo. Kot kažejo ohranjeni dokumenti, je hotel imeti nadškof Sedej glede cerkvenih zadev končno besedo, notranje ministrstvo je v imenu državnih oblasti uveljavljalo svojo voljo, kratko je potegnil dekan Rojec kot posrednik.²⁵

Vso zapletenost položaja nazorno pokažeta dve pismi, ki ju je dekan Rojec z Dunaja poslal goriškemu nadškofu Sedeju, ki je od decembra 1915 bival v cistercijanskem samostanu v Stični. Prvo pismo je datirano 26. januarja 1916. V njem se dekan Rojec pritožuje nad lastnim brezdeljem in občutki nekoristnosti, medtem ko so se dogodki v Tolminu zaradi vojne zaostrovali, tamkajšnji kaplan Makuz pa naj bi bil zasut z delom. Poleg tega so se dekanu Rojcu smilili tisti goriški duhovniki, ki so že delovali med begunci. Zanje naj bi se na Dunaju sploh ne zmenili. Hkrati Rojec nadškofu Sedeju v pismu svetuje: »Zato pa, prevzvišeni, ne silite nobenega duhovnika nikamor več. Oni gospodje, ki so vže tu naj delajo kakor morejo – a novih ne več, da ne bodo vso krivdo na Vas zvrčali! Tudi nič obljubovati!« Dekan Rojec je na notranjem in prosvetnem ministrstvu večkrat posredoval, da bi zagotovil plače duhovnikom-beguncem. Pismo nadškofu je zaključil s pomenljivimi besedami: »Boljše bi bilo za me, da bi bil ostal v Tolminu! Vendar pa me tolaži zavest, da delam za blagor ljudstva, za blagor vernikov goriške škofije več nego vsi drugi slovenski državni in deželni poslanci in več nego vsi duhovniki na bojni črti, ker ne morejo delovati.«²⁶

Konec januarja 1916 je bilo po severnih avstrijskih deželah raztresenih že več kot 7.000 slovenskih beguncev iz goriške nadškofije in zanje so skrbeli štirje duhovniki. Od tega je bilo okoli 5.000 Slovencev v taborišču Bruck na Litvi, ki so jih duhovno oskrbovali kanalski dekan Anton Berlot, Ciril Vuga, kurat iz Podgore, in tolminski kaplan Franc Černigoj. V taborišču Steinklamm je bilo okrog 1.500 slovenskih beguncev, zanje je skrbel Josip Kos, vikar iz Brestovice. Nekaj sto slovenskih beguncev je bilo raztresenih po Češkem in Moravskem. Najboljšo duhovno oskrbo so uživali begunci v taboriščih, ker so vsa imela tudi cerkev in nameščene slovenske duhovnike, ki so beguncem nudili oskrbo v domačem jeziku. Večja težava je bila z razseljenimi begunci, ker niso razumeli nemškega jezika. Nekoliko lažje je bilo na Češkem in Moravskem, kjer so se tamkajšnji duhovniki za silo naučili slovenskega jezika, da so lahko pridigali, spovedovali in učili verouk slovenske begunce. Lažje je bilo tudi slednjim, ker so se hitreje privadili češkega jezika, zlasti otroci.²⁷

Od oktobra 1915 je kot nekakšno osrednje taborišče za pregnane Slovence z območja soške fronte delovalo taborišče Bruck na Litvi, jugovzhodno od

²⁵ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, Sedejevo pismo begunskemu Odboru, 27. maj 1916; Malni, *Tra internamento e profuganza*, str. 459–460.

²⁶ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, pismo 26. januar 1916.

²⁷ Slovenec, 29. 1. 1916, str. 3.; Slovenec, 29. 4. 1916, str. 7.

Dunaja. Dekan Rojec si je zelo prizadeval, da bi tja prišli vsi slovenski begunci, predvsem tisti iz taborišča Steinklamm v Dolnji Avstriji.²⁸

Drugo ohranjeno pismo je dekan Rojec z Dunaja poslal 15. maja 1916. Izraža neomajno zaupanje v nadškofa Sedeja, bolečino zaradi Rojčeve nemoči pri izvajanju zaupanih mu nalog, »razvajenost« nekaterih duhovnikov in brezbriznost državnih oblasti. Predvsem se kaže Rojčeva humanost, ljubezen do sočloveka in odločnost pri njegovi skrbi za begunce in sobrate duhovnike. Rojec se čuti nemočnega, ko gleda človeško trpljenje. Nadškofu Sedeju je predlagal konkretno postopanje pri duhovni oskrbi goriških beguncev: »Dalje se kaže potreba temeljito spremeniti in preurediti dušno pastirstvo izven barak. Do sedaj so duhovniki skrbeli samo za vernike svoje škofije ter se niso za druge nič brigali. Tridentinci so skrbeli samo za svoje /.../ Da bodo vsi begunci imeli svojega priznanega dušnega pastirja je treba, da Tridentinci, Goričani in Porečani skupno preuredimo okoliše za begunce; Slovenci in Hrvati naj imajo skupnega duhovnika – a kjer ni slovenskih in hrvatskih duhovnikov moramo naprositi češke, da se priuče vsaj za silo slovenskemu ali hrvaškemu jeziku, jim določiti odškodnino in jim izročiti dušno pastirstvo naših ljudi.«²⁹

Svojo skrb in odločnost, brez pretiranega spoštovanja do nadškofa Sedeja, pokaže v zaključku tega pisma: »ČČ. gg. Krivec in Zdravlič hodita po Vašem ukazu okoli Dunaja k beguncem ter tolčeta črno mizerijo – ste jima li poslali prevzvišeni kaj denarja?«³⁰ Šlo je za lazarista Vinka Krivca in Janeza Krstnika Zdravliča, ki sta prej delovala na Mirenskem gradu, aprila 1916 pa sta bila poslana, da opravita misijon med begunci.³¹

Z razseljenimi begunci so duhovniki komunicirali predvsem preko časopisja, kjer je pomembno vlogo odigral ljubljanski *Slovenec*. Vrstili so se pozivi, naj begunci sporočijo svoj naslov, predvsem pred večjimi verskimi prazniki. Sredi februarja 1916 je dekan Rojec, ki se je podpisal kot »nadšk. komisar za goriške begunce«, objavil poziv, naj se javijo slovenski begunci, ki nimajo redne duhovne oskrbe in še niso sporočili svojega novega bivališča. Dekan Rojec je bil pripravljen poslati duhovnike »v imenu prevzvišenega nadpastirja goriškega«, da obišejo te begunce, da bi lahko velikonočno spoved opravili v domačem jeziku.³²

²⁸ Prav tam.

²⁹ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, pismo 15. maj 1916.

³⁰ Prav tam.

³¹ Vili Prinčič, *V Brucku taborišču... 1915–1918*, ZIT–EST, Trst 2015, str. 82.

³² *Slovenec*, 16. 2. 1916, str. 2.

5 IMENOVANJE JE PREKLICANO

Težave glede dušnega pastirstva med begunci so se zaostrovale ob nepravem času, tik pred padcem Gorice avgusta 1916 in velikim (slovenskim) begunskim valom. Nadškof Sedej je sicer 12. junija 1916 predlagal, da bi dekana Rojca pri skrbi za begunce zamenjal deželni glavar dr. Luigi Faidutti. Slednji ni bil dobro zapisan pri državnih oblasteh, ker je hotel v imenu goriškega deželnega odbora poleti 1915 postaviti begunsko vprašanje pod svojo odgovornost in skrb. Tukaj je trčil na interese državnega notranjega ministrstva. Dr. Luigi Faidutti je nadškofu Sedeju v pismu 20. julija 1916 sporočil, da imajo skoraj vsi člani Pomožnega odbora za begunce še dodatne zadolžitve. Poudaril je potrebo, da je škofov odposlanec oziroma delegat za begunce tudi član Odbora, ker se srečuje z begunci in tako pozna njihove probleme in potrebe. Končno se je Sedej odločil, da bo sam prevzel skrb za begunce, nastanjene v taboriščih in razseljene po monarhiji. Na koncu je tudi notranje ministrstvo pristalo na Sedejev predlog, čeprav je želelo, da bi prišlo do imenovanja enotnega delegata za goriško nadškofijo in škofijo Poreč-Pulj, torej je bilo govora o vlogi, ki jo je nekdam opravljal dekan Rojec. Sedejeva odločitev se je pozneje izkazala za napačno, predvsem zaradi težavnega komuniciranja med njim v Stični in ministrstvom na Dunaju.³³ Medtem je poreško-puljski škof dr. Trifun Pederzoli imenoval lastnega delegata, ki je prevzel skrb za begunce iz Istre. To je postal msgr. Josip Ujčić, poznejši beograjski nadškof.³⁴

Največji slovenski begunski val je sledil zasedbi Gorice avgusta 1916. Okrog 50.000 beguncev je ostalo na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem in spodnjem Štajerskem. Ostali so našli zatočišče v begunskih taboriščih, največ v Spodnji Avstriji. Najbolj »slovensko« je bilo taborišče Bruck na Litvi, sledila sta mu Steinklamm pri St. Pöltnu in Gmünd na češki meji. Nekaj slovenskih beguncev je bilo tudi v taborišču Wagna pri Lipnici na Štajerskem, toda zanje je bilo to bivanje bolj prehodnega tipa. V njem so namreč prevladovali italijanski in furlanski begunci. Veliko slovenskih beguncev je našlo zatočišče na Češkem in Moravskem, kjer so nastale prave strnjene slovenske begunske kolonije.³⁵

Tudi nadškof Sedej je med vojno neutrudno skrbel za vse pomoči potrebne, še posebej ga je prizadela usoda številnih goriških beguncev. Zanje se je prav posebej zanimal, jih obiskoval v begunskih taboriščih in jim priskrbel duhovno oskrbo. Na pot po taboriščih se je odpravil jeseni 1916: »Goriški nadškof

³³ Malni, *Tra internamento e profuganza*, str. 460–461.

³⁴ Josip Ujčić, rojen leta 1880 v Starem Pazinu, Istra, mašniško posvečenje je prejel leta 1902. Umrli je kot beograjski nadškof 24. marca 1964. Prim. *PSBL*, 16. snopič, Gorica 1990, str. 108–109.

³⁵ Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, *Tätigkeits-Bericht*, Dunaj 1916, str. 29–30; Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, *Zweiter Tätigkeits-Bericht*, Dunaj 1917, str. 107.

dr. Sedej je te dni obiskal begunske tabore v Wagni, Brucku in Steinklammu. Oglasil se je tudi med begunci v Gradcu«. ³⁶ Bil je tudi član Pomožnega odbora za begunce z juga, nase je poleti 1916 prevzel skrb za organizacijo pastoralne dejavnosti med begunci. ³⁷

Po veliki begunski tragediji sredi poletja 1916 je izšel v *Slovencu* Rojčev članek pod naslovom »Goriški begunci«, ki ga je očitno napisal duhovnik z bogatimi izkušnjami pri begunski problematiki. Pravzaprav gre za navodila v štirih točkah, kako naj se begunci obnašajo in kam obrnejo, posebna točka je namenjena duhovnikom-beguncem:

»Da se prepričam osebno o sedanji in prihodnji usodi goriških beguncev, zatekel sem se za par dni na Dunaj ter poročam v kratkem naslednje /.../ Vlč. gg. duhovnikom iz izpraznjenih krajev nujno svetujem, naj se obrnejo do prevzv. nadpastirja, da začno hitro izvrševati dušno pastirstvo v novih begunskih naselbinah ter so nesrečnim beguncem v podporo, v tolažbo, v nasvete. V tem oziru zasluži javno pohvalo gospod župan renški Stepančič, ki sam osebno naseljuje svoje občane po raznih krajih v Brucku ter zanje vsestransko skrbi. Za osrednji odbor na Dunaju so potrebni tudi trije slovenski duhovniki kot uradniki in delegati.

Vsi oni begunci, ki so že v novih naselbinah ali barakah, ne morejo kar tako lahko nazaj, ampak morajo dobiti za to posebno dovoljenje od deželne vlade in držati se predpisov za potovanje na Štajersko ali Kranjsko. Dovoljenje dobiti pa je težko ter je treba čakati po par mesecev«. ³⁸

Tudi država je očitno znala ceniti delo duhovnikov v begunstvu. Predstavniki oblasti so se zavedali, da jim prav duhovniki pomagajo lajšati bedo in stisko beguncev. Poleg županov so bili neposredna vez med oblastjo in državljani. Zato so občasno prirejali velike slovesnosti, katerih namen je bil javno pokazati skrb duhovnikov za dobrobit državljanov. Na te dogodke so vabili tudi dekana Rojca. ³⁹

Tolminski dekan Rojec je pokazal svoj socialni čut in skrb za sočloveka tudi po tem, ko ni bil več odgovoren za dušno pastirstvo med goriškimi begunci. Še naprej je bil aktiven član dunajskega »Pomožnega odbora za begunce z juga«, veliko je potoval po državi in obiskoval begunska taborišča in posamezne raztresene skupnosti, vse tja do Prage, »delil med begunce podpore in neumorno posredoval zanje na Dunaju pri ministrstvih in pri vseh mogočih oblastnijah«. ⁴⁰ O svojih potovanjih med begunce je redno poročal v *Slovencu*. Tako je avgusta

³⁶ Slovenec, 5. 10. 1916, str. 5.

³⁷ Camillo Medeot, *Storie di preti Isontini internati nel 1915*, Gorica 1979, str. 23–25.

³⁸ Slovenec, 2. 9. 1916, str. 2.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Goriška straža, 26. 3. 1926, str. 1–2.

1916 naslovil poziv na tiste goriške dijake, ki so zaradi vojne ostali brez možnosti šolanja. Pred začetkom novega šolskega leta jim je svetoval: »Vsi dijaki goriških srednjih šol, ki ne vedo, kje bodo nadaljevali svojo šolo, naj se oglase ter gredo v barake v Lipnico, od koder jih pošljejo potem najbrže v Bruck. Ako se oglasi sto dijakov, bodo prisiljeni v najkrajšem času otvoriti tam ali kje drugje tečaje.«⁴¹

Ob koncu poletja 1916 je dekan Rojec bralcem *Slovenca* približal življenje in bedo v nekaterih taboriščih. Tja je potoval z razlogom, »da se prepričam osebno o sedanji in prihodnji usodi goriških beguncev, zatekel sem se za par dni na Dunaj.«⁴²

Še naprej je skrbel za begunce in se udeleževal njihovih slovesnosti. Pogosto je odhajal v Bruck na Litvi, tam je bil tudi sredi junija 1917, ko se je udeležil sv. maše, ki jo je v leseni taboriščni cerkvi daroval deželni glavar dr. Faidutti. Nepodpisan dopisnik je sicer pohvalil deželnega glavarja in njegovo zavzemanje pri oblasteh za begunce, vendar je hkrati grajal dejstvo, da jih dotlej še noben slovenski poslanec ni obiskal v begunskih barakah, »izvzemši znanega delavnega deželnega poslanca preč. g. Rojca, ki je pa moral v svojo faro.«⁴³

Spomladi 1917 je dekan Rojec krajši čas deloval med begunci v Moritzu na Štajerskem. Po krajši vrnitvi v Tolmin se je odpravil na zdravljenje, bival je na Bledu. Po uspešnem nemško-avstrijskem prodoru pri Kobaridu se je dekan Rojec sredi decembra 1917 vrnil v porušeni Tolmin.⁴⁴

Kljub vsemu ga je še vedno zelo zanimala usoda goriških beguncev, toda nadškof Sedej ni kazal razumevanja za njegove želje, kar mu je jasno zapisal v pismu, odposlanem iz Stične jeseni 1917: »Podpisani nalaga, da prvi g. dekan tolminski najprej obiše svoji župnijo in dekanat, da se prepriča o razmerah in potrebah nastalih po osvoboditvi goriške dežele in o tem podpisanemu sporoči. Odkar g. dekan ni več stalno na Dunaju, ne more biti delegat dunajskega odbora za begunce in tega podpisani tudi pri sedanjem položaju, ko je doma toliko potreb, ne more dovoliti, kljub ministrstvu za notranje zadeve. Šele, ako mu pozneje ostane kaj časa, sme g. dekan nekatere begunce obiskati.«⁴⁵

6 PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Ob vkorakanju italijanske vojske na Primorsko novembra 1918 je bil dekan Rojec označen za »prijatelja Italije«, oblasti so mu štele v dobro, da je po italijanski katastrofi pri Kobaridu leto poprej pomagal številnim italijanskim vojnim ujetnikom in se zanje zavzel pri avstro-ogrskih oblasteh. Takrat je zbral njihova

⁴¹ Slovenec, 22. 8. 1916, str. 4.

⁴² Slovenec, 2. 9. 1916, str. 2.

⁴³ Slovenec, 30. 6. 1916, str. 5..

⁴⁴ Abram, Mons. Ivan Rojec, str. 129; Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 99–100.

⁴⁵ Župnijski arhiv Tolmin, mapa Dekanijski akti, pismo št. 1070 z dne 2. novembra 1917.

imena in jih poslal v Vatikan, ki je poskrbel za objavo v časopisih. Vendar so se stvari kmalu spremenile, kajti dekan Rojec je zahteval spoštovanje pravic Slovencev pod Italijo ter narodno in cerkveno avtonomijo. Novim oblastnikom se je zameril tudi zaradi zavrtnitve zahvalne pesmi v tolminski cerkvi ob priložitvi Primorske k Italiji. Po končani vojni je dekan Ivan Rojec vodil obnovo razdejane župnijske cerkve v Tolminu in delno porušene in poškodovane podružnične cerkve. Hkrati je kot skrbnik sklada za vojno odškodnino skrbel za obnovo številnih domačij. Slovel je kot socialno čuteč delavec in ugleden duhovnik. Bil je tudi pastoralno zelo napreden in pronicljiv. Leta 1918 je ustanovil Marijino družbo za dekleta, leta 1926 pa stanovsko pomembno »Družbo krščanskih žena«.⁴⁶

Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj, tako je leta 1921 postal častni kanonik goriškega stolnega kapitlja in monsignor. Dekan Ivan Rojec je umrl 2. septembra 1928 v Tolminu, zadela ga je srčna kap. Pokopan je v Tolminu. Njegov pogreb, ki ga je vodil goriški stolni kanonik msgr. Giovanni Natale Tarlao (1873–1960), je bil veličasten, zbralo se je nekaj tisoč ljudi iz Tolminske in Goriške.⁴⁷

Ob tej priliki je tednik *Goriška straža* med drugim zapisal: »Med vojno je posvetil svoje delo skrbi za begunce, katere je obiskoval po taborih, jih tolažil in podpiral. Pri oblasteh je posredoval, da se je položaj beguncev zboljšal. Drugim je pomagal kljub temu, da je bil sam v gospodarskih zadregah, ki so mu prizadejale veliko trpljenja.«⁴⁸

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv v Gorici – Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (ACAG)

ACAG, fond Curia, Sacerdoti, fasc. Rojec.

ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 2, pismo 15. november 1915.

ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, pismo 26. januar 1916.

ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, pismo 15. maj 1916.

ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, Sedejevo pismo begunskemu Odboru, 27. maj 1916.

Župnijski arhiv Tolmin (ŽA Tolmin)

ŽA Tolmin, mapa Dekanijski akti, pismo št. 1070 z dne 2. novembra 1917.

ŽA Tolmin, Župnijska kronika 1914–1922, za 1915 in 1916.

Časopisni in tiskani viri

Goriška straža 1926; 1928.

⁴⁶ Abram, Mons. Ivan Rojec, str. 129; Gaberšček, Župnija Marijinega vnebovzeta Tolmin, str. 47–48.

⁴⁷ Abram, Mons. Ivan Rojec, str. 129; PSBL, str. 218.

⁴⁸ Goriška straža, 7. 9. 1928, str. 1.

Slovenec 1915; 1916.

Literatura

- Abram, Josip, Mons. Ivan Rojec, v: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1930*, Gorica/Gorizia 1929, str. 127–129.
- Dalpono, Lorenzo, 1915–1918, *il clero dei profughi trentini*, Vita trentina, Trento 1996.
- Gabršček, Andrej, *Goriški Slovenci*, II. knjiga, samozaložba, Ljubljana 1934.
- Hilfsskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, *Tätigkeits-Bericht*, Wien/Dunaj 1916.
- Hilfsskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, *Zweiter Tätigkeits-Bericht*, Wien/Dunaj 1917.
- Malni, Paolo, Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo. I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia, v: »*Un esilio che non ha pari*« (1914–1918). *Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria* (ur. F. Cecotti), Libreria Editrice Gorizia, Gorica/Gorizia 2001, str. 99–153.
- Malni, Paolo, Tra internamento e profuganza, v: *L' Arcidiocesi di Gorizia* (ur. J. Vetrih), Grafica Goriziana, Gorica/Gorizia 2002, str. 449–466.
- Medeot, Camillo, *Storie di preti Isontini internati nel 1915*, Iniziativa Isontina, Gorica/Gorizia 1979.
- Necrologium Sacerdotum Archidioecesis Goritensis 1900–2013*, Gradisca d'Isonzo 2013.
- Pavan, Camillo, *Grande Guerra e popolazione civile – Caporetto*, 1. knjiga, Treviso 1997.
- Podbersič, Renato, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2004.
- Primorski slovenski biografski leksikon* (PSBL), snopiči 4., 5., 8., 13., 14., 16., Goriška Mohorjeva družba, Gorica/Gorizia 1974–1994.
- Prinčič, Vili, *V Brucku taborišču...*, 1915–1918, ZTT–EST, Trst/Trieste 2015.
- Slovenski begunski koledar za leto 1917*, Izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, Katoliška tiskarna v Ljubljani, Ljubljana 1917.

POVZETEK

Prispevek govori o tolminskem dekanu msgr. Ivanu Rojcu (1866–1928), ki se je med prvo svetovno vojno odlikoval kot nadškofijski komisar oz. odposlanec za goriške begunce. Čeprav je bilo njegovo delo ovirano in pogosto nerazumljeno, tako s strani državnih kot tudi cerkvenih oblasti, se je dekan Rojec izkazal v težkih časih preizkušenj. Številnim goriškim in tudi drugim beguncem, raztresenim po notranjosti habsburške monarhije, se je trudil lajšati bedo, osamljenost in pomanjkanje. Čeprav od sredine leta 1916 prej omenjene funkcije ni več uradno opravljal, je vseeno obiskoval razseljene begunce, skrbel zanje in jim skušal lajšati vsakdanje tegobe. O svojem delu je pogosto poročal v ljubljanski časopis *Slovenec*. Po končani vojni se je vrnil v razdejani Tolmin in poskrbel za obnovo v vojni porušene župnijske cerkve, hkrati je pri tem pomagal tudi številnim domačinom.

KLJUČNE BESEDE: msgr. Ivan Rojec (1866–1928), goriški begunci, soška fronta, duhovna oskrba, Goriška nadškofija

Summary

MONSIGNOR IVAN ROJEC AND REFUGEES FROM GORIŠKA DURING THE FIRST WORLD WAR

The article discusses the dean from Tolmin, Monsignor Ivan Rojec (1866–1928), who was distinguished for his work during the First World War the archdiocesan commissioner or delegate for refugees from Goriška. Despite the fact that his work was hindered and frequently misunderstood, both from the side of the state as well as the Church authorities, Dean Rojec proved himself in a time of difficult trials. He strived to lessen the misery, loneliness, and deprivation among the numerous refugees from Goriška and elsewhere who were scattered all across the Habsburg Monarchy's interior. Regardless of the fact that since the middle of 1916 he officially no longer held the above-stated function, he still visited the displaced refugees, cared for them, and tried to ease their everyday problems. He reported frequently on his work to the Ljubljana newspaper *Slovenec*. After the war he returned to ravaged Tolmin and took care of the restoration of the parish church, which was demolished in the war, and helped numerous locals in the process.

KEYWORDS: *Monsignor Ivan Rojec (1866–1928), refugees from Goriška, Isonzo Front, pastoral care, Archdiocese of Goriška*

Jurij Perovšek

dr. znanosti, znanstveni svetnik,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana;
e-naslov: jurij.perovsek@inz.si

VERA IN CERKEV V PROGRAMIH SLOVENSКИH POLITIČNIH STRANK 1890–1941

AVSTRIJSKA DOBA

I

Vera ter delovanje verskih institucij in njihovih predstavnikov sodita med glavne prvine razvoja človeške družbe. V malem in velikem oblikujeta idejno, kulturno, socialno, gospodarsko in politično podobo svetá, zaznamujeta posameznikovo intimo ter bivanjsko razsežnost njegovega družbenega in političnega delovanja. O njiju so se z vzpostavitevijo modernega političnega prostora na Slovenskem konec 19. stoletja, tako kot drugod, začeli opredeljevati tudi v okviru političnih strank. Ta proces je v posameznih političnih taborih potekal skladno z njihovimi temeljnimi idejnimi in družbenimi vodili.

O veri in Cerkvi so v politično programskem pogledu najprej spregovorili na katoliški strani. Ta se je začela strankarsko oblikovati leta 1890, ko so 26. januarja v Ljubljani ustanovili Katoliško politično društvo (KPD). Društvo je v svojih pravilih zapisalo, da je njegov namen med Slovenci širiti poznavanje vere in braniti verske pravice slovenskega naroda. Prepričano je bilo, da le vera zagotavlja trdno podlago urejenemu družbenemu življenju, zato naj ima že ljudska šola versko moralni značaj. Vzgoja mladine naj se izvaja bodisi po načelih katoliške vere bodisi po načelih tiste vere, ki jo imajo starši otrok za pravo in zveličavno. To jim omogoča zakonsko zagotovljena svoboda vesti.¹ Take

¹ Slovenec, 13. 1. 1890, Pravila »katoliškega političnega društva« v Ljubljani, 13. 3. 1890, Prvi shod katol. polit. društva. Prim. tudi Slovenec, 27. 10. 1890, Šesti shod katol. pol. društva.

pogleda je izražalo tudi Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem, ustanovljeno 5. marca 1890 v Celovcu.²

Skladno z gornjimi vodili je KPD v svojem oklicu za državnozbornske volitve leta 1891 zahtevalo versko šolo, krščanskega duha v zasebnem in javnem življenju ter krščansko državo. Katoliške Slovence je pozvalo naj volijo le možé, vdane katoliški veri, zveste sinove skupne matere sv. Katoliške cerkve.³ Takim pogledom je sledila Katoliška narodna stranka (KNS), ki je začela delovati ob volitvah v kranjski deželni zbor novembra 1895.⁴ Stranka je zrasla iz delovanja KPD, ki je po svoji ustanovitvi začelo s prirejanjem velikih shodov in ustanavljanjem drugih katoliških političnih društev na Kranjskem.⁵

Idejnopolične temelje pogledov na vero in Cerkev so v katoliškem taboru v vseslovenskem obsegu postavili na I. slovenskem katoliškem shodu 30. in 31. avgusta 1892 v Ljubljani. Pripravljali odbor shoda je v vabilu na udeležbo že izrečena idejnopolična stališča na katoliški politični strani nadgradil s svarilom, da se bliža odločilni boj med Kristusom in Antikristusom. Zato naj bo shod porok, »da Slovenci tudi v sedanjih časih ostanemo zvesti načelom katol. vere, ter da smo pripravljeni vse storiti, da ta načela ostanejo v veljavi pri našem ljudstvu za vselej.«⁶ V tem duhu je shod ponovil zahtevo po verski ljudski šoli. Prav tako je terjal, naj v srednjih šolah pospešujejo katoliško versko mišljenje, se zavzel za ustanavljanje deželnih visokih šol na podlagi katoliške vere, ustanovitev svobodne katoliške gimnazije v vzgojnim zavodom in oblikovanje katoliških akademskih društev za slovenske visokošolce na Dunaju in v Gradcu. Inteligenca naj se temeljito seznanja s krščansko filozofijo, posebej s peripatetiškimi spisi Tomaža Akvinskega. Založbe naj tiskajo znanstvene knjige v krščanskem duhu in zagotavljajo apologetično literaturo, ustanovi naj se slovensko znanstveno društvo za razvoj krščanske vede, na Slovenskem pa naj bi podpirali le umetnike krščanskega mišljenja in življenja.⁷

Shod je nadalje poudaril, da je treba vsestransko prebuditi in okrečiti katoliško zavest pri Slovencih. Vsakdo naj se marljivo poslužuje vseh sredstev, ki mu jih ponuja sv. Cerkev, spoštuje cerkvene naredbe in izpolnjuje njene zapovedi. Pomembno je, da se delavstvo zopet pridobi za krščanski red, saj se med njim vedno bolj širi Cerkvi nevarna agitacija. Ker Cerkev in katoliško življenje najbolj trpita zaradi sovražnega tiska, je treba pospešiti katoliško zavest in

² Mir, 10. 4. 1890, Pravila katoliško-političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, s sedežem v Celovcu, 25. 4. 1890, Prvi občni zbor.

³ Slovenec, 3. 2. 1891, Rojaki!

⁴ Slovenec, 16. 11. 1895, Volilcem za dež. zbor kranjski!

⁵ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosvetna zveza, Ljubljana 1928, str. 43, 101–102.

⁶ *Poročilo pripravjalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*. Pripravljali odbor, Ljubljana 1893, str. 14, 15.

⁷ Prav tam, str. 65, 66–67, 81.

katoliško življenje z dobrim katoliškim časnikarstvom. Vsak katoličan je dolžan gmotno in idejno podpirati katoliške liste, zatirati vse veri sovražne ter jih nadomeščati z dobrimi, vero pospešujočimi. Shod je še priporočil, naj se osnuje stalni osrednji odbor katoliških urednikov in katoliško zavednih vplivnih ljudi, ki bi na podlagi katoliških načel določal pisanje o glavnih političnih vprašanjih, da se med katoliškimi listi ohrani tako potrebna enotnost. Prav tako naj bi oblikovali odbor, ki bi ocenjeval, katere knjige so primerne za mladino in ljudstvo.⁸

Glavno idejno in politično sporočilo shoda pa je bilo, da »smatra nesprenmenljiva načela katoliške vere kot glavni temelj javnopravnemu razvoju slovenskega naroda in izreka iskreno željo, da bi na tej trdni podlagi složno sodelovali vsi Slovenci v težkem boju za narodni obstanek slovenskega ljudstva«. Shod je poudaril potrebo po tesnejši organizaciji slovenskega ljudstva na katoliško-narodni podlagi, zato naj se na vseslovenski ravni osnuje Slovenski katoliški odbor s pristojnostmi izvršilnega organa katoliških Slovencev.⁹

Oblikovanje slovenskega katoliškega političnega programa je bilo osrednje vprašanje, ki je zaposlovalo pripravljavce I. katoliškega shoda.¹⁰ Vendar sta po oblikovanju programske političnih temeljev katoliškega gibanja minili skoraj dve desetletji, da so na Slovenskem ustanovili katoliško politično stranko v vse-narodnem obsegu. Do tedaj se je slovenska katoliška politika ločeno razvijala po posameznih deželah, programsko pa je sledila načelom I. katoliškega shoda. To vidimo v programih pokrajinskih katoliških strank in organizacij – Slovenske ljudske stranke na Kranjskem (SLS, vanjo se je 27. novembra 1905 v Ljubljani preimenovala KNS), Slovenske kmečke zveze za Štajersko (ustanovljene 21. januarja 1907 v Mariboru) in Slovenske ljudske stranke na Goriškem (ustanovljene 25. novembra 1907 v Gorici).¹¹ Iz njihovih programov velja posebej omeniti stališča kranjske SLS v letih 1907 in 1917. Leta 1907 je SLS ostro nastopila proti zahtevi po ločitvi Cerkve od države, kar je označila kot nič drugega kot nasilno, »lopovsko preganjanje cerkve«. ¹² Deset let pozneje pa je v času deklaracijskega gibanja izjavila, da je stranka dejavnih pripadnikov katoliške vere. Tisti, ki se načel sv. vere ne drži tudi v življenju, sicer lahko s SLS simpatizira, lahko z njo

⁸ Prav tam, str. 110, 116, 127, 129.

⁹ Prav tam, str. 143, 144.

¹⁰ Stane Granda, l. in II. slovenski katoliški shod, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Celje 1988, str. 97, 98.

¹¹ Slovenec, 2. 3. 1907; Volivci!, 28. 12. 1917, Zborovanje zaupnikov Slov. Ljudske Stranke; Pravila Slovenske kmečke zveze za Štajersko. Maribor : založba društva, [1907], str. 4; Slovenski gospodar, 24. 1. 1907, Slovenska kmečka zveza; Gorica, 26. 11. 1907, Slovenska ljudska stranka na Goriškem.

¹² Slovenec, 2. 3. 1907, Volivci! – V nasprotju s stranko je eden od njenih prvakov dr. Janez Evangelist Krek 4. 12. 1907 v dunajskem državnem zboru to načelo zagovarjal. (Jurij Perovšek: Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 117) Ko je kasneje razmišljal o oblikovanju jugoslovanske države, je to stališče ponovil. Izjavil je, da je »rebus sicstantibus (v teh okoliščinah – op. – J. P.) zagovornik ločitve Cerkve od države. (...) To je zame logika razvoja in življenja, ki v resnici ne nasprotuje katolicizmu. Sicer pa kakor Rim hoče! On hoče konkordat, torej ga hočemo tudi mi. Katoliška Cerkev mora kakor pravoslavna imeti v bodoči državi javnopravni značaj; nadalje ne sme biti državne cerkve.« (Slovenec, 5. 11. 1918, Dr. Janez Ev. Krek o ureditvi jugoslovanske države)

sodeluje, ne more pa biti njen član ali politični predstavnik. SLS je bila v narodnem pogledu pripravljena sodelovati z vsemi, tudi s tistimi Slovenci, ki so ji svetovnonazorsko povsem nasprotni, nikakor pa ni bila pripravljena »skleniti premirja v verskem oziru z onimi slovenskimi brati, ki nasprotujejo veri in njenemu blagodejnemu uplivu«. ¹³

Vseslovensko katoliško politično stranko so na priporočilo III. slovenskega katoliškega shoda, zbranega od 26. do 28. avgusta 1906 v Ljubljani, ¹⁴ ustanovili 17. oktobra 1909, prav tako v Ljubljani. Krek je v pozdravu ustanovnemu shodu Vseslovenske ljudske stranke (VLS) zapisal, da si sedaj »ogromna večina enega celega naroda (...) osnuje enotno političsko stranko«. ¹⁵ VLS formalnega političnega programa ni oblikovala, pač pa se je ravnala po že uveljavljenih idejno političnih smernicah slovenskega katoliškega gibanja. Poglede, ki so jih v stranki zagovarjali o veri in Cerkvi, pa je leta 1918 izrazil vidni pripadnik VLS Fran pl. Šuklje v članku V zaželjeni deželi. Članek je izšel v Slovincu s soglasjem vodstva VLS in je predstavljal strankino stališče o tedanjih pomembnih političnih vprašanjih. ¹⁶ Šuklje je menil, da bi vprašanje verskih zadev in verskih zakonov kazalo prepustiti zakonodajni oblasti ob upoštevanju načela »Prosta cerkev v prosti državi!« ¹⁷

II

Drugi idejnopolitični tabor, ki ga je vprašanje vere in Cerkve prav tako zelo zaposlovalo, je bil liberalni. Pri tem je treba poudariti, da so bili liberalci, gledano z dogmatično-zakramentalnega vidika, v zasebnem življenju lojalni katoličani. Udeleževali so se bogoslužja in verskih obredov, prejeli zakramente idr. Pri tem ni šlo le za neko (tradicionalistično) pozunanjenje, ampak za izraz njihovega resničnega notranjega verskega prepričanja. V slovenskem primeru zato liberalcev oziroma, širše gledano, svobodomislecev – razen redkih posameznikov – ne moremo enačiti z ateisti, kar sta jim rada pripisovala katoliški tisk in katoliška politika nasploh. Kranjski (in slovenski) liberalizem oziroma njegovi temeljni predstavniki so bili katoličani, od katoliške politične strani pa so se razlikovali v razumevanju določenih razsežnosti krščanstva, točneje kato-lištva, kot religije. Ta bi morala ostati na zasebni ravni in ne bi smela imeti nikakršnega vpliva na posameznikovo družbeno in politično ravnanje. Liberalna stran je nasprotovala tudi temu, da bi kleriki imeli odločilno besedo na drugih

¹³ Slovenec, 28. 12. 1917, Zborovanje zaupnikov Slov. Ljudske Stranke.

¹⁴ Evgen Lampe (ur.), *III. slovenski katol. shod v Ljubljani: dne 26., 27. in 28. avg. 1906: govori, posveti in sklepi*, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1907, str. 83.

¹⁵ Slovenec, 16. 10. 1909, [Janez Evangelist] Krek: Zora zori . . .

¹⁶ Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*, Maribor 1977, str. 131.

¹⁷ Slovenec 18. 10. 1918, Fran pl. Šuklje, V zaželjeni deželi.

področjih javnega življenja, medtem ko je katoliška zagovarjala papeževino in škofovsko avtoriteto (in avtoriteto drugih klerikov) tudi v družbenopolitičnem življenju.¹⁸

Liberalci so svojo prvo politično organizacijo – Slovensko društvo – oblikovali 2. februarja 1891 v Ljubljani. Društvo je v nasprotju s katoliško stranjo menilo, da obstoječa šola v zadostni meri zagotavlja versko vzgojo in da se v tem pogledu ne kaže potreba po reformah.¹⁹ Sicer pa so se liberalci jasno izrekli za katoliško vero, kar so pokazali ob ustanovitvi Narodne stranke (NS) za Kranjsko 29. novembra 1894 v Ljubljani. Strankin program je poudaril, da se priznavajo »načela katoliške vere kot trden temelj razvoju slovenskega naroda, ter se izreka želja, da bi na tej in na narodni podlagi zložno delovali vsi Slovenci v težkem boju za narodov obstanek«.²⁰ Z rastjo boja med političnim katolicizmom in liberalizmom pa je liberalna stran svoje poglede dopolnila. Narodna napredna stranka (NNS), v katero se je pozneje preimenovala NS, je na shodu svojih zaupnikov 18. julija 1901 v Ljubljani zahtevala svobodno, sicer na kulturnih načelih krščanstva zgrajeno, a od Cerkve neodvisno ljudsko šolo. V verska in cerkvena vprašanja ni želela posegati, terjala pa je vzpostavitev zakonskih določil, ki bi onemogočila vsako zlorabo cerkvene in duhovniške oblasti v politične namene (t. i. kanceliparagraf).²¹ Med kranjskimi liberalci se je v vprašanje vere in Cerkve najbolj poglobil član izvršilnega odbora NNS dr. Karel Triller. Pred shodom strankinih zaupnikov 25. marca 1906 v Ljubljani je v daljšem razmišljanju o novem programu NNS zapisal, da ni Katoliška cerkev nič drugega kot strankarska organizacija, duhovniki pa njeni politični agitatorji. Čeprav se nasproti taki organizaciji ni mogoče enakovredno boriti, je treba ustvariti organizacijo, ki bi zbrala ljudske sile in omogočila enotno delovanje in vojskovanje.²²

Triller je o Cerkvi pisal zelo ostro. Ocenjeval je, da skuša država vse bolj in bolj ugoditi katoliškim političnim strankam in ljudsko šolo poklerikaliti. A Cerkev nima v šoli kaj iskati. Šola mora biti svobodna, brez cerkvenega vpliva, iz prizadevanj za slovensko univerzo v Ljubljani pa bi morali kot povsem nepotrebno izvzeti Teološko fakulteto.²³ Triller se je zavzemal za ločitev države od Cerkve, da bi prišli do laične države. Ta ne bi bila več dolžna kazenskopravno ščititi Cerkve, cerkveni uradi pa ne bi opravljali različnih državnih poslov (npr. vodenja matrik). Zavzel se je še za uvedbo obvezne civilne zakonske zveze,

¹⁸ Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, Ljubljana 2004, str. 18, 20, 99, 103.

¹⁹ Slovenski narod (SN), 16. 2. 1891, Prvi javni shod »Slovenskega društva« v Ljubljani.

²⁰ SN, 1. 12. 1894, »Narodna stranka« na Kranjskem.

²¹ SN, 20. 7. 1901, Naš program.

²² SN, 6. 3. 1906, [Karel Triller], Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke.

²³ SN, 13. in 14. 3. 1906, [Karel Triller], Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke.

odpravo nerazdružljivosti katoliškega zakona in uvedbo kancelparagrafa, saj mora biti tudi Cerkev kot organizacija podrejena državnim zakonom.²⁴

Triller se je pri Cerkvi ustavil še ob kmečkem vprašanju. Zgražal se je, kako kmet razsipa denar za cerkvene namene, za pereče vprašanje kmečkih dolgov pa je videl najboljšo rešitev v konfiskaciji cerkvenih posestev. Z denarjem, ki bi ga s tem dobili, ter dohodki iz verskega zaklada bi razbremenili kmečka posestva vsaj toliko, da bi lahko kmet ponovno svobodno dihal. »Seveda za izvedbo takega dela bi bilo treba, da nosi cesarsko krono zopet kak Jožef II.«²⁵

Trillerjevi pogledi so se v veliki meri odrazili v novem programu NNS.²⁶ Program, ki so ga sprejeli 15. novembra 1906,²⁷ je glede vere in Cerkve poudaril, da se bo stranka »z vsemi sredstvi borila zoper neznosno zlorabo cerkve in duhovnih oblasti v politične in posvetne svrhe, ter v ta namen zahteva tudi strogo ločitev cerkve od države. Zlasti stranka ne pripoznava cerkvi nikake pravice do šole ter zahteva od cerkve popolnoma svobodno šolo.«²⁸

Kranjski liberalci so se v svojem nasprotovanju političnemu katolicizmu povezali tudi s socialno demokracijo, o kateri sicer niso imeli dobre besede. Na shodu, ki sta ga 26. avgusta 1906 v Ljubljani proti III. katoliškemu shodu pripravili NNS in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS), sta stranki v skupni izjavi protestirali proti zlorabljanju Cerkve v politične namene in zahtevali njeno dosledno ločitev od države. Zavzeli sta se še za reformo zakonskega prava v modernem svobodnem smislu (uvedba obvezne civilne poroke, ukinitve nerazdružljivosti katoliškega zakona – op. J. P.) in odpravo cerkvenega vpliva v šolstvu. Po njunem prepričanju je bila Katoliška cerkev tako tesno povezana s kapitalističnim družbenim redom, da je bila za resno socialno delo sploh nesposobna. »Klerikalizem je torej narodna, socialna in kulturna nevarnost, proti kateri se je treba v interesu splošne povzdige posameznika in človeštva upreti z vsemi legalnimi sredstvi.« Kar zadeva vprašanje papeževe posvetne oblasti, pa sta stranki poudarili, »da je državnopravni položaj papežev popolnoma pravilen, da iz njegove cerkvene funkcije ne izvira nobena pravica do svetovne vlade in da se zemeljsko gospodstvo sploh ne ujema z njegovo nalogo. Stremljenje za vzpostavitev cerkvene države je povsem neverskega značaja in edini namen mu je, spraviti najvišjo svetovno moč v roke klerikalne organizacije ter podjarmiti

²⁴ SN, 15. 3. 1906, [Karel Triller], Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke.

²⁵ SN, 17. 3. 1906, [Karel Triller], Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke.

²⁶ Zvonko Bergant, *Slovenski klasični liberalizem: idejnopolični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891 – 1921*, Nova revija, Ljubljana 2000, str. 17 (dalje: Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*).

²⁷ Vsebinsko zasnovano novega programa NNS so oblikovali na shodu strankinih zaupnikov 25. 3. 1906. Predlog programa je nato 6. 11. 1906 objavil Slovenski narod, končno besedilo pa so sprejeli na strankinem shodu 15. 11. 1906 (SN, 26. 3. 1906, Shod zaupnikov narodno-napredne stranke, 6. 11. 1906, Iz eksekutivnega odbora narodno-napredne stranke, 17. 11. 1906, Shod zaupnikov narodno-napredne stranke).

²⁸ SN, 17. 11. 1906, Shod zaupnikov narodno-napredne stranke.

ne le religiozno, temveč vse politično, socialno in kulturno življenje narodov zaželjeni papeževi avtokraciji«. ²⁹

NNS je oblikovala vsa programska politična stališča kranjskih liberalcev o veri in Cerkvi v avstrijski dobi. Kratkotrajno obstoječi liberalni Slovenska gospodarska stranka (ustanovljena 30. decembra 1906 v Ljubljani) in Kmetiska stranka za Notranjsko (ustanovljena 10. marca 1907 v Postojni) tega vprašanja v svojih programih nista obravnavali. ³⁰ O njem pa je NNS v zadnjem letu Habsburške monarhije menila takole: »Ali moremo (...) verjeti, da bo hierarhija priznala naš nazor, da interesi cerkve niso še narodni interesi in da cerkveni poglavarji ne morejo biti tudi naši politični šefi?« ³¹

Podobno kakor na Kranjskem so razmišljali tudi liberalci v drugih deželah. Dejstvo je namreč, da je t. i. klerikalizem obstajal. Izražal se je tedaj, ko je katoliška stranka dejansko izrabljala nevednost vernikov, krščansko vero in njene skrivnosti ter svoje posebno poslanstvo za doseganje političnih ciljev. Kadar je katolištvo svojo premoč v političnem življenju doseglo na legitimen način, prek političnih programov, ki so jih oblikovali na katoliških shodih in drugih zborovanjih ali v okviru katoliške stranke, je bila ta povsem upravičena. To pa ne velja, kadar so duhovniki kot odločilni element za uveljavitev katoliških političnih in drugih načel v življenju za to zlorabljali t. i. nadnaravna sredstva. ³² Temu so se upirali na Goriškem in Štajerskem, medtem ko katoliško-liberalnega kulturnega boja na Koroškem ni bilo. Tu slovenski liberalizem ni stopil na politično prizorišče, saj naprej od prvega koraka k ustanovitvi slovenske liberalne stranke ni prišlo. Slovenska politika na Koroškem je imela katoliški značaj. ³³

Liberalna Narodno napredna stranka na Goriškem je s svojo soimenjakinjo na Kranjskem, kjer je bil kulturni boj najhujši, delila temeljni poudarek, da v verska in cerkvena vprašanja ne posega, obsoja pa profanacijo in zlorabo vere in Cerkve v politične in posvetne namene. ³⁴ To je poudarjala tudi Narodna stranka za Štajersko (NSS), ki so jo ustanovili 8. decembra 1906 v Celju. Stranka je oblikovala najbolj domišljena, demokratična in napredna programska vodila tedanjega slovenskega liberalizma. ³⁵ V vprašanju vere in Cerkve je izjavila, da duhovnikom ne odreka pravice udeleževati se javnega življenja, zahtevala pa

²⁹ SN, 27. 8. 1906, Sijanj ljudski shod v »Narodnem domu«.

³⁰ Nova doba, 6. 3. 1907, Program »Slovenske Gospodarske Stranke«; Notranjec, 16. 3. 1907, Program kmetiske stranke za Notranjsko; Zaupni shod »kmetiske stranke«.

³¹ SN, 5. 1. 1918, Jednotna stranka?

³² Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 82.

³³ Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest na Koroškem: narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914*, Ljubljana 1965, str. 239–240.

³⁴ Soča, 8. 3. 1900, Zaupni shod »narodno-napredne stranke« na Goriškem, 5. 1. 1907; Načrt programa »narodno-napredne stranke« na Goriškem, 26. 1. 1907, Shod zaupnikov »narodno napredne stranke«.

³⁵ Jurij Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*, Ljubljana 2013, str. 32 (dalje: Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*).

je, naj se pri tem izkažejo za vredne naslednike Kristusa. Duhovnik naj svojega dostojanstva ne izrablja v političnem boju in ne nastopa proti tistim, ki so drugačnega prepričanja. NSŠ je opozorila, da nikdar ne bo »proti vzvišenim naukom Kristusovim, nismo in ne bomo nikdar proti veri, temu dragemu zakladu našega ljudstva«. Spoštovala je verski čut in versko prepričanje vsakogar, bodisi katoličana bodisi pripadnika druge vere. Zanj je bila najpomembnejša svoboda prepričanja. Zavračala je enostransko vcepljanje posameznih nauk in načelo, da mora ljudstvo v kak nauk verjeti že zato, ker so mu ga posredovali od te ali one strani. Spregovorila je tudi o vprašanju šolstva. To naj bo svobodno, brez sužnjevanja zunanjim vplivom. Take naj bodo tudi javne knjižnice, čitalnice ali bralna društva, ki naj se ne postavljajo na enostransko stališče cerkvenih knjig in nauk. Ustavila se je še pri socialnem položaju duhovniškega stanu. Zahtevala je, naj država uredi vprašanje njegovih denarnih prejemkov, posebej za nižje duhovništvo, in naj se odpravi bera, ki ni vredna omikanega človeka.³⁶

Liberalci so svoje poglede na vero in Cerkev v avstrijski dobi strnili ob oblikovanju enotne vseslovenske liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani. JDS je vero razumela kot naraven dejavnik človekovega čustvovanja in javnega udejstvovanja. Njegovo svobodo mora varovati država. Zavzela se je za versko strpnost in enakopravnost vseh veroizpovedi, nasprotovala pa je vsaki strankarski zlorabi vere. Cerkvene organizacije naj bodo neodvisne in nasproti državi enakopravne.³⁷ Strankino načelno stališče je nato dopolnil njen načelnik dr. Ivan Tavčar, ko je v začetku julija 1918 poudaril, da JDS ne prizna nobene nadvlade, zato »tudi ne moremo pripoznati načela, da bi v političnem življenju imela duhovščina kot stan tako nadvlado«.³⁸

III

V marksističnem taboru se veri in Cerkvi v programsko političnem pogledu niso posebej posvetili. Leta 1906 je JSDS skupaj s kranjsko NNS sprejela že omenjeno izjavo proti III. katoliškemu shodu, pozneje pa je o veri spregovorila na svojem X. zboru 25. in 26. decembra 1917 v Ljubljani. Tedaj je izjavila, da kot demokratična stranka spoštuje vsako versko ali politično prepričanje, zato tudi zase zahteva popolno svobodo in spoštovanje.³⁹ O socialističnemu razumevanju vere in Cerkve je več povedal eden najvidnejših predstavnikov JSDS Etbin Kristan. Leta 1908 je pod psevdonimom Liberatus objavil knjižico *V dobi klerikalizma*, v kateri je obravnaval vprašanje političnega katolicizma. Kristan je trdil,

³⁶ Štajerski Slovenci, kaj hočemo! Celje: osnovalni odbor v Celju, 1906, str. 9–11, 21, 22, 26, 30.

³⁷ Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Ljubljana 1998, str. 25 (dalje: Perovšek, *Programi političnih strank 1918–1920*).

³⁸ SN, 8. 7. 1918, Ivan Tavčar, Nekoliko pripomb h gospodarskemu programu JDS.

³⁹ Naprej, 28. 12. 1918, Deseti strankini zbor.

»da je klerikalizmu sveta vera toliko mar, kakor lisici ljubezen do kokoši, ampak da misli vselej, kadar pravi za ‚sveto vero‘, v svojem srcu: ‚Za našo komando in bisago‘.« Nameni političnega katolicizma so torej zgolj posvetni, sklicevanje na vero pa ni nič drugega kot njeno zlorabljanje. »Če bi se kdaj zgodilo, da bi prišel ves slovenski narod na klerikalni način pod ‚sveto vero‘, bi bila to največja narodna nesreča in začetek narodovega pogina. Bojevati se zoper to nevarnost je etična dolžnost vsakega, kdor noče smrti svojega naroda.«⁴⁰

Po Kristanovem mnenju je skoraj po vsej Sloveniji prižnica postala politična tribuna. Tako je tudi s spovednico. »Kolikokrat se je že zgodilo, da je duhovnik v spovednici žugal, da je smrten greh, voliti družega kakor klerikalnega kandidata in ni hotel ljudem dati odveze, če niso obljubili, da bodo volili klerikalca! Pri ljudeh, ki verujejo v moč spovedi in mislijo, da jim res grehi tudi v nebesih ne bodo odpuščeni, če ne dobe odveze, je to navaden gnusen terorizem.« Gre torej za povsem zemeljske cilje, kaj bi sicer »[klerikalizem] iskal v politiki, če bi ne imel političnih smotrov?« Če ne bi imel druge skrbi, kakor verske, bi si prizadeval, »da dobi ljudstvo pravo krščansko vero in da se reši tiste pogansko-krščansko-babjeverske mešanice, v kateri večinoma živi.«⁴¹ Podrediti pa si hoče tudi šolo, da bo prek mladine vse ljudstvo njegovo. A po »božji volji je vse«, je sklenil Kristan. Po božji volji so tudi nasprotniki klerikalizma – socialisti. »Torej vemo, da ravnamo po božji volji, kadar razgrinjamo vaše neresnice, kadar kažemo ljudstvu, da so pasti pasti in limanice limanice. Vemo, da delamo po božji volji, ko se bojujemo proti vaši nadvladi, proti vašemu absolutizmu, proti klerikalizmu sploh. In vemo, da je božja volja, da pade vaša strašna moč, ko se zdrami vse ljudstvo in se združi v boj po božji volji, za svoje pravice po božji volji, do zmage nad vašimi redniki (kapitalisti – op. J. P.) – po božji volji.«⁴²

Brez idejnih in političnih osti pa so slabo desetletje pozneje svoje načelno stališče o veri in Cerkvi podali mlajši pripadniki JSDS, t. i. socialistična mladina, ki je bila v opoziciji proti strankinemu vodstvu. Zagovarjala je načela, ki so pomenila idejni prelom s tradicionalnim socializmom na Slovenskem.⁴³ Njen predstavnik je na X. zboru JSDS leta 1917 prebral Izjavo, v kateri so »mladini« zavrnilo zgodovinski materializem. Prepričani so bili, da družbeni razvoj poleg materialnih razmer določajo tudi duševni dejavniki. Zato niso mogli prezreti dejstva, »da tvori versko čustvovanje bistveni del duševnega življenja pri pretežni večini naših ljudi, in da pomeni vsled tega važno kulturno gibalo. Versko čustvovanje je prepojilo narodovo dušo tako, da je postalo bistveni del njegove osebnosti. Ker smo prepričani, da se čustvovanje ne da nikomur vsiliti, stojimo

⁴⁰ Liberatus (Etbin Kristan), *V dobi klerikalizma*, Ljubljana 1908, str. 7. Glej tudi str. 18 in 47.

⁴¹ Prav tam, str. 21, 23, 27–28.

⁴² Prav tam, str. 37–44, 60, 62.

⁴³ Dragotin Lončar, *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta*, Ljubljana 1921, str. 111.

na stališču verske strpnosti in medsebojnega spoštovanja tako med verskimi družbami kakor med posamezniki. Da morejo verske družbe izvrševati svoje kulturno poslanstvo in da more i država zadostiti svojim nalogam, je popolna in vsestranska medsebojna neodvisnost obeh neobhodno potrebna; zato stojimo na stališču ločitve cerkve od države.«⁴⁴

IV

V slovenskem političnem prostoru klasične strankarske dobe so se pojavili tudi subjekti, ki so jih oblikovali izven tradicionalnih političnih taborov. V letih 1900–1901 so nastopili masarikovci, ki so skušali uveljaviti humanitetne ideje češkega politika, filozofa in sociologa Tomaša Garrigua Masaryka. V svoji Poslanici so zapisali, da je vera sestavni del kulturnega življenja. Zavzeli so se za pouk o verstvih in strpnost med verami. Masarikovci so nasprotovali – kot so se izrazili – klerikalizmu, ker naj bi pomenil socialno politično izrabljanje vere v osebne namene; je zgolj skrb za Cerkev in duši pravo in resnično pobožnost. Veri so pripisovali velik etični in socialni pomen, saj razkriva, »kako nam je živeti, da bo dobro, da bo manj hudega na svetu a več dobrega. In ta zmisel življenja vidi moderni človek v Kristovi morali, ki naj preide iz knjig in propovednic naravnost v življenje«. ⁴⁵ Poslanici so dodali še prevod razprave profesorja filozofije in pedagogike na praški univerzi dr. Františka Drtine *Ideali vzgoje*, v kateri se je le-ta zavzel za verski in nravni življenjski preporod. Zmanjšala naj bi se antropomorfičnost in enostranski dogmatizem verskega prepričanja, da bi vera v svoji prerojeni podobi kot utelešena ljubezen pripomogla k spremembi teme in bolečine sveta v luč in radost. V tem smislu naj bi spremenili tudi poučevanje vere v javnih šolah, ki naj bi bile v rokah laikov. Po Drtininem mnenju je bilo pglavitno mladino prepričati, »da je religija neposredno uverjenje človeškega srca o bivanju Boga kot principa najvišjega dobra, in da svet, ki ima svojo ekzistenco v Bogu, ni malomaren nasproti dobremu in zlemu, ampak da je dobro poslednji zmisel vsega ravnanja«. Mladini bi vcepili pobožno čustvovanje, ki bi bilo opora moralnega delovanja, verski pouk pa naj bi bil vzvišen nad konfesionalno enostranskostjo in mržnjo. ⁴⁶

Na Slovenskem je delovala še ena skupina, ki se je oprla na Masarykovo filozofijo – Narodno-radikalno dijaštvo (NRD). Delovati je začelo leta 1904. ⁴⁷ NRD je verovanje razumelo kot izraz višje čustvenosti in pomembnih etičnih vrednot. Odklanjalo pa je uveljavljanje verskih nazorov na neetičen ter narodnemu in državnemu sožitju škodljiv način. Zato boja proti tem pojavom ni

⁴⁴ Naša poslanica, v: *Demokracija*, 1918, št. 1–2, str. 3.

⁴⁵ *Kaj hočemo: poslanica slovenski mladini*, I. Schwentner, Ljubljana 1901, str. 7–8, 21, 23.

⁴⁶ Prav tam, str. 61, 62–63, 68.

⁴⁷ Prim. Irena Gantar Godina, *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895–1914)*, Ljubljana 1987, str. 79.

imelo za protiversko gibanje. Na šolskem področju se je zavzemalo za ločitev šole in Cerkve in opozarjalo na škodljivost t. i. škofovih zavodov (zavodi sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano), ker njihova (katoliška) namera nasprotuje temeljnemu načelom srednješolske vzgoje.⁴⁸ Povsem drugačne pa so bile namere slovenske sekcije mednarodne organizacije Svobodna misel. Za njeno delovanje se je zavzelo tudi NRD.⁴⁹ Sekcija je ob svoji ustanovitvi 7. septembra 1908 v Ljubljani katoliški strani napovedala odkrit kulturni boj in med svoje vrste vabila vsakogar, ki se odkrito priznava za nasprotnika katolicizma in hoče ravnati po znanstvenem svetovnem nazoru in razumu. »Svobodomiselnici priznavajo odkrito,« je poudarila, »da ne verujejo v katoliško malikovanje, da so odločni protiklerikalci, protikatoličani!«⁵⁰

Med subjekti, oblikovanimi izven tradicionalnih političnih taborov, so bili tudi tisti, ki so po razhodu dr. Ivana Šusteršiča z VLS nastali na pobudo nekdanjega prvaka slovenskega političnega katolicizma. Šusteršičevo novo politično delovanje je bilo utemeljeno na stališču vere, ki jo uči rimskokatoliška Cerkev, in je v verskih vprašanjih izhajalo iz brezpogojnega pokoravanja odredbam cerkvene oblasti;⁵¹ v svobodomiselnem sovraštvu do katolištva je videlo nasprotovanje lastnemu načelu o toleranci.⁵² Politična izhodišča Slovenske kmečke stranke, ustanovljene 1. decembra 1917 v Ljubljani, so poudarjala katoliško versko stališče,⁵³ enako tudi politična vodila Slovenske katoliške zveze (SKZ), ki so jo oblikovali 8. aprila 1918, prav tako v Ljubljani. SKZ je ob tem izrekla še svojo vdanost in pokorščino višji cerkveni oblasti v vseh verskih zadevah.⁵⁴

OBDOBJE DRŽAVE SLOVENCEV, HRVATOV IN SRBOV TER KRALJEVINE SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV/JUGOSLAVIJE

V

Kljub kratkotrajnemu obstoju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) od 29. oktobra do 1. decembra 1918 so v vseh treh slovenskih političnih taborih našli čas, da so spregovorili tudi o verskem vprašanju. Najprej je krščansko-socialno delavstvo na svojem shodu 22. novembra 1918 v Ljubljani zahtevalo, naj vsa zakonodaja temelji na krščanskih načelih.⁵⁵ Dan pozneje so liberalno

⁴⁸ Slovensko dijaštvo: IV. narodno radikalni shod, v: *Omladina*, 1913, št. 7, 8, str. 134; Resolucije II. shoda nar.-rad. dijaštva v Celju od 5. do 8. kimovca 1907, v: *Omladina*, 1907, št. 9, str. 143; Iz naroda za narod: I. shod narodno-radikalnega dijaštva od 5.–8. kimovca 1905 v Trstu. Ljubljana: Omladina, str. 102.

⁴⁹ Resolucije II. shoda nar.-rad. dijaštva v Celju od 5. do 8. kimovca 1907, v: *Omladina*, 1907, št. 9, str. 143.

⁵⁰ Prvi zaupni sestanek Svobodne misli v Ljubljani, v: *Svobodna misel*, 1908, št. 9 in 10, str. 129.

⁵¹ Resnica, 22. 12. 1917, Naš program.

⁵² Resnica, 14. 9. 1918, Tri struje.

⁵³ Resnica, 22. 12. 1917, Slovenska Kmečka Stranka.

⁵⁴ Resnica, 13. 4. 1918, Dani se! Kvišku srca!

⁵⁵ Naša moč, 29. 11. 1918, Jugoslovanska Strokovna Zveza.

usmerjeni kulturni in znanstveni delavci v izjavi za takojšnjo združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo, objavljeni 23. novembra 1918, zagotovili, da upoštevajo in spoštujejo vsak odkrit svetovni nazor in vsakemu poštenemu prepričanju priznavajo pravico, da se svobodno uveljavlja.⁵⁶ JSDS pa je na shodih, ki jih je 24. novembra 1918 pripravila po Slovenskem, zahtevala enakopravnost in svobodo vseh verstev.⁵⁷

Po nastanku nove jugoslovanske države, Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS)/Jugoslavije, 1. decembra 1918, se je v vprašanju vere in Cerkev politično življenje odvijalo po ustaljenih smernicah. V dvajsetih letih je Slovenska ljudska stranka, v katero se je 6. aprila 1920 preimenovala VLS, zahtevala vzgojo in izobraževanje otrok ter mladine na verski podlagi, ki je »v prvi vrsti stvar katoliških staršev in katoliške Cerkve«. Vztrajala je pri načelu nerazdružljivosti zakonske zveze in odklanjala kanzelparagraf, ki so ga vključili v besedilo ustave Kraljevine SHS, sprejete 28. junija 1921. Socialno vprašanje naj bi reševali le na temelju krščanskih načel. Po avtonomističnem državnopravnem načrtu SLS iz leta 1923 bi o razmerju Cerkve do države, cerkvenih pravicah in dolžnostih, vzgoji mladine in šolstvu odločal slovenski parlament.⁵⁸ Za katoliški tabor je bilo značilno, da je vztrajal pri idejni razdvojenosti in nepomirljivosti slovenske družbe. To je pokazal V. katoliški shod, zbran od 25. do 28. avgusta 1923 v Ljubljani. Čeprav so resolucije, ki so jih sprejeli na shodu, kazale milejšo zunanjo obliko, so namreč njihove ocene in programi za Katoliško cerkev na Slovenskem zahtevali položaj, ki bi ji omogočal postopno ponovno pokristjanjevanje že precej sekularizirane družbe.⁵⁹

Poleg SLS je na Slovenskem v dvajsetih letih delovala tudi katoliška Kmečka zveza za Prekmurje (KZP), ki so jo ustanovili 5. januarja 1920 v Murski Soboti. Prekmurci, ki so v Habsburški monarhiji živeli v ogrski državni polovici, namreč do vključitve v Kraljevino SHS niso razvili političnega življenja kot njihovi sonarodnjaki. Zato so se v slovenski politiki potrudili, da so strankarsko življenje organizirali tudi v tem delu Slovenije. KZP je zahtevala versko vzgojo otrok, zakonsko zaščito verskih šol in vsaj za krajši čas nastanitev le krščansko mislečih uradnikov v Prekmurju. Protestirala je še proti razširjanju krščanskega prepričanju sovražnega časopisja v Prekmurju in kanzelparagrafu.⁶⁰

Liberalci so seveda prav tako vztrajali pri svojih načelih. V dnevni politiki so jih pogosto kulturnobojno poudarjali, čeprav veri in Cerkvi v programskem pogledu niso namenili izrazite pozornosti. To je veljalo zlasti za JDS, ki po letu

⁵⁶ SN, 23. 11. 1918, Izjava duševnih delavcev.

⁵⁷ Naprej, 22. 11. 1918, Resolucije.

⁵⁸ Perovšek, *Programi političnih strank 1918–1929*, str. 71, 83–85. O uvedbi kanzelparagrafa v ustavo Kraljevine SHS glej isti, O demokraciji in jugoslovanstvu, str. 56–75.

⁵⁹ Ervin Dolenc, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Ljubljana 1996, str. 156, 189.

⁶⁰ Perovšek, *Programi političnih strank 1918–1929*, str. 75, 81, 87, 89.

1918 svojega programa ni spreminjala. Od maja 1919 je bila sestavni del vsedr-
žavne JDS (marca 1924 se je le-ta pretvorila v Samostojno demokratsko stran-
ko – SDS), ki jo je zaposlovala predvsem jugoslovanska družbena in politična
problematika. So pa v Orjuni, bojni in teroristični organizaciji vsedr-
žavne JDS/
SDS, ki se je v Sloveniji utrdila v začetku leta 1923, sledili vodilu, da bodo pobi-
jali verski fanatizem in nestrpnost.⁶¹

Kulturnobojno držo je zavzela tudi Samostojna kmetijska stranka (SKS),
ki so jo ustanovili 1. junija 1919 v Ljubljani. Stranka je delovala na podeželju
in je na njegovo tradicionalno verno prebivalstvo naslovila naslednje besede:
»Stranka bo varovala verski čut slovenskega ljudstva. – V verskem oziru stoji
stranka na stališču, da ostane narod veren. Vera povzdiguje človeka nad druga
stvarstva. Brezverje pa ga ponižuje in mu jemlje človeško dostojanstvo. Zatorej
bo stranka vedno nastopala proti elementom in strankam, ki bi hoteli narod za-
vajati v brezverje.«⁶² Ob tem pa se je SKS nedvoumno opredelila v vprašanju po-
litičnega katolicizma. Na njeno pobudo so v Ustavodajni skupščini Kraljevine
SHS sprejeli kanzelparagraf. Določila, ki so se navezovala na to problematiko,
so se v različnih pravnih redih na Slovenskem ohranila do leta 2007.⁶³

Poleg SKS so na Slovenskem leta 1919 ustanovili še eno liberalno stranko.
7. decembra so v Ljubljani oblikovali Narodno socialistično stranko, ki je zago-
varjala versko svobodo in enakopravnost vseh ver ter terjala, da ne posegajo v
politiko.⁶⁴ Zaradi nesoglasij med »mladini« in »starini« v slovenskem delu JDS,
se je 20. januarja 1923 pojavila še obnovljena NNS, ki so jo »starini« ustanovili v
Ljubljani. Stranka je spoštovala vero kot naraven dejavnik v človeškem čustvo-
vanju. Podpirala je svobodo veroizpovedi in se zavzela za versko strpnost ter
enakopravnost vseh ver. Ostro pa je odklanjala vsako strankarsko zlorabljanje
vere in Cerkve.⁶⁵

Tudi v liberalnem taboru so se strankarsko posebej organizirali v Prek-
murju. Liberalno usmerjeni Prekmurci so 12. septembra 1920 v Murski Soboti
ustanovili Prekmursko kmetijsko stranko (PKS), ki se je 9. novembra 1920
pretvorila v Domačo verstveno (gospodarsko) stranko (DV/G/S). Pripadniki
PKS so se izrekli za verujoče, odklanjali pa so vmešavanje politike v vero, med-
tem ko je SV(G)S v vprašanju vere opozorila na verske potrebe kalvincev. Ker
v Prekmurju ni bilo kalvinskih cerkvenih objektov, meja med Madžarsko in
Kraljevino SHS pa je bila zaprta, se je stranka zavzela, da jim jugoslovanska
vlada omogoči verske obrede opravljati na Madžarskem.⁶⁶ 6. januarja 1923 so

⁶¹ Perovšek, *Programi političnih strank 1918–1929*, str. 50.

⁶² Prav tam, str. 30.

⁶³ Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 56–75.

⁶⁴ Perovšek, *Programi političnih strank 1918–1929*, str. 35.

⁶⁵ Prav tam, str. 52, 57.

⁶⁶ Prav tam, str. 37, 43.

v Murski Soboti ustanovili še liberalno Združeno prekmursko stranko, ki je zagovarjala enakopravnost veroizpovedi brez razlike.⁶⁷

Veri in Cerkvi so se posvetili tudi marksisti. Njihov socialistični del je pred združitvijo JSDS v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ) 18. decembra 1921 v Beogradu podprl ločitev Cerkve od države, v primeru političnega govora duhovnikov pa zahteval naj zanje veljajo iste pravice in dolžnosti kot za vsakega drugega državljana. Zavzel se je tudi za razlastitev cerkvene veleposesti vseh veroizpovedi.⁶⁸ Po oblikovanju SSJ pa so slovenski socialisti skladno z njenim programom zagovarjali načelo, da je vera zasebna zadeva in zahtevali od Cerkve neodvisno šolo.⁶⁹ Ločitev Cerkve od države, ukinitve vseh njenih javnih funkcij, od Cerkve neodvisno šolo in razlastitev vseh cerkvenih veleposestev so zahtevali tudi komunisti. Najprej v okviru Delavske socialistične stranke za Slovenijo (ustanovili so jo 11. aprila 1920 v Ljubljani), po njihovi izločitvi iz političnega življenja Kraljevine SHS leta 1921 pa v okviru legalne Socialistične stranke delovnega ljudstva (ustanovljene 21. januarja 1923 v Ljubljani) in Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (njen slovenski del so ustanovili 15. aprila 1923 v Ljubljani).⁷⁰

V marksističnem taboru se je v vprašanje vere in Cerkve najbolj poglobil načelnik Pokrajinskega tajništva SSJ za Slovenijo, Zvonimir Bernot. Leta 1922 je v krajšem knjižnem delu *Socializem in vera* – izšlo je na 1. maj – na poljuden način, a s poznavanjem Svetega pisma, ene »najlepših knjig svetovne literature«, pesniškega dela, ne zgodovine, razmišljal o veri, etičnih kategorijah, povezanih z vero v Boga, ter filozofskih in teoloških vprašanjih, ki jih odpira človekovo razmerje do absolutnega pravzroka, to je Boga, Vesoljstva, Neznaneega. Kritičen je bil do vere brez dejanj, ki se sklicuje na Kristusa kot boga. Tisti, ki jo tako prakticirajo, to namreč počnejo zato, da se jim ni »treba ravnati (...) po njegovem (Kristusovem – op. J. P.) zgledu, češ, slaboten človek sem, Krista bi *rad* posnemal, pa ga ne morem, ker nisem bog«. To je vera, ki ni vera. »,Reši nas, o Kriste! molimo – pa on nas je že rešil s tem, da nam je pokazal pot, le mi je iz lenobe ne maramo nastopiti.«⁷¹

Bernot je poudaril, da ima Jezusov nauk »že ves socialistični nauk v sebi, kolikor se tiče filozofije. Če bi se bil ta nauk dosledno izvajal, bi bil sploh zadoščal za človeštvo, čeprav se današnji socialistični nauk bistveno razlikuje od Jezusovega.« A socializem kot ideja, kot etično stremljenje, je vera v boljšo bodočnost človeštva. V sedanjem času pa vlada kapitalizem, ki se je združil z

⁶⁷ Prav tam, str. 47.

⁶⁸ Prav tam, str. 97.

⁶⁹ Prav tam, str. 113.

⁷⁰ Prav tam, str. 108, 117, 128.

⁷¹ Zvonimir Bernot, *Socializem in vera*, Ljubljana 1922, str. 17, 31–32, 79–80.

največjo firmo sveta, »krščansko družbo za uvoz zveličanja«, in na tej podlagi dobil v zakup filozofijo ter postal trgovec z večnostjo.⁷²

Po Bernotu je bil v verskih vprašanjih vsak sam osebno odločilen in odgovoren. Niti otroka niti odraslega ne moremo s silo narediti pobožnega, niti mu ne moremo izruvatı njegove vere iz srca. To in le to pomeni socialistični nauk, da je vera zasebna zadeva. Nikakor pa ni postranska zadeva. Če si vzgojen kot kristjan, moraš izpolnjevati svoje verske dolžnosti. Če pa ne veruješ, ne smeš zapustiti sebe, imeti moraš svoj svetovni nazor. Tega pa ne pridobiš s tem, da se vpišeš med svobodomislece ali socialiste. Treba je dejavno uresničevati svoj nazor, »kajti vera ni postranska stvar, vera je le zasebna stvar, sam si moraš ustvariti svojo vero, potem pa moraš po tisti veri tudi živeti«. – »Krščanska trojica: vera, upanje, ljubezen velja tudi za socializem. Predvsem je treba vere, da je socializem *dosegljiv*.«⁷³

Tako kot v avstrijski dobi so na Slovenskem tudi v času Kraljevine SHS/Jugoslavije delovali politični subjekti, ki so jih oblikovali izven klasičnih političnih taborov. Vprašanje vere in Cerkve so obravnavali z večjim ali manjšim poudarkom. Zemljoradniška stranka za Slovenijo (zasnovali so jo konec decembra 1921 v Celju) je podpirala svobodo in enakopravnost veroizpovedi, ki je zasebna zadeva vsakega posameznika, in po zgledu srbske Zemljoradniške stranke zagovarjala združitev vseh obstoječih cerkvá v eno narodno cerkev.⁷⁴ Narodna ljudska stranka, ki jo je 1. februarja 1923 v Ljubljani ustanovil Ivan Šusteršič, je izhajala iz pozitivnega krščanstva, zagovarjala svobodo Cerkve in versko strpnost ter odklanjala vsako kulturnoboještvo in »vsako zlorabo **Cerkve** v politične namene in njeno ponižanje v deklo posamezne politične stranke«. Odločena je bila braniti »vzvišenost in svetost Cerkve zoper vse napade bojevitega brezverstva, ravno tako pa tudi zoper svetohlinsko razjedanje njenih moraličnih temeljev po *političnem klerikalizmu*, ki nadomešča krščanski zakon ljubezni in resnice z lastnim zakonom sovraštva in laži ter zlorablja požrtvovalnost duhovščine in idealno ljudsko vernost za zgolj posvetne strankarske namene«. ⁷⁵ Bolj umirjene so bile Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD), v katero se je na konferencah 12. oktobra 1924 na Ptuju in 10. oktobra 1924 v Ljubljani preoblikovalo Prepeluh-Lončarjevo Združenje slovenskih avtonomistov, Zveza slovenskega kmečkega ljudstva in Slovenska kmetska stranka, ki sta ju 20. junija 1925 v Ljubljani in 2. maja 1926 v Celju oblikovali SRSKD in Samostojna kmetijska stranka. Poudarjale so, da je vera ena od bistvenih prvin slovenskega človeka in temelj nravnosti. Stale so na pozitivnem krščanskem stališču, zagovarjale

⁷² Prav tam, str. 72–73, 81, 87.

⁷³ Prav tam, str. 111–112, 116.

⁷⁴ Perovšek, *Programi političnih strank 1918–1929*, str. 142, 144.

⁷⁵ Prav tam, str. 179–180.

od države neodvisno izpovedovanje vere in svobodo drugih veroizpovedi.⁷⁶ 16. maja 1926 v Dolnji Lendavi oblikovana Neodvisna prekmurska stranka (1926) je zagovarjala svobodo vseh veroizpovedi in versko šolo.⁷⁷

VI

Po uvedbi kraljeve diktature ter prepovedi in razpustitvi vseh tedanjih političnih strank leta 1929 sta v tridesetih letih politično življenje na Slovenskem obvladovali dve vsejugoslovanski politični organizaciji – Jugoslovanska radikalna kmetijska demokracija (JRKD) oziroma Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS) in Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ). V JRKD, ustanovljeni 1. maja 1932 v Beogradu in 20. julija 1933 preimenovani v JNS, so bili združeni liberalci, JRZ, ustanovljena 19. avgusta 1935 v Beogradu, pa je povezovala katoliški tabor. Medtem ko so liberalci v novih strankarskih vrstah našli svoja glavna stališča o veri in Cerkvi, jih je katoliški tabor le deloma. JRKD/JNS je poudarila visoki moralni in etični pomen vere in spoštovanje verskih čustev. Zagovarjala je versko strpnost in enakopravnost vseh veroizpovedi, ni pa bila pripravljena dopustiti izkoriščanja in zlorabljanja vere v politične namene.⁷⁸ JRZ pa je opozorila na pomen svobode veroizpovedi in pristajala na razumno razmejitev med Cerkvijo in državo v soglasju s prizanimi veroizpovedmi in s spoštovanjem državne suverenosti.⁷⁹ Vprašanju vere in Cerkve so se v katoliškem taboru sredi tridesetih let posebej posvetili na II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo 28.–30. junija 1935 v Ljubljani. Kongres je bil čas za »velike zadeve katoliške Cerkve in naše domovine«. Ena izmed obljub, izrečena na zborovanjih kongresa, je bila, da bodo njegovi udeleženci »odločno izpovedovali vso in celo krščansko resnico ter nič ne popuščali zmotam marksizma, verskega liberalizma ali kakršnegakoli materijalizma«. Podobno je v tiskanem poročilu o kongresu opozoril ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, ki je zapisal, da »tudi danes tirajo Jezusa pred krivične sodnike in kličejo: ‚Nočemo, da bi ta zavladal med nami‘ (Lk 19, 14). Tako kriči lažiznanost, ki boga taji, tako vpije protikrščanska politika, tako zahteva organizirano brezboštvo.«⁸⁰ Kot je po VI. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja 25.–31. julija 1939 v Ljubljani zapisal Slovenec, pa je imela edino vrednost uveljavitev »katoliškega vesoljskega nauka kot absolutnega objektivnega merila človekove npravstvene osebnosti v družinskem, občinskem in državnem življenju, kot norme vsega npravstvenega udejstvovanja«.⁸¹

⁷⁶ Prav tam, str. 163, 165, 167, 169, 172.

⁷⁷ Prav tam, str. 182.

⁷⁸ Jutro, 18. 12. 1931, Na delo za novo vsedrjavno stranko!; 21. 7. 1933, Konstituiranje Jugoslovanske nacionalne stranke.

⁷⁹ Slovenec, 20. 8. 1935, Program Jug. radikalne zajednice.

⁸⁰ II. evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani 1935, Ljubljana 1936, str. 9, 50, 299.

⁸¹ Slovenec, 1. 8. 1939, Beseda po kongresu.

V tridesetih letih so bili liberalci po eni strani do vprašanja vere bolj, po drugi strani pa manj spravljeni kot do tedaj. Ob II. evharističnem kongresu leta 1935 je glasilo JNS Jutro poudarilo, »da so časi verske ali konfesionalne nestrpnosti za nami, a za nami – daj Bog! – tudi doba, ko so se povsem neverska in necerkvena vprašanja razračunavala v konfliktih, v katere je bila sedaj z ene sedaj z druge strani zavlečena ali cerkev ali vera«. Poudarilo je priznavanje visokih etičnih načel, ki tvorijo bistvo krščanskega verovanja, in njegovo stalnost ter globoko zakoreninjenost na Slovenskem, ki se izraža v katoliški veroizpovedi.⁸² V programskem in političnem pogledu pa so v liberalnem taboru svoja stališča o veri in Cerkvi zaostri v letih 1936–1937. Najprej se je sokolska župa Ljubljana 21. maja 1936 odzvala na zahtevo društva Krščanska šola, izrečeno 3. maja, da mora pouk v šolah temeljiti na verski podlagi.⁸³ Ocenila jo je kot težnjo »spet podjarmiti narod in razpolagati z njegovo telesno in duševno silo«. ⁸⁴ Dobro leto pozneje pa je glavni tajnik vsedržavne JNS in vodilni slovenski liberalni politik v tridesetih letih, dr. Albert Kramer, po znanih junijskih dogodkih ob obisku strankinega predsednika Petra Živkovića v Sloveniji leta 1937 v interpelaciji na predsednika jugoslovanske vlade dr. Milana Stojadinovića poudaril, da na Slovenskem Cerkev služi politiki in da se vera istoveti s strankarstvom. Slovenska JRZ svojo moč vzdržuje z razdraževanjem močnega katoliškega čuta naroda, pod njenim imenom se skriva »stari razbrzdani klerikalizem, sovražnik narodne svobode«. ⁸⁵

V tridesetih letih so na Slovenskem poleg JRKD/JNS in JRZ kot posebno obliko legalnega političnega delovanja oblikovali tudi posamezna gibanja, ki so se zbirala ob časopisnih in periodičnih glasilih. Gibanja se o veri in Cerkvi v glavnem niso opredeljevala, izstopala pa je organizacija nekdanjih vojakov, vojnih dobrovoljcev in rezervnih častnikov Združenje borcev Jugoslavije (ZBJ), zbrano ob glasilu Prelom. ZBJ, ki se je v Sloveniji izoblikovalo januarja 1934, je napovedovalo preporod verskega čustva in njegovih nenadomestljivih etičnih vrednot. Od Cerkve je pričakovalo, da bo v njem sodelovala v najbolj popolni obliki.⁸⁶ Združenje, ki je želelo, da se žalostno poglavje o »klerikalcih in liberalcih« konča,⁸⁷ je vodilo globoko spoštovanje do vseh ustvarjajočih sil narodovega življenja. »Ena takih najmočnejših tvornih in ohranjujočih sil je *globoko versko čuvstvo* našega naroda.« Te besede je v predstavitvi idejnih smernic ZBJ v

⁸² Jutro, 28. 6. 1935, V znamenju križa.

⁸³ Slovenec, 5. 5. 1935, Zahteve Krščanske šole.

⁸⁴ Jurij Perovšek (ur.), *Josip Rus Andrej: Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*, Ljubljana 1989, str. 35, 36.

⁸⁵ [Albert Kramer], *Junijski dogodki v Sloveniji: ozadje, potek in posledice klerikalnih nasilstev proti jugoslovanskim naprednim in nacionalnim postojankam*, Albert Kramer, Ljubljana 1937, str. 24, 34–35, 36.

⁸⁶ Prelom, 4. 1. 1934, Avgust Kuster, predsednik akcijskega odbora »Združenja borcev Jugoslavije«.

⁸⁷ Prelom, 1. 2. 1934, Ustanovna seja Banovinskega odbora »Boja«.

Sloveniji izrekel njen prvi tajnik, nekdanji vidni komunistični politik Vladislav Fabjančič. Nadaljeval je, da »mi to plemenito (versko – op. J. P.) čuvstvo visoko cenimo in mu bomo vedno dajali vse spoštovanje. Vera, cerkev, duhovščina ima in bo imela v nas vedno le umevajoče prijatelje in spoštovalce.«⁸⁸

O veri in Cerkvi so spregovorili tudi v organizacijah, ki sta si prizadevali za uveljavljanje katoliških načel v javnem življenju⁸⁹ in sta se zbrali ob glasilih *Straža v viharju* (izhajati je začelo 1. novembra 1934 v Ljubljani) in *Mi mladi borci* (izhajati je začelo 18. septembra 1936 v Ljubljani). Stražarji so svoje vodilo videli v Luči, razsvetljenju od Boga, Kristusovem nauku in njegovi Cerkvi, avtoriteti, ki ji je nezmotljiv vir Kristus sam.⁹⁰ Mladci pa so v ostrem tonu napovedali vojno organiziranemu brezboštvu – komunizmu –, ker se ne bori »le proti Cerkvi in veri, ki je njiju smrtni sovražnik, ampak pomeni (...) propad najvišjih duhovnih vrednot.«⁹¹ Veri in Cerkvi je namenila poudarek tudi politična skupina, ki se je zbrala ob glasilu *Slovenska zemlja* (izhajati je začelo 15. avgusta 1935 v Ljubljani) in oblikovala izviren ter idejne in politične izključnosti osvobojen nacionalni program.⁹² Skupina je zagovarjala svobodno in od države neodvisno verstvo, znanost in umetnost.⁹³

Na Slovenskem so od izoblikovanja modernega političnega prostora do začetka druge svetovne vojne iz različnih idejnih izhodišč premislili vprašanje vere in Cerkve v narodni skupnosti. Z izjemo slovenske sekcije Svobodne misli so večinoma priznavali visok etični pomen verovanja in njegovo civilizacijsko vrednost. Ob čvrsti zasidranosti vere in Cerkve v slovensko bivanjsko čustvo ter družbeno, politično in idejno zavest pa so se pokazale velike razlike v preudarku njenega poslanstva. Medtem ko je katoliški tabor vztrajal pri vsesplošnem prelivu vere in Cerkve v življenje, so v drugih delih slovenskega idejnopolitičnega prostora to občutili kot oženje njegovega svobodnega razvoja in spoznavne moči. Vnel se je t. i. klerikalno-liberalni kulturni boj, ki se je, hraneč se iz samega sebe, nepomirljivo in obremenjujoč narodno tvornost poudarjeno izrazil na ravni političnega. Predvsem marksisti so k temu pridali še težnjo po gmotni oslabitvi položaja Cerkve v družbi. V veri so videli orodje katoliške politike in kapitala, le Zvonimir Bernot pa je o njej razmišljal kot o transcendentalnem dejstvu. V programih političnih strank in drugih idejnopolitičnih skupin, ki so si slovenski prostor delile s katoliško politiko, je veljala zahteva po ločitvi Cerkve od države in izločitvi vere kot zasebne zadeve iz politike. Tako bi najbolje rešili vprašanje

⁸⁸ Prelom, 18. 1. 1934, Mogočen javni zbor Združenja borcev Jugoslavije.

⁸⁹ Martin Kranner, *Odnosi med mladci in stražarji*, v: *Ehrlichov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Celje 2002, str. 242.

⁹⁰ [Uvodnik], v: *Straža v viharju* 1934, št. 1, str. 1.

⁹¹ *Mi hočemo!*, v: *Mi mladi borci*, 1936, št. 1, str. 2.

⁹² Jurij Perovšek, *Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi v času med svetovnimi vojnama*, v: *Glasnik Slovenske matice*, leto XVIII, 1994, št. 1-2, str. 54.

⁹³ *Slovenska zemlja*, 15. 8. 1935, Lr. (Dragotin Lončar), *Kaj hočemo?*

njune vloge v družbi. A tudi na katoliški strani so se slišali glasovi o ločitvi Cerkve od države (Krek). Razhajanja, povezana z vprašanjem vere in Cerkve, so močno pretresala tedanjo slovensko politiko, v kateri se v dobrem polstoletju ni nič spremenilo. Stališča, ki so jih oblikovali o veri in Cerkvi so ostajala enaka, njihovo težo pa so pogojevale vsakokratne zgodovinske razmere, kar se je preneslo tudi v poznejši čas.

VIRI IN LITERATURA

Tiskani viri

- »Iz naroda za narod«: I. shod narodno-radikalnega dijaštva od 5.–8. kimovca 1905 v Trstu. Ljubljana: Omladina, 1905.
- II. evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani 1935. Ljubljana: kongresni odbor, 1936.
- Kaj hočemo: poslanica slovenski mladini.* Ljubljana: I. Schwentner, 1901.
- [Kramer, Albert]. *Junjski dogodki v Sloveniji: ozadje, potek in posledice klerikalnih nasilstev proti jugoslovenskim naprednim in nacionalnim postojankam.* Ljubljana: Albert Kramer, 1937.
- Lampe, Evgen (ur.). *III. slovenski katol. shod v Ljubljani: dne 26., 27. in 28. avg. 1906: govori, posveti in sklepi.* Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1907.
- Perovšek, Jurij (ur.). *Josip Rus Andrej: Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji.* Ljubljana: Založba Borec, 1989.
- Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929).* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani.* Ljubljana: pripravljalni odbor, 1893.
- Pravila Slovenske kmečke zveze za Štajersko.* Maribor: založba društva, [1907].
- ”s Celje: osnovalni odbor v Celju, 1906.

Časopisni in revijalni tisk

- Demokracija. Ljubljana, 1918.
- Gorica. Gorica, 1907.
- Jutro. Ljubljana, 1931, 1933, 1935.
- Mi mladi borci. Ljubljana, 1936.
- Mir. Celovec, 1890.
- Naprej. Ljubljana, 1918.
- Naša moč. Ljubljana, 1918.
- Notranjec. Ljubljana, 1907.
- Nova doba. Ljubljana, 1907.
- Omladina. Ljubljana, Vinogradi, 1907, 1913.
- Prelom. Ljubljana, 1934.
- Resnica. Ljubljana, 1917, 1918.
- Slovenec. Ljubljana, 1890, 1891, 1895, 1907, 1909, 1917, 1918, 1935, 1939.
- Slovenska zemlja. Ljubljana, 1935.
- Slovenski gospodar. Maribor, 1907.

Slovenski narod. Ljubljana, 1891, 1894, 1901, 1906, 1918.
Soča. Gorica, 1900, 1907.
Straža v viharju. Ljubljana, 1934.
Svobodna misel. Praga-Vinogradi, leto II, 1908.

Literatura

- Bergant, Zvonko, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, Inštitut za globalne politične študije, Ljubljana 2004.
- Bergant, Zvonko, *Slovenski klasični liberalizem: idejnopolitični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921*, Nova revija, Ljubljana 2000.
- Bernot, Zvonimir, *Socializem in vera*, pokrajinsko tajništvo SSJ, Ljubljana 1922.
- Dolenc, Ervin, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.
- Erjavec, Fran, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosvetna zveza, Ljubljana 1928.
- Gantar Godina, Irena, *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895–1914)*, Slovenska matica, Ljubljana 1987.
- Granda, Stane, I. in II. slovenski katoliški shod. V: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 95–109.
- Kranner, Martin, Odnosi med mladci in stražarji. V: *Ehrlichov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 2002, str. 235–256.
- Kristan, Etbín, (Liberatus). *V dobi klerikalizma*, Delavska tiskovna družba, Ljubljana 1908.
- Lončar, Dragotin, *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta*, Slovenska matica, Ljubljana 1921.
- Perovšek, Jurij, Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi v času med svetovnim vojnama. V: *Glasnik Slovenske matice*, leto XVIII, 1994, št. 1–2, str. 42–54.
- Perovšek, Jurij, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005.
- Perovšek, Jurij, *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2013.
- Pletherski, Janko, *Narodna in politična zavest na Koroškem: narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914*, Slovenska matica, Ljubljana, 1965.
- Zečević, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*, Založba Obzorja, Maribor 1977.

POVZETEK

Na Slovenskem so od izoblikovanja modernega političnega prostora do začetka druge svetovne vojne iz različnih idejnih izhodišč premislili vprašanje vere in Cerkve v narodni skupnosti. Z izjemo slovenske sekcije Svobodne misli so večinoma priznavali visok etični pomen verovanja in njegovo civilizacijsko vrednost. Ob čvrsti zasidranosti vere in Cerkve v slovensko bivanjsko čustvo ter družbeno, politično in idejno zavest pa so se pokazale velike razlike v preudarku njunega poslanstva. Medtem ko je katoliški tabor vztrajal pri vsesplošnem

prelivu vere in Cerkve v življenje, so v drugih delih slovenskega idejnopolitičnega prostora to občutili kot oženje njegovega svobodnega razvoja in spoznavne moči. Razhajanja, povezana z vprašanjem vere in Cerkve, so močno pretresala tedanjo slovensko politiko, v kateri se v dobrem polstoletju ni nič spremenilo. Stališča, ki so jih oblikovali o veri in Cerkvi, so ostajala enaka, njihovo težo pa so pogojevale vsakokratne zgodovinske razmere, kar se je preneslo tudi v poznejši čas.

KLJUČNE BESEDE: *vera, Cerkve, slovenska politika, avstrijska doba, Kraljevina SHS/Jugoslavija*

Summary

RELIGION AND CHURCH IN THE PROGRAMMES OF SLOVENIAN POLITICAL PARTIES 1890–1941

From the formation of the modern political territory until the beginning of World War II in Slovenia the questions of religion and the Church in the national community was rethought from various conceptual starting points. With the exception of the Slovenian section of Svobodna misel, the high ethical significance of faith and its value for civilisation was generally acknowledged. Despite the strong embedding of faith and the Church in Slovenian existential emotion as well as social, political, and conceptual awareness, great differences were uncovered in the consideration of their mission. While the Catholic camp insisted on the general transmission of faith and the Church into life, other parts of the Slovenian ideological and political space felt it as the narrowing of their free development and cognitive strength. The differences connected to the question of faith and the Church severely shook the Slovenian politics of the time, in which nothing had changed during over half a century. The views formed about faith and the Church remained the same, while their weight was conditioned by respective historical circumstances and which was also transferred into the future.

KEYWORDS: *religion, Church, Slovenian politics, Austrian period, Kingdom of Slovenians, Croats, and Serbs/Yugoslavia*

Igor Salmič

dr. cerkvene zgodovine, predavatelj na Fakulteti sv. Bonaventure, Rim
e-naslov: igor.salmic@gmail.com

KRALJ ALEKSANDER (1888–1934) IN KATOLIŠKA CERKEV: POGLED NA KRALJEVO OSEBNOST V LUČI ZAPISOV NUNCIJA ERMENEGILDA PELLEGRINETTIJA

1 UVOD

V Jegličevem dnevniku, ki je v kritični izdaji ugleдал luč sveta v lanskem letu, lahko na več mestih zasledimo škofove zapise o kralju Aleksandru Karađorđeviću in njegovem odnosu do katoliškega prebivalstva v Kraljevini SHS/Jugoslaviji ter do Svetega sedeža.¹ V omenjenem delu zasije lik kompleksne osebnosti, ki ob nekaterih dogodkih ne skriva svoje razdalje ali celo jeze nad Katoliško cerkvijo,² ob drugih pa išče načine, kako bi z njo vzpostavil prijateljski odnos.³ Kako si razlagati to, na prvi pogled dvoumno držo pravoslavnega monarha do katoliškega elementa? Poleg ljubljanskega škofa lahko pri odgovoru na to vprašanje vključimo še enega zanimivega sogovornika, Ermenegilda Pellegrinetti, ki je kot apostolski nuncij deloval v Beogradu med letoma 1922 in 1937. Njegovi zapisi, tako uradni kot zasebni, so v celoti na voljo raziskovalcem od leta 2006, ko so bili odprti fondi vatikanskih arhivov za obdobje pontifikata Pija XI. (1922–1939). Že leta 1994 je bil objavljen prvi del njegovega dnevnika,⁴ ki pa se konča že novembra 1922, torej le slabih pet mesecev po njegovem prihodu v Kraljevino SHS. V pričujočem prispevku bomo dali poudarek predvsem neobjavljenemu gradivu, v prvi vrsti fondu beograjske nuncijature in Državnega tajništva Svetega sedeža, pa tudi tistemu delu Pellegrinettijevega dnevnika,

¹ *Jegličev dnevnik*, Znanstvenokritična izdaja (ur. B. Otrin in M. Čipić Rehar), Celje – Ljubljana 2015, str. 863, 908–909, 912, 939, 954, 974, 980, 985, 992, 1010, 1012, 1032, 1034–1035, 1037, 1042 (dalje: *Jegličev dnevnik*).

² Prav tam, str. 909, 912, 954, 985, 1034.

³ Prav tam, str. 974, 1012, 1032, 1035, 1037.

⁴ *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti 1916–1922* (ur. T. Natalini), Città del Vaticano 1994. Del, ki se nanaša na začetek nuncijevega službovanja v Kraljevini SHS, obsega strani od 277 do 300.

ki javnosti še ni poznan. Predstavitev bo obsegala predvsem tri vidike: 1. osebna srečanja med kraljem in nuncijem, 2. nuncijsva osebna razmišljanja o kralju, 3. dogodki ob kraljevi smrti leta 1934. Glede na to, da lahko že na splošno zatrdimo, da so nuncijsva poročila eden najdragocenejših virov o religiozno-političnem življenju Kraljevine Jugoslavije, lahko podobno zatrdimo tudi za opis življenja in delovanja kralja Aleksandra Karađorđevića.

2 OSEBNA SREČANJA MED KRALJEM ALEKSANDROM IN NUNCIJEM PELLEGRINETTIJEM

Nuncij Pellegrinetti se je redno srečeval z državnimi uslužbenci posameznih resorjev, posebej z ministri za zunanje zadeve, ki so bili njegovi prvi diplomatski sogovorniki. Ob kakšni posebni priložnosti ali večji preizkušnji pa papežev odposlanec ni omahoval in je zaprosil za osebno avdijenco pri samem kralju. Kot bomo videli, je posebej bogato obdobje njunih srečanj nastopilo po uvedbi kraljeve diktature leta 1929.

»Kralj je odsoten in bo ostal še dolgo časa. Na ta način bo predaja poverilnih pisem prišla z veliko zamudo, z nemalo zadrege zame.«⁵ To so nuncijsve besede, zapisane v njegovem dnevniku ob prihodu v Beograd julija 1922. Daljša kraljeva odsotnost iz prestolnice je za nuncijsva predstavljala neroden položaj, saj brez predaje poverilnih pisem še ni mogel uradno nastopiti svoje funkcije. Sicer pri reševanju odprtih vprašanj med državo in Cerkvijo ni izgubljal časa in se je v poletnih mesecih večkrat srečal z raznimi ministri in tudi cerkvenimi dostojanstveniki, a kljub temu se je v tej vmesni situaciji sam počutil nelagodno. Zgodovinski dan je prišel šele tri mesece po njegovem prihodu, in sicer 15. oktobra 1922. V dnevniku papežev odposlanec hudomušno predstavi to njuno srečanje, ki je bilo zaznamovano z manjšim diplomatskim spodrsljajem z njegove strani, a vseeno v prijetnem in preprostem vzdušju. Prvi nuncijsv vtis je bil izredno pozitiven, saj o kralju pravi, da je zelo simpatičen.⁶

Glede na to, da nuncij med letoma 1923 in 1927 ni redno pisal dnevnika, za to obdobje ni bilo moč najti nobenega njegovega zapisa o srečanju s kraljem. Pač pa o enem izmed njih podrobno poroča škof Jeglič v svojem dnevniku, in sicer ob posvečenju in umestitvi beograjskega nadškofa Ivana Rafaela Rodića decembra 1924. Ob tej priložnosti je kralj za goste pripravil slovesno kosilo, nuncij pa se je znašel na njegovi desnici. Med obedom naj bi monarh izrazil svojo nejevoljo nad Slovensko ljudsko stranko (SLS), posebno nad škofom Jegličem in politikom Antonom Koroščem, ker naj bi delovala zoper kraljevino

⁵ Izvirno besedilo: »Il Re è assente e resterà lungo tempo. Così la presentazione delle credenziali viene ritardata di molto, con non poco impiccio mio« (prav tam, 6. julij 1922, str. 277).

⁶ Prav tam, str. 293.

in njega osebno.⁷ Nahajamo se v razburkanem predvolilnem obdobju (volitve v beograjski parlament so se odvijale 8. februarja 1925), ko so se strasti dodobra razplamtele in ko ni manjkalo obtožb na račun duhovnikov, ki naj bi zlorabili »prižnico« za agitacijo v prid Koroščeve SLS.⁸

Kot že rečeno, nimamo na voljo virov, ki bi govorili o drugih srečanjih med obema akterjema do konca leta 1927, ko je nuncij zopet začel skorajda vsakodnevno pisati svoj dnevnik. Novembra tega leta je opisal manjši incident, ki naj bi se pripetil avgusta istega leta, pa mu je to postalo jasno šele čez nekaj mesecev, ko sta mu to sporočila zagrebški nadškof Antun Bauer in tudi Korošec. Namreč, ko je bil poleti nuncij skupaj z Bauerjem na krajšem oddihu v Sloveniji, ju kralj ni hotel povabiti v svojo razidenco na Bledu, v času, ko sta se cerkvena dostojanstvenika ravno nahajala tam. Razlog za kraljevo nenavadno potezo naj bi bila njegova užaljenost zaradi negativnega odgovora lavantinskega škofa na prošnjo nekega katoličana, ki si je želel kralja za krstnega botra svojemu enajstemu otroku. Kot nekatoličanu je škof dopustil kvečjemu, da se v krstno knjigo vpiše ime kralja kot priče, ne pa kot botra. Kralj Aleksander je pričakoval večjo fleksibilnost s strani katoliške hierarhije in ni skrival jeze in razočaranja nad tem dogodkom.⁹

Za leto 1928 imamo ohranjen le kratek nuncijev zapis ob sprejemu na kraljevem dvoru ob praznovanju štiridesetega rojstnega dneva kralja Aleksandra, s katerim je papežev odposlanec izmenjal le par besed.¹⁰ Govorimo o 17. decembru, ko so Koroščevi vladi in tudi dotedanji obliki države šteti zadnji dnevi in ko so že bile na obzorju pomembne novosti.

Stalno menjavanje vlad od samega rojstva kraljevine dalje in povrh še atentat v beograjski skupščini 20. junija 1928, za posledicami katerega je umrl tudi Stjepan Radić, je klicalo k nujnim spremembam in kralj pri tem ni dolgo okleval. 6. januarja 1929 je vpeljal diktaturo, kar je med drugim pomenilo ukinitvev parlamenta in političnih strank ter oktobra istega leta tudi spremembo administracije (od sedaj devet banovin) ter imena (od sedaj Kraljevina Jugoslavija). Dve leti pozneje je bilo z novo oktroirano ustavo uradno sicer zaključeno obdobje diktature, zopet je začel delati parlament, tokrat dvodomni (senat in skupščina), a stroga zakonodaja je dovoljevala le eno državno stranko, Jugoslovansko narodno stranko. Šele po kraljevi smrti in volitvah leta 1935 so se stvari

⁷ Jegličev dnevnik, str. 912.

⁸ Pellegrinetti Gaspariju, Beograd, 16. januar 1925, poročilo št. 4036 (osnutek), v: Archivio Segreto Vaticano (ASV), *Archivio Nunziatura Jugoslavia*, škatla 3, ff. 285r-290v; Smolaka Gaspariju, Rim, 16. januar 1925 (kopija), depeša brez št., prav tam, f. 291rv. O delovanju Slovenske ljudske stranke in slovenske duhovščine nuncij Pellegrinetti napiše zelo zanimivo poročilo: Pellegrinetti Gaspariju, Beograd, 27. januar 1925, poročilo št. 4103 (osnutek), prav tam, ff. 294r-301v.

⁹ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevniki kard. Pellegrinetti*, 6. november 1927, zvezek 10, ff. 18v-19r; Pellegrinetti Gaspariju, Beograd, 4. december 1927, poročilo št. 7651 (osnutek), v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 4, f. 160r.

¹⁰ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevniki kard. Pellegrinetti*, 17. december 1928, zvezek 11, f. 5v.

dodobra spremenile. Omenjeno obdobje diktature je že po naravi pomenilo znatnejšo kraljevo vključitev na političnem ter tudi religioznem področju, zato ne preseneča, da so sedaj tudi srečanja z nuncijem postala pogostejša.

Le dva tedna po »velikem poku«, 21. januarja 1929, je kralj na svojem dvoru na Dedinju pripravil sprejem in ob tej priložnosti izmenjal nekaj besed z nuncijem Pellegrinettijem. Kralj naj bi s svoje strani ponudil pomoč pri reševanju odprtih vprašanj s Katoliško cerkvijo, ker naj bi sedaj vlada imela v rokah pravo oblast, trdnost in dobro voljo. Obljubil je, da bo upošteval želje katoliških državljanov in papeža. Apostolski nuncij je ob tem izrazil dobro voljo Svetega sedeža in upanje, da se to kmalu tudi uresniči.¹¹

V letih 1929 in 1930 smo dejansko priče polne angažiranosti kralja in vlade pri reševanju vprašanj, povezanih z različnimi verskimi skupnostmi in šolskim sistemom v kraljevini. Na obeh področjih je bila v ospredju potreba po poenotenju zakonodaje, saj so za posamezne dele kraljevine še vedno veljali zakoni, vezani na prejšnje državne in politične sisteme (Avstroogrška z različnimi zakonodajnimi podsistemi, Kraljevina Srbija, Kraljevina Črna Gora ...). V le nekaj mesecih so ugledali luč sveta posamezni šolski zakoni¹² ter tudi zakoni za posamezne verske skupnosti.¹³ Kraljeva obljubljená dobra volja ni prepričala nuncija in katoliških škofov, ki so predvsem v šolskih zakonih videli hudo omejitev pravic katoličanov pri podajanju verskega pouka, ob sprejemu zakonov o posameznih verskih skupnostih pa se je tudi sam kralj spaševal, če je za ureditev odnosov s Katoliško cerkvijo res potreben konkordat, namigujoč na enostranski državni zakon po vzoru drugih verskih skupnosti.¹⁴ V obdobju najbolj napeutih odnosov med dinastijo in Katoliško cerkvijo, med koncem leta 1929 in prvo polovico leta 1930, so h kralju in ministrom redno romale delegacije katoliških škofov, kjer so zahtevali popravke h »krivičnim« šolskim zakonom, nuncij pa je vse skupaj aktivno spremljal bolj iz ozadja. Tu in tam je vnesel kakšno majhno spremembo v protestna pisma škofov, predvsem je hotel po eni strani zmanjšati ostrino tona, po drugi strani pa poudariti potrebo po pogovorih s Svetim sedežem.¹⁵ Spor se je polegel, ko je kralj od vlade zahteval popravke, najprej preko

¹¹ Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 6. februar 1929, poročilo št. 8991, v: Segreteria di Stato, Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati (S.RR.SS.), Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.), *Jugoslavia*, pos. 90, fasc. 50, f. 37v; ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 21. januar 1929, zvezek 11, f. 9v.

¹² Zakon o srednjih šolah (31. avgust 1929), Zakon o strokovnih šolah (17. september 1929), Zakon o narodnih/osnovnih šolah (5. december 1929).

¹³ Zakon o srbski pravoslavni cerkvi (8. november 1929), Zakon o judovski verski skupnosti (14. december 1929), Zakon o muslimanski verski skupnosti (31. januar 1930), Zakon o evangeličansko-krščanskih cerkvah in reformirani krščanski cerkvi (16. april 1930).

¹⁴ Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 16. december 1929, poročilo št. 10051, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 90, fasc. 50, ff. 60v-61r.

¹⁵ Pellegrinetti Gasparriju, 21. december 1929, poročilo št. 10095, prav tam, f. 67v; Pellegrinetti Gasparriju, 22. januar 1930, poročilo št. 10225, prav tam, fasc. 51, f. 24v.

»Pravilnikov« (15. januar 1930), ki še niso zadovoljili katoliških škofov, pozneje pa celo s »Spremembami zakona o narodnih šolah« (16. julij 1930).

Ob vsem tem pestrem dogajanju, ko so bili katoliški škofje pogosto gostje na Dedinjah, se je kralj nekoliko obregnil ob nuncija, češ da ga vidi le redkokdaj.¹⁶ To je spodbudilo Pellegrinettija, da je hitro zaprosil za avdijenco¹⁷ in tako je bil že deset dni zatem, 30. junija 1930, pri kralju. O tem enournem srečanju nam je papeški odposlanec zapustil bogat opis »živahnega« pogovora. Odprte so bile različne teme, od šolskih zakonov, političnega udejstvovanja duhovnikov, do škofov in pogajanj za konkordat, ki se niso premaknila z mrtve točke vse od leta 1925. Kljub kritikam, ki jih je kralj namenil škofom, je izrazil željo po prenehanju konfliktov s katoličani, po dobrih odnosih s Svetim sedežem ter posledično po ponovnih pogajanjih za konkordat. Nuncij je na drugi strani izrazil zaskrbljenost glede nekaterih vladnih odločitev, ki so na nek način prejudicirale konkordat, npr. področje šolskih zakonov, ki bi po njegovem moralo biti predhodno obravnavano v pogajanjih za konkordat. Kljub temu je bil mnenja, da vsi ti zapleti niso ovira pri nadaljnjih razgovorih s Svetim sedežem, le opozoril je kralja na to, da iz konkordata ne morejo izpasti teme, ki bi jih vlada rajši enostransko uredila: šola, verski pouk, cerkvene materialne dobrine, cerkveni zakon itd. Ko se je nuncij na koncu potožil, da vlada že več mesecev obljublja ponovna konkordatska pogajanja, pa iz tega ni bilo še nič, je kralj priznal, da je on sam hotel zadevo odložiti še za nekaj mesecev, da ne bi bilo videti, da država hoče narediti ta pomemben korak pod pritiskom katoliških škofov, temveč izključno po spontani lastni volji. Na koncu ga je kralj še zaprosil, naj se ob katerihkoli težavah obrne neposredno nanj. Po pogovoru je nuncij imel pozitiven vtis, da kralj res hoče narediti korak naprej pri pogovorih s Svetim sedežem za konkordat.¹⁸ Tudi kralj ni skrival dobre volje po tem pogovoru, vsaj sodeč po Koroščevih besedah,¹⁹ hkrati pa so njegovim obljubam sledila tudi konkretna dejanja, s katerimi je kralj bistveno pripomogel, da je vlada marca naslednjega leta predložila Svetemu sedežu svoj osnutek konkordata. To vprašanje bomo natančneje obdelali v drugi točki.

Še pred tem je ravno pred božičem leta 1930 znova sledilo kratko polurno srečanje med obema akterjema, kjer je nuncij opozoril kralja na nekatere »antikatoliške« manifestacije, med drugim na govor pravoslavnih škofov Velimirovića in Dositeja ter na posvetitev neke starokatoliške kapele ob prisotnosti vladnih predstavnikov, hkrati pa obžaloval pisanje nekaterih časopisnih člankov,

¹⁶ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevniki kard. Pellegrinettija*, 20. junij 1930, zvezek 11, f. 85v.

¹⁷ Prav tam, 23. junij 1930, zvezek 11, f. 86r.

¹⁸ Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 1. julij 1930, poročilo št. 10888, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 90, fasc. 51, f. 87rv; ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevniki kard. Pellegrinettija*, 30. junij 1930, zvezek 11, f. 87r.

¹⁹ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevniki kard. Pellegrinettija*, 3. julij 1930, zvezek 11, f. 87v.

močno uperjenih proti Svetemu sedežu in kardinalu Pacelliju kot sovražnikoma jugoslovanske države. Kralj je presenetil sogovornika z vprašanjem, če so vse to morda povzročili prostožidarji, ob tem pa izrabil priliko, da je zanikal glasne govornice, da bi tudi sam bil del te »tajne« organizacije.²⁰ Kraljeva povezava s prostožidarstvom je še danes predmet debate med zgodovinarji. Ivan Mužić, ki je ogromno časa posvetil študiji prostožidarstva na Hrvaškem, meni, da obstaja dobršnja mera verjetnosti, da je kralj Aleksander bil prostožidar, a da naj bi iz lože izstopil v trenutku, ko je prišel na prestol. V vsakem primeru naj bi imel kralj do omenjene organizacije pozitiven odnos vse do leta 1932–1933, potem pa naj bi se odnos zaostril do te mere, da nekateri ne izključujejo soudeležbe prostožidarjev pri atentatu na kralja v Marseillu oktobra 1934.²¹

Sledi dolgo obdobje, ki traja več kot dve leti in pol, ko v nuncijskih zapisih ne zasledimo ničesar o osebnih srečanjih s kraljem. V vmesnem času ni manjkalo zanimivih in na trenutke tudi dramatičnih dogodkov v odnosu med državo in Cerkvijo. Med temi lahko omenimo Sedejev odstop od vodenja goriške nadškofije in posledično smrt leta 1931, kar je sprožilo precej nevolje in jeze nad Vatikanom ne samo pri beograjskih državnih organih, temveč tudi pri katoliškem prebivalstvu na jugoslovanski in italijanski strani meje. Leto pozneje, novembra 1932, so katoliški škofje ostro obsodili državno gimnastično organizacijo Sokol, ki naj bi v svojem programu vsebovala protiverske in protikatoliške elemente, ter s tem povzročili eno največjih kriz v odnosu z državo. Kralj Aleksander je ravno v tej organizaciji videl enega od temeljev svoje unitaristične politike, ki je stremela k odpravljanju separatizma med različnimi narodi znotraj kraljevine, zato je dejanje škofov označil za protinarodno delovanje oz. celo kot formalni delikt. Nekateri poslanci so v začetku leta 1933, tudi pod vtisom sokolskega vprašanja, predlagali določene zakone za »zaščito« države, med njimi zakonski predlog za ločitev Cerkve in države ter za izgon jezuitov iz kraljevine.²² Papež Pij XI. je svojo solidarnost do katoliških škofov pokazal s tem, da aprila istega leta ni hotel sprejeti parlamentarne komisije iz Beograda, ki se je v tistih dneh nahajala v Rimu. Nekateri člani odprave so namreč odkrito podprli omenjena zakonska predloga.²³ Paradoksalno je bil ravno v tem najtežjem trenutku v odnosu med državnimi in cerkvenimi oblastmi storjen odločilen korak naprej v konkordatskem vprašanju z nenavadnim kraljevim korakom, ki je v ta namen

²⁰ Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 22. december 1930, poročilo št. 11533, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 53, f. 81rv; ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 20. december 1930, zvezek 12, f. 20r.

²¹ Ivan Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Split 2005, str. 268–273.

²² Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 17. januar 1933, poročilo št. 14195 (osnutek), v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 13, ff. 688r–689v; Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 25. januar 1933, poročilo št. 14228 (osnutek), prav tam, f. 59v; Simić Kramerju, Rim, 5. februar 1933, poročilo št. 30 (osnutek), v: Arhiv Jugoslavije (AJ), *Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici*, fasc. 10.

²³ Avdijenca kard. Pacellija pri papežu, 20. april 1933, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 430A, fasc. 348, f. 30r; Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 14. april 1933, poročilo št. 14552 (osnutek), v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 6, ff. 183r–185v.

imenoval svojega skrivnega agenta, duhovnika Nikola Moscatella, stvar pa skušal prikriti »nezaželenim« akterjem, med njimi tudi nunciju.

Vse te okoliščine je potrebno upoštevati, da bi lažje dojeli pomen oz. domet pogovora med kraljem in nuncijem 4. julija 1933. Zaradi omenjenih dogodkov je to srečanje daleč najzanimivejše med vsemi preteklimi in sam Pellegrinetti nam je zapustil zelo podroben zapis srečanja, tako v uradnem poročilu, še bolj pa v svojem dnevniku. Kar dveinpolurni pogovor, ki je bil po nuncijevem mnenju »za paranje živcev«, preseneča s svojo nediplomatsko govorico, kjer ni manjkalo visokih tonov. Teme, ki sta se jih sogovornika dotaknila, so bile naslednje: agrarna reforma, šolski pravilniki, protidržavno delovanje in politično udejstvovanje škofov in duhovnikov, nesprejetje parlamentarne delegacije pri papežu, vmešavanje Vatikanu v notranje zadeve kraljevine, protikatoliški prozelitizem in konkordat. Vidno razburjeni kralj je sogovornika in Sveti sedež brez dlake na jeziku obsodil, da nasprotujejo njegovemu delovanju, ob tem pa nakažal na škofovski imenovanja: »Zakaj mi imenujete škofe, kot so Šarić, Srebrnić in Gahs?« Slednji je bil julija 1932 s strani Svetega sedeža že imenovan za koadjutorja zagrebške nadškofije,²⁴ a državne oblasti zaradi nekega protivladnega protesta, pri katerem je omenjeni kandidat sodeloval, niso dale svojega soglasja²⁵ in tako je papež moral iskati drugega kandidata. Predvsem sarajevski nadškof Šarić je padel v nemilost pri kralju zaradi svojega domnevnega protidržavnega udejstvovanja, ki naj bi stremelo k hrvaški neodvisnosti, Vatikan pa naj bi ga pri tem celo podpiral. Pellegrinetti je le težka prepričeval sogovornika, da se Sveti sedež nikdar ni vmešaval v notranjo politiko države, da so vsa dejanja vatikanske diplomacije usmerjena le v obrambo verskih interesov Cerkve ter da škofje niso nikakršne marionete, ki bi »plesale« po vatikanskih notah. Nasprotno, nuncij je naštel nekatera dejstva, ki naj bi pričala o razširjenem protikatoliškem prozelitizmu, v to naj bi bil vključen sam srbski patriarh, dvor pa naj bi podobna dejanja odobral ali celo finančno podpiral. Kralj je obnovil svoje stališče o vatikanski protijugoslovanski drži in ob tem ogorčeno spomnil, da papež aprila ni sprejel *njegove* delegacije. Pellegrinetti je moral tudi tukaj braniti Pija XI., rekoč, da bi sprejetje delegacije praktično pomenilo zatajitev episkopata, ki je bil na tnalu težkih obtožb po sokolski aferi.²⁶ Nekateri drugi dokumenti nam potrjujejo, da je sam nuncij pred napovedanim obiskom delegacije izrazil svojim nadrejenim v Vatikan omenjeno misel, ki je bila potem odločilna pri papeževem ostrem ukrepu.²⁷ Morda je najzanimivejši del pogovora potekal o konkordatu. Spomnimo, da je bil kraljev načrt prikriti pogajanja, ki so bila že

²⁴ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 10. julij 1932, zvezek 13, f. 19v.

²⁵ Prav tam, 29. oktober 1932, zvezek 13, f. 43v.

²⁶ Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 5. julij 1933, poročilo št. 14809, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 55, ff. 19r-20r.

²⁷ Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 14. april 1933, poročilo št. 14552 (osnutek), v: ASV, Arch. Nunz. *Jugoslavia*, škatla 6, ff. 183r-185v.

v teku, tudi nunciju. Na »zvito« vprašanje kralja Aleksandra, kaj se da sploh še storiti v tej težki situaciji, je nuncij predlagal kot rešitev ravno konkordat. In tukaj sledi »komedija«, saj po eni strani kralj ni hotel razkriti svojega skrivnega scenarija, po drugi strani pa tudi nuncij ni izdal sogovorniku, da je bil o tem koraku tudi že sam obveščen v Rimu konec maja. Še več, nunciju se je zdelo zelo čudno, da kralj o tem ni nič spregovoril, sam pa se tudi ni čutil poklicanega, da bi razčistil zadevo.²⁸ Verjetno se je državni tajnik Pacelli ob branju teh vrstic kar malo prestrašil, saj je hitro poslal odgovor na beograjsko nuncijaturo, da kralj sploh ne sme izvedeti, da je nuncij na tekočem, ker je bil to pogoj za skrivna pogajanja.²⁹ Lahko si predstavljamo, da bi v primeru nuncijske nespretnosti bil kompromitiran tudi sam konkordat. Kot je znano, so se pogajanja med Moscatellom in Državnim tajništvom uspešno končala in tako je bil pripravljen teren za podpis dvostranskega sporazuma, ki je ugledal luč sveta 25. julija 1935.

Na kratko se dotaknimo še zadnjega njenega srečanja, ki se je odvijalo 18. januarja 1934. Povod zanj je bila med drugim načrtovana večinska razlastitev premoženja v naravi ljubljanske škofije. Decembra 1933 je bil namreč podpisan dekret, ki je natančno določil ukrepe na podlagi agrarnega zakona iz junija 1933, in v primerjavi z drugimi škofijami v kraljevini je ljubljanski škofiji grozila največja izguba. Nekateri ministri so v pogajanjih s škofom Rožmanom iskali kompromisno rešitev, kar ostalim ministrom in verjetno tudi kralju ni bilo najbolj po godu, zato je slednji svojo nenaklonjenost do ljubljanskega škofa pokazal tudi v omenjenem pogovoru. Ponovno pa je monarh pokazal s prstom na »tradicionalnega« sovražnika Šarića, za katerega je celo izjavil, da s svojo nedržavotvorno držo vpliva tudi na delovanje nunciature in samega papeža.³⁰

Kralj je na koncu pogovora dejal: »Kmalu se spet vidimo!«³¹, a izkazalo se je, da je bilo to njuno zadnje srečanje, kajti 9. oktobra istega leta je Aleksander Karađorđević skupaj s francoskim zunanjim ministrom Louisom Barthoujem podlegel atentatu v Marseillu.

3 OSEBNOST ALEKSANDRA V POROČILIH NUNCIJA PELLEGRINETTIJA

Na podlagi zgoraj opisanih srečanj, pa tudi ostalih poročil, ki jih je nuncij Pellegrinetti redno pošiljal svojim nadrejenim v Rim, dobimo jasnejšo sliko, kdo je pravzaprav bil kralj Aleksander in kakšen je bil njegov odnos do Svetega sedeža ter na splošno do Katoliške cerkve.

²⁸ Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 5. julij 1933, poročilo št. 14809, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 55, f. 20rv; ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinetti*, 4. julij 1933, zvezek 13, ff. 84r-85v.

²⁹ Pacelli Pellegrinettiju, Vatikan, 13. julij 1933, depeša št. 1914/33 (osnutek), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 55, f. 21r.

³⁰ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinetti*, 18. januar 1934, zvezek 14, ff. 13v-14r.

³¹ Prav tam, f. 14r.

Če pogledamo najprej kraljeve osebne lastnosti, nam nuncij Pellegrinetti ponuja skorajda psihološki izrez kralja Aleksandra: mož avtoritarnega značaja, nagnjen k despotizmu in vsiljevanju lastne volje, zato tudi razdražljiv, če mu kdo nasprotuje. Že v parlamentarnem obdobju pred diktaturo (do 1929) naj bi sam povzročal vladne krize in večkrat prisilil razne predsednike vlad, da so odstopili. Skratka, vse velike probleme države je bilo potrebno razreševati v kraljevi palači. Imel naj bi veliko energije, a delo naj bi ga tudi utrujalo in neredko naj bi tudi menjal svoje mnenje. Ob vpeljavi diktature naj bi kralj postal celo večji avtokrat od starih carjev, saj naj bi vso moč skoncentriral v lastne roke. Parlamenta kar naekrat ni bilo več, praktično pa so izginile tudi politične stranke, ostala je samo vlada, ki pa je bila bolj ali manj podaljšana roka kraljeve diktature. Kralj se je poslužil tudi nevsakdanjih metod in pri reševanju delikatnih vprašanj mirno »preskakoval« odgovorne ministre in nastavljal ljudi, ki jim je najbolj zaupal.³²

Ob vzpostavitvi diktature leta 1929 je kralj ogromno stavil na program t. i. integralnega jugoslavizma, kjer bi plemenske in religiozne razlike sčasoma prišle čim manj do izraza. Prav slednje naj bi po kraljevem mnenju predstavljale največjo oviro pri tako željeni enotnosti kraljevine. Pri tem se je bal moči Katoliške cerkve, ki je imela svoje središče zunaj državnih meja in bila s tem po njegovem bolj dovzetna za protidržavno delovanje od ostalih verskih skupnosti, strogo pod vladnim nadzorom. Kljub temu se je pragmatični vladar zavedal močne prisotnosti in zavidljivega vpliva katoliškega življa v kraljevini, saj je leta večinoma s Hrvati in Slovenci predstavljal med 35 in 40 % celotnega prebivalstva. To je bilo vsekakor preveč, da bi si kralj lahko privoščil odkrito zoperstaviti se Katoliški cerkvi. Njegov cilj je bila ohranitev kraljevine s čim manjšim poudarjanjem razlik. Iz tega razloga je monarh do katoliških škofov in vatičanske diplomacije zavzel precej previdno držo. Morda to njegovo dvoumnost najbolje povzame Pellegrinettijev stavek: »Od tod sledi nihanje beograjske politike do Katoliške cerkve: ne je podpirati, a tudi ne stopiti v odprt konflikt; poizkusiti zmanjšati njen vpliv, a stopiti korak nazaj, če so protesti premočni; hoteti normalne odnose s Svetim sedežem, a brez tesne povezanosti; v javnem življenju dati praktično prednost Srbom nekatolikom, a hkrati razglašati enakopravnost med plemeni in religijami; prizadevati si za konkordat, a prej poizkusiti, če se da tudi brez njega.«³³

³² Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 22. januar 1930, poročilo št. 10225, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 90, fasc. 51, ff. 22r–32r; Pellegrinetti Pacelliju, Rim, 2. junij 1933, poročilo n. 1701/33 (Državno tajništvo), prav tam, pos. 96, fasc. 56, ff. 52r–54r.

³³ »Da ciò oscitanza della politica di Belgrado verso la Chiesa Cattolica. Non favorirla, ma non entrare in aperto contrasto; tentare di diminuirne l'influenza, ma ritirarsi se le proteste sono troppo forti; volere rapporti normali con la Santa Sede, ma senza intimità; dare la preferenza pratica nella vita pubblica ai serbi non cattolici, ma proclamare l'uguaglianza delle stirpi e delle religioni; cercare il Concordato, ma prima tentare se se ne può far a meno«: Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 30. december 1929, poročilo št. 10133, prav tam, pos. 90, fasc. 50, f. 97v.

Že v odnosu do nuncija Pellegrinettija in do Svetega sedeža dobimo dokaj jasno sliko kraljeve države, ki omahuje med odprtostjo in distanco. Po eni strani se je kralj otepal prisrčnih odnosov, saj je v vatikanski diplomaciji – vsaj po nuncijevih besedah sodeč – videl nekoga, ki hoče narekovati pravila in omejitve notranji jugoslovanski zakonodaji. Še več, na podlagi zakoreninjenih predsodkov naj bi bil Vatikan po njegovem prepričanju zakulisni igralec, ki naj bi imel prste vmes pri domala vsakem protestu s strani škofov in katoličanov, uperjenih proti državni suverenosti. Kralj in vlada sta nunciju npr. zamerila, da leta 1925 po parlamentarnih volitvah ni ukrepal proti »politikantskemu« ljubljanskemu škofu Jegliču, dve leti pozneje pa ga kralj ni hotel sprejeti na Bledu zaradi znanega incidenta okrog botrstva pri krstu. Kralj se je hudoval, češ da mu škofje onemogočajo, da bi se približal katoliškimi državljanom. Tudi v tem primeru je moral po kraljevem prepričanju imeti prste vmes Pellegrinetti.³⁴

V samem odnosu do katoliških škofov smo že opazili kraljevo nenaklonjenost do nekaterih posameznikov, kjer je daleč pred ostalimi prednjačil sarajevski nadškof Šarić s svojo nacionalno zavestjo, ki naj bi škodovala širšim jugoslovanskim interesom in šla v smeri hrvaškega separatizma.³⁵ Glede slednjega nam je tudi nuncij zapustil pomenljiv zapis. Ko se je v Sarajevu v začetku junija 1932 odvijal evharistični kongres, je Pellegrinetti nadškofu gostitelju izrazil lastno nestrinjanje glede vihranja hrvaških zastav med procesijo, saj evharistija ne bi smela služiti kot sredstvo političnih manifestacij. Šarić naj bi mu ostro odgovoril z besedami: »Umrem za to zastavo, hrvaška ideja bo prevladala; če bi me papež prisilil, da pustim hrvaško zastavo, bi mu odvrnil: ‚Tukaj imate škofovski križ, jaz se umaknem v samostan!‘«³⁶ Iz podobnih razlogov je pozneje sarajevski nadškof dal hrvaškemu vprašanju celo prednost pred samim konkordatom, za katerega se je bal, da bo utrdil samo Kraljevino Jugoslavijo, na ta način pa po njegovem tudi Hrvatje ne bi mogli uveljavljati svojih pravic.

Jabolko spora med kraljem Aleksandrom in katoliškimi škofi je v prvi vrsti zadevalo vprašanje vzgoje mladine. Omenili smo šolske zakone, kjer ni manjkalo ostrih tonov med obema stranema, podobno pa je bilo tudi glede poslanice o sokolih, ki se je po vseh katoliških cerkvah prebiral v začetku leta 1933. Kralj je tovrstne škofovske proteste doživljal kot frontalni napad na temelje državne enotnosti in na njega osebno, saj je bil tudi sam vrhovni zaščitnik sokolskega

³⁴ Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 22. januar 1930, poročilo št. 10225, prav tam, fasc. 51, f. 28v; Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 4. december 1927, poročilo št. 7651 (osnutek), v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 4, ff. b. 4, ff. 159r-160v.

³⁵ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 18. januar 1934, zvezek 14, ff. 13v-14r.

³⁶ »Dicendo io che mi dispiace che il "Napredak" abbia issato una bandiera croata durante la processione, perché l'Eucaristia non deve servir di mezzo a manifestazioni politiche, Mgr. Šarić s'essalta: morirò per questa bandiera, l'idea croata trionferà; se il papa m'imponesse di lasciare la bandiera croata, gli direi: eccovi la Croce Vescovine, mi ritiro in monastero!!!« (ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 5. junij 1932, zvezek 13, f. 14r).

društva.³⁷ Po drugi strani se je v imenu istega integralnega jugoslavizma skušal prikupiti katoličanom. Ker ni bil prepričan o svoji priljubljenosti na Hrvaškem in v Sloveniji, je s katoliškimi škofi ravnal dobrohotno in jih rad sprejemal, ko so prihajali v Beograd.³⁸ Tudi do duhovnika politika Antona Korošca naj bi kralj zavzel različna, če ne ravno nasprotujoča si stališča: po eni strani mu je večkrat ponudil mesto v vladi, leta 1928 ga je celo nastavil za predsednika vlade, leta 1933 pa ga je zaradi zahtev po večjih pravicah Slovencev (t. i. »Ljubljanske punktacije) konfiniral najprej v Bosno, pozneje pa še na Hvar, kjer je ostal vse do kraljeve smrti oktobra 1934. Nuncij si je to spremenljivo kraljevo ravnanje do prvaka Slovenske ljudske stranke razlagal tudi z oportunistično in pragmatično držo slednjega, ki naj bi s številnimi kompromisi – ne vedno v skladu z načeli lastne stranke – dosegel milost v kraljevih očeh.³⁹

In končno pridemo do konkordata. Kako je nanj gledal kralj Aleksander? Kot smo že omenili, je bila ta tema večkrat na seznamu pri srečanjih z nuncijem Pellegrinettijem. Tudi tukaj lahko zasledimo dvoumno kraljevo držo, ki se je sčasoma vendarle prelevila v odločnejšo voljo za sklenitev konkordata. Kot že rečeno, je kralj zelo hitro po vzpostavitvi diktature z zakoni uredil pravni status srbske pravoslavne cerkve in drugih večjih verskih skupnostih, pri tem pa naj bi po istem principu – se pravi z enostranskim državnim zakonom – hotel urediti tudi status Katoliške cerkve, in sicer v neposrednih pogajanjih s škofi. Vsaj tako naj bi se monarh izrazil nadškofu Bauerju, pri tem naj bi pozitivno mnenje o tem predlogu dobil celo od Korošca. Bauer ni pozabil spomniti kralja, da so splošne teme, ki zadevajo odnose med državo in Cerkvijo, v izključni pristojnosti Svetega sedeža.⁴⁰ Zdi se, da se je kralj hitro pustil prepričati o nujnosti konkordata, zato je v že navedenem srečanju z nuncijem 30. junija 1930 tema o začetku pogajanj za konkordat postala že samoumevna. Po tem pogovoru je dal kralj torej zeleno luč, saj je hitro zatem imenoval dve vladni komisiji za sestavo osnutka besedila konkordata. Sam je decembra istega leta celo povabil v goste francoskega strokovnjaka za politično-verska vprašanja Charlesa Loiseauja, da mu je konkretno svetoval pri konkordatskem vprašanju.⁴¹ Kmalu je delo komisij in vključitev francoskega sogovornika obrodilo sadove in tako je po odločnem kraljevem koraku marca 1931 vlada predložila Svetemu sedežu svoj osnutek konkordata. Odgovor vatikanske diplomacije je negativno presenetil beograj-

³⁷ Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 25. januar 1933, poročilo št. 14228 (osnutek), v: ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, škatla 14, f. 61v.

³⁸ Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 22. januar 1930, poročilo št. 10225, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 90, fasc. 51, ff. 28v–29r.

³⁹ Prav tam, ff. 28v–29v.

⁴⁰ Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 16. december 1929, poročilo št. 10051, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 90, fasc. 50, ff. 60v–61r.

⁴¹ Charles Loiseau, Deux conversations avec le roi Alexandre sur le Concordat yougoslave, v: *L'Europe nouvelle* 18 (1935), št. 913, str. 767–770.

sko politično sceno, tako da je bilo potrebno za naslednji uradni korak jugoslovanske strani počakati vse do aprila 1933. Še pred tem pa je kralj Aleksander že izvedel drug scenarij, ki mu je težko najti podobnega v zgodovini odnosov med državo in Cerkvijo. Pobljše si sedaj poglejmo kraljevo udejstvovanje pri konkordatu od trenutka predložitve predloga naprej.

Kralj Aleksander, ki si je končno želel urediti odnose s Katoliško cerkvijo, se je prepričal, da se po uradni poti ne bo prišlo dalj od splošnih izjav, ki so ostale brez konkretnih učinkov. Ker se zadeva ni premaknila z »mrtve točke«, je kralj februarja 1933 določil svojega skrivnega agenta, duhovnika Nikola Moscatella, svetovalca za cerkvene zadeve na jugoslovanskem poslanstvu pri Svetem sedežu, da prične pogovore z vatikanskimi oblastmi, ob tem pa hotel izključiti »nezaželene« akterje: nuncija Pellegrinettija, škofo ter celo jugoslovanskega poslanika Jevrema Simiča.⁴² Ko se je Moscatello pojavil v Državnem tajništvu 21. marca 1933 s kraljevim pooblastilom, je vzbudil nemalo presenečenja med vatikanskimi uslužbenci. Kljub nenavadni metodi naj bi papež čez nekaj dni sprejel kraljev predlog s slikovitimi besedami: »Če se ne da skozi vrata, pa naj se gre skozi okno.«⁴³ Tudi nuncija so povprašali o tem nevsakdanjem postopku in ob predstavitvi kraljevega odločnega karakterja, ki je večkrat šel mimo začrtanega protokola, nuncija to niti ni preveč presenetilo in je dal svoje pozitivno mnenje glede samih skrivnih pogajanj. Hotel je le zagotovilo, da ima Moscatello za svoje predloge zaslombo tudi pri svojih predstojnikih.⁴⁴

Delo se je zelo hitro začelo in v pogovorih s Pizzardom, tajnikom Kongregacije za izredne cerkvene zadeve, in Pacelijem, državnim tajnikom, je bil do začetka septembra istega leta že napravljen prvi predlog besedila. Seveda Moscatello ni delal vsega na svojo roko, temveč tudi po navodilih, ki jih je dobil iz Beograda. V arhivu Državnega tajništva v Vatikanu smo našli izredno zanimiv dokument, ki vsebuje predloge samega kralja Aleksandra h konkordatu v petih točkah: 1. splošna izjava za glagolsko bogoslužje, kot je bilo to storjeno za Črno goro; 2. »ne« privatnim šolam, ker naj ne bi bilo na voljo denarja (primerno bi bilo kvečjemu okrepiti verski pouk v šolah); 3. ne bi se smelo ponovno vzpostaviti »orlov«, ampak bi se morala dati možnost duhovnikom, da vstopijo med »sokole«; 4. dati Jugoslaviji to, kar se je dalo že drugim državam; 5. duhovnikom

⁴² Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima (APHZSJ), škatla 2: *Bilješke*, str. 67; *Nikola Moscatello savjetnik Jugoslavenskog Poslanstva pri Svetoj Stolicí. »Uspomene« na svjetlu dokumenata. Doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.–1946.)* (ur. F. Veraja – S. Kljaić), *Collectanea croatico-hieronymiana de Urbe* 13, Rim 2014, str. 106.

⁴³ APHZSJ, škatla 2: *Bilješke*, str. 68; *Nikola Moscatello* (ur. F. Veraja – S. Kljaić), str. 108.

⁴⁴ Pellegrinetti Pacelijju, Rim, 2. junij 1933, poročilo št. 1701/33 (Državno tajništvo), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 56, ff. 52v–54v; Massimiliano Valente, *Santa Sede e Jugoslavia nelle sessioni della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (1922–1934)*, v: *Santa Sede ed Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali. La questione cattolica in Jugoslavia e in Cecoslovacchia* (ur. M. Valente), Soveria Mannelli 2011, str. 236; Gašper Mithans, *Urejanje odnosov med Rimskokatoliško cerkvijo in državnimi oblastmi v Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941) in jugoslovanski konkordat*, doktorska disertacija, Koper 2012, str. 218–220.

bi se morala dati možnost, da se približajo mladini.⁴⁵ Nadaljnja pogajanja so v dobršni meri upoštevala kraljeve želje, le pri šolskem vprašanju si je Sveti sedež v končnem besedilu uspel izboriti ustanovitev katoliških privatnih šol. Tudi sicer je kralj od blizu spremljal Moscatellove korake in pogovore z vatikanskimi oblastmi. Da ni šlo vse tako gladko, kot bi si verjetno sam kralj želel, je poleg privatnih šol dokaz še eno področje, in sicer medverski blagoslovi. Šlo je za državne proslave, kamor so bili redno povabljeni predstavniki različnih verskih skupnosti in kjer so med drugim blagoslavljali državne zastave. Kongregacija Svetega Uficia je v začetku leta 1934 dala negativen odgovor na ta predlog in kralj ni skrival svoje nejevolje ter razočaranja nad vatikanskimi zahtevami.⁴⁶ Nekateri njegovi sodelavci so ga skušali pomiriti, da z odstranitvijo tega predloga iz besedila vprašanje ostaja še vedno odprto kot predmet nadaljnjih pogajanj.⁴⁷ Tudi jugoslovanska zaveznica Francija je intervenirala pri beograjskih oblasteh s prošnjo, naj ne vztrajajo preveč pri tej točki. Prioriteta naj bi bila sklenitev konkordata, ki naj bi ključno pripomogel k politični in religiozni stabilnosti v državi, četudi z nekaterimi »žrtvami«.⁴⁸

Zadnjo zvezo med kraljem in konkordatom najdemo iz aprila 1934, kmalu zatem, ko je bil Moscatello na enem od mnogih »zaslišanj« v Beogradu. Obiti so bili dokaj pozitivni in kralj je sklenil storiti odločilen korak pri konkordatu z obljubo, da ga bo možno skleniti v zelo kratkem času.⁴⁹ Dejansko je bilo poleti že vse pripravljeno za podpis, manjkale so samo še nekatere majhne podrobnosti, a čez nekaj tednov smo priče atentatu v Marseillu, kar je preobrnilo tok dogajanj, ne samo glede konkordata, temveč celotnega političnega dogajanja v Kraljevini Jugoslaviji.

4 NUNCIJEVA POROČILA OB SMRTI KRALJA ALEKSANDRA

Smrt kralja Aleksandra je presunila nuncijska Pellegrinettija, ki je še isti dan, torej 9. oktobra 1934, v pretresljivem tonu zapisal v svoj dnevnik: »Kaj se bo zgodilo z Jugoslavijo, z Evropo – kaj bo s konkordatom in z mojim poslanstvom?«⁵⁰ Kljub nasprotovanjem in dramatičnim pogovorom s kraljem, ki jih vsekakor ni primanjkovalo, je bil Pellegrinetti prepričan, da bi se z avtoritarnim monarhom

⁴⁵ Navodila kralja Aleksandra za konkordat (Moscatellov zapis), Vatikan, 29. april 1933, št. 2507/33 (Državno tajništvo), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 57, f. 88r.

⁴⁶ Pacelli Sbarrettiju, Vatikan, 16. december 1933, depeša št. 3556/33 (osnutek), prav tam, fasc. 57, ff. 109–110.

⁴⁷ Osnutek konkordata, 16. november 1933, v: Besednjakov arhiv (BA), št. 121.

⁴⁸ Besednjakovo pismo kralju Aleksandru, 7. marec 1934, v: BA 899: citirano po Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*, Ljubljana 2002, str. 626.

⁴⁹ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 24. marec 1934, zvezek 14, f. 23r; prav tam, 13. april 1934, zvezek 14, f. 26v; Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 25. april 1934, poročilo št. 15977, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96, fasc. 58, f. 20r.

⁵⁰ »Cosa sarà della Jugoslavia, dell'Europa – e del Concordato e della mia missione?«: ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevnik kard. Pellegrinettija*, 9. oktober 1934, zvezek 14, f. 53r.

dvostranski sporazum lahko srečno pripeljal do konca. Tako pa od sedaj naprej ni bilo več osrednje figure in oporne točke, ki bi zagotavljala podpis in ratifikacijo konkordata. Nuncij je ob tem izrazil strah, da je bilo vse njegovo dotedanje delo zaman in da bo moral vse začeti iz ničle.⁵¹ Seveda pa konkordat, vsaj v tistih dramatičnih dneh ob in po kraljevi smrti, ni bil na prvem mestu nuncijsve pozornosti.

Nuncijsvi skorajda skrupulozni natančnosti se lahko zahvalimo, da nam je zapustil izredno bogat zapis o pripravah na kraljev pogreb ter na sam potek slovesnosti, ki se je odvila 18. oktobra. Tukaj bomo pustili ob strani njegova razmišljanja o tem, kdo je bil atentator v Marseillu ter o sestavi kraljevega namestništva, in ugibanjih o tem, kaj bi ta sprememba prinesla za življenje Katoliške cerkve.

Ena od konkretnih »nerodnosti«, s katero se je moral spopasti nuncij Pellegrinetti, je zadevala veroizpoved pokojnega kralja, ki je bil pravoslavne vere. 10. oktobra je papežev odposlanec v Vatikan poslal telegram z vprašanjem, če se lahko z diplomatskim zborom udeleži pogreba in prenosa telesa pokojnega kralja. Celotno obredje naj bi vodil srbski patriarh.⁵² Morda se nam danes to vprašanje zdi nesmiselno ali pa vsaj odvečno, a Zakonik cerkvenega prava iz leta 1917, ki je bil v veljavi vse do 1983, je katolikom izrecno prepovedoval kakršnokoli udeležbo pri nekatoliških obredih oz. bogoslužjih (*in sacris*).⁵³ V smislu tega člena je nuncij iz Vatikana dobil negativen odgovor za tisti del, ki se nanaša na udeležbo v cerkvi, ne pa tudi za civilni del pogreba (*civilis honoris causa*), za katerega je bil – na podlagi istega kanona⁵⁴ – avtoriziran. Tudi z oblačilom je bilo potrebno poudariti to okoliščino, zato so mu nadrejeni določili, da se na pogreb odpravi s preprostejšo opravo, in sicer s črnim škofovskim talarjem (*abito piano*).⁵⁵ V odgovoru je nuncij najprej poslal natančen program pogrebnih slovesnosti, iz katerega je bilo razvidno, da je bil diplomatski zbor povabljen tako v cerkev, kakor tudi na poznejšo procesijo, ki se je potem s prenosom kraljevih posmrtnih ostankov nadaljevala proti 80 km oddaljenemu Oplencu, zadnjemu bivališču Karađorđevićeve dinastije. Povrh tega pa sta bila oba dela – religiozni in civilni – tako tesno povezana, da bi bilo nunciju, posebej še kot dekanu diplomatskega zbora, skorajda nemogoče preskočiti prvi religiozni del in

⁵¹ Prav tam, 9. in 10. oktober 1934, zvezek 14, f. 53rv.

⁵² Pellegrinetti Pizzardu, Beograd, 10. oktober 1934, telegram št. 56, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 111, fasc. 75, f. 63r.

⁵³ CIC 1917, Can. 1258, § 1: »Haud licitum est fidelibus quovis modo active assistere seu partem habere in sacris acatholicorum« (AAS 9/II [1917] 245).

⁵⁴ CIC 1917, Can. 1258, § 2: »Tolerari potest praesentia passiva seu mere materialis, civilis officii vel honoris causa, ob gravem rationem ab Episcopo in casu dubii probandam, in acatholicorum funebris, nuptiis, similibusque sollempniis, dummodo perversionis et scandali periculum absit« (AAS 9/II [1917] 245).

⁵⁵ Pizzardo Pellegrinettiju, Vatikan, 11. oktober 1934, telegram št. 85 (3404/34), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 111, fasc. 75, f. 64r.

se potem nekako »vriniti« v procesijo, ki bi se iz cerkve nadaljevala po glavnih beograjskih ulicah do železniške postaje. Nuncij je posebej poudaril, da diplomatski zbor ni bil povabljen na liturgijo oz. mašo, temveč izključno na cerkveni pogrebni obred, ki naj bi temu sledil. S tem je morda upal, da mu bodo vendarle dovolili udeležbo v cerkvi, zato je prosil za nova navodila, kako ravnati.⁵⁶ Ob še natančnejših informacijah, ki jih je prejel, je naslednji dan Pellegrinetti še enkrat pisal predstojnikom v Vatikan in posebej poudaril stroge policijske ukrepe, ki so bili predvideni na dan pogreba. Tudi iz tega razloga bi se bilo težko pridružiti procesiji šele v drugem delu in se prebiti mimo brezštevilnih vojaških koridorjev. Četudi bi mu to uspelo, bi bila ta gesta opažena s strani vseh in bi pustila vse prej kot pozitiven vtis. Poleg tega pa naj bi bila prisotnost v cerkvi v očeh jugoslovanskih oblasti mišljena le kot izraz civilnega in ne religioznega spoštovanja.⁵⁷ Kljub vsem razlogom, ki so govorili v prid nuncijevi navzočnosti pri verskem delu kraljevega pogreba, je iz Državnega tajništva ponovno sledil negativen odgovor. V telegramu je namreč Pizzardo spomnil nuncija, da se po ustaljeni navadi v podobnih primerih papežev predstavnik udeležuje le prenosa posmrtnih ostankov, ter da to določilo velja tudi za škofo.⁵⁸

Sledil je dan pogreba, 18. oktober 1934. Poraja se upravičen dvom, če je nuncij sploh prejel zadnji negativen telegram iz Vatikana, saj v svojem poročilu o kraljevem pogrebu mirno razlaga, kako se je z diplomatskim zborom udeležil pogrebne slovesnosti v cerkvi.⁵⁹ Isti dvom je preveval tudi nadrejene v Vatikanu, ki so pripravili novo sporočilo z vprašanjem, če nuncij slučajno ni prejel njihovega prejšnjega telegrama. Na koncu ta telegram iz nam neznanih razlogov ni bil poslan v Beograd.⁶⁰ Ali nuncij zavestno ni upošteval navodil nadrejenih ali pa res ni prejel zadnjega telegrama iz Vatikana, ne moremo dokazati, navsezadnje pa za pričujoči prispevek to niti ni ključnega pomena. Veliko bolj dragocen se nam zdi nuncijev podrobni opis pogrebnih slovesnosti, kjer ni manjkalo psiholoških poudarkov. Nuncij ni pozabil npr. pripomniti, da nihče od katoliških škofov ni bil povabljen oz. ni prisostvoval pri cerkvenem delu obreda, so pa bili tam prisotni ostali vrhovni predstojniki verskih skupnosti v Jugoslaviji ter delegati konstantinopelske Cerkve in drugih pravoslavnih Cerkva: bolgarske, grške, romunske in ruske. Katoliški škofje in duhovniki so se pridružili procesiji, med njimi je bilo zapaziti tudi Antona Korošca, ki je bil v ta namen izpuščen iz konfinacije. Ta dan se je veliko govorilo tudi o sarajevskem nadškofu Šariću, ki se je tačas nahajal v Argentini in naj ne bi poslal sožalnega telegrama, kar je močno

⁵⁶ Pellegrinetti Pizzardu, Beograd, 12. oktober 1934, poročilo št. 16647, prav tam, ff. 66r-67r.

⁵⁷ Pellegrinetti Pizzardu, Beograd, 13. oktober 1934, poročilo št. 16652, prav tam, f. 70rv.

⁵⁸ Pizzardo Pellegrinettiju, Vatikan, 16. oktober 1934, telegram št. 86 (3406/34), prav tam, f. 59r.

⁵⁹ Pellegrinetti Pizzardu, Beograd, 19. oktober 1934, poročilo št. 16668, prav tam, f. 81rv.

⁶⁰ Pizzardo Pellegrinettiju, Vatikan, brez datuma, telegram brez št. (3497/34), prav tam, f. 83r.

ujezilo državne oblasti. Procesija se je nadaljevala do beograjske železniške postaje, kjer so po krajšem obredu položili krsto na vlak in se z okrnjenim spremstvom – v imenu diplomatskega zbora le apostolski nuncij – najprej odpeljali do železniške postaje v Mladenovcu, od tam pa z osebnimi vozili do Oplenca. Tu so domačini nosili krsto in jo nesli vse do kripe cerkve sv. Jurija, kamor so se člani kraljeve družine vstopili le še voditelji držav.⁶¹

Ob natančnem opisu samega poteka kraljevega pogreba je Pellegrinetti postregel z zanimivim razmišljanjem o reakciji ljudstva. Poseben vtis nanj so napravile nepregledne množice, ki so z jokanjem in glasnim vzdihovanjem – tudi moški in policisti – spremljale celotno dogajanje, nekateri celo na kolenih in s svečami v rokah. Česa podobnega nuncij še nikoli prej ni videl. Ob tem čustvenem izbruhu prebivalstva se je sam pri sebi spraševal o vzrokih: »Slovanska duša? Temačen občutek tragedije? Zavest, da so bili kot Srbi »potolčeni« skupaj s kraljem? Sočutje in ljubezen do kralja in do dinastije? Verjetno je vse od tega res: in sam sem se spraševal, česa vsega bi bili ti možje sposobni v primeru maščevalne vojne.«⁶²

Ni pa bil nuncij edini med katoliškimi predstojniki, ki se je znašel v neugodnem položaju zaradi nekatoliške veroizpovedi pokojnega kralja. Nekateri škofje so bili v precepu in niso vedeli, kako naj postopajo, posebej še, ker so s strani državnih oblasti dobili poziv, naj v katoliških cerkvah mašujejo za pokojnega kralja⁶³ in na ta način izkažejo spoštovanje do umrlega in do kraljevine. Tudi v tujini, npr. v Čilu, je katoliška jugoslovanska skupnost prosila apostolskega nuncija Ettore Felicija, če bi lahko obhajali pogrebno slovesnost v čast kralju Aleksandru.⁶⁴ Spet je iz Vatikana prišel negativen odgovor. Pizzardo je papeževemu odposlancu v Čilu kot možno rešitev predstavil slovesnost, ki so jo predvideli za jugoslovansko skupnost v Rimu v cerkvi sv. Hieronima: ne pogrebni temveč spravni obred za jugoslovanski narod in za novega kralja Petra, z navedenimi molitvami, med njimi tudi psalm 50 (*Miserere*) za pokojnega kralja Aleksandra.⁶⁵ Tudi sam nuncij Pellegrinetti je moral beograjskim oblastem razložiti, kakšna oblika počastitve pokojnega kralja je mogoča po katoliških cerkvah, pri tem pa se je skliceval na preteklo prakso, posebej še na leto 1921, ko je umrl Aleksandrov oče, kralj Peter. Že takrat je bilo s Svetim sedežem dogovorjeno, da

⁶¹ Pellegrinetti Pizzardu, Beograd, 19. oktober 1934, poročilo št. 16668, prav tam, ff. 81v-82v.

⁶² »Anima slava? Oscuro senso di tragedia? Sentimento d'essere, come serbi, colpiti insieme al Re? Compassione, amore verso il Re e la Dinastia? – Di tutto questo ci sarà stato: e io mi domandavo di che sarebbero quegli uomini capaci in caso di una guerra di vendetta« (prav tam, f. 82r).

⁶³ ASV, Archivio della Prefettura, *Dnevniki kard. Pellegrinettija*, 12. oktober 1934, zvezek 14, f. 54r; Pellegrinetti Pizzardu, Beograd, 13. oktober 1934, poročilo št. 16652, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 111, fasc. 75, f. 70v.

⁶⁴ Felici Pizzardu, Santiago de Chile, 12. oktober 1934, telegram št. 99 (3407/34), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 111, fasc. 75, f. 68r.

⁶⁵ Pizzardo Feliciju, Vatikan, 12. oktober 1934, telegram št. 84 (3407/34), prav tam, f. 69r.

se za pokojnika zmolijo nekatere molitve, da pa se ne more obhajati zanj svete maše. Hkrati pa so bila sedaj v teku tudi pogajanja za konkordat, ki je v petem členu⁶⁶ določal ravno to obliko obhajanja po katoliških cerkvah, torej molitve v primeru smrti kralja oz. drugih članov kraljeve družine.⁶⁷ Državne oblasti od tedaj niso več vztrajale pri pogrebni slovesnosti oz. mašah, temveč so začele ustvarjati pritisk na drugačen način. Zahtevali so namreč – in to je bilo v nasprotju z določilom podpisanega, a še ne ratificiranega konkordata –, da se tudi ob obletnicah kraljeve smrti po katoliških cerkvah opravijo tiste molitve, ki so bile dovoljene izključno ob smrti. Konkordatsko določilo se nam mogoče zdi zelo restriktivno, podobno kot v primeru sodelovanja katoličanov pri nekatoliških obredih, a že dejstvo, da se je po katoliških cerkvah molilo za nekatoliškega vladarja, je predstavljalo posebno koncesijo Svetega sedeža, ki običajno tega niti ni dopuščal.⁶⁸ Ob prvi obletnici smrti kralja Aleksandra se je zagrebški nadškof Bauer obrnil na nunciature s prošnjo za privilegij, da bi se lahko po katoliških cerkvah opravile javne molitve za pokojnega kralja. Bal se je možnih »preganjanj« v primeru, da bi se katoličani kot edini vzdržali tovrstne ceremonije.⁶⁹ Papež Pij XI. je ob dejstvu, da je šlo za prvo obletnico in povrhu za obletnico zelo žalostnega dogodka, podelil privilegij samo za »tokrat« (*pro hac vice tantum*).⁷⁰ Vlada je pokazala hvaležnost za ta privilegij, a se ni ustavila ob tem. Naslednje leto, ob drugi obletnici kraljeve smrti, se je spet obrnila na beograjsko nunciature s podobno prošnjo,⁷¹ kot razlog pa je navedla politično primerčnost in dejstvo, da bi knez Pavle, ki je zelo radodaren do Katoliške cerkve, težko sprejel umanjkanje tega dejanja.⁷² Sveti sedež, upoštevajoč delikatno situacijo, je

⁶⁶ Uradno besedilo konkordata je bilo sestavljeno v francoskem jeziku:

»Le Saint-Siège approuvera, en conformité avec les lois canoniques et liturgiques, les formules de prières publiques, déjà en usage, à réciter pour le Souverain.

Les mêmes prières qui sont prévues pour le cas de décès du Souverain seront récitées aussi lors de la mort d'un autre membre de la Famille Royale.

Le texte de ces prières, qui seront récitées en langue nationale, dans les limites des concessions faites par le Saint-Siège, sera communiqué officiellement au Gouvernement Royal (*Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, zvezek II: 1915-1954 (ur. A. Mercati), Città del Vaticano 19542, str. 205; *Enchiridion dei concordati. Due secoli di storia dei rapporti Chiesa-Stato* (ur. E. Lora), Bologna 2003, str. 892).

⁶⁷ Pellegrinetti ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 13. oktober 1934, poročilo št. 16650 (kopija), v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 6, f. 446rv.

⁶⁸ Pellegrinetti Bertoliju, Camaioere, 19. september 1935, pismo brez št., prav tam, f. 775r.

⁶⁹ Bauer Pellegrinettiju, Zagreb, 11. september 1935, pismo št. 272/Pr., prav tam, f. 765rv.

⁷⁰ Bauer Pellegrinettiju, Zagreb, 12. november 1935, pismo št. 308/Pr., prav tam, f. 819r; Pellegrinetti Bauerju, Beograd, 15. november 1935 (osnutek), depeša št. 17903, prav tam, ff. 820r-821r; Pellegrinetti Pacelliju, Beograd, 16. november 1935, poročilo št. 17910 (osnutek), prav tam, f. 822r; Avdijenca kard. Pacellija pri papežu, 27. september 1935, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 430A, fasc. 352, f. 52r; Bertoli Bauerju, Beograd, 28. september 1935, depeša št. 17785 (osnutek), v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 6, f. 776rv.

⁷¹ Bauer Pellegrinettiju, Zagreb, 3. oktober 1936, pismo št. 132/Pr., v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 7, ff. 36r-37r; Bertoli Bauerju, Beograd, 4. oktober 1936, depeša št. 18812 (osnutek), prav tam, f. 38r; Bertoli Bauerju, Beograd, 5. oktober 1936, depeša št. 18814 (osnutek), prav tam, f. 39rv.

⁷² Bertoli Pizzardu, Beograd, 12. oktober 1936, poročilo št. 18834 (osnutek), prav tam, ff. 41r-42v.

popustil pred zahtevami beograjske vlade in izjemoma spet podal svoje dovoljenje za javne molitve po katoliških cerkvah v čast pokojnemu kralju.⁷³ Ob tem je bilo sporočeno vladi, da je Sveti sedež s tem dejanjem še enkrat pokazal lastno razumevanje okoliščin in velikodušnost ter da je prišla ura, da tudi vlada s svoje strani potrdi lastno hvaležnost z ratifikacijo konkordata.⁷⁴ A težave okrog tega postopka so se nadaljevale, tako da tudi leta 1937 ratifikacija konkordata v beograjskem parlamentu ni uspela. Tudi zaradi tega je vlada še enkrat, oktobra 1937, prosila Sveti sedež za isti privilegij ob tretji obletnici kraljeve smrti in tudi tokrat ga je papež odobril.⁷⁵

Poleg filigransko natačnega opisa pogrebni slovensnosti se je nuncij ustavil tudi ob dejstvu samem in takoj je zaslutil, da kraljeva smrt naznanja velike spremembe, predvsem v smislu diskontinuitete s preteklostjo. Že izpust Korošca iz konfinacije je napovedoval nove čase in ta slutnja je bila potem potrjena z volitvami maja 1935, ki so dodobra premešale karte na politični sceni, pri čemer je ob velikem uspehu Vladka Mačka zopet postalo aktualno »hrvaško vprašanje«, v vlado pa se je po štirih letih vrnil tudi Anton Korošec. Kraljeva smrt je pogubno vplivala tudi na konkordatsko vprašanje, saj so dotlej tihi nasprotniki stopali vedno bolj v ospredje. Tu govorimo predvsem o hierarhičnih predstavnikih pravoslavne cerkve, nekaterih politikih iz opozicije, članih prostozidarških lož in celo nekaterih hrvaških velikaših. Našteti predstavniki podpisa niso mogli preprečiti, so pa ostro nastopili proti njegovi ratifikaciji. Na koncu jim je uspelo, kot ugodna okoliščina pa jim je šla na roko ravno smrt kralja Aleksandra. Upamo si trditi, da kralj Aleksander česa takega nikoli ne bi dopustil. Na to opozarja že dejstvo, da so se v trenutku podpisa konkordata v Rimu, 25. julija 1935, vsi govorniki sklicevali na kraljevo željo in dediščino pri sklepanju konkordata. Državni tajnik Pacelli je npr. v svojem govoru ob podpisu najprej poudaril zasluge papeža Pija XI., potem pa tudi osrednjo vlogo kralja Aleksandra, čigar smrt je po eni strani metala senco na srečen dan podpisa, po drugi strani pa je povzdignila dokončano delo na višji nivo in iz njega napravila ključni element za razvoj in smernice mlade kraljevine.⁷⁶ Pacelli ni pozabil omeniti kralja Aleksandra tudi tri leta pozneje (15. februar 1938), ko je bil Sveti sedež primoran protestirati proti enostranski odstranitvi konkordata s strani jugoslovanske vlade, ki te odločitve drugi strani uradno niti ni sporočila. Tudi tukaj je

⁷³ Bertoli ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 8. oktober 1936, nota št. 18824 (osnutek), prav tam, f. 40rv.

⁷⁴ Bertoli Pizzardu, Beograd, 12. oktober 1936, poročilo št. 18834 (osnutek), prav tam, f. 42r.

⁷⁵ Pizzardo Bertoliju, Vatikan, 1. oktober 1937, depeša št. 20259 (nuncijatura), prav tam, f. 166r; Bertoli Bauerju, Beograd, 6. oktober 1937, nota št. 20190 (osnutek), prav tam, f. 155; Bertoli ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 7. oktober 1937, nota št. 20199 (osnutek), prav tam, f. 157rv; Zunanje ministrstvo Kraljevine Jugoslavije apostolski nuncijaturi, Beograd, 8. oktober 1937, nota št. 20938, prav tam, f. 159r.

⁷⁶ Originalni govor v francoskem jeziku se nahaja v *L'Osservatore Romano*, 28. julij 1935, leto LXXV – št. 175 (22.845), str. 2. Prim. še srbski in slovenski prevod (*Politika*, 27. julij 1935, leto XXXII – št. 9763, str. 2; *Slovenec*, 28. julij 1935, leto LXIII – št. 171a, str. 1).

pokojni kralj predstavljen kot tisti, ki je predstavnikom Katoliške cerkve jasno pokazal svojo trdno voljo, da se doseže poln sporazum s Svetim sedežem.⁷⁷ Vse poznejše odločitve beograjskih oblasti naj bi na ta način več kot jasno zanikale in ovrgle vso dotedanjo kraljevo prizadevanje, da se uredijo normalni odnosi s Katoliško cerkvijo. Da je kralj v zasledovaju tega cilja imel pred očmi bolj pragmatične kot pa načelne razloge, je v danem primeru sekundarnega pomena.

5 ZAKLJUČEK

Pri pisanju pričujočega prispevka smo poskušali biti pozorni na vprašanje, zastavljeno na samem začetku: Kako si razlagati na prvi pogled dvoumno držo kralja Aleksandra do Katoliške cerkve? Jegličev dnevnik, ki smo ga ob tem navedli, nam pušča nekatere indice, a vprašanje kot tako ostaja odprto. Uradna poročila in dnevniki apostolskega nuncija Ermenegilda Pellegrinettija po eni strani potrjujejo Jegličeve zapise o spremenljivi držbi kralja do Svetega sedeža in do Katoliške cerkve na splošno, obenem pa nam ponujajo tudi kakšen možen odgovor na zastavljeno vprašanje. Če povzamemo nuncijeva razmišljanja o tem, bi kraljevemu odnosu do katoliškega življa najbrž lahko pripisali geslo »spoštovanje brez prisrčnosti«. Spoštovanje, ker je kralj na vsak način hotel ohraniti enotnost kraljevine, pri tem pa se je zelo dobro zavedal vpliva in moči katoliškega dela prebivalstva; brez prisrčnosti, ker so bili predsodki proti Svetemu sedežu kot tistemu, ki se vmešava v notranje politične zadeve kraljevine in ki katoličane odvrča od jugoslovanskega unitarizma, premočni. Dodatna vrednost zapiskov papeževega odposlanca je v tem, da nam ne posreduje le teoretičnih razmišljanj, temveč nas popelje do samih soban kraljevega dvora in nam zapušča dragocene zapise njunih pogovorov, ki so bili v nekaterih primerih – posebej bi izpostavili srečanja z dne 30. junija 1930 in 4. julija 1933 – tako dramatični, da so daleč presegle okvirje diplomatskega značaja. Hkrati vstopimo v samo dušo kralja Aleksandra, saj ne manjka niti psiholoških in emotivnih orisov kraljeve osebe, kjer se med seboj prepletajo avtoritarnost, jeza in skrb za lastno priljubljenost. Glavni predmet njunih pogovorov se je vil okrog konkordata, ki je zahvaljujoč kraljevim nenavadnim posegom prispel do podpisa, a hkrati ravno zaradi kraljeve smrti ni ugledal luči ratifikacije. Če je po eni strani zaslutiti kraljeve predsodke do vatikanske diplomacije, pa so nam nuncijevi zapisi okrog pogrebnihi slovenosti kralja Aleksandra pokazali, da tudi s strani Svetega sedeža neke prisrčnosti ni bilo, morda ne toliko zaradi predsodkov kot pa preprosto zaradi kraljeve pripadnosti drugi veri. Lahko torej sklenemo, da med obema glavnima akterjema članka, kraljem Aleksandrom in nuncijem

⁷⁷ Besedilo protesta (*Aide-Mémoire*), št. 582/38, se nahaja v: ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, škatla 9, ff. 222–225; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96, fasc. 67, ff. 46–47. Prim. tudi hrvaški prevod: Ivan Mužić, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split 1978, str. 226–227.

Pellegrinettijem, ni bilo pretirane bližine, vsak je ostal na svojem bregu in branil pravice lastne institucije. A paradoksalno bi se le z avtoritarnim kraljem, kot je zapisal sam nuncij ob kraljevi smrti, zmožel doseči sporazum, ki bi resnično lahko zagotovil pravice Katoliške cerkve v Kraljevini Jugoslaviji.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije (AJ) – Beograd

Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici, fasc. 10

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima (APHZSJ) – Rim

Ostavština Moscatello, škatla 2: *Bilješke: Neprijatelj Papin radi Kralja – Neprijatelj Kraljev radi Pape. Doprinos historije katolicizma u Jugoslaviji 1921-1946*, Rim 1959, 156 strani.

Archivio Segreto Vaticano (ASV) – Città del Vaticano

Archivio della Nunziatura Apostolica in Jugoslavia (Arch. Nunz. Jugoslavia), škatle 3, 4, 6, 7, 9, 13, 14

Archivio della Prefettura: Dnevnik kard. Ermenegilda Pelleginettija, zvezki 10, 11, 12, 13, 14

Besednjakov arhiv (BA) – Nova Gorica

Dokumenta št. 121 in 899

Segreteria di Stato, Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati (S.RR. SS.) – Città del Vaticano

Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.): Jugoslavia

pos. 90, fasc. 50, 51

pos. 96, fasc. 53, 55, 56, 57, 58, 67

pos. 111, fasc. 75

Stati Ecclesiastici

Pos. 430A, fasc. 348, 352

Objavljeni viri

Codex Iuris Canonici, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, v: *Acta Apostolicae Sedis* 9/II (1917) 1-594.

Enchiridion dei concordati. Due secoli di storia dei rapporti Chiesa-Stato (ur. E. Lora), Bologna 2003.

I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti 1916-1922 (ur. T. Natalini), CAV 35, Città del Vaticano 1994.

Jegličev dnevnik, Znanstvenokritična izdaja (ur. B. Otrin in M. Čipić Rehar), Celje – Ljubljana 2015.

Nikola Moscatello savjetnik Jugoslavenskog Poslanstva pri Svetoj Stolici. »Uspomene« u svjetlu dokumenata. Doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.-1946.) (ur. F. Veraja – S. Kljaić), Collectanea croatico-hieronymiana de Urbe 13, Rim 2014.

Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili, zvezek II: 1915-1954 (ur. A. Mercati), Città del Vaticano 1954².

Časopisni viri

L'Osservatore Romano, 28. julij 1935, leto LXXV – št. 175 (22.845)

Politika, 27. julij 1935, leto XXXII – št. 9763

Slovenec, 28. julij 1935, leto LXIII – št. 171a

Literatura

Loiseau, Charles, Deux conversations avec le roi Alexandre sur le Concordat yougoslave, v: *L'Europe nouvelle* 18 (1935), št. 913, str. 767–770.

Mithans, Gašper, *Urejanje odnosov med Rimskokatoliško cerkvijo in državnimi oblastmi v Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941) in jugoslovanski konkordat*, doktorska disertacija, Koper 2012.

Mužić, Ivan, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split 1978.

Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata*, Split 2005⁸.

Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*, Ljubljana 2002.

Valente, Massimiliano, Santa Sede e Jugoslavia nelle sessioni della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (1922-1934), v: *Santa Sede ed Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali. La questione cattolica in Jugoslavia e in Cecoslovacchia* (ur. M. Valente), Soveria Mannelli 2011, str. 189–240.

PRILOGE

Dokument št. 1: Pellegrinettijevo pismo državnemu tajniku Gasparriju, Beograd, 22. januar 1930, št. 10225 – v: S.RR.SS, AA.EE.SS., *Jugoslavia*, IV. obdobje, pos. 90, fasc. 51, ff. 22r-32r (tukaj f. 28v):

V delu dokumenta, ki nas zanima, nuncij Pellegrinetti opiše osebne lastnosti kralja Aleksandra ter njegov odnos do vodilnih politikov, Vatikana, nuncija, katoliških škofov in Antona Korošca. Poudarjen je njegov avtoritaren značaj pri notranjepolitičnih vprašanjih, do Katoliške cerkve pa njegova rezervirana drža (brez pristrčnosti, a s spoštovanjem). Pri Korošču je izpostavljena njegova pragmatičnost in oportunističnost, s čimer naj bi si pridobil kraljevo naklonjenost.

10. Il Re: è di natura autoritaria, inclina al dispotismo, irritabile se gli si fa opposizione, anche motivandola con ragioni di legge o coscienza. Durante i Governi parlamentari è stato quasi sempre il diretto autore delle crisi di governo, imponendo più d'una volta ai Presidenti di dimettersi, anche quando avevano sicura maggioranza. Voleva già allora che tutti i grandi problemi si risolvessero nella reggia. È nota la sua antipatia col defunto Pašić, di cui non poteva amare il largo prestigio personale. Ha energia, lavora, ma si stanca e cambia di parere. Oggi però mentre, divenuto autocrate più degli antichi Zar, tutto ha concentrato nelle sue mani, deve fare i conti col Gen[erale] Živković, comandante della

Guardia Reale e Capo del Governo, il quale difficilmente si lascerà strappare la dittatura, avendo nell'esercito messo dappertutto sue creature.

Considera il Nunzio e in generale il Vaticano come quegli che pretende dar regole o limiti alla interna legislazione e gestione degli affari, come un fulcro della opposizione esistente o possibile dell'Episcopato. Vera cordialità di relazioni è esclusa, specialmente dopo le elezioni del 1925, nelle quali il Governo avrebbe preteso che la Santa Sede prendesse misure contro il vescovo di Lubiana ed io mi opposi. Dicono che sia iscritto ad una loggia massonica di Parigi: difficile verificarlo, certamente la stampa massonica lo esalta, anche quella che grida continuamente contro i regimi assoluti e dittatoriali.

Verso i Vescovi si mostra qualche volta benevolo; vorrebbe guadagnarseli, anche perché non si sente sicuro di avere popolarità in Croazia e Slovenia, se l'Episcopato gli fosse contrario. Deve tener conto che il quaranta per cento della popolazione è cattolica. Ma in fatto, i suoi confidenti sono quasi esclusivamente i Serbi-ortodossi. Se Don Korošec sembra abbia acquistato qualche grazia, si deve al fatto che questi rinfodera il suo programma cattolico, appena si accorge che i serbi brontolano o il Re è malcontento. Tale opportunismo (di cui possono essere documento le razioni che io ebbi col governo di Korošec nell'autunno dell'anno 1928) gli ha ora alienato molto dei suoi fautori sloveni.

Dokument št. 2: Pellegrinettijevo pismo državnemu tajniku Pacelliju, Beograd, 1. julij 1930, št. 10888 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, IV. obdobje, pos. 90, fasc. 51, f. 87rv:

Nuncij Pellegrinetti predstavi srečanje s kraljem Aleksandrom, ki se je odvijalo 30. junija 1930. Predmet pogovora so bila religiozna vprašanja v Jugoslaviji, episkopat, politična drža klera, šolski zakoni in konkordat. Nuncij se je kralju pritožil, da jugoslovanska vlada kljub obljubam še vedno ni storila ničesar za ponovna konkordatska pogajanja. Kralj je poudaril, da je on sam ukazal, da se še malo počaka ter da se konkretni koraki storijo v primernih okoliščinah.

Ieri sera 30 giugno ebbi un colloquio d'oltre un'ora con sua Maestà il Re Alessandro. L'udienza ha avuto luogo su desiderio del Re stesso fattomi indirettamente significare. Parlammo dei problemi religiosi in Jugoslavia, dell'Episcopato, dell'atteggiamento politico del clero o al clero attribuito, degli ultimi conflitti sul terreno delle leggi scolastiche, del Concordato. Scrivendo per posta non credo di dover entrare in particolari, attendendo a ciò miglior momento; ma posso assicurare che il Re pur lagnandosi fortemente di qualche Vescovo (credo denunziato a torto) e dell'atteggiamento troppo energico dell'Episcopato, professò nella maniera più esplicita che non desidera affatto conflitti con i

cattolici, che vuole avere buone relazioni con la Santa Sede, e che intende che si proceda alla discussione del Concordato.

Io dopo averlo assicurato della buona volontà mia, dell'Episcopato, dei cattolici jugoslavi e della Santa Sede, credetti di dare un rapido riassunto dei tanti passi già fatti dalla Santa Sede per concludere questo benedetto Concordato e di mostrare come il Governo promulgando leggi offensive dei diritti della Chiesa – e ciò dopo che da cinque anni andavo ripetendo che questo non avrebbe potuto lasciare indifferente i cattolici né la Santa Sede – aveva esso stesso creato difficoltà nuove che si sarebbero potute evitare. Ma tutto ciò non impedisce che si trovi la base di un buon accordo, se il Governo sinceramente lo desidera. Feci notare che mentre il Ministro degli Esteri mi aveva detto un anno fa che la Legge scolastica non sarebbe stata promulgata avanti il Concordato invece era accaduto l'opposto. Ugualmente esso Ministro mi aveva detto che si sarebbe cercato regolare la situazione della Chiesa Catto- [87v] -lica prima delle altre confessioni religiose, invece è accaduto precisamente il contrario. E poi da mesi si va dicendo che il Governo vuol aprire i negoziati e invece....

“Sono stato proprio io, mi replicò vivacemente il Re, che ho creduto necessaria quest'ultima dilazione, perché non si avesse l'impressione che il Governo passa a discutere con la Santa Sede sotto la pressione dei clamori dell'Episcopato e non per sua libera e spontanea decisione.”

Ed aggiunse parergli che ora sia giunto il momento. Mi domandò se io credea più opportuno che le trattative si facciano a Belgrado ovvero a Roma. Io gli ho risposto di credere che la Santa Sede in questo punto potrà accettare il luogo che il Governo credesse più espediente, salvo in ogni caso a lasciare a Roma le ultime e definitive trattative; che in ogni caso questo è cosa secondaria. Molto più importante è che non si pretenda, come alcuni sembrano supporre, che certi argomenti, scuola, insegnamento religioso, beni ecclesiastici, matrimonio, restino a priori esclusi dall'ambito delle trattative; né come una volta il Ministro Srškić, si allegli il Concordato prussiano per lasciare da parte il punto capitale della Scuola.

Il Re aggiunse che tra breve darà ordine al Governo di preparare tutto per l'avviamento delle trattative. E concluse dicendo che desiderava che io mi confidassi personalmente a lui nelle cose o difficoltà che reputassi più importanti.

Così la cosa è come portata alla ultima istanza. Il Re mi ha lasciato in complesso l'impressione che desideri sinceramente un accordo. Ma il difficile sarà quando si verrà al concreto, specialmente perché non mancano di quelli – anche influenti – che considerano il Concordato come una pericolosa capitolazione dello Stato e il Cattolicesimo come un elemento pericoloso per l'unione della nazione, attribuendo anche a me e in genere al “Vaticano” una ostilità fondamentale alla Jugoslavia, per effetto di “italianismo”.

Dokument št. 3: Pellegrinettijevo pismo državnemu tajniku Pacelliju, Rim, 2. junij 1933, št. 1701/33 (Državno tajništvo) – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, IV. obdobje, pos. 96, fasc. 56, ff. 52r-54v:

Nuncij Pellegrinetti je pravkar izvedel za tajna pogajanja med Državnim tajništvom in msgr. Moscatellom in v spodnjem pismu predstavi svoje mnenje. V enajstih točkah opiše različne vidike, v ospredju pa je njegov pozitiven pogled na proces v teku, saj je po njegovem mnenju to prva iniciativa, ki bi lahko pripeljala do zelenega cilja. Po njegovem bi bilo zato nesmiselno prekiniti pogajanja, opozarja pa na to, da previdnost kljub temu ni odveč.

Espongo a Vostra Eminenza, che me ne fa doveroso incarico, il mio sommessimo parere circa la missione secreta di Mgr. Moscatello in ordine al Concordato con la Jugoslavia.

Confesso che prima di due giorni fa io non avevo la minima nozione di questo passo. Sapevo soltanto dai più svariati fonti che a Belgrado in tutti i sensi, da parte del Re, si cercava un'uscita dalle difficoltà create dalla condizione della Chiesa Cattolica nello Stato: infatti direttamente dal Re provenivano le dichiarazioni concilianti del Presidente del Consiglio alla Camera, le parole per il rispetto al Papa dette dal Ministro Jevtić nell'adunanza da lui convocata dei giornalisti di Belgrado, l'indirizzo e la Delegazione del sig. Mažuranić a Roma, la missione data al Mons. Grivec di entrare in relazione con la facoltà teologica "ortodossa" di Belgrado per procurare l'unione della Chiesa Serba con la Santa Sede, i quattro colloqui alla Corte della Signorina Hristić [52v] tutti informati al senso della necessità della Chiesa Cattolica per salvare il mondo e in particolare la Jugoslavia dal baratro della rivoluzione sociale, e altri fatti dello stesso genere. Si aggiungano le dichiarazioni del Re di volersi liberare dalla Massoneria.

Ignorando io i passi fatti da Mgr. Moscatello e sapendo invece della Nota Ufficiale sul Concordato, avevo l'impressione che si trattasse per il momento di semplici tentativi o saggi, senza concrete e decisive proposte. In questo senso, cioè fondato unicamente sul testo della Nota jugoslava, io formulavo pochi giorni fa le chiestemi informazioni e impressioni.

Oggi, messo al corrente di quanto è già stato fatto e di quello che sembra fattibile, constato con piacere che per la prima volta si veda una iniziativa capace di condurre ad un vero miglioramento della situazione.

Ma che pensare del modo insolito, apparentemente contraddittorio, e dei possibili svolgimenti ed effetti di tali trattative? Io crederei di fare queste constatazioni:

1° Il Re Alessandro è uomo autoritario e incline a imporre senz'altro la sua volontà, disfacendosi, ove occorra, anche dei suoi collaboratori, quando gli paia che non siano disposti o capaci a ciecamente assecondarlo. L'esperienza lo

dimostra. Niente perciò esclude la possibilità ch'egli anche nella questione del Concordato voglia arrivare rapidamente in fondo, anche senza la collaborazione o l'approvazione degli uomini al potere. In questo caso poi la possibilità, è, date le circostanze, vera [53r] probabilità.

2° È nell'uso del Re Alessandro di servirsi per i suoi fini di persone anche estranee al Governo e talvolta non ben viste dal Governo per missioni delicatissime e segrete. Nel passato varii altri personaggi politici (per esempio Pašić) sono stati colpiti in questo modo. Si capisce che tale metodo ha creato enormi antipatie contro il Re ed egli si sente ora tutto circondato di nemici. Il fatto d'una missione a Mgr. Moscatello per un affare di tanta portata ed anche in non precisa corrispondenza alle dichiarazioni ufficiali del Governo non rappresenta perciò cosa da meravigliare o dubitare; è anzi una prova che il Re intende seriamente d'imporci, occorrendo, anche al Governo e al Parlamento, nella questione del Concordato.

3° La Francia, che è la consigliera ascoltata, insiste alla Corte perché si addivenga al più presto e nel modo più soddisfacente al Concordato, nell'opinione che in caso contrario la consolidazione del Regno Jugoslavo sia gravemente minacciata. Di questo mi parla il Ministro francese a Belgrado, che perfino mi ha suggerito, per mezzo dei Padri Assunzionisti, di mettermi in correlazione, a questo scopo, coll'Ambasciatore Roux. Io non ho però creduto di cercare alcun contatto con costui.

4° Il Ministro Jevtić è stato per molti anni Ministro della Corte ed è uomo d'intima fiducia del Re. S'egli ha accreditato Mgr. Moscatello è certamente d'intesa col Sovrano.

5° Perciò, secondo il mio modesto parere, i negoziati con Mgr. Moscatello rappresentano qualche cosa di positivo e di utile, pure facendo tutte le riserve del caso. Il punto di vista della Santa Sede è già stato più volte sì chiaramente significato, che in nessuno modo potrebbe essere abbuiato da trattative con un agente secreto [53v] del Re, anche se non si arrivasse alla conclusione. Dall'altra parte sempre sarà un guadagno sapere fino a che punto possono arrivare le concessioni dell'altra contraente; costituiranno un documento utile sia in caso di rottura, sia in caso di conclusione delle trattative.

6° I Vescovi non sono affatto contrarii a trattative della S. Sede col Governo o col Re; anzi le desiderano, come mi sono anche recentemente accertato. Solo confidano che la Santa Sede sarà estremamente guardiana nel fare concessioni al Governo, di cui questo possa abusare; che sarà tenuto conto dei voti dell'Episcopato in varii modi già manifestati; e che prima della conclusione definitiva in qualche modo, diretto o indiretto, si cercherà il parere dei Vescovi e in genere delle persone cattoliche capaci di illuminare la Santa Sede sui punti più delicati e importanti. Essi confermano che nella condizione attuale è necessario un

buon Concordato, che sia manifestamente utile alla Chiesa: altrimenti si dirà che la Santa Sede favorisce, senza utile notevole della Chiesa, un regime odiato e pericolante, quale da molti è stimato.

7° Per queste considerazioni io penserei che sarebbe inopportuno e forse dannoso respingere a limine le trattative, anche nella forma insolita nella quale vengono proposte, perché escluderebbe una non disprezzabile probabilità di chiarire una situazione, darebbe ansa alla Massoneria di acuire i conflitti, alienerebbe ancor più gli “ortodossi” da Roma, i quali non saprebbero interpretare il rifiuto della Santa Sede se non come segno di incondizionata ostilità alla loro nazione. Non è infatti probabile che il rifiuto di trattare non venga poi manifestato al pubblico con velenosi commenti e con disorientamento della opinione di buona parte della popolazione del Regno. [54r]

8° Il punto a cui sono giunti gli accordi preliminari rappresenta un notevolissimo progresso – sempre supposto che quanto Mgr. Moscatello accetta sarà anche accettato dal Re e dal Governo – un progresso tale che permetterebbe di aver fiducia nella riuscita, giacché si può notare l’abbandono da parte jugoslava di pretese inaccettabili e il riconoscimento – almeno parziale – di diritti a cui l’Episcopato tiene come cosa essenziale.

9° Converrebbe ad ogni modo far capire a Mgr. Moscatello che per creare l’ambiente favorevole al Concordato bisogna una buona volta farla finita con le vessazioni al clero, con gli attacchi ai Vescovi, con gli articoli che ripetono, nella stampa del Regime, il vecchio ritornello del Papa e del Vaticano eterno nemico della Jugoslavia, come pochi giorni fa, ad esempio, scrivevano le “Novosti” di Zagabria. Non si deve ammettere la legge agraria proposta recentemente dall’ex-Ministro Demetrović, che abolendo una disposizione favorevole della Legge di Liquidazione del 1931, espone a nuove espropriazioni ciò che è rimasto dei fondi rurali ecclesiastici. Non so in questo momento se tale legge sarà discussa ed approvata.

10° Che il Governo o il Re comprenda che la causa del Papa e dell’Episcopato è una e che scopo del Concordato dev’essere anche di dare ai cattolici di Jugoslavia la sensazione che la loro condizione nello Stato sarà più sicura, più pacifica e più rispondente alla parte che la Chiesa rappresenta per la giustizia e la felicità delle nazioni.

11° Per quanto riguarda la mia azione sin qui, rammento che, come risulta da molti miei Rapporti, io ho più volte dichiarato ai varii Ministri degli Esteri che la Santa [54v] Sede non fa questione di forme di procedura, cioè se le trattative si debbano fare a Belgrado o a Roma, col Ministro o con una Delegazione o con un terzo agente, ma piuttosto di serietà d’intendimenti e di larghezza di vedute e di proposte ragionevoli. In tal senso io non vedrei, da parte mia, seria

obiezione a trattare con Mgr. Moscatello; naturalmente ciò non esclude tutta la prudenza e le riserve del caso.

Dokument št. 4: Pellegrinettijevo pismo državnemu tajniku Pacelliju, Beograd, 5. julij 1933, št. 14809 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, IV. obdobje, pos. 96, fasc. 55, ff. 19r-20v:

Nuncij Pellegrinetti poroča svojim nadrejenim v Državnem tajništvu o dolgem živahnem srečanju, ki ga je imel s kraljem Aleksandrom. Dotaknila sta se več tematik, med njimi agrarne reforme, ki naj bi veliko škodo povzročila ljubljanski škofiji; nekaterih škofov, ki so padli v kraljevo nemilost (Šarić, Srebrnič); parlamentarne delegacije, ki ni bila sprejeta pri papežu ... Poseben poudarek je dan konkordatskim pogajanjem, kjer nuncij na srečo ni izdal kralju, da je izvedel za njegov "skrivni načrt" z Moscatellom.

Ieri sera ebbi un lunghissimo colloquio, di circa due ore e mezzo, col Re. Non mancarono momenti abbastanza vivaci. Non potrei in un Rapporto riferire sì lunga conversazione. Basterà, credo, questo cenno.

Io cominciai con lagnarmi del modo di procedere del Ministero dell'Agricoltura circa i beni dell'Arcivescovato di Kalocsa siti in territorio jugoslavo; poi circa la nuova Riforma agraria, ora diventata legge, che apporta gravissimo danno alla Mensa Episcopale di Lubiana, e lede il patrimonio della Mensa Episcopale di Diacovo e del Capitolo Cattedrale di Zagabria. Circa la prima feci anche notare l'iniquità della legge, che dice dovere il Ministero dentro sei mesi vendere i possessi della Mensa di Lubiana; potere invece vendere i beni ecclesiastici delle altre regioni. Ciò che significa che le foreste del Patriarcato serbo, comprese in questa seconda categoria, potranno essere salvate; quelle di Lubiana no.

Notai che il Regolamento scolastico, introdotto nel 1930 in seguito alle proteste dei Vescovi e della Santa Sede per eliminare certi inconvenienti delle leggi scolastiche non viene applicato, sì da creare continue difficoltà ai Vescovi...

Il Re dal canto suo cominciò a lagnarsi fortemente dei Vescovi, specialmente di Mgr. Šarić, che accusa di fare aperta propaganda di odio al regime e di separatismo, aggiungendo che finirà con [19v] l'esser messo in prigione, non potendosi tollerare che un Vescovo violi le Leggi e al tempo stesso cerchi evaderne le sanzioni appellandosi alla religione. Molto irritato era contro Mgr. Srebrnič Vescovo di Veglia. Disse di non comprendere come la Santa Sede nomini tali Vescovi, che si occupano di politica e non hanno alcuna misura e come possa avere proposto il Prof. Gahs per Zagabria, uomo che avrebbe fatto un discorso di tendenza d'opposizione al regime (ma di cui ignoro il testo, sapendo che in un discorso sulle società segrete nei popoli primitivi ha detto che le società

segrete moderne hanno malefica influenza anche sul Governo in Jugoslavia). Aggiunse che il clero in genere fa politica croata o slovena separatista, mancando alle Leggi e alla riverenza verso l'autorità.

Io risposi che inconvenienti possono nascere e la Santa Sede è disposta a prendere in esame i casi, se il Governo li propone e documenta; ma che è riprovevole e dannoso il sistema di attribuire a ordine o sobillamento della Santa Sede o alle sue pretese, mire e macchinazioni antislave quello che esiste di opposizione sul terreno politico da parte del clero e del laicato cattolico. La Santa Sede non si è mai mischiata di politica interna, né mai ha agito se non nel senso di difendere, com'è suo diritto e dovere, gl'interessi religiosi della Chiesa. Le cause di malcontento non dipendono affatto dalla Santa Sede; e qui feci notare come quello che viene allegato quale motivo di opposizione politica in Jugoslavia non ha niente a vedere con la Santa Sede. I Vescovi poi non sono marionette mosse dal Vaticano; hanno la loro competenza e le loro iniziative e propri motivi di agire. Senza escludere possibilità di errori ed esagerazioni, si ha torto quando si sostiene che l'azione dei Vescovi contro certe misure od organizzazioni è esclusivamente o principalmente dettata da motivi di pura politica, e peggio quando si afferma doversi ad ordini o pressioni di Roma. [20r]

Il Re venne a parlarmi della mancata udienza pontificia. Gli feci notare che la negativa era dovuta al timore che il ricevimento potesse, in quel momento, essere interpretato come una sconfessione dell'Episcopato – [Re:] Dunque il Vaticano approva la circolare dell'Episcopato e piglia posizione contro di me! – [nunzio:] Qui non si tratta di approvare o di presa di posizione. Il Papa sa che l'Episcopato è stato attaccato in modo inaudito, anche da alcuni della Delegazione; e non potendosi supporre, almeno fino a prova in contrario, la quale il Governo fin qui non ha creduto dover presentare alla Santa Sede, che esso non abbia sostanzialmente avuto in mira l'educazione cattolica della gioventù, il Papa temeva che un suo gesto, prima che la cosa fosse chiarita, potesse generare equivoche interpretazioni.

La conversazione durò a lungo su temi simili e mi dovetti convincere che in realtà il Re propendeva a credere che vi sia da parte della S. Sede un piano politico, secondo il quale essa sceglierebbe i suoi candidati all'Episcopato o incoraggerebbe o fomenterebbe diverse forme di opposizione. Dovetti durare molta fatica per convincerlo – se si è convinto – che la Santa Sede non ha nessuna pregiudiziale politica nella sua azione; e che anzi una delle condizioni ch'essa esige, per esempio, dai candidati all'Episcopato è che non siano politicanti. Il Re sembrava stupefatto a tale mia constatazione. Purtroppo l'aria di Belgrado, avvelenata in parte dai pregiudizi antipapali dello scisma e in parte della propaganda massonica di pseudocattolici croati e sloveni, crea il terreno favorevole alle più assurde opinioni circa l'azione della Santa Sede.

La conversazione divenne quindi più pacifica e il Re mi domandò più volte: Che fare? Dissi che uno dei rimedi era l'accoglimento delle giuste domande dell'Episcopato e il Concordato. – [Re:] Ma è questo possibile? – [nunzio:] Perché no? Certo bisogna tenere in mente che la S. Sede ha creato un tipo di Concordato del dopo- [20v] -guerra che fa ottima riuscita dappertutto; in paesi cattolici, misti ed a maggioranza eterodossa, monarchie e repubbliche. Essa è pronta a trattare e a concludere su questo tipo con la Jugoslavia. Non esiste alcuna pregiudiziale politica. Ma la Nota del 15 Aprile in questa parte pare non corrisponda alle concepite speranze...

- [Re:] Come? E qui il Re mi domandò su diversi punti, dove io detti le spiegazioni che credetti. Il Re domandò di nuovo con qual metodo si potrebbe giungere alla conclusione; ed io gli dissi convenire che la cosa sia trattata da persone di larghe vedute e larghi poteri. Ma il Re sembrava non soddisfatto di tale risposta generica; mentre io non avendo su questo punto speciali istruzioni e non vedendo bene che cosa il Re si aspettava o desiderava che gli dicessi, non potevo entrare in particolari di procedura. Non mi disse niente di volere far trattare a Roma per mezzo di qualche Agente confidenziale. Invece mi dichiarò che voleva conversare altre volte con me su questi argomenti, al che gli risposi che per parte mia ero a sua disposizione. Ma d'altra parte si afferma che il Re questi giorni partirà per le regioni occidentali dello Stato, dove passerà l'estate. In tal caso ulteriori incontri sarebbero esclusi, almeno per un certo tempo.

Intanto ho chiesto udienza al Ministro degli Esteri, che vedrò uno di questi giorni.

Dokument št. 5: Odgovor Pacellija nunciju Pellegrinettiju, Vatikan, 13. julij 1933, št. 1914/33 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, IV. obdobje, pos. 96, fasc. 55, f. 21r:

Državni tajnik Pacelli na kratko odgovori na zgornje poročilo nuncija Pellegrinettija (št. 4) in mu razloži, zakaj kralj ni povedal nič o tajnih pogajanjih: ker naj bi namreč po kraljevem naročilu o stvari lahko vedela le papež in državni tajnik, pozneje pa še tajnik za odnose z državami mons. Pizzardo ter nihče drug, torej niti nuncij sam.

Mi è regolarmente pervenuto l'accurato Rapporto dell'Eccellenza Vostra Rev.ma del 5 corrente Numero 14809 circa il colloquio che l'Eccellenza Vostra ha avuto recentemente con S.M. il Re Alessandro e mi sono affrettato a sottoporlo al Santo Padre. Sua Santità si è degnata a interessarsi a quanto l'Eccellenza Vostra diligentemente espone.

Pertanto La ringrazio delle notizie che mi ha trasmesso e son sicuro che Ella, reduce da una prolungata permanenza in Roma, ha interpretato con

esattezza, durante il colloquio, il pensiero della Santa Sede circa i diversi punti toccati e particolarmente circa l'ultimo.

Vostra Eccellenza d'altronde era stato messo al corrente di tutto ciò che la Santa Sede voleva fare relativamente all'oggetto principale del Suo incontro con Sua Maestà.

[šifrirano]: Che il Re non abbia detto nulla circa negoziati per mezzo di un agente confidenziale, si spiega col fatto che Mons. Moscatello disse trattarsi di cosa segretissima, della quale poteva essere a conoscenza solo il Santo Padre ed il Segretario di Stato: in seguito Mons. Moscatello ha acconsentito che se ne parlasse a Mons. Pizzardo – quindi non fa meraviglia che il Re non abbia toccato quest'argomento, che reputa non esser a conoscenza di V.E.

Dokument št. 6: Pellegrinettijevo pismo tajniku za odnose z državami Pizzardu, Beograd, 13. oktober 1934, št. 16652 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, IV. obdobje, pos. 111, fasc. 75, f. 70rv:

Nuncij Pellegrinetti nekaj dni pred kraljevim pogrebom predstavi program, kako bo potekala slovesnost. Glede na to, da bi se bilo predvsem iz tehničnih razlogov zelo težko pridružiti samo civilnemu delu pogreba, sprašuje, kaj naj stori. Udeležba v pravoslavni cerkvi po njegovem prepričanju ne bi vzbudila nobenega škandala. Omenja tudi pritiske na nekatere katoliške škofe in duhovnike, od katerih oblasti zahtevajo pogrebne maše v čast pokojnemu kralju.

1° Facendo seguito al mio ossequioso Rapporto di ieri, informo che il Corpo Diplomatico ha dal Ministero degli Esteri ricevuto l'informazione (equivalente a un invito) circa il funerale e trasporto della Salma del Re Alessandro. Come si vede, si comincia colla funzione funebre che sarà tenuta nella Chiesa Cattedrale serbo-ortodossa giovedì 18 dalle 7.30 alle 8.15; dopo di essa il corteo, a piedi, accompagna la salma fino al viale della Liberazione, posto nelle immediate vicinanze della Nunziatura Apostolica. È chiaro, dato le strettissime misure di polizia, che il Diplomatico che non si trovasse nella Cattedrale, difficilmente potrebbe farsi strada attraverso le file dei soldati per insinuarsi nel corteo; del resto sarebbe un gesto troppo notato e antipatico. Come comportarsi? Sarà il Patriarca che celebrerà e che probabilmente farà anche un discorso. Il Corpo diplomatico ha posto ordinariamente nell'ala sinistra della Chiesa, di fronte al trono reale, situato dal lato sinistro dell'iconostasi. Tale presenza viene considerata come atto d'omaggio politico e non religioso. La funzione, come già avvertii ieri, vien fatta dopo la Liturgia (o Messa), alla quale il Corpo Diplomatico non è invitato. Una sola volta ho preso parte ad una cerimonia funebre nella cattedrale ortodossa, molti anni fa. Vi andai col Corpo [70v] Diplomatico, nell'abito corto alla tedesca, che è usuale tra i preti cattolici

in Jugoslavia, con collare e cilindro. Potrei far lo stesso questa volta, se il Santo Padre non vi trova difficoltà.

Noto che avrò anche due Vescovi miei ospiti alla Nunziatura in questa circostanza; altri potranno arrivare e suppongo che verranno invitati a mettersi fra “i rappresentanti dei vari culti” nella Chiesa Cattedrale e nel corteo. Mi domanderanno istruzioni: quali dare? Il momento è delicatissimo.

2° Oggi, alle 8.50 è arrivato, colla madre e parenti, a Belgrado il nuovo Re, l'undicenne Pietro II. La cerimonia alla stazione è stata brevissima. Il Corpo Diplomatico non è stato invitato; bensì Mgr. Rodić Arcivescovo di Belgrado, che ha atteso il Re nella Sala Reale alla stazione, insieme col Gran Rabbino e il Reis-ul-Ulma musulmano. Il Patriarca si trovava col Governo sotto la pensilina.

3° Come nel 1921 anche ora accade in varii luoghi che dai Vescovi e parroci cattolici si pretendono Messe di Requiem, assoluzioni etc. per il Re defunto. Mi dicono che qua e là si mormora acerbamente contro il clero e la Chiesa cattolica, che accusano di evitare tali funzioni funebri per odio antidinastico e antiserbo. Sembra anche che vi sia stato in qualche località delle dimostrazioni ostili. In vista di ciò ho creduto bene di dirigere al Ministero la Nota Verbale di cui accludo copia, per rammentare che la formula già permessa dalla Santa Sede nel 1921 è quella che anche il Governo e il Re proponevano di sanzionare e perpetuare nel Concordato; e che perciò il Clero che vi si attiene non può essere accusato di mancanze di patriottismo o di ostilità al Governo.

Dokument št. 7: Odgovor Pizzarda nunciju Pellegrinettiju, Vatikan, 16. oktober 1934, telegram št. 3406/34 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, IV. obdobje, pos. 111, fasc. 75, f. 59r:

Kratek odgovor tajnika za odnose z državami Pizzarda na zgornje nuncijevo poročilo (št. 6). Nunciju se dovoli udeležba le na civilnem delu pogreba, kot to veleva starodavna navada. Enako velja za škofe. Jugoslovanskemu poslaniku pri Svetem sedežu Simiću je bilo razloženo, da se ne morejo opraviti pogrebne maše za pokojnega kralja, temveč le nekatere molitve.

Ricevuti Rapporti 16647 et 16652.

Riferendomi cifrato 85 V.E.R. può prevenire Governo che secondo costante consuetudine Rappresentante Pontificio in simili casi suole intervenire solo trasporto. Ciò vale anche per Vescovi.

Ministro Simić ha compreso che Santa Sede non può far celebrare Messe suffragio et è grato della funzione propiziatoria pro natione jugoslava chiesa San Girolamo secondo progetto Concordato.

Dokument št. 8: Pellegrinettijevo pismo tajniku za odnose z državami Pizzardu, Beograd, 19. oktober 1934, št. 16668 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, IV. obdobje, pos. 111, fasc. 75, ff. 81r-82v:

Nuncij Pellegrinetti pošlje podrobno poročilo o kraljevem pogrebu. Sam se ga je udeležil že v cerkvi, kjer drugih katoliških škofov ni bilo, potem pa je sledil še civilni del s procesijo do beograjske železniške postaje in potem vse do grobnice Karađorđevićeve dinastije v Oplencu, kamor so položili pokojnikovo krsto. Nuncij živo opiše ves potek ceremonije, tudi reakcije ljudstva, ki je tudi s solzami izkazovalo spoštovanje do pokojnega kralja.

Facendo seguito ai miei oss. Rapporti nn. 16639, 16646, 16647, 16652, 16654 ecco un cenno circa il trasporto della salma del Re e la partecipazione del Nunzio e dei Vescovi.

Martedì il Corpo Diplomatico, come era stato deciso nell'adunanza tenuta alla Nunziatura e poi più precisamente definito mediante intesa tra la Commissione Diplomatica composta dal Nunzio, Ministro d'Austria e Ministro del Belgio (per combinazione tutti i tre cattolici) e il sig. Bodi Capo Sezione al Ministero degli Esteri, si recò tutto insieme a deporre la corona nella sala del Palazzo Reale dove il feretro era stato collocato.

Il 17 arrivarono e presero alloggio alla Nunziatura il Vescovo di Lubiana Mgr. Rožman, l'Arcivescovo Coadiutore Mgr. Stepinac e il vescovo greco-cattolico di Crisio Mgr. Njaradi. Presso l'Arcivescovo di Belgrado, Mgr. Rodić, erano alloggiati Mgr. Gnidovec, Vescovo di Scopia e Mgr. Akšamović Vescovo di Djakovo.

Il giorno stesso del trasporto 18 corr. giunse a Belgrado anche Mgr. Budanović Amministratore Apostolico della Bačka, che dopo sciolto il corteo subito ripartiva.

Noto che i Vescovi di Dalmazia avevano reso omaggio alla salma durante il suo passaggio da Spalato, altri a Zagabria nella medesima occasione.

Sento dire (ma non ho potuto finora averne diretta conferma) che al Governo sono indignati contro Mgr. Šarić, Arcivescovo di Sarajevo, [81v] il quale si trova ora in Argentina, perché, a differenza di tutti i suoi colleghi, non avrebbe inviato alcun telegramma di condoglianza. Se ciò fosse vero, renderebbe ancora più aspra l'ostilità del regime verso di lui. È nota l'antipatia che il defunto Re nutriva verso Mgr. Šarić, che, a torto, credeva consigliere ascoltato della Nunziatura e della Santa Sede.

Come ho altrove significato, alla funzione nella Cattedrale serbo ortodossa (dove il feretro era stato trasportato a tarda sera del 17), di tra il Corpo Diplomatico erano stati invitati solo i Capi Missione e l'Addetto Militare più elevato di grado. Gli altri membri dovevano aspettare fuori della chiesa per unirsi al corteo, che avrebbe percorso alcune vie principali della città fino alla stazione.

Io mi recai alle ore 7.30 col Corpo Diplomatico alla Cattedrale in sottana filettata, croce e fascia, con sopra la greca nera poiché era piuttosto freddo e minacciava di piovere. Nessun Vescovo cattolico era stato invitato alla funzione in chiesa, o vi prese parte. Forse pensarono che la mia persona bastava per rappresentarli. Erano invece stati invitati nella Cattedrale i “capi supremi delle confessioni religiose in Jugoslavia” cui si aggiunsero i delegati della chiesa di Costantinopoli e delle altre chiese ortodosse bulgara, greca, romena e russa. Terminata la funzione con un lungo discorso del Patriarca, si mosse il corteo. I Vescovi cattolici, in numero di sette, con numerosi sacerdoti di Belgrado e d’altre parti (circa 60 persone) avevano posto nel corteo tra i “rappresentati delle varie confessioni religiose”; seguivano a parte i sacerdoti e monaci ortodossi, mentre tutti i Vescovi ortodossi, 27, officiavano intorno alla bara.

Dopo il feretro veniva la famiglia reale, col Re Carol, il Presidente della Repubblica Francese, il Principe Cirillo di Bulgaria, il Principe Giorgio d’Inghilterra, il Duca di Spoleto, seguiti dalle Missioni straordinarie, dal Governo e dagli ex Presidenti del Consiglio, tra i quali era molto notato il Rev.do Antonio Korošec, ritornato dopo un anno e mezzo d’internamento. Seguiva il Corpo Diplomatico, al centro il Nunzio Aposto- [82r] -lico: poi altre rappresentanze.

Lo spettacolo che seguì era veramente straordinario. Piangevano, gemevano, alcuni emettevano anche strida di dolore quanti (ed erano qualche centinaio di migliaia) si stringevano (sic!) sul marciapiede a sinistra e, dietro i cordoni delle truppe e della polizia, nelle vie laterali a perdita d’occhio. Non solo le donne, ma moltissimi uomini, anche gli stessi agenti di polizia lagrimavano, soprattutto intenerendosi al passaggio del cavallo del Re e alla vista del piccolo, gracilino Pietro II, che pallido e mezzo smarrito, condotto dalla mamma coperta di fittissimi veli, seguiva il feretro: pare un angelo! dicevano. Lo stesso spettacolo si ebbe durante tutto il percorso; e più tardi, al passaggio del Treno Reale e poi dell’automobile che portava la salma da Belgrado a Oplenac (circa 80 chilometri di strada) sotto le pensiline di tutte le stazioni, sui cigli delle strade, sulle prode dei campi, si vedeva il popolo inginocchiato, spesso con una candela in mano, come al passaggio d’una reliquia, esprimere con lagrime e gemiti il più desolato dolore. Anima slava? Oscuro senso di tragedia? Sentimento d’essere, come serbi, colpiti insieme al Re? Compassione, amore verso il Re e la Dinastia? – Di tutto questo ci sarà stato: e io mi domandavo di che sarebbero quegli uomini capaci in caso di una guerra di vendetta ...

L’ordine fu perfetto. La polizia aveva preso misure straordinarie e per ogni evenienza; ma niente turbò la cerimonia. Belgrado, città in genere grigia, pareva trasfigurata.

Tralascio i particolari che riferiscono tutti i giornali. Alla stazione dopo gli onori militari ecc. il corteo si sciolse. Un numero limitato era invitato a seguire

il feretro fino a Oplenac; in rappresentanza del Corpo Diplomatico soltanto il Decano, il Nunzio Apostolico. Però molti Ministri intervennero ugualmente come facenti parte delle Missioni straordinarie Estere inviate per la circostanza.

Io ebbi parte nel primo treno Reale, quello che recava la carrozza [82v] funebre e la Famiglia Reale: occorsero quasi due ore per arrivare all'ultima stazione, quella di Mladenovac, lontana 57 km da Belgrado: si procedeva lentamente, specialmente nelle stazioni, per dar agio al popolo di vedere.

A Mladenovac scendemmo dal treno, e ciascuno sul proprio automobile (io su quello della Nunziatura ornato della bandierina pontificia) si portò al seguito del lento e lungo corteo, per circa 20 km fino alla chiesa votiva di Oplenac, dove i contadini, a ciò con gesto simbolico destinati, sollevarono la cassa e la portarono prima davanti all'iconostasi, poi nella cripta dove riposano le salme degli altri Karadjordjević. Nella cripta scese soltanto la Famiglia Reale coi Capi di Stato. Dopo pochi minuti la cerimonia era finita, ed io, non approfittando, come la più parte dei miei colleghi, del posto offerto nel treno a Mladenovac, feci diretto ritorno a Belgrado, dove arrivai verso le 17. La cerimonia funebre ci aveva tenuti occupati per dieci ore.

I vescovi miei ospiti sono per partire; per ora è difficile parlare coi membri del Governo e più colla Regina e i Reggenti, stanchissimi e occupatissimi con le Missioni Estere. Un nuovo periodo incomincia. Noto che il telegramma del Santo Padre alla Regina, il primo mandato da un Capo di Stato, ed anche l'allusione di Lui nel discorso al Congresso Eucaristico di Buenos Aires, hanno fatto la più bella impressione nei ceti governativi e in genere nel paese.

Dokument št. 9: Odgovor Pizzarda nunciju Pellegrinettiju, Vatikan, brez datuma, telegram št. 3497/34 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, IV. obdobje, pos. 111, fasc. 75, f. 83r (ni bil poslan):

Pizzardo odgovarja na nuncijevo poročilo o kraljevem pogrebu (št. 8) in se sprašuje, če nuncij slučajno ni prejel prejšnjega telegrama iz Vatikana, kjer mu je bilo poslano dovoljenje za udeležbo izključno na civilnem delu pogreba. Telegram na koncu ni bil poslan v Beograd.

È qui regolarmente pervenuto il pregiato Rapporto dell'E.V. Rev.ma n. 16668 in data 19 corr., riguardante il trasporto della salma del re Alessandro I dall'ultima dimora.

Da quanto Ella espone, è qui sorto il dubbio che non Le fosse giunto il telegramma di questa Segreteria n. 86 del 16 corrente. In detto telegramma veniva ricordato, e V.E. era autorizzata anche a comunicarlo a cotesto Governo, che in casi simili il Rappresentante Pontificio suole limitare suo intervento solo trasporto, - escludendo cioè qualunque partecipazione a cerimonie religiose.

POVZETEK

Kralj Aleksander Karađorđević je do Katoliške cerkve zavzel držo, ki je omahovala med željo po dobrih odnosih in strahom pred njenim prevelikim vplivom na politično-religiozno dogajanje v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. V pričujočem članku smo se pri obravnavanju te tematike poslužili zapisov apostolskega nuncija Ermenegilda Pellegrinetti, ki so raziskovalcem na voljo od 2006. V prvem delu nam papežev odposlanec ponuja opis srečanj s kraljem Aleksandrom, kjer posebej izstopata avdijenci leta 1930 in 1933. V drugem delu je izpostavljena sama osebnost kralja Aleksandra, ki je predstavljen kot mož avtoritarnega značaja. Do Katoliške cerkve je imel veliko zadržkov, po drugi strani pa je z njo iskal iskren dialog. To je bilo posebej razvidno v pogajanjih za konkordat, kjer ni manjkalo njegovih nenavadnih potez. Tretji del prinaša zapise ob smrti in pogrebu kralja Aleksandra oktobra 1934, veliko prostora pa je namenjeno pravnim zapletom okrog kraljeve pravoslavne verozิปovedi. V zaključku je v sintetični obliki predstavljen kraljev odnos do Katoliške cerkve pod geslom »spoštovanje brez prisrčnosti«.

KLJUČNE BESEDE: *Ermenegildo Pellegrinetti (1876–1943), Aleksander Karađorđević (1888–1934), Nikola Moscatello (1885–1961), jugoslovanski konkordat, kraljev pogreb*

Summary

KING ALEKSANDER (1888–1934) AND THE CATHOLIC CHURCH: A VIEW OF THE KING'S PERSONALITY IN THE LIGHT OF NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI'S RECORDINGS

King Aleksander Karađorđević held a position towards the Catholic Church which wavered between the desire for good relations and fear of its too great influence on political and religious events in the Kingdom of Slovenes, Croats, and Serbs/Yugoslavia. For the discussion of this topic, this article uses the recordings of the apostolic nuncio Ermenegildo Pellegrinetti, which have been available to researchers since 2006. In the first part the Pope's delegate offers us a description of his meetings with King Aleksander, the especially important among which are the audiences of 1930 and 1933. The second part focuses on the person of King Aleksander who is introduced as a man of authoritative character. He had many reservations about the Catholic Church but still tried to find an honest dialogue with it. The latter was especially evident from the negotiations for the concordat which did not lack his unusual moves. The third part brings to the reader the recordings which were made upon the occasion of King Aleksander's death and funeral in October 1934, while much attention is

devoted to the legal complications revolving around the King's Orthodox faith. The conclusion in the synthetic form presents the King's attitude towards the Catholic Church which could be described as »respect without warmth«.

KEYWORDS: *Ermenegildo Pellegrinetti (1876–1943), Aleksander Karađorđević (1888–1934), Nikola Moscatello (1885–1961), Yugoslav concordat, King's funeral*

Aleš Gabrič

dr. zgodovine, izr. prof., znanstveni svetnik,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana,
e-naslov: ales.gabric@inz.si

BOJ PROTI KATOLIŠKEMU TISKU

1 BOJ ZA KATOLIŠKI TISK

Sredi dvajsetih let 20. stoletja je Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani, v kateri so tiskali precejšen del katoliškega tiska, natisnila nepodpisano in nedatirano štiristransko brošurico z naslovom *Največja naloga sedanjega časa*. V njej je bila ostro začrtana meja med katoliškim tiskom, ki naj bi skrbel za širjenje dobre, krščanskega in ljudem prijaznega, ter drugim tiskom, ki naj bi širil zlo, »ki je povzročilo na svetu več gorja kot kruti Neron, kot brezsrčni Dioklecijan«. ¹ Najbolj odgovorna, da mladi ljudje zahajajo na neprava pota, naj bi bila slaba literatura, izgovori, da ta ali oni list prinaša tudi dobre novice, pa naj bi bili neutemeljeni. Vse drugačno je avtor v svoji verski gorečnosti z neprijaznimi ocenami uvrstil v protikatoliški tisk, ki ga je treba na Slovenskem iztrebiti in mu preprečiti vstop v domove krščanskih družin. Konkretnih imen, razen nekaj izjem, kot je bil npr. »največji sovražnik krščanstva Voltaire«, ² pisec ni navajal, pisanje tovrstnega kova pa bi moral bralec že vnaprej zavrniti, saj »vas hoče le odtujiti Bogu, Cerkvi, veri!« ³ Namesto tega zla naj bi Slovenci posegali po pravem krščanskem časopisju, pri čemer je avtor naštel naslove nekaterih časopisov, ki so jih tiskali v Jugoslovanski tiskarni. Iz krščanske hiše bi torej morali iztrebiti ves protikatoliški tisk, vse svoje sile pa bi morali katoličani usmeriti v podpiranje katoliških listov. Pisec je nedvoumno zaključil: »Ne preslišimo torej današnjega klica, zavedajmo se, da je v tem trenutku naša prva in največja dolžnost iti v boj za naš katoliški tisk!« ⁴

Listič *Največja naloga sedanjega časa* bi lahko po eni strani razumeli kot idejni napad na vse »nenaše« časopisje, kot goreče zavračanje drugačnosti,

¹ *Največja naloga sedanjega časa*, Ljubljana [1925], str. 1.

² Prav tam, str. 2.

³ Prav tam, str. 3.

⁴ Prav tam, str. 4.

vredno ostrega kulturnega boja na Slovenskem, pa tudi kot reklamno potezo Jugoslovanske tiskarne, tedaj najbolj opremljene tiskarne na Slovenskem in ene izmed vodilnih v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Avtor pamfleta, za katerega se ob branju zazdi, da je kar nekako pogrešal čase, ko je lahko cenzura preprečila izhajanje vsega protikatoliškega, si ob pisanju verjetno ni predstavljal, da bi lahko dve desetletji pozneje novi oblastniki njegovo vodilo »boj za katoliški tisk« obrnili na glavo. Pogoji za katoliški tisk se niso zgolj poslabšali, temveč so bili skorajda izničeni. Bogata publicistična dejavnost (katoliško časopisje, krajši ali daljši čas izhajajoče revije, verski listi, namenjeni ožjim krogom ljudi)⁵ je začela zamirati že v letih vojnega pomanjkanja, po koncu vojne pa se je soočila z izzivom, s kakršnim se ni srečala še nikoli prej.

Komunistični politiki, ki so leta 1945 prevzeli najpomembnejše vzvode oblasti na Slovenskem, vsega drugačnega niso zgolj potiskali v podrejeni položaj, temveč so si ga prizadevali izločiti v celoti. Ravno tisk pa so – enako kot avtor zapisa Največja naloga sedanjega časa – komunistični oblastniki v svoji revolucionarni vnemi šteli za enega od poglobitvinih sredstev za uveljavljanje lastnih stališč. Vodilni ideologi so bili ob prevzemanju oblasti trdno odločeni, da iz medijske sfere odstranijo kakršnokoli konkurenco, ki bi v javnosti lahko zmotila glas njihove edino veljavne resnice. Ob načrtnem izrivanju cerkvenih struktur iz javne sfere so tako med »nalogami sedanjega časa« visoko na lestvico prioritet uvrstili tudi obračun s katoliškim tiskom.⁶

2 KATOLIŠKI TISK NA SEZNAMU IZLOČENIH KNJIG

Načrte za prevzem oblasti so v vodstvu osvobodilnega gibanja pripravili že pred koncem vojne. Odsek za prosveto Predsedstva Slovenskega narodno osvobodilnega sveta (po imenovanju Narodne vlade Slovenije se je prelevil v Ministrstvo za prosveto) je aprila 1945 med načrti za prve ukrepe, ki naj bi jih izvedli po vojni, posebno pozornost posvetil poslovanju knjigarn in založništev. Najprej so se osredotočili na knjižne zaloge, namenjene za prodajo. Takoj po prevzemu oblasti naj bi ustavili prodajo vseh knjig in časopisov: »Vse zaloge knjig na slovenskem ozemlju bo treba pregledati in izločiti iz knjižnega trga vse one knjige, ki bi ne smele več v prodajo. To velja za nekatere slovenske knjige, ki so izšle po okupaciji in tudi prej, a še prav posebno za vse tujejezične knjige, ki so bile na slovenskem ozemlju v prodaji in ki so v skladiščih raznih založništev.« Ko bi knjigarne in založništva dostavili spiske razpoložljivih zalog, naj bi

⁵ Prim. Marjan Smolik, Tisk in drugi mediji v službi oznanjevanja, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, (ur. M. Benedik, J. Juhant in B. Kolar), Ljubljana 2002, str. 203–210.

⁶ Več o odnosu oblasti do katoliške cerkve po vojni glej Dragoljub Živojinović, *Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, Beograd 2007 (dalje: Živojinović, *Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast*); Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, London-New York- Melbourne 1979 (dalje: Alexander, *Church and State*); Miroslav Akmadža, *Katoliška crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Slavonski Brod-Zagreb 2013 (dalje: Akmadža, *Katoliška crkva u komunističkoj Hrvatskoj*).

pristojni vladni organ imenoval posebno komisijo, ki naj bi odločila, kako naj posluje založniško-knjigotrška dejavnost v Sloveniji.⁷

Okvirni načrt se ni dosti razlikoval od postopkov, ki so jih v procesu defašizacije oz. denacizacije izvajale oblasti v celotni Evropi. Iz prodaje naj bi bila, kot na drugih med vojno okupiranih ozemljih, izločena zlasti propagandistična dela nacističnih in fašističnih ideologov ter literatura, naperjena proti osvobodilnemu gibanju. Toda pod komunističnim režimom, ki se je uveljavil v Sloveniji, je bil vsak nadaljnji korak ostrejši od sprva omenjenih smernic in postopek se ni omejil zgolj na obračun s propagandno dediščino okupatorja ter njegovih sodelavcev, temveč so ga razširili v obračunavanje z večino del drugače mislečih, zlasti nasprotnikov nove oblasti.

Ferdo Kozak, ki je bil 5. maja 1945 imenovan za ministra za prosveto v Narodni vladi Slovenije (za prvega slovenskega šolskega, znanstvenega in kulturnega ministra, saj so bili ti resorji združeni v okviru enega ministrstva), je kmalu po prihodu vlade v Ljubljano imenoval komisijo za pregled knjižnic. Ta je 20. maja založnike in knjigarnarje sklicala na pogovor in jih seznanila z začasno omejitvijo prodaje knjig in to do nadaljnjega. Knjigotržci so morali sporočiti stanje zalog knjig, komisija pa je nato pregledovala, katere so primerne za prodajo v novih časih in katere ne. Komisija je intenzivno delala približno dva meseca in 27. julija 1945 lokalnim organom oblasti, knjižnicam, knjigarnarjem in založniškim hišam razposlala seznam knjig in revij, ki jih je bilo treba umakniti iz prometa. Največja tarča so bile seveda nacistične in fašistične propagandne knjige, toda že komisija sama je pojasnila, da se ni ustavila zgolj pri tem: »Seznam je izdelan po smernicah Komisije za pregled knjižnic. V soglasju s temi se nekatera dela izločajo zaradi profašistične miselnosti pisca, čeprav bi ta iz njegovih starejših del ne bila še razvidna (Knut Hamsun in dr.), druga pa zaradi vsebine, ki je nasprotna našemu gledanju na poglobljena življenjska vprašanja.« Od knjigarnarjev in knjižničarjev je komisija pričakovala, da bodo sami »izločili tudi tisti propagandni tisk, ki ga v tem seznamu nismo posebej zajeli, pa je po svoji vsebini nasproten narodno-osvobodilni borbi, je načelno odklanjal novi socialni red ali pa širil versko nestrpnost.« Nedorečenost je seveda omogočala različne interpretacije, kaj je primerno in kaj ni. Knjige iz knjižnih zalog so kot star papir vozili v predelavo v papirnico, knjižnicam pa so naročili, da morajo knjige s seznama hraniti ločeno od drugih knjig, »smejo jih izposojati le v študijske namene; pri tem se mora interesent izkazati z dovoljenjem oblasti«. Izjema so bile šolske knjižnice, namenjene izključno pedagoškemu kadru:

⁷ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1643, t.e. 83, m. 1/2, Odsek za prosveto – predsedstvu SNOS, 14. 5. 1945. Prim. Aleš Gabrič, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952*, Ljubljana 1991, str. 518–521.

»Izločitev ne velja za učiteljske knjižnice, ker se načeloma izločujejo knjige le iz takih knjižnic, kjer so knjige dostopne širokim slojem.«⁸

Na seznamu so bili naslovi ločeni po jezikih, v katerih so bile knjige natisnjene. Pri knjigah v italijanskem in nemškem jeziku, kjer so bili naštetih številni fašistični in nacistični ideologi in voditelji ter njihovi simpatizerji, je bilo najpogosteje pripisano, da je treba izločiti vsa dela imenovanega avtorja. Med slovenskimi deli je bilo treba izločiti vsa propagandna dela, naperjena proti komunizmu in Osvobodilni fronti. Če pa se omejimo na dela z versko in cerkveno vsebino ali širše dela katoliških izobražencev, lahko opazimo, da je bilo za uvrstitev posameznika na seznam odločilnih več dejavnikov. Le eden izmed teh je bila vsebina, ki je nasprotovala političnemu sistemu, ki so ga vpeljevali komunisti. Tudi dejstvo, da je avtor med vojno aktivno nasprotoval osvobodilnemu gibanju, ali zgolj, da je bila knjiga objavljena med vojno in jo je bilo možno razumeti kot nasprotovanje osvobodilnemu gibanju, je zadostovalo za uvrstitev dela na seznam, čeprav v njem ni bilo zaznati močnejše politične tendence.

Med književniki je bil na seznamu krog sodelavcev katoliške kulturne revije *Dom in svet*. Ta je bila kot ena redkih kulturnih revij uvrščena na seznam z zaznamkom, da to velja za letnike od leta 1940 dalje. V nasprotju s tem je bilo pri reviji Leonove družbe *Čas* zabeleženo, da naj bi bili izločeni vsi letniki. *Čas* je bil edina znanstvena revija, ki se je znašla na seznamu prepovedanih knjig. Nanj so bila uvrščena tudi nekatera literarna dela sodelavcev Doma in sveta, zlasti tistih, ki so ob koncu vojne zapustili Slovenijo ali so bili obsojeni na hitrih povojnih sodnih procesih, npr. dela Jože Lavrenčiča ali Narteja Velikonje. Med literarnimi deli je treba omeniti tudi pesniško zbirko Franceta Balantiča *V ognju groze plapolam*, ki jo je po avtorjevi smrti uredil in izdal urednik Doma in sveta Tine Debeljak. Od Debeljakovih avtorskih del pa se je na seznamu znašla njegova disertacija *Reymontovi kmetje v luči književne kritike*. Na seznamu so bila tako tudi znanstvena dela, v katerih so avtorji soočili krščanski pogled na posamezna družbena vprašanja ali pa analizirali stališča katoliške cerkve do posameznih aktualnih tem. Z veliko naslovi sta bila tako na seznam prepovedanih knjig uvrščena Andrej Gosar in Aleš Ušeničnik, ki sta ostala v domovini in nista bila deležna ostrejših sankcij nove oblasti. Da naj bi tradicija katolicizma več ne bila tista, po kateri naj bi se zgledovali Slovenci, na svoj način pove podatek, da se je na seznamu znašla tudi leta 1928 natisnjena *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* Frana Erjavca.⁹

V naslednjih mesecih so naslovniki prejeli še dva popravka in dopolnitve seznama iz prometa izločenih knjig. Komisija Ministrstva za prosveto je

⁸ ARS, AS 231, t.e. 37, 3159/2–45.

⁹ Prav tam.

nekatero knjige na seznam dodala, nekatere pa z njega črtala. Z dokončnim seznamom, razposlanim 6. novembra 1945, so bile tako nekatere omejitve odpravljene, nekatere razširjene. Številna dela Aleša Ušeničnika so bila npr. črtana s seznama, prav tako vsa Andreja Gosarja. Za nekatere pa se je prepoved razširila na vsa njihova dela, kar npr. velja za Jožo Lavrenčiča, Lamberta Erlicha, Frana Erjavca, Zorka Simčiča in druge, ki so šli v emigracijo. Pri imenu Alojzij Odar je bilo zabeleženo, da so prepovedani »vsi spisi razen Zakonik cerkvenega prava«. Prepovedana je bila tudi celotna zbirka Knjižice, ki jih je tiskala Salezijanska tiskarna na Rakovniku, in vsi koledarji, ki so izšli v vojnem času na okupiranem ozemlju, med temi torej tudi koledarji Družbe sv. Mohorja, Slovenčev koledar in podobne publikacije. Na seznam je bila dodana posebna kategorija »verske in nabožne knjige«. Na njem so bila vsa dela duhovnikov in pisateljev Franca Jakliča in Ivana Vrečarja ter duhovnika in zgodovinarja Josipa Turka; za vse tri velja, da so po vojni zapustili domovino. Poleg teh pa so bili na seznamu še naslovi dvanajstih knjig, od bolj verskih del do takšnih, v katerih so člani komisije za pregled knjižnic videli tendenco proti novi oblasti, npr. dela o Lojzetu Grozdetu ali pa Domobrančev molitvenik iz leta 1944.¹⁰

S čistko med starimi zalogami v knjigarnah in izločanjem del iz javno dostopnih knjižnic je oblast obračunala z dediščino prejšnjih režimov. Naslednja naloga državnih oblasti je bila ustvariti takšen knjigotrško-založniški sistem, v katerem v prihodnje izločanje in suspenzivna cenzura sploh ne bosta več potrebni, saj naj bi nov sistem onemogočal, da bi se knjige z oblastem neljubo vsebino in dela nasprotnikov režima sploh tiskali.

3 ZAPLEMBE KATOLIŠKIH TISKARN IN ZALOŽB

Naslednji korak k monopolizaciji informacijskih sredstev v rokah vladajoče stranke je bila torej pridobitev nadzora nad tiskarskimi in založniškimi potenciali slovenskih podjetij. Za ta korak je nova oblast izkoristila sodišča narodne časti. Odvzemanje nekaterih državljanskih pravic za določeno dobo je po koncu vojne poznal večji del med vojno okupirane Evrope. V komunističnem svetu so kaznovanju sodelavcev okupatorjev dodali še nove značilnosti in naloge. Zabeležka prvega sestanka politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije po prevzemu oblasti na Slovenskem nosi datum 2. junij 1945. Boris Kidrič je uvodoma omenil, da je »ena faza zaključena – splošno urejevalna faza«, da pa morajo že misliti na naslednje korake, s katerimi bi na svojo stran pritegnili širše množice. Med temi so bili tudi sodni obračuni s sodelavci okupatorja, ki naj bi jih vodili pred sodišči narodne časti. Ta so v južnih delih Jugoslavije, ki so bili osvobojeni mesece pred Slovenijo, že opravljala svoje

¹⁰ ARS, AS 231, t.e. 37, 3159/5–45.

delo. Sodne procese naj bi izrabili za politično kampanjo, s katero bi usmerjali bes množic na tiste, ki naj bi jim sodili, ter za odvzemanje premoženja podjetij tistih gospodarskih panog, ki naj bi jih nova državna oblast čim prej postavila pod svoj nadzor. Na drugem mestu, takoj za industrijo, je Kidrič omenil »založbe-knjigarne« in za njimi »tiskarne«.¹¹

Sledeč tem dogovorom je 3. avgusta 1945 pred senatom sodišča narodne časti v Ljubljani potekal eden najodmevnejših procesov. Obtoženi so bili nekateri vodilni iz osmih tiskarsko-založniških podjetij, med tistimi, ki so bile deležne osrednje pozornosti, pa sta bili tudi Ljudska tiskarna in Salezijanska tiskarna, najpomembnejši založniki katoliškega političnega in verskega tiska. Ljudska tiskarna je do začetka vojne delovala pod imenom Jugoslovanska tiskarna, po začetku vojne pa se je č časom primerno preimenovala v Ljudsko tiskarno. Javno tožilstvo je začelo zbirati obremenilno gradivo proti založnikom in vodilnim v tiskarskih podjetjih 23. julija 1945. Javni tožilec za Slovenijo je ob začetku postopka sodišču dostavil sezname družbenikov družb, podatke o urednikih in poslovni organiziranosti, izvlečke iz časopisov in sezname knjig, brošuric in časopisja ter letake, ki so vsebovali izrazito propagandni značaj proti osvobodilnemu boju in ki naj bi, po mnenju tožilstva, dokazovali sodelovanje z okupatorjem. Pri zbiranju gradiva so se najbolj osredotočili na Jugoslovansko tiskarno in knjigarno d.z.o.z., Zadržno tiskarno d.z.o.z. in Salezijansko tiskarno. V obremenilnem gradivu so navajali za osrednjo katoliško tiskarno še (staro, predvojno) ime Jugoslovanska tiskarna. V dneh po 23. juniju so zaslišali uslužbence v teh tiskarnah, vendar vsi niso bili dosegljivi, saj so številni pred prihajajočo komunistično oblastjo pobegnili v sosednje države, ki so bile pod nadzorom zahodnih zaveznikov.¹²

Ravno ti odsotni so bili tudi na vrhu seznama obtoženih. V zvezi z delovanjem Jugoslovanske tiskarne so bili najhujših očitkov tožilstva deležni dr. Alojzij Odar, tehnični ravnatelj Jože Kramarič in prokurist Jože Košiček. Medtem ko sta bila slednja bolj operativna izvrševalca, je največje breme padlo na prvega in po njem je proces tudi dobil ime: kazenski postopek proti Alojziju Odarju in soobtoženim. Nekateri zaslišanci so priznavali, da so med vojno v tiskarni tiskali zadeve, ki glede na položaj Slovencev in slovenstva le-tem niso bile najbolj v čast. Zaslišani Gregorij Pečjak, ki je vodenje tiskarne predal Odarju leta 1940, je omenil, da je Oder na sejah posloводства večkrat povedal, »da Nemci ukazujejo tiskanje teh ali onih stvari«. Dileme, ali nadaljevati s tiskanjem ali pa delovanje tiskarne ustaviti, so visele v zraku in Pečjak je izjavil, da je na eni izmed sej posloводства »izrazil mnenje, ali bi ne bilo boljše, da bi sploh ukinili

¹¹ *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, Ljubljana 2000, str. 27.

¹² Celotno gradivo procesa se nahaja v: Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LJU 712, t.e. 12, mapa Snč 503.

tiskanje. Dr. Odar me je zavrnil, češ da vendar vsi ljudje vedo, da ne tiskamo vsega prostovoljno.«¹³

Salézijanski tiskarni je tožilstvo očitalo zlasti izdajanje propagandnih knjižic proti osvobodilnemu gibanju. Josip Valjavec je kot vodja tiskarne na zaslišanju izjavil, da včasih posameznih tiskovin sploh ni videl ali pa jih je dobil v roke šele, ko so prišle iz tiska. Urednika Andreja Farkaša »smo pogosto opozarjali na nepravilnosti pri pisanju knjižic, vendar ni dosti zaleglo in nas je on pogosto postavil pred izvršeno dejstvo. Dr. Farkaš nam je pripovedoval, da okupatorska oblast ukazuje izdajanje knjižic v protikomunističnem duhu.«¹⁴ Farkaš je bil sicer deležen hudih, a precej nepreverjenih očitkov. V (nepodpisani) oceni njegovega dela je ocenjen kot »urednik hujskaških knjižic, izdajanih na Rakovniku«, kot učitelj verouka naj bi organiziral mrežo zaupnikov po razredih, ki so nadzirali simpatizerje osvobodilnega gibanja, propagiral naj bi odhod čim večjega števila dijakov med domobrance, na profesorje, ki bi to lahko zavlačevali ali onemogočali, pa naj bi vršil pritiske, ki so vodili do sporov, zaradi katerih naj bi nekateri profesorji izgubili službo.¹⁵

Na procesu 3. avgusta je več obtoženih manjkalo, med njimi tudi prvoobtoženi Alojzij Odar. Zaslišanje in časopisna poročila so sledili navodilom, naj proces ustvarja vzdušje nezadovoljstva z delovanjem obtoženih med vojno. Tako kot med zaslišanji v zadnjih julijskih dneh so tudi na sodišču zaslišani najbolj obremenjevali odsotne, ki so bili izven dosega slovenske sodne oblasti. Najprej so bili zaslišani obsojeni in priče, ki so bili povezani z Ljudsko tiskarno in Katoliškim tiskovnim društvom. Njun sodelavec, katehet Valentin Tomc je omenil, da je večkrat vprašal »Odarja, zakaj pusti tako pisati«. Odar je nato poklical na pogovor urednika Slovenskega doma Mirka Javornika, ki naj bi mu izjavil, »da če piše o odvetnikih in drugih poklicih, bo pisal tudi o duhovnikih in v slučaju nadaljnega nadlegovanja bo objavil take stvari, da bo šla Finžgarju glava«. Javornik naj bi popolnoma sledil Rupnikovi politiki, Odar pa naj bi Tomcu izjavil, »da ne more ustaviti tiska«. Tomc je dejal, da so tiskovine izhajale pod pritiskom italijanskih in nemških okupatorjev in da so zaradi tega trpele izdaje leposlovnih knjig. Popuščali pa so zaradi preprostega vzroka: »Bali smo se, da nas bodo zaprli, če zapremo tiskarno.«¹⁶ Še nekaj zaposlenih v Ljudski tiskarni se je zagovarjalo, da so kritizirali pisanje časopisja, ki je prihajalo iz Ljudske tiskarne, da so to omenili tudi Odarju in Košičku, a to ni zaleglo.¹⁷

¹³ ZAL, LJU 712, t.e. 12, m. 503, Zaslišanje obdolženca, Dr. Gregorij Pečjak, 24. 7. 1945.

¹⁴ ZAL, LJU 712, t.e. 12, m. 503, Zaslišanje obdolženca, Dr. Josip Valjavec, 24. 7. 1945.

¹⁵ ZAL, LJU 712, t.e. 12, m. 503, Dr. Andrej Farkaš, honor. učitelj verouka.

¹⁶ ZAL, LJU 712, t.e. 12, m. 503, Razpravni zapisnik.

¹⁷ Prav tam.

Glede delovanja Salezijanske tiskarne je obdolženi salezijanski duhovnik Ivan Špan izjavil, da njihova pravila članom narekujejo, da se »udejstvujejo tudi s tiskom proti brezboštvu in brezverstvu«. Knjižice, ki so jih izdajali, naj bi po njegovem mnenju skorajda v celoti sledile temu cilju. Med vojno so izdali 58 knjižic »in od teh je celo javni tožilec izbral samo troje ali štiri kot malo kompromitirajoče. Zato se čudim, da smo zaradi tega prišli pred sodišče.« Poudaril je, da je imel kot predstojnik možnost, da bi tisk knjižic ustavil, toda »ker so imele strogo verski program, se mi to ni zdelo potrebno«. Za tiste, ki jih je tožilec izbral kot obremenjujoče, je izjavil, da jih zaradi daljše službene odsotnosti ob vizitacijah na Hrvaškem ni poznal. Da njihov cilj ni bil politično propaganden, je podkrepil z naslednjo izjavo: »Pripominjam, da smo dobili od Kocipra in domobranske propagande veliko stvari v tisk, a smo vse zavrnil, ker je bilo politično.«¹⁸

Na razpravi ni bilo duhovnika Franca Knifca, ki ga je bremenilo avtorstvo knjižice Domobrančev molitvenik, ki ga je Salezijanska tiskarna natisnila leta 1944. Nekaj dni pred procesom je odšel na župnijo Preddvor. Za molitvenik je Špan menil, da »ni političen«. Špan je delovanje salezijancev zagovarjal tudi z navajanjem pomoči, ki so jo nudili izseljencem v Srbiji in internirancem v taboriščih, na Rakovniku pa so med vojno vzdrževali begunce. Dodal je, da »sem se smel gibati na osvobojenem ozemlju, za kar imam legitimacijo«.¹⁹

Na sodišču so prebrali tudi zagovore tistih odsotnih, ki so bili v Sloveniji. Proces so hitro sklenili, saj je bila sodba izrečena že v popoldanskih urah istega dne. Vodilni iz Ljudske in Narodne tiskarne so bili obsojeni na trajno izgubo narodne časti, na deset let težkega prisilnega dela in popolno zaplembo imetja v korist države. Slednje, zaplemba premoženja, je sledilo tudi pri navajanju kazni tistim, ki so dobili krajše zaporne kazni. Proces in sodba sta bila povsem v duhu leta 1945. Dosojene kazni so bile nerazumno visoke, razlaga za tako ostro obsodbo pa zelo splošna in ni bila konkretizirana z navajanjem natančnih prestopkov vsakega obsojenca posebej. V sodbi je bilo omenjenih več časopisov ali del, ki so jih tiskali v Ljudski tiskarni. Posplošen opis pa je bilo možno brati tudi tako, kot da se isti očitki nanašajo še na Narodno tiskarno, za katero je bilo v postopku omenjenih manj tovrstnih očitkov, ali na Salezijansko tiskarno, za katero je bilo že med procesom omenjeno, da gre bolj za izjemne primere. Obsojeni so se po mnenju sodišča »zavedali, da so s tem tiskom pomagali okupatorju, zatirali slovenski narod, da so s tem tiskom opravičevali okupatorjeve zločine« in »zato so malone vsi z okupatorjem vred pobegnili pred narodno osvobodilno vojsko«.²⁰

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ ZAL, LJU 712, t.e. 12, m. 503, Sodba v imenu slovenskega naroda, 3. 8. 1945.

Kot najbolj odgovornim v poslovanju katoliškega tiska iz Ljudske tiskarne je sodišče najvišje kazni prisodilo Alojziju Odarju in Jožefu Košičku. Kot dokaz krivde so v nekaterih primerih navajali dejstvo, da so obsojenci pred narodno osvobodilno vojsko pobegnili v tujino. Milejše kazni in nekaj oprostilnih sodb so dobili tisti, ki so bili zadržani do tiskanja pod okupatorjevim diktatom, in sodelavci osvobodilnega gibanja v podjetju. Sodelavcem Salezijanske tiskarne so očitali, da so izkoriščali verski čut ljudi za propagiranje proti osvobodilnemu boju, kot olajševalno okoliščino pa so v sodbi navedli, da so knjižice izhajale v manjši nakladi in niso dosegale takšnega učinka kot tisk Ljudske in Narodne tiskarne.²¹

Stroge kazni obsojencem niso prinesle takšnih posledic, kot se je zdelo takoj ob izreku sodbe. Le dva dni po procesu je bila sprejeta splošna amnestija. Po njej naj bi črtali kazen vsem tistim, katerih delovanje med vojno ni presehalo delokroga njihove službene obveznosti. Hkrati pa je bilo predvideno, da se obsojenim črta le kazen odvzema prostosti in prisilnega dela, ne pa tudi zaplembe premoženja. Zadnje dni avgusta so bile spisane tudi pomilostitve za obsojene na procesu proti lastnikom tiska. Na formularju, izpolnjenem za prvoobtoženega na procesu Alojzija Odarja 26. avgusta 1945, je tako pisalo, da »kazen 10 let težkega prisilnega dela se odpusti v celoti«, da se »pravne posledice kazni izgube narodne časti (...) omeje na izgubo političnih državljanskih pravic« in da »ostali izreki sodbe, zlasti kazen zaplembe imetka v korist države, ostanejo neizpremenjeni še nadalje v veljavi.«²²

Sodbe pred sodiščem narodne časti so dodajale kamenčke v mozaiku bodoče nacionalizacije. Sodna veja oblasti se niti ni pretirano trudila, da bi zadočila pogojem za pošteno sojenje, temveč je sledila drugim ciljem. Pri zaplembi premoženja so »spregledali« dejstvo, da nekateri upravniki ali poslovodje sploh niso bili lastniki podjetij, v katerih so delali, pa tudi odvzem lastniških deležev je puščal (neodgovorjeno) vprašanje, kaj storiti z deleži tistih lastnikov, ki niso prišli v kolesje sodnega sistema in niso bili obsojeni na odvzem premoženja. Nekateri obsojenci so bili deležniki ali lastniki tiskarn, založb in knjigarn, državna oblast pa je sodbo preprosto razumela kot popolno zaplembo lastništva tiskarsko-založniških zmogljivosti teh podjetij in prišla do nadzora nad tiskom. V prostore Narodne in Ljudske tiskarne so se že maja vselila uredništva novih časopisov, ki so slavila novo oblast in blatila donedavne lastnike teh istih prostorov.

²¹ Prav tam.

²² ZAL, LJU 712, t.e. 12, m. 503, Rešitev, Dr. Odar Alojzij, 26. 8. 1945, Snč 503/45, lknč 138/45.

4 PASTIRSKO PISMO IN KATOLIŠKI TISK

Vodstvo katoliške cerkve se ni zlahka sprijaznilo s takšnim razvojem dogodkov. Izgubljanje dotedanjega položaja je imelo dvojne vzroke. Po eni strani je nova oblast odvzemala cerkvenim ustanovam nekatere privilegije ali koncesije, ki so jih dotlej uživale, po drugi strani pa je vsiljevala svoja idejna izhodišča kot edino veljavna na vseh poljih javnega delovanja in začela posegati tudi v zasebno sfero ljudi. Vodstvo katoliške cerkve v Jugoslaviji se je odzvalo na neljube novosti na škofovski konferenci, ki je od 17. do 22. septembra potekala v Zagrebu. Na njej so 20. septembra sprejeli pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije, ki so ga deset dni pozneje, na zadnjo septembrsko nedeljo, brali po cerkvah.²³

Pastirsko pismo je prinašalo najostrejšo kritiko, izrečeno na račun novih oblasti v letu 1945 v Jugoslaviji. Ob navajanju sprememb v državi se je osredotočilo na spremenjen položaj katoliške cerkve. Na prvem mestu je omenilo povojno sodno in izvensodno represijo ter navedlo številke o pobitih in zaprtih duhovnikih, bogoslovcih in redovnicah. Po naštevanju nepravичnosti, ki so jih doživljali s strani nove oblasti, je bila kot naslednja velika težava omenjena tema tega prispevka: »Katoliški tisk je druga boleča točka v življenju katoliške Cerkve. Od nekako sto časopisov, ki smo jih imeli pred vojno, danes ne izhaja niti eden. Ko se je iskalo dovoljenje za izdajanje, so se navajali vse mogoči razlogi, da se dovoljenje ne izda. Omenjalo se je tudi pomanjkanje papirja. A samo iz zagrebškega nadškofijskega dvorca je bilo odpeljano nekaj vagonov papirja, pripravljene za katoliški tisk.«²⁴

Nato so bili naštetni konkretni primeri odvzemanja tiskarskih zmogljivosti iz rok katoliških ustanov s poudarkom na dejstvu, da so bile ob obsodbah pred sodišči narodne časti obsojenim zaplenjene tudi tiskarne, ki sploh niso bile njihova last. »Velika tiskarna Katoliškega tiskovnega društva v Ljubljani je vzeta iz katoliških rok«, med ostalimi naštetimi pa je bila s slovenskega ozemlja omenjena še tiskarna v Mariboru.²⁵

Dejstvo, da je bil katoliški tisk omenjen na tako visokem, drugem mestu, takoj za poboji in pred problematiko semenišč, verouka, verskih šol, agrarne reforme in drugih sprememb, ki so ostro zarezale v dotedanjo dejavnost cerkvenih ustanov, kaže, kakšno vlogo so temu vprašanju posvečali v vodstvu katoliške cerkve. Komunistični oblastniki so se odzvali na kritiko nadvse ostro, saj v novi državni ureditvi niso bili vajeni poslušati kritik na svoj račun. Nihče tudi

²³ Anton Vovk, *V Gospoda zaupam: iz zapisov nadškofa Antona Vovka*, Ljubljana 2000 (dalje: Vovk, *V Gospoda zaupam*), str. 109–111; Živojinović, *Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast*, str. 137–139; Alexander, *Church and State*, str. 69–73; Akmadža, *Katoliška crkva u komunističkoj Hrvatskoj*, str. 32–38.

²⁴ Vovk, *V Gospoda zaupam*, str. 119.

²⁵ Prav tam.

ni spregledal dejstva, da je branje pastirskega pisma sovpadalo s časom priprav na volitve novembra 1945, ki naj bi (oziroma so) zapečatile usodo Jugoslavije po 2. svetovni vojni. Pastirsko pismo je imelo po mnenju številnih analitikov močnejši politični kot verski motiv, o tem pa niso bili prepričani zgolj v jugoslovanskem političnem vodstvu. Tudi ameriški veleposlanik v Beogradu Richard Patterson je nadrejenim v Washington poročal, da gre za politično gesto, ki pa naj po njegovih predvidevanjih ne bi imela večjih posledic na notranjepolitično dogajanje v državi.²⁶

Komunistična oblast in državni mediji so se na pastirsko pismo ostro odzvali, pri čemer so pogosto namerno spregledali nekatere izmed njegovih konkretnih navedb in se bolj osredotočili na tiste, pri katerih je cerkveno vodstvo vztrajalo na dotedanem privilegiranem položaju, še zlasti pa je propagandna mašinerija oblasti udrihala po medvojni dejavnosti katoliške cerkve. Takšno taktiko sta v svojih odzivih uporabila tudi vodilna v državi, predsednik vlade in vodja Komunistične partije Jugoslavije Josip Broz Tito ter vodilni partijski ideolog in glavni kreator nove ustave Edvard Kardelj. V burni reakciji sta se omejila na politično plat problema, se vračala v vojni čas in vodstvo katoliške cerkve obtoževala kolaboracije z okupatorjem.²⁷ Konkretnjših navedb pastirskega pisma za ozemlje Slovenije se je v svojem odzivu dotaknil predsednik Narodne vlade Slovenije Boris Kidrič. Na navedbe pisma o katoliškem tisku je Kidrič odvrnil: »Pravijo, da smo zatrli katoliški tisk. Samo eno dejstvo v odgovor: „Družba sv. Mohorja“, najstarejša in med slovenskimi katoliškimi množicami najbolj razširjena slovenska knjižna in tiskovna organizacija, je bila pred kratkim na iniciativo narodno zavednih duhovnikov in s pristankom svojega protektorja mariborskega škofa gospoda dr. I. J. Tomažiča v celoti obnovljena. Njena imovina, po kateri je bil segel okupator, ji je vrnjena.« Da bi še podkrepil naklonjenost slovenske vlade delovanju Družbe sv. Mohorja, je dodal, da je od odbora družbe prejel »zahvalno pismo, ki so ga med drugim podpisali odborov predsednik mariborski stolni kanonik in generalni vikar dr. Cukala, odborov tajnik župnik F. S. Finžgar, odborov član prošt dr. Munda.«²⁸

Na očitke o zaplenjeni tiskarni v Ljubljani pa je Kidrič odgovoril takole: »Imovina „KTD“ je bila po naših zakonih seveda v celoti zaplenjena, toda ne zaradi tega, ker je bila last katoliškega tiskovnega društva, temveč zato, ker je služila – notorično, pa tudi po vseh juridičnih predpisih do podrobnosti dokazano – v narodno-izdajalske svrhe.« Pri tem se Kidrič, tako kot sodišče narodne časti, sploh ni vprašal, ali je lahko obsodba zgolj upravnikov ali le delnih lastnikov podjetja vzrok za zaplenbo celotnega premoženja tega podjetja.

²⁶ Živojinović, *Vatikan, Katoliška crkva i jugoslovenska vlast*, str. 139.

²⁷ Tito, E. Kardelj in B. Kidrič, *O pastirskem pismu*, Ljubljana 1945, str. 3–15.

²⁸ Prav tam, str. 27.

Ponovil je pavšalne obsodbe in je v izrazito propagandističnem duhu poudaril, da »movina ni bila zaplenjena zaradi tega, ker je njen bivši lastnik tega ali one-ga svetovnega nazora, temveč da je bila zaplenjena zato in zgolj zato, ker je bil njen lastnik narodni izdajalec. Istovetiti svobodo tiska odnosno svobodo tako zvanega katoliškega tiska s svobodo narodnega izdajstva – pa je danes vendarle malo preveč.«²⁹

5 ZAKULISNE IGRICE Z DRUŽBO SV. MOHORJA

Boris Kidrič je omembo Družbe sv. Mohorja izkoristil kot dokaz, da ima tudi katoliška stran na voljo sredstva za svoje tiskarsko-založniške ambicije. Šlo je za zavestno zavajanje, saj je Kidrič natančno vedel, kako so potekale priprave na začetek delovanja najstarejše slovenske založbe v spremenjenih političnih razmerah. Ta del zgodbe je ostal javnosti skrit. Nova oblast je dopustila delovanje Mohorjeve zaradi vzrokov, ki jih ne bi mogli označiti kot popuščanje katoliški dejavnosti. Za nasledstvo lastnine v Avstriji sta se potegovali slovenska in avstrijska veja Družbe sv. Mohorja, nerešeni lastniški problemi pa so izvirali še iz časov po 1. svetovni vojni.³⁰ Želja vodilnih slovenskih politikov je bila premik meje z Avstrijo proti severu, premoženje Družbe sv. Mohorja v Celovcu pa naj bi prešlo v roke celjske Mohorjeve. Tradicija Mohorjeve med Slovenci v Avstriji je bila tudi močan argument, ki je vodilnim komunistom narekoval drugačen odnos do tega vprašanja kot do katoliškega tiska na splošno.

Tudi med vodilnimi v osvobodilnem gibanju so bili zagovorniki obnovitve delovanja Družbe sv. Mohorja. Med komunisti je bil to npr. Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, ki pa ga je vodilna komunistična garnitura že odrinila na stranski tir. Med vodilnimi iz krščanske skupine v Osvobodilni fronti je potrebo po obnovitvi katoliškega tiska omenjal Edvard Kocbek. Tudi on si ni želel obnove na predvojni tradiciji kulturnega boja in je po pogovoru s Tonetom Vodnikom menil, »naj se odboru Mohorjeve dodeli tehnični odbor, ki bi idejno vršil izbiro knjig in vso estetsko vzgojo«.³¹

Tri dni pozneje je Kocbek v pogovoru s Kidričem doživel hladen tuš, saj je dojel, pod kakšnimi pogoji namerava komunistično vodstvo dopustiti delovanje Družbe sv. Mohorja. »Tu sem občutil nepravilnost, s katero gleda na katoliški problem«, je o Kidričevem načrtu, da bi odbor Mohorjeve razširili z ljudmi iz krogov somišljenikov političnega vrha, zabeležil Kocbek. Zgroženo je ugotovil, da hoče predsednik slovenske vlade spraviti »v versko društvo komuniste,

²⁹ Prav tam, str. 27.

³⁰ Valentin Inzko, Družba sv. Mohorja – vseslovenska versko-kulturna ustanova, v: *Družba sv. Mohorja: Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru: (1851–1995)* (ur. V. Inzko, M. Smolik in B. Marušič), Celje–Celovec–Gorica 1996, str. 38–41.

³¹ Edvard Kocbek, *Dnevnik 1945*, Ljubljana 1991 (dalje: Kocbek, *Dnevnik 1945*), str. 45.

ki bi paralizirali vse na zgolj izdajanje molitvenikov«. ³² Vodstvo družbe je začelo pripravo novega letnika oktobra 1945, torej prav v času, ko je Kidrič odgovarjal na obtožbe v pastirskem pismu. Novo podobo pa je Družba sv. Mohorja dobila 27. novembra 1945, ko je na Ministrstvu za prosveto Slovenije potekal ustanovni občni zbor Tiskarne Družbe sv. Mohorja, tiskovne in produktivne zadruga v Celju. Že dejstvo, kje je potekal za nadaljnje delovanje prelomni sestanek, nakazuje, kdo je narekoval spremembe v delovanju Mohorjeve. Tiskarna Družba sv. Mohorja se je organizirala kot zadruga in prevzela nasledstvo predvojne Mohorjeve tiskarne, družbe z omejeno zavezo. Tiskala naj bi lastne knjige in tudi knjige bratovščine Družbe sv. Mohorja, ki je še naprej delovala enako kot dotlej. ³³

V naslednjih letih sta tako na založniškem trgu obstajali dve založnici del z imenom Mohorjeva, zadruga Tiskarna Družbe sv. Mohorja in bratovščina Družba sv. Mohorja. Glavno besedo pri odločanju o tem, kaj in kako se tiska, je imelo vodstvo zadruga, ki je tudi razpolagalo s tiskarno. Kot je bilo načrtovano, so glavno besedo v njej prevzeli komunisti. Za predsednika zadruga je bil izvoljen podpredsednik slovenske vlade Marijan Breclj, delo pa je vodil tajnik Vinko Möderndorfer. V vodstvu so bili sicer tudi odborniki bratovščine, njen predsednik Fran Cukala, tajnik Fran Saleški Finžgar in drugi člani stare Mohorjeve. Toda odločilno besedo so dobili tisti, ki so vodili Tiskarno Družbe sv. Mohorja, kar je bilo uradno potrjeno 7. januarja 1946, ko je okrožno sodišče v Celju potrdilo Pravila Tiskarne Družbe sv. Mohorja, tiskovne in produktivne zadruga v Celju. Ta je postala »univerzalna pravna naslednica Mohorjeve tiskarne, družbe z o.z. v Celju tako v pogledu njenega premoženja, kakor tudi vseh pravic in obveznosti te družbe«. ³⁴

Spremembe, ki jih je pod političnimi pritiski doživela Družba sv. Mohorja, so bile več kot očitne. Medtem ko so v letnem koledarju pred spremembami uvodnemu delu sledili biografski orisi nekaterih cerkvenih voditeljev, so jih v koledarju za leto 1946 zamenjale slike politične elite novega časa in prispevki, ki so slavili politični prelom v letih 1941–1945. Uredništvo je bralstvu sporočilo, da se pač morajo soočiti s preprostimi zgodovinskimi dejstvi. Vloga prenašalca kulturnopolitičnih načel komunistične politične elite v delovanje Družbe sv. Mohorja je pripadla tajniku Tiskarne Vinku Möderndorferju. Ta se je znašel v primežu dveh založniških sistemov, starejšega katoliškega in novejšega komunističnega. Pri starejšem je delo pri bratovščini vodil tajnik Fran Saleški Finžgar, založniško politiko pa je nadzoroval član odbora iz mariborske škofije. Komunistični kulturnopolitični model je v javnosti zagovarjal stališče, da v državi ne

³² Prav tam, str. 59.

³³ *Družba sv. Mohorja oživljena, v: Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946, Celje 1945, str. 34–35.*

³⁴ *Pravila Tiskarne Družbe sv. Mohorja, tiskovne in produktivne zadruga v Celju, Celje 1946, str. 3.*

obstaja cenzura, dejansko pa je iz zakulisja niti vlekel ilegalni cenzurni aparat agitpropa Komunistične partije.

Novosti pri katoliški strani seveda niso naletele na dober odziv, kar je hotel Finžgar izpostaviti v naslednjem Koledarju Družbe sv. Mohorja. Zaplet, ki je sledil, ponazarja realno stopnjo avtonomnosti odločanja stare Mohorjeve in njenega urednika. Kaj natančno je napisal Finžgar in hotel v znamenje protesta o položaju v Mohorjevi objaviti v koledarju, ni natančno znano. Neuradni cenzor Vinko Möderndorfer je menil, da takšne kritike kulturnopolitičnih razmer ne sodijo v javnost in je za mnenje povprašal še sodelavca Prežihovega Voranca. Ta se je strinjal z Möderndorferjem in mu odpisal: »Vračam Ti odtisek za Koledar. Finžgar je stvari tendenciozno postavil, tako da jasno izhaja iz teksta nezadovoljnost. Po mojem naj se tisti stavki drugače postavijo, ali pa z enim stavkom odstranijo«. ³⁵

Finžgar je bil seveda užaljen in jezen na cenzuro, ker je, kot je izjavil Möderndorfer, »hotel vtihotapiti v koledar silno dvoumen stavek in sem mu ga seveda vrgel ven«. ³⁶ Tajnik zadruga Tiskarne Družbe sv. Mohorja sicer ni nameraval zaostrovati položaja, a se je znašel med dvema ognjema in ni mogel zadovoljiti pričakovanj obeh strani. Vodilni na agitpropu so pričakovali, da bo Möderndorfer še ostreje omejeval katoliški del Mohorjeve družbe. Partijskim ideologom se je npr. zameril, ker je dopustil, da so v tiskarni v visoki nakladi na boljšem papirju natisnili Kristusovo glavo, lesorez Franja Stiplovška. ³⁷ Katoliški del pa se je nanj hudoval, »ker sem pustil, da je bila beseda Bog napisana z malo začetnico. Na seji so me napadli – povedal sem jim, da lahko pišem z veliko začetnico tudi Hudič, če že to želijo, da bi bila imena mitoloških bitij pisana z manusculo.« ³⁸ Möderndorfer se je zavedal, da se vsa jeza prizadetih steka na njegov račun, vendar je, hote ali nehote, opravljal zaupano mu delo, »ker je bilo treba varovati tezo, da pri nas ni cenzure, ampak da je to moja samovoljnost.« ³⁹

6 ZAKLJUČEK

Brez dobro organizirane cenzure si takšne cenzure, kot jo je leta 1945 doživel katoliški tisk, ni mogoče predstavljati. Nepodpisani pisec uvodoma omenjene brošure iz leta 1925 – če je še živel v Sloveniji – je v tisku iz leta 1945 le stežka našel kakšno malenkost po svojem okusu. Skrbni bralec in kronist svoje dobe Edvard Kocbek je ob kramljanjih s preprostimi ljudmi spoznaval, da je medijsko sceno vsekakor treba obogatiti tudi z njim razumljivimi in znanimi stvarmi

³⁵ Lovro Kuhar, *Zbrano delo: 11. knjiga: Pisma I* (ur. D. Druškovič), Ljubljana 1989, str. 74.

³⁶ ARS, AS 1931, mikrofilm XII-003, 4660.

³⁷ ARS, AS 1931, mikrofilm CM-016, 33422.

³⁸ ARS, AS 1931, mikrofilm XII-008, Zapis z dne 3. X. 1950.

³⁹ ARS, AS 1931, mikrofilm XII-003, 4660.

in si je 19. septembra 1945 v svoj dnevnik zapisal: »Ljudje želijo katoliške tradicije, današnji tisk jim ne zna odgovoriti«. ⁴⁰ A tudi sam ni imel dovolj moči, da bi od svojih soborcev, ki so maja 1945 prevzeli v roke odločanje o usodi Slovenije, izposloval dovoljenje za vnovično izdajanje revije Dejanje ali vsaj za zbornik krščanskih socialistov v Osvobodilni fronti.

Po več srečanjih predstavnikov državnih in cerkvenih oblasti in prepričevanjih, zakaj bi morali razširiti ponudbo tiskane besede, je bil edini dosežek prvega povojnega leta dovoljenje za izhajanje informativnih glasil škofijskih ordinariatov ljubljanske in mariborske škofije. V Ljubljani je februarja 1946 izšla prva številka lista Oznanila, v Mariboru pa aprila istega leta prva številka Verskega lista. ⁴¹ Tako skromne bere krščanskim množicam namenjenega tiska tedaj niso pomnili niti najstarejši bralci.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 231 – Ministrstvo za prosveto LRS

AS 1643 – Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

LJU 712 – Sodišče narodne časti, senat Ljubljana

Literatura

Akmadža, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Hrvatski institut za povijest-Podružnica za povjest Slavonije, Srijema i Baranje–Despot infinitus, Slavonski Brod–Zagreb 2013.

Alexander, Stella, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge University Press, London-New York-Melbourne 1979.

Biščak, Jože, *Razvoj slovenskega katoliško-verskega tiska po II. svetovni vojni in analiza besedil v listu Družina v letih 1966-1986: diplomska naloga*, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1988.

Družba sv. Mohorja oživljena, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946*, Družba sv. Mohorja, Celje 1945, str. 34–35.

Gabrič, Aleš, *Slovenska agitpropovska kulturna politika: 1945-1952*, (Borec, 43, št. 7-8-9), Mladika, Ljubljana 1991.

Inzko, Valentin, *Družba sv. Mohorja – vseslovenska versko-kulturna ustanova*, v: *Družba sv. Mohorja: Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru: (1851-1995)* (ur. V. Inzko, M. Smolik in B. Marušič), Mohorjeve družbe, Celje–Celovec–Gorica 1996, str. 13–60.

⁴⁰ E. Kocbek, *Dnevnik 1945*, str. 45.

⁴¹ J. Biščak, *Razvoj slovenskega katoliško-verskega tiska po II. svetovni vojni in analiza besedil v listu Družina v letih 1966-1986: diplomska naloga*, Ljubljana 1988, str. 26–34.

- Kocbek, Edvard, *Dnevnik 1945*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1991.
- Kuhar, Lovro – Prežihov Voranc, *Zbrano delo: 11. knjiga: Pisma I* (ur. D. Druškovič), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989.
- Največja naloga sedanjega časa*, Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1925.
- Pravila Tiskarne Družbe sv. Mohorja, tiskovne in produktivne zadruga v Celju*, Tiskarna Družbe sv. Mohorja, Celje 1946.
- Smolik, Marijan, *Tisk in drugi mediji v službi oznanjevanja, v: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. M. Benedik, J. Juhant in B. Kolar), Družina, Ljubljana 2002, str. 203–210.
- Tito, Kardelj, Edvard in Kidrič, Boris, *O pastirskem pismu, Ljudska pravica*, Ljubljana 1945.
- Vovk, Anton, *V Gospoda zaupam: iz zapisov nadškofa Antona Vovka* (zbral in uredil Bogdan Kolar), (Čas in ljudje, 7), Družina, Ljubljana 2000.
- Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954* (zbrala in uvodno besedilo napisala Darinka Drnovšek), (Viri, 15), Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2000.
- Živojinović, Dragoljub R., *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, Službeni glasnik, Beograd 2007.

POVZETEK

V prispevku je prikazana politika komunistične oblasti v letu 1945, s katero so hoteli onemogočiti vlogo katoliškega tiska na Slovenskem. Maja 1945 imenovana komisija za pregled knjižnic je v naslednjih mesecih sestavljala sezname knjig in časopisov, ki jih je bilo treba izločiti iz javnosti. Na seznam je bilo poleg nacističnega in fašističnega propagandnega tiska uvrščeno tudi veliko del katoliških avtorjev, v katerih ni bilo izrazite politične tendence. Drugi korak komunistične oblasti je bila zaplemba tiskarsko-založniških podjetij. To so storili na hitrem sodnem procesu, kjer so sodili domnevnim sodelavcem okupatorjev in jim poleg zaporne kazni izrekli tudi kazen zaplembe celotnega premoženja. Onemogočanje katoliškega tiska je bilo kot pomembna točka omenjeno tudi v znanem pastirskem pismu jugoslovanskih škofov iz septembra 1945. Kot edina založnica del katoliških avtorjev je po vojni z delom nadaljevala Družba sv. Mohorja, pa še ta je prišla pod strog nadzor komunističnih cenzorjev.

KLJUČNE BESEDE: *katoliški tisk, leto 1945, cenzura, seznam izločenih knjig, zaplemba tiskarn*

Summary

THE FIGHT AGAINST THE CATHOLIC PRESS

The article presents the policies of the Communist authorities in 1945 which were aimed at suppressing the role of the Catholic press in the Slovenian territory. In May 1945 a Commission for the review of libraries was appointed and in the following months it made lists of books and magazines that should be made unavailable to the public. These lists included, in addition to Nazi and

Fascist propaganda material, many works by Catholic authors which contained no explicit political tendencies. The second measure of the Communist authorities was the confiscation of printing-publishing companies. This was adopted at a speedy trial at which alleged enemy collaborators were judged and who, in addition to a prison sentence, also received the punishment of the confiscation of all assets. The disabling of the Catholic press was as an important point also mentioned in the well-known pastoral letter of the Yugoslav bishops from September 1945. The Society of St Mohor was the only remaining operational publisher of works by Catholic authors after the war, and even this company was under the strict supervision of Communist censors.

KEYWORDS: *Catholic press, the year 1945, censorship, list of excluded books, confiscation of printing houses*

Jelka Melik

dr. zgodovine, dipl. pravnik, magister arhivistike,
višji svetovalec za arhivsko gradivo pravosodja
docentka za arhivistiko na Alma Mater Europea - ECM
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI – 1000 Ljubljana
e-naslov: jelka.melik@gmail.com

JURO ADLEŠIČ V DOKUMENTIH TAJNE POLICIJE

1 UVOD

Juro Adlešič, odvetnik in politik ter ljubljanski župan, se je rodil kmečkim staršem 7. maja 1884 v Adlešičih v Beli krajini. Študij prava je začel v Pragi in končal na Dunaju, kjer je leta 1910 tudi doktoriral. Zanimalo ga je narodopisje Bele krajine in predvsem gospodarska, socialna ter politična vprašanja. S prispevki je sodeloval v dnevnem časopisju in revijah, v Slovincu, Edinosti, Domu in svetu (npr. Valtazar Bogišič, 1908) ter Času (Organizacija slovenskega izseljenštva 1909, Slovansko pravo 1910, Socialne tvorbe pri Jugoslovanih 1911). Napisal je tudi obširno narodopisno delo Belokrajina, ki pa je ostalo v rokopisu in je verjetno izgubljeno.¹

Kot vse kaže, se je dr. Juro Adlešič v slovenski politiki prvič pojavil 1913. leta kot član Odseka za zunanje zadeve III. Slovensko-hrvaškega katoliškega shoda.² Vodil ga je dr. Lovro Pogačnik, v njem pa je delovala še vrsta posameznikov, mladih upov Slovenske ljudske stranke (SLS). V njegovo področje je spadalo prehranjevanje in prenočevanje udeležencev, organizacija slovesnega spreveda, skrb za zborovalne prostore, zunanja dekoracija, organizacija prevozov, neposreden sprejem udeležencev, spremljajoče prireditve in zdravstveno varstvo ter vzdrževanje reda in miru. Poleg tega so mu zaupali še vodenje Železniške komisije, ki naj bi skrbela za železniške prevoze udeležencev, in članstvo v Sprejemni komisiji.³ Njen član je bil tudi dr. Marko Natlačen. Te funkcije kažejo, da je že takrat veljal za človeka uspešne organizacije, ki je bila pri takih

¹ Jože Dular, *Pomembni Belokranjci, Slovstveni in kulturnozgodovinski pregled*, Metlika 1988, str. 53.

² *Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913*, Ljubljana 1913, str. 7.

³ Prav tam.

množičnih manifestacijah ključna za uspeh. Pri samem shodu so dr. Adlešiču zaupali še govor v socialno-ustavnem odseku. Govoriti je moral o skrbi za zdrava in poceni stanovanja. V referatu⁴ je posebej poudarjal prostornost in zračnost stanovanj, to je bil namreč čas kraljevanja jetike. Kot se vidi iz njegovega govora, se je nanj temeljito pripravil in je posebej opozoril na dunajske in angleške stanovanjske razmere. Močno je poudarjal pomen stanovanja za oblikovanje srečne in zadovoljne družine ter postavil trditev, da so najdražja mala delavska stanovanja. Obsodil je prekupčevanje in špekulacije s stavbnimi zemljišči. Ta bi morala biti, je zatrjeval, krajevna oziroma javna last, s čemer bi regulirali cene stanovanj. Pri tem se je skliceval na nemške vzore. Posebej se je dotaknil delavskih in kmečkih stanovanj. Postavil je trditev, da bi s stanovanji za kmečke delavce lahko ustavili njihovo izseljevanje v Ameriko. Podprl je zamisel o oblikovanju posebnih kreditov za tiste, ki so finančno šibki, in izrazil potrebo po nezgodnem zavarovanju delavcev. Posebej je zahteval urade za zdravstveno in varnostno nadzorstvo stanovanj, urade za reševanje medsosedskih sporov in nasploh večjo angažiranost avtonomnih oblastnih organov. Cilj naj bi bil pomoč uradniku, obrtniku in delavcu ter kmečkemu poslu do lastne hiše z vrtom, do lastnega doma na domači zemlji, rodni grudi. K temu naj bi poleg oblastnih organov največ doprinesle stavbne zadruge. Na tem shodu se je Adlešič, ki je poznal izseljeniško vprašanje iz Bele krajine, srečal tudi z izseljeniški društvi in organizacijami, ki so se udeležile shoda in predstavljale svoje enote v paradi oziroma sprevodu udeležencev. Spregovoril je o ljubezni do domače zemlje in poudaril žalostno plat močnega izseljevanja.

Leta 1914 je na pobudo in prošnjo Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi, ki je deloval v okviru zbiralne akcije »Narodna pesem v Avstriji«, v Adlešičih in Preloki v Beli krajini na valjčni fonograf posnel 38 narodnih oziroma ljudskih pesmi.

Leta 1918 je odprl lastno odvetniško pisarno v Ljubljani. Politično je deloval v okviru SLS, bil je prvi predsednik Družbe sv. Rafaela,⁵ podpredsednik Orlovske zveze, ljubljanski župan in član banskega sveta (1936–1941). Za predsednika ljubljanske mestne občine je bil postavljen 10. decembra 1935. Med prvimi nalogami, ki jih je skušala urediti mestna uprava v času njegovega predsednikovanja, je bila urbanizacija Velike Ljubljane. Ko je bil Adlešič ljubljanski župan, sta bila temeljito reorganizirana mestna uprava in socialno skrbstvo. Dograjene so bile Žale, na obrežju Ljublanice med Pogačarjevim in Vodnikovem trgom

⁴ Prav tam, str. 207–212.

⁵ Družba sv. Rafaela je nastala na pobudo ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča in je od leta 1903 delovala v Ljubljani kot pomožni odbor dunajske Družbe sv. Rafaela za ljubljansko škofijo, od 1907 dalje pa kot slovenska podružnica avstrijske Družbe sv. Rafaela za varstvo izseljencev v Ljubljani. Samostojno Družbo sv. Rafaela so 16. oktobra 1927 ustanovili v Ljubljani. Njen prvi predsednik je postal dr. Juro Adlešič, naslednje leto pa je njegovo mesto prevzel p. Kazimir Zakrajšek.

je zrasla nova tržnica. Zgrajena je bila Narodna in univerzitetna knjižnica. Na 90-letnico Prešernove smrti je 8. februarja 1939 ljubljanska mestna občina po vzoru drugih kulturnih narodov in mest prvič sklenila podeliti literarne nagrade, leta 1940 pa je ustanovila tudi Plečnikovo nagrado za najboljše stvaritve v arhitekturi in urbanizmu. V ospredje je postavljala tudi skrb za rešitev socialnih vprašanj s posebnim poudarkom na problemih izseljenstva. Leta 1938 je obiskal ameriške Slovence v Clevelandu (Ohio), Pittsburghu (Pensilvanija), Chicagu (Illinois) in Milwaukeeju (Wisconsin).⁶

Juro Adlešič je bil v začetku štiridesetih let dvajsetega stoletja v samem vrhu Slovenske ljudske stranke⁷ ter član Narodnega sveta, ki se je konstituiral 6. aprila 1941.⁸ 11. aprila 1941 je ob prihodu italijanske vojske v Ljubljano v skladu z vojnim pravom na Viču izročil mestne ključje.⁹ Poleg članov Consulte se je junija udeležil potovanja v Rim, da bi pri italijanskih oblasteh izposlovali spremembo meje.¹⁰ Z Graziolijem in Natlačenom je obiskal tudi zunanjšega ministra Ciana in se udeležil sprejema pri papežu.¹¹ *Čez dobro leto je prosil za razrešitev in* 2. junija 1942 je bil mestni svet pod njegovim predsedstvom razpuščen. Jeseni 1942 se je umaknil v Italijo, v Meran. Leta 1949 se je odselil v ZDA, kjer je živel na posestvu rojakinje iz Bele krajine v državi Kansas.¹² Nekaj let pred smrtjo se je vrnil v domovino in umrl v svojem rojstnem kraju, Adlešičih, 29. septembra 1968.

2 DOSJE JURIJ ADLEŠIČ

Arhiv Slovenije hrani o Adlešiču zajeten dosje v fondu Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije. V njem najdemo številne in raznovrstne zapise. Dokumenti si v marsičem tudi nasprotujejo, a vendarle do določene mere osvetljujejo dvajset let življenja Jura Adlešiča, ki jih je deloma prebil v tujini in tako tudi sam postal del izseljenstva, predvsem pa razkrivajo odnos nove oblasti do enega izmed političnih nasprotnikov.

- Tako lahko v prvem nedatiranem dokumentu, ki nosi naslov: »ZADEVA: dr. Jurij Adlešič, emigrant v ZDA – podatki«, preberemo:¹³ »Dr. Jurij Adlešič, odvetnik, Slovenec, sedaj državljani ZDA, poročen, pred emigriranjem je

⁶ Marjan Drnovšek, Belokranjec Juro Adlešič in slovensko izseljenstvo, v: *Kronika*, letnik 58, št. 3 str. 841 (dalje: Drnovšek, Belokranjec Juro Adlešič).

⁷ Bojan Godeša, *Čas odločitev – Katoliški tabor in začetek okupacije*, Ljubljana 2011, str. 123, 161 (dalje: Godeša, Čas odločitev).

⁸ Godeša, prav tam, str. 189–192.

⁹ Več glej Ivan Tomšič, *Vojno in nevtralnostno pravo*, Ljubljana 1942, str. 72–75.

¹⁰ Godeša, *Čas odločitev*, str. 248

¹¹ Tamara Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod – Slovenija 1941–1945*, Ljubljana 2004, str. 74–76 (dalje: Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod*).

¹² Drnovšek, Belokranjec Juro Adlešič, str. 832.

¹³ AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004, škatla 462, osebni dosje Juro Adlešič.

stanoval v Ljubljani na Cankarjevi 2, sedaj v ZDA Ford Cansas, je bil v bivši Jugoslaviji pristaš linije dr. Kulavca za jugoslovansko koncepcijo. Nahajal se je v bližini vrha klerikalne stranke in bil eden izmed vidnejših članov SLS ter je užival vso podporo dr. Korošca. V času diktature Živkovića in režima JNS je večkrat kot odvetnik branil osebe iz vrst klerikalne stranke in opozicije, katerim je sodilo sodišče po zakonu o zaščiti države. V času režima JRZ je bil izvoljen za podpredsednika mestnega odbora te stranke v Ljubljani in leta 1935 imenovan za župana. Postal je član banovinskega odbora JRZ, funkcionar Županske zveze Jugoslavije in član slovenskega katoliškega akademskega starešinstva. Ko je bil župan, je vplival na vse slovenske občine, da so izvolile dr. Korošca za častnega člana. Kot član odvetniške zbornice v Ljubljani je bil smatran za vodjo klerikalnih advokatov, katere je tudi zastopal »ob priliki sestave kompromisne liste«. Poročevalec v nadaljevanju poudarja: »Ob prihodu okupatorja v Ljubljano je Adlešič nasprotoval predlogu, da se okupatorja sprejme kot pokrovitelja slovenskega naroda s slovensko zastavo in zastopal mišljenje, da se ga sprejme z belo zastavo. Aprila 1941 je bil imenovan za člana Narodnega sveta in je v tem svojstvu prisostvoval pri pogajanjih v Zagradcu s predstavniki takratne jugoslovanske vojske zaradi proglasitve 'Neodvisne Slovenije' in sklenitve premirja z okupatorjem. Po prihodu okupatorja je hotel z njim sodelovati po določbah mednarodnega okupacijskega prava in se pokazal kot nacionalist ter ni hotel dati pristanka za postavitve italijanskega podžupana. Toda že 13. aprila 1941 je skupaj z dr. Natlačenom obiskal predstavnika PNF Graziolija, s katerim sta se tudi kasneje sestajala. Kmalu za tem je skupaj s Kranjcem, Natlačenom in drugimi predstavniki javnih ustanov in političnih taborov sestavil aneksijsko spomenico in jo 3. maja 1941 tudi podpisal ter tako že od vsega začetka sodeloval z italijanskim okupatorjem.

Po priporočilu visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino je Adlešič obiskal nekaj ministrstev v Rimu, da bi si kot mestni poglavar z osebnim spoznanjem olajšal delo. V imenu občinskega sveta je preko posebne delegacije poslal Mussoliniju izjavo o predanosti Ljubljane v okviru Italije. Ta delegacija je obiskala tudi takratnega papeža. Za svoje zasluge je bil Adlešič v letu 1941 odlikovan od italijanskih oblasti.

V letu 1942 je vse pogosteje obiskoval Rupnika. Bil je imenovan v upravni odbor pokrajinskega podpornega zavoda. Po likvidaciji bana Natlačena¹⁴ je kot njegov sodelavec iz bojzani zaprosil italijanske oblasti za zaščito oz. konfinacijo. Oktobra 1942 se je v spremstvu italijanskega oficirja umaknil v Italijo v mesto Merano. Po italijanski kapitulaciji se je zadrževal v Rimu, kjer je v oktobru 1945 prisostvoval seji razširjenega odbora SLS, na kateri so se poleg njega nahajali

¹⁴ Varnostnoobveščevalna služba je likvidirala Natlačena v oktobru 1942.

tudi dr. Miha Krek (ki je sestanek tudi sklical), dr. Milavec, Kranjc, Bitenc in drugi.

Po končani vojni je imel Adlešič namen vrniti se v domovino, a je od tega odstopil na sugestijo svoje žene, ki mu je sporočila, da je tretiran kot vojni zločinec in da bo v primeru vrnitve zaprt. V letu 1949 se je Adlešič iz Italije odselil v ZDA ter se naselil v mestu Pittsbourg oz. na farmi lastnice Konda v Ford Cansas, s katero sta bila iz istega rojstnega kraja. V letu 1952 je bil upokojen ter prejema okoli 75 dolarjev pokojnine, na farmi pa se je zaposlil kot nadzornik delavcev. – Njegovo zadržanje kot emigranta v ZDA nam je malo poznano. Po nekaterih podatkih se sedaj zaradi bolezni in starosti politično niti kulturno več ne udelejuje, ima pa še številne osebne zveze s klerikalnimi predstavniki politične emigracije.«

Ob koncu poročila je omenjeno, da Adlešič ponovno razmišlja, da bi se vrnil v domovino, a le ob zagotovitvi, da ne bo kaznovan. Poročevalec dodaja: »Spričo položaja, ki ga je zavzemal, lahko Adlešiča prištevamo med organizatorje in torej amnestija ne bi prišla v poštev. Z ozirom na to, da še ni bil v kazenskem postopku, da ni posebno aktiven v emigrantski dejavnosti zaradi visoke starosti se postavlja vprašanje umestnosti kazenskega pregona. Vsekakor bi se v tem primeru lahko uporabila določila zakona o pomilostitvi, po katerih se mu pregon za kaznivo dejanje lahko odpusti.«

Naj pojasnimo: Za omilitev strogosti in togosti pravnomočnih kazenskih sodb sta predvidena še posebna akta milosti: pomilostitev in amnestija. Pomilostitev je individualni pravni akt, s katerim se poimensko določenim osebam odpusti kazenski pregon (abolicija) ali se jim, če so bile že obsojene, popolnoma ali delno odpusti izvršitev kazni, spremeni izrečena kazen v milejšo ali pa se odpravi oziroma skrajša trajanje pravne posledice obsodbe (na primer odvzem naslova, licence). Navadno spada pomilostitev v pristojnost državnega poglavarja. Amnestija pa je splošni pravni akt enake vsebine. Osebe tokrat niso določene imenoma, ampak po splošnih, s stališča kazenskega prava pomembnih znakih (na primer storilci določenih kaznivih dejanj). Podeljuje jo zakonodajni organ.

- Prav tako nedatirano in nepodpisano je naslednje poročilo, v katerem je navedenih nekaj več podatkov o obnašanju in delovanju Jura Adlešiča v prvem delu vojne, v letu 1941. Poročevalec o J. Adlešiču sporoča: »Pred vojno pripadnik Kulovčeve linije z jugoslovanskim konceptom v nasprotju z Natlačenovo, ki je zastopala avtonomistično linijo. Bil je mnenja, da se mora klerus popolnoma izločiti iz politike. V dnevih okupacije je nasprotoval Natlačenovi nameri, da se s slovensko zastavo sprejme okupatorja kot pokrovitelja slov. naroda in zahteval, da se ga po določilih mednarodnega prava sprejme z belo zastavo. Do

OF je bil neizprosen nasprotnik in prepričan anglofil. Likvidacije, ki jih je vršila OF je taksiral kot gangsterstvo. Zločinca je treba pokazat in napraviti red ...

Z okupatorjem je hotel sodelovati na osnovi mednarodnih dogovorov, njegova pomoč v zaviranju osvobodilne borbe mu je bila dobrodošla. Smatral je, da bo, dokler bo župan Slovenec, Italijanom onemogočeno uničiti naše ustanove in premoženje. Svojega pristanka na umeščanje ital. podžupana ... ni hotel dati in je ta moral 6 mes. čakati in stanovati v 'Unionu'. Mislil je, da ne bo mogel Italijan biti podžupan, dokler bo župan Slovenec. Ustanovitvi anagrafskega urada se je upiral s tem, da ni hotel podpisati subvencije (ostri spori z Rosselijem po telefonu).

Bal se je Natlačenove usode, zato je imel stražo, ki jo je vodil Hacin osebno. Za internacijo je zaprosil sam in dobil na izbiro 2 kraja. Izgleda, da je njegov odhod pospešila Natlačenova smrt in pa vedno večje nezadovoljstvo ital. z njegovim anglofilstvom. Ker ni pozdravil ital. zastave je bil legitimiran in je kvestura presenečena ugotovila, da je bil to župan.

Pri poslovilnem sestanku pri Slamiču je apeliral na zbiranje dokumentov o nemških in ital. zločinih, za obračun po vojni. Vendar nekako v anglof. smislu.

Pri nastavitvah na MOL je bil vsaj pri strokovnih močeh vedno za vidik sposobnosti, ki naj bi bil odločilen (Primer arh. Kobeta: 'vem, da niste mojega polit. prepričanja, pa vendar želim, da pridete.'). Sploh je mogoče reči, da je iskal vedno dobre, v kolikor mu je to dopuščala razgibanost in razmere v katere je bil vključen.

Informacije o zadržanju v Italiji, kjer se je nahajal po Natlačenovi smrti ni mogoče dobiti.«

- Precej manj prijazno je poročilo iz decembra 1944:¹⁵ »Ob razpadu Jugoslavije je skupno z Natlačenom odšel okupacijskim četam nasproti. Po zasedbi je takoj prevzel reorganizacijo magistratnih ter mestnih uradov in ustanov. ... Kmalu za tem je prejel od Graziolija nalog ustanovitve kontra špijonažne službe v podjetjih in uradih. Z Natlačenom je pristal na pojasnitev listin, katere so bile puščene na banski upravi. To so bili spiski političnih osumljencev, kar je bilo italijanskim oblastem v pomoč in podlaga za poznejše februarske blokade. Enak spisek je imel tudi dr. Hacin. Te iste listine so vsebovale tudi spiske iz podeželja. V jeseni 1941 je vzpostavil direktno zvezo s Srbijo preko dr. Biteznika, preko dr. E. Besednjaka pa zveze z londonsko vlado. Preko te zveze je dobil od dr. Kuharja naslednje direktive: »Zavzemite točno linijo Katoliške Akcije, kar naj bo osnova. Od nas boste prejeli še vse nadaljne direktive. Dr. Ahčin naj vas po svoji liniji poveže v Rimu. Pazite, da stvar ne bo zavzela kakih prevratnejših oblik.

¹⁵ AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004, škatla 462, osebni dosje str. 22–23.

Najdite možnost skupnega sodelovanja z dr. Kramarjem in njegovo skupino.« ... Sodeluje tesno s Praprotnikom in to zakonspirirano na gospodarskem polju. Je član be-ga vodilnega odbora ter ima politično funkcijo. Sprovajal direktive dr. Natlačen Marka, s katerim sodeluje in se udeležuje stalnih sestankov na njegovem domu. V juniju 1942 po imenovanju Leona Rupnika na njegovo mesto se je odpeljal v Italijo – Bari, odkoder se je v avgustu vrnil ter ponovno odšel po Natlačenovi smrti. Do kap. Italije se ni vrnil.

Sestanke imel v Čečovi vili na Privozu 20. 14. 4. 1942 je v cukrarni pri pregledu prostorov za oddajo radio-aparatov ob sprejemu Graziolija nahrulil uradnico, ker ni pozdravila fašistično. Fašisti so jo takoj aretirali ... Izdajal je svoje uradniško osebje.

Njegova žena Vera zahaja večkrat na kvesturo. ...

Dr Adlešič je bil dvakrat ali trikrat na obisku pri škofu ... Vedno ga spremljata dva agenta: Duša Ivan in 'novi'.

Osumljen je, da je kriv ustrelitve Puterla magistratnega uradnika.

Udeleževal se sestankov pri Natlačenu, kamor je zahajal tudi dr. Ehrlich, s katerim je imel stalne zveze.

Bil v zvezi z Novak Avgustom pri katerem se je udeleževal sestankov vodstva BEGE, kakor tudi Martelanc Ivan, Avsenek Ivan, Šmajd dr. Albin, Novak Nande, ing Muri, Stare Miloš, Javornik Mirko, dr. Ehrlich Lambert, Natlačen dr Marko, Remec prof. Bogomil, ing. Emmer, dr Bitežnik, dr Mihelčič, biv. celjski župan, dr Weble, Končan Anton, Malovrh Franc, Zajc dr. Marjan, dr. Kramar, dr Puc, dr. Krek, dr Kuhar /Por 1942/.

5. 5. 1941 prečital v Ljubljani Graziolli Emili-ju vdanostno spomenico slovenskih županov. 6. 6. 1941 se je v Rimu osebno poklonil Mussoliniju s člani Sosveta za Ljubljansko pokrajino.

Delničar tvornice pločevinastih izdelkov ,Saturnus', delničar KID, upravni svetnik Zadružne zveze, upravni svetnik Ljubljanske Kreditne banke, lastnik tvornice konzerv. – Žena lastnica znanih Popovičevih žag menda v Našicah. Na Terazijah v Beogradu poseduje stavbo v vrednosti 2 milj ...«

- Zelo zanimiv dokument v dosjeju je tudi »pojasnilna izjava glede dr. Jure Adlešiča«, ki ga je Predsedstvu Narodne vlade Slovenije poslala Vera Adlešič Popovič,¹⁶ kjer med drugim beremo: »Podpisana podajam z ozirom na baje uvedeno kazensko postopanje proti mojemu zakonskemu drugu dr. Juru Adlešiču, ki se radi svoje neprostoVOLjne odsotnosti ne more sam braniti, naslednje pojasnilo: Dr Jure Adlešič je sin kmetskih staršev... Pobožna mati je želela, da bi bil duhovnik, a on je krenil v Prago na pravno fakulteto. Pod vplivom materine

¹⁶ Dokument, ki ga najdemo v dosjeju na strani 63 in 64, je prepis izjave, ki jo je podpisala Vera Adlešič Popovič, ki navaja še svoj poklic glasbena pedagoginja in svoj naslov: Aleksandrova c. 2/V (Aleksandrova cesta je današnja Cankarjeva cesta).

vzgoje je sicer vedno ostal katoliško usmerjen, vendar ni bil to, kar imenujemo – zagrizen klerikalec. Zato me boljijo časopisni napadi, češ, da je bil glava klerofašizma, ker to ne odgovarja resnici.

Svoj študij si je omogočil sam z zaslužkom iz instrukcij. Poleg strokovnega študija in poučevanja se je bavil še s študijem slovanskih jezikov, katerih obvlada štiri. Kot odvetnik je bil strokovno zelo naobražen, kot tak upoštevan pri sodniji, svojih stanovskih tovariših in tudi na pravni fakulteti ljubljanske Univerze, kjer je pri državnih izpitih kot odličen civilist izpraševal materijalno in formalno civilno pravo. Svoje nameščence je pošteno in dobro plačeval, svojih klijentov pa ni zavajal v neuspešna pravdanja radi lastnega dobička. Prevezel je pravde revnih in jih vztrajno peljal do konca, ne da bi prejemal mastne akontacije na stroškovnik, ampak se je zadovoljil s tem, kar mu je na koncu sodišče odmerilo. Pod Živkovičevim režimom je v velikem političnem kazenskem procesu zagovarjal pogumno in uspešno tudi komuniste, ki so bili zlasti z njegovim končnim govorom zelo zadovoljni.

Ker je bil dr. Jure Adlešič nasprotnik politično-strankarskega udejstvovanja duhovščine, mu ta tudi ni bila naklonjena in je zlasti nasprotovala njegovemu imenovanju za župana. Vendar duhovščina tega imenovanja ni mogla preprečiti, ker so tu odločali gospodarsko-finančni vidiki, dr. Adlešič pa je bil v gospodarskih krogih priznan strokovnjak.

Kot župan se je prvenstveno trudil, da bi dvignil na aktivni nivo založeno gospodarstvo ljubljanske mestne občine, jo uredil po načelih modernega socialnega skrbstva in sploh skrbel za njen čim uspešnejši razvoj.

Na vseh svojih potovanjih po inozemstvu si je ogledoval komunalne in socialne naprave, študiral življenske pogoje tujih in jih primerjal z onimi domačih slojev, ter potem doma skušal dvigniti z novimi ukrepi življenski standard gospodarsko šibkejših slojev, delavcem, uradnikom in malim ljudem.

Zelo težko stališče je imel dr. Jure Adlešič na magistratu radi tega, ker je zahteval od uradniškega in nameščenskega aparata trdo delo. Sam je delal od ranega jutra do pozne noči in si ni privoščil pohajkovanja, zato je isto zahteval tudi od vseh drugih ter tu naletel na odpor zlasti pri starejših, ki tega niso bili vajeni. Pač pa mu je z vnemo sledila mladina, brez razlike političnega prepričanja, odnosno baš ona iz nasprotnega političnega tabora. Zato je dr. Adlešič, ne da bi se oziral na zahteve svoje lastne politične stranke, postavil za načelnike mestnih uradov izključno mlade naprednjake in levičarje: dr. Freliha Iva, dr. Vogelnika Adolfa, dr. Grasselli Andreja, Svetela Heriberta, Petrovčič Branimira, ing. Kobeta Borisa, arh. Spinčiča Iva, ing. Gregorko Dušana, itd.

Njegova absolutna nepristranost pri podeljevanju mest na magistratu je dokazana z dejstvom, da je dodelil mesto, za katerega sta se istočasno potegovala eksponirani resnični klerikalec dr. Žebot in znani levičar dr. Vogelnik Adolf,

dr. Vogelniku, katerega je on smatral za sposobnejšega. Radi tega si je nakopal dovolj očitkov in nasprotovanj s strani klerikalcev, kar ga pa ni brigalo, ker je stremel le za enim ciljem, da bi bila Ljubljana eno najboljše upravno urejanih in gospodarsko procvitajočih mest v Evropi ...

Leta 1939 se je odločil, da bo mestna občina ljubljanska po županu podelila vsako leto ob obletnici Prešernove smrti pisatelju najboljšega leposlovnega dela nagrado. Za leto 1939 je podelil ... nagrado Prežihovemu Vorancu, naslednje leto pa Mišku Kranjcu, ne da bi se brigal za huronsko divjanje »Slovenskega doma« ob tej priliki. Duhovita epigrama sta v Jutru kot protiutež napisala pesnika Oton Župančič in Igo Gruden.

Od leta 1940 dalje je osnoval podeljevanje Plečnikovih nagrad s strani ljubljanskega župana mladim arhitektom. Te nagrade naj bi obrnile pažnje mladih na ljubljanske urbanistične probleme. Tudi pri podeljevanju teh nagrad ni dr. Adlešič trpel strankarskih vidikov. Med nagrajenci je bil ing. arh. Tepina. Likovne nagrade je podelil kiparju Kalinu ter velika dela Weisu Janezu – Belaču ... Kakor se dr. Adlešič ni oziral na politične vidike pri nastavitvi uradništva na magistratu, tako se ni ravnal po teh vidikih, če je šlo za dobrobit Ljubljanec. Pri zidavi otroškega zavetišča v Trnovem se je sprl s cerkvenimi krogi in istotako pri zidavi Bokalc, pri zidanju uršulinske gimnazije pa se je radi nepristranskega pravnega stališča zameril uršulinkam.

Dr. Natlačen mu je izpodnesel zidavo novega Rotovža, za katerega je imel dr. Adlešič denar že pripravljen, istotako je banovina kot nadzorna oblast pritisnila nanj, da je moral znižati magistratnim uradnikom in uslužbencem plače, češ, da morajo biti vsaj približno izenačene s plačami državnih uradnikov.«

V izjavi so nato podrobno navedena vsa dela, ki jih je J. Adlešič storil na področju socialnih zadev, med drugim: »Postavil je: delavsko stanovanjsko kolonijo za Bežigradom, 25. delavskih hišic na cesti v Mestni log, prizidek ženskega trakta pri delavskem domu, otroško zavetišče v Trnovem, otroško zavetišče za Bežigradom.« Nato dodaja: »Na tem mestu ga je zatekla okupacija. Moral je ostati na svojem mestu, ki ni bilo politično, ampak upravno. Branil je postojanke, ki so jih hoteli fašistični roparji Ljubljani iztrgati in sicer plinarno, elektrarno, cestno železnico ter delavsko kolonijo. Opiral se je pogumno na mednarodno pravo in tako očeval važne naprave fašistične zasedbe ... Proti osvobodilnemu gibanju se ni nikdar pregrešil, saj je kril uradništvo, ko so Italijani zahtevali pojasnila, kako je prišla na glavno magistratno poslopje dne 29. oktobra 1941 slovenska zastava z rdečo zvezdo.

V oktobru 1941 je fingiral bolezen, da se mu ni bilo treba udeležiti slavnostne otvoritve velesejma /Priča dr. Volavšek/. Tako 'bolan' je vzel dopust in ga preživel na svojem rodnem domu v Adlešičih. Takrat so se začela prigovarjanja, pritisk in siljenje, da bi položil prisego, italijanskemu kralju in vodil posle

mestne občine kot podesta. To se je vleklo od oktobra 1941 do maja 1942. Ves ta čas je ostal dr. Adlešič zvest svojemu narodu in odklonil izdajstvo.

Italijani so mu dali neko odlikovanje, da bi ga pridobili na ta način za svoj predlog. Dr. Adlešič kljub temu ni pristal. Tudi ni hotel govoriti slavnostnega nagovora ob priliki prve obletnice protipravne aneksije Ljubljane k Italiji.

Za vse to je moral v pregnanstvo.

General Robotti je zahteval, da odstranijo neposlušnega saboterja in napisal akt 'Che se ne vada' (Priloga št. 2). Dobil je na dom potni list, za katerega ni prosil (kakor prof. dr. Božidar Lavrič), in moral nemudoma odpotovati v Italijo, kjer je bil v Meranu pod nadzorstvom tamošnje kvesture in se sploh ni smel nikamor odstraniti s tega mesta. Tam se nahaja še danes v senatoriju 'Filipinum', kjer živi zelo skromno življenje ...

Z raznimi zvijačami sta ga hotela leta 1944 zvabiti domov in k sodelovanju general Rupnik in dr. Hacin. Ker temu ni sledil, sta me po Gestapu dala zapreti. Takrat sem dala obvestiti svojega moža, da naj se pod nobenim pogojem ne vrne četudi bi morala v taborišče v Nemčijo. Značilno je dejstvo, da se niti eden njegovih bivših sodelavcev ni našel, ki bi hotel zame založiti dobro besedo in so me moji sorodniki od Gestapa odkupili z denarjem ... Pripominjam, da je imel moj mož v času, ko sem bila zaprta v Meranu hišne preiskave in se je moral podvreči raznim zasliševanjem.

Ker je bilo odvetniško starostno in bolezensko zavarovanje šele zelo pozno po vojni in to nezadostno urejeno, si je moj mož svoj prihranjeni denar v ta namen naložil v delnice tovarne 'Saturnus', katere bo prav rad podaril državi, če ji bodo za obnovo koristne ...« Vera Adlešič nato navaja, opisuje in dokazuje, da je bolezen razlog, da se njen mož ne more vrniti v Ljubljano. Svojo izjavo, napisano v Ljubljani 9. decembra 1945, končuje z besedami: »Med vojno je dr. Adlešič poleg svoje svobode in zdravja izgubil tudi svoj dom, ki mu je bil od ustašev do tal požgan, ko je sam daleč od domovine živel v pregnanstvu. Vsi njegovi nečaki – pet po številu – so bili borci – partizani ...

Ker moj mož po mojem skromnem mnenju med okupacijo ni zagrešil ničesar, kar bi se le približevalo vojnemu zločinu

Prosim,

da te moje navedbe po ponujenih dokazih preverite in prepričana sem, da kazenskega postopanja zoper njega ne boste uvedli. Za slučaj pa, da bi uvedli kljub temu kazensko postopanje proti njemu, pa prosim, da ga o tem obvestite in mu daste priliko, da se sam brani in zagovarja ali s pismenim zagovorom ali preko katerega svojih stanovskih tovarišev.

Smrt fašizmu – Svoboda narodu!«

Iz dokumentov¹⁷ v dosjeu izvemo tudi, da je bil Adlešič na okrožnem sodišču v Ljubljani 16. 3. 1946 obsojen v odsotnosti na odvzem svobode s prisilnim delom za dobo enega leta in izgubo državljskih pravic za dobo pet let ter na zaplembo celotnega premoženja kakor tudi delnic tovarne Saturnus. »Na tej razpravi niso prišli na dan njegovi politični delikti temveč ker je bil član upravnega odbora tovarne Saturnus, ki je ,tekom okupacije zalagala okupatorja z izdelki vojnega značaja.‘ Na drugi stopnji je Vrhovno sodišče LRS z dne 15. aprila 1946 kazen omililo na kazen prisilnega dela za dobo 13 mesecev, na izgubo državljskih pravic za dobo 1 leta in na zaplembo delnic Saturnusa.«

3 DOSJE VERA ADLEŠIČ

Zanimivo je, da je imela osebni dosje tudi Adlešičeva žena Vera Popovič Adlešič. Zanimiva je bila le zaradi svojega moža. Spremljali so jo in večkrat obiskali ter se pogovarjali z njo. Med raznimi zapisi je posebej zanimiv prepis njenega pisma,¹⁸ ki ga je poslala svojemu možu v Ameriko: »Pred kratkim se je oglasila pri meni neka gospodična in me povabila, da se oglasim na odseku za repatriacije. Ko sem šla z njo na določen kraj, sta me takoj pričakovala dva oficirja jugosl. Obveščevalne službe ... V tem razgovoru sem videla, da jugoslov. oblasti niso nasprotne Tvoji vrnitvi v Jugoslavijo. Jasno pa je, da to le pod pogojem, da Ti danes ne bi delal proti Jugoslaviji. Ob tej priliki sem bila tudi naprošena, da napišem pismo o razgovoru, ki se je tikal tebe in Tvojega sedanjega dela. Kot mi je bilo prikazano, so dobro informirani o Tvojem položaju in delu in ne verjamejo, da bi bila Tvoja bolezen vzrok, da se ne moreš vrniti. Vzrok je po njihovem mnenju bojazen pred aretacijo v slučaju vrnitve (saj to je tudi moje mnenje) in Tvoje gledanje na sedanji politični položaj v svetu. Ker Te poznam kot poštenega človeka in ker smatram, da se topogledno nisi spremenil tekom svojega bivanja v inozemstvu, se pogovori odkrito s človekom, ki Ti prinaša to pismo o Tvojem sedanjem delu in o perspektivah za bodočnost. Po mojem mnenju nima smisla, da bi se danes politično udejeval proti današnjem režimu v Jugoslaviji, ker je to brezuspešno in bi kvečjemu bila jaz prizadeta. Ker vem, da je življenje izven domovine težko, čeže ne radi drugega pa radi domotožja, napravi tako, da se boš vrnil. To Ti pišem kot žena, ki ima vse izgleda, da se v obstoječi družbi popolnoma uveljavi.

Prosim Te, da molčiš in nikomur ne omeniš, da se je pri Tebi oglasil človek, ki Ti prinaša to pismo, niti da sem jaz razgovarjala z oficirji jug. obv. službe, ker sem jim dala vso garancijo, da ostane moj razgovor z njimi v najstrožji tajnosti. Toliko o razgovoru, ki se je tikal Tvoje sedanjosti in bodočnosti oz. povratka.«

¹⁷ AS 1931, Osebni dosje, str. 25.

¹⁸ AS 1931, Osebni dosje, listovna številka 3.

Zadnji dokument v tem osebnem dosjeju nosi datum 30. 6. 1961¹⁹ in naslov: Zadeva „Globus“ - operativna poizvedba. V njem je navedeno, kar je Vera Popovič Adlešič povedala o svojem možu: »Moj mož ... je bil 1942 konfiniran v Italijo, kjer je ostal vse do 1949. Takrat se je odselil v Ameriko in se nastanil pri gospe Konda na njeni farmi v Fordu cansas, kjer živi še danes. Pri imenovanju se je nastanil iz razloga, ker sta oba doma iz Belokrajine – iz Adlešičev. Ker se ni vrnil, je bila njegova imovina tukaj podržavljena (hiša in majhno posestvo). On je prvotno odklanjal vrnitev v Jugoslavijo, pred kratkim pa je zopet pisal, da bi se le vrnil. Kakor mi piše, se političnega in kulturnega življenja ne udeležuje in živi samo od dela na farmi ... kot nadzornik nad delavci te farme.

Njegovo zdravstveno stanje je že zaradi starosti slabo ... Kakor mi piše, mu je silno dolg čas, ker se nima s kom družiti, posebno od domačih ljudi.

Prepričana sem, da mu tudi od kolegov, kolikor so še živi, nihče več ne piše, še manj pa on njim. Z našimi emigranti se sigurno ne družijo, ker smatra, da ne spada v njihov krog iz več razlogov, pa tudi emigrantov v tistem oddaljenem podežljskem, skoraj puščavskem predelu ni. Vrnil se mogoče bo, v kolikor mu bom lahko zagarantirala, da ne bo niti en dan v zaporu. O tem bom pa še govorila s Kraigherjem in Vilfanovo. V nasprotnem ga ne bom vabila domov.«²⁰

4 ZAKLJUČEK

Jurij Adlešič je bil eden vodilnih politikov SLS v obdobju med obema svetovnjima vojnama. Zaupali so mu funkcije, kjer se je bilo treba izkazati predvsem s praktičnim delom in ne toliko na ideološkem področju. Zato je verjetno postal tudi ljubljanski župan. Druga svetovna vojna pa ga je zaradi smrti in odhoda v tujino nekaterih voditeljev njegove stranke pripeljala v sam vrh stranke. Prav zato so bili politični nasprotniki vseskozi pozorni nanj in so spremljali vsak njegov korak. Jugoslovanska oziroma slovenska obveščevalna služba je kljub zelo neenotnim in celo nasprotujočim si poročilom njenih sodelavcev ugotovila, da v emigraciji ni bil politično aktiven in zato mu je bil v šestdesetih letih dovoljen povratak v domovino, kjer je v skoraj popolni anonimnosti tudi umrl. Ostal pa je njegov osebni dosje, ki ne nudi le vpogleda v delovanje jugoslovanske politične policije, temveč je v marsičem edini vir za sestavo njegovega življenjepisa po letu 1942, ko je zapustil Slovenijo.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

¹⁹ AS 1931, Osebni dosje, listovna številka 14.

²⁰ Dokument se končuje: Vir: Kuhar, 30. 6. 1961.

ARS, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (AS 1931), škatla 462.

ARS, Kazenska evidenca (AS 2018).

Literatura

- Anžič, Sonja, Hančič, Damjan, Šenk, Tatjana, *Ljubljanski župani skozi čas - 500 let ljubljanskih županov*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2004, str. 136–137.
- Čepič, Zdenko, *Revolucijsko leto 1941*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLI Ljubljana 2001, št. 2, str. 169–190.
- Drnovšek, Marjan, "Potrebnost in nujnost obrambnega arhiva" (1912): skrb za obstoj Slovencev in izseljenstvo, v: *Arhivi* 30 (2007), št. 2, str. 43–56.
- Drnovšek, Marjan, Belokranjec Juro Adlešič in slovensko izseljenstvo, v: *Kronika*, letnik 58, št. 3, *Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Ljubljana 2010, str. 831–845.
- Dular, Jože, *Pomembni Belokranjci, Slovstveni in kulturnozgodovinski pregled*, Belokranjsko muzejsko društvo, Metlika 1988, str. 53.
- Enciklopedija Slovenije*, 1. zvezek, Mladinska knjiga; Ljubljana 1987, geslo Adlešič Juro.
- Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913*, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1913.
- Godeša, Bojan, Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLI, Ljubljana 2001, št. 2, str. 77–105.
- Godeša, Bojan, *Čas odločitev - Katoliški tabor in začetek okupacije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2011.
- Griesser Pečar, Tamara, *Razdvojeni narod - Slovenija 1941-1945*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004.
- Kunec, Drago, *Fonografski posnetki slovenskih ljudskih pesmi iz Bele Krajine*, Etnolog 19 (2009).
- Skaberne, Fran, *Slovenski advokati in javni notarji v književnosti, znanosti in politiki*, Društvo Pravniki, Ljubljana 1936, str. 55.
- Tomšič, Ivan, *Vojno in nevtralnostno pravo*, Nova založba, Ljubljana 1942.

POVZETEK

Juro Adlešič (1884–1968) je bil eden vodilnih politikov Slovenske ljudske stranke v obdobju med obema svetovnima vojnama. Zaupali so mu funkcije, kjer se je bilo treba izkazati predvsem s praktičnim delom. Zato je verjetno postal tudi ljubljanski župan. Druga svetovna vojna pa ga je zaradi smrti in odhoda v tujino nekaterih voditeljev njegove stranke pripeljala v sam vrh stranke. Prav zato so bili politični nasprotniki vseskozi pozorni nanj in so spremljali vsak njegov korak. Jugoslovanska oziroma slovenska obveščevalna služba je kljub zelo neenotnim in celo nasprotujočim si poročilom njenih sodelavcev ugotovila, da v emigraciji ni bil politično aktiven in zato mu je bil v šestdesetih letih dovoljen povratak v domovino, kjer je v skoraj popolni anonimnosti tudi umrl. Ostal pa je njegov osebni dosje, ki ne nudi le vpogleda v delovanje jugoslovanske politične policije, temveč je v marsičem edini vir za sestavo njegovega življenjepisa po letu 1942, ko je zapustil Slovenijo.

KLJUČNE BESEDE: *Juro Adlešič (1884–1968), Slovenska ljudska stranka, emigrant, obveščevalna služba, osebni dosje*

Summary

JURO ADLEŠIČ AS AN EMIGRANT IN SECRET POLICE RECORDS

Juro Adlešič (1884–1968) was one of the leading politicians of Slovenian People's Party in the period between the two world wars. The party entrusted to him those functions in which it was necessary to prove himself through practical work. That is probably why he became a Mayor of Ljubljana. Because of the death or departure abroad of some of the party leaders, the Second World War brought him to the top of the party. That is the reason his political opponents paid attention to him and followed his every move. Despite the very different and sometimes contradictory reports of their associates, the Yugoslav intelligence service concluded that he was not politically active in emigration and in the nineteen-sixties he was allowed to return to his homeland, where he died in almost complete anonymity. His personal dossier is preserved and provides an insight into the functioning of the Yugoslav political police, but in many aspects it is also the only source for the reconstruction of his life path after 1942, when he left Slovenia.

KEY WORDS: *Juro Adlešič (1884–1968), Slovenian People's Party, emigrant, Intelligence Service, personal dossier*

Bogdan Kolar

dr. teologije, redni profesor za zgodovino Cerkev in patologijo
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-naslov: bogdan.kolar@guest.arnes.si

**ŠKOF DR. GREGORIJ ROŽMAN
IN DUHOVNIK VLADIMIR KOZINA**

Veliko je bilo že zapisanega in povedanega o rajnem ljubljanskem škofu dr. Gregoriju Rožmanu (1883–1959, škof v Ljubljani od 1929).¹ Izhajanje novih naslovov, tudi biografskega značaja, pa vendarle že v veliki meri oblikovani zgodovinski podobi doda še vedno kaj novega. Med novimi objavami zaradi svoje zgodovinske pričevalnosti izstopa delo dr. Karla Bonuttija *Med izbiro in zgodovino. Spomini goriškega Slovenca*.² Dr. Bonutti je škofa Gregorija Rožmana spoznal v času po drugi svetovni vojni, ko sta v Clevelandu, Ohio, delila usodo beguncev in sta se srečala ob različnih priložnostih. Po njegovem prepričanju je bil škof Gregorij Rožman »človek in cerkveni voditelj, ki je po vojni vse svoje moči posvetil skrbi za razseljeno slovensko Cerkev /.../ pravi potujoči dušni pastir, ki skrbi za svojo razkropljeno čredo, edina vez med rojaki, ki nas je povojna usoda zanesla na vse strani sveta. Prav njegovo vodstvo (in le njegovo vodstvo) nas je povezovalo v skupnost in nam dajalo uteho v najtežjih trenutkih begunstva«.³

Med gradivom, ki še ni bilo objavljeno, ima zgodovinsko vrednost pričevanje duhovnika Vladimirja Kozine (1919–2014), zadnjega slovenskega duhovnika povojnega begunca, ki je našel svoj drugi dom v Kaliforniji, najprej v nadškofiji San Francisco in nato v novoustanovljeni škofiji Oakland. S škofom Gregorijem Rožmanom je bolj od blizu delil dobro desetletje in pol svojega življenja. Poznal

¹ Od objavljenih del omenimo le nekatere. Poleg treh zvezkov dr. Jakoba Kolariča CM z naslovom *Škof Rožman*. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa, ki so izšli pri Družbi sv. Mohorja v Celovcu od leta 1967 do 1977, omenjamo še nekatere: Tamara Griesser-Pečar – France M. Dolinar, *Rožmanov proces*, Ljubljana 1996; *Rožmanov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Celje 2001; *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu* (ur. F. M. Dolinar, T. Griesser-Pečar, B. Otrin), Ljubljana 2009.

² Prim. Karl Bonutti, *Med izbiro in zgodovino. Spomini goriškega Slovenca*, Gorica 2015, str. 303. Knjiga je izšla kot 25. zvezek v zbirki *Naše korenine* (dalje: Bonutti, *Med izbiro in zgodovino*).

³ Bonutti, *Med izbiro in zgodovino*, str. 134.

ga je kot voditelja ljubljanske škofije, ko je bil študent v Ljubljani. V začetku maja 1945 sta skupaj z drugimi begunci odšla v Avstrijo, kjer sta prav na dan duhovniškega posvečenja in nato novomašniškega slavja izvedela za dogajanje med begunci na Vetrinjskem polju in o usodi v Slovenijo vrnjenih domobrancev. Nato so se njune poti za nekaj časa ločile, ponovna vez med njima pa je bila vzpostavljena po naselitvi V. Kozine v nadškofiji San Francisco, Kalifornija, kjer je bil najprej gost tamkajšnjega slovenskega župnika Vitala Voduška, nato pa začel prevzemati različne duhovniške službe v nadškofiji San Francisco, nato v škofiji Oakland in se slednjič v zadnjih letih svojega življenja umaknil na področje, ki je v cerkvenem pogledu postalo del škofije Stockton.

1 KDO JE BIL VLADIMIR (MIRKO) KOZINA?

Rodil se je 16. februarja 1919 v kraju Zapotok, ki je v cerkvenem pogledu del župnije Sodražica.⁴ Z enajstimi otroki obdarjena družina je bila tesno vpeta v dogajanje v kraju, tako na cerkvenem kot kulturnem in političnem področju. Oče Ivan je veljal za umnega gospodarja, ki je dejavno spremljal dogajanje tako lokalno kot na Slovenskem. Poskrbel je za dobro izobrazbo svojih otrok in njihovo poklicno usposabljanje. Mati Frančiška, roj. Trdan, doma iz Ribnice, je bila sestra duhovnika ljubljanske škofije dr. Franca Trdana (1883–1941), takrat profesorja v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano.⁵ Najstarejša hči Marija je leta 1929 vstopila v redovno skupnost klaris v Splitu (dobila je ime s. Imakulata), drugi so ostali doma. Sin Vladimir je dobil možnost, da se je šolal: pet razredov ljudske šole je obiskoval v Sodražici (1925–1930), leto meščanske šole v Ribnici (1930–1931) in nato v Ljubljani, najprej kot gimnazijec v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano (šolo je obiskoval od leta 1931 do 1939), nato na ljubljanski Teološki fakulteti (kamor se je vpisal jeseni 1939).⁶

Družino Kozinovich je močno zaznamovala druga svetovna vojna. Področje Sodražice so zasedli Italijani, ki so s svojim načinom delovanja omogočili, da se je kmalu razmahnilo partizansko gibanje, ki je bilo pod izključnim vplivom Komunistične partije, in s tem začetki sprejemanja revolucionarnih ukrepov za odpravo stare in uresničitev nove družbene ureditve. Že zgodaj spomladi leta 1942, ko je bilo na področju Sodražice ustvarjeno večje ,osvobojeno področje', so začeli izvajati dosledno in radikalno ločevanje ljudi: kdor ni bil na partizanski strani, je bil proti njim in s tem, po sodbi partizanskih ideologov, sodelavec okupatorja. Skupaj z okupatorji je bilo potrebno izločiti tudi njihove sodelavce.

⁴ Več o družini in duhovnem ozračju, ki je zaznamovalo kraj, vsebuje knjiga Danièle Gatti, *Dvoje sanj Marije Kozina. Vrnitev klaris v Slovenijo*, Nazarje 2015. Avtorica je francoskega rodu, a jo je zanimanje za klarise pripeljalo v Slovenijo, kjer je zbrala gradivo in ga nato objavila v omenjenem življenjepisu Marije Kozina, najstarejše hčerke iz družine Kozinovich.

⁵ Prim. *Letopis Cerkve na Slovenskem*, Ljubljana 2000, str. 270; 437.

⁶ Ob njegovi smrti je bil na Slovenskem objavljen vsaj kakšen spominski članek. Prim. S. V., Duhovnik Vladimir Kozina, v: *Družina*, št. 21, 25. maj 2014, str. 29.

Kot je med pripravo knjige *Dvoje sanj Marije Kozina* hitro spoznala francoska avtorica D. Gatti, se je moral od tedaj Slovenec, ki ni stopil na stran komunistov, »bojevati proti dvema sovražnikoma: proti okupatorju in proti komunistom. To je bila prava državljanska vojna, ki je naredila razkol med Slovenci. /.../ Ko so nekateri ljudje z vrha duhovščine skušali braniti narod pred komunizmom, se je sovrašтво še bolj razplamtelo. Komunisti so stvari videli zelo preprosto: vsi njihovi nasprotniki so bili kolaboracionisti; katoličani se niso mogli udeleževati v stranki, ki ni priznavala Boga, zato so jih samodejno obtožili sodelovanja z okupatorjem. Jasno je treba povedati, da je komunistična stranka prisilila kristjane k dejavnemu odporu. Ni šlo za nikakršno kolaboracijo; na začetku so se kristjani le branili pred komunističnim nasiljem in umori.«⁷

Za Kozinove, kot za večino kristjanov, ni bilo sprejemljivo, da bi podpirali komunistično ideologijo in se pridružili partizanskemu gibanju. Sin France je odprto in javno nasprotoval njihovemu ravnanju in je zavračal vsako sodelovanje s komunizmom. Na poziv partizanske enote, ki se je spomladi leta 1942 utaborila na Travnih gori, da se možje in fantje pridružijo partizanom, se ni odzval, in je skupaj z več drugimi kritiziral njihovo ravnanje (med ljudmi je zelo odmeval pred tem storjen umor teološkega učitelja dr. Lamberta Ehrlicha in več zavzetih kristjanov). V petek, 29. maja 1942, so partizani prišli h Kozinovic in od Franceta zahtevali, da se jim pridruži. Ker tega ni hotel storiti, so ga po montiranem procesu v Sodražici in mučenju obsodili na smrt; umorili so ga naslednji dan, v soboto, 30. maja. Usmrtitev je v Sodražici in okolici močno odmevala, dnevnik *Slovenec* je o dogodku v četrtek, 4. junija 1942, prinesel obsežno poročilo pod naslovom *Grozna zločinstva »osvobodilne fronte« v sodraški dolini. Zrcalo »osvobodilne borbe« komunističnih partizanov. Slovenec* je poročal: »Kakor se je pozneje zvedelo, so ga najprej odpeljali v gozd nad Zamostec in ga tam zasliševali in mučili, potem pa zaprli v neki listnjak, odkoder so ga v soboto odpeljali s 16 cigani, ki so jih ujeli, v bližino vasi Beneče Strmce ter vse ustrelili. Po groznem dejanju so zahtevali od domačinov, da izkopljejo jamo in žrtve pokopljejo kar pri gozdu, kar so tudi storili.«⁸ 19. avgusta 1942 so France tove posmrtno ostanke v sprevedu mnogih prepeljali od kraja umora do pokopališča v Zapotoku, kjer so jih nato položili v družinski grob. »Partizani so imeli ta pogreb za izzivanje. Naslednjega dne je po regiji začela krožiti novica: ‚Kdor se bo družil s Kozinci, ga bo doletela ista usoda.‘ Vendar pa Kozinovic nihče ni opozoril.«⁹ Zločin se je zgodil v dneh, ko je bil škof dr. Gregorij Rožman odsoten iz Ljubljane in je bil v Rimu, kjer se je srečal s papežem Pijem XII. ter mu poročal o razmerah, ki so nastale na Slovenskem od začetka svetovne vojne.

⁷ Gatti, *Dvoje sanj Marije Kozina*, str. 41.

⁸ *Slovenec*, 4. junij 1942, str. 3.

⁹ Gatti, *Dvoje sanj Marije Kozina*, str. 44.

Že naslednji teden, to je v noči s 25. na 26. avgust 1942, so partizani ponovno prišli v vas. Ko je družina Kozina po napornem celodnevem delu na polju končala svoja večerna opravila in skupno molitev rožnega venca, so vdrli v hišo, kjer so iskali bogoslovca Vladimirja. Ker se jim je pravočasno skrnil, so se znesli nad starši in nad invalidnim bratom Janezom. Vse tri so v kleti umorili, z njihovo krvjo popisali stene z grozilnimi besedami, nato pa izropali hišo in izginili v gozdu. Ko so zjutraj Vladimir in sestre vstopili v klet, so našli pobite v mlaki krvi in z razbitimi glavami. Maščevalnost ni poznala meja; prizanesli niso niti invalidnemu Janezu. Vladimir je v očetovo in materino kri pomočil robec, iz katerega je nato naredil križa in ju dal vgraditi v svoj novomašni križ. To znamenje ga je spremljalo vsa leta, ko je po svetu opravljal svoje duhovniško delo.¹⁰ Ker se bogoslovec Vladimir doma ni več počutil varnega, se je vrnil v Ljubljano, kjer je nadaljeval svoj teološki študij. Sestre so ostale brez doma in so nekaj mesecev preživele pri dobrih ljudeh, jeseni 1943 so se vrnile na dom in nadaljevale kmečko življenje v stalnem strahu pred novimi prihodi partizanov in njihovim maščevanjem.

2 TEOLOŠKA FAKULTETA IN SEMENIŠČE

Teološka fakulteta v Ljubljani je skupaj z drugimi fakultetami Univerze v Ljubljani nadaljevala svoje delo tudi po aprilu 1941, ko so mesto zasedli Italijani. Novi oblasti so sicer morali v več stvareh popuščati, vendar so se predavanja lahko odvijala naprej. Bogoslovci so živeli v semenišču ob ljubljanski stolnici in obiskovali predavanja v zavodu Alojzijevejšče. Ko so po kapitulaciji Italije Ljubljano zasedli Nemci, so univerzo sicer še nekaj časa tolerirali, novembra 1943 pa je pokrajinski prezident Leon Rupnik prepovedal nadaljevanje predavanj. Predavanja so se končala tudi zato, ker je bil velik del študentov vpoklican pod orožje ali so bili drugače vključeni v vojno dogajanje. Predavanja in izpiti so se v semenišču sicer nadaljevali, v ta namen so priredili večje prostore, ki so v mirnem času služili drugim namenom. Profesorji so računali, da bodo pravne vidike glede priznavanja predavanj in opravljenih izpitov urejali po končani vojni.¹¹ Kljub občasnemu pomanjkanju živil je dobrotnikom ustanove in vodstvu uspelo, da so poskrbeli za najnujnejše. V mnogih primerih so jim pomagali župniki, ki so s podeželja uspeli poslati živila ali drva za kurjavo. Poleg študija so študentje veliko pozornosti namenjali obredom v stolnici in pri raznih cerkvenih slovesnostih; pogostokrat so bili tudi poklicani, da so peli na pogrebnih slovesnostih žrtev partizanskega nasilja. Počitnice in daljša obdobja, ko ni bilo

¹⁰ Podroben opis zločina opisuje Gatti, *Dvoje sanj Marije Kozina*, str. 44–47.

¹¹ Prim. Matjaž Ambrožič, *Spomini in Semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, Ljubljana 2010, str. 194.

predavanj, so navadno preživljali med svojimi domačimi, če v tem okolju ni bilo preveč nevarno.

V študijskem letu 1943/44 je Vladimir Kozina obiskoval peti letnik bogoslovja; v letniku je bilo skupaj 16 bogoslovcev. Ker je v semenišču ostal do konca študijskega leta in tudi sicer bil poznan po svojem urejenem življenju, ga ne gre enačiti z drugim bogoslovcem istega letnika K. M., ki je dobil *consilium abeundi* zaradi vezi, v katere se je zapletel (o čemer v semeniški kroniki poroča ravnatelj I. Nadrah).¹² Aprila 1944 se je v semenišču naselil nemir. Vodja semenišča dr. Ignacij Nadrah je v semeniško kroniko zapisal: »Dolgo se je že govorilo v semenišču, da bodo pozvani vsi bogoslovci, naj se priglasijo k domobrancem. Če se povabilu ne bodo odzvali, da jih bo vzel Todt¹³ na prisilno delo in odpeljal v Nemčijo. Ta aut – aut je bogoslovce zelo vznemirjal in veliko jih je bilo mnenja, da bo bolje vstopiti k domobrancem kakor iti v Nemčijo. 25. aprila 1944 je res domobranec prinesel pozivnice za vse bogoslovce razen petoletnikov, ki so – oziroma 2 bosta v kratkem – prejeli že diakonat. Pozivnica pravi, naj se nemudoma priglase k domobrancem, drugače se bodo smatrali za sovražnike domovine. Enake pozive so dobili tudi samostanski kleriki in bratje. – Škof so na to odločili: Nobenega bogoslovca ne pustim k domobrancem. Če se kdo oglasi, izstopi s tem iz semenišča, se pa more poznej na prošnjo zopet nazaj sprejeti. Na pozivnicah ni bilo nobenega osebnega podpisa, ampak mesto njega ‚Akcijski odbor‘. Bogoslovci so rekli, da je ta akcijski odbor v (kmečki) pisarni župnika Škulja. Pa to je bilo čudno, da so ravno duhovniki, ki delujejo pri domobrancih, najbolj pritiskali, naj vstopijo.«¹⁴ Le kakšen dan pozneje se je izkazalo, da pozivi niso bili mišljeni resno. Župnik Karel Škulj iz Dolenje vasi pri Ribnici pa je obljubil, da bo stvari tako uredil, da bogoslovcem ne bo treba k domobrancem. Tudi glede na Nadrahove zapise so imeli pri spodbujanju bogoslovcev k odhodu v domobranske vrste osrednjo vlogo nekateri duhovniki s podeželja in kurati, ki so že bili v vojaških enotah.

Do novega razglasa mobilizacije je prišlo 4. junija 1944. Takrat so bili vpoklicani letniki 1923, 1924 in 1925. Imeli so možnost, da se odločijo za eno izmed naslednjih poti: da vstopijo k domobrancem, da gredo v nemško vojsko, v organizacijo Todt ali za delo v Nemčiji. Bogoslovci zgoraj omenjenih letnikov (10 jih je bilo v prvem in 4 v drugem letniku študija), so dobili pozive, da se zglasijo na bežigrajskem stadionu. »Ker so pa zvedeli, da Nemci na Stadion nikogar ne puste, da bi šel k domobrancem, se na Stadionu niso zglasili, ampak so se vpisali

¹² Prim. prav tam, str. 197.

¹³ Operation Todt je bila nemška vojaška organizacija za gradnjo vojaških objektov in naprav (tudi protitankovskih jarkov). Prim. Ambrožič, *Spomini in Semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, str. 199. Četrta možnost je bila, da so se posamezniki odločili za delo v Nemčiji (Grossarbeit).

¹⁴ Prav tam, str. 198–199.

pri domobrancih in so odšli 7. junija 1944 k domobranski četi v Dravlje.«¹⁵ Edini bogoslovec, ki se je oglasil na stadionu, je bil odpuščen zaradi slabega zdravstvenega stanja. Enega so zaradi bolezni odpustili tudi domobranci. Ker so se kmalu razširile govornice, da bodo mobilizirani tudi letniki 1920, 1921 in 1922, ki so predstavljali velik del bogoslovcev, je semenišče zajel nemir. Nadrah je zapisal: »Pri domobranskem štabu so jim rekli, da jih ne bodo smeli sprejeti, ko bodo že prejeli pozivnice za Stadion. Če hočejo biti sprejeti, morajo prej vstopiti. S škofovim dovoljenjem so se priglasili k domobrancem in odšli 10. junija 1944 večinoma v Dravlje, nekateri pa k vnanjim posadkam: na Dobrovo, v Polhov Gradec, v Sv. Jošt nad Vrhniko, v Novo mesto in drugam. Preden so odšli, je prišel škof k njim – ob 7.45 v semeniško dvorano – in jim je govoril eno uro. Med drugim je dejal, naj se od novomašnikov (t.j. šestoletnikov) in petoletnikov nihče nikamor ne priglasijo. Če dobe pozivnice, naj jih vrnejo s pripombo, da jih škof ne pusti.«¹⁶ Pred odhodom so opravili vse izpite in s tem uspešno zaključili letnik študija. Da je škof Rožman dal dovoljenje za odhod k domobrancem, je seveda v nasprotju s tem, kar je Nadrah zapisal le nekaj vrstic pred tem (»nobenega bogoslovca ne pustim k domobrancem«). V. Kozina (in z njim mnogi drugi duhovniki) je bil vse življenje prepričan, da je škofu uspelo doseči oprostitev za vse bogoslovce, da bodo lahko nadaljevali študij in da jih nemške oblasti ne bodo mobilizirale.

Za leto 1944 je bilo predvideno, da bo škof dr. Gregorij Rožman ordiniral nove duhovnike v nedeljo, 2. julija. Ker pa so bili med njimi nekateri rojeni v letu 1920 in jim je grozilo, da bodo vpoklicani v vojaške enote pred tem, se je škof na temelju pravic, ki so jih škofje imeli za izredne razmere, odločil, da bo posvečenja opravil prej, to je v nedeljo, 11. junija. Ob tej priložnosti je duhovniško posvečenje prejelo 16 bogoslovcev ljubljanske škofije, 7 iz lavantinske škofije, 2 salezijanca in en član križniškega reda.

Dne 19. avgusta 1944 so nemške okupacijske oblasti razglasile nabor za vse moške, rojene v letih od 1914 do 1926. Čeprav so bili letniki 1920–1926 vpoklicani že prej, so jih pozvali na novo, če se kateri ni odzval na predhodne pozive. »Na škofovo prošnjo je okupatorska oblast oprostila nabora in vojne službe vse duhovnike in zadnji letnik (VI. l.) bogoslovcev. Vsi drugi bogoslovci so pa vstopili k domobrancem, kjer so jim odkazali – menda že vsem – službe brez orožja. Tako so nekateri bolničarji, drugi telefonisti, drugi po raznih domobranskih pisarnah, nekateri strežniki vojnih kuratov,« je v kroniko semenišča zapisal ravnatelj I. Nadrah.¹⁷

¹⁵ Prav tam, str. 200.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, str. 202.

Jeseni 1944 je prišlo do zamenjave v vodstvu semenišča: dolgoletni ravnatelj dr. Ignacij Nadrah je stopil v pokoj, na njegovo mesto je prišel kanonik Anton Vovk. Vladimir Kozina je v študijskem letu 1944/45 obiskoval šesti letnik teološkega študija. Leto je bilo sicer bolj namenjeno uvajanju v pastoralno delo, zato so namesto rednih predavanj bogoslovci imeli občasne konzultacije. Bogoslovcev je bilo manj kot predhodna leta, ker so bili mlajši letniki po domobranskih enotah. 14. januarja 1945 je škof Rožman bogoslovcem šestega letnika v semeniški kapeli podelil red subdiakonata, diakonat pa dva tedna kasneje, to je 28. januarja 1945, ravno tako v semeniški kapeli.¹⁸

3 ROŽMAN IN KOZINA – V AVSTRIJI

Škof dr. Gregorij Rožman je iz Ljubljane odšel 5. maja 1945 popoldne. Bogoslovcem so povedali, da je bil poklican na posvetovanje v Celovec in da je z njim odšel kanonik dr. Janez Kraljič. Po dveh dneh se je zatekel v Lienz, kjer so se zbirali člani Narodnega odbora za Slovenijo. Zatočišče mu je dal tamkajšnji dekan Alois Budamaier. Od konca maja do 1. julija je nato bival v župnišču v Anrasu. Ker je želel pri angleških oblasteh dobiti dovoljenje za potovanje v Rim, je 1. julija odšel v Celovec, vendar mu dovoljenja niso dali. Zato se je sredi julija vrnil v Anras in čakal na trenutek, da bo lahko legalno odšel v Italijo. Sredi avgusta 1945 so ga angleške oblasti konfinirale v škofijskem domu v Celovcu. Od tedaj je imel le majhne možnosti gibanja po Koroškem in za obiskovanje slovenskih beguncev.

Na začetku maja 1945 je na Koroško odšel celotni šesti letnik ljubljanskih bogoslovcev (V. Kozina je s sestrami zapustil Ljubljano 5. maja zvečer, v Celovec so prispeli 6. maja zvečer, od tam so pot prek Spittala na Dravi nadaljevali proti Vzhodni Tirolski). Bogoslovci so imeli s seboj potrdila ljubljanskega škofa, da so izpolnili vse študijske obveznosti in da tudi sicer izpolnjujejo vse pogoje za prejem duhovniškega posvečenja, ko bodo dobili škofa, ki bi jih lahko posvetil (večina med njimi je že v Ljubljani prejela diakonsko posvečenje). Med temi so bili: Ludvik Ceglar (pozneje duhovnik v Braziliji), Dušan Česen (duhovnik v škofiji Krka), Jožef Erman (se je vrnil v Slovenijo), Jožef Guštin (v Argentini), Leopold Končan (se je vrnil v Slovenijo), Jožef Kvas (se je vrnil v Slovenijo), Franc Levstek (odšel v Argentino), Janez Malenšek (odšel v Argentino), Janez Osana (deloval je na Južnem Tirolskem in v Švici), Milan Palčič (deloval je v Južni Ameriki), Ivan Pekolj, Avguštin Pibernik (deloval je v Nemčiji), Andrej Pogačar (deloval je v Čilu), Ivan Rupnik (vrnil se je v Slovenijo, a je leta 1949 emigriral v Avstrijo), Martin Turk (deloval je v Kanadi), Vinko Žakelj (bil je izseljenski duhovnik v zahodni Evropi) in Vladimir Kozina (odšel je v Združene

¹⁸ Prim. Vladimir Kozina, *Slovenija v plamenih*, Buenos Aires 1975, str. 94.

države Amerike). Med njimi so bili nekateri posvečeni v stolnici v Krki na Koroškem 19. maja 1945 (Ceglar, Česen, Guštin, Malenšek, Turk, Žakelj), 3. junija 1945 v Salzburgu (Rupnik), 5. junija 1945 v Zagradu pri Gospe Sveti (Erman, Kvas, Pibernik), 6. julija 1945 v Celovcu (Končan), 17. junija 1945 v Zermanu pri Trevisu (Levstek, Osana, Palčič, Pogačar ter še Mirko Falle, Franc Zagoršek in Stanko Janežič), V. Kozina pa je duhovniško posvečenje prejel na praznik Svete Trojice 27. maja 1945 v majhni vzhodnotirolski vasi Anras, kamor se je zatekel s svojimi sestrami in večjo skupino slovenskih beguncev. Za njihov sprejem in namestitvev sta poskrbela duhovnika v Anrasu, župnik Andreas Engel in kaplan Georg Schuchter. Takrat družina ni še nič vedela, kaj se je zgodilo z njihovim bratom Jožetom, ki je bil pri domobranci. Ta se jim je pozneje pridružil in skupaj so štiri leta zatem odpotovali v Združene države Amerike.¹⁹

V svojem spisu *Komunizem, kot ga jaz poznam*, je V. Kozina navedel, da se je s škofom Rožmanom prvič srečal povsem nepričakovano 7. maja 1945 v Lienzu, kamor se je zatekel s skupino beguncev, ko je na praznik Kristusovega vnebohoda prisostvoval bogoslužju v župnijski cerkvi sv. Andreja; voditelj bogoslužja je bil prav škof Rožman.²⁰ Takrat so stekli pogovori za duhovniško posvečenje.

Bila je potrebna prav velika iznajdljivost, da so zbrali vse potrebne predmete, ki jih je škof, v skladu z liturgičnimi predpisi tistega časa, moral imeti za podelitev zakramenta duhovniškega posvečenja (mitra, pastorage, rokavice, čevlji ...), saj ob odhodu iz Ljubljane teh liturgičnih predmetov ni vzel s seboj. V istem kraju je imel V. Kozina novo mašo v četrtek, 31. maja 1945, na praznik Rešnjega Telesa; slavnostni pridigar je bil škof Rožman. Med slovesnostjo nove maše sta iz Vetrinja v Anras prišla kurirja (kanonik dr. Janez Kraljič in dr. Marjan Zajec, član Narodnega odbora za Slovenijo), ki sta prinesla novico, da so angleške oblasti na Koroškem domobrance izročile jugoslovanskim partizanom in da jih niso poslale v Italijo, kakor so jim obljubljale in zagotavljale. »To je bil najbolj žalosten dan za številne begunce, ki naj bi se sicer veselili nove maše. Tistih dni in trpljenja škofa Gregorija Vladimir ni nikoli pozabil. O njih je pisal in veliko pripovedoval vsa leta svojega življenja.«²¹ Prvi transporti vrnjenih domobrancev so odšli v Jugoslavijo v nedeljo, 27. maja 1945, to je prav na dan, ko je škof G. Rožman podelil mašniško posvečenje V. Kozini.

V dneh bivanja v Anrasu je V. Kozina na razne načine pomagal škofu Rožmanu, da je opravljal svoje škofovske naloge. Med drugim je prepisal pastirsko pismo, ki ga je dan pred konfinacijo (14. avgusta 1945) napisal duhovnikom in vernikom ljubljanske škofije, ki so se znašli v begunstvu. Isto je Kozina za to

¹⁹ Prim. Gatti, *Dvoje sanj Marije Kozina*, str. 51.

²⁰ Prim. Vladimir Kozina, *Komunizem, kot ga jaz poznam*, Buenos Aires 1972, str. 10–11.

²¹ S. V., Duhovnik Vladimir Kozina, v: *Družina*, št. 21, 25. maj 2014, str. 29. Prim. Kozina, *Slovenija v plamenih*, str. 145–153.

poskrbel konec januarja 1946, ko je škof namenil pismo duhovnikom ljubljanske škofije, ki so se znašli v begunstvu, kot je to delal na začetku vsakega leta, ko je bil še v Ljubljani.²² Že junija 1945 je Kozina začel zbirati in razmnoževati list *Poročila in vesti*, s katerimi je Slovence v Anrasu in bližnji okolici obveščal o dogajanju v taboriščih in na Slovenskem; kot vir mu je služil radijski sprejemnik, ki so ga imeli v župnišču in so z njegovo pomočjo lahko spremljali tudi poročila ljubljanskega radia.²³ Sredi julija 1945 je v Anrasu začel izhajati informativni list *Slovenec v Tirolah*, ki ga je pripravljal V. Kozina, razmnoževali pa so ga v občinski pisarni. V začetku avgusta so begunci pripravili za razmnožitev Rožmanov *Križev pot z Marijo*, ki so ga razširili po slovenskih begunskih skupnostih. Kozina je škofu pomagal pri pripravi poročila o razmerah na Slovenskem ob koncu vojne in o svojem ravnanju za papeža Pija XII. Poročilo je papežu izročil kanonik dr. Janez Kraljič. Na isti način je škof Rožman tudi pripravil odgovor na obtožbe, ki jih je na njegov račun na kongresu Osvobodilne fronte julija 1945 izrekel Boris Kidrič. Dejstva je zapisal v besedilu *Pripombe k trditvam Borisa Kidriča na ljubljanskem kongresu OF*.²⁴ Po odločitvi angleških okupacijskih oblasti se je škof Rožman moral javiti v Celovcu dne 15. avgusta 1945 in ostati v škofijskem domu (internacija je trajala do 11. novembra 1947, ko se je preselil na ameriško okupacijsko področje).²⁵

Naslednjih nekaj let je Vladimir Kozina deloval v apostolski administraturi za Tirolsko, ki je imela svoj sedež in svojega škofa v Innsbrucku (škofija je bila ustanovljena leta 1964). Slovenci, ki so bivali v Anrasu in okoliških vaseh, so se ob nedeljah redno zbirali v podružnični cerkvi sv. Antona, kjer so imeli bogoslužna srečanja in nato nadaljevali z družabnostjo. Stike z drugimi begunskimi skupinami, ki so bile na Koroškem in Vzhodnem Tirolskem, so vzdrževali s pomočjo kurirjev, ki so kljub preprekam, ki so jih postavljale angleške zasedbene oblasti, redno opravljali svoje poti in skrbeli za posredovanje pošte.

4 V KATOLIŠKIH SKUPNOSTIH KALIFORNIJE

Po prihodu v nadškofijo San Francisco 13. oktobra 1949 je Vladimir Kozina deloval v različnih krajih, kjer so se ustalile katoliške skupnosti, velik del časa kot duhovni pomočnik ali kaplan. To so bile župnije Marijinega vnebovzvetja v Stocktonu (oktober 1949–januar 1951), sv. Ane Lodi (januar 1951–junij 1958) in v župniji sv. Elizabete, San Francisco (junij 1958–januar 1960). V času delovanja v župniji sv. Klemenca v Haywardu (od srede januarja 1960) je postal duhovnik

²² Prim. Jakob Kolarič, *Škof Rožman*, II. del, Celovec 1970, str. 94.

²³ Prim. Kozina, *Slovenija v plamenih*, str. 172–173.

²⁴ Prim. Kozina, *Slovenija v plamenih*, str. 185–187. Listič *Slovenec v Tirolah* je odgovor škofa Rožmana B. Kidriču objavil v tretji številki 19. avgusta 1945.

²⁵ Prim. Jakob Kolarič, *Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa*, III. del, Celovec 1977, str. 456–457.

škofije Oakland, ko je bila leta 1962 ta ustanovljena.²⁶ Junija 1964 je postal kaplan v župniji Corpus Christi v Piedmontu in ostal štiri leta. Dne 9. junija 1968 pa ga je škof Floyd L. Begin iz Oaklanda postavil za župnika v župniji Marijinega brezmadežnega srca v Brentwoodu in hkrati za skrbnika podružnice sv. Ane v Byronu, East Contra Costa County.

V San Franciscu je imel kar nekaj priložnosti, da se je srečal s škofom Gregorijem Rožmanom, ki se je rad ustavil pri župniku tamkajšnje slovenske župnije Gospodovega rojstva Vitalu Vodušku.²⁷ Prav njega je namreč škof Rožman sredi tridesetih let poslal v ZDA, da bi med slovenskimi rojaki zbiral sredstva za postavitev novega poslopja bogoslovnega semenišča v Ljubljani (tako imenovana Baragovega semenišča). Ko je leta 1939 nenadoma umrl voditelj slovenske župnije v San Franciscu Francis Turk, je njegovo mesto prevzel Vital Vodušek ter hitro postal organizator slovenskih naseljencev v severnem delu Kalifornije, torej v okolici San Francisca (v istem času je v južnem delu Kalifornije Slovence in Hrvate zbirala župnija sv. Antona s sedežem v Los Angelesu). Župnik Vodušek je bil znan po svojem razumevanju in pripravljenosti pomagati povojnim beguncem, ki so se znašli v tem delu Združenih držav. Tudi med duhovniki-begunci je veljal za gostoljubnega in velikodušnega gostitelja. Njegovo župnišče ob cerkvi Gospodovega učlovečenja na Linden Street je bilo prijeten dom mnogim duhovnikom, ki so po prihodu v San Francisco čakali, da bodo sprejeti na katero od župnij v obsežni nadškofiji. Vodušek jih je nato zbiral ob različnih priložnostih. Vsakokrat, ko je v San Francisco prišel škof Rožman, je bila to nova priložnost za srečanje. Na enem takih srečanj, ki je bilo med zadnjimi, katerih se je škof Rožman udeležil, so se 29. decembra 1953 okrog škofa zbrali naslednji duhovniki: Jože Snoj, Alojzij Žitko, Leo Kristanc, Martin Starc, Jože Pirc, Janez Mervar, Jože Luskar, kanonik dr. Janez Kraljič ter salezijanci Alojzij Hribšek, Jože Simčič in Ivan Tkalec. V. Kozina je škofa, ki je stanoval v slovenskem župnišču, obiskal že dan pred tem, ker je imel 29. decembra nujne obveznosti.

²⁶ Podatki so iz Arhiva nadškofije San Francisco, Menlo Park, CA.

²⁷ Vital Vodušek (Ljubljana, 1906–San Francisco, 1973) je bil duhovnik ljubljanske škofije, ordiniran 29. junija 1929 v Ljubljani. Bil je mlajši brat Boža Voduška (1905–1978), slovenskega pesnika, esejista, prevajalca in jezikoslovca. Prim. ES 14, str. 301–302. Kot kaplan je Vital Vodušek deloval v Zagorju in leta 1936 odpotoval v ZDA, da bi med slovenskimi rojaki zbiral sredstva za novo bogoslovno semenišče v Ljubljani. S tem namenom je obiskoval slovenske skupnosti v raznih krajih Združenih držav Amerike. Poleti 1939 je prevzel skrb za slovensko cerkev v San Franciscu in jo je vodil vse do svoje smrti. Leta 1947 je dobil ameriško državljanstvo in maja 1950 bil pridružen duhovnikom nadškofije San Francisco. Uveljavil se je tudi kot pesnik in je izdal več pesniških zbirk. Kot dober pridigar je pripravil knjigo *Nedeljske misli*, Ljubljana 1933. Zanimal se je za liturgična vprašanja in s tega področja objavil nekaj razprav. Prim. Jože Gregorič, Vital Vodušek, v: *Znamenje* 3 (1973) 307–311; F. Pibernik, Iz literarne zapuščine Vitala Voduška, v: *Znamenje* 13 (1983) 209–213; Bogdan Kolar, *Slovenian Priests and Priests of Slovenian Descent in the Catholic Communities of California*, San Francisco 2004, str. 51–55; ES 14, str. 303.

5 V ŠKOFIJI OAKLAND

V tej novoustanovljeni škofiji je Vladimir Kozina deloval najprej kot kaplan v župniji sv. Klementa v Haywardu in župniji Corpus Christi v kraju Piedmont. Nato je postal župnik v župniji Marijinega brezmadežnega srca v Brentwoodu in tu ostal od leta 1968 do 1984. V cerkveno preddeverje je postavil spominsko ploščo žrtvam komunistične revolucije na Slovenskem. Naslednjih deset let (1984–1994) je bil voditelj župnije Marije Marjete v Oaklandu.²⁸ Tu je temeljito prenovil cerkveno poslopje in župnišče in nasploh pokazal veliko pastoralno zavzetost. Kar 25 let (1964–1989) je bil sodnik cerkvenega sodišča škofije v Oaklandu. S posebnim priznanjem za njegovo delo ga je leta 1985 odlikoval papež Janez Pavel II. (skupaj z nekaterimi drugimi duhovniki – begunci iz dežel komunističnega bloka). Leta 1994 se je umaknil iz aktivne pastoralne službe in se preselil v samotni kraj Pine Grove ob vznožju Sierra Nevade, kjer je živel v skromnem bivališču, vse dokler ni omagal in se za krajši čas preselil v duhovniški dom. Boleča izkušnja iz mladih let je zaznamovala njegovo življenje za vedno. Njegova misel se je znova in znova ustavljala ob pobitih starših in bratih, manj pa se je zanimal za trenutno dogajanje v okolju. Ohranjal je vezi s svojim sorodniki, ki so si ustvarili domove v Stocktonu in okolici, manj pa s slovensko skupnostjo, ki se je še naprej zbirala v cerkvi Gospodovega učlovečenja v San Franciscu. Umril je 2. aprila 2014 in bil pokopan 9. aprila 2014. Ob evharističnem bogoslužju v župnijski cerkvi sv. Marije Marjete v Oaklandu je o njem spregovoril krajevni škof mons. Michael C. Barber, ob pogrebu pa se je od rajnega poslovil upokojeni škof iste škofije mons. John S. Cummins.²⁹ Vladimirja Kozina so pokopali na St. Joaquin Cemetery v Oaklandu.

Škof Cummins je duhovniku Kozini dosegel posebno dovoljenje, da je lahko obhajal mašo po latinskem obredu, ki ga je uveljavil tridentinski cerkveni zbor (bil je prvi duhovnik v Kaliforniji, ki je dobil takšno pravico po II. vatikanskem cerkvenem zboru). Obred so začeli tedensko opravljati leta 1989 v cerkvi Marije Marjete v Oaklandu. Med slovenskimi in drugimi duhovniki v severnem delu Kalifornije je bilo znano, da se Vladimir Kozina ni strinjal s pogledi na Cerkev in na reforme, ki jih je začrtal drugi vatikanski koncil. Posebej (kot tudi nekatere druge) ga je motil nov teološki pogled na evharistično daritev in uveljavljanje ljudskih jezikov pri maši. Prepričan je bil, da je za izvajanje bogoslužnih opravil najbolj ustrezna latinščina.

O teh vprašanih se je tudi oglašal v tisku in prek člankov ter pisem izražal svoje poglede na posamezna vprašanja v luči cerkvenega učenja. Svoje

²⁸ Prim. Priests mark anniversaries, v: *The Catholic Voice* (glasilo škofije Oakland, CA) 23 (1985), št. 19, 27. maj 1985.

²⁹ Prim. Rev. Vladimir Kozina, v: *The Catholic Voice* 52 (2014), šte. 8, 21. april 2014.

prispevke je objavljaval v ameriški duhovniški reviji *Homiletic and Pastoral Review*.³⁰ Več prispevkov je napisal za slovensko izseljensko glasilo *Rodna gruda*, ki ga je izdajala Slovenska izseljenska matica. V njih je obudil spomin na svojo mater (*Slovenian Mother*),³¹ očeta (*Slovenian Father*),³² na čas italijanske okupacije Slovenije (*»Russian Flour« and Slovenian Wine*)³³ in ravnanje župnika v Sodražici ob italijanski kapitulaciji (*The Day Italy Surrendered: an Anecdote*).³⁴ V slovenskem prostoru se je zadnjič oglasil s pismom v tedniku *Družina* marca 2012, kjer je odgovoril na novico, »da so v moji rojstni domovini ljudje, ki kotijo sovraštvo do sodržavljanov ter celo javno pridigajo, da je njihova državljanska dolžnost sovražiti katoliško Cerkev«. Svoje rojake je pozval k molitvi za sovražnike in k modremu izbiranju besed, ko ljudje nastopajo v javnosti.³⁵

6 KOZINOV POGLED NA ČAS MED VOJNO

Vladimir Kozina je kot pomembno nalogo svojega življenja sprejel izziv, da v svetu spregovori o dogajanju na Slovenskem med drugo svetovno vojno in po njej. To je delal s pisano in govorjeno besedo. Hkrati je želel posredovati resnico o škofu dr. Gregoriju Rožmanu, žrtvi medvojnih razmer, političnega obrekovanja in uničenja dobrega imena, kar je bilo sestavni del slovenskega sodnega sistema in medijev po drugi svetovni vojni. Ta naloga ga je spremljala na vseh postajah duhovniškega delovanja v Kaliforniji, kot sad katerega je nastalo več spisov.

Še kot kaplan v župniji Corpus Christi v Piedmontu je do leta 1966 v župnijskem listu v več nadaljevanjih objavljaval svojo zgodovinsko izkušnjo o komunizmu, kot ga je srečal doma, in nato na temelju študija literature, do katere je prišel v ZDA.³⁶ Šlo je najprej za predstavitev najbolj osnovnih znanj o komunistični ideologiji, kot je njen odnos do religioznosti in Boga ter do moralnih vprašanj. Več pozornosti je namenil predstavitvi zgodovinskih korenin in strategije komunističnih partij za prihod na oblast. Dodal je izkušnjo svoje družine v času druge svetovne vojne in posledice, ki jih je prevzem oblasti s strani Komunistične partije prinesel za slovenski narod. Leta 1966 je vse članke izdal v brošuri, ki ji je dal naslov *Communism As I Know It*.³⁷ Delo je bilo v

³⁰ Prim. Vladimir Kozina, Clerical Meteors, v: *Homiletic and Pastoral Review*, October 1995, str. 67–70; Invalid consecration: Sin of idolatry?, v: *Homiletic and Pastoral Review*, November 1996, str. 31–32, 47–49.

³¹ Prim. Slovenian Mother, v: *Rodna gruda*, English Section, oktober 1990, str. 22–23.

³² Prim. Slovenian Father, v: *Rodna gruda*, English Section, marec 1997, str. 22–23.

³³ Prim. »Russian Flour« and Slovenian Wine, v: *Rodna gruda*, English Section, december 1999, str. 23–24.

³⁴ Prim. The Day Italy Surrendered: an Anecdote, v: *Rodna gruda*, English Section, junij 2000, str. 24.

³⁵ M. Kozina, Molimo za svoje sovražnike, v: *Družina*, št. 13, 25. marec 2012, str. 14.

³⁶ Prim. *The Corpus Christi Church Bulletin*, Piedmont, CA, v letih do 1966.

³⁷ Prim. Vladimir Kozina, *Communism As I Know It*, Piedmont 1966, 43 str.

nadaljevanju večkrat ponatisnjeno in se je razširilo tako med angleško govorečimi kot med slovenskimi skupnostmi po svetu.³⁸

Da bi bil spis dostopen tudi Slovencem v Argentini, je za prevod poskrbel Alojzij Geržinič, za tisk, izdajo in založbo pa se je zavzel dr. Filip Žakelj. Knjižica, ki je izšla leta 1972, je dobila naslov *Komunizem, kot ga jaz poznam* in je v primerjavi z angleško nekoliko razširjena; dodanih je nekaj poglavij, ki so se prevajalcu in uredniku zdela pomembna za slovenske bralce.³⁹ V uvodu je nekaj strani namenjenih predstavitvi škofa dr. Gregorija Rožmana in njegovega položaja v času druge svetovne vojne, ko se je znašel kot najvišji zastopnik interesov slovenskega naroda najprej pod Italijani in nato pod Nemci.

Leta 1975 je pri založbi Sij v Buenos Airesu izšla njegova knjiga *Slovenija v plamenih* kot spomin na 30. obletnico začetka begunstva po koncu druge svetovne vojne.⁴⁰ V knjigi je na obširen način predstavil svoj pogled na slovensko zgodovino v času druge svetovne vojne in izkušnjo, ki si jo je pridobil s komunističnim gibanjem tako v domačem kraju kot v širšem prostoru. Predstavil je razmere v cerkvenih ustanovah, posebej v semenišču, in utemeljeval svojo odločitev za ravnanje ob koncu vojne. S spomini je segel do sredine avgusta 1945, ko je moral škof Gregorij Rožman zapustiti Anras. Začelo se je obdobje bojazni, da ga bodo angleške okupacijske oblasti izročile Jugoslaviji, ki je njegovo izročitev zahtevala glede na dogovor med zavezniki v Jalti.⁴¹

Leta 1980 je v Torontu v založbi Zgodovinske komisije pri Taboru izšla knjiga z naslovom *Slovenia, the Land of My Joy and My Sorrow*.⁴² Objavljena je bila v angleškem jeziku, da bi tako informacije o dogajanju na Slovenskem med drugo svetovno vojno in neposredno po njej ponesla v angleško govoreči svet. Knjiga je bila nato prevedena v slovenščino pod naslovom *Slovenija, dežela moje radosti in bolečine*, v nadaljevanjih je besedilo izhajalo v glasilu *Tabor* in nato izšlo v Buenos Airesu kot knjiga v celoti.⁴³ Mirko Javornik je v oceni knjige zapisal, da je njena vrednost predvsem v tem, »da je pisec to svojo novo zgodovino slovenske revolucije postavil v širši jugoslovanski, evropski in svetovni politični ter ideološki okvir. Navaja domače in zunanje vzroke zanjo ter dokaže, da smo se Slovenci v njej razdeljali ne za kako svoje osvobojenje, marveč za tuje račune, cilje in koristi. To ugotovitev dovolj neizpodbitno podpre z dokumenti iz slovenskih, posebno nasprotnikovih, in svetovnih virov. /.../ Kozinov namen je bil dokazati pogubnost marksizma za Slovenijo in Slovence v

³⁸ Leta 2006 je izšla 8. razširjena in popravljena izdaja. Vsaj prve izdaje so imele večji odmev med slovenskimi skupnostmi po svetu. Prim. *Tabor* 1973, št. 7, str. 183–184.

³⁹ Prim. Kozina, *Komunizem, kot ga jaz poznam*, Buenos Aires 1972, 84 str.

⁴⁰ Prim. Kozina, *Slovenija v plamenih*, Buenos Aires 1975, 197 str. Knjiga je izšla v zbirki *Zrenja in uvidi* kot IV. zvezek.

⁴¹ Prim. Kolarič, *Škof Rožman*, III. del, str. 464.

⁴² Prim. Vladimir Kozina, *Slovenia, the Land of My Joy and My Sorrow*, Toronto (Historical Commission of Tabor ZDSPB) 1980, 317 str.

⁴³ Prim. Vladimir Kozina, *Slovenija, dežela moje radosti in bolečine*, Buenos Aires (Tabor) 1980, 368 str.

njegovem brezobzirnem, revolucionarnem uresničenju, čigar usodne narodne in duhovne posledice se s časom bolj in bolj daljnosežno kažejo, poleg človeških in tvarnih žrtev, ki jih je njegova zmaga terjala«. Javornik nato poudari še dodatno vrednost Kozinovega spisa: »Njegova nova zgodovina naše komunistične revolucije je pri vsej dokumentarnosti v temelju človeška, se pravi izoblikovana na usodah resničnih mrtvih in živih slovenskih ljudi. Objektivnih podrobnosti in dokazil je v njej, kolikor je za resno delo potrebno, vendar ne toliko, da bi mrtvila pažnjo tujega bralca. Za poznavalca naše nedavne preteklosti pa jih je tudi dovolj, da ne bo piscu nihče mogel očitati kakšne površne splošnosti.«⁴⁴ Druga angleška izdaja je izšla leta 2010. Kot kraj izida je naveden Pine Grove, kjer je zadnji del življenja bival V. Kozina.⁴⁵

7 O ŠKOFU GREGORIJU ROŽMANU

Ob vsem, kar se je o škofu dr. Gregoriju Rožmanu pisalo na Slovenskem in v tujini, je V. Kozina čutil dolžnost, da je govoril in pisal v njegov bran ter skušal razložiti časovni okvir, v katerem se je moral škof odločati. V. Kozina je škofa Rožmana dobro poznal, veliko bolje kot mnogi duhovniki, ki so se znašli med begunci in nato med izseljenci. Dva meseca in pol, od konca maja do srede avgusta 1945, sta se redno srečevala v Anrasu, skupaj sta pripravila več besedil in se veliko pogovarjala (škof Rožman je stanoval v župnišču, V. Kozina pri eni tamkajšnjih družin). Stike sta ohranila tudi potem, ko je bil škof konfiniran v Celovcu in po odhodu v Združene države Amerike. Iz te osebne izkušnje in po izmenjavni mnenj z več duhovniki si je V. Kozina oblikoval določene ocene škofovega ravnanja, ki jih je nato zastopal v javnosti. Veliko pozornosti je namenil zlasti vprašanju vloge škofa Rožmana pri odločanju bogoslovcev ljubljanske škofije spomladi in poleti 1944 za sodelovanje s slovenskim domobranstvom in posledično za njihovo tragično usodo po koncu vojne. O tem vprašanju je V. Kozina spregovoril v vseh svojih spisih. Iz njih je razvidno, da je jeseni 1949 s seboj v ZDA odnesel dovolj dokumentov, na temelju katerih je nato presojal, kaj in zakaj se je dogajalo med vojno in po njej. Dokumenti in v nadaljevanju zbrana pričevanja med duhovniki, ki so odšli v izseljenstvo, so mu dajali osnovni okvir za oblikovanje stališč in presoje medvojnega in povojnega dogajanja.

Zadnja »spodbuda« za reakcijo je prišla z objavo knjige *Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki*, kjer so predstavljeni življenjepisi žrtev komunistične revolucije na Slovenskem.⁴⁶ V knjigi so avtorji po predstavitvi razmer na Slovenskem po kapitula-

⁴⁴ M. Javornik, Na kulturnem polju. Slovenija, dežela moje radosti in bolečine, v: *Ameriška domovina*, 8. junij 1981.

⁴⁵ Prim. Vladimir Kozina, *Slovenija, the Land of My Joy and My Sorrow*, Pine Grove 2010.

⁴⁶ Prim. *Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki* (zbrali in uredili Anton Pust, Zdravko Reven in Božidar Slapšak), Celje 1994.

ciji Italije septembra 1943 navedli dvoje dejstev, ki sta bili po njihovem mnenju odločilni za nadaljnjo usodo škofijskih in redovniških bogoslovcev v Ljubljani v letih 1944 in 1945. Zapisali so: »Prvo usodno dejstvo je bil odlok, ki ga je izdalo maja 1944 vodstvo nemških zasedbenih sil za Jadransko Primorje, kamor je spadalo tudi ozemlje Ljubljanske pokrajine. To je bila prisilna mobilizacija vseh mladih. Izbirati je bilo možno, kam greš, to si pa moral storiti do čisto določenega dneva, ker te je po tem dnevu zadela zagrožena kazen. Ta uradni predpis je zadel seveda tudi bogoslovce. Tržaški škof in goriški nadškof sta dosegla za svoje semeniščnike oprostitev. Ljubljanski škof je dosegel oprostitev za zadnji letnik bogoslovja, češ da so ti že dejansko pred posvetitvijo, torej bodo v kratkem duhovniki. Ko so drugi bogoslovci v ljubljanskem semenišču spoznali, da ne bodo mogli nadaljevati s študijem, so se zavzeli, da bi prišli vsaj na kako njim najbolj primerno mesto v oboroženih formacijah. Tvegati, da prideš v nemške zapore ali koncentracijsko taborišče, ni bilo mogoče. Prav tako odločiti se za partizanstvo ni bila rešitev vprašanja ,kaj storiti', ko pa so mnogi imeli brate pri domobranstvu oziroma so vedeli za vse pobite duhovnike na Dolenjskem. Odit k nemškim SS-oddelkom je bilo za Slovence sramotno. Podobno je veljalo za izbiro delovnih oddelkov, ki so bili pod neposredno nemško komando. Tako si je vsak bogoslovec po svoje izbral najbližjo možnost, da dobi mesto kot pomočnik domobranskega kurata ali v kakšni pisarniški oziroma prosvetarski službi. Povezani v Bogoslovsko zvezo so se dogovorili, da bodo prihajali na redne duhovne obnove in tako lažje ohranili v sebi pravega bogoslovskega duha.«⁴⁷ Kot drugo usodno dejstvo je v nadaljevanju predstavljena odločitev za umik domobranskih enot na Koroško in posledična vrnitev v Jugoslavijo.

V. Kozina je bil iz osebne izkušnje in izkušnje mnogih duhovnikov-izseljencev prepričan, da je bilo zavzemanje škofa Rožmana za bogoslovce bolj dosledno in da se je nanašalo na vse bogoslovce, ne le na zadnji letnik. Kot je razvidno iz priloženih dokumentov, škofova beseda bogoslovcem ni imela odločilnega vpliva pri njihovem odločanju o nadaljnji življenjski poti. Njegov nastop jih ni prepričal. Med bogoslovci so bili glasni voditelji, ki so imeli dodatne in drugačne informacije o namerah okupacijskih oblasti in o njihovem odnosu do semeniščnikov. V škofovo podporo so na srečanju v ,Jožefovi' dvorani nastopili nekateri posamezniki, med temi V. Kozina, ki je v vseh svojih spisih zapisal besede, ki jih je takrat izrekel v podporo škofu. V preteklih desetletjih še nihče ni zavrnil Kozinovega pisanja in njegove predstavitve dogodkov spomladi in poleti 1944. Novih in bistveno spremenjenih informacij, ki bi ovrgle Kozinove trditve, ni navedel niti ravnatelj semenišča dr. I. Nadrah, ki je pisal semeniško

⁴⁷ *Palme mučenštva*, str. 285.

kroniko in je s svojimi zapisi segel vse do jeseni 1944, ko je zaključil to svojo službo.⁴⁸

Na temelju pričevanj, ki so mu jih zaupali nekateri duhovniki, ki so bili v drugem semestru študijskega leta 1943/44 kot bogoslovci v ljubljanskem semenišču, je J. Kolarič ugotovitve o samovoljnem odhodu bogoslovcev med domobrance povzel z besedami: »Vodstvo semenišča in škof sam jim takega dovoljenja nikdar nista dala.«⁴⁹ V opombi je še dodal, da škof nobenemu bogoslovcu ni dal dovoljenja, da bi šel med domobrance in da je posredoval pri nemških oblasteh, da so bili bogoslovci oproščeni vojaške službe. Šlo je torej za samovoljne odločitve, s katerimi je bil škof postavljen pred izvršeno dejstvo.⁵⁰

Prepričanje o takšnem ravnanju škofa Rožmana se je ohranilo tudi med mnogimi duhovniki, ki so po vojni ostali v Sloveniji. Lazarist Mirko Kambič, ki je maja 1951 v zaporu moral pisati svojo življenjsko zgodbo za potrebe Udbe, je kljub nevarnosti, da mu bodo zaradi naklonjenega mnenja o škofu Rožmanu dodelili dodatno kazen, zapisal, kar je slišal med duhovniki (»navajam stališča svojih vrstnikov«), »da je škof Rožman nasprotoval odhodu bogoslovcev in da je bil zaradi njihove odločitve zelo užaljen«.⁵¹ Po istem viru so se bogoslovci za odhod k domobrancem, kjer so delovali kot sanitetni in pomožni delavci, odločili, da bi se izognili nemški mobilizaciji v delovne ali celo vojaške skupine.

Kot dodatne okoliščine za razumevanje dogajanja v semenišču lahko razumemo besede, ki jih je zapisal dr. Ivan Merlak (rojen leta 1923), ki je v semenišče stopil jeseni 1943 in bil v študijskem letu 1943/44 študent prvega letnika teologije. V pogovoru, pripravljenem pred smrtjo (oktobra 1998) in objavljenem po smrti (umrl je 26. septembra 2015), je med drugim dejal:

»K domobrancem smo bogoslovci morali iti junija 1944. Dobili smo namreč od Nemcev poziv, da gremo v TODT (organizacija, ki naj bi nemškim vojakom pomagala kopati jarke za vojaške namene). Nam pa so predvsem vojni kurati domobrancev govorili, da lahko gremo tudi k njim. Oni so želeli, da gremo k njim, da dvignemo moralo domobranske vojske in da bomo tam le kot bolničarji. Nihče pa takrat, ko se je odločala prva skupina bogoslovcev za domobrance, od vodstva ni prišel k nam, da bi nam kaj rekel. Bili smo prepuščeni sami sebi in temu, kar so nam govorili domobranski kurati preko interne organizacije bogoslovcev – unije. Šele takrat, ko je za nami šla druga skupina, je k tem bogoslovcem prišel škof Rožman in jim rekel: »Kaj ste vi meni naredili, da ste šli k domobrancem! Od TODTA bi vas lahko osvobodil,

⁴⁸ Prim. Ambrožič, *Spomini in Semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraba*.

⁴⁹ Kolarič, *Škof Rožman*, III. del, str. 430.

⁵⁰ Prim. Kolarič, *Škof Rožman*, III. del, str. 818.

⁵¹ Mirko Kambič, *Doživetja sredi mojega stoletja*, Celje 2000, str. 217.

od domobranstva pa ne.» (prim. Kolaričev življenjepis škofa Rožmana). Tudi rektor Nadrah glede tega nikomur ni nič rekel. Vsaj jaz se tega ne spominjam.«⁵²

Prilogi

Dokument I. Vladimir Kozina, Vstop ljubljanskih bogoslovcev k domobrancem. Brentwood, Kalifornija, 2. junija 1981 (izvod spisa v zapuščini V. Kozine v NŠAL)

Gospod Stanko Mrak se je s člankom »Tako velika milost je narodu dana samo enkrat« spomnil pokola slovenskih domobrancev. Njegov spis je objavila »Ameriška domovina« 27. maja 1981.

Hvala slehernemu Slovcu, ki se spomni pobitih junakov in katerih krvavo daritev opisuje v čast in slavo narodu ter to ogromno žrtev daje v zgled slovenski mladini, ki raste v temi komunistične laži vse od leta 1945 pa do danes.

Ko pa gospod Mrak omenja ljubljanske bogoslovce, ki so se pridružili domobrancem, pa na žalost zdrzne v dogmatično zmoto glede Sv. Duha. Mrakovo poročilo o tem žalostnem, perečem in bolečem dogodku, ki se je odigral v dvorani sv. Jožefa ljubljanskega semenišča v marcu leta 1944, mi daje priliko, da razčistim zmotne trditve, ki jih nekateri, namerno ali nenamerno, navajajo v slovenskih zamejskih ali domačih časopisih.

Najprej si pokličimo v spomin Mrakove besede: »Pa je Duh, ki je zbiral to bodočo krono domobrantskih mučencev, proti koncu vojne posegel celo v Ljubljansko semenišče. Mnogo bogoslovcev se je odločilo in prostovoljno so se pridružili domobrancem. Duh je bil tako močan, da teh bogoslovcev niti škof Rožman, ki je imel pravo vero, od tega sklepa ni mogel odvrniti ...! Vse to je brez dvoma bilo delo Sv. Duha!«

Upor bogoslovcev ni »bilo delo Sv. Duha«, gospod Mrak!

Sv. Duh ne hujska vernike k nepokorščini do cerkvenih predstojnikov. Saj jih je vendar sam izbral in jih posvetil v škofo, da vodijo Kristusovo Cerkev pod njegovim varstvom. Sv. Duh ni duh razdora. Je Duh ljubezni, edinosti in miru!

Škof Gregorij Rožman »je imel pravo vero«, trdi Stanko Mrak. Ne samo, da je škof Rožman »imel pravo vero«, bil je nadpastir slovenske Cerkve v mejah ljubljanske škofije. Njega, Gregorija Rožmana, je Sv. Duh postavil za škofa, da je vodil Cerkev božjo (prim. Ac 20:18). Sv. Duh je pod vodstvom škofa Rožmana, v tistih viharnih letih, opozarjal vernike na brezbožnost in prevaro slovenskih komunistov, in jih učil »popolno resnico« (Jn 16:13).

Pokorščina Cerkvi je ena od glavnih dokazov »prave vere«. Kristus sam je to potrdil, ko je apostolom – (in škofom – saj so škofje vendar nasledniki

⁵² Matjaž Ambrožič, »Ostani tukaj!« Posthumno pričevanje prelata dr. Ivana Merlaka, v: *Slovenski čas*, št. 60, april 2015, str. 5.

apostolov) – rekel: »Kdor vas posluša, mene posluša, in kdor vas zaničuje, mene zaničuje; kdor pa mene zaničuje, zaničuje tistega, ki me je poslal« (Lk 10:16).

Kdor se ne pokorava cerkveni oblasti, tisti, ki ne posluša škofa, se upira Bogu! Sv. Pavel nas uči, da »ni oblasti razen Boga in te, ki so, od Boga postavljene. Kdor se torej ustavlja oblasti, se upira božji naredbi; kateri pa se upirajo, si bodo sodbo nakopali« (Rm 13:1-3). V pismu Hebrejcem pa nam isti apostol, pod navdihom Sv. Duha, razlaga pomen pokorščine do Cerkve in škofa, ko roti vernike: »Bodite poslušni svojim predstojnikom« – (škofom) – »in bodite jim podložni, zakaj oni čujejo nad vašimi dušami kot taki, ki bodo dajali odgovor« (Heb 13:17).

Drugi vatikanski cerkveni zbor govori o pokorščini, ki jo verniki dolgujejo škofom (LG 3, 25). Če pa Cerkev zahteva poslušnost od svetnih ljudi, koliko bolj jo zahteva ista Cerkev od duhovnikov in bogoslovcev, ki se pod vodstvom Sv. Duha pripravljajo na duhovniški stan! Dokument drugega vatikanskega cerkvenega zbora »O službi in življenju duhovnikov« uči: »Duhovniki naj izkazujejo svojemu škofu odkritosrčno ljubezen in pokorščino« (PO 2, 7).

Ali je pod težo teh dokazov sploh mogoče sanjati, da je bil Sv. Duh navdihnil ljubljanske bogoslovce k uporabi proti škofu Gregoriju Rožmanu? Možu, ki ga je Sv. Duh izbral, posvetil in postavil za ljubljanskega nadpastirja?

Ker je ta kočljiv dogodek še vedno zavito v meglo, hočem opisati tisti vsega obžalovanja vreden sestanek v dvorani sv. Jožefa v ljubljanskem semenišču. Bil sem sam priča tega nesrečnega dogajanja, ki je bil »kronan« s krvavim koncem večine bogoslovcev, ki so vstopili k domobrancem.

Ljubljansko semenišče je stara, častitljiva in mogočna stavba. Stoji v senci stolnice in škofijske palače. Na stotine slovenskih mladeničev je za temi kamentimi zidovi zorelo v svetniške duhovnike. Vsi gojenci so se v letih priprave na mašniško posvečenje urili v čednostih, umskih in srčnih. Predstojniki so jim polagali na srce potrebo in važnost pokorščine Cerkvi in škofu.

V letih druge svetovne vojske in v času komunističnega razbojništva in klanja po Sloveniji je božja Previdnost izbrala tudi mene, da sem se, ob ropotanju zavezniških »zračnih trdnjav« in v strahu za življenje treh mladoletnih sestra in brata domobrancia uril v kreposti poslušnosti do cerkvenih predstojnikov in se pripravljaj na delo v Gospodovem vinogradu.

Na zunaj je bilo življenje v lemenatu zavito v plašč edinosti. Vendar je bistro oko moglo zapaziti iskro neposlušnosti, lahko bi jo imenoval iskro »upora«, ki je počasi tlela proti semeniškemu ravnatelju, proštu Ignaciju Nadrahu in škofu dr. Gregoriju Rožmanu.

Vnela se je po novem letu 1944. Nacistična delavska organizacija TODT je mobilizirala slovenske fante in jih pošiljala na prisilno delo v Nemčijo. Tisti, ki niso bili pri domobranci, so morali v TODT.

Med nami v semenišču je bila skupina bogoslovcev, kakih deset, ki so se smatrali za nekake »voditelje«. Ti ljudje so se obnašali, kot da so vedeli o svetovnem položaju več kot vsi drugi. Vsak dan so nas begali z novopečenimi »račkami« ... »Todt ima natiskane pozive za bogoslovce ... nabrže nam jih bodo dostavili že jutri ... Če ne bomo stopili med domobrance, nas bodo Nemci odpeljali na prisilno delo v Tretji Reich ...«

Semeniški vodja, prošt Ignacij Nadrah, ki je gotovo več vedel o dejanskem stanju kot pa vsi ti »voditelji« in njihovi hujskači, nam je zagotavljal, da ljubljanskemu semenišču ni pretila nobena nevarnost s strani Todta. »Nemci ne bodo mobilizirali bogoslovcev v Todt ... Za božjo voljo, bodite vendar mirni. Saj škof skrbi za vas in vašo varnost. Njega poslušajte!«

Pripadniki te uporniške skupine se niso brigali za Nadrahova zagotovila in navodila! »Mi imamo točnejša poročila kot škof in Nadrah! Todt bo vsak trenutek potrkal na vrata in nas odpeljal v Nemčijo. Je zadnji čas, da gremo k domobrancem in se Nemcem umaknemo ...«

Voditelji te skupine so postali naravnost nesramni in surovi proti Nadrahu. In to bogoslovci, ki so se javno bahali, da so člani KA (sc. Katoliške akcije)!

Ozračje v semenišču je postajalo soparnejše iz dneva v dan. Končno nas je v marcu 1944 semeniški vodja, prošt Ignacij Nadrah, poklical na izredni sestanek.⁵³ V dvorani sv. Jožefa sta bila tudi ekonom Karel Gross in duhovni vodja dr. Vladimir Truhlar. Prošt Nadrah je pospremil škofa dr. Gregorija Rožmana v dvorano.

Ravnatelj Nadrah nam je po pozdravu razložil pomen škofove navzočnosti. Obžaloval je, da v semenišču ni bilo edinosti, ne pokorščine do predstojnikov. Ker je bilo stanje kočljivo in vprašanje obstoja semenišča skrajno resno, nam je svetoval, naj kar tu v dvorani, v škofovi prisotnosti, povemo naše mnenje in našo odločitev.

Ljubljanski škof je vznemirjeno in zaskrbljeno poslušal čvekanje voditeljev uporniške skupine »... imamo zanesljiva poročila, da nas bo Todt mobiliziral v nekaj dneh ... V Nemčijo na prisilno delo ne gremo! Vstopiti hočemo k domobrancem. Med slovenskimi fanti bomo živeli in jim duhovno pomagali ...«

Škof Rožman je vstal od mize in rekel: »Bodite vendar pametni! Saj ni nobene nevarnosti za vas! Todt vas ne bo mobiliziral in odpeljal na prisilno delo v Nemčijo. Meni verjemite! Mirni bodite! Ne nasedajte netočnim in razburljivim poročilom. Ostanite v semenišču! Rotim vas, da me poslušate! ... Seveda, morate pa si biti na jasnem, da po kanonskem pravu tisti, ki se boste

⁵³ Zanimivo je, da I. Nadrah tega dogodka ne omenja, ko je pisal semeniško kroniko. Omenja pa obisk škofa v semenišču 10. junija 1944, to je na dan, ko je med domobrance odšla večja skupina bogoslovcev. Govoril jim je, naj se (po Nadrahovem poročanju) višji letniki bogoslovja na pozive ne javijo; če pa pozive že dobijo, naj odgovorijo, da jih škof ne pusti. Prim. Ambrožič, *Spomini in Semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, str. 200.

odločili iti k domobrancem, ne boste več bogoslovci v trenutku, ko prostovoljno vstopite k vojakom. V slučaju, da se po vojski vrnete in da izrazite željo za vstop v semenišče, vam bom dal dovoljenje za nadaljevanje bogoslovnega pouka.«

Kolovodje upora niso hoteli poslušati škofa. Zanje nadpastirjeva beseda in njegova zagotovila niso imela nobene veljave. Nevljudno so mu zabrusili v obraz vpričo vseh prisotnih v dvorani: »K domobrancem gremo!«⁵⁴

Škofa je to surovo obnašanje njegovih bogoslovcev v dno srca zbolelo. Žalostno je povetil obraz. Šlo mu je na jok, kot da bi rekel: »Moji bogoslovci mi niso pokorni. Ne poslušajo glasu njihovega nadpastirja!« ...

Razen enega ali dveh smo bili petoletniki proti hujskanju kolovodij upora. Sram nas je bilo, da so bili tako nesramni in brezobzirni do škofa. Po kratkem in mučnem molku sem se dvignil in rekel: »Prevzvišeni, zelo nam je žal, da se je vam skupina bogoslovcev uprla! Večina petoletnikov, govorim v imenu tistih, ki so istega mišljenja kot jaz, večina petoletnikov je na vaši strani. Vi ste naš ordinarij! Vi ste naš voditelj! Mi smo vam poslušni in bomo storili, kar nam boste vi ukazali. Mi smo z vami!«

Uporniki so bili presenečeni. Niso si mislili, da bi se jim kdo upal postaviti v brk; in to v trenutku njihove navidezne zmage.

Škof je bil malo potolažen. Vsaj peščica bogoslovcev ga posluša in mu je pokorna!

Kot po nevihti in toči je bilo tiste usodne dni stanje v lemenatu. Bogoslovci, razen šestega in petega letnika, so se poslavljali od nas, ko so odhajali k domobrancem. Velika vrata nad kamnitima orjakoma in pod napisom »Virtuti et musis« so se večini za vedno zaprla, potem ko so se duri množičnih grobov na stežaj odprla!

Kaj je rekel sv. Pavel? »Kateri pa se upirajo, si bodo sodbo nakopali!«

Večkrat mi je škof Rožman v Anrasu, na Vzhodnem Tirolskem, tarnal: »Moj Bog, zakaj me bogoslovci niso poslušali? Rotil sem jih, naj vendar ostanejo v semenišču in nadaljujejo s poukom. Uprli so se mi. In sedaj? Ali ni njihova smrt očitna kazen za greh neposlušnosti cerkveni oblasti? O, dobri Bog, bodi jim milostljiv sodnik!«

Nepokorščina, upor in pokol ljubljanskih bogoslovcev, domobrancev, so bili škofu Rožmanu najbrže najhujša bolečina.

Zanimivo je dejstvo, da sem bil jaz prvi od tedanjih šestoletnikov posvečen v duhovnika, 27. maja 1945, v Anrasu, in to od škofa, ki sem ga bil v marcu leta 1944 v ljubljanskem semenišču javno branil in mu obljubil pokorščino!

⁵⁴ V določenih delih dobesedno, sicer pa obširneje, je Kozina dogodek srečanja škofa z bogoslovci in njihov upor opisal v svoji knjigi *Slovenija v plamenih*, str. 90–93.

Dokument II. Iz pisma Ludviku Ceglarju dne 10. aprila 1997 (izvod v zapuščini V. Kozine v NŠAL)

Dragi Ludvik!⁵⁵ Tudi meni je kri zavrela, ko sem opazil laž na strani 285 v knjigi »Palme mučeništva«. Na drugi strani pisatelj – (Reven?!) – se je drznil celo mene citirati. Zakaj me ni citiral v celoti? Ko sem pisal v knjigi »Slovenija v plamenih« o uporu voditeljev bogoslovcev, mi je sedaj žal, da jih nisem imenoval po imenu. Bili so Zdravko Reven, Anton Smrkolj, Filip Žakelj in še par drugih lemenatarjev. Zdravko Reven je bil celo nesramen proti škofu!

V slovenski izdaji knjige »Slovenia, the Land of My Joy and My Sorrow« - »Slovenija, dežela moje radosti in bolečine«, ki jo je Tabor izdal v Buenos Airesu pred leti, lahko bereš na strani 296 o Rožmanovem trpljenju. Bil sem sam priča njegovega strahu in njegove skrbi glede vrnjenih bogoslovcev. »Veste kaj o mojih bogoslovcih, ki so vstopili v Domobrance?« je slovenski »Job« boječe vprašal poročevalca. »Z ostalimi domobranci so jih Angleži poslali v Titovino!« - »Vrnjeni ... mučeni ... vsi pobiti! Moj Bog, zakaj me niso poslušali?! Rotil sem jih, naj vendarle ostanejo v semenišču in nadaljujejo s poukom ... Uprli so se mi ... In sedaj? Ali ni njihova smrt očitna kazen za greh neposlušnosti cerkveni oblasti? O, dobri Bog, bodi jim milostljiv sodnik!« ...

Ker imaš »dober ugled« pri urednikih knjige »Palme mučeništva«, Anton Pust te na strani 11 omenja, bi te prosil, da narediš vse, kar ti je možno, da popravijo napako, oziroma laž o Rožmanovi »neodločnosti« glede stanja ljubljanskih bogoslovcev! Žive priče tega upora voditeljev bogoslovcev proti škofu Rožmanu to, resnici na ljubo, od nadškofijskega osebja nujno in z vso odločnostjo zahtevamo! Dolžnost novega ljubljanskega nadškofa je, da zavrne laž in da Rožmanu uradno in javno opravičilo in zadoščenje!

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

Zapuščina Vladimirja Kozina v Nadškofijskem arhivu Ljubljana.

Časopisni in tiskani viri

Ambrožič, Matjaž, *Spomini in Semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, Arhivsko društvo, Ljubljana 2010.

⁵⁵ Ludvik Ceglar (1917–1998), duhovnik ljubljanske škofije, ki je po drugi svetovni vojni deloval v Braziliji, je bil Kozinov letnik in je duhovniško posvečenje prejel 19. maja 1945 v Krki na Koroškem. Podelil mu ga je sarajevski nadškof mons. I. Šarić. Tri leta je ostal v Avstriji, leta 1948 je odšel v Čile in od tam leta 1956 v Brazilijo, zvezno državo Goias. V letih 1972 do 1978 je bil župnik za Slovence v škofiji Sao Paulo. Znan je bil po številnih spisih o prikazovanju Matere Božje v Fatimi in po pripravi štirih knjig gradiva za življenjepisa Božjega služabnika Antona Vovka. Prim. K. C., Ludvik Ceglar, duhovnik, v: *Družina*, št. 8, 22. februar 1998, str. 20.

- Ambrožič, Matjaž, »Ostani tukaj!« Posthumno pričevanje prelata dr. Ivana Merlaka, v: *Slovenski čas*, št. 60, april 2015, str. 4–7.
- Bonutti, Karl, *Med izbiro in zgodovino. Spomini goriškega Slovenca*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2015.
- Kambič, Mirko, *Doživetja sredi mojega stoletja*, Mohorjeva družba, Celje 2000.
- K. C., Ludovik Ceglar, duhovnik, v: *Družina*, št. 8, 22. februar 1998.
- Kozina, M., Molimo za svoje sovražnike, v: *Družina*, št. 13, 25. marec 2012, str. 14.
- Priests mark anniversaries, v: *The Catholic Voice* (glasilo škofije Oakland, CA) 23 (1985), št. 19, 27. maj 1985.
- S. V., Duhovnik Vladimir Kozina, v: *Družina*, št. 21, 25. maj 2014.
- Slovenec*, št. 127, 4. junij 1942.

Literatura

- Gatti, Danièle, *Dvoje sanj Marije Kozina. Vrnitev klaris v Slovenijo*, Samostan klaris, Nazarje 2015.
- Gregorič, Jože, Vital Vodusek, v: *Znamenje* 3 (1973) 307–311.
- Griesser-Pečar, Tamara – Dolinar France M., *Rožmanov proces*, Družina, Ljubljana 1996.
- Kolar, Bogdan, *Slovenian Priests and Priests of Slovenian Descent in the Catholic Communities of California*, Educational and Dramatic Club Slovenia, San Francisco 2004.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa*, I–III, Družba sv. Mohorja, Celovec 1967–1977.
- Kozina, Vladimir, *Communism As I Know It*, Piedmont 1966.
- Kozina, Vladimir, *Slovenija v plamenih*, Založba Sij, Buenos Aires 1975.
- Kozina, Vladimir, *Slovenia, the Land of My Joy and My Sorrow*, Historical Commission of Tabor ZDSPB, Toronto 1980.
- Kozina, Vladimir, *Slovenija, dežela moje radosti in bolečine*, Zgodovinska komisija pri Zvezi društev slovenskih protikomunističnih borcev Tabor, Buenos Aires 1980.
- Letopis Cerkve na Slovenskem*, Nadškofijski ordinariat, Ljubljana 2000.
- Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu* (ur. F. M. Dolinar, T. Griesser-Pečar, B. Otrin), Družina, Ljubljana 2009.
- Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki* (zbrali in uredili A. Pust, Z. Reven in B. Slapšak), Mohorjeva družba, Celje 1994.
- Pibernik, France, Iz literarne zapuščine Vitala Voduška, v: *Znamenje* 13 (1983) 209–213.
- Rožmanov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Mohorjeva družba, Celje 2001.

POVZETEK

Razprava predstavlja zavzemanje duhovnika Vladimira Kozine, da bi se v slovenskem zgodovinopisju uveljavila bolj pravična sodba o ravnanju ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v času druge svetovne vojne. Posebej je Kozinova pozornost namenjena zavrtnitvi stališča, da je bil škof Rožman preveč neodločen spomladi 1944, ko je bila na Slovenskem razglašena splošna mobilizacija s strani nemških okupacijskih oblasti in je zadela tudi bogoslovce v škofijskem semenišču v Ljubljani. Kozina je prepričan, da je škof Rožman storil največ, kar je lahko, vendar so se bogoslovci odločili drugače in so se pridružili

domobranskim enotam. Posledica take odločitve je bil umik na Koroško v začetku maja 1945, od koder so bili skupaj z drugimi domobranci vrnjeni partizanskim enotam in nato umorjeni v množičnih grobiščih v Sloveniji. Kozina je bil priča dogajanja v ljubljanskem semenišču, o vprašanju se je veliko pogovarjal s škofom Rožmanom v času skupnega bivanja v Avstriji in nato ob srečanjih v Združenih državah Amerike, enakega prepričanja so bili tudi duhovniki, med katerimi je zbiral pričevanja in nato pripravljaj spise, ki so izhajali med Slovenci po svetu.

KLJUČNE BESEDE: *Vladimir Kozina (1919–2014), škof Gregorij Rožman (1883–1959), škofija Ljubljana, Slovenija, druga svetovna vojna*

Summary

BISHOP DR GREGORIJ ROŽMAN AND PRIEST VLADIMIR KOZINA

The article presents the efforts of the priest Vladimir Kozina to assert in Slovenian historiography a fairer judgement of the conduct of the Ljubljana bishop Dr Gregorij Rožman during World War II. Kozina places special attention on refuting the position that Bishop Rožman was being too indecisive in the spring of 1944 when the German occupying authorities declared general mobilisation in Slovenia and which also applied to the seminarians in the diocesan seminary in Ljubljana. Kozina believes that Bishop Rožman did the best he could but his seminarians decided against his advice and joined units of the Slovenian Home Guard. The consequence of this decision was their retreat to Carinthia at the beginning of May 1945, from where they were together with other members of the Slovenian Home Guard returned to the Partisan units and later killed in mass graves in Slovenia. Kozina was a witness to the events in the Ljubljana seminary and discussed this issue extensively with Bishop Rožman during the time when they both lived in Austria as well as later during visits to the United States of America. Many other priests shared his opinion and from them he collected testimonials on the basis of which Kozina then wrote essays that were published among Slovenians all over the world.

KEYWORDS: *Vladimir Kozina (1919–2014), Bishop Gregorij Rožman (1883–1959), Diocese of Ljubljana, Slovenia, World War II*

Dejan Pacek

profesor zgodovine in teologije, mladi raziskovalec pri Katedri za zgodovino
Cerkve in patrologijo,
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4,
p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-naslov: dejan.pacek@teof.uni-lj.si

NEKATERI BISTVENI VIDIKI ODNOSA MED SVETIM SEDEŽEM IN JUGOSLAVIJO V OBDOBJU 1953–1970

1 UVOD

S koncem druge svetovne vojne in nasilnim prevzemom oblasti s strani komunistov se je za Katoliško cerkev (dalje: Cerkev) v Jugoslaviji, opredeljeno kot »hrbtenica reakcije«,¹ začelo obdobje večletne popolne brezpravnosti,² v katerem je komunistični režim s številnimi represivnimi ukrepi³ hotel narediti konec tako njeni družbeni moči in vplivu kot neodvisnosti v odnosu do totalitarne oblasti. Iz tega razloga je bila proticerkvena dejavnost režima prvenstveno usmerjena v izničenje oz. zmanjšanje vpliva Svetega sedeža na delovanje Cerkve v Jugoslaviji, saj si je zaradi njene mednarodne organiziranosti partija v težnji po absolutnem družbenem monopolu ni mogla v celoti podvreči.⁴ Prizadevanje komunističnih oblastnikov, da bi si Cerkev v Jugoslaviji podredili z osnovanjem t. i. narodne Cerkve, so se zaradi odločnega nasprotovanja jugoslovanskih škofov naglo izkazala za neuspešna.⁵ Režim je zato poskusil povzročiti razkol med

¹ Tamara Griesser Pečar, Pomen 'osvoboditve' za slovensko Katoliško cerkev, v: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov* (ur. A. Gabrič), Ljubljana 1996, str. 113.

² Tamara Griesser Pečar, Katoliška cerkev v komunistični Sloveniji: »sovražnik številka ena«, v: *Represivne metode totalitarnih režimov: zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta* (ur. M. Čoh Kladnik in N. Strajnar), Ljubljana 2012, str. 135 (dalje: Griesser Pečar, Katoliška cerkev).

³ Viljem Pangerl, Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. M. Benedik), Celje 1991, str. 242 (dalje: Pangerl, Cerkev); Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*, Ljubljana 1998, str. 29.

⁴ France M. Dolinar, Katoliška Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. D. Jančar), Ljubljana 1998, str. 227 (dalje: Dolinar, Katoliška Cerkev).

⁵ Miroslav Akmadža, Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine, v: *Croatia Christiana periodica* 27 (2003), št. 52, str. 171–181 (dalje: Akmadža, Uzroci).

škofi in duhovniki ter tako razbiti enotnost Cerkve z ustanavljanjem marionetnih duhovniških društev,⁶ ki so kot poglavitno sredstvo politike diferenciacije po besedah slovenskega notranjega ministra Borisa Kraigherja predstavljala »dejansko samo vprašanje notranjega razkrajanja cerkve in hierarhije«.⁷ Potem ko so jugoslovanski škofje s podporo Svetega sedeža septembra 1952 z odlokom *non licet* prepovedali režimska duhovniška društva, je Jugoslavija obtožila Sveti sedež vmešavanja v notranjepolitične zadeve, saj je bilo stališče njenih oblastnikov, da »zastopstvo Vatikana ne more biti vodstvo v naši državi«.⁸ V tem obdobju je režim v Vatikanu že videl največjo oviro pri urejanju odnosov med državo in Cerkvijo, kar se je odrazilo v odkritih grožnjah jugoslovanskim škofom z izgonom apostolskega nuncijskega iz države.⁹ Napoved, da bo v kardinalsko čast povzdignjen na montiranem procesu obsojen in nato zaprt zagrebški nadškof Alojzij Stepinac, je zato jugoslovanski vladi služila kot priročen izgovor za enostransko prekinitev diplomatskih odnosov s Svetim sedežem v decembru 1952.¹⁰

Interes jugoslovanske strani za obnovitve diplomatskih odnosov, upravljiva drža jugoslovanskih škofov do režimskih oblasti ter zaupanje papeža Pavla VI. v moč diplomacije in koristnost sporazumevanja s komunističnimi državami so omogočili začetek pogajanj o sporazumu med Svetim sedežem in Jugoslavijo junija 1964, ki je bil pod imenom Beograjski protokol podpisan junija 1966. Na njegovi osnovi so bili med Svetim sedežem in Jugoslavijo novembra istega leta vzpostavljeni poluradni diplomatski odnosi na ravni vladnih predstavništev, ki so dobili obliko običajnih diplomatskih odnosov s povzdignjenjem vladnih odposlanstev v veleposlaništvo oz. apostolsko pronunziaturo avgusta 1970.

2 ODNOS CERKVE V JUGOSLAVIJI DO REŽIMSKIH OBLASTI PO PREKINITVI DIPLOMATSKIH ODNOSOV S SVETIM SEDEŽEM DECEMBRA 1952

Po enostranski prekinitvi diplomatskih odnosov s Svetim sedežem 17. decembra 1952 se je jugoslovanski režim nemudoma lotil urejanja odnosov z verskimi skupnostmi, pri čemer si je pripisoval pravico, da na temelju ustavnih določb s posebnim zakonom uredi delovanje verskih skupnosti ter vzpostavi *modus vivendi* s Cerkvijo preko neposrednih pogajanj z jugoslovanskim

⁶ Prav tam, str. 184–187; Marija Čipić Rehar, Odnos med Antonom Vovkom in CMD, v: *Vovkov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Celje 2005, str. 131–134.

⁷ Mateja Režek, Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), št. 3, str. 377 (dalje: Režek, Vprašanje).

⁸ Anton Vovk, *V spomin in opomin: osebni zapiski škofa Antona Vovka od 1945 do 1953*, Ljubljana 2008, str. 316 (dalje: Vovk, *V spomin*).

⁹ Režek, Vprašanje, str. 378, 381.

¹⁰ Akmadža, Uzroci, str. 193, 197.

episkopatom in mimo Svetega sedeža.¹¹ Na povabilo predsednika zvezne vlade Josipa Broza Tita so se 8. januarja 1953 jugoslovanski škofje sestali z njim v Beogradu, vendar so v pogovoru vztrajali, da po cerkvenem pravu posamezni škofje ali skupina škofov v odnosu do države ne morejo prevzeti pravnih obvez, ne da bi Vatikan¹² za to dal vsaj svoj pristanek. Kljub temu so se odzvali vabilu začasne zvezne komisije za ureditev odnosov z verskimi skupnostmi, da naj izrazijo svoje mnenje o predlogu Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti.¹³ Namera režima, da doseže samostojen sporazum z jugoslovanskimi škofi, je v večnem mestu sprožila zaskrbljenost, pri čemer njen vzrok ni bilo nezaupanje v vdanost jugoslovanskih škofov Svetemu sedežu, temveč v pritiskih, pa tudi laskanju oblasti, ki bi mu škofje lahko podlegli. Vatikansko Državno tajništvo je zato menilo, da je jugoslovansko vlado umestno spomniti na temeljna načela, ki veljajo pri urejanju odnosov med Cerkvijo in državo. To je bilo storjeno 16. februarja 1953 s pismom državnega podtajnika Kongregacije za izredne zadeve Cerkve Domenica Tardinija, naslovljenim na predsednika Jugoslovanske škofovske konference (JŠK), beograjskega nadškofa Josipa Ujčića. V njem je bila podana ocena, da je bila po prekinitvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem zaščita temeljnih pravic Cerkve na izjemen način zaupana zavesti, gorečnosti in vernosti jugoslovanskih škofov. Vatikan ne nasprotuje ureditvi odnosov z državo, vendar, je nadaljeval Tardini, »vsak sporazum med Cerkvijo in nacionalnimi vladami presega zakonite kompetence škofov ordinarijev in je glede na kanonske norme pridržan edino Apostolskemu sedežu«.¹⁴ Pismo je kljub neobstoju diplomatskih vezi med Svetim sedežem in Jugoslavijo prišlo do pravega naslovnika tako, da je bilo poslano preko običajne pošte, zato je bila državna oblast z njegovo vsebino seznanjena, kar je podpredsednik zvezne vlade in notranji minister Aleksandar Ranković priznal v svojem govoru pred zvezno skupščino ob sprejetju Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti.¹⁵ Ob tem se je vatikansko poluradno glasilo *L'Osservatore Romano* s hlinjeno navivnostjo spraševalo, kako je mogoče, da je v Rankovićeve roke prišlo besedilo Tardinijevega pisma, če jugoslovanski kazenski zakonik prepoveduje kršenje tajnosti dopisovanja, še večjo zlorabo pa naj bi predstavljalo dejstvo, da je Ranković v javnem branju izpustil del pisma, ki govori o pripravljenosti Svetega

¹¹ Agostino Casaroli, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963.–1989.)*, Zagreb 2001, str. 320 (dalje: Casaroli, *Mučeništvo*).

¹² V pričujočem prispevku je za poimenovanje subjekta mednarodnega prava, ki predstavlja Cerkev, uporabljen tako pojem Sveti sedež kot Vatikan (čeprav slednji pomeni le ozemlje cerkvene države), saj se tovrstno poimenovanje brez izjeme pojavlja tako v obravnavanem arhivskem gradivu kot v znanstveni literaturi.

¹³ Prav tam, str. 307–308; Režek, *Vprašanje*, str. 385.

¹⁴ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 308–310.

¹⁵ Režek, *Vprašanje*, str. 386.

sedeža, pa čeprav pogojni, da z jugoslovansko stranjo izpogaja še ne doseženi *modus vivendi*.¹⁶

Potem ko sta osnutek Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti¹⁷ 12. februarja 1953 objavila beograjska *Borba* in ljubljanski *Slovenski poročevalec*, je predsednik JŠK Ujčić že 19. februarja 1953 zvezni verski komisiji poslal pripombe na račun zakonskega besedila s poudarkom, da nima nikakršnih pooblastil Vatikana glede urejanja odnosov med Cerkvijo in državo. 17. aprila 1953 so se slovenski ordinariji Mihael Toroš, Anton Vovk in Maksimiljan Držečnik sestali s slovenskim notranjim ministrom Kraigherjem, ki je zatrdil, da vlada ne namerava skleniti s Cerkvijo sporazuma, ker »sporazum oz. nekaj konkordat pri nas ni mogoč, ker je dosledno izvedena ločitev Cerkve od države,« temveč se želi zgolj seznaniti z njenimi stališči glede osnutka Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti. V zvezi s tem je goriški apostolski administrator Toroš v imenu slovenskih ordinarijev prebral spomenico, v kateri so ti izrazili lojalnost oblasti, obenem pa zatrdili, da z njo samostojno ne morejo skleniti nikakršnega sporazuma. Čeprav je bila omenjena spomenica nedvoumna o možnosti sporazuma med obema stranema brez vloge Svetega sedeža, je nedolgo zatem mariborski pomožni škof Držečnik oblastem priznal, da so slovenski ordinariji omenjeno spomenico spisali, »da se zaščitimo proti eventualnim očitkom Vatikana«. ¹⁸ Slovenski ordinariji so bili medtem deležni sumničenj preostalih jugoslovanskih škofov, saj so v njihovih očeh veljali za najbolj naklonjene dialogu in ureditvi odnosov z državno oblastjo, kar je bilo zaradi prisotnosti ovaduhov v cerkvenih vrstah znano tudi njenim predstavnikom. Nasprotno so jugoslovanski škofje dosledno sledili navodilom Vatikana – pospremljenim z grožnjami o ekskomunikaciji škofov, ki bi si drznili sprejeti ponujeno roko režima –, da se škofje za nobeno ceno ne smejo pogajati z vlado glede zakona o verskih skupnostih, temveč morajo vztrajati, da je to domena Vatikana, s čimer bi izsilili obnovitev diplomatskih stikov. Zaradi tovrstnega stališča, kateremu sta se pokorila tudi oba slovenska škofa, so bili 24. aprila 1953 prekinjeni pogovori med cerkveno in

¹⁶ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 310–311.

¹⁷ Osnutek Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti je zagotavljal neodvisnost verskega življenja od države, vendar pod pogojem, da se bodo verske skupnosti pri svojem delovanju omejile izključno na versko področje, izrecno pa je prepovedoval dejavnost posameznikov in organizacij, ki bi utegnile izkoriščati vero v politične namene, kar pa je pomenilo vsakršno neverško družbeno dejavnost, med drugim tudi prisotnost v šolah ali dobroteljnost. Glede verske vzgoje in izobraževanja je zakonski osnutek predvidel, da bodo pouk v šolah vodili laiki, temeljil pa bi izključno na spoznanjih znanosti in svobodi mišljenja. Verski pouk bi bilo mogoče izvajati le v cerkvah, verskim skupnostim pa bi bilo dovoljeno ustanavljati zgolj šole za izobraževanje duhovnikov. Poleg tega je osnutek zakona izrecno dovoljeval ustanavljanje duhovniških društev, zagotavljal verskim skupnostim gmotno pomoč države pri vzdrževanju cerkvenih poslopij, prepovedoval cerkveno poroko pred civilno, verskega tiska pa ni omenjal. Režek, *Vprašanje*, str. 385.

¹⁸ Prav tam, str. 386.

državno stranjo, zvezna komisija za ureditev odnosov z verskimi skupnostmi pa je prenehala delovati.¹⁹

22. maja 1953 je jugoslovanska zvezna skupščina sprejela Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti, ki se po vsebini skorajda ni razlikoval od osnutka. Obrazložitev zakona je podal podpredsednik zvezne vlade in notranji minister Ranković, ki ni izpustil priložnosti izreči očitka, da se Cerkev, v nasprotju s pravoslavno in islamsko versko skupnostjo, ni bila pripravljena sporazumeti z državno oblastjo, za kar odgovornost nosi Vatikan.²⁰ Ne glede na to, da prvi zakon o pravnem položaju verskih skupnosti ni prinesel poprave krivic ali preprečil novih²¹ in je v določenih primerih še zaostрил odnos režima do Cerkve, je vendarle imel pozitivno plat, saj je naredil konec dolgoletnemu brezpravju tako pri delovanju verskih skupnosti kot ukrepih režima, obenem pa priznal škofo za zakonite predstavnike Cerkve v Jugoslaviji.²² S tem se je odprla pot do sporazumnega urejanja medsebojnih odnosov, četudi tega razvoja iz neposrednih reakcij Cerkve ni bilo mogoče razbrati. Po sprejetju omenjenega zakona se je namreč Cerkev v Jugoslaviji za daljši čas zaprla vase, pri čemer je večina cerkvenih dostojanstvenikov odklanjala vsakršen stik z državnimi organi in s tem izražala svoj pasivni odpor do sistema in njegovih institucij.²³ Po drugi strani je prav leto 1953 prineslo prvo od vrste znamenj odjuge v odnosu državnih oblasti do Cerkve, ki ne bi bila mogoča, če ne bi jugoslovanski režim po letu 1948 zaradi preloma s stalinizmom stopil na pot popuščanja terorja in decentralizacije v notranji politiki ter odpiranja svetu s politiko neuvrščenih in iskanjem zaveznikov na Zahodu v zunanji politiki. Ob tem se je izkazalo, da je odpiranje države navzven vplivalo na večjo idejno strpnost režima navznoter. V Sloveniji je mogoča tovrstna znamenja prepoznati v uredbi o izvrševanju Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti, ki je dovolila poučevanje verouka v cerkvenih stavbah (1953), pomilostitvah duhovnikov (1953–1956); dovoljenju škofu Držečniku za izdajo celotnega Svetega pisma (1958–1961) in za obisk *ad limina* (1958), enako škofu Vovku (1960); dovoljenju za izdajo Ognjišča (1965) itd.²⁴ Napredek v odnosih med državo in Cerkvijo je bil tolikšen, da je predsednik slovenske skupščine Miha Marinko leta 1962 spregovoril o *»obojestranski pripravljenosti za sodelovanje pri reševanju konkretnih vprašanj,«* novoimenovani ljubljanski nadškof Anton Vovk pa je javno izrazil željo, da bi v medsebojnih odnosih *»mogli vedno najti pot pravega sožitja.«*²⁵

¹⁹ Prav tam, str. 387–388.

²⁰ Prav tam, str. 388.

²¹ Griesser Pečar, *Katoliška cerkev*, str. 135.

²² Dolinar, *Katoliška cerkev*, str. 227.

²³ Režek, *Vprašanje*, str. 388.

²⁴ Pangerl, *Cerkev*, str. 244–245.

²⁵ Vovk, *V spomin*, str. 23.

Navkljub očitnemu napredku v iskanju sožitja med državo in Cerkvijo v Jugoslaviji, je Pavel VI. slednjo prišteval k t. i. molčeči Cerkvi, ki trpi preganjanje s strani komunističnih režimov, o čemer je prvič spregovoril v okrožnici *Ecclesiam suam* iz avgusta 1964.²⁶ Vendar je Cerkev v Jugoslaviji v primerjavi s Cerkvijo v državah za železno zaveso imela to bistveno prednost, da je mogel Sveti sedež brez vpletanja državnih oblasti imenovati nove škofe. Jugoslavija za razliko od sovjetskih satelitskih držav v svojo zakonodajo namreč ni prevzela načela o obveznem državnem pristanku v primeru škofovskih imenovanj, ki je med vsemi ukrepi najbolj dušil življenje Cerkve pod komunističnimi režimi, kar je posebej veljalo za Madžarsko in Češkoslovaško. Obenem so, z izjemo Slovenije, v vseh preostalih jugoslovanskih republikah škofje mogli nastavljeni duhovnike v župnije ali druge cerkvene službe, ne da bi pri tem morali iskati soglasje državnih organov. Avtonomija v primeru podeljevanja tako škofovskih kot duhovniških služb je posledično bistveno okrnila možnosti vplivanja režimskih duhovniških društev na delovanje Cerkve. Čeprav so jugoslovanska duhovniška društva cerkveni hierarhiji povzročala nemalo težav, iz zgoraj navedenega razloga niso mogla vplivati ali celo preprečiti škofovskih imenovanj, kakor je to uspevalo sorodnim društvom t. i. domoljubnega klera ali t. i. klera miru iz držav vzhodnega bloka. Cerkev v Jugoslaviji je zato mogla kljub zatiranju in raznovrstnim poskusom diferenciacije med njenimi pripadniki ohranjati vlogo močne, enotne in v odnosu do režima v bistvenih vidikih neodvisne ustanove.²⁷

3 POGAJANJA O SPORAZUMU MED SVETIM SEDEŽEM IN JUGOSLAVIJO IN PODPIS BEOGRAJSKEGA PROTOKOLA JUNIJA 1966

Ker je komunistični režim aktivno in avtonomno vlogo Svetega sedeža v zadevah Cerkve v Jugoslaviji tako pred kot po prekinitvi diplomatskih odnosov vztrajno razglašal za vmešavanje v jugoslovanske notranje zadeve, je z vaticanskega zornega kota kazalo, da ni mogoče pričakovati ponovne vzpostavitve diplomatskih odnosov, razen morda v oddaljeni in negotovi prihodnosti. Toda »*pritisak stvarnosti*« (notranjepolitični razvoj, kompleksna verska in etnična situacija ter potreba po izboljšanju odnosov z Zahodom) je imel za posledico, da je v začetku šestdesetih let pobuda za normalizacijo odnosov s Svetim sedežem prišla z jugoslovanske strani. Ena od preprek do dialoga je bila presežena s smrtjo zagrebskega nadškofa in kardinala Alojzija Stepinca 10. februarja 1960. Proti pričakovanjem njegova smrt v odnosih med Cerkvijo in državo ni sprožila

²⁶ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 32.

²⁷ Prav tam, str. 318–320.

novih velikih razprav in nasprotovanj, pozitivno znamenje pa je bilo tudi, da so mogli kardinalovi posmrtni ostanki najti svoje mesto v zagrebški stolnici. Nato je prišlo do negotovih poskusov zbližanja obeh strani, vendar so bila ta brez nadaljevanja vse dokler niso jugoslovanski škofje po koncu zasedanja JŠK 23. septembra 1960 »glede na to, da so merodajne civilne oblasti večkrat izjavile, da vlada želi urediti odnose med državo in katoliško Cerkvijo,« kakor so zapisali v uvodu memoranduma (promemorije) vladi, uradno izjavili, da je takšna tudi njihova enodušna želja, obenem pa niso pozabili poudariti, da je urejanje obojestransko želenega *modus vivendi* izključna kompetenca Svetega sedeža. V omenjenem memorandumu so izrazili tudi pričakovanje, da bo vlada spoštovala predpise Ustave in Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti, ki v svojem bistvu, po prepričanju škofov, vsebujejo »vse kar je potrebno za skladen razvoj odnosov med Cerkvijo in državo po načelu svobodna Cerkev v svobodni državi,« ob tem pa dodali, da so številne pomanjkljivosti pri njihovem izvajanju nedvoumno odgovornost nižjih organov. Jugoslovanski škofje so na ta način izrazili naklonjenost in podporo začetemu dialogu med cerkveno in državno stranjo, ni pa ostalo neopaženo, da je na vsebino obravnavanega memoranduma vplival pomirljiv in toleranten značaj predsednika JŠK Ujčiča.²⁸ Odgovor jugoslovanske vlade je nosil podpis podpredsednika zvezne vlade Edvarda Kardelja in ne nekega nižjega uradnika, kakor je bilo običajno za vladne dokumente, naslovljene na cerkveno oblast v petdesetih letih. Vlada je v njem zajamčila svoj doprinos k normalizaciji in urejanju vzajemnih odnosov ter predlagala, da se začne z razgovori med predstavniki zainteresiranih strani. Opogumljen z vladnim odgovorom je nadškof Ujčič odpotoval v Rim, kjer pa se je moral soočiti z ugovorom, da obstaja še preveč neurejenih področij, da bi bilo mogoče začeti s pogajanjmi na uradni ravni.²⁹ Poleg tega si je nadškof Ujčič neuspešno prizadeval za odobritev neposrednih pogajanj med škofi in jugoslovansko oblastjo, ker so v Vatikanu vztrajali, da morajo ta biti v njihovih rokah.³⁰ V Jugoslaviji se je dialog med škofi in državnimi oblastmi, v katerem pa je bila pobuda zaradi številnih ustavnih in zakonskih sprememb na strani režima, kljub temu nadaljeval tako na zvezni ravni kakor tudi v republikah, vendar z neenako rodovitnostjo in različnimi uspehi.³¹

²⁸ Prav tam, str. 312–314; Borut Košir, Cerkev in njen odnos do političnih ureditev, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. Stoletju* (ur. M. Benedik, J. Juhant in B. Kolar), Ljubljana 2002, str. 267 (dalje: Košir, Cerkev); Zdenko Roter, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1973*, Ljubljana 1976, str. 252–253 (dalje: Roter, *Katoliška cerkev*).

²⁹ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 314–315.

³⁰ Mateja Režek, *Država in katoliška cerkev v Jugoslaviji (1945–1966)*, v: *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001* (ur. A. Šelih in J. Pleterški), Ljubljana 2002, str. 319–320 (dalje: Režek, *Država in katoliška cerkev*).

³¹ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 316.

Papež Janez XIII. je začel dialog Cerkve s komunističnim svetom in na ta način postavil temelje novi vatikanski *Ostpolitik*, tj. politike do komunističnega Vzhoda, katere cilj je bila zagotovitev popolne svobode za dejavnost Cerkve.³² Njegova prisotnost na Petrovem sedežu je predstavljala za Jugoslavijo pomirjujoče dejstvo, četudi zaradi tega ni prišlo do takojšnjih velikih sprememb v odnosih med njo in Svetim sedežem. Pozitivno znamenje je vsekakor bilo vztrajno prizadevanje jugoslovanske vlade, da bi našla pot do vzpostavitve formalnih meddržavnih odnosov,³³ pri čemer je na cerkveni strani v vlogi pobudnika prvih pogovorov in kontaktov med jugoslovanskimi in vatikanskimi predstavniki nastopal milanski nadškof in kardinal Giovanni Montini.³⁴ Med drugim sta vatikanska in jugoslovanska stran leta 1962 prvič tajno stopili v stik prav v Milanu.³⁵ Leto dni zatem, ko je bil Montini izbran za novega papeža z imenom Pavel VI., so junija 1964 srečanja obeh strani dobila uraden značaj z izmenjavo promemorij, ki sta določili vsebino nadaljnjih razgovorov. Vzajemni problemi, s katerimi sta se nameravala Sveti sedež in Jugoslavija soočiti, so bili mučni in težki, pa vendar niso predstavljali skoraj neobvladljivih težav, s katerimi se je Cerkev srečevala na Madžarskem in Českoslovaškem.³⁶ Že v prvih kontaktih s Svetim sedežem je jugoslovanska stran naglasila, da je njeno temeljno načelo pri urejanju odnosov z različnimi verskimi skupnostmi njihova brezpogojna pravna enakost. Iz tega razloga je režim od začetka ponovne vzpostavitve uradnih odnosov zavračal možnost sklenitve sporazuma s Svetim sedežem, ki bi zgolj za Cerkev v Jugoslaviji spremenil zakonske odredbe, ki so na osnovi Ustave in Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti veljale za vse verske skupnosti v Jugoslaviji. Tovrstno stališče je v Vatikanu sprožilo vprašanje smiselnosti sodelovanja v procesu t. i. normalizacije odnosov med Cerkvijo in državo, ki sta ga sicer podpirala tako jugoslovanska vlada kot episkopat. Slednji je Svetemu sedežu svetoval, da naj ne zavrne ali prekine pogajanj, ker bi to predstavljalo veliko nevarnost za delovanje Cerkve v Jugoslaviji. Na drugi strani je jugoslovanska vlada sklenitev sporazuma, čeprav je v zvezi z njim izključevala možnost spremembe splošnih – in enostranskih – zakonskih odredb glede delovanja verskih skupnosti, pogojevala s ponovno vzpostavitvijo diplomatskih odnosov s Svetim sedežem.³⁷ Končna odločitev o bodisi nadaljevanju bodisi propadu pogajanj je

³² Prav tam, str. 91, 139; Arhiv Slovenije (ARS), AS 1211, Fond Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi (dalje: KOVS), šk. 156, fasc. Seje komisije SRS za odnose z verskimi skupnostmi, m. 18/1983-II, Zapisnik 2. seje Komisije SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, 4. 4. 1983, str. 6.

³³ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 317.

³⁴ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancem Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvrlijo, 1. 12. 1966, str. 2.

³⁵ Režek, *Država in katoliška cerkev*, str. 320.

³⁶ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 318.

³⁷ Prav tam, str. 321–322.

bila tako v rokah Pavla VI. Zanj je bilo značilno veliko zaupanje v diplomacijo, ki ga je spremljalo prepričanje, da za diplomacijo Svetega sedeža služenje mednarodnemu miru ni drugorazredno v odnosu do služenja veri in Cerkvi. V zvezi s tem je zgovorno dejstvo, da je leta 1951, na vrhuncu hladne vojne, v predavanju slušateljem cerkvene diplomatske akademije diplomacijo Svetega sedeža opredelil kot umetnost miru. Ker je v vlogi papeža želel tako prispevati k popuščanju medblokovske napetosti kot zagotoviti spoštovanje temeljnih pravic Cerkve s strani komunističnih režimov, je v času njegovega pontifikata Vatikan nadaljeval z razvijanjem odnosov s komunističnimi državami, katerim je pot predhodno utiral Janez XIII.³⁸ Predstavljeni motivi Pavla VI. pojasnjujejo, zakaj se je Sveti sedež, potem ko so bila leta 1963 začeta pogajanja z češkoslovaško in madžarsko vlado (ki pa so le v drugem primeru dala rezultat v obliki podpisa bilateralnega dokumenta z dne 15. septembra 1964),³⁹ navkljub upravičenim dvomom v smiselnost jugoslovanske pobude odločil, da v začetku leta 1965 začne z uradnimi pogajanja o sporazumu in obnovitvi diplomatskih odnosov z Jugoslavijo.

Prvi del uradnih pogajanj se je odvijal med 15. in 23. januarjem 1965 v Beogradu, pri čemer je vatikansko stran zastopal podtajnik Kongregacija za izredne zadeve Cerkve Agostino Casaroli v spremstvu Luigija Bongianina, jugoslovansko delegacijo pa so sestavljali podtajnik zveznega Predsedstva in član Zvezne komisije za verska vprašanja Petar Ivičević v vlogi predsednika ter Boris Kocijančič in Vitomir Dobrila.⁴⁰ Jugoslovanska stran je najprej poskušala izpogajati možnost intervencije ob imenovanju škofov v obliki predhodnega pristanka, vendar je vatikanska delegacija ta predlog brezpogojno zavrnila, saj bi njegova uresničitev izničila neprecenljivo prednost, ki jo je Cerkev v Jugoslaviji uživala v primerjavi s Cerkvijo v drugih komunističnih državah. Kljub vztrajanju jugoslovanskih predstavnikov v zvezi s predhodnim pristankom so se pogajanja nadaljevala, saj jugoslovanska vlada, vedoč, da je Sveti sedež pripravljen raje opustiti zamisel o sporazumu kot popustiti pri tem, tega vprašanja ni postavljala kot *conditio sine qua non*.⁴¹ Druga jugoslovanska zahteva se je nanašala na Zavod sv. Hieronima v Rimu, ki je od leta 1901 deloval kot hrvaški papeški zavod. S koncem druge svetovne vojne je omenjeni zavod postal središče hrvaške duhovniške in politične emigracije, zaradi česar so se v njegovem povojnem delovanju združila tako verski kot protikomunistični in protijugoslovanski aspekt. Jugoslovanska vlada je v zvezi z njim v pogajanjih postavila več zahtev:

³⁸ Prav tam, str. 142–143.

³⁹ Prav tam, str. 154, 168, 218.

⁴⁰ Prav tam, str. 322–323.

⁴¹ Prav tam, str. 324–326; Marija Čipić Rehar, Priprava, sprejem in pomen protokola med SFRJ in Svetim sedežem, v: *Prispevki za najejšo zgodovino* 42 (2002), št. 3, str. 81 (dalje: Čipić Rehar, Priprava).

da postane odprt za vse jugoslovanske škofe (in ne le hrvaške) ter vse duhovnike (med drugim tudi tiste, ki so člani režimskih duhovniških društev); da je njegov rektor jugoslovanski državljani, imenovan s strani vlade; da ob jugoslovanskih državnih praznikih zavod izobesi jugoslovansko zastavo; da preneha nuditi gostoljubje cerkvenim osebam, ki so sovražne do nove Jugoslavije. Četudi so bili vatikanski pogajalci seznanjeni, da je delovanje zavoda nemalokrat v nasprotju z lastnim statutom, niso želeli prevzeti formalnih obvez z naslova vladnih zahtev, temveč so pomirjujoče zatrjevali, da bodo hrvaški škofje s pomočjo kadrovanja poskrbeli, da v prihodnje prenehajo razlogi za vladno nezadovoljstvo.⁴² Naslednji kamen spotike je predstavljala cerkvena prepoved režimskih duhovniških društev. Jugoslovanska stran je zahtevala, da Sveti sedež prekliče vse kazni in prepovedi, med drugim tudi ekskomunikacije duhovnikov, ki so se kljub odloku *non licet* jugoslovanskih škofov iz septembra 1952 nadalje udeleževali v omenjenih društvih. Jugoslovanska vlada se je pri tem sklicevala na to, da štiti ustavno zajamčeno pravico svojih državljanov (vključujoč duhovnike) do združevanja. Sveti sedež je na tovrstno argumentacijo odgovarjal, da se je oseba, ki je izbrala duhovništvo, prostovoljno odrekla uresničevanju nekaterih svojih državljanjskih pravic, ob tem pa je pravica do združevanja materija, v zvezi s katero je duhovnik prav posebej dolžan biti poslušen cerkveni hierarhiji in spoštovati cerkvene norme. Zahtevna dvodnevna pogajanja o statusu duhovniških društev so se končala s Casarolijevo izjavo, s katero je jugoslovanska vlada vzela na znanje, »da je Sveti sedež pripravljen na ponovno prevpraševanje, na poglobljen način in v dogovoru s katoliškim episkopatom Jugoslavije, tega problema, s čimer bi našel mogoče ustrezne rešitve«, obenem pa izrazila pričakovanje, da do rešitev pride v bližnji prihodnosti. Vatikanska izjava je v očeh jugoslovanskih škofov, ki so v preteklosti zavzeli odločno negativno stališče do duhovniških društev, izpadla kot popuščanje režimu, vendar se je Casaroli, poznavajoč jugoslovanski episkopat, zavedal, da ta prihodnost ne bo nastopila prav kmalu.⁴³ Jugoslovanska stran je enako odločno kot je zahtevala priznanje duhovniških društev, nasprotovala, izraženo z režimsko terminologijo, »zlorabi cerkvene funkcije za politične cilje«, torej za cilje, ki so nasprotni režimski politiki.⁴⁴ Vladni pogajalci so vatikanskim predstavnikom navedli primere tovrstnih zlorab: rušenje enotnosti jugoslovanskih narodov; verska in nacionalna nestrpnost; kršenje pravic in svobode državljanov; zloraba vere za zakonsko nedovoljene namene. Ob tem je jugoslovanska vlada stopnjevala svoje zahteve in od Svetega sedeža terjala, da obsodi primere sodelovanja duhovnikov iz emigracije v protijugoslovanskih terorističnih dejavnostih, pri čemer so imeli v mislih predvsem hrvaške

⁴² Prav tam, str. 81; Casaroli, *Mučeništvo*, str. 327–329.

⁴³ Prav tam, str. 329–332.

⁴⁴ Prav tam, str. 332.

duhovnike. Na Vatikan so letele tudi pritožbe na t. i. protijugoslovansko propagando, ki naj bi jo preko raznih medijev, med drugim tudi vatikanskega tiska in radia, izvajali pripadniki duhovniške emigracije. Tekom pogajanj so vladni predstavniki izpostavili tudi bolj specifična vprašanja, kot je tisto o možnosti beatifikacije kardinala Stepinca in kanonizacije bl. Nikola Tavelića, frančiškana, ki so ga leta 1391 ubili muslimani v Jeruzalemu, ki pa dejansko niso predstavljala velikih težav za pogajalce.⁴⁵

Sveti sedež je želel s pogajanjem, po besedah Casarolija, »na najboljši mogoč način zajamčiti več prostora ter večje spoštovanje pravic in življenja Cerkve in katoličanov v Jugoslaviji«. Ker so vatikanski pogajalci upoštevali, da jugoslovanska vlada ni pripravljena dopustiti pravnih izjem za Cerkev v odnosu do preostalih verskih skupnosti, so svojo taktiko oprli na že uveljavljena jugoslovanska ustavna in zakonska načela – spričo tega so se morali soočiti s polemičnimi očitki jugoslovanske strani, da je vse, kar zahteva Sveti sedež, že zajamčeno vsem jugoslovanskim državljanom in tako tudi katoličanom z Ustavo in njej podrejenimi zakoni – ter zahtevali njihovo popolno uresničitev. Tako je Sveti sedež zahteval, da se ustavno načelo svobode vesti in veroizpovedi uveljavi za vse kategorije državljanov, torej tudi za tiste, za katere to načelo v praksi ni veljalo (učitelji, vojaki, zaposleni v bolnišnicah, vrtcih in internatih ter drugih javnih ustanovah), v zvezi s tem pa je opozarjal na še eno neuresničeno ustavno načelo, tj. enakost vseh državljanov pred zakonom. Vatikanski pogajalci so si poleg tega prizadevali izboljšati položaj Cerkve v Jugoslaviji na področju državnega nadzora semenišč, omejitev javnih cerkvenih manifestacij in poučevanja dogmatskega in moralnega nauka Cerkve, ki je imel v očeh režima pogosto politični značaj. Vendar je največja skrb Svetega sedeža veljala šoli in vzgoji mladine, pri čemer je od jugoslovanske vlade na osnovi ustavno zajamčene pravice staršev do vzgoje otrok zahteval jamstva glede spoštovanja svobode vesti in prepričanj katoliških učencev v državnih šolah.⁴⁶

Uvodna pogajanja so bila zaključena, ne da bi dala viden rezultat, zato so ista vprašanja zaposlovala pogajalce tudi v drugem sklopu srečanj, ki so se vršila v maju in juniju 1965 v Beogradu. Tokrat je bilo kot rezultat pogajanj vendarle oblikovano besedilo *ad referendum*, ki je torej moralo v nadaljevanju dobiti potrditev najvišjih uradnih avtoritet.⁴⁷ Takšno besedilo je bilo s strani Svetega sedeža predloženo v presojo jugoslovanskim škofom. Zagrebški nadškof in novoimenovani kardinal Franjo Šeper se je v njihovem imenu spraševal o smiselnosti sklenitve bilateralnega sporazuma, ki ne bi dodal nič novega temu, kar je že zapisano v jugoslovanski ustavi in drugih zakonih, bi pa morda pustil vtis,

⁴⁵ Prav tam, str. 333–337; Čipić Rehar, Priprava, str. 82.

⁴⁶ Prav tam, str. 82–83; Casaroli, *Mučeništvo*, str. 337–342, 344.

⁴⁷ Prav tam, str. 342–345.

da Sveti sedež sprejema jugoslovanske zakone, ki postavljajo ovire delovanju Cerkve in ne sprejemajo v dokončno njenega prava.⁴⁸

Pogajalci so se zopet srečali 9. in 10. decembra 1965, tokrat v Rimu. Sveti sedež se je v pogajanjih znašel v položaju, da po eni strani Cerkev v Jugoslaviji ni bila izpogajana nobena nova pravica poleg tistih, ki jih je vsem verskim skupnostim jamčila jugoslovanska ustava in drugi zakoni, medtem ko bi po drugi strani moral prevzeti obveze v zvezi z očitano teroristično in politično dejavnostjo predstavnikov Cerkve, kar je med jugoslovanskim (predvsem pa hrvaškim) episkopatom, klerom in verniki zbudilo velik odpor. Vatikanska stran je zato jugoslovanski ponudila obnovitev diplomatskih odnosov (pri čemer sta se obe strani že prej, domnevno upoštevajoč »občutljivost« Srbske pravoslavne Cerkve, dogovorili, da bodo ti nepopolni oz. bodo imeli neobičajno obliko, saj bi apostolski delegat imel obenem misijo odposlanca Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi, ta pa bi imela svojega odposlanca pri Svetem sedežu),⁴⁹ ne da bi bil obenem sklenjen poseben sporazum, čemur pa so v Beogradu na osnovi že prej znanih stališč odločno nasprotovali. Zaradi vztrajanja jugoslovanske vlade, da Cerkev ne dovoli nobene pravne izjeme v odnosu do preostalih verskih skupnosti, je Sveti sedež v nadaljevanju pogajanj, od katerih ni odstopil tako zaradi bojazni jugoslovanskih škofov pred morebitnimi posledicami (te bi poslabšale položaj Cerkve, ki je bil v Jugoslaviji neprimerno boljši kot v drugih komunističnih državah) kot zaradi njihove želje, da bi v državi zopet stalno deloval vatikanski diplomat (ki bi omogočil Svetemu sedežu, da nudi pomoč Cerkev v odnosih z vlado), svoje zahteve, po izjavi Casarolija, »ogulil do kosti« in jih tako omejil na zahtevo po varovanju temeljnih in ustavno zajamčenih pravic Cerkve in njenih vernikov s strani jugoslovanske države. Po drugi strani je Sveti sedež »v dolgih in mučnih pogajanjih« z jugoslovansko vlado uspel iz pravno zavezujočega dela protokola izločiti vladni zahtevi, ki sta v največji meri zbudjali zaskrbljenost pri jugoslovanskih škofih, tj. vladna intervencija pri imenovanju škofov in cerkvena odobritev režimskih duhovniških društev, ter neposredno povezovanje terorizma z dejavnostjo cerkvenih oseb.⁵⁰

Pavel VI. je 1. maja 1966, potem ko je po lastnih besedah »dobro premislil in pretehtal razloge za in proti,« razglasil uradni začetek poslednje faze pogajanj. Srečanja pogajalskih skupin so se odvijala med 18. in 25. majem 1966, tokrat zopet v Rimu. Protokol je začel dobivati svojo dokončno obliko; med drugim so bile vanj vnesene pravno neobvezujoče t. i. ustne izjave (verbalne deklaracije). Ker se je v končno besedilo protokola vendarle vpletla tema o terorizmu

⁴⁸ Prav tam, str. 347.

⁴⁹ Prav tam, str. 346; AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolicy, m. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancem Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvrlijo, 1. 12. 1966, str. 4.

⁵⁰ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 349–351, 353.

in političnem delovanju Cerkve, je kardinal Šeper opozarjal, da bo zaradi tega »izgledalo, kot da je uspel poskus zvezne vlade, da Sveti sedež utiri na svojo protihirvaško smer« ter zato predlagal odlog podpisa protokola oz. nov premislek o celotni problematiki. Obenem je Vatikanu predlagal, da protokol ne bi bil javno objavljen ter zaprosil za možnost, da jugoslovanski škofje izjavijo, da ta ni formuliran po predlogih in v dogovoru z njimi. Slednjič je Šeper, ne zaradi tega, ker je popustil v svojih stališčih, temveč zaradi pokorščine Svetemu sedežu, sprejel papeževo odločitev, da se protokol podpiše.⁵¹

Protokol je v Beogradu 25. junija 1966 z vatikanske strani podpisal vodilni in najzaslužnejši pogajalec Agostino Casaroli, z jugoslovanske strani pa Milutin Morača, član zveznega izvršnega sveta in predsednik zvezne Komisije za verska vprašanja.⁵² Četudi t. i. Beograjski protokol ni predstavljal mednarodne pogodbe na ravni konkordata, je vendarle imel naravo mednarodnega dokumenta, ki je vseboval formalno bilateralno jamstvo o spoštovanju ustavnih in zakonskih določb, ki zadevajo delovanje Cerkve, s strani jugoslovanske države.⁵³ Poleg tega se je z Beograjskim protokolom jugoslovanski režim odpovedal možnosti, da bi odnose s Cerkvijo v Jugoslaviji urejal mimo Svetega sedeža.⁵⁴ Po drugi strani je Sveti sedež s podpisom protokola uradno priznal in s tem dal podporo jugoslovanski družbeno-politični stvarnosti in ustavnemu redu, v katerem Cerkev in vse ostale verske skupnosti »uživajo priznan družbeni in pravni položaj,« s čimer si je jugoslovanski režim na notranjepolitičnem področju zagotovil večjo lojalnost katoličanov.⁵⁵ Ob tem nobena od podpisnic protokola z njim ni sprejela večjih obveznosti od tistih, ki so določene v jugoslovanski ustavi in zakonih ali na drugi strani v uradnih dokumentih Cerkve. S tega zornega kota protokol ni prinesel niti novih pravic niti novih dolžnosti za nobeno stran,⁵⁶ razen vzajemne dolžnosti, da proučita sporne primere delovanja uradnih organov ali oseb, na katere bi opozorila nasprotna stran.⁵⁷

V uvodnem delu protokola so podana temeljna izhodišča, na katerih temelji besedilo protokola. Jugoslovanska stran navaja naslednja osnovna načela urejanja odnosov med Cerkvijo in državo: svoboda vesti; svoboda veroizpovedi; ločitev med Cerkvijo in državo; enakopravnost in enakost vseh verskih skupnosti; enakopravnost vseh državljanov, ne glede na to, katero vero izpovedujejo ali

⁵¹ Prav tam, str. 358–361; AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancem Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvrlijo, 1. 12. 1966, str. 2.

⁵² Košir, Cerkev, str. 267.

⁵³ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 357.

⁵⁴ Roter, *Katoliška cerkev*, str. 282.

⁵⁵ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1967 (št. 78/67), Intervju z odposlancem SFRJ pri SS tov. Cvrlijo, objavljen v časopisu, RELAZIONI INTERNAZIONALI' pod naslovom »Godina dana odnosa izmedju Beograda i Sv. Stolice«, 13. 7. 1967, str. 3.

⁵⁶ Jožica Grgič, *Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo po letu 1960*, Ljubljana 1983, str. 65.

⁵⁷ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 354–357.

pa nobene; svoboda ustanavljanja verskih skupnosti; priznanje verskih skupnosti za pravne osebe; svoboda verskih dejavnosti in kulta. Na osnovi navedenih načel Jugoslavija Svetemu sedežu priznava pravne kompetence nad Cerkvijo v Jugoslaviji in pravico jugoslovanskih škofov do rednih stikov s Svetim sedežem.⁵⁸ Jugoslavija se je poleg tega zavezala k varovanju svobode vesti in svobode veroizpovedi na vseh ravneh državno-politične organizacije.⁵⁹ Osnovna stališča Svetega sedeža se nanašajo na zahteve jugoslovanskih oblasti: nasprotovanje morebitnim zlorabam cerkvenih in verskih funkcij za cilje, ki so dejansko političnega značaja; obsodba vsakega dejanja terorizma ali političnega nasilja, brez ozirov kdo so njegovi storilci, in v zvezi s tem obsodba dejavnosti, ki bi mogle škodovati Jugoslaviji ali krniti njeno politično moč in integriteto.⁶⁰ V tretjem delu protokola se vpleteni strani obvezujeta k trajnim in formaliziranim oblikam medsebojnih odnosov, in sicer najprej z izmenjavo apostolskega delegata Svetega sedeža v Beogradu in odposlanca jugoslovanske vlade v Vatikanu, ter pozneje z izmenjavo rednih diplomatskih predstavnikov, in sicer apostolskega pronuncija v Beogradu in jugoslovanskega veleposlanika v Vatikanu.⁶¹ V zadnjem delu protokola so navedeni problemi, o katerih sta se strani pogajali, ne da bi našli dokončne rešitve in so ubesedeni v t. i. ustnih izjavah: imenovanje novih škofov, duhovniška društva, Zavod sv. Hieronima v Rimu, delovanje duhovnikov v emigraciji, vprašanje svobode vesti in veroizpovedi v državnih šolah, poučevanje verouka ter pravica Cerkve do lastništva in vračila nepremičnin.⁶² Kompleksnost okoliščin, v katerih je bil obravnavani protokol izpogajan in nato ratificiran, ponazarja dejstvo, da ga jugoslovanska vlada ni nikoli objavila v Uradnem listu, kar samo po sebi pričuje o njeni negotovosti pri urejanju odnosov s Cerkvijo oz. njeni nepripravljenosti, da bi sprejete mednarodne obveznosti doma ustrezno uresničila.⁶³ Vendar je kljub začetni nezaupljivosti jugoslovanska vlada sčasoma spoznala in priznala, da podpis Beograjskega

⁵⁸ »Vlada SFRJ upošteva pristojnosti Svete Stolice pri opravljanju njene jurisdikcije nad katoliško cerkvijo v Jugoslaviji pri spiritualnih vprašanjih in vprašanjih, ki so cerkvenega in verskega značaja, kolikor ne nasprotujejo notranji ureditvi SFRJ. – Škofom katoliške Cerkve v Jugoslaviji bo tudi v prihodnje zagotovljena možnost vzdrževanja stikov s Sveto Stolicco, meneč, da imajo takšni stiki izključno verski in cerkveni značaj.« V: Roter, *Katoliška cerkev*, str. 282.

⁵⁹ »Pristojni organi družbeno-političnih skupnosti (občina, okraj, pokrajina, republika, federacija) varujejo vsem državljanom, brez kakršnihkoli razlik, dosledno uporabo zakonov in drugih predpisov, s katerimi je zavarovano vprašanje svobode vesti in svoboda izpovedovanja vere, ki je zagotovljeno z ustavo SFRJ. – Vlada SFRJ je pripravljena preučiti primere, za katere bi Sveta Stolica menila, da je potrebno, da jo v zvezi s temi vprašanji opozori.« V: prav tam.

⁶⁰ »Sveta Stolica potrjuje načelno stališče, da se mora dejavnost katoliških duhovnikov pri opravljanju njihovih duhovniških dolžnosti odvijati v verskih in cerkvenih okvirih in da v skladu s tem ne morejo zlorabiti verske in cerkvene funkcije v namene, ki bi dejansko imeli politični značaj. – Sveta Stolica je pripravljena preučiti primere, za katere bi vlada SFRJ menila, da je potrebno, da jo v tem pogledu opozori.« V: prav tam.

⁶¹ Prav tam, str. 282–283.

⁶² Casaroli, *Mučeništvo*, str. 354–355; Košir, *Cerkev*, str. 268–269.

⁶³ Dolinar, *Katoliška Cerkev*, str. 228.

protokola »označuje novo fazo v odnosih med Cerkvijo in državo oz. SFRJ in Vatikanom v smeri nadaljnjega urejanja in normalizacije odnosov«. ⁶⁴

4 RAZVOJ ODNOSOV MED SVETIM SEDEŽEM IN JUGOSLAVIJO DO OBNOVITVE OBIČAJNIH DIPLOMATSKIH ODNOSOV AVGUSTA 1970

Režimski izvedenec za verska vprašanja Zdenko Roter tolmači, da se je po letu 1960 v odnosih med Cerkvijo in Jugoslavijo začel prehod iz t. i. konfliktnega obdobja v t. i. kompromisno obdobje, pri čemer sta se »srečali državna politika kooperativnosti ter cerkvena politika prilagajanja socialistični državi in družbeni ureditvi«. Omenjeni prehod je poleg stikov med zvezno vlado in katoliškim episkopatom na osnovi memoranduma jugoslovanskih škofov z dne 23. septembra 1960 ter pogajanj o sporazumu med Svetim sedežem in Jugoslavijo med junijem 1964 in junijem 1966 bistveno zaznamovala vzpostavitev poluradnih diplomatskih odnosov na ravni vladnih odposlanstev po podpisu Beograjskega protokola 25. junija 1966 in obnovitev popolnih diplomatskih odnosov s povzdignjenjem vladnih odposlanstev v apostolsko pronunciaturo oz. veleposlaništvo 14. avgusta 1970. ⁶⁵ Ponovno vzpostavljeni diplomatski odnosi so kljub svoji okrnjenosti od začetka izrazito presejali običajne bilateralne odnose, saj je Sveti sedež pod papežem Pavlom VI. poudarjeno nastopal v vlogi svetovne duhovne, moralne in diplomatske sile, Jugoslavija pa se je že dobro desetletje prej uveljavila kot vodilna v skupini neuvrščenih držav. Spričo sorodnih ciljev mednarodne dejavnosti, kot je prizadevanje za mir in popuščanje medblokovske napetosti ter razvoj t. i. tretjega sveta, se je sodelovanje med državama v skladu s predhodnimi pričakovanji jugoslovanskega političnega vrha začelo prvenstveno razvijati »v vprašanjih vojne in miru«. ⁶⁶ V zvezi s tem se je naglo uveljavila praksa izmenjevanja stališč o najbolj perečih problemih mednarodne skupnosti, med drugim z večkratno izmenjavo pisem med jugoslovanskim predsednikom Titom in Pavlom VI. ⁶⁷ Bliskovit napredek v meddržavnih odnosih je dobil odmevno potrditev z avdienco predsednika jugoslovanskega Zveznega izvršnega sveta Mika Špiljaka pri Pavlu VI. 10. januarja 1968, ki se je v zgodovino vpisala kot prvi obisk katerega od predsednikov komunistične vlade

⁶⁴ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1968 (30/1968-1), Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovska konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolici, 21. 10. 1968, str. 3.

⁶⁵ Roter, *Katoliška cerkev*, str. 281.

⁶⁶ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancem Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvrlijo, 1. 12. 1966, str. 3.

⁶⁷ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, 1968 (30/1968-1), Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovska konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolici, 21. 10. 1968, str. 1–4.

pri papežu.⁶⁸ Ob tem so odnosi med Cerkvijo v Jugoslaviji in režimom vidno zaostajali za odnosom med Svetim sedežem in Jugoslavijo. Krivca za takšno stanje za razliko od preteklosti Vatikan in Beograd nista našla drug v drugem, temveč v delu jugoslovanskega (predvsem hrvaškega) episkopata in klera, o katerem je tesen papežev sodelavec kardinal Angelo Dell'Acqua konec decembra 1967 presojal, da »zaostaja v dogajanju in zgleđa da niti ni v stanju, da dojame in uveljavi novo politiko Svetega sedeža«. ⁶⁹ Iz tega razloga se je po podpisu protokola razširilo reklo, ki naj bi najsplošneje označevalo stanje odnosov med Cerkvijo in Jugoslavijo: V višinah sije sonce, spodaj pa se bliska in grmi.⁷⁰

Z vzajemnim imenovanjem vladnih odposlancev v novembru 1966, ki ga je spremljala izmenjava osebnih poslanic med Pavlom VI. in Titom, je Jugoslavija kot prva komunistična država ponovno vzpostavila diplomatske odnose s Svetim sedežem, pri čemer je do konca obravnavanega obdobja z njim »regulirala odnose« in izmenjala diplomatske predstavnike le še Kuba.⁷¹ Za odposlanca jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu je bil imenovan Hrvat Vjekoslav Cvrlje, na kar je v največji meri vplivalo dejstvo, da ni bil le poznavalec Vatikana, temveč tudi znanec Pavla VI., s katerim se je spoznal v vlogi jugoslovanskega konzula v Milanu, kjer je bodoči papež predhodno deloval kot nadškof.⁷² Odposlanstvu jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu je bila poleg splošnih nalog diplomatskega predstavništva v primerih imenovanj novih jugoslovanskih škofov naložena naloga »ustvariti možnost za vpliv na njihov izbor s strani Vatikana,«⁷³ saj je Beograjski protokol vprašanje o predhodnem pristanku jugoslovanske države v primerih škofovskih imenovanj pustil odprto, hkrati pa je jugoslovanska stran že v t. i. ustni izjavi napovedala, da ga bo »ponovno postavila, ko se bo za to pokazala potreba«. ⁷⁴ Jugoslovanske namere so prišle do izraza že v enem od prvih škofovskih imenovanj po obnovitvi diplomatskih odnosov, ko je bil generalni vikar ljubljanske nadškofije Stanislav Lenič 29. novembra 1967 imenovan za ljubljanskega pomožnega škofa. O tem je odposlanca Cvrlijo 2. decembra 1967 obvestil Casaroli, ki je bil julija istega leta imenovan za tajnika Kongregacije za izredne zadeve Cerkve.⁷⁵ Vatikanskemu sogovorniku je Cvrlje

⁶⁸ AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, m. 1969 (št. 20/1969), Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: »Razvoj odnosov med Sveto Stolico in SFR Jugoslavijo«, 3. 3. 1969, str. 4.

⁶⁹ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1967 – Razne informacije, Informacija, ki se nanaša na razgovor med odposlancem Cvrlijo in kardinalom Dell'Acqua o odnosih med SFRJ in Sveto Stolico, 7. 12. 1967, str. 1.

⁷⁰ Pangerl, Cerkve, str. 248.

⁷¹ AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 6.

⁷² Šenol Selimović, Kako sam Tita doveo papi, v: *Slobodna Dalmacija*, 12. 4. 2005, na: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/2005012/temedana02.asp> (pridobljeno: 28. 3. 2016).

⁷³ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o vprašanih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolico, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 2. Zadaci izaslaništva SFRJ pri Sv. Stolici, str. 1.

⁷⁴ Roter, *Katoliška cerkev*, str. 289.

⁷⁵ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 54.

dejal, da je »pričakoval, da bo obveščen o kandidaturi in ne o izvršenem dejstvu,« ter da v prihodnjih postopkih na jugoslovanski strani pričakujejo »drugačen odnos in postopek«. Casaroli mu je odgovoril, da si bo odposlanstvo Svetega sedeža v Beogradu tudi v bodoče prizadevalo, da »na diskreten način spozna naše reakcije in mišljenje o kandidatu,« vendar v posameznih vatikanskih kongregacijah niso naklonjeni vnaprejšnjemu obveščanju in posvetovanju v zvezi z imenovanjem škofov, ker ostajajo zvesti starodavni praksi, poleg tega pa želijo obvarovati popolno zaupnost postopka.⁷⁶ Za drugo specifično nalogo jugoslovanskega odposlanstva je bilo določeno prizadevanje, »da progresivni del Rimske kurije in posameznih redov pride v čim pogostejši kontakt z našim višjim in nižjim klerom, da bi se to odrazilo v njihovem konstruktivnem odnosu do oblasti v SFRJ«. ⁷⁷ Tako je s posredovanjem odposlanstva v Jugoslaviji v drugi polovici junija 1968 bival dekan kardinalskega zbora Eugène Tisserant, ki se je navdušil nad »državnikom« Titom, konec novembra 1968 pa se je tam mudil poddirektor glasila *L'Osservatore Romano* Federico Alessandrini, ki je pozneje v omenjenem glasilu med drugimi pozitivnimi ocenami obiska poudaril tudi »svobodo kulta v Jugoslaviji«. ⁷⁸ V slovenskih razmerah je želji jugoslovanskega režima, »da se uradna pokoncilska vatikanska politika na ustrezen način vodi s strani cerkvene hierarhije v naši državi,« ⁷⁹ služilo sodelovanje priznanega teologa in zagovornika idej Drugega vatikanskega koncila Vladimirja Truhlarja s Papeške univerze Gregoriana z jugoslovanskim odposlanstvom, ki je v naslednjih letih z veliko pozornostjo spremljalo njegovo delovanje v Rimu in domovini in z njim vzdrževalo pogoste stike. ⁸⁰ Poleg navedenih so posebne naloge jugoslovanskega odposlanstva bile še: vzpostavitev stalnih kontaktov s člani t. i. kolonije jugoslovanskega klera v Rimu; sodelovanje z vatikanskimi glasili, posebej slovensko in hrvaško redakcijo Radia Vatikan; spremljanje vatikanskega in italijanskega medijskega poročanja o delovanju Cerkve v Jugoslaviji ter odnosih med Svetim sedežem in Jugoslavijo; spremljanje delovanja Zavoda sv. Hieronima in

⁷⁶ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1967 (št. 78/67), iz razgovora Cvrlje-Casaroli o imenovanju biskupa i slučaju Draganovića, 9. 12. 1967, str. 1–2.

⁷⁷ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o vprašanih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolico, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 2, 4.

⁷⁸ AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, m. 1969 (št. 20/1969), Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: »Razvoj odnosov med Sveto Stolico in SFR Jugoslavijo«, 3. 3. 1969, str. 8–9; AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, m. 1969 (št. 2/1969), Informacija o bivanju prof. F. Alessandrinija, vice-direktorja, *Osservatore Romano* v Jugoslaviji, 26. 12. 1968, str. 3.

⁷⁹ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o vprašanih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolico, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 1.

⁸⁰ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, m. 1969, Informacija o razgovoru odposl. V. Cvrlje z dr. Karlom Vladimirjem Truhlarjem, prof. na Gregorianski univerzi v Rimu, dne 18. 1. 1968, 20. 1. 1969, str. 1–2.

duhovnikov emigrantov ter seznanjenje Svetega sedeža z morebitnimi primeri zlorabe cerkvene funkcije v politične namene z njihove strani.⁸¹

Sveti sedež je izpolnil eno od ključnih obvez iz Beograjskega protokola, ko je bil po predhodni službi na apostolski nunciatu na Japonskem za apostolskega delegata in odposlanca Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi po posredovanju Casarolija, »kot eden najbolj usposobljenih v naši službi,« imenovan naslovni nadškof mesta Heraclea Mario Cagna. Njegova nova diplomatska misija je bila »edinstvenega pomena in teže«,⁸² ker je Vatikan s pomočjo uspešnega sodelovanja z Jugoslavijo želel doseči dva velika strateška cilja: afirmacijo med neuvrščeni državam, v katerih je že tedaj prepoznal ključno prizorišče delovanja Cerkve v prihodnosti, in vzpostavitev urejenih odnosov s preostalimi komunističnimi državami, med katerimi so skoraj vsi sovjetski sateliti imeli večinsko katoliško prebivalstvo, obenem pa je bil položaj Cerkve tam posebej težak. Zaradi pomena Jugoslavije v globalni politiki Svetega sedeža so glede na trditve odposlanca Cvrlice njegovi predstavniki po podpisu Beograjskega protokola »kot po pravilu« izjavljali, da je »enotna in močna Jugoslavija v interesu miru in stabilnosti v Evropi,« obenem pa Sveti sedež Jugoslaviji ni želel »povzročati težav« spričo tega, da »interno« le ni bil popolnoma zadovoljen s položajem Cerkve v državi.⁸³ V zvezi s tem je zgovorno dejstvo, da Sveti sedež vsaj do začetka leta 1969 ni niti enkrat uradno interveniral pri jugoslovanskem odposlanstvu v primeru katerega od spornih vprašanj lokalnega značaja s področja odnosov med Cerkvijo in državo, temveč je njihovo reševanje dosledno prepuščal krajevnim škofom, ki jim je naložil skrb za vzdrževanje normalnih odnosov z oblastmi.⁸⁴ Upoštevanje interesov Cerkve v Jugoslaviji, posebej njenih najkonservativnejših in do sodelovanja z režimom najbolj zadržanih škofov, je Vatikan tako podredil lastnim globalnim interesom, ob tem pa omenjene škofove, v skladu z izjavo Pavla VI., podano ob prvem uradnem srečanju z odposlancem Cvrlico, »da morajo dobri katoličani biti tudi dobri državljani,«⁸⁵ poskušal »obzirno in postopoma spraviti na pot realnejšega in bolj pozitivnega odnosa v politiki do države.«⁸⁶ Vzporedno s tem se je Sveti sedež po podpisu Beograjskega protokola sistematično

⁸¹ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o vprašanih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolico, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 2–5.

⁸² Casaroli, *Mučeništvo*, str. 363.

⁸³ AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 3, 6.

⁸⁴ AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, m. 1969 (št. 20/1969), Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: »Razvoj odnosov med Sveto Stolico in SFR Jugoslavijo«, 3. 3. 1969, str. 12–13.

⁸⁵ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. Razne informacije 1966, Informacija o sprejemu odposlanca vlade SFRJ pri Sveti Stolici pri papežu Pavlu VI., 30. 12. 1966, str. 2.

⁸⁶ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1968 (30/1968-1), Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovska konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolici, 21. 10. 1968, str. 4–5.

lotil reševanja vprašanj organizacijske in kadrovske narave, tj. urejanja škofijskih meja (pri čemer je v primeru bodoče koprške škofije čakal na dokončen dogovor o razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo), ustanavljanja cerkvenih pokrajin (tako je leta 1968 ustanovil slovensko cerkveno pokrajino in povzdignil ljubljansko nadškofijo v rang metropolije) ter imenovanja novih škofov (na kar režim v stikih z vatikanskimi predstavniki ni izrazil pripomb).⁸⁷

Po prihodu v Jugoslavijo je Cagna izpolnil svojo dolžnost in se predstavil tako zveznim kot republiškim oblastem, vendar se je kmalu izkazalo, da bo veliko bolj kot odposlanec Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi dejaven v vlogi apostolskega delegata oz. bo kot osebni predstavnik papeža pri jugoslovanski krajevni Cerkvi nastopal, kakor se je leta 1969 izrazil splitski škof Frane Franić, kot »*dejanski šef*« *jugoslovanskih škofov, ki je urejanje odnosov med njimi in jugoslovansko vlado »v celoti rezerviral zase*«. Tovrstno ravnanje je bilo v nasprotju z določbo Beograjskega protokola, da vatikanski odposlanec pri jugoslovanski vladi zastopa interese Svetega sedeža in ne jugoslovanskega episkopata, ki bi moral samostojno urejati odnose z državnimi oblastmi.⁸⁸ Poleg tega je postalo pravilo, da se je v stikih z državnimi organi izogibal temam s področja mednarodne politike in jih v zvezi s tem prosil za razumevanje »*z ozirom, da so njegovi posli in funkcije v SFRJ religioznega značaja*«, obenem pa je vzdrževal zelo številne in intenzivne kontakte s predstavniki cerkvene hierarhije ter se z najbolj izpostavljenimi škofi (zagrebškim, đakovskim, beograjskim in ljubljanskim) srečeval še pogosteje kot z ostalimi.⁸⁹ Iz tega razloga je drža Cagne pri jugoslovanskih oblasteh na začetku zbujala negotovost, v naslednjih letih pa se je izkazalo, da gre pri tem za premišljeno taktiko Svetega sedeža. Ta je določil, da se Cagnov delokrog omeji izključno na zadeve, vezane na Cerkev v Jugoslaviji in se v zvezi z njenimi problemi pred jugoslovansko vlado sklicuje na Beograjski protokol in dobre meddržavne odnose (kar je konec koncev odgovarjalo obema stranema, posebej jugoslovanski, ki je odnos med Cerkvijo in državo še naprej tolmačila kot njeno notranjepolitično zadevo, »*urejeno z Ustavo in pozitivnimi zakoni*«), medtem ko je razvijanje meddržavnih odnosov postala skrb jugoslovanskega odposlanstva pri Svetem sedežu in odgovarjajočih uradov vatikanske kurije (kar je prav tako odgovarjalo eni in drugi strani, jugoslovanski predvsem zato, ker je uspešno sodelovanje s Svetim sedežem

⁸⁷ AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, m. 1969 (št. 20/1969), Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: »Razvoj odnosov med Sveto Stolico in SFR Jugoslavijo«, 3. 3. 1969, str. 13–15.

⁸⁸ AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1969 (št. 20/1969), Informacija o razgovoru odposlanca Cvrleje (ob prisotnosti Humna in Dobrile) s škofom Franićem, dne 26. in 27. 6. 1969 v Rimu, 28. 6. 1969, str. 1.

⁸⁹ AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1967 (št. 7/67-64), Informacija o obiskih in kontaktih odposlanca Sv. sedeža pri Vladi SFRJ msgr. Cagne – Informacija Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, 11. 11. 1967, str. 1, 3.

na področju mednarodne politike prispevala k bolj konstruktivnemu odnosu Cerkve v Jugoslaviji do režima).⁹⁰

Štiri leta po podpisu Beograjskega protokola sta se Jugoslavija in Sveti sedež odločila, da na osnovi pozitivnega razvoja meddržavnih odnosov, kakor tudi odnosov med režimskimi oblastmi in Cerkvijo v Jugoslaviji, uresničita neizpolnjeno obvezo iz omenjenega protokola in vzpostavita običajne diplomatske odnose, saj so obstoječi imeli »*edinstveno diplomatsko obliko*«. ⁹¹ Odposlanstva obeh vlad sta namreč imela značaj poluradnih diplomatskih predstavništev, zato sta bila deležna popolnega diplomatskega tretmana (jugoslovanska vlada se je konec leta 1967 odločila, da bo odposlanca Cagno obravnavala na enak način kot druge veleposlanike in šefe diplomatskih misij, medtem ko je Sveti sedež imel takšen odnos do odposlanca Cvrlja že od začetka), ne pa tudi značaja diplomatskega predstavništva, »*kar 'via fakti' tudi so,*« kakor je oktobra 1968 presodil jugoslovanski odposlanec Cvrlje.⁹² Navedeno dejstvo je dobilo formalno obeležje, ko je bila 14. avgusta 1970 v jugoslovanskih medijih objavljena odločitev Zveznega izvršnega sveta, da bo Jugoslavija s Svetim sedežem vzpostavila odnose na ravni veleposlaništev. Devet dni pozneje je omenjeno odločitev dopolnila vest, da je bil z ukazom predsednika republike Tita za novega veleposlanika pri Svetem sedežu imenovan dotedanji odposlanec Cvrlje, medtem ko je Pavel VI. za apostolskega pronuncija (veleposlanika) Svetega sedeža v Jugoslaviji imenoval dotedanjega apostolskega delegata in odposlanca Cagna.⁹³ Vatikanski diplomat Casaroli je dokončno normalizacijo diplomatskih odnosov označil za »*krono pogajanj*«, ⁹⁴ v katerih je sodeloval z jugoslovansko stranjo v sredini šestdesetih let, nadaljnji razvoj dogodkov pa je pokazal, da so diplomatski odnosi med Svetim sedežem in Jugoslavijo ostali na doseženi ravni tako v formalnem kot vsebinskem pogledu polnih dvajset let oz. vse do leta 1990.⁹⁵ V navedenem letu pa se je spričo sprememb na jugoslovanskem notranjepolitičnem prizorišču, ki so sledila prvim povojnim demokratičnim volitvam po posameznih republikah, začelo spreminjati stališče Svetega sedeža o nujnosti ohranitve Jugoslavije. Njeni družbenopolitični ureditvi in ozemeljski

⁹⁰ AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 1, 7.

⁹¹ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 363.

⁹² AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1967 (št. 7/67-64), Informacija o obiskih in kontaktih odposlanca Sv. sedeža pri Vladi SFRJ msgr. Cagne – Informacija Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, 11. 11. 1967, str. 2; AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1968 (30/1968-1), Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovska konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolici, 21. 10. 1968, str. 5, 9–10.

⁹³ AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Razno 1970, S Sveto Stolico na ravni veleposlaništev (Delo, 14. 8. 1970), Cvrlje – veleposlanik v Vatikanu (Delo, 23. 8. 1970).

⁹⁴ Casaroli, *Mučeništvo*, str. 363.

⁹⁵ AS 1211, KOVS, šk. 4, fasc. 1989, Izveštaj o radu Ambasadorja SFRJ pri Svetoj Stolici Štefana CIGOJA za vreme njegovog mandata od 20. novembra 1985. do 15. septembra 1989. godine, september 1989.

celovitosti je Sveti sedež odrekel podporo januarja 1991 s pozivom vsem vpletenim stranem k spoštovanju človekovih pravic in pravice narodov do samoodločbe. S tem je Sveti sedež takratni jugoslovanski republiki Slovenijo in Hrvaško prvič in le posredno, toda obenem dovolj jasno podprl pri prizadevanjih za demokratizacijo in državno samostojnost, ki jo je leto dni zatem v obeh primerih mednarodno priznal pred veliko večino drugih držav.⁹⁶

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

ARS, AS 1211, Fond Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi.

Literatura

Akmaž, Miroslav, Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine, v: *Croatica Christiana periodica* 27 (2003), št. 52, str. 171–202.

Casaroli, Agostino, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963.–1989.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001.

Čipić Rehar, Marija, Priprava, sprejem in pomen protokola med SFRJ in Svetim sedežem, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 42 (2002), št. 3, str. 75–90.

Čipić Rehar, Marija, Odnos med Antonom Vovkom in CMD, v: *Vovkov simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2005, str. 131–144.

Dolinar, France M., Katoliška Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. D. Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998, str. 222–233.

Ferjančič, Roman in Šturm, Lovro, *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*, Nova revija, Ljubljana 1998.

Grgič, Jožica, *Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo po letu 1960*, Delavska enotnost, Ljubljana 1983.

Griesser Pečar, Tamara, Pomen 'osvoboditve' za slovensko Katoliško cerkev, v: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov* (ur. A. Gabrič), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 111–138.

Griesser Pečar, Tamara, Katoliška cerkev v komunistični Sloveniji: »sovražnik številka ena«, v: *Represivne metode totalitarnih režimov: zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta* (ur. M. Čoh Kladnik in N. Strajnar), Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2012, str. 131–145.

Jurkovič, Ivan, Dejavnost Svetega sedeža za mir v Srednji in Vzhodni Evropi, v: *Bogoslovni vestnik* 61 (2001), št. 2, str. 221–243.

Košir, Borut, Cerkev in njen odnos do političnih ureditev, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. M. Benedik, J. Juhant in B. Kolar), Družina, Ljubljana 2002, str. 255–270.

⁹⁶ Ivan Jurkovič, Dejavnost Svetega sedeža za mir v Srednji in Vzhodni Evropi, v: *Bogoslovni vestnik* 61 (2001), št. 2, str. 227–229.

- Pangerl, Viljem, Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. M. Benedik), Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 235–251.
- Režek, Marija, Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), št. 3, str. 367–390.
- Režek, Mateja, Država in katoliška cerkev v Jugoslaviji (1945–1966), v: *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001* (ur. A. Šelih in J. Pleterski), Ljubljana 2002, str. 309–321.
- Roter, Zdenko, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1973*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976.
- Vovk, Anton, *V spomin in opomin: osebni zapiski škofa Antona Vovka od 1945 do 1953* (ur. B. Otrin), Družina, Ljubljana 2003.

Spletni viri

- Selimović, Šenol, Kako sam Tita doveo papi, v: *Slobodna Dalmacija*, 12. 4. 2005, na: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/2005012/temedana02.asp> (pridobljeno: 28. 3. 2016).

POVZETEK

V pričujočem prispevku avtor s pomočjo spominov vatikanskega diplomata Agostina Casarolija, arhiva slovenske Verske komisije in obstoječe znanstvene literature prikaže nekatere bistvene vidike odnosa med Svetim sedežem in Jugoslavijo v obdobju 1953–1970. Avtor pojasnjuje, da se je po enostranski prekinitvi diplomatskih odnosov s Svetim sedežem decembra 1952 v sredini šestdesetih let pot za obnovitev diplomatskih odnosov odprla tako zaradi interesa jugoslovanske strani, kot zaradi spravne države jugoslovanskih škofov do režimskih oblasti in začetega odpiranja vesoljne Cerkve komunističnim državam. Po črki sporazuma med Svetim sedežem in Jugoslavijo, ki je bil pod imenom Beograjski protokol podpisan junija 1966, so bili med državama novembra istega leta vzpostavljeni poluradni diplomatski odnosi na ravni vladnih odposlanstev, ki so dobili obliko običajnih diplomatskih odnosov s povzdignjenjem vladnih odposlanstev v veleposlaništvo oz. apostolsko pronunciaturo avgusta 1970. Na osnovi obnovljenih diplomatskih odnosov se je med Svetim sedežem in Jugoslavijo razvilo intenzivno sodelovanje na polju mednarodne politike, medtem ko so odnosi med Cerkvijo in režimom v Jugoslaviji vidno zaostajali za meddržavnimi odnosi.

KLJUČNE BESEDE: Sveti sedež, Jugoslavija, diplomatski odnosi, Ostpolitik, Beograjski protokol

Summary

CERTAIN SIGNIFICANT ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE HOLY SEE AND YUGOSLAVIA IN THE PERIOD 1953–1970

In this article the author with the help of the memoirs of the Vatican diplomat Agostino Casaroli, the archives of the Slovenian Religious Commission, and existing scientific works presents some of the significant aspects of the relationship between the Holy See and Yugoslavia in the period from 1953 to 1970. The author explains that after the unilateral termination of diplomatic relations with the Holy See in December 1952, the path for the renewal of diplomatic relations was opened in the middle of the 1960s due to the interest of the Yugoslav side as well as due to the reconciliatory stance of the Yugoslav bishops towards the regime authorities and the start of the opening of the universal Church towards Communist countries. Issuing from the agreement between the Holy See and Yugoslavia, which was signed in June 1966 under the name Belgrade Protocol, semi-official diplomatic relations were established between the countries in November of the same year on the level of government delegations and which were given the form of ordinary diplomatic relations with the promotion of government delegations into the embassy and Apostolic Nunciature in August 1970. Based on the restored diplomatic relations, an intense cooperation between the Holy See and Yugoslavia was developed in the field of international politics, while relations between the Church and the regime in Yugoslavia visibly lagged behind relations between the states.

KEYWORDS: *Holy See, Yugoslavia, diplomatic relations, Ostpolitik, Belgrade Protocol*

Metod Benedik

dr. cerkvene zgodovine, prof. emeritus
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-naslov: metod.benedik@rkc.si

MEDIJI O VRAČANJU TEOLOŠKE FAKULTETE V UNIVERZO V LJUBLJANI

Teološki študij na Slovenskem ima dejansko tako dolgo in bogato zgodovino kot krščanstvo v tej deželi. V bogoslovni vedi so svoje učence poučevali misionarji, ki so prihajali iz Salzburga in Ogleja. Za brata Cirila in Metoda je znano, da sta takoj v začetku misijonskega delovanja na Moravskem in v Panoniji poučevala svoje bodoče sodelavce duhovnike. Žitje Konstantina v 15. poglavju piše: »Ko pa je prišel v Moravo, ga je z veliko častjo sprejel Rastislav, zbral učence in mu jih izročil, da bi jih učil. V kratkem pa je vse cerkveno bogoslužje prevedel in jih naučil jutranjico, ure, večernico, povečernico in skrivnost sv. maše.« In še naprej pravi: »Ko pa je prebil (Konstantin) štirideset mesecev v Moravi, je šel posvetiti svoje učence. Sprejel pa ga je med potjo Kocelj, knez panonski, in je močno vzljubil slovenske knjige, se jih naučil in mu dal do 50 učencev, da bi se učili.«¹ Ko so od konca 11. stoletja na slovenskih tleh in obrobju nastajale močne naselbine meniških redov, benediktincev, kartuzijanov in cistercijanov, so te s svojimi internimi šolami postale središča teološkega izobraževanja, kar na poseben način spričujejo bogate samostanske knjižnice. Znan je zapis Pavla Santonina, ki je leta 1487 spremljal oglejskega vizitatorja škofa Petra Carlija iz Caorlena poti po naših deželah: »Po obisku cerkve smo šli po skrivnih stopnicah v biblioteko in drugo cerkev, zgrajeno nad oboki spodnje cerkve. V knjižnici je kakih 2000 in več zvezkov, knjig z vseh področij znanja in večinoma napisanih na pergamentih. Tudi stare so med njimi, pisane s trsom in ne tiskane, kakor je danes navada.«² Interni študij teologije so imeli tudi mlajši samostani, križniki, minoriti, avguštinci in nekoliko pozneje frančiškani ter kapucini, o

¹ Metod Benedik 1985, Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* (AES) 7 (1985), str. 152.

² Primož Simoniti, *Paolo Santonino. Popotni dnevniki*, Celovec-Dunaj-Ljubljana 1991, str. 87.

čemer pričajo ohranjene knjižnice. Nemajhnega pomena so bile župnijske šole po mestih, ki so posebno živahno dejavnost razvile v začetku 15. stoletja. Nekatere so nudile le osnovno izobrazbo, ki je omogočila študij na univerzah po tujih deželah, nekatere od njih, kot na primer v Ljubljani, Kranju, Ribnici, pa so dale duhovniškim kandidatom vso potrebno izobrazbo.

Novo obdobje na področju teološkega študija, nekak uvod v današnje stanje, je nastopilo s katoliško prenovo in tridentinskim koncilom. Koncilna navodila glede študija je začel uresničevati ljubljanski škof Janez Tavčar (1580–1597); v poročilu Apostolskemu sedežu dne 27. oktobra 1589 je zapisal, da je v skladu z odloki tridentinskega koncila v Gornjem Gradu ustanovil semenišče, v katerem se pod vodstvom šestih duhovnikov vzgaja šestnajst semeniščnikov.³ V tej ustanovi lahko vidimo začetke organiziranega javnega visokega šolstva na Slovenskem. Kljub temu so se še vedno dokaj številni duhovniški kandidati »šolali privatno«: poučevali so jih domači župniki. Iz zapisov škofa Tomaža Hrena v njegovih Protokolih, kjer je redno zapisoval osnovne podatke o novih prezbiterjih, lahko o načinu in kakovosti teološke izobrazbe razberemo marsikaj. Nekateri značilni primeri: »1606, 25. marca: Jurij Kramarčič iz Novega mesta, gojenec semenišča v Gornjem Gradu, v vsem zadostno izobražen; 1608, 5. aprila: Ilečič Jakob iz Radovljice, zelo skromnega znanja, posvečen na priporočilo kamniškega župnika in arhidiakona Sebastijana Trebuhana, ki je obljubil, da bo poskrbel za njegovo izobrazbo; 1609, 19. septembra: Dornaher Florijan, tri leta gojenec gornjegrajskega semenišča, vendar so ga izpraševalci in škof sam zavrnil: ko je vpričo patrov kapucinov obljubil, da se bo popravil, ga je škof le posvetil; 1610, 5. junija, Tekstor Tobija iz Gornjega Grada, gojenec tamkajšnjega semenišča, zavezal se je, da bo ostal vedno v službi semenišča; 1611, 17. decembra, Otava Mihael iz Kranja, bakalaver svobodnih umetnosti in filozofije.«⁴ Leta 1619 so jezuiti na svoji gimnaziji v Ljubljani uvedli predavanja kazuistike (moralne teologije), s katerimi so povezane javne disputacije o teoloških tezah. Od leta 1708 so ohranjene tiskane teze za slovenske šolske disputacije in obrambe. Ko je bil leta 1773 jezuitski red ukinjen, se je pouk teologije prenesel v semenišče.

Z odloki Jožefa II. je moral prenehati študij teologije v semeniščih in redovnih šolah; vsi bogoslovci so morali študirati teologijo v »generalnih semeniščih« (Gradec, Innsbruck in še drugje). Močna sprememba pa je nastopila s prihodom Francozov v deželoin ustanovitvijo Ilirskih provinc (1809–1813). Takrat je teološki študij na Slovenskem prvič dosegel najvišjo akademsko raven.⁵

³ Prim. France Martin Dolinar, *Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov od Tavčarja do Missie*, v: *Bogoslovni vestnik (BV)* 39 (1979), str. 204.

⁴ Metod Benedik, *Iz Protokolov ljubljanskih škofov*, v: *AES* 10 (1988), str. 9.

⁵ Matjaž Ambrožič, *Teološki študij na Slovenskem od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne*, v: *AES* 32 (2010), str. 107.

Francozi so namreč v Ljubljani uvedli Centralne šole, ki so postale z letom **1811 akademija – univerza** s pravico podeljevanja akademskih naslovov. V univerzi je delovala tudi **teološka fakulteta** s štiriletnim študijem. Prvi rektor univerze je bil Jožef Balant, poznejši goriški nadškof. Po odhodu Francozov so avstrijske oblasti francosko ustanovo seveda ukinile, teološki študij pa se je nadaljeval na liceju. Pod škofom Wolfom je leta 1851 škofija sama prevzela ureditev tega študija, ki je obsegal naslednje predmete: dogmatiko, razlago Svetega pisma z orientalskimi jeziki, moralno in pastoralno teologijo, cerkveno zgodovino s patrologijo in cerkveno pravo. Dejansko je šlo za študij kot prej na fakulteti, samo da je poslej imel le status visoke šole. Leta 1818 je bilo v Gorici obnovljeno semenišče za bogoslovce goriške, tržaške, krške in poreške škofije. Tudi na Štajerskem so se razmere predvsem s škofom Slomškom močno spremenile. Leta 1859 je prenesel sedež škofije iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor, ob tem pa je vzpostavil tudi samostojno bogoslovno šolo v Mariboru.⁶

V akademskem letu 1918/1919, ki je bilo zadnje leto bogoslovnega učilišča, so kot predavatelji delovali Janez Fabijan, Janez Janežič, Josip Lesar, Josip Dolenc, Aleš Ušeničnik, France Ušeničnik, Janez Zore, Franc Grivec, Josip Srebrnič, Josip Dostal, Stanko Premrl in Alojzij Stroj. V tem letu so tudi bogoslovni profesorji pripravljali ustanovitev univerze v Ljubljani. Podpredsednik vseučiliške komisije je bil cerkveni zgodovinar Janez Zore, člani pa oba Ušeničnika in Janez Janežič, ki ga je pozneje nadomestil Josip Srebrnič. Z ustanovitvijo univerze v Ljubljani leta 1919 se je bogoslovno učilišče preoblikovalo v teološko fakulteto, ki je delovala v okviru ljubljanske univerze.⁷

Delovanje bogoslovne šole se v prvem fakultetnem letu 1919/1920 ni bistveno spremenilo. Prvo leto je bil za dekana izvoljen France Ušeničnik, teološka fakulteta pa je štela 94 rednih in 7 izrednih študentov. Spomenica o delu fakultete v prvih desetih letih ugotavlja,

- da je bila teološka fakulteta integralen del ljubljanske univerze v vsej zgodovini (1596, 1810, 1848 in 1919);
- da je potrebna iz narodnostnih ozirrov:
 1. ker raziskuje domačo zgodovino in staroslovansko književnost;
 2. ker so profesorji v desetih letih objavili 20 znanstvenih knjig, 130 znanstvenih razprav in 9 letnikov revije Bogoslovni vestnik;
 3. ker ima redno okoli 100 slušateljev;
 4. ker je nenazadnje najcenejša fakulteta (sicer bi država morala vzdrževati bogoslovno učilišče).

⁶ Prim. Maks Miklavčič, O našem jubileju in bogoslovni izobrazbi na Slovenskem pred letom 1919, v: *BV* 29 (1969), str. 168.

⁷ Prim. Bogdan Kolar, Teološka fakulteta – del Univerze v Ljubljani, v: *AES* 32 (2010), str. 122.

Po koncu druge svetovne vojne so se razmere začele spreminjati. Že v zimskem semestru 1946/1947 je kazalo, da bo teološka fakulteta izločena iz sestava univerze, a se je stvar takrat še uredila. Zakon o ureditvi visokega šolstva v LRS 1949 je določal, da se teološka fakulteta izloči iz sestava univerze in postane samostojna fakulteta. Akademsko leto 1951/1952 je bilo zadnje leto državne teološke fakultete. Svet za znanost in kulturo je fakulteti 4. marca 1952 poslal dopis, da z ozirom na ustavne določbe o ločitvi Cerkve in države teološka fakulteta **dne 31. (!) junija 1952 preneha biti državna ustanova.**⁸

V okviru Tedna Univerze decembra 2008 je Jože Ciperle skupaj s Tatjano Deklevo pripravil razstavo Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani skozi čas in prostor, obenem pa tudi spremno študijo Teološki študij v Ljubljani pred ustanovitvijo Univerze. Burna leta za Teološko fakulteto je ob gradivu iz univerzitetnega arhiva pripravila Tatjana Dekleva: Od fakultete ljubljanske univerze do cerkvene ustanove 1945–1952. V študiji najprej opozarja na nove razmere, ki so se začele že takoj leta 1945. »Ideologija vladajočega sloja je bila v nasprotju z načeli Cerkve in Teološke fakultete, zato je celoten sistem verskega šolstva postal za oblast odvečen in nezaželen. Ustava FLRJ iz leta 1946 je verske šole obravnavala kot zasebne šole, nad katerimi ni imela nadzora, zato jih je poskušala ukiniti.« Slovenski prosvetni minister je 15. novembra 1946 podpisal odločbo o izločitvi Teološke fakultete kot specifične verske šole iz sklopa univerze. »S tem je bila Teološka fakulteta formalnopravno izločena iz univerze v Ljubljani, dejansko pa je do izključitve prišlo šele leta 1949.« Na univerzi so to vprašanje prvič obravnavali 18. marca 1947. Ljudska skupščina LRS je oktobra 1949 sprejela nov zakon o ureditvi visokega šolstva. Na osnovi tega je bila 27. decembra 1949 sprejeta uredba: »Teološka fakulteta ljubljanske univerze se izloči iz sestava ljubljanske univerze in postane samostojna fakulteta.« Dne 23. marca 1950 se je konstituiral fakultetni svet samostojne Teološke fakultete. Kljub ločitvi so se vezi med fakulteto in univerzo ohranile, pa tudi spremembe niso vplivale na način študija niti na pravice, ki so jih uživali profesorji in študenti: oboji so bili izenačeni s profesorji in študenti drugih visokošolskih ustanov, saj je bila Teološka fakulteta še vedno v sistemu javnega šolstva in financirana iz proračunskih sredstev.

V začetku petdesetih let so se zaostрили odnosi med Jugoslavijo in Svetim sedežem ter poslabšali odnosi med državo in rimskokatoliško Cerkvijo v Jugoslaviji. Poostren je bil odnos do katoliške inteligence, v šolah je bil odpravljen verouk, ustanovljena je bila verska komisija. Takratni dekan Teološke fakultete Stanko Cajnkar je poslal predsedniku države Josipu Brozu Titu posebno spomenico, v kateri je izrazil željo, da bi fakulteta še naprej ostala državna ustanova,

⁸ Prim. Marijan. Smolik, Kronika državne Teološke fakultete, v: *BV* 29 (1969), str. 171.

kar pa ni pomagalo, saj so odločitve že padle. Ob tem je bila obljubljena državna subvencija za vzdrževanje fakultete. Dekan Cajnkar je od velikega kanclerja Teološke fakultete, škofa Antona Vovka, dobil mandat za ureditev statusne spremembe fakultete; notranjemu ministrstvu je sporočil, da se je uredila cerkvena Teološka fakulteta v Ljubljani. Državni organi so seveda ohranili in še okrepili nadzor nadfakulteto tudi potem, ko je ta postala zasebna cerkvena ustanova. Nadaljnje financiranje so pogojevali z ukrepi, ki so jim omogočali poseganje v njeno delovanje. Teološka fakulteta je morala pripraviti statut, ki je bil pogoj za njeno nadaljnje delovanje. Fakulteta sama je že kmalu po koncu vojne začela razmišljati o novem statutu, ki naj bi še bolj upošteval vse kanonične predpise o samostojnih cerkvenih visokih šolah, pa tudi razmere v socialistični stvarnosti, v kateri se je znašla.⁹

Dejavnost fakultete od leta 1952 do praznovanja njenega zlatega jubileja leta 1969 je v slavnostni številki *Bogoslovnega vestnika* povzel Stanko Cajnkar. Predstavil je probleme teologije v povojnem obdobju, profesorski zbor v tem obdobju, proslave in slovesnosti na fakulteti, tečaje, razstave, kongrese in akademije, stike s tujino in vrsto konkretnih podatkov o profesorjih in slušateljih fakultete.¹⁰

Proti koncu osemdesetih let so se v vzhodni Evropi razmere vse bolj rahljale. V ozadju vsega je bil močan in pogosto ponavljan klic papeža Janeza Pavla II., ki je zahteval temeljne človekove svoboščine: svobodo misli, svobodo besede, svobodo veroizpovedi, svobodo izražanja, svobodo zbiranja, svobodo normalnega gibanja, svobodo v stikih z vsemi ljudmi vsega sveta ne glede na zunanje drugačnosti.

V Cerkvi na Slovenskem so se dogajale pomembne spremembe. Papež Pavel VI. je 22. decembra 1968 podpisal bulo, s katero je ustanovil slovensko cerkveno pokrajino, imenovano ljubljanska. Za prvega metropolita nove cerkvene pokrajine je bil umeščen ljubljanski nadškof Jožef Pogačnik. Ko je Italija končno priznala državno mejo med Jugoslavijo in Italijo, je papež Pavel VI. 12. oktobra 1977 obnovil nekdanjo koprsko škofijo. Tako je bila prvič v zgodovini slovenskega naroda večina slovenskega narodnostnega ozemlja (celotno ozemlje SR Slovenije) združena v enotni, samostojni in prvi resnično slovenski metropoliji. Posebno potrditev samostojnosti notranjega cerkvenega življenja na Slovenskem je pomenila ustanovitev slovenske pokrajinske škofovske konference junija 1983.¹¹Radikalne spremembe na družbenem področju je jasno napovedoval »proces proti četverici« 1988/89. Naslednja leta pa so potekala v znamenju poti v slovensko samostojno in suvereno državo. Dne 23. decembra

⁹ Prim. Tatjana Dekleva, *Od fakultete ljubljanske Univerze do cerkvene ustanove 1945-1952*, Ljubljana 2008, str. 30.

¹⁰ Prim. Stanko Cajnkar, *Delo fakultete po ločitvi od univerze*, v: *BV 29* (1969), str. 179.

¹¹ Prim. F. M. Dolinar, *Slovenska cerkvena pokrajina*, Ljubljana 1989, str. 36.

1990 se je velika večina Slovencev na plebiscitu odločila za samostojno državo. 25. junija 1991 je slovenski parlament sprejel ustavni zakon za uresničitev Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Dne 26. junija je bila slovesno razglašena samostojna Republika Slovenija, 13. januarja pa je Vatikan priznal Slovenijo kot neodvisno in samostojno državo.

Priloga 1

Vse te spremembe so odmevale tudi na Teološki fakulteti. Vedno več je bilo odpiranja navzven, o čemer so javnost obveščali razni mediji. Razmere na fakulteti je leta 1989 v daljšem razgovoru za mesečnik Ognjišče (številka 4 za april) ob praznovanju 70-letnice nepretrganega delovanja predstavil takratni dekan Rafko Valenčič.

Univerza v Ljubljani je bila ustanovljena po prvi svetovni vojni, leta 1919. Z nastankom univerze pa je bila potrjena tudi slovenska kulturna identiteta. Teološka fakulteta (TF) je bila v sklopu univerze že ob njeni ustanovitvi in je ostala del slovenske univerze vse do leta 1952. Nekajkrat so bili njeni profesorji tudi rektorji univerze. Mlada TF je imela tedaj odlične profesorje, naj omenim samo znanega filozofa Aleša Ušeničnika, ekumenskega delavca in raziskovalca življenja in dela sv. Cirila in Metoda Franca Grivca, poznavalca stare krščanske literature Franca Ksaverja Lukmana, med tedaj mlajšimi pa psihologa dr. Antona Trstenjaka in pred dobrim letom umrlega filozofa dr. Janeza Janžekoviča. Prve težave in probleme je fakulteta začutila takoj ob koncu vojne, ko so mnogi profesorji in tudi številni študenti odšli v inozemstvo in je nekaj časa delovala v Italiji, pozneje pa vzporedno z Ljubljano tudi v Argentini (Buenos Aires). Takrat je bila fakulteta res zelo osiromašena, toda kmalu je pokazala svojo življenjskost in trdoživost: prilagoditi se v novih razmerah. Nekaj študentov in profesorjev je prišlo iz Maribora, pridružili so se tudi primorski študentje, ki so prej študirali v Gorici ali kje drugje, tako da so bili v tistih letih vsi slovenski bogoslovci in tudi več ali manj nekdanji teološki profesorji skupaj. Mariborska teološka šola je bila ukinjena že med vojno, ko so Nemci zasedli Maribor in razgnali študente in profesorje. V tistih letih je bilo več političnih, lahko bi jih imenovali administrativnih zapetljajev med družbo in Cerkvijo. Konec junija leta 1952 je bila TF izločena iz univerze. Na skromnem listku, ki ga hranimo v arhivu, je bilo sporočeno, da ne spadamo več v sklop univerze in da nove naloge prevzemajo državne institucije. To je bilo za fakulteto tedaj boleče, prav tako tudi za ves narod, ker je teologija in teološka misel eno temeljnih področij človekove misli in iskanja, navzoča povsod vselej v zgodovini človeštva. Zato danes marsikdo, bodisi veren ali neveren, ne more razumeti, kako je do tega moglo priti.

Leta 1952 so se odnosi res zelo ohladili, toda osebnih odnosov med profesorji ti administrativni zapletji niso nikoli popolnoma pretrgali. Resni ljudje, ki

jim je predvsem do znanosti, se niso medsebojno oddaljevali. V zadnjem desetletju pa je teh stikov vedno več. Razodevajo se na različnih ravneh: na osebni, ker vabijo naše profesorje tudi na predavanja na druge fakultete, pa tudi mi koga povabimo. V mesecu maju na naši fakulteti redno predava o samoupravljanju profesor pravne fakultete Ivan Kristan. Naši profesorji imajo tudi pravico povabiti tega ali onega gosta za nazornejši prikaz določenega vprašanja. Več je sodelovanja na znanstvenih simpozijih, ki zadevajo slovensko cerkveno in narodnostno zgodovino, literaturo, filozofsko misel in preteklost. Na filozofski fakulteti so zanimive predvsem okrogle mize. Tako niti ne čutimo ločitve med fakulteto in univerzo. Bolj so jo svojčas občutili študentje, ker niso bili izenačeni z drugimi študenti: niso imeli otroškega dodatka, zdravstvenega zavarovanja in drugih ugodnosti. Vse to je zdaj že nekaj časa urejeno, naši študentje so tudi povezani z drugimi, sodelujejo na različnih področjih: kulturno, športno, znanstveno, zlasti pa na prijateljski osnovi in osebnih stikih.

Da bi teološka šola imela status fakultete, je morala dobiti od Vatikana posebno priznanje. To je bila že nekdanja splošna praksa. Gre predvsem zato, da bi teološke šole v svetu imele neki enoten program študija, bodisi da lahko študentje prehajajo iz ene fakultete na drugo, bodisi da dobijo povsod, kjer koli študirajo dokaj izenačeno teološko izobrazbo. V duhu drugega vatikanskega koncila je bil študij na katoliških teoloških fakultetah posodobljen.

To so tako imenovane katoliške univerze, npr. v Italiji v Milanu; Francozi jo imajo v Parizu, Lillu, Toulousu; Poljaki v Lublinu ... Te univerze vodijo katoličani, niso pa to strogo cerkvene šole, ki bi se ukvarjale z zgolj cerkvenimi strokami: filozofijo, teologijo, cerkvenim pravom, versko sociologijo. Cerkvene šole so tiste, ki jih ustanovi hierarhična Cerkev za svoje potrebe, katoliške univerze, visoke šole ali fakultete pa so tiste, ki jih katoličani svobodno ustanavljajo in preučujejo razne veje znanosti s katoliškega vidika.

Po novih uredbah iz leta 1979 naj bi osnovni teološki študij, ki pa vključuje tudi dvoletni študij filozofije, trajal pet let, le da ni več tako strogo ločeno, dve leti filozofija in tri leta teologija, ampak se eno z drugim dopolnjuje in šesto leto je leto priprave na pastoralno službo – pastoralno leto kot neposredna priprava na duhovniško posvečenje. Kdor pa želi takoj po petem letniku zaključiti svoj študij, ga lahko zaključi z diplomom; če želi, pa lahko opravlja krajšo ali daljšo specializacijo (doma ali v tujini).

Priloga 2

V razgibanem času procesa proti četverici se je Teološka fakulteta začela spet pojavljati v javnosti. V Odboru za varstvo človekovih pravic je deloval njen profesor Anton Stres. Tudi sicer je katoliška Cerkev s svojimi molitvenimi shodi stopala v javnost. Vzporedno s tem se je vse glasneje porajalo vprašanje,

kakšen status ima Teološka fakulteta v slovenski družbi. Dne 16. junija 1990 je Aleš Gabrič z Inštituta za novejšo zgodovino v časopisu Delo objavil prispevek z naslovom Izločitev Teološke fakultete, od odloka do dejanja.

V nekaj stavkih bi rad pojasnil nejasnost v zvezi s statusom Teološke fakultete v Ljubljani. V času praznovanja njene sedemdesetletnice spomladi tega leta so bile večkrat izražene želje, da bi se Teološka fakulteta povrnila v okrilje ljubljanske univerze, iz katere naj bi bila izločena leta 1952.

Zakaj sem napisal, naj bi bila in ne je bila, ko pa so razni ljudje v govorih in spominskih zapisih dovolj jasno omenili, da je bila Teološka fakulteta izločena iz univerze leta 1952? Naj kot primer navedem le drobec iz zapisa Jožeta Dolenca v članku »Sedemdeset let teološke fakultete« v letošnjem Mohorjevem koledarju: »Teološki fakulteti je bilo leta 1952 na skromnem listku sporočeno, da ne spada več v sklop univerze. To ni bilo boleče samo za fakulteto, marveč za ves slovenski narod, ker je teologija in teološka misel eno temeljnih področij človekove misli in iskanja, navzoča povsod in vselej v zgodovini človeštva. Ta prezir se je ponovil tudi v jubilejnem zborniku Univerze ob njeni 70-letnici, saj je bil v njem zamolčan njen obstoj.« Ne mislim sicer reči, da se s to mislijo ne strinjam, vendar pa nekateri arhivski viri nekoliko drugače osvetljujejo ta dogodek, ga zamegljujejo ali, preprosteje rečeno, ga pošteno zakomplicirajo.

Z letom 1945 se je v Sloveniji (in Jugoslaviji) začelo novo obdobje. Ideologija vladajočega sloja je bila materialistična, nosilci oblasti so zagovarjali kolektivizem namesto individualizma. Vse to je bilo seveda v nasprotju z načeli, ki jih je zagovarjala Cerkev, s tem pa tudi Teološka fakulteta, katere profesorji so bili glavni krščanski misleci v Sloveniji. Oblasti, tj. komunistični partiji, je postal celoten sistem verskega šolstva odvečen, nezaželen. O tem je bilo dovolj jasno napisano tudi v ustavi FLRJ, sprejeti 30. januarja 1946. V njenem 25. členu je bilo določeno: »Verske skupnosti, katerih nauk ne nasprotuje ustavi, so svobodne v svojih verskih stvareh in v izvrševanju verskih obredov. Verske šole, ki pripravljajo duhovniški naraščaj, **so svobodne, toda pod splošnim nadzorstvom države.**« (podčrtal: A. G.) 38. člen pa je govoril o zasebnih šolah: »Šole so državne. Samo z zakonom se lahko dovoli ustanavljanje zasebnih šol, a njih delo je pod kontrolo države.« Oblast pa je vse verske šole – ker niso bile državne – obravnavala kot nekakšne zasebne šole, nad katerimi pa ni imela nadzora in se jih je zato poskušala znebiti.

Leto 1946: prva direktiva

Problem odnosa države do znanstvenih inštitucij, kamor sodijo tudi teološke fakultete, je postal domena Komiteja za šole in znanost pri vladi FLRJ, ki ga je prezidij ljudske skupščine ustanovil skupaj s še nekaterimi drugimi komiteji

8. marca 1946. Komite za šole in znanost je skrbel med drugim tudi za oblikovanje načel za organizacijo, delo in učne načrte za vse šole v Jugoslaviji, torej za vodenje celotnega šolstva. Za prvega predsednika komiteja je bil imenovan Boris Zihlerl, ki je na tem mestu ostal do junija 1947. In ravno v času njegovega predsednikovanja je bilo sprejetih nekaj ukrepov, ki so se dotikali tudi teoloških fakultet in vseh sorodnih ustanov, na katerih delo država nimogla tako močno vplivati kot na drugo šolstvo. Omenjeni komite je 5. novembra 1946 poslal vsem republiškim ministrstvom za prosveto v Jugoslaviji kratko sporočilo, ki se je dotikalo verskega šolstva v celoti. V Ljubljano oziroma v slovensko ministrstvo za prosveto je prišlo obvestilo 7. novembra. Besedilo (prevedeno v slovenščino in transkribirano v latinico) omenjenega sporočila se glasi: »V zvezi z jasnimi stališčem ustave FLRJ in v zvezi z odločitvami Komiteja za šole in znanost Vlade FLRJ vas naprošamo, da rešite vprašanje šol, ki niso v rokah države. Če takšne pri vas še obstajajo, tj. gimnazije se ne morejo obravnavati kot verske šole, te (op. p. – mišljeno: verske gimnazije) kot takšne naj se zaprejo (npr. nadbiskupska gimnazija v Zagrebu), a za ustanovitev verskih (specifičnih) šol je treba – po Ustavi – zahtevati posebno dovolilnico od vlade pristojne republike.

Hkrati izvedite izločitev teološke fakultete kot specifične verske šole iz sklopa univerze.

Pod direktivo ni bil podpisan predsednik komiteja Boris Zihlerl, pač pa sekretar komiteja Ivo Frol. Vzroka za to ni težko najti, saj je 5. in 6. november 1946 v Beogradu I. kongres Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, na katerem je aktivno sodeloval tudi Boris Zihlerl in bil tudi izvoljen za novega predsednika društva. Zihlerla so zato tiste dneve bolj malo videli v prostorih komiteja za šole in znanost ter omenjenega dopisa ni mogel podpisati.

V Ljubljani so na direktivo dokaj hitro reagirali. Minister za prosveto Ljudske republike Slovenije dr. Ferdo Kozak je že 15. novembra podpisal odločbo sledeče vsebine:

»Na podlagi 25. člena Ustave FNRJ in v zvezi z dopisom Komiteja za šole in znanost pri vladi FNRJ v Beogradu št. 6371 z dne 5. novembra 1946, odločam, naj se izloči teološka fakulteta kot specifična verska šola iz sklopa univerze.

Osebe teološke fakultete, ki ima pogoje za upokožitev, je predlagati za upokožitev, ostalo osebe, ki se ne more zaposliti na univerzi, pa odpustiti iz državne službe. Prav tako je treba predložiti ministrstvu za prosveto točno poročilo o tem, katera imovina je last države, in katera eventualno (npr. knjižnica, inventar itd.) je last bivšega bogoslovja.«

To je bil eden od zadnjih papirjev, ki jih je podpisal dr. Ferdo Kozak kot minister za prosveto, saj ga je že čez pet dni, tj. 20. novembra 1946, na tem mestu zamenjala Lidija Šentjurg. A so stvari glede Teološke fakultete medtem že

tekle dalje. Še istega dne, ko je Kozak odločbo podpisal, jo je ministrstvo odposlalo rektoratu Univerze v Ljubljani: »V prilogi vam pošiljamo odločbo ministra za prosveto z dne 15. novembra 1946 št. II-20563/1, s katero se izloči teološka fakulteta iz sklopa univerze – v izvršitev.« Pod dopisom je bil podpisan Janez Logar, šef odseka za znanost oddelka za kulturo in v. d. načelnika oddelka za kulturo ministrstva za prosveto Slovenije.

Leto 1947: Ali naj ostane pri tem?

Formalno-pravno je bila torej Teološka fakulteta izločena iz sklopa Univerze novembra 1946. Drugo vprašanje pa je vprašanje realizacije tega sklepa oziroma vprašanje, kaj od zahtevanega v odločbi je bilo sploh narejenega. Za ponazoritev naj omenim poročilo o stanju na ljubljanski univerzi oziroma tisti njegov del, ki se tiče teološke fakultete, saj natančno pojasnjuje, kaj je bilo v zvezi z omenjeno odločbo ministrstva za prosveto »narejenega«. Poročilo je bilo napisano 18. januarja 1947, omenjeni del pa se glasi:

»Izločitev teološke fakultete. Opozarjam na oddelek (op. p. – napačno natipkana beseda; mišljeno je: odlok) ministrstva prosvete z dne 15. nov. 1946, s katerim se je odredila izločitev teološke fakultete iz sklopa univerze. Odlok se še ni izvedel. Ali naj pri tem ostane?

Že omenjeni citat sam po sebi dovolj zgovorno priča o pravnosti in nepravnosti sistema. Če bi zakoni kaj veljali in bi si prizadevali za zakonitost vseh subjektov v družbi, je spraševanje o tem, ali naj se določen odlok upošteva ali ne, povsem neumestno. Drugače se lahko napiše cel kup zakonov, odločb in odlokov, nihče pa se ne bo vprašal, kaj od tega bo narejenega, do kdaj mora biti narejeno in kdo bo odgovoren, če ne bo narejeno. In če je teološka fakulteta vztrajala v sklopu univerze do leta 1952, je to le še en dokaz vseh že znanih slabosti sistema, v katerem smo živeli, saj je odločba predstavljala le mrtvo črko na papirju.

Leto 1952: Teološka fakulteta dejansko izločena

Na dejansko izločitev teološke fakultete iz sklopa univerze leta 1952 niso vplivali zgolj vzroki ideološke narave, temveč predvsem še zunanjepolitični dejavniki (zaostritev odnosov z Italijo in Vatikanom), ki so poglobljali razdor med komunistično partijo in vsem, kar je bilo v zvezi s Cerkvijo, torej tudi verskim šolstvom. V letu 1952 dokončna izločitev teološke fakultete iz sklopa univerze nikakor ne predstavlja nerazumljivega dejanja. Le v spomin si priključimo, da je bil v istem letu tudi verouk kot neobvezen predmet odpravljen iz šol, napetost na relaciji Jugoslavija–Vatikan pa je pripeljala celo do prekinitve diplomatskih odnosov. O zaostrenih odnosih med državo in Cerkvijo bi lahko razpredali na dolgo in široko, a to ni bil moj namen. Hotel sem le povedati sledeče: Teološka

fakulteta je bila dejansko izločena iz ljubljanske univerze šele šest let potem, ko formalno-pravno ni bila več del univerze. Šest let za izvršitev nekega (ne nezah-tevnega) odloka pa je dolga doba!

Priloga 3

Družina je 27. junija 1990 objavila poročilo o seji plenarnega sveta Teološke fakultete v Mariboru. Poročilo je pripravil Janez Gril in ga naslovil Teološka fakulteta krepí sodelovanje.

Ob koncu akademskega leta so se profesorji in predstavniki študentov Teološke fakultete v Ljubljani z oddelkom v Mariboru zbrali na plenarnem posvetovanju, ocenili delo v preteklem letu in se pogovarjali o prihodnjih nalogah. Poleg dekanov, prodekanov in voditeljev drugih fakultetnih ustanov so poročali tudi predstavniki študentov. Ocene šolskega leta so bile dobre: profesorji in študentje so svoje obveznosti skrbno opravili. Na začetku leta so ustanovili Filozofski inštitut, na koncu pa še Katehetsko-pedagoškega. Na fakulteti delujejo tako štirje znanstveni inštituti: poleg omenjenih še zgodovinski in pastoralni. Zadnji ima sedež v Mariboru, ostali trije pa v Ljubljani.

Med nalogami, ki so jih morali opraviti na zadnji seji, je bila tudi izvolitev novega dekana, ker se je dosedanjemu dekanu prof. dr. Rafku Valenčiču iztekel že drugi mandat. Že v prvem krogu je bil za novega dekana izvoljen profesor zgodovine in predstojnik Zgodovinskega inštituta dr. Metod Benedik. Novo službo bo nastopil jeseni.

Teološka fakulteta sije ves čas svojega delovanja zelo prizadevala za znanstveno sodelovanje z drugimi teološkimi ustanovami doma in po svetu. Poleg rednih stikov z zagrebško TF in tudi s Pravoslavno bogoslovno fakulteto v Beogradu ima zelo tesne stike zlasti s Teološko fakulteto v Regensburgu na Nemškem, s katero so že pred leti podpisali posebno pogodbo o sodelovanju, izmenjavi profesorjev in podobno. Na podobno raven bodo odslej postavljeni stiki s Teološko fakulteto v Gradcu na Avstrijskem. Slovesnosti ob podpisu so se udeležili gostje iz Avstrije, med njimi novi rektor graške Univerze, namestnik graškega župana in zastopnik škofa Webra, kot tudi domači: škof dr. Franc Kramberger, rektor mariborske Univerze dr. Križnar, predstavniki mestne občine in drugi.

Teološko fakulteto čakajo v novih razmerah velike in nove naloge: najprej notranja ureditev, kamor najbrž sodi tudi začasna ukinitve mariborskega oddelka, ker ni več razlogov, zaradi katerih je bil ustanovljen in tudi število študentov se je močno zmanjšalo; prav tako pomembna bo zunanja ureditev, zlasti ponovna vključitev fakultete v univerzo. Pri tem pa seveda ne gre samo za popraviljanje krivic, ki jih je z izključitvijo zagrešil prejšnji režim, temveč

za priznanje zgodovinske vloge Teološke fakultete, ki ni bila samo prva med ustanovitelji Univerze, marveč tudi prva visokošolska znanstvena ustanova na Slovenskem. Ker je tudi mariborska univerza močno zavzeta za sodelovanje s Teološko fakulteto, bi se z njo lahko povezal ravno Pastoralni inštitut, ki ima sedež v Mariboru. Novo poslanstvo bo moralo biti tudi Pastoralno teološki tečaj s katehetskospecializacijo in doseči takšno znanstveno raven, da bodo njegovi diplomanti usposobljeni za poučevanja osnovnošolskega verouka bodisi v šolah ali kje drugje.

Priloga 4

Novinar Dela Janko Svetina je pod naslovom Šola se mora približati vsakemu otroku, podpreti njegove sposobnosti dne 29. junija 1990 objavil obsežnejši pogovor z ministrom za šolstvo Petrom Vencljem o problematiki šolstva na Slovenskem. Minister je v odgovorih na nekaj vprašanj spregovoril tudi o Teološki fakulteti.

Teološka fakulteta v Ljubljani ni članica Univerze. Tečejo akcije, da se spet vključi v Univerzo?

Ljubljanska univerza pripravlja nov statut. Ko bo sprejet, bo republiški sekretariat za vzgojo in izobraževanje dal slovenski skupščini predlog za preklic sklepa, s katerim je bila leta 1952 (z datumom 31. junij – na dan, ki ga ni) teološka fakulteta izločena iz univerze v Ljubljani. S tem bodo pravni okviri določeni; potem naj bi stekli dogovori med teološko fakulteto in članicami univerze o načinu vključitve. Na nedavnem sestanku društva visokošolskih profesorjev in znanstvenih delavcev ljubljanske univerze je dr. Juhant ugotavljal, da – kolikor pozna univerzitetno zakonodajo: ne bi bilo na strani teološke fakultete posebnih težav, da se prilagodi drugim fakultetam.

Je Teološka fakulteta izražala želje, da se, denimo, tudi finančna vprašaja poravnajo za nazaj?

Nisem imel občutka, da bi se hotela pogovarjati o denarju. Predvsem se pogovarja o svojem statusu v univerzitetni skupnosti. Ko pa smo že pri tem: mene najbolj zanima status mladih ljudi, gojencev na tej fakulteti, da bi postali normalni študentje kot vsi drugi. S tem bi jim omogočili, da nastopajo vsepo vsod kot študentje, denimo tudi pri kandidiranju za štipendije.

Priloga 5

Dne 15. avgusta 1990 je bil izpod peresa Janka Svetina v Delu objavljen pogovor z dekanom Teološke fakultete Rafkom Valenčičem. Avtor ga je naslovil Kdaj bo Teološka fakulteta spet med članicami Univerze? V uvodu je zapisal:

Ljubljanska Teološka fakulteta, ki ima najdaljšo tradicijo visokega šolstva na Slovenskem, je bila pred 40 leti z dekretom izključena iz univerze v Ljubljani. V zadnjih nekaj letih pa so se spet začeli kazati znaki povezovanja te fakultete z univerzo. Kako danes Teološka fakulteta v Ljubljani gleda na vrnitev fakultete v ljubljansko univerzo in na odpravo prizadejane ji krivice? Za pogovor o tem smo prosili dekana Teološke fakultete prof. dr. Rafka Valenčiča. Povzel je tudi mnenje dekana Valenčiča: pri fakulteti in univerzi ne bi smelo biti zadržkov, če bi obe upoštevali avtonomijo in posebnosti.

Kakšen je z vaših gledišč položaj Teološke fakultete v odnosu do Univerze?

Leta 1987 so od dr. Rastka Močnika, tedanjega kandidata za prorektorja univerze, prišle prve pobude za ponovno vključitev naše fakultete v univerzo. Omenili smo, da je naloga univerze in družbe, da se popravi krivica: Teološka fakulteta je bila v letih 1950 oz. 1952 nezakonito odstranjena iz univerze kot ena ustanoviteljic ljubljanske univerze in tudi kot prva visoka šola sploh na slovenskih tleh. Dr. Močnik je to postavil v svoj program. Tudi takratni rektor univerze dr. Polde Leskovar je v odgovoru na čestitko ob njegovi izvolitvi zapisal dekanu željo, da bi kmalu prišlo do pogovora. Željo za uresničitev pogovora je žal prekrižala nenadna smrt gospoda Leskovarja. Novi rektor dr. Janez Peklenik je ob različnih priložnostih – nazadnje ob podpisu protokola med Filozofsko in Teološko fakulteto in ob 70-letnici fakultete in univerze v Ljubljani izrazil pripravljenost, da se zadeva uredi. Tako stališče je izražal tudi dosedanji predsednik univerzitetnega sveta Ciril Zlobec. Predsednik SAZU dr. Janez Milčinski je ob nekaj priložnostih omenil, da je to stvar treba urediti, prav tako takratni predsednik komisije za verska vprašanja pri izvršnem svetu dr. Boris Frlec in takratni predsednik izvršnega sveta gospod Dušan Šinigoj. Že nekaj let si za to stvar prizadeva društvo visokošolskih profesorjev, katerega člani so tudi profesorji Teološke fakultete. To je bila za Teološko fakulteto zadostna indikacija, da sami nismo vlagali nobenih prošnj. Menimo, da bi bila kakršnakoli naša prošnja depasirana. Teološka fakulteta ni sama šla iz univerze – bila je odstranjena. Nikogar ne bomo prosili za tisto, kar nam po neki zgodovinski prioriteti pripada: da smo člani univerze, podobno kot so članice univerze druge teološke fakultete v evropskem prostoru. Fakulteta je med drugim tudi podpisnica Magnae Chartae Universitatum ob 900. obletnici Univerze v Bologni (1988) – najstarejše univerze na svetu.

Pod kakšnimi pogoji bi se vaša Fakulteta spet priključila Univerzi?

Naš pogoj je, da lahko samostojno delamo. V lanskem sporazumu o že obstoječem in nadaljnjem sodelovanju s Filozofsko fakulteto je bilo zapisano, da je

treba razmisliti tudi o ponovni vključitvi naše fakultete v univerzo upoštevajoč posebnosti in avtonomijo fakultete. Mislim, da večjih zadržkov niti z naše strani niti s strani univerze ne bi smelo biti, če oboji upoštevamo prav to dvojje: avtonomijo in posebnosti. Naj omenim, da Teološka fakulteta nima nobenih težav s priznanji diplom te fakultete kjerkoli po svetu.

Po kakšnih normah je urejeno cerkveno šolstvo?

Cerkveno šolstvo se ne spreminja vsakih nekaj let. So mejniki. Eden takih je bil Koncil, takoj po njem je leta 1968 izšla uredba, ki je delno prenovila vse cerkveno šolstvo. Pomembna konstitucija je nato izšla leta 1976; pri njej so sodelovale vse cerkvene univerze in fakultete v svetu, tudi ljubljanska. Ta uredba je široka, ureja vse cerkveno šolstvo na vseh kontinentih in to v tem smislu, da vsaka fakulteta v posameznem kraju daje svoj prispevek krajevnim potrebam. Mislim, da bi bil tak zakon lahko v marsičem dragocen prav tako za druge visokošolske ustanove kot model, kako ja mogoče urediti šolstvo dovolj enotno in obenem dovolj pozorno tudi za krajevne razmere.

Kaj lahko rečete o avtonomiji Teološke fakultete v odnosu do cerkve?

Od Cerkve se Teološka fakulteta res ne čuti omejevana. Nekateri moti vloga velikega kanclerja, ki jo opravlja gospod nadškof. A ta strah nima osnov, kajti vloga velikega kanclerja je intermediarna med sv. stolico – Rimom – in fakulteto. Nasprotno, lahko rečemo, da je v naših razmerah edino Teološka fakulteta ohranila v povojnih časih svojo avtonomijo, tudi za ceno tega, da je bila izločena, da ni hodila po poteh kakršnih so nekateri želeli, da bi hodila. Ostala je zvesta svojemu poslanstvu (ki je predvsem poslanstvo Cerkvi, veri, razvoju znanosti v naših razmerah), česar pa najbrž ne bi mogli v celoti reči za univerzo. Tudi njeno ime po Edvardu Kardelju in še toliko drugih stvari je najbrž samó znamenje, kako je bila univerza izpostavljena trenutnim političnim pritiskom.

Se Teološka fakulteta zavzema predvsem za to, da se prekliče akt o izločitvi Teološke fakultete iz univerze?

Obljube iz vodstev univerze, drugih znanstvenih ustanov in nekdanjih političnih forumov so nam bile zagotovilo, da bodo s svoje strani napravili korake za preklic dekretov iz let 1950 in 1952. Leta 1950 je Teološka fakulteta v Ljubljani nehala biti članica univerze in je postala cerkvena fakulteta, leta 1952 pa je prenehala biti sploh državno priznana fakulteta. V istem času je enaka usoda doletela tudi zagrebško in beograjsko fakulteto.

Pričakovali smo, da bodo oblastni organi razveljavili oba akta (mimogrede: za zagrebško teološko fakulteto je bilo to že storjeno 23. 7. letos). Letos smo tudi sami dali vlogo na Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno

kulturo za preklic omenjenih aktov – tudi po dogovoru s tedanjim predsednikom komisije za verska vprašanja gospodom Vladimirjem Kavčičem. Odgovora nismo dobili.

Z univerzo pa smo imeli že preliminarne pogovore 20. junija. Dali smo tudi vlogo – ne prošnjo – za ponovno vključitev; menimo, da mora univerza tudi sama narediti določene korake. Ne gre za prvo vključitev, marveč za ponovno. Z univerze so nam poslali posamezne akte – statut univerze, samoupravne sporazume. Pri tem se že srečujemo s prvo težavo: ti akti so zapisani še v izrazito ideološkem marksističnem žanru in pravzaprav težko najdemo objektivno referenco, dokler na izide nov zakon o univerzi. Menimo, da stvari so rešljive.

Bi bilo mogoče že zdaj – ne glede na formalno vključitev fakultete v univerzo – reševati nekatere vzporedne stvari: položaj študentov, prostorska vprašanja itd.? |

Glede položaja študentov se je predvsem od lanskega leta naprej marsikaj rešilo. Že prej so bili naši študenti izenačeni v socialnem in zdravstvenem zavarovanju in drugih ugodnostih. Tudi v študentske domove so bili prvi sprejeti že lani, na posredovanje dekanata fakultete. Kolikor mi je znano, so nekateri že vložili prošnjo za družbene štipendije – predvsem študentje laiki (tudi po sugestiji nekaterih ustanov). Študentje se v svojih študentskih organizacijah (odkar te ne delujejo več kot politične organizacije) močno angažirajo; zdaj je celopredsednik študentskega parlamenta študentske organizacije na ljubljanski univerzi študent teologije. Tudi nekaj subvencije za svojo dejavnost so naši študentje dobili iz virov za take namene.

Iz vaše neposredne sosesčine na Krekovem trgu se je izselila Biotehniška fakulteta. Ste se potegovali za nakup teh prostorov?

Fakulteta sicer ima nove prostore od leta 1972, kolikor je bilo takrat mogoče to urediti. Je pa velika stiska najprej za knjižnico in čitalnico, potlej za prostore za seminarsko delo. Že nekaj časa smo imeli ponudbo, da bi kupili prostor v sosesčini – v prostorih Biotehniške fakultete, ki se seli za Rožnik. Lani 2. novembra je škofija v imenu naše fakultete podpisala pogodbo o nakupu dela poslopja Biotehniške fakultete, ki meji na Poljansko cesto. V tem prostoru bo knjižnica, 12 kabinetov za posamezne katedre, prostor za delo večjih skupin. Za razstave, za študentske dejavnosti in podobno. Upamo, da bi za nekaj desetletij s tem imela fakulteta možnosti za razvoj.

Kako je z družbenim priznanjem diplom vaših študentov?

Posamezne ustanove so do zdaj oz. za nazaj v celoti priznale diplomo, doktorat, posamezne izpite na Teološki fakulteti; nekatere pa tega niso priznavale.

Menimo, da bi naši študentje morali biti tudi v tem izenačeni z drugimi. Teološka fakulteta v Ljubljani je za to vsekakor zainteresirana. Enakovredna družbena veljavnost naših diplom pri nas bi bila tudi logična – gre za enega najdaljših fakultetnih študijev, 5 oz. 6 let. Nerazumljivo je, da se takemu študiju ne le teoloških ved, marveč tudi številnih filozofskih in antropoloških ne prizna njegova kvalifikacija, ki je poleg verske izrazito humanistična. Normalno bi bilo, da se z zakonom priznava teološki študij za enakovrednega študiju na drugih fakultetah.

Priloga 6

Slovenski akademski klub, neodvisna iniciativna skupina študentov in univerzitetnih učiteljev, je v začetku novembra 1990 pripravil okroglo mizo o avtonomnosti Univerze. Na vprašanja občinstva sta odgovarjala republiški šolski minister dr. Peter Vencelj in predsednik univerzitetnega sveta dr. Peter Novak, oba tudi univerzitetna profesorja; rektor dr. Boris Šket je bil bolan in se je opravičil. V pogovoru je bilo slišati tudi vprašanje, kako bo s Teološko fakulteto. Pogovor je povzel novinar Dela Janko Svetina in prispevek objavil 8. novembra 1990 pod naslovom Se bo Univerza razdelila?

Ob vprašanju o avtonomiji univerze je dr. Vencelj omenil, da naša misel tako o avtonomiji kot o univerzi še ni polna, avtonomnost znanstveno-pedagoških strok na univerzi pa mora biti izražena v samostojnem odločanju o razvoju stroke, študijskem programu in volitvah visokošolskih učiteljev. Gospod Novak je misel dopolnil: svoboda in ustvarjalnost na univerzi sta neodvisni, univerza je last slovenskega naroda, avtonomija učiteljev, študentov in univerze.

Študentje so ob drugem zahtevali, da naj bodo študentski domovi del univerze (Vencelj: to se pripravlja, obstaja tudi ideja o skupni ponudbi sob za študente v študentskih in dijaških domovih in pri zasebnikih – pod okriljem univerze); želeli so, naj se uredi status študentov laikov na Teološki fakulteti, naj univerzitetni učitelj ne bo zgolj znanstvenik, marveč tudi dober učitelj: nasprotovali so morebitnemu uvajanju šolnine in omejevanju vpisa zgolj na dejansko možnost zaposlitve. Slišati jebilo pomislek iz gospodarstva, češ da bo diplomiranih inženirjev že preveč, da bo tudi zgodovinarjev preveč itd.

In potem: »Zakaj ne bi smel študirati na primer zgodovine, četudi dobro vem, da ne bom dobil dela?« Janez Možina: »Omejitev možnosti izobraževanja bi bila za narod samomorilska.«

Razmišljanja o vprašanju, ali visoko šolstvo sodi k šolstvu, k znanosti, v samostojni resor (Vencelj: Osnovno je izobraževanje, Pogorelec, Toporišič pa: znanost), so izzvenela v skupno mnenje: prvo bodo kakovost študija, materialne in druge možnosti za to. Možina: potrebni so gibljivi učni načrti. Vogelnik:

15 let se govori o interdisciplinarnem študiju, pa nič. Vencelj: Prizadevamo si za zmanjšanje števila ur predavanj v tednu, za manj predmetov in manj izpitov, zaboljšanje materialne osnove, za spremembo sistema, ki je šolstvo naravnost silil v ekstenzivnost. Vogelnik: Realsocialistični sistemi so zlasti kratili svobodo dela tem, ki »niso bili naši ...: stari avantgardisti naj dajo mesto novim, ki ne bodo nosili s seboj starega sistema.

Kakšna naj bo univerza? Vencelj: 2000 učiteljev – 2000 pogledov na bodočo ureditev in zakon o univerzi. Obstajajo tudi želje za univerzo v ožjem smislu, za samostojno univerzo tehniških fakultet, združenje akademij itd. Možina: Cepitev univerze ne bi bila smiselna. Novak: Ni dobro deliti univerze, omogoči naj se celostna organizacija visokošolskega študija z možnostmi vsakovrstnih študijskih povezav interdisciplinarnega študija, omogoči naj se prenos znanja na mlade generacije (naši diplomanti v svetu so konkurenčni), zmanjša naj se osip, zboljšajo naj se materialne možnosti, univerza bi se morala financirati iz posebnega sklada, za univerzo naj bo pristojen podpredsednik vlade.

Kako bo s teološko fakulteto, ki je bila pred 40 leti izključena iz univerze in nato iz državnega financiranja šolstva? Novak: Na univerzi je sprožen postopek za obravnavo vprašanj o vključitvi Teološke fakultete v univerzo, mnenja so različna, v svetu so teološke fakultete v sestavi univerze in zunaj njih. Osebnostno misli, da je Teološka fakulteta lahko v ljubljanski univerzi, vendar s pogoji, ki so enaki za vse članice univerze. Vencelj: univerza je lahko ali obvezno združenje vsega visokega šolstva ali pa le svobodna skupnost dela teh, mnenje se nagiba k drugemu. Posebnosti Teološke fakultete v primerjavi z drugimi fakultetami niso velike, so zlasti v izvolitvi profesorjev (je mogoče uskladiti), v študijskem programu ter njegovem financiranju (iz javnih sredstev bi lahko financirali pet let študija za diplomu iz teologije. Ne pa šestega leta, ki je namenjeno predvsem, specializaciji za duhovniški poklic: ločen način financiranja pozna naše šolstvo še v nekaj drugih primerih). Preklic odloka o izključitvi teološke fakultete iz javnega šolstva (in državnega financiranja) je povezan tudi z ureditvijo materialnih vprašanj med državo in Cerkvijo; rešuje se celostno.

Priloga 7

V republiški skupščini so 21. maja 1991 podprli zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o pravnem položaju verskih skupnosti. Ovržena je določba, da se Cerkev ne sme ukvarjati z dejavnostmi posebnega družbenega pomena. Kratek zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o pravnem položaju verskih skupnosti je v družbenopolitičnem zboru izzval nepričakovano dolgo razpravo, obremenjeno s čustveno prizadetimi osebnimi izpovedmi iz časov, ko je bila vernost praktično zapovedana, in časov, ko je bila družbeno nezaželeno, če ne že prepovedano. Brez avtorjevega podpisa je časopis Delo

dne 22. maja 1991 objavil prispevek z naslovom Verske šole bodo odslej enakopravno vključene v sistem izobraževanja.

Bistvo zakona, ki ga je družbeno politični zbor na koncu z nekaterimi, zgolj stilističnimi amandmaji vendarle sprejel, je po predlagateljevem zagotovitvi odprava ovir pri vključevanju verskih šol v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji. Zakon prav tako odpravlja prepoved, zaradi katere verske skupnosti in njihovi organi niso smeli organizirati ali opravljati dejavnosti, ki sta jih ustava in zakoni opredelila kot dejavnosti posebnega družbenega pomena. Tu je še določba, da so spričevala in diplome verskih šol pod pogoji, ki jih določa zakon, javne listine. Izrecno je navedeno, da so od uveljavitve tega zakona spričevala obeh že obstoječih srednjih šol v Vipavi in Želimljah ter diplome Teološke fakultete javne listine, diplomantom teh šol pa priznana srednja oziroma visoka izobrazba.

Mile Šetinc (LDS) je predlagal amandma (po glasovanju je bil zavržen), s katerim bi črtali 6. člen zakonskega predloga, ki izrecno navaja, da spričevala obeh srednjih verskih šol in diplome Teološke fakultete z uveljavitvijo tega zakona dobijo status javnih listin. Temu sicer ni nasprotoval, pod pogoji, ki jih določa zakon, se pravi ob presoji ustreznosti programov teh šol. Nace Polajnar (SKD) je dejal, da so te srednje šole bile in so ostale klasične srednje šole, ki so dijakom zagotavljale široko humanistično izobrazbo in da je že sedanji 10. člen zakona določal, da opravlja nadzor nad temi šolami republiški upravni organ. Spremembe zakona je podprl tudi zato, ker omogočajo legalizacijo Karitas in registracijo te ustanove v skladu z zakonom o zavodih. Vendar pa bo po njegovi oceni potreben nov zakon, ki bo opredeljeval humanitarno dejavnost, ustanovam, ki jo opravljajo, pa zagotovil enakopraven status.

Jože Smole (SSS) je vprašal, ali so se predlagatelji ob tem ozirali na zakon o ločitvi Cerkev od države. Najbolj so ga motile napovedi vlade, zapisane v obrazložitvi, da bodo v prihodnje tudi šole, ki so jih ali jih bodo ustanovljale verske skupnosti, lahko kandidirale za sredstva iz proračuna. Menil je, da zasebne in verske šole te pravice nimajo, financirajo naj se s šolnino in z lastnimi sredstvi. **Tone Peršak** (SDZ) je poudaril, da družbe prav nič ne stane, če spričevalom verskih šol prizna status javne listine oziroma diplomantom javno veljavno izobrazbo. Za proračunski denar pa bodo pod enakopravnimi pogoji lahko kandidirale tudi zasebne in verske šole, seveda če bodo njihovi programi ustrezali predpisanim izobraževalnim programom. **Franc Zagožen** (SKZ-LS) je opozoril, da so povsod v svetu teološke fakultete vključene v sistem univerze in da je velika škoda, da pri nas še ni tako oziroma da je bila ta tradicija prekinjena.

Sonja Lokar (SDP) je menila, da poddržavljanje verskih šol, ki so v prvi vrsti namenjene izobraževanju bodočih duhovnikov, ni dobro, da to ne koristi

ne cerkvi ne državi, pa tudi svobodi veroizpovedi ne. **Viktor Žakelj** (SSS) je dodal, da so verske šole gotovo dobre, da pa mora biti njihov program družbeno verificiran, če naj bodo družbeno verificirana tudi spričevala oziroma diplome.

Zbor združenega dela je ta zakon obravnaval kot zainteresiran zbor, kar pomeni, da je do njega sprejel le stališča. **Roman Jakič** (LDS) se je izrekel za črtanje 6. člena, saj je sodil, da bi morala vsa spričevala verskih šol (ne le teh treh naštetih) veljati kot javne listine.

Potem ko je **Jože Smole** (SSS) poudaril, da ne nasprotuje verskim šolam, je obudil nekaj spominov na svoja gimnazijska leta. »Ob nedeljah je katehet s prižnice klical, kdo od dijakov je pri maši. Fantje, ki so pogosto manjkali, so lahko tudi leteli iz šole. Na tej točki bo spet prišlo do klerikalizma.« **Stanko Buser** (Zeleni) je nato prosil Smoleta, naj nikar ne uporablja besede klerikalizem. Vsaj v prostorih parlamenta ne. Povedal je, da ima sam povsem drugačne spomine iz povojnih časov, ko kljub temu, da je bil odličen dijak, ni mogel postati učitelj, ker je hodil v cerkev. Potem je povedal nekaj svojih spominov tudi **Božidar Voljč** (Zeleni): »V petdesetih letih so bili starši ob vpisu svojih otrok v gimnazijo vprašani, ali jih mislijo prijaviti k verouku. Nobeden od tistih, ki so se prijavili za verouk, potem ni bil sprejet.« S poučno zgodbo iz povojnih dni je poslance seznanil še **Ludvik Toplak** (SKZ-LS); z njo je skušal utemeljiti upravičenost priznanja spričeval srednjih verskih šol. Omenil je primer dijaka, ki so mu ob vpisu na fakulteto spregledali, da je na gimnazijskem spričevalu z majhnimi črkami napisano še ime verske ustanove, ki je to gimnazijo vodila. Ko so na fakulteti to pomoto opazili, je bil nekdanji dijak že tik pred diplomom. Opravil jo je, kasneje tudi doktorat, ob habilitaciji pa se je pojavila zahteva, naj mu ne bi priznali izobrazbe in to v celoti.

Priloga 8

Spremembe na vseh področjih družbenega življenja, še posebej na področju šolstva in izobraževanja, je razumljivo zelo intenzivno in kritično spremljala Tribuna, osrednje glasilo študentov. V zvezi z razmišljanji o vračanju Teološke fakultete nazaj v Univerzo, kjer je bila od njene ustanovitve do 1952, je objavila pogovor njenega novinarja Petra Žnidaršiča z dekanom Teološke fakultete Metodom Benedikom. Pogovor z naslovom Romanje Teološke fakultete na Univerzo je časopis objavil dne 17. junija 1991.

Tribuna: Gospod Benedik, napovedana vrnitev Teološke fakultete v sklop Univerze v Ljubljani se vleče že kar nekaj časa. Pobuda za to je bila dana že pred letom in pol, vendar je očitno prišlo do nekakšnega zastoja v »pogajanjih«. Na kateri stopnji so pogovori?

Benedik: Ta pobuda je res že malce starejša stvar. Že moj predhodnik, profesor Valenčič se je glede tega večkrat osebno pogovarjal z rektorjem ljubljanske Univerze. Neposredno, konkretno pobudo pa smo dali 20. marca letos. Takrat smo vložili vlogo, ki nosi naslov ‚Ponovna vključitev TF v Univerzo v Ljubljani‘. Sicer je pred to vlogo večkrat prišlo do pogovorov s prejšnjim rektorjem, gospodom Peklenikom, ki je bil vrnitvi zelo naklonjen, vendar do kakih konkretnih rezultatov nismo prišli. Zanimivo je, da je prišel odgovor na vlogo, vloženo 20. Marca, šele 24. aprila. V odgovoru, ki nam ga je poslal rektorat, je mogoče zanimiv začetek dopisa, ki se začinja z, citiram: ‚Zahvaljujemo se vam za nedavno poslano gradivo ...‘ Se pravi, mesec in štiri dni od dne, ko smo ga poslali. V nadaljevanju pa nas opozarjajo, da je bila vloga naslovljena na napačen način. Naslovili smo jo namreč na vse fakultete in jim poslali fotokopije. Kot smo v pogovorih z rektorjem Sketom in prorektorjem Zupančičem ugotavljali, je njuno osebno stališče odklonilno. To smo v vlogi tudi navedli. Verjetno je tudi to eden od vzrokov za pripombo o nepravilni naslovljenosti.

Tribuna: To pomeni, da zadeva v tem času dejansko miruje?

Benedik: Seveda. Zanimivo pa je, da je bilo nekaj dni pred tem, ko smo poslali vlogo, zasedanje Študentske organizacije v Ljubljani, s katere so nam poslali dopis, v katerem nam sporočajo, da predlagajo vključitev TF v Univerzo. Podobne dopise smo dobili tudi z Akademije za glasbo in Medicinske fakultete.

Tribuna: Mogoče bo vprašanje zvenelo absurdno, vendar vseeno: Zakaj je za TF potrebno državno in akademsko priznanje, ko pa je zadnjih štirideset let dobro shajala tudi brez tega in jo kot visoko šolo priznavajo tudi po svetu?

Benedik: Ne gre za neko nujno potrebo. Fakulteta je in ostaja cerkvena ustanova. Zgodovinsko gledano je študij teologije začetek visokošolskega študija v zahodnem svetu in se zato zdi normalno, da je kot tak priznan s strani države. Mogoče drži, da v skrajni konsekvenci ni nekih velikih praktičnih koristi. Ta korist se sicer kaže na več področjih. Nazoren primer je dogajanje s prof. dr. Krašovcem, ki je pred nedavnim postal dopisni član SAZU in obenem s tem dobil priznanja za vsa spričevala. Do tega trenutka je bil kljub doktorskemu naslovu samo osnovnošolec. Priznavanje naslovov je tako prvo področje, kjer se delno kažejo tudi praktične koristi. Problem s priznavanjem diplom se je s spremembo zakona o pravnem položaju verskih skupnosti usedel.

Vendar je tu še pomembnejša zadeva, ki se bo rešila z vključitvijo. Naši študentje bodo namreč s tem postali enakopravni z vsemi drugimi študenti ljubljanske Univerze. To pa je pomembna stvar. Res je, da se je na tem področju že marsikaj urejalo tudi v preteklosti, predvsem s Komisijo za odnose z verskimi skupnostmi, vendar nikjer ni bilo zakonsko urejeno.

Tribuna: Kolikor je znano, se je Znanstveno-pedagoški svet Univerze pri obravnavi vaše vloge spotaknil predvsem ob določilo statuta TF, ki pravi, da je za

vsakega profesorja, ki predava na TF, potrebna izpoved njegove vere, To pa naj bi bilo za sprejetje TF v sklop Univerze kot enakopravne članice nesprejemljivo.

Benedik: Pravzaprav se svet ni spotaknil zgolj ob to. Vsaj kolikor vem iz osebnih pogovorov z gospodom Sketom in prorektorjem Zupančičem. Najbolj je izpostavljeno vprašanje, da je to cerkvena ustanova in seveda vprašanje Velikega kanclerja. To pa so predvsem vprašanja avtonomije TF. To drugih univerz v Evropi ne moti.

Poudariti je potrebno, da je fakulteta glede svojega znanstvenega dela popolnoma avtonomna, razume pa se, da je avtonomna v okvirih cerkvenega nauka. To je namreč katoliška Teološka fakulteta, kar se vedno znova pozablja. Ali si lahko predstavljate teologije brez vere? Seveda to ne pomeni, da se študentje pri svojem delu ne seznanjajo z drugimi, nekatoliškimi verstvi in modernim ateizmom. Pri tem ne gre za zaprtost. Nasprotno, TF je odprta za sodobna gibanja, pri tem pa daje poudarek predvsem na okolje, v katerem se nahaja.

Tribuna: Kakšno vlogo opravlja sporni Veliki kancler in kdo je pravzaprav to?

Benedik: To je pravzaprav tisto vprašanje, ki so ga na Univerzi vedno znova načenjali, češ Veliki kancler krni avtonomijo TF. On odloča o tem, kaj in kako se bo učilo, odstavlja in postavlja profesorje. To sploh ni res. Njegova poglavitna in več ali manj edina naloga je, da našo fakulteto, ki je, še enkrat poudarjam, cerkvena ustanova, povezuje z Rimom, se pravi z rimsko kongregacijo za katoliško vzgojo. On je s tem stalna vez med fakulteto in kongregacijo. Dejansko to pomeni, da gredo vsi spisi s fakultete v Rim in obratno preko njega.

Tribuna: Ali s tem kancler ne opravlja neke vrste nadzor, lahko bi rekli celo cenzuro?

Benedik: Sploh ne gre za cenzuro! V statutu TF je točno določena vloga Velikega kanclerja. Ljubljanski nadškof je obenem tudi oseba, ki opravlja to funkcijo. On predstavlja fakulteto pri Svetem sedežu in podpira njeno delovanje. Po statutu nima nobene moči urejati kadrovske zadeve. Edino dejanje, ki ga opravi pri namestitvi ali razrešitvi profesorja, je formalna potrditev kandidata, ki ga je na tajnih volitvah izvolil redni fakultetni svet.

Tribuna: Ali lahko fakulteta mimo njega komunicira s Sveto stolico?

Benedik: Dalo bi se najbrž tudi, vendar to poteka normalno preko njega.

Tribuna: V osnutku novega zakona o Univerzi je menda tudi določba, ki daje dekanu fakultete zelo široka pooblastila pri nastavljanju in razreševanju profesorjev. Kako vaša fakulteta sprejema takšne predloge?

Benedik: TF je tudi glede tega vedno ohranjala široko avtonomijo. Tako bo tudi v bodoče. Glede vseh teh vprašanj je kompetenten zgolj redni fakultetni svet. Dekan sam pri tem nima ničesar. Postopek nastavitve in razrešitve profesorjev je jasno določen s statutom. Po njem pa dekan nima nikakršnih kompetenc ne za nastavitve ne za razrešitve. V tem je TF očitno bolj demokratična.

Glede tovrstnih stvari smo tudi v prejšnjih časih ohranjali svojo avtonomijo in tudi v prihodnje avtonomnost ostaja.

Tribuna: Vprašanje, ki se glede na naravo TF postavlja samo po sebi: ker gre za predvsem »moško« ustanovo, me zanima, kako je urejen študij deklet in kakšne so možnosti za njihovo zaposlitev po končani fakulteti?

Benedik: Zaenkrat je bilo možnosti za zaposlitev res izredno malo. Nekatera dekleta, ki so končala TF, so zaposlena kot katehetinje ali pa so dobile zaposlitev v škofijskih službah. Upamo pa, da bo sedaj, ko se bodo stvari z novim zakonom o verskih skupnostih bolj odpirale, več možnosti za zaposlitev v socialnih ustanovah, npr. v Karitasu. V primeru, da bi bil v osnovne in srednje šole uveden nov predmet, za katerega sicer še ni jasno, kako se bo imenoval, ki bi dijake seznanjal z verstvom, bo tudi tu odprtih precej mest, za katera nudi visoko strokovno izobrazbo ravno naša fakulteta. Tu gre predvsem za tako imenovani B študij teologije, za katerega imamo izdelan program, ki sicer še ni stekel, verjetno pa bo letos. Omenjeni študij bo dajal visoko izobražene učitelje, namenjene ravno seznanjanju otrok in dijakov z verstvom.

Tribuna: Kako kot aktivni član tistega dela družbe, ki je bil do sedaj zastavljen, gledate na nove, v nekaterih primerih absurde spremembe?

Benedik: Pri tem zastopam mnenje, ki na splošno velja v Cerkvi: ne gre za vsiljevanje verouka na način, kot je določena ideološka vzgoja v preteklosti. Poudarjam, da nikakor ne gre za to.

Tribuna: Vendar pa obstajajo v krogih blizu Cerkvi predlogi, ki vodijo v to smer?

Benedik: Mislim, da je tega zelo malo. Veliko več je podtikanja v smislu: sedaj nam pa hočejo vsiliti verouk, podobno kot nekoč marksizem.

Ne gre za to, da bi nekdo hotel v šolo vsiliti verouk. Gre za nov predmet, ki se mu bo mogoče reklo »veroslovje«, zgolj zaradi tega, da dobe otroci neke informacije. Ne gre pa za verouk. Celo zelo resni duhovniki so proti temu, saj verouk sam po sebi ni zgolj informacija, temveč je to verska vzgoja. Ta pa je nujno vezana na življenje krščanske skupnosti in ne more obstajati ločeno sam zase.

Tribuna: Ali to pomeni, da bo ta predmet in tudi vernost vezana na prostovoljnost in ne obveza?

Benedik: Na vsak način.

Tribuna: In vendar je iz izjave TF in Cirilskega društva razvidno, da se zavzimate za spremembo formulacije v ustavi. Namesto »svoboda življenja po veri« se zavzimate za »pravico življenja po veri«. Ker pa je vsaka pravica za razliko od svobode bolj obvezujoča, je s tem izjava v nasprotju z vašo trditvijo o prostovoljnosti.

Benedik: Mogoče je potrebno razumeti izjavo v tem smislu, da se za razliko od prejšnjih določb vrste ustav, kjer se je vedno poudarjalo, da je izpovedovanje

vere svobodno, vendar samo v osebnih okvirih, formulacija s pravico postane mnogo širša. Podobno kot ima vsakdo do osnovnih človeških potreb pravico in ne samo svobodo. Tako je tudi verovanje in zunanje izpovedovanje pravica vsakogar. To ni nekaj, kar ti dovoli nekdo drug. Je pravica vsakega posameznika, ki je nihče ne sme omejevati. Gotovo je to precej širši, globlji in intenzivnejši pojem.

Tribuna: Enormno povečanje števila vernikov v zadnjem času verjetno ne sovпада z iskrenostjo verovanja pri nas. Kako gledate osebno na to spremembo?

Benedik: Kot zgodovinar gledam na to v širšem zgodovinskem kontekstu. Podobne stvari so se v zgodovini ponavljale velikokrat. Vsakič, ko je bila Cerkev stisnjena, so pri njej vztrajali samo prepričani kristjani. Kakor hitro pa pride do sprostitve, se število tistih, ki izkazujejo zunanje izpovedovanje vere, poveča. Presojati nove vernike je težko. Med njimi je mnogo takih, ki so bili verni, vendar iz takih ali drugačnih razlogov tega niso javno izpovedovali. Mogoče pa je med novimi verniki tudi nekaj takih, ki razmišljajo predvsem o tem, da bi sedaj pač bilo bolje hoditi v cerkev. Ne moremo pa dajati pavšalnih ocen. Kdo lahko o tem sodi? Sem pa prepričan, da sedanje ozračje svobode bolj pospešuje iskrenost kot prejšnji avtoritativni režim.

Tribuna: Kakšni so vaši stiki s pravoslavnimi ustanovami iste vrste?

Benedik: Od leta 1974 imamo redne stike z beograjsko Teološko fakulteto v okviru rednih ekumenskih simpozijev vsaki dve leti izmenično v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Poleg tega ob dnevu sv. Tomaža, zavetnika naše fakultete, povabimo predstavnike TF iz Beograda in oni povabijo nas ob svojem prazniku na dan sv. Save.

Tribuna: Verjetno sem bil zaradi vzgoje kar malce presenečen, ko sem pred pogovorom pozorno opazoval študente teologije, ki pred kabinetom čakajo na opravljanje izpita. Med njimi in njihovimi vrstniki namreč nisem opazil nobene razlike. Celo žargon je isti – študentski.

Benedik: To so pač mladi fantje kot vsi ostali pri dvajsetih. Tudi to je dokaz več, da so sedenje pregrade med TF in univerzo zastarele.

Od januarja 1990 dalje so poskusi povezave med Teološko fakulteto in Univerzo postajali vse intenzivnejši. Dekan Valenčič se je 22. novembra 1989 udeležil seje znanstvenega sveta Univerze v Ljubljani, kamor je bil dekan poslej kar redno vabljen. Pogovori med Fakulteto in Univerzo so dobili novo težo, ko je leta 1991 službo rektorja Univerze prevzel akademik Miha Tišler. Pomemben mejnik na poti Fakultete nazaj v Univerzo je bil pogovor predstavnikov Fakultete (veliki kancler nadškof Alojzij Šuštar ter prejšnji in aktualni dekan) z rektorjem Tišlerjem 8. julija 1991. Zadeva je vse bolj stopala v javnost.

Priloga 9

List Slovenec je dne 28. oktobra 1991 objavil članek Biserke Karneža pod naslovom Nerešen status Teološke fakultete, Želja po vključitvi v Univerzo in nasprotovanju. Zgovoren je bil tudi podnaslov: Profesorji Teološke fakultete menijo, da vključitev TF v Univerzo ne more biti odvisna od dobre volje posameznika.

Dr. Benedik in njegovi profesorski kolegi so poudarili, da specifičnost Teološke fakultete ni primanjkljaj temveč pozitivna vrednost. Teološka fakulteta kot del Univerze ne bo delovala po duhovnih merilih, seveda pa bo obdržala nekatere zahteve, ki Univerze v Ljubljani oziroma njenih predstavnikov ne bi smele motiti. Fakulteta ima tudi znanstveni značaj in vkolikor bi bila vključena v Univerzo, bi lahko enakopravno nastopala z ostalimi znanstvenimi institucijami. Njena vloga ni ozko omejena, torej ni samo v službi vernega človeka, temveč ima širši kulturni pomen za slovenski narod. Prav tako so poudarili, da ni vprašljiv status teoloških fakultet v Nemčiji in Avstriji. Gre za državno pogodbo med Svetim sedežem in nemško ter avstrijsko državo. Status teoloških fakultet je rešen tudi v vzhodnoevropskih državah in ne nazadnje na Hrvaškem, kjer je bil že junija razveljavljen dekret iz leta 1952 (odstranitev Teološke fakultete z Univerze v Zagrebu).

Reforma univerze se ne more končati zgolj z uvajanjem večje avtonomije in novih programov, temveč mora rešiti status Teološke fakultete in ne nazadnje tudi status njenih študentov. Teološka fakulteta že dalj časa sodeluje s Filozofsko fakulteto in drugimi ter se tako poskuša vključiti in postati del Univerze v Ljubljani oziroma njenih predstavnikov.

Prof. dr. Veljko Rus, neizvoljeni kandidat za rektorja, je dejal, da se zavzema za sodelovanje Teološke fakultete z univerzo v Ljubljani ter nasprotuje njeni osamitvi, vendar zavrača njeno vključitev v Univerzo. Meni, da Teološka fakulteta zaradi notranje cerkvene hierarhije ne more uporabljati enakih meril kot Univerza v Ljubljani. Dr. Rus je v pogovoru tudi dopolnil svojo izjavo iz TV Tednika o neprimernosti Andresa Marka Pozniča, študenta teologije, za predsednika študentskega parlamenta. Dejal je, da študentska organizacija ni samo stanovska, temveč ima tudi soupravljalne pravice in v tem primeru neredo, ki ni član Univerze v Ljubljani, ne more sodelovati pri njenem upravljanju. Poudaril je, daje Poznič kot predsednik študentskega parlamenta vplival na izid glasovanja.

Legitimna izvolitev Marka Pozniča. O prihodnjem statusu Teološke fakultete ter o primernosti izvolitve študenta teologije za predsednika študentskega parlamenta smo povprašali tudi sedanjega predsednika študentske vlade, **Marka Kušarja**. Povedal je, da je v 21. členu statuta ŠOU zapisano: »Člani ŠOU

v smislu 3. člena te ustave so tudi študentje Teološke fakultete v Ljubljani in študentje Višje šole za notranje zadeve v Ljubljani«; tako je izvolitev Marka Pozničja za predsednika študentskega parlamenta legitimna. Prav tako je omenil razhajanje v stališčih med možnim rektorjem dr. Rusom in študentsko vlado glede statusa Teološke fakultete, saj tako študentska vlada kot študentski parlament podpirata Teološko fakulteto v njenem prizadevanju za enakopravno vključitev v Univerzo.

Andres Marko Poznič, sedanji predsednik študentskega parlamenta in študent teologije, je dejal, da je življenje študentov teologije podobno življenju ostalih študentov in tako imajo študentje teologije legitimno pravico, da sodelujejo v študentskem parlamentu, kar potrjuje tudi Statut ŠOU. Poznič je poudaril tudi humanistično vlogo Teološke fakultete in tako naj bi bilo samoumevno, da se sodelovanje, ki trenutno poteka s Filozofsko fakulteto, okrepi, hkrati pa naj se Teološka fakulteta enakopravno vključi v Univerzo v Ljubljani.

Nezakonito odstranjeni z Univerze

Prof. dr. Metod Benedik, dekan Teološke fakultete, je dejal, da je bila Teološka fakulteta nezakonito odstranjena z Univerze v Ljubljani. Dekret, ki je bil izvršen leta 1952, je slovenska vlada že razveljavila. Meni, da postopek vključitve Teološke fakultete ne more potekati od začetka, saj je bila Teološka fakulteta soustanoviteljica Univerze v Ljubljani. Prav tako meni, da številna vprašanja, ki se pojavljajo ob vključitvi TF, niso takšna, da se o njih nebi dalo pogovoriti. Obmožnem imenovanju prof. dr. Veljka Rusa in njegovega odnosa do Teološke fakultete so dekan TF in profesorji na njej izjavili, da dr. Rus verjetno vidi glavni problem v tem, da Univerza ne bi imela vpogleda v imenovanje profesorjev ter vpliva pri oblikovanju programov na Teološki fakulteti. Dr. Benedik meni, da je strah pred tem odveč. Če se kandidat za rektorja zavzema za avtonomijo Univerze, potem lahko tudi posamezne fakultete ohranijo del avtonomije. Profesorji Teološke fakultete so med drugim tudi poudarili, da vprašanje vključitve Teološke fakultete v Univerzo v Ljubljani ne bi smela biti odvisna od dobre volje posameznika, temveč je potrebna sistemska rešitev.

Priloga 10

Novinarka Jasna Kontler - Venturini je po pogovoru z dekanom Benedikom in mariborskim prodekanom Ojnikom v Delu dne 4. aprila 1992 objavila prispevek z naslovom Samo vprašanje časa.

Teološka fakulteta je še pred kratkim, kot nam je zatrdil dr. Stanko Ojnik, dosedanji predstojnik mariborskega oddelka TF, le s težavo zagotavljala svoj obstoj in plačevala svoje profesorje s 100 do 200 markami na mesec. Toda zdaj je sistem

financiranja urejen z državnim proračunom, cerkvi pa se, kot je slišati, obeta vrnitev velikega premoženja. Bo torej finančno celo prehitela druge fakultete?

Dekan, dr. Benedik: »TF ni nikoli imela nikakršnega svojega premoženja, zato ji ne bo nič odvzeto in tudi denacionalizacija ji ne bo nič prinesla.«

Dr. Ojnik: »Mariborska škofija bo dobila nazaj nekaj stavb, gozdov in njiv, vendar to ne bo zadoščalo niti za vzdrževanje kulturnih spomenikov v lasti cerkve. Ljubljanska škofija je bogatejša, saj ji pripada precej gozdov. Toda to premoženje bo šlo za plačevanje uslužbencev Cerkve in bo razbremenilo verne, ki tega sami ne zmorejo več. Mislim, da TF tisto, kar dobi od države, s svojim delom za ta narod tudi zasluži. Da bomo imeli kaj preveč, se ni bati. Res je, da morajo biti profesorji teologije verni, toda tudi od profesorja francoske literature se zahteva znanje francoščine.«

Na to, da se v nekajletnem (v zadnjem letu precej okrepljenem) dogovarjanju o ponovni vključitvi Teološke fakultete na Univerzo v Ljubljani, pripravljala odločilni korak, sta v minulem mesecu javnost opozorila med drugim naslednja dogodka. Ob 8. marcu, ko je bila tradicionalna vsakoletna slovesnost Teološke fakultete ob prazniku njenega patrona Tomaža Akvinskega, je dekan dr. Metod Benedik v prispevku za TV Dnevnik izjavil, da kaže novo vodstvo Univerze v Ljubljani veliko razumevanje za ureditev statusa te fakultete. Na prvi pomladanski dan pa je bil v Delu objavljen apel Društva študentov teologije, s katerim ti vodstvo Univerze v Ljubljani pozivajo, da omogoči sprejem TF med redne članice univerze.

Študentje teologije so med drugim zapisali: »Prepričani smo, da so razlogi, ki so botrovali izključitvi Teološke fakultete iz Univerze, preseženi. Razen tega poseben status TF kot cerkvene ustanove v nobeni demokratični državi ni ovira za članstvo v univerzi.« Zanimivo je, da so se najbolj zainteresirani študentje javno oglasili kar celo leto za sklepom Študentske organizacije Univerze Ljubljana, ki je marca lani poslala na Teološko fakulteto dopis, v katerem je sporočila, da podpira vključitev TF na univerzo. (Podobne dopise sta TF poslali takrat še Medicinska fakulteta in Akademija za glasbo.) Odločitev ŠOU ima verjetno odločilni pomen za razplet o sprejemanju TF na Univerzo. Spomnimo se, da so študentje »odnesli« kandidata za rektorja dr. Veljka Rusa, ki se je sicer zavzemal za sodelovanje med TF in Univerzo, vendar je nasprotoval njeni priključitvi, češ da zaradi zavezanosti cerkveni hierarhiji ne more uporabljati enakih habilitacijskih meril kot ljubljanska univerza. Po neizvolitvi je dr. Rus tudi javno izjavil, da je študent teologije Andres Marko Poznič kot predsednik študentskega parlamenta vplival na glasovanje študentske delegacije v univerzitetnem svetu.

Pravzaprav možnost vrnitve TF na Univerzo (iz te je bila izločena leta 1950, z dekretom sveta za prosveto in kulturo pri vladi LR Slovenije, z datumom 31.

junija (!) 1952 pa je tudi prenehala biti samostojna državna fakulteta in s tem izgubila ne le državno financiranje, ampak tudi veljavnost diplom in vseh drugih podeljenih naslovov študentom) ni bila sporna že od leta 1989, ko je bil še danes veljavni visokošolski zakon dopolnjen z amandmajem, ki je odločitev o tem prepuščal univerzi.

Še prej, že leta 1987, pa je pobudo za to dal dr. Rastko Močnik, naklonjen pa je bil tudi tedanji rektor dr. Polde Leskovar. Enako je veljalo za njegovega naslednika dr. Janeza Peklenika in predsednika Univerzitetnega sveta dr. Cirila Zlobca. Dobre volje in na koncu tudi zakonske možnosti je bilo torej še pred koncem starega političnega sistema dovolj, toda ob začetku postopka vključitve so se vendar pokazale ovire, ki so lani poleti pripeljale do javne konfrontacije tedanjega rektorja dr. Borisa Sketa in dekana TF dr. Benedika.

Rektor je tedaj jezno reagiral na očitke dr. Benedika, da je vodstvo Univerze zavlačevalo odločanje o priključitvi TF. Navedel je, da so že julija 1990 poslali TF poziv, naj pošljejo na Univerzo svoj statut in študijski program, namesto tega pa so dobili samo mnenje dekana TF (tedaj je bil to dr. Rafko Valenčič), da je univerzitetni statut »poln kardeljanstva«. Dokumente TF je Univerza dobila šele marca lani in 9. maja lani je Znanstveno pedagoški svet sprejel sklep, v katerem ugotavlja, da je »Statut TF v nasprotju z veljavno zakonodajo, s statutom ljubljanske univerze in zlasti z načeli avtonomnosti univerze.«. Dr. Sket je v omenjeni polemiki v intervjuju za Tribuno izjavil, da si univerza res ne more dovoliti, da bi »za imenovanje njenih profesorjev, čeprav le teologov, dajal soglasje nadškof, ko smo se komaj ubranili lastnega ministra«. Ta postopek je primerjal z zloglasno čistko peterice profesorjev v sedemdesetih letih.

TF in tudi cerkev sta s takšnim sklepom univerzitetnega vodstva doživeli udarec, a kmalu dobili tudi pomembno zadoščenje. Ob koncu lanskega maja, ko so škofje obiskali TF, so jim dekani in profesorji sporočali o obisku pri ministru Venclju in podpredsedniku Malešiču, ki sta jim zagotovila priznanje listin TF in obeh cerkvenih srednjih šol, ter o ureditvi državnega financiranja teh šol (izvzemši šesto leto študija teologije). Vse to se je s tem študijskim letom dejansko uresničilo in tako je vprašanje priključitve TF na Univerzo postalo predvsem načelno vprašanje (po nekaterih mnenjih pa predvsem politično vprašanje), saj je sklep Filozofske fakultete o interdisciplinarnem študiju s TF (Znanstveno pedagoški svet FF ga je sprejel prejšnji mesec) opremljen z mnenjem dekana, da za izvajanje ni nujno univerzitetno članstvo TF.

A ta klavzula dejansko ni potrebna, saj je bila v februarju letos ustanovljena skupna komisija. Ta ima dve nalogi, da vzpostavi takojšnje sodelovanje in da vključi TF v Univerzo. Prva bo verjetno v najkrajšem času uresničena, ko bosta dekan TF in rektor dr. Miha Tišler podpisala pogodbo o sodelovanju. V nadaljevanju dela pa bo komisija, kot nam je povedal eden od njenih članov,

prorektor univerze, dr. Miroslav Kališnik, »poskušala doseči izenačenje habilitacijskih kriterijev in postopka v bistvenih značilnostih«. Dr. Kališnik v zvezi s tem poudarja, da kriteriji za habilitacijo učiteljev na TF niso blažji kot na univerzi, temveč v nekaterih pogledih celo strožji. Dekan TF dr. Metod Benedik pa nam je v zvezi z drugim dosedanjim zadržkom (da morajo biti profesorji teologije verni) dejal: »Podobno kot se od profesorja francoske literature zahteva aktivno znanje francoščine in kot je sociolog član družbe, ki jo obravnava, tako je tudi teolog aktivno udeležen v življenju univerze. Za neteološke predmete pa lahko dobi mesto predavatelja najboljši med prijavljenimi kandidati.«

Od uradne priključitve univerze TF tako verjetno loči samo še čas, ki je potreben, da se spelje ves zakonsko predviden postopek: ko bo komisija končala delo, morajo njene predloge obravnavati še rektorjev kolegij, statutarna komisija, ZPS in končno univerzitetni svet.

Toda Teološka fakulteta se medtem intenzivno spreminja, saj na njej študira skoraj tretjina laikov in med njimi je vse več deklet. Doslej je bilo za laike le malo delovnih mest, a kot računa dr. Benedik »se bo marsikaj spremenilo z reformo šolstva. Denimo s predmetom »veroslovje«, ki bi zamenjal nekdanji STM.«

V teku leta 1992 so bila posamezna vprašanja, povezana s ponovno vključitvijo Teološke fakultete v Univerzo, navzoča na vsaki seji rednega fakultetnega sveta. Zgovoren je zapisnik seje z dne 14. maja 1992. »Dekan: Odnosi med TF in UL gredo po dveh tirih: sporazum o sodelovanju in vključitev TF v UL. Sporazum o sodelovanju je pripravil Valenčič. ZPS (Znanstveno-pedagoški svet) UL ga je potrdil. RFS (Redni fakultetni svet) TF je na seji z glasovanjem potrdil, da se sporazum podpiše in da ga s strani TF podpiše veliki kancler. Vključitev TF v UL. Bilo je več sestankov, ki sta se jih udeležila dekan in Košir, enkrat tudi Stres. Ministrstvo za pravosodje je dalo izjavo, da v zakonodaji nič ne nasprotuje, da bi bila TF vključena v UL. Pričakujemo izjavo Ministrstva za šolstvo in šport. Rektorska ekipa je za to. Na seji dekanov je bil Kerševan izrecno za, trije so imeli pomisleke, ostali so molčali.«¹² Znanstveno-pedagoški svet UL je 25. septembra 1992 dal predlog za pozitivno rešitev tega vprašanja, kar je bilo sprejeto na seji univerzitetnega sveta 18. novembra 1992.

Priloga 11

O vračanju fakultete v Univerzo je pisal mariborski Večer, ki je 29. oktobra 1992 objavil članek Teološka fakulteta po štirih desetletjih spet v naročju Univerze. Novinar Marjan Kunej je strnjeno povzel historiat tega vračanja in v

¹² Arhiv Teološke fakultete, Seje Rednega fakultetnega sveta.

podnaslovu članka zapisal: O tem naj bi se na današnji seji izrekel znanstveno-pedagoški svet Univerze v Ljubljani.

Predlog za ponovno vključitev Teološke fakultete v univerzo v Ljubljani je ena izmed tem njenega znanstveno-pedagoškega sveta, ki se po daljšem premoru sestane danes. Toda zakaj pravzaprav takšna prošnja? Spomnimo se, da je bila Teološka fakulteta od ustanovitve Univerze v Ljubljani 1919 njen sestavni del. Tako je bilo vse dotlej, dokler ni svet za prosveto in kulturo vlade LRS (4. marca 1952) obvestil fakultetnega dekanata: »Z ozirom na ustavne določbe o ločitvi cerkve od države vam sporočamo, da s 31. junijem t. l. teološka fakulteta preneha biti državna ustanova ...« In odtlej je delovala le kot cerkvena ustanova rimskokatoliškem cerkve.

Potujoča prošnja

Teološka fakulteta je sredi leta 1990 prvič zaprosila rektorat za ponovno priključitev v Univerzo v Ljubljani in izrazila željo, da ohrani avtonomijo kot cerkvena Fakulteta (tako kot druge sorodne fakultete, predvsem v srednjeevropskem prostoru). O tem je nato razpravljala kolegij dekanov in »zadevo« odstopil znanstveno-pedagoškemu svetu. Ta je ugotovil, da gre za nekatere neskladnosti statuta TF z veljavno zakonodajo«. Zato je predlagal, da naj bi se stvari lotila delovna skupina.

Ko je TF v letošnjem februarju obnovila pobudo za zopetno vključitev v UL, so imenovali delovno skupino in ta si je prizadevala dobiti odgovore na nekatera vprašanja. Temeljne dileme so namreč izhajale predvsem iz različnega razumevanja 7. člena ustave Republike Slovenije (o ločitvi države in verskih skupnosti) in njenega 58. člena (o državnih univerzah in visokih šolah ter o njihovi avtonomnosti). Ob tem je treba pojasniti, da je TF registrirana pri temeljnem sodišču kot zavod. Njene diplome so postale (s spremembo zakona o pravnem položaju verskih skupnosti) javne listine in njenim diplomantom je priznana visokošolska izobrazba. Povrhu šolsko ministrstvo sofinancira prvih pet let študija na TF po merilih, ki veljajo na drugih visokošolskih zavodih Republike Slovenije.

„Da“ dveh ministrstev

Ko je delovna skupina zaprosila za razlago ministrstvo za zakonodajo, je le-to menilo, da »v veljavni zakonodaji ni nikakršnih zadržkov za vključitev TF v UL«, več o tem pa naj bi povedalo še šolsko ministrstvo. Odgovorilo je (z opozorilom, da gre le za mnenje, ne pa tudi za razlago ustavnih določil), da veljavna zakonska ureditev omogoča, da »se v UL lahko vključijo tudi višje in visoke šole, ustanovljene po posebnih predpisih, med katere sodi tudi TF.

Teološka fakulteta ima možnost postati članica univerze, pri čemer pa je njena zopetna vključitev odvisna le od odločitve TF in sporazuma s članicami UL.« Rečeno je še bilo, da gre za načelo ustavno zagotovljene visokošolske avtonomije. TF in UL sta (kot je predlagala delovna skupina) v maju 1992, torej pred končnim sklepanjem o ponovni vključitvi TF v univerzo, že podpisali pogodbo o sodelovanju, ki vsebuje tudi dogovor o nadaljevanju prizadevanj za morebitno ponovno vključitev TF v UL.

Ovir ni več

In kakšni so po mnenju delovne skupine razlogi, ki govorijo v prid ponovni vključitvi?

Več jih je. Najprej: TF ima kot začetnica visokošolskega študija na Slovenskem in soustanoviteljica UL posebno vlogo v zgodovini akademskega izobraževanja, s tem pa tudi v zgodovini in kulturi slovenskega naroda. Njena vrnitev je tedaj priložnost za ponovno združitev znanstvenega in pedagoškega visokošolskega delovanja v enem središču, Univerzi v Ljubljani. Pri tem poudarjajo, da gre za zopetno vključitev akademskega, ne pa pastoralnega dela TF v UL. Pojasnilo: akademski del študija (prvih pet let) je namreč dostopen vsem državljanom RS, ne glede na versko pripadnost ali spol, pastoralni del (šesto leto) pa je namenjen le usposabljanju duhovnikov in drugih pastoralnih delavcev.

Delovanje TF v okviru univerze je v srednje evropskem prostoru samoumevno. Ta fakulteta je mednarodno priznana visokošolska ustanova. V času, ko ni bila vključena v univerzo, je kljub temu uspešno sodelovala s posameznimi univerzitetnimi ustanovami. In še: pobude za njeno vrnitev v okrilje univerze so v zadnjem času prihajale tako od predstavnikov znanstvenega kot družbenega življenja. Njena izključitev je bila posledica politične in ideološke naravnosti svojega časa, ker pa takšnih razlogov ni več, tudi ni več ovir za njeno zopetno vključitev v UL.

Tako torej delovna skupina, ki slednjič predlaga, da »se TF kot akademska inštitucija ponovno vključi v UL kot ena od fakultet«, nato pa tudi dokončno uskladi svoj statut z univerzitetnim. Tak predlog je za delovno skupino podpisal prorektor prof. dr. Miroslav Kališnik, o njem pa naj bi se izrekel univerzitetni znanstveno-pedagoški svet na današnji seji.

Po seji univerzitetnega sveta dne 18. novembra 1992, ki je z javnim glasovanjem potrdil vrnitev Teološke fakultete v Univerzo, je o tem pisalo več slovenskih časnikov.

Priloga 12

Neposredno po seji je prav s tem datumom Jasna Kontler - Venturini v Delu objavila članek z naslovom Čigava teološka fakulteta. V njem se je dotaknila nekaterih »spornih vprašanj« v zvezi z vračanjem Fakultete v Univerzo, obenem pa je nakazala tudi vprašanja, ki bi se v prihodnosti lahko pokazala kot problematična tako v medsebojnih odnosih kot še posebej v smeri in načinu delovanja Teološke fakultete.

Uradni sprejem Teološke fakultete med članice ljubljanske univerze pravzaprav ne bi smel biti dogodek, ki bi ga bilo treba komentirati. Predvsem v zadnjem letu postopnega približevanja 40-letne izgnanke univerzi je bilo o tem povedano in napisano skoraj vse. Predvsem pa na koncu skoraj ni več prostora za dvomljivce, za katere vstop Teološke fakultete ni zgolj administrativno dejanje, ki popravlja krivico.

Odgovori na vsa sporna vprašanja so se zdeli tako logični, da je na zadnji seji znanstveno pedagoškega sveta odnehal še zadnji »tečnež« dr. Slavko Splichal in svoj vzdržani glas spremenil v privolitev v sprejem teologov na univerzo. Delovna skupina, v kateri so bili predstavniki ljubljanske univerze in dekan Teološke fakultete in ki je v minulega pol leta pripravila predlog za vnovično vključitev TF, je uporabila zelo spretno formulacijo za omilitev najbolj sporne razlike med univerzo in omenjeno fakulteto. Po mnenju komisije je habilitacijski postopek »formalno ne pa vrednostno različen od habilitacijskega postopka na univerzi in ima prav tako za cilj zagotoviti kvaliteto pedagoškega in raziskovalnega kadra«.

Vendar ostaja dejstvo, da je bil in še vedno je pogoj za sprejem profesorjev na TF svetovnonazorska opredeljenost in tudi število in kakovost znanstvenih objav (čeprav v tem gotovo ne zaostajajo za univerzo!) zanje niso habilitacijsko merilo. Jasno pa je, da se tovrstna različnost v okviru ene univerze ne more nadaljevati in da je tudi nov univerzitetni statut, ki bo sledil novemu visokošolskemu zakonu, gotovo ne bo dopuščal. Mimo tega seveda ni mogla niti omenjena skupina v svojem predlogu in je zato TF zavezala, da mora v šestih mesecih uskladiti svoj statut z univerzitetnim, vendar šele po tem, ko bosta sprejeta zakon in statut univerze in ko bo sklenjen ustrezen meddržavni sporazum med Republiko Slovenijo in apostolskim sedežem v Rimu. V vmesnem obdobju pa bo TF delovala po posebnih pravilih, ki naj uredijo tudi habilitacijo njenih učiteljev, pridobivanje akademskih naslovov in sprejemanje študijskih programov.

Na videz je tako vse lepo in prav. Teološka fakulteta se bo ravnala po univerzitetnih pravilih. Študentje se bodo nanjo lahko vpisovali ne glede na versko pripadnost ali spol, peti pastoralni letnik pa je tako ali tako izvzet iz vključitve in sodi v izključno, tudi finančno, pristojnost Cerkve. Toda tisti, na videz

nepomembni del dogovora, ki govori o sporazumu med Slovenijo in cerkvenim vrhom, postavlja komaj doseženo soglasje pod velik vprašaj.

Kajti mariborski škof dr. Franc Kramberger, ki se je pravkar vrnil iz Vatikana, je v nedavnem pogovoru z novinarji povedal med drugim, da imajo kongregacije v Rimu pomisleke do vključitve, ker menjava vodstev univerz in šolskih ministrstev menda prinašajo »vedno drugo šolsko atmosfero, drugo mišljenje«. Ob taki »politični, idejni ali ideološki nestalnosti« naj bi bila cerkvena potrditev težja, čeprav ni izključena.

V teh prenesenih besedah je hud politični naboj. Kajti Cerkev tako priznava nič več in nič manj kot usodno povezanost z aktualno politiko. TF je lahko del (avtonomne?) univerze samo pod pogojem, da je univerzitetna in vladna politika po volji Cerkvi. Teološka fakulteta je torej nad pravili, ki veljajo na univerzi, saj se pri upoštevanju pravil ravna (ali mora ravnati) predvsem po zapovedih Cerkve, od katere naj bi bila neodvisna. Ne glede na dokončni sklep Vatikana (medtem bodo tako ali tako volitve) bi suverena univerza bržkone morala ukrepati, saj bo sicer molče dopustila, da po njej znova straši ideološko obarvana resnica.

Priloga 13

Dnevni časopis Republika je takoj naslednji dan po izglasovani vrnitvi Fakultete v Univerzo, 19. novembra 1992, objavil prispevek novinarja Boštjana Lajovica z naslovom Po štiridesetih letih spet v naročju Alme Mater, podnaslov pa je pojasnil: Univerzitetni svet ljubljanske Univerze tudi formalno potrdil ponovno vključitev Teološke fakultete v Univerzo.

Fakultetam ljubljanske Univerze se je včeraj pridružila nova članica, Teološka fakulteta (TF). S tem je končana zgodba, ki se je začela pred 40 leti, ko so Teološko fakulteto izključili iz Univerze. Odločitev so takrat utemeljili z ustavnim načelom o ločitvi države in cerkve. Poslej je bila Teološka fakulteta zgolj cerkvena ustanova, čeprav je bila ena od ustanovnih članic ljubljanske Univerze leta 1919. Namestnik ministra za šolstvo dr. Pavle Zgaga je ob tem izjavil, da to »pomeni normalizacijo razmer v slovenskem visokem šolstvu, pri čemer so sodelovali predstavniki sedanje in prejšnje vlade«, dekan TF dr. Metod Benedik pa, da je »TF tako dobila mesto, ki ji pripada, kar je v veliki meri povezano z novim vodstvom Univerze, ki je za vključitev TF pokazalo veliko več razumevanja in širine kot prejšnje«.

Sklep univerzitetnega sveta zadeva le vključitev akademskega, ne pa tudi pastoralnega dela TF. Akademiški del, ki traja 5 let, je namreč dostopen vsem državljanom Slovenije, ne glede na veroizpoved ali spol, šesto leto študija

– pastoralni del – pa je namenjen le usposabljanju duhovnikov in drugih pastoralnih delavcev.

Odnosi med TF in ljubljansko Univerzo so se pričeli obnavljati že pred leti, najprej s Filozofsko fakulteto, kar je pripeljalo do razmišljanj o medštudijski povezavi obeh ustanov. Številni posamezniki in ustanove so dali pobude za preklic dekreta o izključitvi Teološke fakultete, ki je sredi leta 1990 vložila prošnjo za ponovno vključitev. S spremembami zakona o pravnem položaju verskih skupnosti je bil narejen še korak naprej: diplome Teološke fakultete so postale javne listine, diplomantom pa so priznali visokošolsko izobrazbo. Formalno vključitev v univerzo so ovirala le še neskladja med statutom TF in veljavno zakonodajo ter nekaterimi univerzitetnimi predpisi, povčerajšnjem sklepu pa ima TF šest mesecev časa, da jih odpravi. Dekan dr. Benedik nam je ob tem dejal, da vključitev TF pomeni obogatitev Univerze, dopolnjuje njene programe, krepi njeno »umeščenost v narod« in podobo v tujini.

Priloga 14

Svoje razmišljanje o Teološki fakulteti, o teološkemu študiju ter o pomenu Fakultete v okvirih Univerze je nekdanji dekan fakultete Rafko Valenčič pod naslovom Teološka fakulteta spet članica ljubljanske Univerze dne 21. novembra 1992 objavil v Slovenscu.

Ponovna vključitev Teološke fakultete v univerzo v Ljubljani 18. novembra 1992 je primeren trenutek za premislek o njenem mestu v slovenski družbi nekdanj in danes. V javnosti, predvsem v nekaterih novinarskih, političnih in visokošolskih krogih, je bilo v zadnjem času vse pogostejše slišati vprašanja, ali je ponovna vključitev v skladu z načelom ločitve cerkve od države, ali s tem ne dajemo prednosti eni veroizpovedi pred drugimi, ali niso dolžne verske skupnosti same gmotno podpirati versko izobraževalne dejavnosti, ali ima fakulteta znanstveno in organizacijsko avtonomijo, če je podrejena velikemu kanclerju in Rimu, ali in s čim se lahko ustanova izkaže vredna zaupanja in priznanja celotne družbe, nenazadnje, kakšno je njeno mesto v prelomnem času, ki ga doživlja slovenski narod. Nihče se doslej še ni dotaknil deleža katoliške Cerkve in znotraj nje tudi Teološke fakultete v procesu demokratizacije in dosežene slovenske samostojnosti. Ne verjamem, da bo kdo od njenih članov začel pisati spomine.

A ostanimo pri Teološki fakulteti. O njenih predhodnicah, o samostanskih in župnijskih šolah na slovenskih tleh, ki so v srednjem veku vzgajale duhovnike po tedanjih evropskih zgledih, vendar za domače razmere, je marsikaj napisanega in še več neraziskanega. Le redki duhovniški kandidati in še redkejši laiki so imeli možnost šolanja v priznanih evropskih univerzitetnih središčih v

Padovi, Bologni, na Dunaju in drugod. Med domače ljudi pa so tako prvi kot drugi prinašali teološko, filozofsko in znanstveno misel kot seme, ki so ga položili v slovensko zemljo, da je njegova rast odmevala do naših dni.

Tako je tudi začetek kontinuiranega srednjega in visokega šolstva v naših deželah, ki so ga začeli jezuiti ob koncu 16. stoletja, našel ugodna tla za svoj razvoj. Ohranjeni dokumenti iz poznejših stoletij govore, da je bil npr. teološki študij v Ljubljani enakovreden študiju na drugih podobnih ustanovah v srednjeevropskem prostoru. Zato tudi vključitev Teološke fakultete v mlado slovensko univerzo l. 1919 ni bilo naključje. Teološki študij je namreč imel za seboj ne samo najdaljšo tradicijo, marveč tudi že preverjene programe, ustrezne pripomočke in pripravljen kader.

Dovolj je bilo dvajset medvojnih let (1919–1941), da se je Teološka fakulteta uveljavila v znanstvenem svetu doma in v tujini, nič manj tudi na duhovnem področju kot vzgojiteljica vzgojiteljev za vero in omiko. Imena bratov Ušeničnikov, F. Grivca, F. K. Lukmana, J. Ujčiča, J. Srebrniča, M. Slaviča, L. Erlicha, J. Fabijana, J. Janžekoviča, A. Trstenjaka in drugih bodo tudi v prihodnje ohranila svoj pomen.

Nič manj pomembno vlogo pa so imeli vsi tisti predavatelji in študentje, ki so po vojni nadaljevali delo najprej v neprijaznih, nato pa v vedno bolj krivičnih in celo sovražnih razmerah. Proforski kader je bil namreč razpolovljen, študentska populacija prav tako, stik z znanstvenim in svobodnim svetom onemogočen, restrikcije pravic in svoboščin vsak dan večje ... Odstranitev fakultete iz javnega in visokošolskega življenja (1952) se je pripravljala dalj časa. Nihče od odgovornih ni dvignil svojega glasu v obrambo njenih pravic. Stanje se je s tem še poslabšalo z vsemi pravnimi in gmotnimi posledicami. Fakulteta je kljub težkim razmeram nadaljevala svoje delo, ostala je v stiku s potrebami naroda in Cerkve, pomladila je svoj kader, ohranila svoj ponos pa tudi akademsko avtonomijo, česar ni uspelo ne Univerzi ne njenim članicam. Vloga velikih kanclerjev je bila glede tega nenadomestljiva. Številni slovenski duhovniki pa so tako pred omenjenimi dogajanji kakor tudi pozneje poleg duhovniškega dela opravljali splošno vzgojno nalogo, ohranjali so narodove duhovne in kulturne vrednote. Za svoje delo niso iskali in tudi niso dobili priznanj. Nihče, ki hoče študirati slovensko preteklost, ne more prezreti vloge, ki jo je imel v njej slovenski duhovnik. Za tako vlogo, ki je presegala področje zgolj duhovniških opravil, ga je – nekdanj in danes – vzgajal teološki študij.

Danes lahko tem ugotovitvam dodamo še novo dimenzijo. Teologija, nekdanj namenjena le pripravnikom na duhovništvo, za široke množice pa terraincognita (neznana dežela), je postala za mnoge novo magnetno polje. Lahko bi rekli, da so polne teološke predavalnice, kar se na Zahodu dogaja že nekaj desetletij, pri nas pa se je pokazalo šele v zadnjih letih, bolj odsev duhovne lakote

iskalcev religioznega spoznanja kot pa posledica načrtnega odpiranja vrat. Naj bo resnica na eni ali drugi strani, dejstvo je, da religioznega čuta v človeku niso mogli preslepiti ne zahodno porabništvo in permisivnost ne vzhodni totalitarizmi s prepovedmi in prevarami. Človek je poleg vseh vzdevkov, ki mu jih daje sodobna znanost, da je namreč *homosapines*, *homosomaticus*, *homovivens*, *homovolens*, *homoloquens*, *homosemanticus*, *homosocialis*, *homofaber*, *homoludens*, *homoridens* in še kaj, tudi *homoreligiosus*, religiozno bitje (B. Mondin). Religioznost je že glede tega, kar odkriva znanost, primarna oblika človekove zavesti in njegove duhovnosti radovednosti. Tega pa ni mogoče zanikati, ne da bi prej ali slej doživeli duhovno dehidracijo. Če se sodobna znanost med drugim npr. ukvarja z odzivnostjo živalskih in človeških refleksov, se bo menda toliko bolj ukvarjala tudi z odzivnostjo človeškega duha na vprašanja bivanja, delovanja, nasprotij življenja in kar je s tem v zvezi.

Taka in podobna razmišljanja so najbrž botrovala prvim pobudam izrečenim za ponovno vključitev Teološke fakultete v univerzo leta 1987. Prišle so od zunaj, izven krogov same fakultete, ko je bila taka misel skoraj pregrešna ali je priletela kot izgubljena puščica. Toda misel je bila izrečena, tudi zapisana (prim. Tribuna 36 (1987), št. 14. str. 9; predlogi Društva visokošolskih profesorjev). Odslej so se predlogi, obljube in zagotovila tako političnih voditeljev kot tudi znanstvenih ustanov glede ponovne vključitve kar vrstili. V njih smo videli najprej pripravljenost, da bi se krivice poravnale. Kajti če kdo stori krivico drugemu, jo je tudi dolžan poravnati brez prošenj in moledovanj prizadetega. Tudi podpis protokola med Filozofsko in Teološko fakulteto o medsebojnem sodelovanju (19. junija 1989) je vlival upanje, da se bo vprašanje kmalu rešilo. Dobro leto pozneje, 30. junija 1990, je Teološka fakulteta poslala Vlogo za ponovno vključitev v Univerzo. Vendar pa stvari niso tekle brez zapletov in pomislekov. Predlog, naj Teološka fakulteta prilagodi svoj statut univerzitetnemu, ni bil sprejemljiv, saj je ta vseboval že preseženo sočrealistično dikcijo. Med tem je skupščina R. Slovenije 2. 5. 1991 izdala Zakon o spremembah in dopolnitvah v pravnem položaju verskih skupnosti in vrnila diplomam Teološke fakultete javnopravni pomen. Pogovori med pooblaščenima komisijama Univerze in Teološke fakultete so končno odstranili pravne ovire in druge pomisleke glede ponovne vključitve. Tako je znanstveno-pedagoški svet Univerze 25. 9. 1992 dal predlog za pozivno rešitev vprašanja, ki je bila sprejeta na seji univerzitetnega sveta 18. novembra 1992.

Znanstveno in pedagoško sodelovanje, ki je bilo med Teološko fakulteto in članicami univerze na številnih področjih že doslej, bo tako dobilo potrditev in nove pobude. Profesorji raznih fakultet, zlasti humanistike, bodo bolj svobodno raziskovali in sooblikovali duhovni prostor, v katerem bo slovenski človek zorel v spoznanjih in skupnih vrednotah, ki so v luči vere pomembne tudi za

oznanilo evangelija. Študentom bodo zagotovljene njihove pravice, da bodo še bolj odgovorno delali za človeka in družbo, ki jih sprejema kot enakovredne državljane in sooblikovalce njene zgodovine. Tako bo Univerza lahko spet postala »universitasstudiorum, professorumetstudentium«, se pravi skupnost ved, profesorjev in študentov. To pa je bil tudi namen vseh prizadevanj.

Priloga 15

Časnik Republika je pod naslovom Mi smo samostojni dne 22. novembra 1992 bralcem posredoval pogovor svojega novinarja (ime pod člankom ni zapisano) z dekanom Teološke fakultete Metododom Benedikom. V uvodnem pojasnilu je novinar zapisal: Univerzitetni svet ljubljanske Univerze je na seji pred dnevi sprejel sklep, da se Teološko fakulteto po 40 letih »izgnanstva« ponovno vključi med njene članice. Resnici na ljubo manjka še soglasje študentske delegacije, ki ni bila sklepčna, vendar poznavalci pravijo, da ne gre za namerno zavlačevanje in gre torej le za formalnost. Nedvomno gre za pomemben dogodek, ki kaže, da naša država postaja normalna in namesto ideološko ravna predvsem pragmatično.

Je mogoče reči, da vrnitev TF na Univerzo pomeni normalizacijo odnosov med državo in Cerkvijo, ali gre za trenutne politične interese?

Seveda gre v neki meri tudi za urejanje odnosov med državo in Cerkvijo, čeprav bi prej rekel, da gre za normalizacijo stanja, kakršno je že bilo. Povedati je tudi treba, da pri tem TF niso dane kakšne posebne koncesije, kot nekateri namigujejo, bodisi v družbi ali na Univerzi. Mi samo dobivamo mesto, ki nam kot znanstveni ustanovi pripada.

V razpravi na Univerzitetnem svetu, in tudi že prej, so se pojavili zadržki, češ da habilitacijski postopek na TF ni ustrezen.

To je bilo eno od vprašanj, s katerimi smo se ukvarjali v komisiji, ki je urejala uskladitev dokumentov TF po univerzitetnih merilih. Res smo ugotovili, da je habilitacijski postopek drugačen kot na Univerzi, vendar le formalno in ne vrednostno. Nikakor ni naša habilitacija manj vredna, celo nasprotno. Lahko rečem, da je pravzaprav bolj zahtevna! Glede na to je seveda možno prilagoditi naš postopek univerzitetnemu brez posebnih težav. Tu bi rad zavrnil tudi trditve v Delovem komentarju, češ, »da število in kakovost znanstvenih objav niso merilo za habilitacijo na TF, temveč le svetovnonazorska opredeljenost«. To še zdaleč ne drži! Glavno in izključno merilo za habilitacijo na TF je količina in kakovost znanstvenega dela, sam postopek pa je zelo dosleden, korekten in zahteven. Mi smo se zavezali, da ga bomo prilagodili univerzitetnim predpisom in to tudi nameravamo, kar v omenjenem komentarju zamolčijo. Kar zadeva svetovnonazorsko opredeljenost pa je jasno: če gre za katoliško teološko fakulteto, se razume, da drugačni profesorji kot katoliški teologi ne morejo biti. Tako

kot si ne moremo predstavljati, da bi na glasbeni akademiji poučevali profesorji brez posluha. Takšnih primerov je še veliko, vsepovsod se zahteva poleg znanstvene tudi še drugačna kvalifikacija. Ne gre brez tega.

Sporno je bilo tudi razumevanje avtonomije fakultete nasploh oziroma avtonomije TF do Cerkve.

V prvem obdobju po vojni je TF živela pod hudimi pritiski, tja do 1955. leta, kasneje se je nekoliko sprostilo. S ponosom lahko trdimo, da je TF kljub pritiskom ves čas delovala zelo avtonomno. Bodisi glede študijskih programov: jasno je, da so osnovno načelo za katoliško teološko fakulteto splošne cerkvene norme. Tu ni kaj, katoliški nauk je kakršen je, in ne more neka katoliška fakulteta učiti nekaj drugega. To pa nikakor ne omejuje posameznih profesorjev, da bi se ozirali naokrog, iskali svoja pota in dopolnjevali znanja. Tudi glede profesorjev smo, hvala Bogu, vedno ohranili avtonomijo, imenoval jih je fakultetni svet in ne svetna oblast ali nadškof kot veliki kancler nista mogla vplivati na to. Kar zadeva vlogo velikega kanclerja: prejšnji rektor Univerze je imel pomisleke, češ da krni avtonomijo TF, vendar ni veliki kancler nikoli posegal v fakultetne zadeve, nikoli ni nastopil proti kakšnemu od profesorjev, češ da uči krivi nauk in ga hotel odstraniti. Vedno smo bili avtonomni.

V Univerzo je vključen akademski del TF, torej laični študij, pastoralni del kot priprava za duhovniški poklic pa ne.

To je treba nekoliko bolj natančno pojasniti. Vsak, ki ima diplomu teološke fakultete, ima pravico nadaljevati študij do magisterija in doktorata, nikakor se ne konča po petem letniku kot nekateri napačno razumejo razdelitev na akademski in pastoralni del.

Pričakujete, da se bo z vključitvijo TF povečal interes za ta študij? Koliko je trenutno vpisanih študentov?

V zadnjih letih se s spreminjanjem politične situacije večja tudi interes za naš študij. Že lani smo imeli v prvi letnik vpisanih čez sto študentov, od teh polovico laikov, letos pa jih je še mnogo več. Vpisanih je 151 študentov prvega letnika, od teh 117 laikov, kar dve tretjini pa je deklet. To kaže, da naša fakulteta ni namenjena samo bogoslovnemu študiju, kar so nam očitali.

Morda bo zanimanja še več, če se bo demokracija pri nas dokončno uveljavila in bo morda v naših šolah tudi predmet »veroslovje«, torej pouk o različnih verstvih. Gotovo v prvi vrsti o krščanstvu, ki je pri nas najbolj prisotno in je skozi zgodovino dalo največji pečat slovenskemu narodu. Poudarjam, gre za veroslovje in ne verouk! Za proučevanje tega predmeta bi bili gotovo najbolj primerni naši diplomanti, saj imamo na TF tudi predmete kot so nekatoliška verstva, pa tudi nekrščanska verstva.

Priloga 16

O Teološki fakulteti v njeni preteklosti in sedanjosti, predvsem o študiju na tej fakulteti, se je novinarka Alenka Juvan pogovarjala z dekanom Metodrom Benedikom in pogovor objavila v Slovincu dne 7. decembra 1992 pod naslovom Študij na teološki fakulteti.

Kako je bilo s študijem teologije skozi zgodovino?

Študij teologije je najstarejši visokošolski študij na Slovenskem. Od leta 1919 pa poteka na fakulteti, ki je tudi ena od soustanoviteljic ljubljanske univerze. Leta 1952 so jo iz univerze, na datum, ki ga ni, 31. junija (kar je še danes ugan-ka), izključili. Redni študij na fakulteti traja 5 let. V prvih letnikih je v ospredju predvsem filozofija, drugi del študija pa je posvečen teologiji in predmetom v zvezi z njo. Po končanem rednem študiju dobijo študenti diplomu teološke fakultete. Za bogoslovce je obvezen tudi 6. (pastoralni) letnik, ki je še posebej namenjen pastoralnemu ustvarjanju. Prav tako pa je vsakomur, ki je diplomiral na TF, odprta pot za naprej, vse do doktorata.

Kdaj je bilo največ oziroma najmanj študentov na TF?

V povojnih letih, ko so bile razmere res težke, je bilo študentov nekoliko manj. Vendar se je število hitro večalo in v začetku 70. let doseglo vrhunec. Takrat je bilo na TF v enem letniku tudi do 70 bogoslovcev. Potem je začelo število padati in po letu 1985 do 1990 je bilo v letnikih le 15 do 20 študentov. V zadnjem času pa na TF študira spet vse več tako bogoslovcev kot tudi laikov. Izrazito se je povečalo število laikov, lani jih je bilo 50, letos pa jih je 117.

Od kdaj na TF lahko študirajo laiki?

TF je bila vedno odprta tudi za laike, čeprav so do nedavnega na njej študirali predvsem bogoslovci, nekaj redovnic in res malo laikov. Za ta študij se laiki niso odločali predvsem zaradi tega, ker po diplomi zanje ni bilo nikakršnih možnosti in poklicne prihodnosti.

Kakšna je bila pot TF do vnovičnega vstopa na ljubljansko univerzo?

O tem, da TF spet postane članica univerze, smo se pogovarjali že dalj časa, intenzivneje pa predvsem lani. Vendar so prizadevanja obrodila sadove šele pod sedanjim rektorjem Miho Tišlerjem, saj se v preteklosti ni nič spremenilo tudi zaradi ideoloških ovir. Na začetku letošnjega leta je bila ustanovljena delovna skupina, ki so jo sestavljali člani univerze in TF. Ti so se večkrat sestali in razpravljali o vprašanjih, ki jih je bilo treba rešiti. To je o habilitacijah, akademskih naslovih in študijskih programih, za kar naj bi poskrbela TF po

vklučitvi v univerzo. Statut pa bo dokončno urejen, ko bo oblikovan nov zakon o univerzi in ko bo urejen odnos med našo državo in svetim sedežem.

Ali se bo v prihodnje na vaši fakulteti kaj pomembnega spremenilo?

Mislim, da ne kaj bistvenega, saj smo za nekoliko spremenjeno obliko študija poskrbeli že v tem akademskem letu. Zdaj na fakulteti poteka nekoliko manj obveznih predavanj, zato pa si vsak študent med celo vrsto izbirnih predmetov lahko poišče tisto, kar mu najbolj ustreza.

Ali so kakšne razlike med študijem laika in bogoslovca?

Ne. Vsakdo, ki je vpisan na TF, ima enake obveznosti; skratka, mora se držati študijskega programa.

Dne 15. decembra 1992 je Teološka fakulteta pripravila skromno slovesnost ob ponovni vključitvi v Univerzo. Udeležili so se je nadškof in veliki kancler Alojzij Šuštar, rektor Univerze Miha Tišler, beograjski nadškof in nekdanji profesor na Teološki fakulteti Franc Perko, prorektorji Univerze, profesorji in uslužbenci Teološke fakultete ter predstavniki študentov. Dekan Metod Benedik je za to slovesnost pripravil priložnostni govor:

Ustaljena in neizogibna zgodovinska zakonitost je, da strukture, ki spremljajo in usmerjajo človeško družbo ali celo postanejo del nje same, doživljajo nihanja, vzpone in nazadovanja, zvezdne in mračne trenutke, hodijo od mejnika do mejnika. Če upoštevamo, da je tradicija teološkega izobraževanja na Slovenskem, sicer v različnih oblikah ter intenzivnosti, stara praktično toliko kot krščanstvo v našem narodu, je razumljivo, da je tudi ta študij doživel marsikaj in da je ob srečanju z nekaterimi mejniki samozavestneje in prodorneje zakoračil naprej, ob drugih pa se je tudi spotikal.

K današnji skromni slovesnosti nas je zbralo srečanje z mejnikom, ki sam po sebi pomeni potrditev doslej prehojene poti, obenem pa tudi ponuja priložnost za širšo uveljavitev teološkega študija v skupnih prizadevanjih za jasnejšo duhovno podobo našega naroda. Ob takem trenutku se človek nehote ozira nazaj in skuša ovrednotiti dosedanje poti, obenem pa se tudi tipaje sprašuje po novih smereh, možnostih in nalogah. Vse to morda tem bolj, ker je v zadnjem času v naši javnosti ob ponavljajočem se vprašanju, kdaj bo TF končno spet v Univerzi, pogosto bilo slišati vprašanja, ali je ponovna vključitev v skladu z načelom ločitve Cerkve od države, ali s tem ne bi dajali prednosti eni veroizpovedi pred drugimi, ali verske skupnosti niso dolžne same gmotno podpirati verskoizobraževalne dejavnosti, ali TF uživa organizacijsko in znanstveno avtonomijo in nenazadnje, kakšno je njeno mesto v slovenskem narodu v dogajanjih našega, v resnici prelomnega časa.

Daleč, v sivi preteklosti, stoji eden prvih mejnikov, za marsikoga morda komaj še opazen, ko je namreč frankovska sinoda leta 789 – ta je segla tudi do

naših krajev – določila, da morajo škofijske cerkve in opatije ustanoviti šole za znanstveno in duhovno vzgojo bodočih duhovnikov, *scholae interiores* za menihe, *scholae exteriores* za škofijske duhovnike in tudi laike. Skozi dolga stoletja visokega in poznega srednjega veka so ta določila tudi na Slovenskem dobivala vse razločnejšo podobo v samostanskih in župnijskih šolah. Tridentinska navodila so zarisala nove mejnike in po njih je ljubljanski škof Janez Tavčar v Gornjem Gradu ustanovil kolegij, v katerem se je po njegovem poročilu leta 1589 šolalo 16 teologov pod vodstvom šestih duhovnikov. Sicer skopi podatki o delovanju kolegija kažejo na to, da so v programu imeli študij Svetega pisma, dogmatiko, še posebej nauk o zakramentih, vprašanja iz moralne teologije in nekaj snovi, ki bi jo danes uvrstili v pastoralno teologijo. Lahko pa trdimo, da gornjegrajski kolegij pomeni začetek organiziranega visokošolskega študija na Slovenskem. Delovanje kolegija je izpopolnil škof Hren, ki mu je z rednimi škofijskimi sinodami dodal neke vrste trajno izobraževanje duhovnikov.

Vzporedno so teološki študij gojile notranje redovne šole, širše pa so posegli jezuiti; leta 1619 so uvedli predavanja iz kazuistike, po letu 1704 pa teološkemu študiju dodali še kanonsko pravo. Ob razpustitvi njihovega reda 1773 so študij teologije prenesli v semenišča v Ljubljani, Gorici in Celovcu; študijski program je zajemal Sveto pismo, dogmatiko, moralno in pastoralno teologijo, cerkveno zgodovino in cerkveno pravo.

Naslednji mejnik pa vsem tistim, ki so bili odgovorni za izobraževanje bodočih duhovnikov v krajevni Cerkvi, ni pripravil veselja: z namenom, da bi bili duhovniki čim bližje razsvetljskim idejam državnega cerkvenstva, je Jožef II. leta 1783 vse škofijske in redovne teološke šole zaprl – vsi teologi naj bi odslej študirali v njegovih „generalnih semeniščih“. Pa so kaj kmalu, oni še za krajši čas, pripravili spremembe Francozi. Od 1810 do 1813 so v Ljubljani delovale Centralne šole s pravico podeljevanja akademskih naslovov; imele so sedem „učnih tečajev“, fakultet, med njimi teološko. S tem je naša TF in tudi UL pravzaprav že imela svojo predhodnico.

Sredi prejšnjega stoletja, v času škofa Antona Alojzija Wolfa, je Ljubljanska škofija sama prevzela ureditev teološkega študija, ki je obsegal naslednje predmete: dogmatiko, razlago Svetega pisma z orientalskimi jeziki, moralno in pastoralno teologijo, cerkveno zgodovino s patrologijo in cerkveno pravo.

Le nekaj let kasneje je nov, pomemben mejnik teološkemu študiju na Slovenskem postavil lavantinski škof Slomšek; ko je leta 1859 prenesel škofijski sedež v Maribor, je v tem mestu takoj ustanovil Visoko bogoslovno šolo, ki je že prvo leto imela 39 slušateljev. Profesorji te šole so leta 1898 začeli izdajati prvo slovensko teološko revijo *Voditelj v bogoslovnih vedah*. Ob njej so rasli Avguštin Stegenšek, Josip Hohnjec, Franc Kovačič, Franc K. Lukman, Ivan Križanič, Josip Zidanšek, Anton Jehart, Josip Jeraj in še drugi, ki so posegli že čisto v naš čas.

Pa spet nov mejnik in koraki v širši slovenski znanstveni prostor! Pripravljala se ustanovitev slovenske univerze. V komisiji za njeno ustanovitev je bil podpredsednik cerkveni zgodovinar Janez Zore, člani pa oba Ušeničnika, Janez Janežič in Josip Srebrnič. Leta 1919, ko zaživi ta najvišja znanstvena ustanova na Slovenskem, je med petimi njenimi fakultetami tudi TF. Dvaindvajset medvojnih let je bilo dovolj, da se je TF uveljavila v znanstvenem svetu doma in v tujini, nič manj pa kot vzgojiteljica vzgojiteljev za vero in kulturo. Imena profesorjev, kot so bili Aleš in Franc Ušeničnik, Franc Grivec, Josip Ujčič, Josip Srebrnič, Matija Slavič, Lambert Ehrlich, Janez Fabijan, Janez Janžekovič, Anton Trstenjak in drugi, bodo tudi v prihodnosti ohranila svoj pomen. Že leta 1920 je TF začela izdajati BV kot svojo znanstveno teološko revijo, ki izhaja, s presledkom dvajsetih let od leta 1945 do 1965, še danes. Profesorji TF so oblikovali slovensko teološko terminologijo, sodelovali so na mednarodnih teoloških kongresih in simpozijih, zlasti na tako imenovanih Velehradskih kongresih, kjer je imel vodilno vlogo prof. dr. Franc Grivec. Tudi v vrsti rektorjev UL najdemo teološke profesorje; to so bili Aleš Ušeničnik, Franc K. Lukman ter dva mandata Matija Slavič.

Druga svetovna vojna je viharno udarila tudi TF. Maja 1945 je velik del slušateljev in več profesorjev odšlo iz Ljubljane. Tako je v begunstvu delovala TF za Slovence vse do leta 1959. Doma pa razmere neprijazne, nato vse bolj krivične in celo sovražne. Profesorski kader je bil razpolovljen, študentska populacija prav tako, stik z znanstvenim in svobodnim svetom onemogočen in postopno se je pripravljala mejnik, ki je za dolgo časa marsikomu ostal v spotiko. Leta 1949 je TF bila dokončno izločena iz UL in leta 1952 ukinjena kot državna ustanova.

Kljub težkim razmeram je TF nadaljevala svoje delo, ostala v stiku s potrebami naroda in Cerkve, pomlajevala svoj kader, ohranila svoj ponos ter kljub različnim pritiskom tudi svojo akademsko avtonomijo. Po dvajsetih letih zaprtosti so se razmere vendarle začele nekoliko sproščati; vzpostavljali so se stiki s tujino, nekateri slušatelji so lahko šli na podiplomski študij na tuje univerze, fakulteta se je znašla v vrtincu novih teoloških iskanj po Drugem vatikanskem koncilu. Po letu 1960 je prišlo do tesnejših povezav s Katoliško bogoslovno fakulteto v Zagrebu in Pravoslavno bogoslovno fakulteto v Beogradu, ki so dobile poseben izraz v sodelovanju na skupnih ekumenskih simpozijih. Koristno znanstveno sodelovanje je spodbudila leta 1980 podpisana pogodba z Univerzo v Regensburgu, ki se ji je deset let kasneje pridružila še podobna pogodba z Univerzo v Gradcu.

Kakor so bili stiki s tujino potrebni in koristni, pa ni bilo nič manj potrebno ponovno vzpostavljati povezave s tistimi znanstvenimi ustanovami doma, s katerimi je TF tesno sodelovala že od ustanovitve UL. Tudi tu je šlo postopno: najprej osebni stiki, potem vse več sodelovanja na različnih znanstvenih srečanjih in ob tem je tiho klila tudi misel, da TF vendar spada v UL. Podpis protokola med Filozofsko in Teološko fakulteto leta 1989 je vlival upanje, da se bo to vprašanje kmalu

rešilo. Junija 1990 je TF poslala vlogo za ponovno vključitev v UL, vendar je stvar resnično stekla šele pod sedanjim vodstvom Univerze. Pogovori med pooblaščenimi komisijama UL in TF so odstranili pravne ovire in druge pomisleke glede ponovne vključitve. Tako je Znanstveno-pedagoški svet UL 25. septembra 1992 dal predlog za pozitivno rešitev tega vprašanja, kar je bilo sprejeto na seji univerzitetnega sveta 18. novembra 1992. In tako smo pri najnovejšem mejniku: TF po 40 letih spet v UL, ki jo je pred 73 leti tudi sama pomagala ustanoviti!

In kakšno pot nam kaže ta najnovejši mejnik za naprej? Nedvomno nas vodi k nadaljevanju iste smeri, kot jo je TF hodila doslej. Obetati si smemo, da bo TF odslej imela v slovenski javnosti spet tisto mesto, ki ji glede na njeno delo pripada; da bo lažje kot doslej opravljala svoje duhovno in znanstveno poslanstvo; da bodo njeni profesorji skupaj s profesorji z drugih fakultet svobodneje raziskovali in sooblikovali duhovni prostor, v katerem bo slovenski človek mogel zoreti v spoznanjih in skupnih vrednotah; da bodo študentom zagotovljene njihove pravice in bodo mogli odgovorneje delati za človeka in družbo; da bodo enakovredno državljani in sooblikovalci naše zgodovine. Ob vsem tem pa bodo še naprej ostajale stare naloge, ki pa so vedno tudi nove!

Med temi nalogami med prve spada znanstveno raziskovanje naše verske in cerkvene preteklosti; ne moremo poznati sebe, če ne poznamo svoje preteklosti. Druga velika naloga je presajati bogastvo svetovne teologije na naša tla, pri tem pa v okolju slovenske kulture in misli na temelju življenja Cerkve na Slovenskem oblikovati teološko misel, ki bi jo smeli imenovati slovenska teologija; čeprav smo maloštevilen narod, imamo bogato kulturno tradicijo in na svoj način sprejemamo in izražamo razodeto Božjo besedo. Nemajhna naloga je tudi pomoč drugim vejam antropoloških znanosti, kar zadeva boljše razumevanje zgodovine, umetnosti, človeka in družbe. S tem služi TF hkrati svoji Cerkvi in svojemu narodu. Naj nam za to široko in odgovorno poslanstvo da novih spodbud prav srečanje z najnovejšim mejnikom v življenju TF.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni in tiskani viri

Mesečnik *Ognjišče*, prvenstveno namenjen mladini, je začel izhajati v Kopru aprila 1965; prva urednika sta bila Franc Bole in Bojan Ravbar.

Časopis *Delo* je nastal leta 1959 z združitvijo dveh predhodnih časopisov, *Slovenskega poročevalca* in *Ljudske pravice*. Izhaja v Ljubljani.

Tribuna je študentski časopis, ki s krajšimi in daljšimi presledki izhaja od leta 1951 in je večino svojega obstoja predstavljal glas kritičnosti in upora. Časnik *Slovenec* je izhajal v letih 1873–1945 in ponovno po slovenski osamosvojitvi v letih 1991–1996.

Večer je dnevnik, ki izhaja v Mariboru od leta 1952. Njegov predhodnik je bil mariborski *Vestnik*, ki je občasno začel izhajati leta 1945, od leta 1949 pa kot dnevnik.

Dnevnik *Republika* je začel izhajati 1992 kot dnevnik, ki naj bi se razen domačim dogajanjem posebej posvečal življenju zamejskih Slovencev.

Slovenec (1873–1945) je začel izhajati leta 1873 trikrat tedensko, od julija 1883 kot dnevnik.

Leta 1945 so ga nove oblasti ukinile. V letih 1991–1996 je izhajal časnik s podobno politično usmeritvijo.

Literatura

Ambrožič, Matjaž, Teološki študij na Slovenskem od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne, v: *AES* 32 (2010), 99–120.

Benedik, Metod, Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda, v: *AES* 7 (1985), 117–195.

Benedik, Metod, Iz Protokolov ljubljanskih škofov, v: *AES* 10 (1988), 7–159.

Benedik, Metod, Teološki študij na Slovenskem, v: *BV* 50 (1990), 9–22.

Cajncar, Stanko, Delo fakultete po ločitvi od univerze, v: *BV* 29 (1969), 179–195.

Ciperle, Jože, *Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani 1919–1945*. Univerza v Ljubljani.

Dekleva, Tatjana, *Od fakultete ljubljanske Univerze do cerkvene ustanove 1945–1952*. Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2008.

Dolinar, M. France, *Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov od Tavčarja do Missie*, v: *BV* 39 (1979), 193–215.

Dolinar, M. France, *Slovenska cerkvena pokrajina*, Inštitut za zgodovino Cerkve (AES 11), Ljubljana 1989.

Kolar, Bogdan, Teološka fakulteta – del Univerze v Ljubljani, v: *AES* 32 (2010), 121–197.

Miklavčič, Maks, O našem jubileju in bogoslovni izobrazbi na Slovenskem pred letom 1919, v: *BV* 29 (1969), 166–170.

Simoniti, Primož, *Paolo Santonino. Popotni dnevniki 1485–1487*, Mohorjeva družba, Celovec-Dunaj-Ljubljana 1991.

Smolik, Marijan, Kronika državne Teološke fakultete, v: *BV* 29 (1969), 171–178.

POVZETEK

Teološki študij na Slovenskem ima dolgo zgodovino, ki je bila v svoji organizaciji in načinu delovanja pogojevana tudi z zunanjimi okoliščinami. V različnih oblikah in različnih ustanovah je potekal ta študij vse od pokristjanjenja slovenskega naroda. V skladu z odloki tridentinskega koncila je začel dobivati oblike organiziranega visokošolskega študija. Nanj so vplivale reforme Jožefa II. in Francozov pod Napoleonom. Nadaljeval se je v škofijskih bogoslovnih ter v redovnih učiliščih. Leta 1919 so profesorji ljubljanskega učilišča sodelovali pri ustanovitvi Univerze v Ljubljani. Teološka fakulteta je postala del Univerze, dokler je ni komunistična oblast leta 1952 iz nje izključila. Demokratične spremembe konec osemdesetih let prejšnjega stoletja so sprožile gibanje za vrnitev Teološke fakultete v Univerzo, kar se je zgodilo leta 1992. O tem vračanju so poročali nekateri slovenski mediji in tako je bila javnost o njem dokaj dobro obveščena.

KLJUČNE BESEDE: *teološki študij, Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani, odnosi Cerkev – civilna oblast*

Summary

MEDIA REPORTS ABOUT THE RETURN OF THE FACULTY OF THEOLOGY TO THE UNIVERSITY OF LJUBLJANA

Theological studies in Slovenia have a long history which has been in its organisation and manner of operation conditioned partly also by external circumstances. These studies have been carried out in various forms and in various institutions since the Christianisation of the Slovenian nation. In accordance with the acts of the Council of Trent, the study of theology started to take on the form of organised university study. It was influenced by the reforms of Joseph II and also the French under Napoleon. It was continued in episcopal theological and monastic schools. In 1919, professors of the Ljubljana Theological School participated in the establishment of the University of Ljubljana. Thus the Faculty of Theology became part of the University until it was excluded from it in 1952 by the Communist authorities. Democratic changes at the end of 1980s triggered the movement for the return of the Faculty of Theology back to the University which actually happened in 1992. Its return was reported on by several Slovenian media outlets and thus the public was quite well informed of this action.

KEYWORDS: *theological studies, Faculty of Theology, University of Ljubljana, Church–civil authorities relations*

NAVODILA SODELAVCEM AES

1. AES objavlja še neobjavljene ali težko dostopne vire za slovensko cerkveno zgodovino (vključno s fotografijami, slikami in razpredelnicami).
2. Objava virov v originalnem jeziku se ravna po pravilih ekdotike. Sam dokument ali skupino dokumentov predstavi avtor v uvodni razpravi.
3. Vsi prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice, pisava Times New Roman, poravnava v levo) in lahko obsegajo do okoli **10.000 besed**.
4. Prispevki gredo pred objavo v recenzijo. Recenzije so anonimne, pozitivna recenzija pa je pogoj za objavo razprave.
5. Avtor mora ob oddaji prispevka navesti svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto, naslov ustanove, kjer je zaposlen, in svoj e-naslov.
6. Prispevki morajo biti opremljeni s **povzetkom** (do 150 besed) in **ključnimi besedami** (do 5 besed).
7. Pri monografskih objavah omejitev (število besed) ne velja, za vse ostale podrobnosti pa velja dogovor z uredništvom.
8. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe.
9. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto** (velikost pisave 10). **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani:
 - primer monografija: Bogdan Kolar, *In memoriam II: nekrolog salezijancev neslovenske narodnosti, ki so delovali na Slovenskem*, Ljubljana 1997, str. 116–119. Založbo monografskega dela navedemo le v seznamu virov in literature.
 - primer članek v reviji: Bogdan Kolar, Celje v času prve svetovne vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu, v: *Studia Historica Slovenica* 9 (2009), št. 2–3, str. 543–574.
 - primer časnik (avtor): Kanonična vizitacija in birmovanje v letu 1914, v: *Ljubljanski škofijski list (LŠL)* 49 (1914), št. II., str. 31.
 - primer prispevek v zborniku: France M. Dolinar, Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum, v: *Die Jesuiten in Innerösterreich. Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert* (ur. W. Drobosch in P. G. Tropper), Celovec/Klagenfurt 2006, str. 215–217.
 - v nadaljevanju se uporablja smiselna okrajšava (dalje: Kolar, *In memoriam II*, str. 116–119.).

10. Sveto pismo, cerkvene dokumente ali kako drugo pogosto navedbo lahko navajamo tudi med besedilom po uveljavljenem načinu citiranja tovrstnih del.
11. Na kratice moramo opozoriti na začetku razprave ali v prvi opombi. Pri domačih kraticah se držimo določil *Slovenskega biografskega leksikona*, pri tujih pa tistih, ki jih v prvem zvezku navaja *Lexikon für Theologie und Kirche*.
12. Pri navajanju arhivskih virov je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (škatle) in arhivske enote ter naslov navedenega dokumenta (primer: NŠAL 332, Birme in vizitacije, šk. 22, Usmiljeni Samarijan, Ljubljana, 5. 9. 1943, št. 934.)
13. V poglavju Viri in literatura morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd. V kolikor je avtor v tekstu ali opombah uporabljal krajšave in kratice, naj – po dogovoru z uredništvom – na koncu doda tudi seznam le-teh.
14. Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste JPG. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
15. Za znanstveno vsebino prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
16. Uredništvo poskrbi za **lektoriranje**, avtor lekturo pregleda in jo **avtorizira**. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora avtorizirati; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno.
17. Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *AES* in na spletni strani *AES*.
18. Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, bodo po določenem preteku časa objavljeni tudi na spletni strani *AES*. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

V primeru nejasnosti glede navajanja literature in arhivskih virov naj se avtor obrne na urednika *AES*.

Rokopisov in ilustracij uredništvo ne vrača.

Prispevke pošljite na naslov:

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani

Uredništvo *AES*

Poljanska c. 4, p. p. 2007

SI-1001 Ljubljana

e-naslov: izc@teof.uni-lj.si

INSTRUCTIONS TO AES ASSOCIATES

1. AES publishes as yet unpublished or difficult to access sources for Slovenian Church history (including photographs, pictures, and tables).
2. The publication of resources in their original language follows the rules of textual criticism. The document itself or a cluster of documents is introduced by the author in the preliminary discussion.
3. All articles should be submitted in electronic form (line spacing 1.5, font Times New Roman, alignment to the left) and are to be of up to about **10,000 words**.
4. All articles will be sent for review. Reviews are anonymous, and a positive review is the condition for publication of the article.
5. When submitting an article the authors must state their full address, title or occupation, workplace, the address of the institution of their employment, and the author's e-mail address.
6. All articles should include a **summary** (up to 150 words) and **key words** (up to 5 words).
7. For monographs the limit for the number of words does not apply, all other details should be arranged with the editorial board.
8. **The text of the article** should be clear and intelligibly structured (chapter, subchapter titles) so that the purpose, work method, results, and conclusions can be inferred.
9. **Notes** must be stated uniformly as **footnotes below the line** (font size 10). A **bibliographic footnote** should, when stated for the first time, include the complete title or location: full name of the author, title of the work (when citing the publication in a magazine or a collection of works, state the title), place and year of the publication, pages:
 - Example for a monograph: Bogdan Kolar, *In memoriam II: nekrolog salezijancev neslovenske narodnosti, ki so delovali na Slovenskem*, Ljubljana 1997, pp. 116–119. The publishing house of the monograph is stated only in Sources and Literature.
 - Example for an article in a magazine: Bogdan Kolar, Celje v času prve svetovne vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu, in: *Studia Historica Slovenica* 9 (2009), nos. 2–3, p. 543–574.
 - Example for a newspaper (author): Kanonična vizitacija in birmovanje v letu 1914, in: *Ljubljanski škofijski list (LŠL)* 49 (1914), no. II., p. 31.
 - Example for an article in a collection of works: France M. Dolinar, Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum, in: *Die Jesuiten in Innerösterreich. Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert* (Eds. W. Drobesh and P. G. Tropper), Celovec/Klagenfurt 2006, p. 215–217.
 - In the continuation a meaningful abbreviation is used (hereon: Kolar, *In memoriam II*, p. 116–119.).
10. The Bible, Church documents or some other frequent quotation can be cited in the text according to the established method of citation of such works.

11. All abbreviations should be explained at the beginning of the dissertation or in the first footnote. For Slovenian abbreviations the rules of the *Slovenski biografski leksikon* should be followed, while for the foreign abbreviations the rules stated in the first volume of the *Lexikon für Theologie und Kirche*.
12. When citing archival sources state: the archive (when mentioned for the first time, state its full name; if cited several times in the article, give the abbreviation in the brackets), name of the fonds or collection (shelf mark, if there is one), binder (box) and archival unit number, and the title of the cited document (example: NŠAL 332, Birme in vizitacije, šk. 22, Usmiljeni Samarijan, Ljubljana, 5. 9. 1943, št. 934.)
13. The chapter Sources and Literature should include all sources and literature from the footnotes, in a systematic, alphabetical order. Archival sources, internet sources, newspaper sources, literary works etc. should be written separately. If the text or footnotes include any abbreviations, the list of those should be, by prior arrangement with the editorial board, included at the end of the article.
14. Graphic material should be submitted to the editorial board only in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved uncompressed in a JPG file. Graphic material (photographs, diagrams, tables, maps etc.) should be submitted separately (the text should include only a clear marking of the material's location) in a separate folder (file) with the author's full name. Graphic material should include captions with the stated sources.
15. **Authors are solely responsible** for the scientific content of the article and the accuracy of its data.
16. The editorial board is in charge of **proofreading**. The author reviews the changes and **authorises** the proofread text. The editorial board sends **the first correction** to the author to be approved; expanding the text upon the first correction is not allowed.
17. Authors are obliged to follow the instructions published in every print edition of AES and on the AES website.
18. Articles published in the printed magazine will also, after a certain period of time, be posted on the AES website. By agreeing to the publication of the printed version, authors simultaneously agree with the publication of the e-version of the article.

In case of any questions regarding the citing of literature and archival sources, the author should contact the editor of AES.

Manuscripts and illustrations will not be returned to their authors.

Articles to be submitted to:

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani

AES Editorial Board

Poljanska c. 4, p. p. 2007

SI-1001 Ljubljana

e-mail address: izec@teof.uni-lj.si

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Instrukcija papeža Klemena VIII. za obnovo katoliške vere na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem z dne 13. aprila 1592; France M. Dolinar, Jožefinci med Rimom in Dunajem - Škof Janez Karel Herberstein in državno cerkvenstvo; Bogo Grafenauer, Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije na Štajerskem; Ivan Škafar, Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove 1609-1730; Ivan Škafar, Oda Jožefa Košiča iz leta 1813.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. **Maksimilijan Jezernik**, Friderik Baraga (Zbirka rimskih dokumentov).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (1); France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 255 strani. **Jože Gregorič**, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožefu Tomlju 1761-1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. **Miscellanea:** Jože Mlinarič, Prizadevanje sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina kot generalnih vikarjev salzburških škofov za katoliško versko prenovu na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-19; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (2); Martin Jevnikar, Ivan Trinko, pokrajinski svetovalec v Vidmu 1902-1923; Vilko Novak, Ivanu Škafarju v spomin - Njegovo življenje in delo; Ivan Škafar, Priloge: Izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592-1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. **Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih.** Ob 1100-letnici Metodove smrti: Bogo Grafenauer

nauer, Spreobrnenje Bavarcev in Karantancev - *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*; France Perko, Italska legenda; France M. Dolinar, Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V.; Metod Benedik, Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda; France M. Dolinar, Pohvala sv. Cirila in Metoda; Janez Zor, Anonimna ali Metodova homilija v Clozovem glagolitu.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. **Rajko Bratož**, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske Cerkve od začetkov do nastopa verske svobode.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987, 463 strani. **Jože Mlinarič**, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburske nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656-1774.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. **Miscellanea**: Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (3); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem- Pražupniji Radovljica in Kranj.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989, 239 strani. **France M. Dolinar**, Slovenska cerkvena pokrajina.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 12, 1990, 432 strani. **Ana Lavrič**, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631-1632.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 13, 1991, 116 strani. **Ivanka Tadina**, Ignacij Knoblehar 1819-1858. Veliki pionir krščanske civilizacije in odličen apostol črnih.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 14, 1992, 190 strani. **Miscellanea**: Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (4); Bogdan Kolar, K zgodovini malega semenišča v Kopru; Vinko Škafar, Prošnje salzburskemu nadškofu F. Schwarzenbergu za priključitev slovenskih dekanij sekovske (graške) škofije k lavantinski škofiji leta 1848; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem- Pražupnija Mengeš; Marko Senica, Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766-1771.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 15, 1993, 221 strani. **Matjaž Ambrožič**, Zvoonarstvo na Slovenskem.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 16, 1994, 726 strani. **Metod Benedik- Angel Kralj**, Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja štajerska kapucinska provinca.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 17, 1995, 600 strani. **France Baraga**, Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 18, 1996, 363 strani. **Ivan Likar**, Slovenski liturgični jezik v obrednikih s poudarkom na obredniku škofa Wolfa (1844).

- France Baraga**, Kazalo krajevnih in osebnih imen k AES 16- Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 19, 1997, 537 strani. **France Baraga**, Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena; **Metod Benedik-Angel Kralj**, Protokoli škofa Hrena 1614-1630; **Bogdan Kolar**, Sinode škofa Hrena; **Edo Škulj**, Bogoslužna besedila v Hrenovih komih knjigah.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 20, 1998, 396 strani. **Metod Benedik -Angel Kralj**, Škofijske vizitacije Tomaža Hrena 1597-1629 in poročilo Apostolskemu sedežu o stanju škofije leta 1607; **France Baraga**, Arhiv Glavarjevega beneficija; **Lojzka Bratuž**, Korespondenca Attems - Glavar 1753-1772; **Janez Höfler**, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani; **Darja Mihelič**, Izročilo Konverzije, ki je doseglo Valvasorja in Schönlebna.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 21, 1999, 776 strani. **Branko Kurnjek**, **Marjan Maučec**, **Iztok Mozetič**, Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945-1953.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 22, 2000, 385 strani. **Lilijana Žnidaršič Golec**, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 23, 2001, 391 strani. **Damjan Hančič**, Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 24, 2002, 712 strani. **Lambert Ehrlich**, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20; Spomenica za Vatikan 14. aprila 1942 - za objavo pripravila **Marija Vrečar**. **Metod Benedik**, Lambert Ehrlich za slovenski narod.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 25, 2003, 462 strani. **Matjaž Ambrožič**, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 26, 2004, 244 strani. **Metod Benedik**, Pisma Janeza Evangelista Kreka; **Janez Höfler**, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Cerknica; **Bogdan Kolar**, Začetki cerkvene organiziranosti Slovencev v Kaliforniji.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 27, 2005, 347 strani. **Marko Benedik**, Dokumenti p. Antona Prešerna D. J. o škofu Antonu Vovku; **Sebastjan Likar**, Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914-1918.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 28, 2006, 300 strani. **Metod Benedik**, Janez Evangelist Krek v spisih sodobnikov; **Bogdan Kolar**, Iz kronike župnije Grahovo pri Cerknici v času župnika Alojzija Westra (1910-1928); **Edo Škulj**, Kronika župnije Turjak.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 29, 2007, 541 strani. **Edo Škulj**, Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku.

- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 30, 2008, 371 strani. **Damjan Debevec**, Kari-kature v boju proti veri in Cerkvi 1945-1960.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 31, 2009, 260 strani. **Edo Škulj**, Kronika žu-pnije Turjak; **Edo Škulj**, Iz turjaške oznanilne knjige.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 32, 2010, 528 strani. **Vloga teoloških izobra-ževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega izobraževalnega sistema na Slovenskem**: Matjaž Ambrožič, Srednjeveško in novoveško teološko izobraževanje v samostanskih skupnostih cistercija-nov, kartuzijanov, avguštincev, dominikancev in trapistov; Metod Benedik, Teološko izobraževanje od reformacije do vključno centralnih semenišč; Matjaž Ambrožič, Teološki študij na Slovenskem od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne; Bogdan Kolar, Teološka fakulteta – del Univerze v Lju-bljani; Miran Špelič, Visoko šolstvo v redu manjših bratov od ustanovitve vikarije – province sv. Križa do ustanovitve Univerze v Ljubljani; Metod Benedik, Kapucinske teološke šole; Bogdan Kolar, Visoka teološka šola na Rakovniku; Matjaž Ambrožič, Prva teološka fakulteta in knezoškofijsko Bogoslovna učilišče v Ljubljani; Fanika Krajnc-Vrečko, Visoka bogoslovna šola v Mariboru 1859-1941; Fanika Krajnc-Vrečko, Bibliografija del in arhi-vski viri s področja teološkega izobraževanja na Slovenskem.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 33, 2011, 204 strani. **France M. Dolinar**, Poro-čila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina), I. del: 1589-1675.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 34, 2012, 424 strani. **France M. Dolinar**, Poro-čila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina), II. del: 1685-1943.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 35, 2013, 232 strani. **Bogdan Kolar**, Misijonska hiša pri Sv. Jožefu nad Celjem. Kronika ustanove od 1852 do 1925.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 36, 2014, 422 strani. **Miha Šimac**, Vojaški du-hovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 37, 2015, 440 strani. **Prva svetovna vojna in Cerkev na Slovenskem**: Bogdan Kolar, Prva svetovna vojna in njen vpliv na življenje Cerkve; Tomaž Kladnik, Posledice prve svetovne vojne na vo-jaško organiziranost na Slovenskem in spremembe, ki so jih nove razme-re prinesle v vsakodnevno življenje ljudi; Igor Salnič, Posledice izbruha vojne, kakor se kažejo v poročilih škofov s slovenskega ozemlja osrednjim cerkvenim ustanovam v Rimu; Miha Šimac, Oris vpliva prve svetovne voj-ne na pastoralno delo duhovnikov; Matjaž Ambrožič, Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje Cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji; Bogdan Kolar, Posledice prve svetovne vojne na cerkveno življenje v lavan-tinski škofiji; Renato Podbersič ml., Posledice vojne v delovanju cerkvenih

skupnosti na področju soške fronte; Boštjan Guček, O tolminski župnijski kroniki; Tolminska župnijska kronika 1914–1922.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 38, 2016, 440 strani. **Miscellanea:** Aleš Maver, Altercatio ecclesiae et synagogae v okviru antične krščanske protijudovske polemike; Julijana Visočnik, Tomaž Hren in pridige ob posvetitvah cerkva; Matjaž Ambrožič, Historični zvonovi zvonarja Gašperja Franchija; Blaž Otrin, Prizadevanje škofa Avgušтина Gruberja za topografski in zgodovinski oris župnij ljubljanske škofije; Ana Lavrič, Slomškov osnutek predavanj o cerkveni umetnosti za mariborsko bogoslovje; Jure Volčjak, Škofovska grba lavantinskih škofov Jakoba Maksimiljana Stepišnika in Mihela Napotnika; Miha Šimac, »Opes regum corda subditorum«: drobci o odlikovanih lavantinskih in ljubljanskih škofov; Franjo Velčić, Prisutnost glagoljice i staroslavenskog bogoslužja na području nekadašnje tršćansko-koparske biskupije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće; Peter G. Tropper, Katholische Kirche und Slowenen in Kärnten: Bemerkungen zur Rolle der Kirche im 20. Jahrhundert; Renato Podbersič ml., Msgr. Ivan Rojec in goriški begunci med prvo svetovno vojno; Jurij Perovšek, Vera in Cerkev v programih slovenskih političnih strank 1890 – 1941; Igor Salmič, Kralj Aleksander (1888–1934) in Katoliška cerkev: pogled na kraljevo osebnost v luči zapisov nuncija Ermenegilda Pellegrinettija; Aleš Gabrič, Boj proti katoliškemu tisku; Jelka Melik, Juro Adlešič v dokumentih tajne policije; Bogdan Kolar, Škof dr. Gregorij Rožman in duhovnik Vladimir Kozina; Dejan Pacek, Nekateri bistveni vidiki odnosa med Svetim sedežem in Jugoslavijo v obdobju 1953–1970; Metod Benedik, Mediji o vračanju Teološke fakultete v Univerzo v Ljubljani.

Povzetki in vsebine vseh števil znanstvene publikacije AES so dostopni na medmrežju: <http://www.teof.uni-lj.si/?viewPage=61>

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE

Izdajatelj / *Publisher:*

Inštitut za zgodovino Cerkev
pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani

Naslov uredništva / *Address of Editorial:*

Inštitut za zgodovino Cerkev
Poljanska c. 4, pp. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: izc@teof.uni-lj.si

Glavni in odgovorni urednik / *Editor in Chief:*

Dr. Bogdan Kolar

Uredniški odbor / *Editorial Board:*

Dr. Matjaž Ambrožič
Dr. Ana Lavrič
Dr. Igor Salmič
Dr. Miha Šimac
Dr. Julijana Visočnik

Lektoriranje slovenskega besedila in prevodi / *Slovenian language editing and translations:*

Maja Sužnik

Oblikovanje / *Cover Design:*

Anton Štrus

Prelom / *Computer Typesetting:*

Salve d.o.o., Ljubljana, Rakovniška 6, 1000 Ljubljana

Tisk / *Printed in Slovenia***Naklada / *Number of copies printed:***

300 izvodov

Izvečke prispevkov objavlja / *Abstracts are included in:*

Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO Library, Santa
Barbara, California, USA
EBSCO Publishing, Inc., 10 Estes Street, Ipswich, Massachusetts, USA
Tübinger Zeitschrift, Universität Tübingen, Nemčija
ERIH PLUS

Založba / *Publishing House:*

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4, pp. 2007
SI-1001 Ljubljana
e-posta: dekanat@teof.uni-lj.si

Za založbo / *Chief Publisher:*

Dr. Robert Petkovšek

9 789616 844499

25 EUR